

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN İKİNCİ İRAN SEFERİ (1548-1549)

DOKTORA TEZİ

HASAN YAPICI

İSTANBUL 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN İKİNCİ İRAN SEFERİ (1548-1549)

DOKTORA TEZİ

HASAN YAPICI

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. RECEP AHİSHALI

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR.....	IX
TABLolar LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1
Arşiv Kaynakları	1
Kitâbî Kaynaklar	7
Osmanlı-Gürcü Münasebetlerinin Mukaddimesi.....	10
Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Safevî Münasebetleri ve Sefere Giden Süreç	17
I. BÖLÜM: ULAŞIM-İAŞE-PERSONEL	24
1. Osmanlı Ordusunun Sefer Güzergahı	24
1.a Osmanlı Ordusunun Gidiş Güzergahı	36
1.b Osmanlı Ordusunun Gidiş Güzergahındaki Oturak Yerleri	41
1.c Osmanlı Ordusunun Dönüş Güzergahı.....	45
1.d Osmanlı Ordusunun Dönüş Güzergahındaki Oturak Yerleri	55
1.e Sefer Güzergahında Yol ve Köprü Tamirleri.....	59
2. Osmanlı Ordusunun İaşe Temini	61
3. Sefere Katılanlar	81
3.a Askerî Sınıflar.....	94
3.a.1 Yeniçeriler	94
3.a.2 Cebeciler.....	95
3.a.3 Topçular.....	96
3.a.4 Top Arabacıları.....	97
3.a.5 Kapıkulu Süvarileri.....	97
3.b Saray Hizmetlileri.....	99
3.b.1 İçoğlanları/Enderun Oğlanları	99
3.b.2 Kapıcı ve Taberdarlar	100
3.b.3 İstabl-ı Âmire Hizmetlileri	101
3.b.4 Matbah-ı Âmire Hizmetlileri	102
3.b.5 Çadır ve Alem Mehtercileri	102
3.b.6 Terziler	103

3.b.7 Av Hizmetlileri	103
3.b.8 Müşaherehoran	104
3.b.9 Ehl-i Hiref	105
3.b.10 Peykler	105
3.b.11 Sakalar	106
II. BÖLÜM: SEFERDE YAŞANAN GELİŞMELER	107
1. Osmanlı Ordusunun Yürüyüşü	107
2. Seferin Muharebe ve Muhasaraları	138
2.a Merend Muharebesi	140
2.b Van Kalesi'nin Fethi	145
2.c Malatya Sancakbeyi Osman Paşa'nın Muharebesi	152
2.d Elkas Mirza'nın Hemedan Akını ve Sonu	156
2.e Burhan Ali Sultan'ın Şirvan Seferi	165
2.f Hoy/Hacı Dünbül Muharebesi	167
2.g Ahmed Paşa'nın Gürcistan Seferi	170
2.h İskender Paşa'nın Revan Yağması	176
3. Ordugahın Ziyaretçileri	177
4. Sefer Esnasında Verilen Kayıplar	180
5. Sefer Esnasında Yapılan Tayin, Terfi ve Aziller	189
III. BÖLÜM: II. İRAN SEFERİ'NİN FİNANSMANI VE MASRAFLARI	218
1. Seferin Finansmanı	229
1.a Nakdî Gelirler	229
1.a.1 Mukataa	234
1.a.2 Cizye	237
1.a.3 Avarız	240
1.a.4 Âdet-i Ağnam	241
1.a.5 Beytülmal	242
1.a.6 Süleyman Paşa'nın Muhallefatı	243
1.a.7 Vakıf ve İmaret Zevaidi	244
1.a.8 Enderun Hazinesi	244
1.a.9 Mısır İrsaliye Hazinesi	245
1.a.10 Berat, Ahkam ve Tezkire Resimleri	245
1.a.11 Rüsûm-ı Eflakân/Filoricîyân	246
1.a.12 Hazineye Geri Dönerler	246
1.a.13 Mîrî Zahîre Satışı	247

1.a.14 Diğer	248
1.b Aynî Gelirler	249
2. Seferin Masrafları.....	259
2.a Nakdî Masraflar	260
2.a.1 Maaşlar	260
2.a.2 İnâmât	268
2.a.3 Cebehâne	276
2.a.4 Matbâh-ı Âmire	278
2.a.5 Istabl-ı Âmire	281
2.a.6 Hazineden Verilen Borçlar	284
2.a.7 Hazineden Sultan’a Verilenler	285
2.a.8 Tasadduk	286
2.a.9 Tamirler	287
2.a.10 Reayanın Zararının Karşılanması	288
2.a.11 Mübayaa	288
2.a.12 Âdetler	290
2.a.13 Diğer	292
2.b Aynî Masraflar	295
2.b.1 İn‘âmat	295
2.b.2 Âdetler	330
SONUÇ	336
KAYNAKÇA.....	340
EKLER.....	349

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun seferlerde kazandığı başarıların temel sebeplerinden biri genellikle organizasyon kabiliyeti olarak değerlendirildi. Şüphesiz her dönemde olduğu gibi zaferin yönünü tayin eden husus muharip unsurların niteliğiydi. Askerin talimi, disiplini, sahip olduğu teknik donanım ve bu imkânı kullanma kabiliyeti seferin mukadderatını belirlerdi. Ancak muharip unsurların niteliği üzerinden yapılan bir değerlendirme zafer için tek başına yeterli değildi. Sefer organizasyonunda yaşanacak en küçük aksaklık söz konusu üstünlüğü anlamsız hale getirebilirdi. Bu farkındalıkla hareket eden imparatorluk sefer kararı alındıktan hemen sonra birbirinden bağımsız gibi görünen ancak her biri bir bütünün parçası olan hazırlıklara kısa sürede başladılar. Sefere katılacak ya da muhafazada bırakılacak olan merkez ordusu ve eyalet askerlerinin tespiti, sefer döneminde ordunun toparlanması, takip edilecek yol güzergahının tayini ve menzillerin tesisi, orduda bulunan asker ile yük ve binek vasıtası olarak kullanılan hayvanların iâşelerinin temin ve tevzii, zahirenin sefer güzergahında önceden belirlenen noktalara sevk, mühimmatın nakliyesi, yolların temizlenmesi ve köprülerin tamir edilmesi, kışlakların belirlenmesi, son olarak tüm bu ameliyenin finansmanı sefer organizasyonunun kapsamını oluştururdu.

Muharebe meydanında ya da muhasara vazifesinde bulunan unsurların savaşma motivasyonundaki devamlılık, idarecilerin lojistik imkân ve planlama faaliyetlerindeki başarısına bağlıydı. Dolayısıyla imparatorluğun, ordunun hareketinden geri dönüşüne kadar söz konusu hareketliliği sürdürülebilir kılacak sağlıklı bir tedarik zinciri oluşturması gerekirdi. Sefer organizasyonun iâşe noktasında herhangi bir olumsuzluğa mahal vermek istemeyen imparatorluk, sefer kararı aldıktan hemen sonra askere erzak, hayvanlara yem temin etmek için geniş muhtevalı bir planlama faaliyetine girişti. İâşenin temini, muharebe alanı ya da sınır kalelerine nakli, muhafazası söz konusu iş kalemlerinden bazılarıydı. Planlamada sefer güzergahının tayini ve yol ağlarının iyileştirilmesi en az iâşe temini kadar önemliydi.

Organizasyonun mahiyeti seferin yönü ve süresine uygun olarak değişirdi. Batıya düzenlenen seferlerde oldukça tecrübe kazanan ve etkili bir iâşe-ikmal sistemi tesis eden imparatorluk aksi yöne hareket ettiğinde aynı durumla karşılaşmadı. Safeviler üzerine çıkılan seferlerde askerî harekât zarurî olarak iki aşamalı planlandı. Haliyle sürecin uzaması, askerî harekât için uygun alt yapının mevcut olmaması, seferin icrası hususunda ordunun hareketini sınırlandıran coğrafi ve mevsimsel sınırlılık ayrıca Safevilerin devamlı surette muharebeden kaçınması Doğu'ya yönelik seferleri daha karmaşık hale getirdi. Düşmandan ziyade coğrafya ve iklime karşı verilen mücadele muharip unsurların motivasyonunu olumsuz etkiledi. Yine de sevk, idare ve organizasyon kabiliyetiyle temayüz eden imparatorluk, coğrafyanın her türlü

zorluğuna rağmen uzun süreli Doğu seferlerinde dahi başarılı bir organizasyon gerçekleştirmek için uğraştı.

Harp tarihi sahasının önemli konularından biri olan sefer organizasyonuna dair XVI. yüzyılda yapılan çalışmalar sonraki yüzyıllara nazaran oldukça azdır. Bunda çalışmaya imkân sağlayacak kaynakların sınırlı olmasının etkisi açıktır. Osmanlı arşivinde yapılan tasnif çalışmalarında gün yüzüne çıkarılan yeni kaynaklar bu anlamda eksik kalan çalışmaların yapılabilmesine zemin hazırlamaktadır. Son yapılan tasnif çalışmalarında Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterinin araştırmacıların istifadesine sunulması İkinci İran Seferi'nin askerî, idarî ve malî boyutunun ortaya çıkarılmasına imkân sağladı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın literatüre İkinci İran Seferi, kaynaklarda ise Tebriz ve Van Seferi olarak zikredilen saltanatındaki on birinci seferi daha önce müstakil olarak herhangi bir çalışmaya konu edilmedi. Sultan Süleyman döneminin anlatıldığı genel tarihlerde muhtasar olarak zikredildi. Bu çalışmada ise İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defteri temel alınarak seferin tüm safahatı değerlendirildi. Çalışma giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde Osmanlı Arşivi'nde Büyük Ruznamçe Defterleri (D.BRZ.d) arasında 20615/A numarasıyla kayıtlı İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defteri temel olmak üzere kullanılan arşiv kaynakları ve döneme dair bilgi veren kitâbî kaynaklar değerlendirildi. Osmanlıların Doğu serhaddinde münasebet kurdukları Safeviler ve Gürcülerle sefere kadar olan sürece dair bilgi verildi. Çalışmanın birinci bölümünde seferin yol güzergahı ve konaklanan menziller bu konuları ihtiva eden kaynaklar mukayese edilerek değerlendirildi. Buradan hareketle oldukça uzun bir mesafe kat eden ordunun sefer güzergahı çıkarıldı. Ayrıca yürüyüş esnasında ordunun karşılaştığı zorluklara değinildi. Aynı başlıkta orduda yer alan asker ve binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların iae ihtiyaçlarının nasıl temin edildiği ve bu husustaki planlamalar değerlendirildi. Son olarak klasik bir sefer organizasyonu olarak tasvir edebileceğimiz İkinci İran Seferi'ne katılan devlet adamlarının kimler olduğu, orduda yer alan merkez ordusu ve saray hizmetlilerin sayıları çıkarıldı. Ayrıca sefere katılan beylerbeyi ve bağlı sancakbeyleri isimleriyle tespit edildi.

İkinci bölümünde sefer esnasında yapılan gelişmelere değinilerek idarî ve askerî boyutu değerlendirildi. Bu çerçevede rûznâmçe defterinden hareketle sefer esnasında yapılan tayin, terfi ve tevcihlerin yanı sıra Osmanlı ordusunun verdiği zayıat tespit edildi. Askerî hareketin yönetimi kapsamında ordunun yürüyüşü ve bu esnada karşılaşılan zorluklara değinildi. Safevîlerin stratejisi gereği sefer boyunca iki ordu karşı karşıya gelmese de bu süreçte yaşanan

küçük çaplı çarpışma, baskın ve muhasaralar tespit edildi. Son olarak sefer esnasında ordugahı ziyaret edenlere dair bilgiler verildi.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise seferin malî boyutu değerlendirildi. İstanbul'dan orduyla birlikte hareket eden ordu hazinesinin miktarı ve devletin hangi gelir kalemlerinden temin edildiği ortaya çıkarıldı. Bunun haricinde sefer esnasında ordu hazinesine giren paralar tespit edilerek genel olarak seferin finansmanı değerlendirildi. Aynı bölümde sefer esnasında yapılan harcamalar ayrıntılarıyla incelendi. Sonuç kısmında ise seferin Osmanlı askerî tarihindeki yeri değerlendirildi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçenlere teşekkürlerimi arz etmek benim için mühim bir vazifedir. Bu anlamda tez sürecinde her daim desteğini gördüğüm, Osmanlı bürokrasi tarihi üzerindeki engin tecrübesiyle rûznâmçe defterindeki anlayamadığım pek çok noktayı danışman Hocam Doç. Dr. Recep Ahışhalı'ya müteşekkirim.

Üzerimdeki emekleri bu çalışmanın çok ötesinde olan, talebeleri olma bahtiyarlığına eriştiğim muhterem hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Prof. Dr. Uğur Demir'e emeklerine kafi gelmeyeceğini bilsem de naçizâne şükranlarımı sunarım. Hocalarımın yönlendirmesi ve teşviki olmasaydı bu çalışmayı nihayete erdiremezdim.

Tez yazım süresi esnasında vefat eden merhum Hocam Mustafa Sabri Küçükaşçı'ya bu vesileyle rahmet dilerim. Tecrübelerinden her daim istifade ettiğim kıymetli hocalarım Dr. Coşkun Yılmaz, Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Doç. Dr. Hanefi Bostan, Doç. Dr. Ahmet Önal, Prof. Dr. Murat Uluskan, Dr. Mustafa Topatan, Dr. Fatih Gürcan, Dr. Ayşe Kavak ve Dr. Bülent Özkuzugüdenli'ye yardımları için müteşekkirim. Tenkit ve tavsiyeleri için Prof. Dr. Ömer İşbilir ve Doç. Dr. Levent Kuru'ya şükran borçluyum.

Birlikte başladığımız ilim yolunda her daim yanımda olan, varlıklarıyla ömrümü zenginleştiren aziz kardeşlerim Dr. Engin Çetin, Dr. Coşkun Ünsal ve Dr. Serkan Osmanlıoğlu'na müteşekkirim.

Bu süreçte olduğu gibi her daim desteklerini esirgemeyen ailem, meşakkatli süreci bana rağmen kolaylaştıran kıymetli eşim ve ailemizin yeni üyesi oğlum Ömer İlbey'in en muhtaç vakitlerinde yanlarında olamadım. Affımı istirham ederim. Hepsine gösterdikleri sabır için müteşekkirim. Umarım bu çalışmanın nihayete ermesi onların da mutluluğuna vesile olur.

Ayrıca akademik hayatımın başından itibaren sağladığı imkanlar dolayısıyla Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na, Osmanlı Arşivi araştırma salonu çalışanlarına, İSAM Kütüphanesi personeline, işlerimi her daim kolaylaştıran Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü personeline müteşekkirim.

Hasan YAPICI/İstanbul 2023

ÖZET

Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatında çıktığı on birinci sefer Safeviler üzerine yürüdüğü İkinci İran Seferi'dir. Bu çalışmada 1548-1549 yıllarında gerçekleştirilen İkinci İran Seferi'nin organizasyonu ve sefer esnasında yaşanan hadiseler ele alınır. Harp tarihi araştırmalarının önemli bir alanını oluşturan sefer organizasyonlarına dair çalışmalar daha ziyade XVII ve XVIII. yüzyıllara aittir. XVI. yüzyılda bu sahaya ait çalışmaların azlığı şüphesiz kaynakların sınırlı olmasındandır. Bu çerçevede İkinci İran Seferi'ni konu alan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Sefer, Sultan Süleyman dönemini ihtiva eden genel çalışmalara muhtasar olarak konu edildiği görülür. Yapılan çalışmalarda ise sefere dair bilgi veren Osmanlı kitâbî kaynaklarının ve sınırlı arşiv kaynaklarının kullanılır. Osmanlı Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmalarında İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defteri ortaya çıkarıldı. Bâb-ı Defterî Büyük Rûznâmçe Kalemî Defterleri Tasnifi'nde 20615/A numarasıyla kayıtlı bu defter ihtiva ettiği kayıtlarla İkinci İran Seferi'nin askerî, malî ve idarî organizasyonunu müstakil olarak değerlendirme imkânı sağladı. Sefere dair kitâbî kaynakların eksik bıraktığı noktalar sefer esnasında tutulan rûznâmçe defteri ve diğer arşiv kaynaklarıyla ikmal edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemde Doğu'ya yönelik bir sefer organizasyonunun detayları ortaya çıkarıldı. Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında kaynak değerlendirmesi ve sefere giden süreç anlatıldı. Birinci bölümünde seferin güzergahı, sefere katılan devlet görevlileri, askerî sınıflar ve sayıları ile saray hizmetlileri tespit edildikten sonra sefere çıkan ordunun iâşe temin faaliyetleri değerlendirildi. İkinci bölümde sefer esnasında yaşanan gelişmelere odaklanıldı. Ordunun yürüyüşü ile başlanarak seferin muharebeleri, sefer esnasındaki idari işlemler ve yaşanan diğer hadiseler izah edildi. Üçüncü bölümde ise sefer organizasyonunun malî boyutu değerlendirildi. Sonuç olarak bu çalışma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik bir sefer organizasyonunun aşamaları ortaya çıkarıldı.

Anahtar Kelimeler: XVI. Yüzyıl, Osmanlı-Safevi Mücadelesi, Sefer Organizasyonu, Sefer Rûznâmçesi, Harp Tarihi

ABSTRACT

The eleventh expedition of Suleiman the Magnificent during his reign was the Second Iranian Expedition against the Safavids. This study focuses on the organization of the Second Iranian Expedition, which took place in 1548-1549, and the events that took place during the expedition. Studies on the organization of expeditions, which constitute an important field of research in the history of warfare, mostly belong to the XVIIth and XVIIIth centuries. The scarcity of studies in this field in the 16th century is undoubtedly due to the limited resources. In this context, there is no detached study on the Second Iranian Expedition. The expedition is briefly covered in general studies covering the reign of Sultan Suleiman. In the studies that have been conducted, it is seen that Ottoman book sources and limited archival sources that provide information about the expedition are used. Classification studies conducted in the Ottoman Archives revealed the *rûznâmçe* book kept during the Second Iranian Campaign. This ledger, registered under the number 20615 A in the *Bâb-ı Defteri, Büyük Rûznâmçe Defterleri Tasnifi*, provided the opportunity to independently evaluate the military, financial and administrative organization of the Second Iranian Campaign with the records it contains. The details of the organization of the expedition to the East in the classical period of the Ottoman Empire were revealed by filling in the gaps left by the book sources and other archival sources. In the introduction of this study, which consists of an introduction and three chapters, the source evaluation and the process leading up to the expedition are explained. In the first part, the itinerary of the expedition, the state officials who participated in the expedition, the military classes and their numbers, and the palace servants are identified, and then the food supply activities of the expeditionary army are evaluated. The second part focuses on the developments during the campaign. Starting with the march of the army, the battles of the expedition, administrative procedures during the expedition and other events were explained. In the third part, the financial dimension of the organization of the campaign is evaluated. As a result, this study reveals the stages of a classical campaign organization of the Ottoman Empire.

Keywords: XVIth Century, Ottoman-Safavid Struggle, Campaign Organization, Campaign Book, War History

KISALTMALAR

A.DVN: Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Kalemi

bk. : bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

çev. : Çeviren

D.BRZ: Bâb-1 Defterî Büyük Rûznâmçe Kalemi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

KK: Kamil Kepeci

MAD: Maliyeden Müdevver Defterler

nr. : Numara

s. : sayfa

TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

haz. : Yayına hazırlayan

TABLÖLAR LİSTESİ	
Tablo Başlığı	Sayfa
Tablo 1.1 Süleymannâme'nin Marburg nüshasına göre sefer güzergahındaki menziller	27-31
Tablo 1.2 İkinci İran Seferi güzergahına dair kaynaklarda geçen menzil isimleri	32-37
Tablo 1.3 Halep-İstanbul güzergahında tespit edilen menziller	55-56
Tablo 1.4 İkinci İran Seferi'nde ikinci aşamasında (muhtemelen) Anadolu'dan toplanan nüzül cinsi ve miktarı	66
Tablo 1.5 İkinci İran Seferi'nde ikinci aşamasında (muhtemelen) Rumeli'den toplanan nüzül cinsi ve miktarı	66
Tablo 1.6 İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasında toplanan toplam nüzül cinsi ve miktarı	67
Tablo 1.7 Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'ne kadar olan seferlerinde toplanan nüzül cins ve miktarı	68
Tablo 1.8 Adilcevaz Kalesi'nde ulûfeciyân-ı yemîn bölüklerine dağıtılan şa'ir (arpa)	71
Tablo 1.9 Adilcevaz Kalesi'nde bazı kişilere dağıtılan şa'ir listesi	72
Tablo 1.10 Rûznâmçe defterine göre Matbâh-ı âmire için yapılan harcamalar	75
Tablo: 1.11 Süleymannâme'ye göre menzillerde satın alınan zahire ve kile başına düşen fiyatı	76-80
Tablo 1.12 Rûznâmçe defterine göre sefer esnasında inam dağıtılan ve mevacib alan asker ve saray hizmetlilerinin sayıları	93-94
Tablo 2.1 Rûznâmçe defterine İkinci İran Seferi'nde vefat edenler	185-190
Tablo 2.2 Rûznâmçe defterine göre sefer esnasında yapılan tayin, terfi ve tevcihler	200-218
Tablo 3.1 Ordu hazinesinde mevcut para çeşitleri ve miktarı	223
Tablo 3.2 Ordu hazinesinin gelir kaynakları	223
Tablo 3.3 Ordu hazinesinde mevcut gümüş takımlar	224
Tablo 3.4 Ordu hazinesinde mevcut mirâhûrî câmeler	225
Tablo 3.5 Ordu hazinesinde mevcut kumaş türleri	226-228
Tablo 3.6 Ordu hazinesinde mevcut ipekli kumaş türleri	228-229
Tablo 3.7 Ordu hazinesinde mevcut post çeşitleri	229
Tablo 3.8 İkinci İran Seferi gelirlerinin genel tablosu	234
Tablo 3.9 İkinci İran Seferi hazine gelirlerinin akçe cinsinden karşılığı	235
Tablo 3.10 Ordu hazinesini oluşturan mukataa gelirleri	236-238
Tablo 3.11 Ordu hazinesini oluşturan cizye gelirleri	238-241
Tablo 3.12 Ordu hazinesini oluşturan avarız gelirlerinin temin edildiği bazı yerler	241
Tablo 3.13 Ordu hazinesini oluşturan âdet-i ağnam gelirleri	242-243
Tablo 3.14 Sefer döneminde hazineye intikal eden toplam beytülmal geliri	244
Tablo 3.15 Hadım Süleyman Paşa'nın Muhallefat Geliri	244-255
Tablo 3.16 Ordu hazinesini oluşturan bazı zevâid gelirleri	245
Tablo 3.17 Ordu hazinesini oluşturan berat, ahkam ve tezkire resimleri	247
Tablo 3.18 Ordu hazinesini oluşturan rûsûm-ı eflakân gelirleri	247
Tablo 3.19 Ordu hazinesinden çıkan masraf bakıyesinin hazineye intikali	247-248
Tablo 3.20 Mîrî zahîre satışlarıyla elde edilen gelirler	248-249
Tablo 3.21 Ordugaha Gelen Şehzade Selim ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler	252
Tablo 3.22 Ordugaha Gelen Şehzade Bayezid ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler	253
Tablo 3.23 Ordugaha Gelen Şehzade Mustafa ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler	254

Tablo 3.24 Devlet Adamları, Yerel Beyler ve Elçilerin Sunduğu Hediyeler	255-259
Tablo 3.25 İkinci İran Seferi'nin genel masraf kalemleri ve bunların toplam masrafa oranları	260-261
Tablo 3.26 İkinci İran Seferi'nde kalelerdeki nöbetçi yeniçerilere yapılan maaş ödemeleri	262
Tablo 3.27 Mehmed Paşa'nın Maiyetinde Bulunan Merkez Ordusunun Maaş Ödemeleri	264
Tablo 3.28 Kalelerde bulunan topçulara verilen maaşlar	265
Tablo 3.29 Mevacib dönemlerine göre toplam maaş giderleri	265
Tablo 3.30 İkinci İran Seferi'nde Merkezi Ordu ve Saray Hizmetlilerine Yapılan Maaş Ödemeleri	267-268
Tablo 3.31 30 Temmuz 1548'de Tebriz'de inam verilenler	271-276
Tablo 3.32 İkinci İran Seferi'nde muhtelif sebeplerle inam verilenler	276-277
Tablo 3.33 Sefer esnasında Cebehâne-i Âmire için yapılan masraflar	279
Tablo 3.34 Sefer esnasında Matbâh-ı Âmire için yapılan masraflar	280-282
Tablo 3.35 Sefer esnasında İstabl-ı Âmire için yapılan masraflar	283-284
Tablo 3.36 İkinci İran Seferi'den hazineден verilen borçlar	286
Tablo 3.37 Hazineден Sultan Süleyman'a Verilen Paralar	286
Tablo 3.38 Sefer esnasındaki tasadduk giderleri	287-288
Tablo 3.39 Sefer esnasında kale tamiri ve yol düzenlemesine dair masraflar	285-286
Tablo 3.40 İkinci İran Seferi'de yapılan satın alımlar	290-291
Tablo 3.41 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Selim ve Maiyetine Verilen İnamlar	298
Tablo 3.42 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Verilen İnamlar	299
Tablo 3.43 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Mustafa ve Maiyetine Verilen İnamlar	300
Tablo 3.44 Halep'ten Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Verilen İnamlar	301
Tablo 3.45 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Üçüncü Defa Verilen İnamlar	302
Tablo 3.46 Şehzade Selim ve Maiyetine İkinci Defa Verilen İnamlar	303
Tablo 3.47 II. İran Seferi'nde Verilen İnâm Olarak Verilen Hilat ve Elbislerin Listesi	304
Tablo 3.48 İkinci İran Seferi'nde âdet olarak verilen hil'at/elbise ve kumaşların listesi	332-336

GİRİŞ

Arşiv Kaynakları

Klasik dönemde bir Osmanlı seferini çalışabilmek için Osmanlı bürokrasisi tarafından üretilen çeşitli defter serilerinin incelenmesi gerekir. Çünkü sefer askerî, idarî ve malî boyutları bulunan büyük bir organizasyondur. Bürokrasinin yapısı ise idarî, askerî ve malî işleyişin çeşitli defter serileri üzerinden izlenmesi esasına dayanır. Defter serilerinin tutulma hassasiyeti birbirinden bağımsız gibi görünse de bu anlamda tutulan her bir kayıt sefer organizasyonunun ayrı yönlerini gösteren bir bütünün parçalarıdır. Haliyle seferin idarî, askerî ve malî boyutunun tasviri için bürokratik sürecin tamamına odaklanılması gerekir¹.

XVI. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinin temel defter serilerinin başında mühimme defterleri yer alır. Mühimme defterleri, Dîvân-ı Hümâyûn'da alınan kararların suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Osmanlı tarihi araştırmalarında neredeyse her alanda yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulmuş bu defterler, Osmanlı merkez-taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma usulü gibi konuların yanı sıra iktisadî, siyasî ve askerî sahaya ait çok çeşitli bilgileri ihtiva eder². Askerî tarih bağlamında ise mühimme kayıtları özellikle seferin hazırlık sürecine dair merkez-taşra ilişkisini, idarî anlamda askerî hareketin yönetimini ve sefer esnasında yaşanan gelişmeleri gösterir. Şu ana kadar tespit edilebilen ve mühimme defterlerinin ilk örneği olarak değerlendirilen Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Tasnifi'nde E.12321 numarada kayıtlı defter, 951-952/1544-1545 yıllarına ait kayıtları ihtiva eder. Topkapı Sarayı'nın kütüphane kısmında yer alan (Koğuşlar, nr. 888) defter ise 958-959/1551-1552 yıllarına ait hükümleri içerir³. Bu çerçevede tespit edilen ilk mühimme defterinin başlangıç tarihi göz önünde bulundurulduğunda Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi yıllarına ait hüküm suretlerinin yer aldığı bir defterin olması icap eder. Ayrıca döneme ait başka defter ve evrak ilgili defterin varlığına işaret eder. Ancak bu döneme ait mühimme defteri henüz tespit edilememiştir. İlgili mühimme defterinin eksikliği İkinci İran Seferi'nin hazırlık aşaması, sefer esnasında yaşanan gelişmeler ve askerî hareketin yönetimine dair bilgilerimizi sınırlandırır. Yine de 1551-1552 yıllarını ihtiva eden mühimme defteri, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Safeviler

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik yapı ve işleyişine dair defter serileri arasındaki ilişkilerin değerlendirildiği bir çalışma için bk. Engin Çetin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemî (XVIII. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023, s. 145-216.

² Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA*, XXXI, 519-522.

³ *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, yay. haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002, III-XIII; Mühimme Defterlerine dair ayrıca bk. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, III/7 (2005), s. 107-139.

üzerine üçüncü kez çıkılan seferin hazırlık aşamasına dair kayıtları ihtiva etmesi nedeniyle genel anlamda bir Doğu seferinin organizasyonuna dair fikir vermesi açısından önemlidir.

XVI. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin temel defter serileri arasında yer alan defterlerden bir diğeri ruus defteridir. Ruus defterleri, evkaf ve merkezî hazineden maaş alan bütün devlet görevlilerinin tayin ve vazife tevcih kayıtlarını gösterir. Yine veziriazam ve sefere gönderilen serdarların tayin ve terakki kararları ruus defterlerine kaydedilir. XVI. yüzyıla ait ruuslara bakıldığında Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemine ait defterlerde askerî sınıf ve saray hizmetlilerinin tayin ve tevcih işlemlerinin yanı sıra defterdar, beylerbeyi, sancakbeyi tayinlerini de gösteren kayıtlar vardır. III. Murad zamanında ise veziriazam ve vezir değişikliklerine dair kayıtların mevcut olduğu da görülür. Ruus defterlerinde yer alan tayin, tevcih ve terakki kayıtlarında bazen söz konusu işlemlerin sebeplerine de yer verilir. Tali bir gündem olarak zikredilen bu kayıtlar bazen oldukça önemli bilgiler verebilmektedir. Ruus defterleri, ilk olarak imparatorluğun merkez-taşra örgütlenmesi ve görevlilerini göstermesi hasebiyle idarî anlamda kıymetli bilgiler sunmasının yanı sıra askerî tarih ve harp tarihi çalışmalarında da hayli önemi haiz kaynaklardır⁴. Sultan'ın katıldığı seferlerde tutulan kayıtlar ya da serdar tayin edilen seferlerde tutularak daha sonra beyaza çekilip merkeze gönderilen ruus defterlerindeki tayin, tevcih ve terakki kayıtları sefere katılan devlet adamları, askerî sınıf ve saray hizmetlilerinin tespiti hususunda önemli kaynaklardır. Yapılan idarî tasarrufların sebeplerinin verildiği kayıtlar ayrıca seferin güzergahı, sefere katılanların gösterdiği başarılar, seferin muharebeleri ve diğer safahata dair bilgiler verir⁵. Harp tarihi çalışmalarının yanı sıra askeri tarih çalışmalarında da ruus defterlerinin önemi dikkat çeker. Osmanlı askerî teşkilatından herhangi bir sınıfın asker temin faaliyetleri kapsamında nefer kaynaklarının tespiti, tayin ve terfileri, aldıkları ücretler, ilgili sınıfın zamansal olarak geçirdiği değişim ve dönüşümün değerlendirilmesinde yegâne kaynak ruus defterleridir⁶.

⁴ Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Dîvân-ı Hümâyûn ve Defter Sistemi*, Ankara 2017, s. 87-132; Recep Ahışalı, "Ruus", *DİA*, XXXV, 272; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *Tarih Dergisi*, XVII/22 (İstanbul 1967), s. 20-23.

⁵ 1578 İran Seferi'nde Şark serdarı olan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın tevcihlerini ihtiva eden ruus defterinin değerlendirildiği çalışma için bk. Songül Şenlik, *232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014; ayrıca bk. Aynı müellif, "232 Numaralı Defter Örneğinde Harp Tarihi Araştırmalarında Ordu Ruûs Defterlerinin Önemi Üzerine Bir Deneme (XVI. Yüzyıl)", *Harp Tarihi Dergisi*, 7 (2023), s. 39-69.

⁶ Ruus defterlerinin askerî tarih çalışmalarındaki kaynak değerini kapıkulu süvarileri özelinde gösteren bir çalışma için bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik asker temin faaliyetlerinin haricinde sefer dönemlerinde garip yiğit adı altında sisteme dahil ettiği askerler özelinde genellikle ruus defterlerinin kullanıldığı diğer bir çalışma için bk. Serkan Osmanlioğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gönüllü Askerlerden Garip Yiğitler (XVI. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

İkinci İran Seferi yıllarına denk gelen yıllardaki kayıtları içeren ruus defteri mevcut olmamakla birlikte Osmanlı Arşivi'ndeki en eski tarihli ruus defteri (BOA, KK, nr. 208) Kanûnî Sultan Süleyman'ın 16 Zilhicce 953/7 Şubat 1547-27 Cemâziyelâhir 954/14 Ağustos 1547 tarihine kadar olan kayıtları ihtiva eder. Bu minvalde İkinci İran Seferi'nin hemen öncesine dair kayıtların bulunduğu bu defterde Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden ve kitabî kaynaklarda seferin muharriki olarak tasvir edilen Elkas Mirza'nın maiyeti, İstanbul'daki ikameti, Rüstem Paşa'nın Elkas Mirza şerefine verdiği ziyafete dair bilgiler mevcuttur⁷. Aynı tasnifteki 209 numaralı ikinci defter, 13 Safer 957/3 Mart 1550-6 Muharrem 958-14 Ocak 1551 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etse de İkinci İran Seferi'ne dair geriye dönük kayıtlar mevcuttur⁸. Mesela 19 Safer 957/9 Mart 1550 tarihli bir kayıтта İkinci İran Seferi'nde yeniçerilere vaaz eden bir halifenin bu kez Nahcivan Seferi olarak zikredilen Sultan Süleyman'ın Safevilere yönelik üçüncü seferinde yeniden yeniçerilere vaaz vermekle görevlendirildiği ifade edilir⁹:

Tebriz ve Van Seferi'nde yeniçerilere va'z idüp () Halife'ye Edrene'de Dârü'l-hadis zevâidinden yirmi beş akça vazîfe buyrulup mahrûse-i İstanbul'a tekrâren gelüp yeniçerilere va'z u nasihat ile vazîfesine mutasarrıf olan berâtı virile. Resm-i berât alınmaya deyu emr olundu.

XVI. yüzyıla ait aynı zamanda sefer dönemine denk gelen önemli bir kaynak hazineden aylık tahsisat yapılan belirli grupları gösteren müşâherehorân defteridir (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 7118). Müşâherehorân, doğrudan hazineden maaş ve tahsisat alan, diğer bir ifadeyle aylık alan belirli grupları ifade eder. Müşâherehorân içerisinde kazaskerler, padişah hocası, bazı üst düzey devlet görevlileri ve akrabaları, Osmanlı Devleti'ne tâbi devletlerin hanedanlarına mensup kimseler, bazı saray görevlileri ve katipler, merkez ordusuna bağlı bölük ağaları gibi geniş bir kitleyi ihtiva eder. Elkas Mirza ve maiyeti İstanbul'a geldikten sonra kendilerine maaş bağlanmış ve müşâherehorân grubuna dahil edilmişlerdir. Bu

⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Kamil Kepeci* (=KK), nr. 208, s. 134, 135, 138, 149, 156. İlgili defterdeki kayıtlar daha önce Feridun Emecen tarafından kullanılır bk. Feridun Emecen, *Kanûnî Sultan Süleyman ve Zamanı*, Ankara 2022, s. 392-393.

⁸ BOA, KK, nr. 209.

⁹ BOA, KK, nr. 209, s. 8.

anlamda İstanbul'a Elkas'ın maiyetinin tespitinde önemli bir kaynaktır¹⁰. Buradaki bilgiler daha önce bazı araştırmalarda kullanılmıştır¹¹.

XVI. yüzyıla ait defter serilerinin başka bir türünü defterdarların hüküm kayıtlarının yer aldığı maliye ahkam defterleri oluşturur. XVI. yüzyılda defterdarlık tarafından tutulan maliye ahkam defterlerinin mahiyeti ve muhteva özellikleri ilgili yüzyıla ait 12 maliye ahkam defteri üzerinden incelenen çalışmada İkinci İran Seferi yıllarına denk gelen kayıtlarda sefere dair herhangi bir kaydın mevcut olmadığı görülür¹².

İkinci İran Seferi'nin gerçekleştiği 955-956/1548-1549 yıllarına denk gelen ana defter serilerindeki boşluklar ve mevcut sınırlı bilgilere rağmen ilgili seferin çalışılmasını mümkün kılan kaynak, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yapılan tasnif çalışmalarıyla araştırmacıların istifadesine sunulan ve Bâb-ı Defterî Büyük Rûznâmçe Kalemî Defterleri (D.BRZ.d.) Tasnifi'ne 20615/A numarası ile kaydedilen Rûznâmçe Defteri'dir¹³. Söz konusu defter, Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi esnasında tutulmuştur. Rûznâmçe defterleri genel olarak maliye teşkilatında hazinenin günlük gelir ve gider kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Sefer esnasında tutulmaları hasebiyle sefer rûznâmçesi olarak ifade edilen defterler ise seferin malî boyutunun değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. İlgili defter ayrıca XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda oldukça yaygınlaşan sefer rûznâmçe defterlerinin ilk örneklerinden olması hasebiyle de mühimdir. Rûznâmçe defterleri ihtiva ettiği kayıtlarla ayrıca tutulduğu dönemde diğer temel defter serilerindeki eksiklikleri de tamamlar niteliktedir. Yukarıda izah edildiği üzere ruus defterlerinin 955-956/1548-149 yıllarındaki kayıtlarını ihtiva eden defterleri henüz tespit edilememiştir. Ancak İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterindeki kayıtlar, tayin edilen kişilere verilen inam ya da âdetler gereği kendilerine defterde yer bulur. Bu çerçevede rûznâmçe defterinde beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir tayini gibi devlet görevlilerine ait kayıtların yanı sıra askeri sınıf ve saray hizmetlilerine dair çok sayıda tayin, terfi ve terakki kaydı mevcuttur. Osmanlı bürokrasisinin yapısı gereği aynı döneme ait ruus defteri mevcut olmasa da rûznâmçe defterindeki kayıtlarda kısmen ruus defterlerinde olması gereken bilgilere ulaşılabilir. Zira herhangi bir gerekçeyle ya da re'sen tayin edilen, terfi alan ya da terakki tevcih

¹⁰ BOA, MAD, nr. 7118, s. 4,5,6,22, 34, 40, 62, 68.

¹¹ Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, XXXVIII, 68; aynı müellif, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, Ankara 2022, s. 392.

¹² Rıfat Günelan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

¹³ Umut Soysal, "Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Tasnifi Tamamlanan Yeni Defterler Üzerine Bir Değerlendirme: Yeni Defterler/Yeni Ufuklar", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (2020), s. 218. Defterdeki bilgilerin bir kısmı Feridun Emecen tarafından kullanılmıştır (*Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 389-417).

edilen kimse maaşını alabilmek için ilgili ruus tezkiresini bağlı bulunduğu kaleme vermesi gerekir. Ruus ile tayini gerçekleşen ve merkezî hazineden maaş alacak görevliler bu kayıtlara istinaden reisülküttabın düzenlediği ibtidâ tezkirelerini ile rûznâmçe kalemine teslim ederek maaş almaya başlar. Terakki alanlar ise berat verilmeden izdiyâd tezkireleri ile artırılan maaşlarını alır. Rûznâmçe defterlerinde haliyle ibtidâ ve izdiyad tezkirelerine dair kayıtlar bulunur.

İkinci İran Seferi rûznâmçe defteri, seferin başlangıç tarihi olan 18 Safer 955 tarihinden itibaren 21 Zilkade 956 tarihine kadar olan gelir ve gider kayıtlarını ihtiva eder. Defter doğrudan bu kayıtlarla başlamaz. Defterin ilk sayfasında Malatya Sancakbeyi Ferhad Bey'in muhallefatından Adana Sancakbeyi Ramazanoğlu Pîrî Paşa ve kapıcıbaşı iken Semendire Sancakbeyi olan Rüstem Bey'e verilen borçlara dair emânet ve teslim tezkireleri bulunur. Defterin 2 ve 3. sayfaları ya mevcut değil ya da çekim esnasında atlanmıştır. 4. sayfadan itibaren 11. sayfaya kadar “*Defter-i ba‘zı mevcûdât-ı hızâne-i âmire ki der-vakt-i reften-i hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh hullide mülkehu be-sefer-i vilâyet-i Acem behim refte el-vâki ‘ fî evâsıt-ı şehri-i Saferü’l-muzaffer sene 955*” başlığıyla Sultan Süleyman’ın Acem seferine çıktığı esnada ordu hazinesinin aynî ve nakdî olarak mevcudatına dair kayıtlar vardır. Bu kayıtlar sefere çıkan ordunun yanındaki hazine miktarını ve hazinenin aynî ve nakdî olarak mevcudun hangi gelir kalemlerinden oluştuğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Meselâ Kanûnî Sultan Süleyman’ın 950/1543 Estergon Seferi esnasında tutulan diğer bir rûznâmçe defterinde ordu hazinesine dair bilgi mevcut değildir¹⁴. Defterin 11. Sayfası boş olmakla birlikte 12. sayfadan 15. sayfaya kadar “*defter-i ruznâmçe-i beytûlmâl*” başlığı ile özellikle 955/1548 yılının Rebiülevvel ve Rebiülâhîr aylarına ait beytûlmâl gelirlerini gösteren tahvil kayıtları mevcuttur. 12. sayfada ise Şehzade Mustafa’nın daha önce Defterdar İskender Efendi vasıtasıyla hazinede mevcut Diyarbakır avarız akçesinden 8.000 sikke aldığı borcu geri ödediği ancak Sultan Süleyman’ın bu miktarı şehzadeye inam olarak verdiği kayıtlıdır:

Kaziyye oldur ki; Şehzâde-i civân-baht Sultân Mustafa tâle bekâhû hazretleri bundan evvel vilâyet-i Diyarbekir ‘de cem ‘olunan avârız akçasından Defterdâr İskender Beyefendi hazretlerinden karz tarîkiyle aldıkları sekiz bin sikke altını hızâne-i âmireye teslim itmek için irsâl itdiklerin gelüp hızâne-i âmirede emânet tarîkiyle konulup vezn ü add olunmaların sa‘adetlü pâdişâh-ı âlem-

¹⁴ Sultan Süleyman’ın 950/1543 Estergon Seferi’ni ihtiva eden KK, nr. 1765’te kayıtlı rûznâmçe defterinin değerlendirildiği çalışma için bk. Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Estergon Seferi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989.

*penâh hullidet hilâfete hû hazretlerin zikr olunan sekiz bin altını müşârûn-ileyh
şehzâde hazretlerine in ‘âm eylemişlerdir deyu paşa-yı a ‘zâm hazretleri Rüstem
Paşa dâmet me ‘aliyehû fermân itdikleri bâ ‘isden zikr olunan altun girü
şehzâde hazretlerinin kendü mühürleriyle kapucıbaşuları Mahmud Ağa’ya
teslîm olunup irsâl olundu. Fî 23 Rebiülâhir 955 der-yurt-ı Ayaş Yaylası.*

Sefer esnasında günlük gelir ve giderlerin tutulduğu kayıtlar “*defter-i ruznâmçe-i
hızâne-i âmire ki der-sefer-i hümayûn vâki şüd el-vâki fî 18 şehir-i Saferü’l-muzaffer sene 955*”
başlığıyla sayfa 16’dan başlayarak 469’da sona erer. Söz konusu aralıkta defterin tertibi diğer
rûznâmçe defterlerindeki gelir ve gider kayıtlarından çok farklı olmamakla birlikte bazı
hususlarda ayrılan yönleri mevcuttur. Defterin tertibine bakıldığında ilk olarak sayfanın üst
tarafına muhasebe kaydının tutulduğu günü gösterecek şekilde gün manasına gelen yevm’in
kısaltılmış harfi olan “m” ve kaçınıcı gün olduğu “[yev]mü’l-cum’a”, “[yev]mü’l-ehâd”
şeklinde gösteren başlık atılır. Devamında ise muhasebe kaydının yapıldığı tarih ve yer ismi
belirtilir. Tarih bilgisi “fî 16 m” şeklinde verilerek defterin sol üstünde yer alan hicrî ay ve yıl
bilgisine işaret edilir. Bu şekilde gün tarih ve yer ismi bildirildikten sonra “*el-irâd*” başlığıyla
gelirler, “*el-masrâf*” başlığıyla da giderler kaydedilir. Geliri göster irâd kaydının hemen altında
tahvil tezkireleri yer alır. Tahvil tezkirelerinde gelirin kimin vasıtasıyla geldiği, gelirin türü,
tahakkuk tarihi, gelirin aynî ve nakdî olarak cinsi ve miktarı belirtilir. İlgili rûznâmçe defterinde
çok sayıda aynî gelir kaydı da mevcuttur. Masraf kayıtlarının alt başlıkları ise genel olarak
“*mevâcib*”, “*teslîm*”, “*in ‘âm*”, “*âdet*”, “*be-cihef*”, “*tasadduk*”, “*teşrîf*”, “*mübaya’a*” gibi alt
başlıklara ayrılır. Bu şekildeki kayıtlar sayfa 469’da son bulur. Defterde sayfa 469 ile 474
arasının görüntüleri mevcut değildir. Sayfa 474’ten itibaren “*defter-i ruznâmçe-i beytûlmâl ki
der-sefer-i hümayûn vâki şüd*” başlığı altında sefer esnasında vefat edenlerinden
muhallefatından elde edilen gelirlere dair muhallefat ve tahvil tezkireleri bulunur. Sayfa 493’te
az önce zikredilen beytûlmâl gelirlerinin para cinsi ve miktarının sadece sayısal olarak hesap
dökümü mevcuttur. Sayfa 496 ile 508 arasında ise 23 Cemâziyelâhir 955’da Tebriz’de sefere
katılarak Tebriz’e giren devlet görevlileri, askerî sınıf ve saray hizmetlilerine verilen inamların
listesi “*defter-i in ‘âm ki der-sefer-i Tebriz vâki şüd fî evâhir-i şehir-i Cemâziyelâhir sene 955*”
başlığıyla verilir. Buradaki kayıtlar oldukça önemlidir. Zira bilfiil İkinci İran Seferi’ne katılan
devlet görevlileri, merkez ordusu ve saray hizmetlilerinin kimler olduğu ve sayılarını gösterir.
Defterin sonunda ise sefer esnasında vefat eden kişilerin malzemelerinin bulunduğu sandık ile
kutuların listesini ihtiva eden Ek/509-1 şeklinde numaralandırılmış 8 varaktan oluşan bir liste
mevcuttur. Müteakip sayfalarda bu kez Ek/509-2 şeklinde numaralandırılmış ve 4 varaktan

oluşan diğer bir listede ise yukarıda ifade edildiği üzere Tebriz’de devlet adamları, askerî sınıf ve saray hizmetlilerine verilen inamların yalnız rakamsal dökümleri mevcuttur. Son olarak Ek-509/3a şeklinde numaralandırılmış 2 varaktan oluşan ekte sefer esnasındaki gelir gider kayıtları mevcuttur.

İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defteri her ne kadar malî bir kaynak olsa da ihtiva ettiği bilgilerle seferin pek çok yönünü aydınlatmaktadır. Talî bir gündem olarak gelir ve giderlerin nerede gerçekleştiğine dair menzil bilgilerine yer verilmesi önemlidir. Bu bilgiler sefer güzergahını ihtiva eden kaynaklarla mukayeseye ve eksik bıraktığı noktaların ikmaline imkan sağlamaktadır. Özellikle XVI. yüzyılda gerçekleşen seferlere dair bilgi veren kaynaklar sefere çıkan Osmanlı ordusunun mahiyetine dair ayrıntılı bilgi verir. Rûznâmçe defterinde yer alan mevacib ve inam kayıtları sefere katılan devlet adamları, askerî sınıflar, saray hizmetlilerinin yanı sıra beylerbeyi, sancakbeyi ve yerel beylerin tespitine imkân sağlar. Sefer esnasında gösterilen yararlılıklara karşılık hem motivasyon hem de taltif amacıyla verilen terfî, terakki ve tevcihleri gösteren kayıtların altında gerekçelerine dair verilen bilgiler seferin başka kaynaklarda olmayan safahatına dair kıymetli bilgiler içerir. Yine sefer esnasında yapılan tayin ve tevcihler rûznâmçe defterinden öğrenilebilmektedir. Rûznâmçe defterinin tutulma gayesiyle doğru orantılı olarak seferin gelir ve giderlerinin tespitinde yegâne kaynaktır. Defterin hemen başında orduyla birlikte hareket eden hazinin mevcuduna dair yer alan bilgiler son derece kıymetlidir. Bunların haricinde sefer esnasındaki uygulamalar ve adetlere dair bilgilerin yer alması oldukça önemlidir. Defter bu haliyle maliye tarihi, askerî tarih ve teşkilat tarihi açısından hem ilk örneklerinden biri olması hem de ihtiva ettiği bilgilerle son derece önemlidir. Bu çerçevede çalışmamız temelde seferin ruznamçe defterine dayanmaktadır.

Kitâbî Kaynaklar

Sultan Süleyman’ın İkinci İran Seferi’ne dair bilgi veren kaynaklardan biri bizzat sefere katılan ve aynı zamanda dönemin ünlü tarihçilerinden olan Matrakçı Nasuh’un kaleminden çıkan eserlerdir¹⁵. Nasuh, *Mecmau’ t-tevârih* adı altında 1551 yılına kadar gelen genel bir tarih kaleme almıştır. Eserin en önemli kısmını oluşturan bölüm Kanûnî Sultan Süleyman dönemini anlattığı Tarih-i Sultan Süleyman’dır. *Süleymannâme* olarak ifade edilen eserin tamamı toplu halde bulunmamaktadır¹⁶. *Süleymannâme*’nin sefer dönemine denk gelen (950-958/1543-1551)

¹⁵ Matrakçı Nasuh hakkında bk. Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 143-145; Davut Erkan, “Matrakçı Nasuh’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVII/37 (2011), s. 180-197.

¹⁶ Nasuh’un *Süleymannâme*’sinin diğer parçaları ve yapılan çalışmalar hakkında bk. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2021, s. 39-41; Abdurrahman Sağır, “Süleymannâme”, *DİA*, XXXVIII, 124-127.

kısmı Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, nr. 309'da kayıtlıdır. *Süleymannâme* 'nin bu bölümü iki yüksek lisans tezi çalışmasıyla neşredildi¹⁷. Matrakçı Nasuh özellikle Elkas Mirza'nın Şirvan valisi iken isyanı, Osmanlı'ya ilticası ve İkinci İran Seferi'nin tüm safahatına dair en önemli bilgileri veren kaynaktır.

Kanûnî Sultan Süleyman döneminin etraflıca anlatıldığı *Süleymannâme* 'nin bir bölümü olduğu değerlendirilen Almanyada Marburg Devlet Kütüphanesi'ndeki nüshasında Nasuh, İkinci İran Seferi veya Tebriz Seferi olarak bilinen seferin yol güzergahı ve menzillerine dair başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler verir. Söz konusu eser tarih aralığı olarak Anadolu, Karaman, Rum, Maraş, Diyarbakır ve Erzurum Beylerbeylerinin şark serhaddine hareket tarihi olan 1 Muharrem 955/11 Şubat 1548 tarihiyle başlar ve Ahmed Paşa'nın Halep'ten Ruha/Urfa taraflarına gittiği 26 Rebiülahir 956/24 Mayıs 1549 tarihiyle sona erer. Nasuh bu nüshayı tıpkı Birinci İran Seferi olan Irakeyn Seferi menzillerini anlattığı eseri gibi hazırlamak istemiş ancak tamamlayamamıştır. Zira Halep'ten İstanbul'a dönüş güzergahına dair bilgiler yoktur. Buna rağmen Üsküdar'dan Halep'e kadar güzergahtaki menzil isimlerini vermesi, mil hesabıyla mesafeyi bildirmesi, günlük yürüyüşler hakkında bilgi vermesi konumuz açısından eserin önemini artırmaktadır. Seferi'nin sefer güzergahı ve menzillerini gün gün vererek ruzname hüviyetine bürünen bu eserin çok erken tarihte kullanıldığı görülür. XVI. yüzyılın sonlarında Johannes Leunclavius'un *Türk Milletinin Tarihi* adlı eserinde *Sultan Süleyman'ın İran Seferi/Ordugâh Kurulan Yerlerin, Tesadüfî Hadiselerin, Yapılan İşlerin Günbegün Anlatılması* başlığında Nasuh'un ilgili nüshasını kullanır. Ancak müellifi, Matrakçı Nasuh'u sefere bizzat katılan yaşadıklarını kaydeden bir Rum olarak tanıtır¹⁸. Hammer ve Zinkeisen gibi tarihçiler Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'ne dair bilgi verdikleri yerlerde Leunclavius'a sık sık atıfta bulunurlar. Matrakçı'nın Marburg nüshasındaki menzil bilgileri son olarak Samet Balta tarafından transkribe edilerek değerlendirilmiştir¹⁹.

Matrakçı Nasuh'un Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi menzillerini anlattığı *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleyman Hân* adlı eserini neşreden Hüseyin Gazi Yurdaydın Matrakçı Nasuh'un birinci İran Seferi'nde belirttiği şehir, köy, kasaba ve konaklara dair verdiği bilgilerin hem teyidi hem de tamamlayıcısı olarak İkinci İran Seferi'nin İstanbul-Tebriz

¹⁷ Sinan Çukuryurt, *Matrakçı Nasuh, Süleymannâme (1a-95b), (Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003; Ahmet Toklucu, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (Beşinci Bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b), (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010

¹⁸ Johannes Leunclavius, *Türk Milletinin Tarihi*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2019, s. 561.

¹⁹ Samet Balta, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

hattındaki doksan bir menzili ve ardından dönüş güzergahında kesişen diğer menzilleri çalışmasına dahil eder. Ayrıca Leunclavius'un çevirisine dair değerlendirmelerde de bulunur²⁰.

Nasuh'un İkinci İran Seferi'ne dair bilgi verdiği başka bir eseri Rüstem Paşa Tarihi olarak şöhret bulan Târih-i Âl-i Osmân olarak bilinen eseridir. Nasuh, burada İkinci İran Seferi'nde yaşanan hadiseleri diğer eserlerine göre daha sade bir dille anlatır ve yukarıda bahsedilen eserlerde olmayan bazı bilgileri burada verir²¹.

İkinci İran Seferi'ne dair bilgi veren XVI. yüzyıla ait kaynaklardan biri Selman Bursevî tarafından kaleme alınan Câmîü'l-Cevâhir adlı eserdir. Eser müstakil olarak Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'ni anlatır. Sefere katılarak doğrudan müşahedelerini anlattığı ifade edilen Selman, Şirvan Valisi iken ağabeyi Şah Tahmasb'a karşı isyan eden Elkas'ın Osmanlı'ya ilticası, İstanbul'a gelmesi, Ulama Paşa ile Erzurum'a gönderilmesi, Osmanlı ordusunun Tebriz'e girişi, sefer esnasında gerçekleşen muharebeler, Van Kalesi'nin fethi, ilerleyen süreçte Osmanlı ordusunun kışlaklara dağılması ve netice itibarıyla 1 Zilhicce 956/21 Aralık 1549'da Kanûnî'nin İstanbul'a dönüşüne kadar seferin safahatı ağır bir üslupla anlatılır. Özellikle Ahmed Paşa'nın Gürcü seferine dair verdiği bilgiler ve fethedilen kalelerin isimlerini bildirmesi önemlidir²².

XVI. yüzyıla ait diğer önemli bir kaynak devrin önemli bürokratlarından Nişancı Celalzâde Mustafa tarafından kaleme alınan *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eseridir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı ilk yıldan itibaren başlayan eser 1557 yılına kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Bu çerçevede İkinci İran Seferi'ne dair önemli bilgiler verir. Celalzâde'nin eseri Gelibolulu Mustafa Âlî ve Peçevî tarafından da sıklıkla kullanılır²³. Peçevî özellikle yaşanan hadiselerle dair kendi yorumlarını ortaya koymaktadır²⁴.

Sefere dair bilgi veren kaynaklardan biri erken dönem Osmanlı tarihinde ender rastlanan kaynak türlerinden biri olan Şehrizor hâkimi Bige Bey'in oğlu Memun Bey'in hatıratıdır. Eser 1534-1555 yılları arasında Kuzey Irak'ta Osmanlı hakimiyetinin tesisini anlatır. İkinci İran Seferi özelinde bakıldığında ise Elkas Mirza'nın Irak-ı Acem yağması sonrasında Osmanlı'ya

²⁰ Nasuhü's-Silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976, s. 58-112.

²¹ Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, haz. Göker İnan, İstanbul 2019.

²² Nazım Yılmaz, *Selmân Câmî'ü'l-Cevâhir*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995.

²³ Funda Demirtaş, *Celalzâde Mustafa Çelebi, Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

²⁴ Mustafa Özbal, *Peçevi Tarihi (80b-114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

isyanı ve Şah Tahmasb tarafından ele geçirilene kadarki sürece dair diğer kaynaklarda bulunmayan kıymetli bilgiler verir²⁵.

Sefere dair önemli bilgiler veren diğer bir kaynak Fransa Kralı Fransuva'nın büyükelçisi D'Aramon'un maiyetinde bulunan ve elçiyle birlikte sefere katılarak gözlemlerine yer veren Jean Chesneau'dur. D'Aramon Seyahatnamesi olarak bilinen eserde Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya ilticası kabaca anlatılır. Esas olarak seyahatnamenin seferin yol güzergahı ve sefer esnasında karşılaşılan zorluklara dair verdiği bilgiler önemlidir²⁶.

Çalışma Osmanlı kaynaklarının yanı sıra konuya dair bilgi veren Safevî kaynakları da kullanılmıştır. Bunlardan ilki Safevî sarayında da bulunan Abdi Bey Şirâzî'nin kuruluşundan 1571'e kadar Safevîlerin tarihini anlattığı Tekmiletü'l-Ahbâr adlı eseridir. Eserde muhtasar olarak Elkas Mirza'nın isyanından yakalanıp Kakhkha Kalesi'nden atılana kadar süreç hakkında bilgi verilir²⁷. Diğer eser Şah Tahmasb'ın yakın adamlarından biri olan Hasan-ı Rûmlû'nun 1405-1577 yıllarını yazdığı Ahseñü't-Tevârîh adlı eseridir²⁸. Safevî kaynaklarının mahiyeti bakımından diğerlerinden ayrılan eser İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusunun muhatabı olan Şah Tahmasb'ın kendi kaleme aldığı eseridir. Hükümranlılığı dönemindeki hadiseleri kaleme alan Tahmasb, Elkas'ın isyanında Osmanlı ordusunun çıktığı İkinci İran Seferi'ne dair değerlendirmelerde bulunur²⁹.

Osmanlı-Gürcü Münasebetlerinin Mukaddimesi

İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasında Üçüncü Vezir Kara Ahmed Paşa serasker tayin edilerek Gürcü seferine çıkmıştır. Bu anlamda Osmanlı-Gürcü münasebetlerinin mukaddimesine dair malumat vermek yerinde olacaktır.

Bulunduğu konum itibariyle önemli bir geçiş güzergahında yer alan Gürcistan mütemadi olarak muhasım kuvvetlerin istilası hem de bulunduğu coğrafyanın mevcut arazi yapısı nedeniyle 16. yüzyılda merkezî bir siyasi organizasyondan yoksundu³⁰. Özellikle Moğol istilasından sonraki fiilî bölünme 1505'te birleşik Gürcistan'ın son kralı Konstantin'in

²⁵ İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Belleten*, 37/146 (1973), s. 191-230.

²⁶ Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu- Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012.

²⁷ Abdi Beğ Şirâzî, *Safevîler Temiletü'l-Ahbâr (Başlangıcından 1571'e kadar Safevîlerin Tarihi)*, çev. Şerafettin Deniz ve Hasan Asadi, İstanbul 2021.

²⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahseñü't-Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk,

²⁹ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırılancık, İstanbul 2001.

³⁰ Yüzey şekilleri bakımından Gürcistan toprakları, kuzeyde Büyük Kafkasya sıradağları, güneyde Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi-Bakuriani ve Ahalstihe dağlarının yer aldığı Küçük Kafkas kütlesi ve söz konusu dağlık alanların arasında kalan ova ve yaylalardan müteşekkil engebeli bir araziden oluşur, Davut Dursun, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 310; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 200, s. 28-29; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih, Toplum Ekonomi)*, İstanbul 2015, s. 1-8.

ölümüyle resmileşti. Buna göre söz konusu dönemde Gürcistan topraklarında müstakil olarak; Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyılarından başlayarak Likhi dağlarına kadar merkezi Kutais olan İmeret/Açıkbaş/Başaçık Krallığı, Doğu'da Azerbeycan sınırında merkezi Gremi olan Kaheti/Kahet Krallığı, bunların arasında merkezi Tiflis olan Kartli/Kartel Krallığı bulunuyordu. Bu üç krallığın haricinde hem isimlendirmesi hem de statüsü diğerlerinden farklı olarak İspir, Tortum, Yusufeli, Oltu, Ardanuç ile Şavşat gibi Yukarı Çoruk ve Orta Çoruk Boyları ile Kür boyunun Ardahan, Göle, Ahıska, Ahkılkelek ile Azgur kesimlerini içerisine alan “Atabek Yurdu” denilen bölgede Ortodoks Kıpçak Türklerinden olan “Atabekler” sülalesi yarı bağımsız olarak hüküm sürmekteydi³¹. Samtshe/Samshe Atabeyliği olarak ifade edilen beyliğin merkezi Ahıska'ydı. Söz konusu dört bölge ve idarenin haricinde İmeret/Açıkbaş Krallığı'ndan ayrılan Guria/Gürel Prenslığı ve Samegrelo/Megrel Prenslığı vardı³².

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gürcistan'ın da bir parçasını oluşturduğu Kafkas topraklarına yönelik devlet politikası Türk tarihinin önemli bir kırılma noktası olan İstanbul'un fethiyle başladı³³. Söz konusu devlet politikasında Kafkas toprakları, fetihle birlikte yeni idarî merkez tayin edilen İstanbul'un güvenlik kaygısı nedeniyle hakimiyet tesis edilmesi gereken bölge halkalarından birini oluşturdu. Güvenlik kaygısındaki dolaylı tutum Karadeniz ticaretinde tekel oluşturma iddiasıyla bölgeyi zamanla doğrudan hedef haline getirdi³⁴. Bu cümleden olarak Fatih Sultan Mehmed, fethi müteakip Trabzon'daki Rum İmparatorunun yanı sıra Batı Gürcistan'daki krallıklara kendisine tabi olmaları için emir gönderdi. Fiilî harekât noktasında ise Osmanlı kitabî kaynaklarının sessizliğine rağmen Ceneviz kaynaklarına göre 1454 yılında Osmanlı donanması Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında yer alan Sohomi/Soşum'a sefer düzenledi ve Batı Gürcistan kıyıları Osmanlı hakimiyetine girdi³⁵. 1461'de Trabzon'un fethiyle bölgedeki gelişmeler yakından takip edilmeye başlandı. Trabzon merkezli olarak

³¹ Söz konusu Atabeylik hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII. – M. S. VI. yy.) ve Son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578), (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, Ankara 1992.

³² Fahrettin Kırzioğlu, *Kafkas Ellerin Fethi*, s. 85-86; Nebi Gümüş, 16. *Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 37-38; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 22; Hanefi Bostan, “Yavuz Sultan Selim'in Şehzadeliği Dönemi (1487-1512)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 40 (2019), s. 11.

³³ Her ne kadar geç tarihli de olsa Gürcülerin Osmanlı'ya itaatine dair geriye dönük bilgiler ihtiva eden bir belgede, 1820'de Rus istilasına uğrayan Batı Gürcistan halkı ileri gelenlerinin Ahıska Valisi Ali Paşa'ya gönderdikleri mektupta İstanbul'un fethini müteakip İmeret/Açıkbaş Krallığı'na gönderilen nameden beri Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarını ifade etmişlerdir, Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 5; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 38-39.

³⁴ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 29.

³⁵ Fahrettin Kırzioğlu eserinde, Anonim bir Gürcü kaynağının Soşum'un fethini 1451 olarak verdiğini, kaynağın hadiseye dair verdiği bilgilerin doğru olduğunu ancak tarihin pek güvenilir olmadığını zira kaynağın diğer hadiseleri naklemeden verdiği tarihlerin dahi bir, iki hatta dört yıl geriden geldiğini ifade etmektedir (*Kafkas Elleri Fethi*, s. 5; Nebi Gümüş, 16. *Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 40; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 30).

Güneybatı Gürcistan'a akınlar yapıldı³⁶. Fatih zamanında Karadeniz kıyılarında başlayan hakimiyet Şehzade Selim'in Trabzon valiliği esnasında Gürcistan'ın iç kısımlarına doğru ilerledi.

Şehzade Selim'in Akkoyunlu hükümdarları Sultan Yakub ve Elvend Bey ile mektuplaşmalardan Gürcistan'la yakından ilgilendiği, kendinin çıkacağı Gürcü seferinin öncüsü ya da bölgedeki muhtemel direnişin kırılması adına Elvend Bey'i Gürcü toprakları üzerine bir sefere teşvik ettiği ifade edilir³⁷. Zira Şehzade Selim Trabzon sancakbeyliği esnasında Gürcistan topraklarına yönelik karadan ve denizden akınlarda bulundu³⁸. Akınları müteakip çıktığı seferlerde Gürel Prensligi'ne bağlı Canet ve Acara bölgeleri Osmanlı sınırlarına dahil oldu. Bölgedeki gelişmeler doğrultusunda kendi topraklarını Şehzade Selim'in akınlarından korumak isteyen Kıpçaklı Ortodoks Türklerden Atabeyli Mirza Çabuk itaatini bildirerek Osmanlılara tabi oldu. Bununla birlikte Şehzade Selim'i Gürcü krallarının mensup olduğu Bagratlı hanedanına karşı kışkırtarak onlara yönelik seferlerde Şehzade Selim'e kılavuzluk yaptı. Zira Mirza Çabuk'un kılavuzluğunda Kutais/Kütayis Seferi'ne çıkan Şehzade Selim, İmeret/Açıkbaş Kral'ı olan III. Bagrat'ı itaat altına aldı³⁹.

Şehzade Selim'in Trabzon valiliği esnasında Gürcistan topraklarında hak iddia edecek yeni aktörleri ortaya çıkaran bazı siyasi gelişmeler yaşandı. Akkoyunlu şehzadelerinin arasındaki ihtilaftan istifade eden tekke şeyhi İsmail 1501'de Tebriz'e girerek Safevî Devleti'ni kurdu. Kendi Akkoyunluların varisi olarak tayin etti. Orta Anadolu'daki Türkmenleri bir araya getirme hedefinin yanı sıra Kafkas topraklarını devletin genişleme sahası olarak gördü. Zira Şehzade Selim'in Trabzon sancakbeyliğinin ilk dönemlerinde Erzincan ile Fırat'ın doğusundaki topraklar ayrıca Karadeniz'in kıyılarındaki Ceneviz kolonileri hariç Gürcistan'ın iç kesimleri de Akkoyunlulara tabi idi. Dolayısıyla Orta Anadolu'nun yanı sıra Kafkas toprakları Osmanlı ve Safevîlerin mücadele alanlarından biri oldu. Buna mukabil Şehzade Selim'in Gürcistan üzerine düzenlediği fetih seferleri kendisini Akkoyunluların varisi gören Şah İsmail'in Gürcistan'a yönelik hareketlerini engelledi. Şehzadeliğinde gördüğü ve doğrudan muhatap olduğu Safevî tehlikesini saltanatında bitirmeyi hedefleyen Sultan Selim 20 Mart 1514'te İstanbul'dan Tebriz'e hareket etti. Doğu seferlerinin kendine has zorluğunu yavaş yavaş tecrübe

³⁶ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314; Nebi Gümüş, 16. *Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 44-46.

³⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 83-84; Hanefi Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadeliği Dönemi (1487-1512)", s. 11.

³⁸ Söz konusu seferlerin tarihinin tespiti ve Osmanlı kitabî kaynaklarına göre değerlendirilmesi için bk. Hanefi Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadeliği Dönemi", s. 11-15.

³⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, 86-88, 93; Nebi Gümüş, 16. *Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 56; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 40-41.

eden Osmanlı ordusuna Selim'in şehzadeliği döneminde Osmanlı'ya tabi olan Atabeyli Yurdu'ndan Mirza Çabuk lojistik destek sağladı. Ordu Tercan'da bulunduğu esnada Atabeyli Mirza Çabuk'un elçisi beraberinde iki bin koyun, yağ ve bal getirdi. Yavuz Sultan Selim gelen elçiyi ordugahta alıkoyarak Mirza Çabuk'tan tekrar zahire göndermesi için emir gönderdi. Söz konusu tedarik gecikmeli de olsa Çoban Köprüsü'ne üç bin koyun ve zahire tedarikiyle giderildi. Kitabî kaynaklar Yavuz'un geciken ikmal karşısında ordunun yönünü Gürcistan topraklarına çevirdiğini buna karşılık Mirza Çabuk'un İspir Kalesi'ni sultana sunarak kendisini affettirdiğini ifade eder⁴⁰.

1515'te Mirza Çabuk'un vefatı üzerine Samshe Atabeyliği tahtına geçmek isteyenlerin mücadelesi Osmanlı ve Safevilerin tekrar karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Mirza Çabuk'un oğlu/kardeşi Kvarkare/Gorgora'nın liderliğini amcası Menuçehr/Manuçar tanımadı. Söz konusu ikilikte Osmanlı Devleti Manuçar'ı desteklerken, Gorgora'nın destekçisi Safeviler oldu. Bölgede Safevî nüfuzunun güçlenmesini istemeyen Sultan Selim, Manuçar'ın iktidarı ele geçirmesi için Veziriazam Sinan Paşa'nın Gürcistan üzerine sefere çıkmasını istedi. Muhtemelen Osmanlıların desteklediği Manuçar'ın, Gorgora'yı mağlup ederek tahtı aldığı haberi İstanbul'dan ordunun hareket etmesine mâni oldu. Taleplerinden vazgeçmeyen Gorgora ise Şah İsmail'e sığınarak iktidarı tekrar ele almak için askerî destek istedi. Bunun üzerine 1516'da Div Ali Sultan komutasındaki Safevi ordusuyla Gürcistan'a gelen Gorgora tahtı geri alırken Safevi ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlayan Manuçar çareyi kaçmakta buldu. Bayburt Beyi Mirza Bey vasıtasıyla merkezden yardım istedi. Aynı talebini 1516'da Şam'da bulunan Yavuz Sultan Selim'in huzuruna gelerek yineledi. 17 Aralık 1516'da kendisinin atabey tayin edildiğine dair bir berat gönderildi. Bu sıralarda Gorgora'nın Safevilerin destek ve teşviğiyle Osmanlı topraklarına saldırdığı haberinin gelmesi üzerine Bayburt Beyi Mirza Bey maiyetiyle Manuçar'a destek için görevlendirildi. Ancak Kara Ardahan'daki muharebede Mirza Bey ve çok sayıda Osmanlı askeri şehit düştü. Manuçar'ın da vefat ettiği söz konusu muharebeden sonra hakimiyetini teyit eden Gorgora, 1518'de Tebriz'e giderek Şah İsmail'e itaatini arz etti. Osmanlı Devleti Samshe'deki nüfuzunu kaybetmesinin yanı sıra kısa süre önce Mirza Çabuk'un hatasını telafi etmek için Yavuz Sultan Selim'e anahtarlarını teslim ettiği İspir Kalesi de yeniden Safevi nüfuzundaki Samshe Atabeyliği'nin hakimiyetine geçti⁴¹.

⁴⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, s. 84, 98, 110; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 264; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 43

⁴¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 114-120, 160; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 124-128; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 44, 516-517.

Kendisini Çaldıran'da ağır bir mağlubiyete uğratan Yavuz Sultan Selim'in saltanat yıllarında Osmanlı topraklarına saldırmaya cesaret edemeyen Şah İsmail, Güney Kafkasya da özellikle de Gürcistan'da nüfuzunu artırmak adına bazı tedbirler almaya başladı. Samshe'deki taht mücadelesinde Gorgora'nın muzafferiyeti için Div Ali Sultan öncülüğündeki Safevi ordularını iki kez Gürcistan'a yollayan Şah İsmail, 1521'de gelişmeler üzerine bölgeye yeniden müdahale etti. Kaheti Prensi Levent Han'ın Safevilere tabi olan Şeki Hanlığı'na saldırması üzerine Hasan Bey Nahcıvan'da kışlayan Şah İsmail'den yardım istedi. Söz konusu yardım talebine karşılık Şah İsmail üçüncü kez Div Ali Sultan maiyetindeki Safevi ordusunu Gürcistan toprakların yolladı. Safevi orduları Zegem ve Girem şehirlerini yağmaladı. Safevi ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğini gören Levend Han Tebriz'e bağlılığını bildirdi. Ayrıca aynı dönemde Kartli Krallığı da Safevilere tabi oldu. Tiflis ele geçirilerek belli bir miktar Safevi askeri Şah İsmail'in ölümüne kadar burada kaldı. Böylelikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı dönem itibarıyla Gürcistan topraklarına bakıldığında Tiflis merkezli Doğu Gürcistan topraklarının yanı sıra Samshe Atabeyliği Safevi nüfuzunda iken Batı Gürcistan ve Karadeniz kıyıları Osmanlı'ya tabi idi. Bunun yanı sıra musaheret yoluyla akrabalık kurduğu Şirvanşahlar'dan Şah II. İbrahim ve Şeki Hâkimi Hüseyin Bey de Safevilere bağlıydı⁴².

Yavuz Sultan Selim'in vefat ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki toprakları: kuzeyden güneye doğru Yusufeli, Karayazı, Hınıs, Varto, Muş, Pervari, Zaho, ve Musul'a kadar genişledi⁴³. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakayn Seferi neticesinde ise doğu sınırları Eleşkirt, Doğubeyazıt'ı içine alacak şekilde genişlese de söz konusu bölgeler kısa süre sonra tekrar Safevilerin eline geçti. Sultan Süleyman'ın ilk doğu seferinin diğer önemli bir neticesi de bundan sonra Osmanlı'nın Doğu seferlerinde önemli bir askeri üs ve serhat şehir olma hüviyeti kazanan Erzurum'un yeniden mamur edilip vilayet merkezi haline getirilmesiydi. 5/6 Ekim 1535'te merkez sancağı Bayburt olan Erzurum Eyaleti kuruldu. Uzun süre harap halde kalan şehir Sultan Süleyman'ın emriyle imar edilmeye başlandı. Şehri şenlendirmek için Tebriz'den getirilen Sünni halk buraya yerleştirildi⁴⁴.

Sultan Süleyman, tahta çıktığı ilk yıllarda İmereti Krallığı, Gürel ve Megrel Prenslikleri ve Abazya bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'na tabi idi. Osmanlılar sadece kendilerine tabi olan krallık ya da prensliklerin haricinde bölgedeki diğer krallıklarla da iyi geçiniyordu. Zira İmeret

⁴² Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, s. 123-124; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 44-45; Oktay Efendiye, *Safevi Türk İmparatorluğu*, İstanbul 2019, s. 95-96.

⁴³ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 121-122.

⁴⁴ Erzurum şehrinin kuruluşundan Osmanlı hakimiyetine girene kadar tarihi için bk. Savaş Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul 2012; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, s. 158, 160-161. Erzurum Beylerbeyliği hakkında bk. Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, XI, 321-329; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, 1998 Ankara.

Kralı Bagrat, Atabey Gorgora ve Kaheti Kralı Levan'ın müracaatları üzerine 1524'te Gürcülerin Kudüs'ü ziyaret etmelerine müsaade edildi⁴⁵. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında daha önce Safevileri teşvikiyle Samshe Atabeyi Gorgora tarafından alınan İspir'de yeniden Osmanlı hakimiyeti sağlandı⁴⁶. Bölgede sınırlarını genişletmek isteyen İmereti Kralı Bagrat Çerkesler üzerine çıktığı seferde mağlup oldu. Bu kez kendi ülkesinin bir parçası olarak gördüğü Samshe Atabeyliği'ni kendi topraklarına dahil etmeye niyetlendi. Gürel ve Megrel Prensliklerinden aldığı askerî destekle harekete geçti. 15 Ağustos 1535'te o sırada Osmanlılara tabi olan İmereti Kralı Bagrat Samshe Atabey'i Gorgora'yı mağlup etti ve Gorgora'yı merkezi Kütayis'e göndererek uzun süre esir etti⁴⁷. Böylelikle bölgede İmereti Krallığı'nın hakimiyet sahası genişledi. Başlarda Osmanlı'ya tabi olan İmeret Kralı Bagrat söz konusu muharebeden sonra Safevilere yanaşarak desteğini aldı. Bagrat her ne kadar sınırlarını genişletse de bölgeye sükûnet hâkim olmadı. Zira henüz küçük yaşta olsa da naibi Otar Salikaşvili tarafından yönlendirilen Keyhüsrev ve bölgedeki diğer beylikler Samshe Atabeyliği'nin bağımsızlığını kazanması için çabaladı. İmereti Krallığı'na karşı varlığını sürdürmeyi Osmanlı himayesinde gören Naib Salikaşvili, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım talebinde bulundu. Söz konusu talebi değerlendiren Osmanlı idaresi Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Keyhüsrev'e destek olması için görevlendirdi. Osmanlı kaynakları söz konusu sefer için bir gerekçe göstermez. Arşiv kayıtlarında "Narıman Ilgarı" olarak ifade edilen 4 Temmuz 1536'da Mehmed Paşa'nın hareketiyle başlayan sefer muhtemele iki aşamalı olarak devam etti. İlk sefer 1536 yılının Temmuz ayında başladı Kasım ayına kadar sürdü. Daha sonra kış mevsimini geçirmek için kuvvetiyle vilayetine dönen Mehmed Paşa hazırlıklarını tamamlayıp ikinci kez Gürcüler üzerine yürüdü. Muhtemelen bu seferde 1537 Temmuz'una kadar sürdü. Söz konusu seferlerin bir bölümünde Mehmed Paşa'nın kardeşi aynı zamanda Pasin Sancakbeyi Mirza Ali de Avnik üzerinden seferlere katıldı. 1536-1537 yıllarına ait gerçekleştirilen seferlerin neticesinde Samshe Atabeyliği'ne ait olan topraklardan Zivin ve Micinkerde Kaleleri, Oltu, Narman, Livane, gibi yerler ele geçirildi. Celalzâde, muhtemelen beylerbeyliğinin merkezi olduğundan dolayı Bayburd hâkimi olarak zikrettiği Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın *hem-civâr* olan Atabeyli yurduna akınlarda bulunduğunu, karşı gelenleri kılıçtan geçirdiğini ve netice itibarıyla beş nefer Gürcü beyinin itaat ettiğini ifade eder⁴⁸. Mehmed Paşa'ya dönemine ait tevcih

⁴⁵ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 60.

⁴⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 120.

⁴⁷ Kırzioğlu söz konusu muharebe esnasında taraflardan Samshe Atabeyi'nin Safevilere, İmereti Kralı Bagrat'ın Osmanlılara bağlı olduğunu ifade ederken muharebeyi Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Bagrat'a destek olmak için katıldığını ifade eder bk. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 162.

⁴⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 161.

defterlerindeki tayinlerden anlaşıldığı kadarıyla Gürcü topraklarına 1537-1539 yılları arasında da seferler düzenlendiği görülür. Fethedilen topraklara yapılan tevcihler arasında yeni ele geçirilen Livane'ye Kullarağası Murad Bey sanvakhbeyi tayin edilirken, 1537'de Pasin Sancağı tevcih edilen Mehmed Paşa'nın kardeşi Mirza Ali Bey'e Kars, Kağızman, Oltu taraflarına sancakhbeyi tayin edildiği görülür. Söz konusu seferin neticesinde Atabeyliğe ait topraklar Osmanlıların ele geçirdiği ve İmeret Kralı Bagrat elinde bulunanlar olmak üzere ikiye ayrıldı. Mehmed Paşa tarafından ele geçirilen yerlerin bir kısmı Osmanlı'ya tabi olan Keyhüsrev'e bırakıldı⁴⁹.

Sultan Süleyman, bölgedeki nüfuzunu sürdürebilir kılmak adına Keyhüsrev'i desteklemeye devam ediyordu. Ancak 1541 yılında Osmanlılar aleyhine gelişen bazı hadiseler yaşandı. 1541 yılında gelindiğinde artık Osmanlı himayesinden çıkarak bağımsız hareket eden İmeret Kralı Bagrat, Osmanlıların desteğini sürdürdüğü Keyhüsrev'i mağlup etti. Yardım talebini yineleyen Keyhüsrev'e destek olması için 1543 yılında bu kez Erzurum'a üçüncü beylerbeyi olarak tayin edilen İsfendi-yaroğullarından Kızılahmedlü Musa Paşa'yı bölgeye gönderdi. Yaklaşık 22.000 kişilik kuvveti bulan kendisine tabi sancakhbeyleriyle Atabeyli topraklarına ilerleyen Musa Paşa Oltu Kalesi'ni kuşattı. Durumu öğrenen İmereti/Açıkbaş Kralı Bagrat ise Oltu Kalesi'ne gelerek kaledeki Gürcülere yardım etti. Buradaki muharebede Osmanlı ordusu mağlup olurken, Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa da şehit düştü. Bölgedeki gelişmelerin merkeze intikalinden hemen sonra Diyarbakır Beylerbeyi Hadım Ali Paşa bölgeye sevk edildi. Gürcüleri mağlubiyete uğratan Hadım Ali Paşa ayrıca Penek ve Barakan kalelerini de ele geçirdi. Musa Paşa'nın şehit olma hadisesi Osmanlı kitâbi kaynaklarında II. İran Seferi'nin sonunda Ahmed Paşa tarafından düzenlenen Gürcü seferinin en önemli gerekçelerinden biri olarak sunulur⁵⁰.

⁴⁹ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 161-165; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 63-65; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 60-62; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 47, 507; aynı müellif, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Osmanlı-Gürcü İlişkileri", *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi, Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, ed. M. Fatih Çalışır vd., İstanbul 2020, s. 62-63.

⁵⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 173; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 66; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 132-133; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 48, 507; aynı müellif, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Osmanlı-Gürcü İlişkileri", s. 63-64. Hasan Bey Rumlu, Musa Paşa'nın şehit düşmesiyle alakalı hadiseye dair şu bilgileri verir. Sultan'ın buyruğu üzerine Atabeyli topraklarına hareket eden Musa Paşa ilk olarak yaklaşık on gün muhasara ettiği Daveli Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Oltu Kalesi'ne gelir. Yeniçeriler tarafından metrisler kazılıp muhasara topları kurulduğu esnada Bagrat'ın adamları gelerek Musa Paşa'ya hediyelerini takdim ederler. Bagrat, Musa Paşa'ya kendisinin Sultan Süleyman'ın ordusuna karşı katiyyen düşmanlık içinde bulunmadığını şayet muhasarayı kaldırarak geri dönerlerse kaleyi paşa kime isterse ona teslim edeceğini bildirir. Bagrat'ın sözüne itimat eden Musa Paşa Erzurum'a hareket eder ve muhasaradaki birliklerin tedricen arkasından gelmesini ister. Paşa'nın Erzurum'a dönmek üzere yola koyulduğunu öğrenen Bagrat ise diğer Gürcü emirleriyle birlikte önce Oltu'da kalan askerlere saldırarak çoğunu şehit eder. Daha sonra hızlıca Musa Paşa'nın ardından yetişerek paşa ve adamlarını da şehit eder (Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârih*, s. 528).

1545 yılında bu kez Temerrüd Ali Paşa ve Samshe Atabeyi Keyhüsrev ile Kartli Krallığı tarafından da desteklenen İmereti Kralı Bagrat ile Kanlıçimen'de karşı karşıya geldi. Söz konusu muharebede Bagrat mağlup edilerek Atabek Yurdu'ndaki İmereti baskısı ortadan kaldırıldı. Söz konusu zaferle Kafkas topraklarındaki Osmanlı hakimiyetinin Kafkas dağlarına kadar ulaştığı ifade edilir. Ayrıca Babası Gorgora'nın da vefatıyla fiilî olarak Samshe Atabeyliğini sürdüren Keyhüsrev bir müddet sonra Osmanlı'dan yana tavrından vazgeçerek Safevilere yanaşmaya başladı. Keyhüsrev muhtemelen bölgede artan Osmanlı nüfuzundan etkilendi. Ayrıca Şah Tahmasb 1546 yılında bölgeye bir sefer düzenledi ve bölgedeki diğer krallıklar gibi Keyhüsrev de Şah Tahmasb'a tabiyetini bildirdi. Ayrıca Şah Tahmasb, bölgedeki nüfuzunu kalıcı kılmak adına Keyhüsrev'in önemli adamlarından Otar Salikaşvili'nin kızıyla evlendi. Tahmasb'ın asıl niyeti Keyhüsrev'in kızıyla evlenmekti ancak onun kızı olmadığı için önemli adamlarından biri olan naibinin kızıyla evlendi. Görüldüğü üzere İkinci İran Seferi'ne denk gelen yıllarda bölgedeki Osmanlı nüfuzu giderek azalırken Safeviler hem seferler hem de evlilik yoluyla bölgedeki krallıkları tâbiyeti altına alıyordu⁵¹.

Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Safevî Münasebetleri ve Sefere Giden Süreç

XVI. yüzyılın hemen başında Doğu'da kurulan Safevî Devleti kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eder hale geldi. Şah İsmail'in daveti üzerine Anadolu'daki Avşar, Çepni, Ustaclu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlu gibi Türkmen aşiretleri Şah İsmail'in etrafında toplandı. Bununla iktifa etmeyen Şah İsmail, aynı zamanda kendisine bağlı olan ancak Anadolu'da kalan Türkmeleri de siyasî sınırlara dahil etmek istiyordu. Bu hususta Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak adına faaliyetlerini artırdı. Şehzadeliğinden itibaren meselenin ciddiyetinin farkında olan Yavuz Sultan Selim tahta geçer geçmez Safevî meselesini halletmeye çalıştı. Anadolu'daki Safevî mensuplarının olası bir kalkışmasına karşı tedbirlerini alarak büyük bir orduyla Tebriz'e yürüdü. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda Safevîler mağlup edildi⁵².

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi, Safevîlerin Anadolu'ya yönelik devlet politikasını tamamen bitirmese de faaliyetlerinin azalmasına sebep oldu⁵³. Şah İsmail, Sultan Selim'in sağlığında Anadolu'ya doğrudan müdahalede bulunmadı. Avrupalı devletler ve Papalık ile temasa geçerek Osmanlı'ya karşı müttefik arayışları ise sonuçsuz teşebbüsler olarak kaldı⁵⁴.

⁵¹ Fahrettin Kırzioğlu, *Kafkas Ellerin Fethi*, s. 175; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 66; Nebi Gümü, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s. 133-134; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, s. 517; aynı müellif, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı-Gürcü İlişkileri", s. 64.

⁵² Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, XXXV, 452.

⁵³ Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, VIII, 195.

⁵⁴ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 5.

Sultan Süleyman, 30 Eylül 1520’de tahta çıktığında Doğu’daki sükûnet ortamı devam etmekteydi. Haliyle fetih politikasındaki öncelik Batı toprakları oldu ve bu istikamete yönelik geleneksel gaza politikası yeniden başladı⁵⁵. Batı’ya yönelik fetih siyaseti esas olmak üzere bu duruma bağlı olarak Doğu’da kısa ve uzun vadeli bir devlet politikası tesis edildi. Buna göre öncelikli olarak Osmanlı ordusunun Batı seferlerinde bulunduğu esnada Safevîlerin gündemi meşgul etmemesi adına kısa vadeli politika Safevîler ile mevcut durumun sürdürülmesi esasına dayandı. Uzun vadede ise Safevîlerin Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklara müdahalesi ve nüfuz sahasını oluşturan bölgeleri tehdit etmemesinin önüne geçilecekti. Bazı çalışmalarda Sultan Süleyman’ın uzun vadeli Doğu politikasının mahiyeti, ilk olarak muhtemel Safevî saldırılarına karşı Anadolu’nun Doğu’sunu korumak adına Van Kalesi esas olmak üzere etrafındaki kalelerin alınarak bir savunma hattı kurulması ve Azerbeycan ile Irak-ı Arab’ın kontrol altına alınması, ikinci olarak ise Fırat Nehri’nin Osmanlı-Safevî toprakları arasında doğal bir sınır haline getirilmesi olduğu şeklinde değerlendirilir⁵⁶. Ancak Sultan Süleyman’ın Safevîler üzerine çıktığı üç uzun süreli İran Seferi’nde Safevî ordusuyla karşılaşma çabası ile yukarıda tasvir edilen uzun vadeli politika birbiriyle tezat teşkil etmektedir. Söz konusu seferler süreç ve neticeleri itibariyle incelendiğinde Doğu Anadolu’daki kalelerin fethiyle oluşturulacak bir savunma tertibi meselesinin bu seferlerin neticesi itibariyle gündeme geldiği açıktır. Zira Osmanlı ordusu her seferinde Safevî ordusuyla Çaldıran’da olduğu gibi bir muharebeye girişmek adına hareket etmiş ancak muvaffak olamamıştır. Sultan Süleyman dönemindeki bu üç sonuçsuz teşebbüsün malî tablosu ise Safevîlerle mücadele yönteminin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirdi.

XVI. yüzyılın ortalarında kaleme alınıp Rüstem Paşa’ya takdim edildiği ifade edilen *Kitab u Mesâlihi’l-Müslimin ve Menâfi’i’l-Mü’minîn* adlı eserin ilgili bölümünde Safevîlerle mücadele yönteminin nasıl olması gerektiğine dair verilen bilgiler durumun bir mesele olarak ele alındığına işaret eder⁵⁷:

*“Pes Kızılbaş pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerine mukâbil
gelmediği defa ‘âtle sâbit ve zâhir olunup ve abes yire bu kadar zahmetler
çekilmekdense ana kendü gibi bir levend ve salt leşker gerekdür kim evvelâ
ser’asker olan anun ahvâlin ve dürlü hilelerin bilür bir âdem gerekdür ki
Diyâr-ı Bekr paşası gibi bahâdır kişi ola ve ona koşılan kişiler evvelâ*

⁵⁵ Feridun Emecen, “Süleyman I”, *DİA*, XXXVIII, 63.

⁵⁶ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 112-114.

⁵⁷ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 122-125.

bölük halkından kendü ihtiyârlariyle her kim salt gitmeği ihtiyâr iderse beşer akçe terakkî oluna ve yoldaşlık eyleyene mansıblar ve mertebe ve terakkiler ahd olına. Ve eğer düşmân kaçarsa bir yerde kışlamağı dahi ihtiyâr ideler...”

Söz konusu eserde bölgede mütemadiyen bulunacak seraskerin maiyetindeki ordulara dair de bilgiler verilir. Burada coğrafi şartlar göz önünde bulundurularak askerin iâşesinin temini, barınma ihtiyacının giderilmesinin yanı sıra seferin sürdürülebilir kılmak adına askerin motivasyonunu artıracak maddi anlamda tevcih edilecek timar ve terakkilerden bahsedilir. Ayrıca manevi motivasyonun sağlanması adına ordu vaizlerine düşen görevlere işaret edilir. Netice itibariyle bahsedilen koşullar sağlandıktan sonra “*İnşâ-Allâhu’r-Rahmân Kızılbaş dahi ele girür, memleketler dahi feth olur, sarf olan hazineler dahi yirine gelür, Müslümânlar dahi huzûr idüp abes yere avâriz nüzûl virmekden dahi halâs olurlardı, cem’i âlem huzûr iderdi, inşâ-Allâhu Te’âlâ*” şeklinde ifade edilerek başarı kazanılacağı ifade edilir.

Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarında Safevilerle mevcut düzeni devam ettirmeye yönelik olarak İran’a karşı uygulanan ipek ticaretine getirilen yasağın kaldırıldı. Sultan Selim döneminde yasağa rağmen ticareti sürdürdüğü için mallarına el konulan tüccarın zararları karşılandı. Tebriz ile Mısır’dan sürülenlerin memleketlerine dönmelerine müsaade edildi⁵⁸. Sultan Süleyman’ın gösterdiği bu iyi niyete rağmen Şah İsmail’den onun cülusunu tebrik eden bir elçi gelmedi. Buna rağmen Sultan Süleyman siyaset gereği Şah İsmail’e dostane bir mektup göndermekten geri durmadı. Ancak her devirde bir halife olduğu ve onun vazifesinin de İslam’a hizmet olduğunu ifade ederek bu anlamda Müslümanların hamisinin kendisi olduğunu belitti⁵⁹. Sultan Süleyman’ın kısa sürede Batı’da elde ettiği başarılar Safevilerin yeni Sultan’a karşı başlarda gösterdiği kayıtsız tavrın değişmesine sebep oldu. Bu çerçevede Şah İsmail Sultan’ın tahta çıkışından 3 yıl sonra gönderdiği heyetle cülus ve fetihlerini tebrik etti. Sultan Süleyman da gelen tebrikleri kabul ederek memnuniyetini ifade eden bir nameyi 1524’te Şah İsmail’e gönderdi⁶⁰.

Şah İsmail 19 Receb 930/23 Mayıs 1524’te vefat ettikten sonra yerine henüz on yaşında olan Tahmasb tahta geçti. Küçük yaşta birinin tahta geçmesi Safevilerin içinde güç elde etme savaşına sebep oldu ve Türkmen aşiretleri birbiriyle mücadeleye başladı. Tahmasb tam

⁵⁸ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kanunî’nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961, s. 5: İpek ticareti yasağına aykırı hareket edip mallarına el konulan tüccarın zararının tazmini için hazineden “*yüz kerre yüzbinden ziyade akçe*” çıkarıldığı ifade edilir; Remzi Kılıç, *Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006, s. 128-129.

⁵⁹ Remzi Kılıç, *Osmanlı İran Münasebetleri*, s. 132.

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 448.

anlamıyla otoritesini ise 1533'te sağladı⁶¹. Tahmasb'ın tahta çıktıktan sonra Sultan Süleyman'a herhangi bir şekilde tâbiyet arz etmemesi sebebiyle Sultan Süleyman, niyetini doğrudan Tahmasb'a ifade etti. Celalzâde tarafından kaleme alınan nâmede Tahmasb'ın itaat arz etmemesine dikkat çekilerek bu zamana kadar Safevilere yönelik bir sefere çıkılmamasının sebebi Batı topraklarına yapılan seferler olarak gösterilirken bu kez Tebriz'e hareket edileceğini bildirildi⁶². Buna rağmen Sultan Süleyman ilk İran Seferi ancak sırasıyla Macaristan, Viyana ve Alman seferlerinden sonra oldu.

Sultan Süleyman tahta çıktıktan yaklaşık 13 yıl sonra Safevilere yönelik uzun vadeli planlarını icra etmek için ilk seferine çıktı. 1533-1535 yılları arasındaki Irakeyn Seferi'nin görünürdeki gerekçesini Osmanlılara tabi olan Bağdat'ın Safeviler tarafından zabtı, Safevilerin Azerbaycan Valisi Tekelü Ulama Sultan'ın Osmanlı'ya ilticası ve Bitlis Hakimi Şeref Han'ın Safevilere sığınması oluşturdu. 2 yıl 2 ay 18 gün süren bu ilk sefer iki aşamalı olarak icra edildi. İlk olarak kendisine verilen geniş yetkilerle İstanbul'dan hareket eden İbrahim Paşa Halep'te kışı geçirdi. Ardından asıl hedef Bağdat iken Ulama Han'ın tesiriyle Tebriz'e hareket etti ve büyük bir zorlukla karşılaşmadan Tebriz'e girdi. Daha sonra 1534 Haziran'ında İstanbul'dan hareket Sultan Süleyman öncülüğündeki Osmanlı ordusu Tebriz'e gelerek iki ordu burada birleşti. Tebriz'den hareket edilerek Irak-ı Arab'ın kadim şehri Bağdat kolayca ele geçirildi. Bundan sonraki askerî harekât Şah Tahmasb'ın hareketlerine yönelik olarak değişkenlik gösterdi. Her türlü çabaya rağmen Osmanlı ordusunun karşısına çıkmayan Tahmasb, Sultan Süleyman dönüş yoluna koyulduktan hemen sonra Osmanlılar tarafından fethedilen yerleri geri aldı.

Erzurum, Kemah, Bayburt, Adilcevaz, Kemah ve Irak-ı Arab'ta Bağdat kalelerinin Osmanlıların eline geçmesi seferin en önemli kazanımları olsa da Safevi ordusuyla karşılaşarak bu tehdidi ortadan kaldırma gayesiyle çıkılan bu ilk seferde amaç hasıl olmadı. Osmanlı ordusunun geri çekilmesiyle Van Kalesi'nin Safeviler tarafından geri alınması tehdidin kaldığı yerden devam ettiğinin en büyük göstergesi oldu⁶³.

Sultan Süleyman'ın Batı'ya yönelik seferlerini fırsat bilen Safeviler ise ilerleyen süreçte Osmanlı hakimiyetinde olan Anadolu'ya yönelik emellerini gerçekleştirmek adına faaliyetlerini sürdürdü. Diğer yandan Gürcü topraklarında Osmanlı'ya tabi olan krallıklara karşı nüfuzunu

⁶¹ Tufan Gündüz, "Tahmasb", *DİA*, XXXIX, 413.

⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 449.

⁶³ Irakeyn Seferi'ne dair ayrıntılı bilgi için bk. Remzi Kılıç, *Osmanlı İran Münasebetleri*, s. 151-238; Feridun Emecen, "Irakeyn Seferi", *DİA*, XIX, 116-117; M. Tayyip Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, XXI/83 (1957), 449-482.

genişletmek istedi. Türkistan'da kendilerine yönelik Safevi tehdidine karşı Hanlıklar, Sünni İslam'ın hamisi olarak gördükleri Osmanlılardan yardım talep etti.

1547 yılına gelindiğinde Habsburglarla tesis edilen beş yıllık mütarekeden sonra Batı siyasetine bir müddet ara verildi ve Doğu'ya yönelik ikinci bir sefer ihtimali ortaya çıktı. Bu esnada Safevi Şehzadesi Elkas Mirza'nın ağabeyi Şah Tahmasb'a isyan ederek Osmanlı'ya sığınması muhtemel seferin daha müsait bir zemine taşınmasına imkân sağladı. Elkas Mirza'yı Osmanlılara sığınmaya yönelten süreç kısaca şöyledir.

Şah Tahmasb, 1538'de Şirvanşahların hâkim olduğu toprakları alarak bölgeyi kendi devletine tabi bir vilayet haline getirmişti. Asayiş ve devlet otoritesini tesis ettikten sonra kardeşi Elkas Mirza'yı Şirvan Vilayeti'ne vali tayin etti. Ancak bir müddet sonra Elkas Mirza'nın istiklal davasıyla hareket ederek ağabeyi Tahmasb'a karşı geldiği görüldü. Ağabeyine karşı istiklal davasını Osmanlılardan temin edeceği destekle sağlayabileceğini düşünen Elkas, Sultan Süleyman'a olan itaatini bildirmesi ve yardım istemesi için bir adamını İstanbul'a gönderdi. Ancak gönderilen elçi Gürcü topraklarına geldiği zaman Gürcü Beylerinden Landit tarafından yakalanarak Şah Tahmasb'a gönderildi. Durumdan haberdar olan Tahmasb ise Elkas Mirza'nın annesi ve Hanbeyi Hanım ve oğlu Ahmed'i yanına alarak Hanbeyi Hanımı meseleni çözümü için aracı kıldı. Netice itibarıyla aracılardan sükûnet öngören uyarılarıyla her iki tarafta bir an olsun birbirlerine karşı öfkelerini gizledi⁶⁴.

Tahmasb ile Elkas arasındaki meseleden belli bir müddet geçtikten sonra Şah Tahmasb Nahçıvan'dan Gürcü topraklarına sefere çıktı. Aynı şekilde Elkas Mirza da Çerkes vilayeti üzerine sefere niyetlendi ve ihtiyaten haremmini Şemakiyye Kalesi'ne bıraktı. Elkas Mirza için Çerkes seferi kolay geçmedi. Zira Çerkes vilayetinin hâkimi olan Kabartay, bölgesindeki kalelerinin tahkimatını artırmıştı. Muharebeler her ne kadar çetin geçse de Elkas ve ordusu galip geldi. Seferin devamında kar yağışından dolayı hava şartları birden ağırlaştı. Dönüş yolları kapandığı için Elkas bulunduğu yerden hareket edemedi. Bu esnada Gürcü seferinde olan Tahmasb, Şirvan Eyaleti'nin boş kaldığını ve Elkas'ın hareket edemediğini öğrenince (*naks-ı ahd*) ahdini bozup "*fursattur*" diyerek askerleriyle Şirvan'a yürüdü. Şemakiyye'ye girerek Şirvan'ı zapt etti. Akabinde Elkas Mirza'yı karşılamak üzere Şahverdi Bey ve Gökçe Hüseyin Can Bey önderliğinde takribi üç, dört bin kişilik bir asker gönderdi. Kendisi ise Şemakiyye'de ihtiyat üzere beklemeye koyuldu⁶⁵.

⁶⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (1a-95b)*, s. 74; *Târih-i Âl-i Osman*'da Elkas'ın İstanbul'a giden adamına engel olan kişinin Gürcü Beylerinden Künd Bey olduğu ifade edilir (*Târih-i Âl-i Osman*, s. 421).

⁶⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (1a-95b)*, s. 77-78; *Târih-i Âl-i Osman*, s. 423.

Durumu haber alan Elkas Mirza Demirkapı/Bender'e, buradan Seyhun ve Ceyhun arasındaki Semmur Suyu'nu geçerek Çatalsuyu'na geldi. Bu esnada Safevi ordusuyla karşılaşan Elkas, maiyetindeki bazı adamların karşı tarafa geçmesine rağmen Kırım'a doğru kaçtı. Deşt-i Kıpçak serhaddindeki Azak Kalesi'ne ve daha sonra da Kefe'ye geldi. Buradan gemi ile İstanbul'a hareket etti. Elkas'ın yakalanmaktan kurtulduğu duyan Tahmasb, Elkas'ın muhtemel güzergahlarına yedi sekiz bin adam gönderse de netice elde edemedi⁶⁶.

Sultan Süleyman 1547 yılının ilk aylarından beri günlerinin çoğunu Edirne ve çevresindeki av mahallerinde geçirirken devlet işlerini de buradan idare ediyordu. Sultan Edirne'de iken Fransa Kralı I. Fransuva'nın elçileri Sultan'la görüşmek için buraya gelmişlerdi. Ancak heyet Edirne'de iken Fransuva'nın vefat haberini aldılar ve Sultan'la görüşmek için yeni kralın talimatlarını beklediler. Beklenen mektup geldikten sonra elçilik heyeti Edirne Sarayı'nda kabul edildi. Elçi, kral adına Lyon'da yapılmış oldukça değerli, büyük bir çeşmesi olan duvar saatini (*sa'at-i muraḥṣa ṣadırvan*) Sultan'a hediye etti. Elçi ve heyetinde yer alanlara ise hilat ihsan edildi⁶⁷.

Elkas'ı taşıyan gemi Kefe'den hareket ederek 954 Rebiülevvel/1547 Mayıs'ının sonunda Boğazhisarı'na geldi. Edirne'den İstanbul'a hareket eden Sultan Süleyman, bu esnada Apardüs Yaylası'nda iken Yeniçeri Ağası Pertev Ağa'nın ilamıyla Elkas'ın Boğaz Hisarı'na geldiğini öğrendi. Sultan, Elkas Mirza'nın karşılanması için kendisine haber veren Pertev Ağa ve Cezayir-i Garb Beylerbeyi Donanma Kapudanı Mehmed Paşa'yı görevlendirdi. Bu minvalde Elkas'ın karşılanması için bir kadirga donatılarak gönderildi. Söz konusu kadirgaya binen Elkas 6 Rebiülahir 954/26 Mayıs 1547'de iskeleye indi. İskeleye Elkas'ı Silahdarbaşı Hasan Ağa karşıladı. Burada kendisi için hazırlanan atına binen Elkas, Hasan Ağa ve diğer askerler öncülüğünde kendisi için tahsis edilen Şeyh Vefa Mahallesi'ndeki Cafer Çelebi'nin evine getirildi. Elkas Mirza, Sultan Süleyman'la görüşene kadar burada ikamet etti⁶⁸.

Elkas Mirza'nın maiyetinde Veziri Seyyid Aziz, adamları Aydoğmuş, Uğurlu, Murad, Şah Ali, Şahverdi, Mehmed, Kaymas, Bediüzzaman adına adamları vardı. Elkas'ın kendisi ve maiyetine hazineден aylık tahsisat yapıldı. Daha sonra bu grubun aldığı maaşlar sefer esnasında dahi devam etti⁶⁹.

Sultan Süleyman, Apardüs Yaylası'ndan hareket ederek 12 Rebiülahir 954/1 Haziran 1547'de İstanbul'a geldi. Sultanı karşılamaya gelen İstanbul halkı, önüne düşerek Saray'a kadar

⁶⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 78-79; *Târih-i Âl-i Osman*, s. 423-424; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 12.

⁶⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 71; *D'aramon Seyahatnamesi*, s. 18.

⁶⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 79-80; *Târih-i Âl-i Osman*, s. 424-425.

⁶⁹ Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 393.

birlikte yürüdüler. Sultan'ın teşrifıyla Divan Meydan'ında bir karşılama töreni yapıldı. Meydanın tam ortasında saf saf dizilen eli silahlı yeniçeriler tüfek atışı yaptı⁷⁰.

Elkas Mirza, Rüstem Paşa'nın kendisi adına düzenlediği ziyafete katıldı⁷¹. Paşa ile yaptıkları görüşmede kendi dert ve maksadını izah ederken Şah Tahmasb'ın yaptıklarını da anlattı. Rüstem Paşa, Elkas'ı dinledikten sonra onu teskin etti. Paşa daha sonra Sultan'ın yanına giderek Elkas Mirza'yla aralarında geçen konuşmaları anlattı. Sultan Süleyman, Rüstem Paşa'ya "*hakikat-ı hâlini nice anladun*" şeklinde yönelttiği soruya Rüstem Paşa, Elkas'ın beyanlarına karşı temkinli yaklaşılması hususundaki görüşlerini Sultan'a arz etti. Sultan Süleyman'ın ise "*merhem-i merhametle anın derdine devâ ve cerâhâtına şifâ virmek gerek*" diyerek Elkas'a doğrudan yardım edeceğini belirtti. Bu görüşmeden sonra Sultan, kıymetli taşlarla müzeyyen kılıç, hançer, kutaz, kıymetli bir at haricinde üç at, bohça, seraser hilatler, muhtelif cinsten kıymetli kumaşlar, altın ve gümüşten mamul yemek ve kahve takımları, on kese dolusu akçeyi Mirahur-ı Kebir Ahmed Ağa ile göndererek Elkas'ı ertesi gün huzuruna çağırdı.

Sultan Süleyman, 16 Cemaziyelevvel 954/4 Temmuz 1547'de devlet erkanıyla çıktığı şehir gezintisine Elkas Mirza'yı da davet etti. Sultan bu gezintide Elkas'a Şark ahvalini ve başına gelenleri sordu. Elkas, "*ben gazâda iken bed-ahidlik sıfatıyla muttasıf ve cinsiyetden münharif olup memleketimi hâlî bulup, elimden aldı*" diyerek Tahmasb'ı şikâyet etti. Akabinde ise "*sâhib-kırândan dil ü cânla sefer itmek inayeti ümmîz olunur*" diyerek asıl niyetini ortaya koydu. Sultan, Elkas'ı dinledikten sonra onu teskin etti. Sefer hususunda acele etmemek gerektiğini, kışın akıbetine göre hareket edileceğini ifade etti. Hazırlıklar yapıldıktan sonra ilkbaharda sefere çıkılacağını söyledi. Bu cümleden olarak Sultan Şark seferi için hazırlıkların yapılması için tüm beylerine emir gönderdi. Elkas Mirza'nın sakin olduğu Şeyh Vefa Hazretleri Mahallesi'nde kendisine tahsis edilen evin birtakım sorunları olduğu için kendisine Sultan tarafından At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı tevcih edildi⁷². İstanbul'daki ikameti esnasında diğer devlet adamlarıyla da görüşen Elkas Mirza, ağabeyi Tahmasb üzerine bir sefer düzenlenmesi adına çalıştı. Bu sırada Habsburglarla 1545 yılında başlayan görüşmeler beş yıllık bir anlaşmanın sağlanmasıyla 1547'de sona erdi ve sefere çıkılmasının önündeki engeller artık ortadan kalkmıştı.

⁷⁰ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 80.

⁷¹ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", DİA, XXXV, 288-289.

⁷² Süleymannâme'de Elkas'a İbrahim Paşa Sarayı'nın "*müşârün-ileyh sâkin oldukları hânelerinin taraf-ı şimâli müfsid olup, harâret-i hevâ ve lehbân-ı nâhire-i germâ ve tef-i tâb-ı efetâb ziyâde olmağın kesb-i hevâ*" nedeniyle verildiği ifade edilir (Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 80); Selman, Elkas'a tahsis edilen yer için Şeyh Vefa Mahallesi'nde tahsis edilen bahsedilmeksizin doğrudan At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nın tahsis edildiğini ifade eder (Câmi 'ü'l-Cevâhir, s. 15).

I. BÖLÜM: ULAŞIM-İAŞE-PERSONEL

1. Osmanlı Ordusunun Sefer Güzergahı

Sevk ve idare kabiliyetiyle muadilleri arasında ön plana çıkan Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Anadolu ve Rumeli'deki temel yol ağlarında oluşturduğu menzil teşkilatıyla etkili bir ulaşım ve haberleşme ağına sahipti⁷³. İmparatorluğun ihtiyacına yönelik çok fonksiyonlu yapıya sahip olan bu teşkilatın esas mesaisi resmî haberleşmenin sağlanmasıydı. Ulaşım ve resmî haberleşme için tesis edilen menzillerin haricinde sefer zamanında hizmet veren askerî menziller, Osmanlı sefer organizasyonda lojistik yönetiminin temel gündemi olan altyapı ve nakliyyede oynadığı rolle hayatî bir öneme sahipti⁷⁴. Bu cümleden olarak sefer güzergahında menziller, sefere çıkan ordunun serî ve salimen muharebe alanına gidebilmesi için yürüyüş boyunca belli noktalarda konaklaması ve beslenmesi, muharebe alanına ulaşan ordunun ise harbî devamlılığının sağlanması adına gerekli iaşe ve mühimmat nakliye ameliyesinin temelinde yer almaktaydı. Ulaşım ve haberleşme menzilleri Anadolu ve Rumeli'de üç ana kol halinde bulunan yol ve bunlara bağlı tali yollara kurulurken askerî menziller de altyapısı hazır olan yollardan istifade etmek amacıyla ya merkezi yollara ya da alternatif yollarda ordunun istikametine göre tesis edilirdi⁷⁵. Böylelikle sefer öncesinde tayin edilen güzergahta mevcut ya da ihtiyaca göre yeniden ihdas edilen menzillerin iyileştirilmesi ile ordu sefer mevsiminde yürüyüşüne başladı.

İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusunun takip ettiği güzergaha dair bilgi veren isim 14 yıl sonra aynı yollardan tekrar geçme imkânı bulan ve bu tecrübesini yeniden kaleme alan Matrakçı Nasuh'tur⁷⁶. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin etraflıca anlatıldığı

⁷³ Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil teşkilatı hem genel teşkilat hem de bölgesel olarak çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Söz konusu çalışmalar için bk. Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)*, İstanbul 2013, s. 26.

⁷⁴ Menzillerin askerî fonksiyonu için bk. Mehmet Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1997/1, s. 91-98. Askerî menziller için ayrıca bk. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, s. 17-42; Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 28.

⁷⁵ Anadolu'da sağ kol aynı zamanda Hac yolu olarak ifade edilen yol, Üsküdar'dan başlayarak Gebze, Hersek Dili, İzmit, Yenişehir, Bozüyük, Eskişehir, Seyitgazi, Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar, Ereğli Adana, Anktakya yolu ile Halep ve Şam'a uzanırdı. Orta kol, Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Kerkük güzergahını takip ederek Bağdat ve Basra'ya ulaşırdı. Sol kol, Orta kolla Merzifon'a kadar aynı yolu takip eder, Ladik, Niksar, Karahisar-ı şarkî, Kelkit, Aşkale, Erzurum, Hasankale yolu ile Kars'a ulaşırdı. Sol kol güzergahının son menzili olan Kars üzerinden bir kol ile Tebriz'e kadar ulaşırdı.

⁷⁶ Matrakçı Nasuh'un Osmanlı ordusunun Doğu seferlerinde kullandığı sefer güzergahı ve menzillere yönelik bilgi verdiği ilk eser *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleyman Hân* adıyla bilinen ve Sultan Süleyman'ın 940-942/1533-1536 yılları arasındaki İrakeyn Seferi'ni ihtiva eden eseridir. Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan eser giriş, tenkitli metin ve tıpkıbasım halinde yayınlanmıştır. (Nasuhü's-Silahî (Matrikçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleyman Hân*, haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976). Aynı eserin minyatürler özelinde değerlendirildiği ve tıpkıbasımının yapıldığı diğer bir çalışma için bkz. *Silahşor, Tarihçi, Matematikçi, Nakkaş, Hattat Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi, Beyân-ı*

Süleymannâme'nin bir bölümü olan Almanya Marburg Devlet Kütüphanesi'ndeki nüshasında Nasuh, İkinci İran Seferi'nin menzillerini tıpkı *Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı eserinde olduğu gibi hazırlamaya çalışmıştır⁷⁷. Burada sefer güzergahında ordunun konakladığı menziller, konaklama süresi, menzillerin birbirine mil hesabıyla olan uzaklığı, hangi menzile ne zaman varıldığına dair bilgiler verilir. Ayrıca menzillerde ordunun arpa, buğday ve un gibi temel ihtiyaç malzemelerini ne kadara satın aldığı ve yaşanan bazı gelişmeler günlük olarak bildirilir. Tam olarak bitmediği anlaşılan eserde sadece Üsküdar-Halep arasındaki menzil bilgileri vardır. Ordunun dönüş güzergahında bulunan Halep-İstanbul arasındaki menzil bilgileri ise eksiktir. Son olarak 1 Safer 956/1 Mart 1549'da Sultan Süleyman'ın Halep şehrine gelişini bildirdikten sonra menzillere dair bilgiler kesilir.

Nasuh, *Süleymannâme*'nin 950-958/1543-1548 yılları arasındaki hadiseleri ihtiva eden Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasında ise ordunun sefer güzergahındaki menzillere dair ayrıntılı bilgi vermez⁷⁸. Güzergahtaki menzil isimlerini vermeden “*Yenişehir kazâsından bu zikr olan berkenâr on üç menzilde Akşehir'e sa'âdet ile varıp nüzûl*” şeklinde yalnızca belirli merkezler arasında kat edilen menzillerin toplam sayısını vermekle yetinir⁷⁹. Daha önce ifade edildiği üzere 1548 seferini ihtiva eden müstakil *Süleymannâme*'de Halep'ten sonra ordunun dönüş güzergahındaki konakladığı menzil bilgileri eksiktir. Bu noktada Halep-İstanbul arasında ordunun konakladığı menzillerin tamamı olmasa da bir kısmı *Süleymannâme*'nin Arkeoloji Kütüphanesi nüshasından ikmal edilebilmektedir. Netice itibariyle Matrakçı Nasuh'un İkinci İran Seferi'ni müstakil olarak kaleme aldığı nüsha ordunun sefer güzergahı ve konakladığı menzilleri göstermesinin yanı sıra seferin diğer yönlerinin vuzuha kavuşturulmasında önemli

Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultân Süleymân Han, haz. Nurhan Atasoy, Seyid Ali Kahraman, Ruşen Deniz, İstanbul 2015.

⁷⁷ Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, Marburg, Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. nr. 955. Söz konusu nüshanın değerlendirilmesi için bkz. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 20; Davut Erkan, “Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 37 (2011), s. 181-197; *Târîh-i Âl-i Osmân*, s. 30-31..

⁷⁸ İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde mevcut *Süleymannâme* iki ayrı çalışmada değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmalar için bkz. Sinan Çukuryurt, *Matrakçı Nasuh, Süleymannâme (1a-95b), (Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003; Ahmet Toklucu, *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (Beşinci Bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b), (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010. Ayrıca Matrakçı Nasuh'un Kanûnî dönemini anlattığı *Süleymannâmelerin* mevcut nüshaları ve bu hususta yapılan çalışmalara dair bk. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2021 s. 39-41.

⁷⁹ Buna mukabil varakların takibi için yazılan kelime, birkaç ilave ve tarih notlarından başka herhangi bir derkenar notu mevcut değildir. Bu durum derkenarlarda menzil isimlerinin yer aldığı başka bir nüshanın var olabileceğini ya da Nasuh'un *Süleymannâme*'nin Arkeoloji Kütüphanesi nüshasını istediği gibi tamamlamadığını düşündürülebilir. Ayrıca Marburg nüshasında ordunun yol güzergâhı ve konakladığı menzilleri ayrıntılı olarak izah etmesi dolayısıyla aynı bilgileri burada tekrar etmekten kaçınmış da olabilir. Zira belirli merkezler arasında zikrettiği toplam menzil sayısı ile müstakil olarak seferi ihtiva eden ve açık menzil bilgileri verilen nüshadaki sayılar örtüşmektedir.

bir kaynaktır. Ayrıca her iki nüsha birbirinin tamamlayıcı parçası durumundadır⁸⁰. İkinci İran Seferi güzergahındaki menzillerin Halep’e kadar olan kısmını yer ve mesafe bildirerek eksiksiz veren *Süleymannâme*’deki bilgilerin listesi şöyledir:

Tablo 1.1 Süleymannâme’nin Marburg nüshasına göre sefer güzergahındaki menziller			
Menzil No	Mesafe	Menzil Adı	Varış Tarihi
1	6 Mil	Üsküdar	18 Safer 955/29 Mart 1548
2	12 Mil	Maldepe	20 Safer 955/30 Mart 1548
3	16 Mil	Kıssahân Köprüsü	21 Safer 955/1 Nisan 1548
4	15 Mil	Dil Deresi	22 Safer 955/2 Nisan 1548
5	21 Mil	Çınârludere	23 Safer 955/3 Nisan 1548
6	12 Mil	Sitâre Köprüsü	24 Safer 955/4 Nisan 1548
7	26 Mil	Karye-i Kazıklı	25 Safer 955/5 Nisan 1548
8	26 Mil	Dikilütaş	26 Safer 955/6 Nisan 1548
9	8 Mil	Pamıkca	27 Safer 955/7 Nisan 1548
10	18 Mil	Yenişehir	28 Safer 955/8 Nisan 1548
11	15 Mil	Derbend-i Akbıyık	2 Rebiülevvel 955/11 Nisan 1548
12	12 Mil	Dere	3 Rebiülevvel 955/12 Nisan 1548
13	8 Mil	Bozüyük	4 Rebiülevvel 955/13 Nisan 1548
14	8 Mil	Sultanönü	5 Rebiülevvel 955/14 Nisan 1548
15	24 Mil	Eskişehir	6 Rebiülevvel 955/15 Nisan 1548
16	10 Mil	Karye-i Akören	7 Rebiülevvel 955/16 Nisan 1548
17	14 Mil	Seyyid Gazi	8 Rebiülevvel 955/17 Nisan 1548
18	16 Mil	Kulapa Çayırı	9 Rebiülevvel 955/18 Nisan 1548
19	18 Mil	Karye-i Bayât	10 Rebiülevvel 955/19 Nisan 1548
20	4 Mil	Uzun Köprü	11 Rebiülevvel 955/20 Nisan 1548
21	4 Mil	Selâm Aleyk Pınarı Kurbu	12 Rebiülevvel 955/21 Nisan 1548
22	12 Mil	Karye-i Tatar	13 Rebiülevvel 955/22 Nisan 1548
23	16 Mil	Kasaba-i Akşehir	14 Rebiülevvel 955/23 Nisan 1548
24	15 Mil	Arkıt Köprüsü	17 Rebiülevvel 955/26 Nisan 1548
25	9 Mil	İlgün	18 Rebiülevvel 955/27 Nisan 1548
26	26 Mil	Karye-i Karazengi	19 Rebiülevvel 955/28 Nisan 1548
27	12 Mil	Gülemeç Beli	20 Rebiülevvel 955/29 Nisan 1548
28	24 Mil	Konya	21 Rebiülevvel 955/30 Nisan 1548
29	16 Mil	Kırkpınar	23 Rebiülevvel 955/2 Mayıs 1548
30	12 Mil	Karacadağ dibinde Pınar	24 Rebiülevvel 955/3 Mayıs 1548
31	28 Mil	Akçaşar	25 Rebiülevvel 955/4 Mayıs 1548
32	22 Mil	Adabağ	26 Rebiülevvel 955/5 Mayıs 1548
33	18 Mil	Karye-i Adalu	27 Rebiülevvel 955/6 Mayıs 1548
34	32 Mil	Nekkarezen Çayırı	28 Rebiülevvel 955/7 Mayıs 1548
35	10 Mil	Niğde Kal’ası	29 Rebiülevvel 955/8 Mayıs 1548
36	30 Mil	Böget	1 Rebiülahir 955/10 Mayıs 1548

⁸⁰ Davut Erkan, “Matrakçı Nasuh’un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar”, s. 192.

37	10 Mil	Develü Karahisar	2 Rebiülhair 955/11 Mayıs 1548
38	32 Mil	Boğaz Köprüsü	3 Rebiülahir 955/12 Mayıs 1548
39	10 Mil	Kayseriyye	4 Rebiülahir 955/13 Mayıs 1548
40	12 Mil	Engir Gölü	10 Rebiülahir 955/19 Mayıs 1548
41	14 Mil	Sultan Hanı	11 Rebiülahir 955/20 Mayıs 1548
42	22 Mil	Çubuk Ovası	12 Rebiülahir 955/21 Mayıs 1548
43	17 Mil	Gedik Ovası'da çayır	13 Rebiülahir 955/22 Mayıs 1548
44	12 Mil	Üsküfçe	14 Rebiülahir 955/23 Mayıs 1548
45	8 Mil	Latif Hanı	15 Rebiülahir 955/24 Mayıs 1548
46	18 Mil	Sivas	16 Rebiülahir 955/25 Mayıs 1548
47	14 Mil	Rahat	20 Rebiülahir 955/29 Mayıs 1548
48	12 Mil	Koçhisar Çayırı	21 Rebiülahir 955/30 Mayıs 1548
49	15 Mil	Yapak Çayırı	22 Rebiülahir 955/31 Mayıs 1548
50	26 Mil	Ayaş Yaylası	23 Rebiülahir 955/1 Haziran 1548
51	15 Mil	Şahne Çimeni	24 Rebiülahir 955/2 Haziran 1548
52	8 Mil	Akşar Ovası'nda çayır	25 Rebiülahir 955/3 Haziran 1548
53	8 Mil	Suşarı	26 Rebiülahir 955/4 Haziran 1548
54	26 Mil	Akdepe Yaylası	27 Rebiülahir 955/5 Haziran 1548
55	18 Mil	Yassı Çimen Yaylası	28 Rebiülahir 955/6 Haziran 1548
56	12 Mil	Karye-i Kirmâne	29 Rebiülahir 955/7 Haziran 1548
57	12 Mil	Erzingan önünde Develer	1 Cemaziyelevvel 955/8 Haziran 1548
58	12 Mil	Çubuk Ovası'nda çayır	3 Cemaziyelevvel 955/10 Haziran 1548
59	18 Mil	Subha Hanı	4 Cemaziyelevvel 955/11 Haziran 1548
60	8 Mil	Karkın Hanı	5 Cemaziyelevvel 955/12 Haziran 1548
61	8 Mil	Kal'a-yı Hübnâr	6 Cemaziyelevvel 955/13 Haziran 1548
62	18 Mil	Penek Yaylası	7 Cemaziyelevvel 955/14 Haziran 1548
63	18 Mil	Karye-i Çiniz	8 Cemaziyelevvel 955/15 Haziran 1548
64	16 Mil	Ilca/Çermik	9 Cemaziyelevvel 955/16 Haziran 1548
65	6 Mil	Yaman Künbed (Erzurum)	16 Cemaziyelevvel 955/23 Haziran 1548
66	15 Mil	Uzun Ahmed Hanı	18 Cemaziyelevvel 955/25 Haziran 1548
67	12	Hasan Kale	19 Cemaziyelevvel 955/26 Haziran 1548
68	15 Mil	Çoban Köprüsü	20 Cemaziyelevvel 955/27 Haziran 1548
69	18 Mil	Alagöz Derbendi	21 Cemaziyelevvel 955/28 Haziran 1548
70	12 Mil	İma Kayası	23 Cemaziyelevvel 955/30 Haziran 1548
71	6 Mil	Derbend Ağzı	24 Cemaziyelevvel 955/1 Temmuz 1548
72	18 Mil	Eleşkird Ovası	25 Cemaziyelevvel 955/2 Temmuz 1548
73	26 Mil	Sırt Ovası	26 Cemaziyelevvel 955/3 Temmuz 1548
74	6 Mil	Başsuz Künbed	27 Cemaziyelevvel 955/4 Temmuz 1548
75	12 Mil	Süleyman Künbedi	28 Cemaziyelevvel 955/5 Temmuz 1548
76	17 Mil	Karye-i Çakırbeğlü	29 Cemaziyelevvel 955/6 Temmuz 1548
77	24 Mil	Karye-i Ağı	Gurre-i Cemaziyelahir 955/8 Temmuz 1548
78	20 Mil	Kal'a-yı Erciş	2 Cemaziyelahir 955/9 Temmuz 1548
79	16 Mil	Karye-i Bendimâhî	7 Cemaziyelahir 955/14 Temmuz 1548
80	16 Mil	Hacı Ali Köyü	8 Cemaziyelahir 955/15 Temmuz 1548
81	12 Mil	Kasaba-i Nevşar	9 Cemaziyelahir 955/16 Temmuz 1548
82	24 Mil	Sökmenâbâd	10 Cemaziyelahir 955/17 Temmuz 1548

83	8 Mil	Sökmenâbâd'ın ucunda dağ dibi	12 Cemaziyelahir 955/19 Temmuz 1548
84	16 Mil	Karye-i Zive	13 Cemaziyelahir 955/20 Temmuz 1548
85	4 Mil	Güldepe Çayırı	14 Cemaziyelahir 955/21 Temmuz 1548
86	32 Mil	Köşk Saray	16 Cemaziyelahir 955/23 Temmuz 1548
87	15 Mil	Merend	17 Cemaziyelahir 955/24 Temmuz 1548
88	6 Mil	Yan Gedigi	18 Cemaziyelahir 955/25 Temmuz 1548
89	12 Mil	Sufyân	19 Cemaziyelahir 955/26 Temmuz 1548
90	24 Mil	Şam-ı Gazan	20 Cemaziyelahir 955/27 Temmuz 1548
91	4 Mil	Tebriz	21 Cemaziyelahir 955/28 Temmuz 1548
92	24 Mil	Sârvânkulu	25 Cemaziyelahir 955/1 Ağustos 1548
93	16 Mil	Kasana-i Şebüster	26 Cemaziyelahir 955/2 Ağustos 1548
94	24 Mil	Kasaba-i Tisu	27 Cemaziyelahir 955/3 Ağustos 1548
95	24 Mil	Hândân Burnu	29 Cemaziyelahir 955/5 Ağustos 1548
96	24 Mil	Kasaba-i Selmas	1 Receb 955/6 Ağustos 1548
97	8 Mil	Hâne-i Sûr	3 Receb 955/8 Ağustos 1548
98	16 Mil	Elbağ	4 Receb 955/9 Ağustos 1548
99	16 Mil	Kotur Deresi aşılıp	5 Receb 955/10 Ağustos 1548
100	1 Mil	Kal'a-yı Mahmûdiyye'ye varmadan Ova	6 Receb 955/11 Ağustos 1548
101	4 Mil	Kal'a-yı Mahmûdiyye'yi geçüp Ova	7 Receb 955/12 Ağustos 1548
102	16 Mil	Kırkpınar Ovası	8 Receb 955/13 Ağustos 1548
103	10 Mil	Kal'a-yı Amik	9 Receb 955/14 Ağustos 1548
104	16 Mil	Kal'a-yı Van	10 Receb 955/15 Ağustos 1548
105	-	Mâldûd Çayı	24 Receb 955/29 Ağustos 1548
106	20 Mil	Bendimâhî	25 Receb 955/30 Ağustos 1548
107	16 Mil	Kal'a-i Erciş	26 Receb 955/31 Ağustos 1548
108	33 Mil	Tekke-i Sapan	27 Receb 955/1 Eylül 1548
109	14 Mil	Kal'a-yı Âdilcevâz	28 Receb 955/2 Eylül 1548
110	8 Mil	Sette Gölü	1 Şaban 955/5 Eylül 1548
111	20 Mil	Bulanık Gölü	2 Şaban 955/6 Eylül 1548
112	16 Mil	Âb-ı Murad	3 Şaban 955/7 Eylül 1548
113	8 Mil	Tekke-i Şeyh Şirvan	4 Şaban 955/8 Eylül 1548
114	12 Mil	Göksu	5 Şaban 955/9 Eylül 1548
115	16 Mil	Karye-i Akgelin	7 Şaban 955/11 Eylül 1548
116	12 Mil	Üç Budak	8 Şaban 955/12 Eylül 1548
117	12 Mil	Karye-i Sekâvî	9 Şaban 955/13 Eylül 1548
118	12 Mil	Kal'a-yı Muş	10 Şaban 955/14 Eylül 1548
119	20 Mil	Karye-i Zergit	12 Şaban 955/16 Eylül 1548
120	8 Mil	Karye-i Gûrmâk	13 Şaban 955/17 Eylül 1548
121	18 Mil	Karye-i Kozlu	14 Şaban 955/18 Eylül 1548
122	20 Mil	Karye-i Kınık	15 Şaban 955/19 Eylül 1548
123	12 Mil	Mezra'a	16 Şaban 955/20 Eylül 1548
124	14 Mil	Su Kenarı	17 Şaban 955/21 Eylül 1548
125	14 Mil	Tekke-i Veys el-Karânî	18 Şaban 955/22 Eylül 1548

126	14 Mil	Ayazma	19 Şaban 955/23 Eylül 1548
127	32 Mil	Âb-ı Beşirî	20 Şaban 955/24 Eylül 1548
128	9 Mil	Pamıkça Çayı	24 Şaban 955/28 Eylül 1548
129	12 Mil	Âbâr Hânı	25 Şaban 955/29 Eylül 1548
130	17 Mil	Kara Amid	26 Şaban 955/30 Eylül 1548
131	15 Mil	Deve Geçüdi	10 Ramazan 955/13 Ekim 1548
132	22 Mil	Karye-i Mâlân	11 Ramazan 955/14 Ekim 1548
133	20 Mil	Kozluca	12 Ramazan 955/15 Ekim 1548
134	12 Mil	Karye-i Gölbaşı	13 Ramazan 955/16 Ekim 1548
135	12 Mil	Sarukamış	14 Ramazan 955/17 Ekim 1548
136	8 Mil	Karye-i Seyyidler	16 Ramazan 955/18 Ekim 1548
137	18 Mil	Karye-i Peseng	17 Ramazan 955/19 Ekim 1548
138	18 Mil	Kal'a-yı Harput	18 Ramazan 955/20 Ekim 1548
139	14 Mil	Karye-i Başkı Çayırı	23 Ramazan 955/26 Ekim 1548
140	16 Mil	Kozluca	24 Ramazan 955/27 Ekim 1548
141	20 Mil	Karye-i Mâlân	25 Ramazan 955/28 Ekim 1548
142	22 Mil	Deve Geçüdi	26 Ramazan 955/29 Ekim 1548
143	15 Mil	Kal'a-i Amid	27 Ramazan 955/30 Ekim 1548
144	8 Mil	Kanırd Çayı	7 Şevval 955/9 Kasım 1548
145	12 Mil	Kızıldepe	8 Şevval 955/10 Kasım 1548
146	18 Mil	Akpınar	9 Şevval 955/11 Kasım 1548
147	12 Mil	Karye-i Kocagöz	10 Şevval 955/12 Kasım 1548
148	18 Mil	Âbid Pınarı/Âbidûn	11 Şevval 955/13 Kasım 1548
149	14 Mil	Cüllâb	12 Şevval 955/14 Kasım 1548
150	16 Mil	Ruha	13 Şevval 955/15 Kasım 1548
151	32 Mil	Karye-i Şeyh Müslim	15 Şevval 955/17 Kasım 1548
152	18 Mil	Beşdepe	16 Şevval 955/18 Kasım 1548
153	12 Mil	Kal'a-yı Birecük	17 Şevval 955/19 Kasım 1548
154	12 Mil	Göreniz	19 Şevval 955/21 Kasım 1548
155	14 Mil	Sacur	20 Şevval 955/22 Kasım 1548
156	18 Mil	Kasaba-i Bâb	21 Şevval 955/23 Kasım 1548
157	18 Mil	Haleb	23 Şevval 955/25 Kasım 1548
158	12 Mil	Karye-i Urûmü'l-Kübra	5 Zilkade 955/6 Aralık 1548
159	18 Mil	Halkalar	6 Zilkade 955/7 Aralık 1548
160	22 Mil	Kal'a-yı Harim	7 Zilkade 955/8 Aralık 1548
161	9 Mil	Karye-i Canpolad	9 Zilkade 955/10 Aralık 1548
162	18 Mil	Karye-i Gündüzlü	12 Zilkade 955/13 Aralık 1548
163	18 Mil	Kal'a-yı Canpolad	18 Zilkade 955/19 Aralık 1548
164	18 Mil	Kasaba-i Tizîn	19 Zilkade 955/20 Aralık 1548
165	12 Mil	Karye-i Sermed tâbi'-i Halkalar	20 Zilkade 955/21 Aralık 1548
166	15 Mil	Karye-i Ma'an Masrîn	21 Zilkade 955/22 Aralık 1548
167	16 Mil	Karye-i Faylun	22 Zilkade 955/23 Aralık 1548
168	14 Mil	Karye-i Kosun	23 Zilkade 955/24 Aralık 1548
169	12 Mil	Karye-i Camuslar	24 Zilkade 955/25 Aralık 1548
170	10 Mil	Şeyzer	25 Zilkade 955/26 Aralık 1548

171	14 Mil	Kasaba-i Hama	19 Zilhicce 955/19 Ocak 1549
172	14 Mil	Selemiyye	20 Zilhice 955/20 Ocak 1549
173	16 Mil	Hama	26 Zilhicce 955/26 Ocak 1549
174	10 Mil	Şeyzer	8 Muharrem 956/6 Şubat 1549
175	14 Mil	Karye-i Kefertâb	26 Muharrem 956/24 Şubat 1549
176	16 Mil	Karye-i Kılınmış	27 Muharrem 956/25 Şubat 1549
177	16 Mil	Karye-i Serâkib	28 Muharrem 956/26 Şubat 1549
178	14 Mil	Karye-i Berkum	29 Muharrem 956/27 Şubat 1549
179	14 Mil	Haleb	1 Safer 956/1 Mart 1549
Kaynak: Samet Balta, <i>XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı</i> , s. 142-158, 236-251.			

İkinci İran Seferi'nin menzillerini gösteren diğer önemli bir kaynak Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), 10221 numarada kayıtlı iki varaktan oluşan defterdir⁸¹. Burada ordunun geçtiği menziller sadece liste halinde verilmiştir. Ancak defterin tahrip olmasından dolayı tüm menziller okunamamaktadır⁸². Tahribattan dolayı defterin başlığı da eksiktir⁸³. Defterde yer alan menzil isimlerinin altında *tekâ'üd* kaydıyla ordunun hangi menzilde kaç gün konakladığı belirtilmiştir. Bunların haricinde menzil listesinde yer alan Van'ın ne zaman fethedildiği ve Tebriz'e ne zaman girildiğine dair tarih kaydı düşülmüştür. Defter, Matrakçı Nasuh'un müstakil sefer nüshasında verdiği menzil bilgilerinin sıhhatini değerlendirme imkânı sağlamıştır⁸⁴. Menzil defteri seferin ilk menzili olan Üsküdar'dan başlayarak dönüş güzergahında ordunun ikinci kez Amid'e girişiyle son bulur. Toplamda 136 menzil ismi yer alır.

Yukarıda zikredilen güzergâh ve menzillere dair iki kaynağın yanında diğer önemli bir kaynak sefer esnasında tutulan rûznâmçe defteridir⁸⁵. Rûznâmçe defterindeki temel gaye sefer esnasında günlük gelir ve giderlerin takibinin yapılmasıdır. Dolayısıyla diğer kaynaklarda olduğu gibi güzergâh ve menzillere dair ayrıntılı bilgiler ihtiva etmez. Buna mukabil sefer

⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Tasnifi (=TSMA.D), nr. 10221.

⁸² Tahribattan dolayı listede yer almayan menzillerin Pasin Ovası, Çoban Köprüsü, Âlâgöz Derbendi olabileceği değerlendirilir bk. Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 153. (355, 356 ve 357 numaralı dipnotlar).

⁸³ BOA, TSMA.d, nr. 10221: [...] *refîâr hazretleri devlet ü ilkbâl ile Üsküdar'a [...] fî 19 Saferü'l-muzaffâr sene 955*.

⁸⁴ Matrakçı Nasuh'un sefere güzergahı ve menzillere dair vermiş olduğu bilgilerin sıhhati hususunda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki aynı meseleye dair tutulan defter iki çalışmada değerlendirilmiştir. Bu minvalde Davut Erkan Osmanlı ordusunun Üsküdar'dan Konya'ya kadar olan menzilleri her iki kaynağa göre değerlendirerek küçük farklılıklara rağmen büyük oranda aynı olduğunu ifade eder ("*Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar*", s. 190-191). İkinci çalışma ilkinde göre daha kapsamlıdır. Zira Samet Balta Marburg nüshasındaki menzillerin tamamı ile arşiv defterindeki menzil listesi ve konaklanan gün sayısını mukayese ederek değerlendirir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 74-77, 159-163).

⁸⁵ BOA, *Bâb-ı Defteri Büyük Rûznâmçe Kalemi Defterleri* (=D.BRZ.d.), nr. 20615/A; Rûznâmçe hakkında bk. Halil Sahillioğlu, "Rûznâmçe", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, İstanbul 1988, s. 113-139; Erhan Afyoncu, "Rûznâmçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (=DİA), XXXV, 276-278.

esnasında gelir ve giderlerin nerede yapıldığı maksadıyla tali bir gündem olarak menzillerin belirtilmesi diğer kaynaklardaki eksik bilgilerin ikmalî ve mevcut bilgilerin teyidi açısından kıymetlidir. Rûznâmçe defterinde ordunun konakladığı yerlerin isimleri ile diğer kaynaklardaki yerlerin isimleri bir araya getirildiğinde hem isim farklılıkları ortaya çıkmakta hem de rûznâmçe defterindeki menzil kayıtlarının diğer kaynaklardaki isimlere uygun olup olmadıkları tespit edilebilmektedir. Bunun yanı sıra rûznâmçe defterinde ordunun menzillerde bulunduğu esnadaki tarihleri de bildirmesi son derece önemlidir. Sefer süresince tutulan rûznâmçe defterindeki gelir gider kayıtlarının başladığı tarih ordunun İstanbul'dan hareket tarihi olan 18 Safer 955/29 Mart 1548 tarihiyle aynıdır. Defterde Üsküdar'dan hareket eden ordunun Tebriz'e varıncaya kadar başlangıç ve bitiş noktası dahil toplamda 107 menzil adı tarih kaydıyla verilir. Müstakil olarak ordunun herhangi bir menzilde ne kadar kaldığının kaydı yer almasa da aynı menzilde bir günden fazla tutulan malî kayıtlardan ordunun hangi menzilde kaç gün bulunduğu dair bazı muhtemel tespitler yapılabilmektedir. Ayrıca Matrakçı Nasuh'un sefere dair müstakil kaleme aldığı *Süleymannâme*'nin Halep-İstanbul arası menzil bilgilerinin eksik olması defterin bu mesele özelindeki önemini artırmaktadır.

Tablo 1.2 İkinci İran Seferi güzergahına dair kaynaklarda geçen menzil isimleri

Süleymannâme (Marburg Nüshası)	TSMA.d, nr. 10221	D.BRZ.d, nr. 20615/A
Üsküdar	Üsküdar	Üsküdar
Maldepe	Maldepe	-
Kıssahân Köprüsü	Tekfur Çayırı	Tekfur Çayırı
Dil Deresi	Dil Deresi	-
Çınârludere	Çanadlu	-
Sitâre Köprüsü	Sitâre Köprüsü	-
Karye-i Kazıklı	Kazaklu	-
Dikilütaş	Dikili Taş	-
Pamıkca	Pamucak	Panbucak
Yenişehir	Yenişehir	Yenişehir
Derbend-i Akbıyık	Akbıyık	-
Dere	Eşen	-
Bozüyük	Bozüyük	-
Sultanönü	İnönü	İnönü
Eskişehir	Eskişehir	-
Karye-i Akören	Akören	Akören/Akviran
Seyyid Gazi	Seyyid Gâzî	Seyyid Gâzî
Kulapa Çayırı	Kulaba	Kulaba Çayırı
Karye-i Bayât	Bayat	-
Uzun Köprü	Uzun Köprü	-
Selâm Aleyk Pınarı Kurbu	Selâmün Aleyk Pınarı	-
Karye-i Tatar	Göl Kurbu	-

Kasaba-i Akşehir	Akşehir	Akşehir
Arkıt Köprüsü	Arkıd	Arkıd
Ilgun	Ilgun	-
Karye-i Karazengi	Sulu Zengi	-
Gülemeç Beli	Gelemic Beli	Gülemeç Beli
Konya	Konya	Konya
Kırkpınar	Karataş	Kırkpınar
Karacadağ dibinde Pınar	Pınarbaşı	Pınârbaşı
Akçaşar	Akçaşar	Akçaşehir
Adabağ	Ada	-
Karye-i Adalu	Ermeni Adası	-
Nekkarezen Çayırı	Çayır-ı Nekkarezan	Nekkarezen Çayırı
Niğde Kal'ası	Niğde	Niğde Çayırı
Böget	Böged/Böked	Böged
Develü Karahisar	Karahisar Develer	-
Boğaz Köprüsü	Boğaz Köprü	-
Kayseriyye	Kayseriyye	Kayseriyye
Engir Gölü	Engür Gölü	Engür Gölü
Sultan Hanı	Kabacık/Sultan Hanı	-
Çubuk Ovası	Çubuk Çayırı	Çubuk Hanı
Gedik Ovası'da çayır	Gedik Çayırı	-
Üsküfçe	Üskülce	-
Latif Hanı	Latif Çayırı	-
Sivas	Sivas	Sivas
Rahat	Rahat	-
Koçhisar Çayırı	Çayır-ı Koçhisar	Koçhisar Çayırı
Yapak Çayırı	Kurta Pınarı	-
Ayaş Yaylası	Ayaş	-
Şahne Çimeni	Şahne Çemen	-
Akşar Ovası'nda çayır	Kadîm Çayırı	Azîm Çayırı
Suşarı	Gümüştüğ	Suşehri
Akdepe Yaylası	Akdepe	-
Yassı Çimen Yaylası	Yassı Çemen	-
Karye-i Kirmâne	Girmâne	-
Erzingan önünde Develer	Erzincan	Erzincan
Çubuk Ovası'nda çayır	Çubuk	Çubuk
Subha Hanı	Cebîce Hanı	-
Karkın Hanı	Karye-i Kargı	-
Kal'a-yı Hûbnâr	Kal'a-i Hubnar	Hubnar
Penek Yaylası	Penek	Penek Beli
Karye-i Çiniz	Cinis	Cinis
Ilıca/Çermik	Ilıca-i Çermik	Çermük/Çermik
Yaman Künbed nezd-i Kal'a-i Erzurum	Erzurum	-
Uzun Ahmed Hanı	Silinmiş	-
Hasan Kale	Hasan Kal'a	Kal'a-i Hasan

Çoban Köprüsü	[Çoban] Köprüsü	Çoban Köprüsü
Alagöz Derbendi	(?)	Alagöz Derbendi
İma Kayası	[İ]mâlu Kaya	İma Kayası
Derbend Ağzı	Eğril Dere	Güzelce Dere
Eleşkird Ovası	Aydın Beğlü	Aydın Beğlü
Sırt Ovası	Çubuklu	Kal'a-i Hamur
Başsuz Künbed	Başsuz Su	-
Süleyman Künbedi	Mîr Süleyman	-
Karye-i Çakırbeğlü	Çakırbeğlü	Çakırbeğlü
Karye-i Ağı	Ağı	Karye-i Ağı
Kal'a-yı Erciş	Erciş	Erciş
Karye-i Bendimâhî	Bend-i mâhî	-
Hacı Ali Köyü	Hacı Ali Köy	-
Kasaba-i Nevşar	Karanlık Derbend Ağzı	Karagü Dere Ağzı
Sökmenâbâd	Sökmen Ova	Sökmenâbâd
Sökmenâbâd'ın ucunda dağ dibi	Gelevance	-
Karye-i Zive	Pula/Pura	-
Güldepe Çayırı	Hoy	Çayır-ı Hoy
Köşk Saray	Ahta Han	-
Merend	Merend	Kurb-ı Merend
Yan Gediği	Yam Gediği	Yam Gedüğü
Sufyân	Sufyân	Sufyân
Şam-ı Gazan	Şam-ı Kazgân	Şam-ı Kazan
Tebriz	Tebriz	Tebriz
Sârvânkulu	Sârubân Kulu	-
Kasana-i Şebüster	Kûze Künân	Şebüster
Kasaba-i Tisu	Tesuye	Karye-i Tesu
Hândân Burnu	Hân Ada'nın öte cânibi	-
Kasaba-i Selmas	Selmas	Selmas
Hâne-i Sûr	Hâne-i Sûr	-
Elbağ	Elbağ	-
Kotur Deresi aşılp	Kotur Deresi	-
Kal'a-yı Mahmûdiyye'ye varmadan Ova		-
Kal'a-yı Mahmûdiyye'yi geçüp Ova		-
Kırkpınar Ovası		-
Kal'a-yı Amik		Gölbaşı
Kal'a-yı Van	Kal'a-yı Van	Kal'a-yı Van
Mâldûd Çayı	Kara Gündüz	Gölbaşı
Bendimâhî	Bendimâhî	Bendimâhî
Kal'a-i Erciş	Erciş	Erciş
Tekke-i Sapan	Karye-i Sepân	-
Kal'a-yı Âdilcevâz	Adilcevaz	-
Sette Gölü	Sette Gölü	Settâyin Gölü
Bulanık Gölü	Bulanık	Bulanık Gölü
Âb-ı Murad	Murad Suyu	Kenâr-ı Âb-ı Murad

Tekke-i Şeyh Şirvan	Şeyh Şirvân	Şirvan Şeyh
Göksu	Karye-i Şehâbeddin	Kara Köprü
Karye-i Akgelin	İl Köprü	-
Üç Budak	Üç Budak	-
Karye-i Sekâvî	Sekâvî	-
Kal'a-yı Muş	Kal'a-yı Muş	Kal'a-i Muş
Karye-i Zergit	Kara Köprü	-
Karye-i Gûrmâk	Öğrük/Öğrubeğ Çukuru	Çukur
Karye-i Kozlu	Kal'a-yı Bitlis	Bitlis
Karye-i Kınık	Kasr	-
Mezra'a	Ali Can Gölü	Çayır?
Su Kenarı	Zirinc Hanı	-
Tekke-i Veys el-Karânî	Tekke-i Veys el-Karânî	Veys el-Karânî
Ayazma	Ilıca demek ile meşhur Pınarbaşı	Kal'a-i Mezrîn
Âb-ı Beşirî	Beşirî Çayı	Beşirî Suyu
Pamıkça Çayı	Pambuk Çayı	-
Âbâr Hânı	Âbar Çayı	-
Kara Amid	Amid	Amid
Deve Geçüdi	Deve Geçidi	-
Karye-i Mâlân	Karye-i Mâlân	-
Kozluca	Kozluca	-
Karye-i Gölbaşı	Gökcek başı	-
Sarukamış	Sarı Kamış	Sarukamış
Karye-i Seyyidler	-	Karye-i Seyyidler
Karye-i Peseng	Karye-i Perçenç	Kenâr-ı Âb-ı Fırat
Kal'a-yı Harput	-	Harbut
Karye-i Başkı Çayırı	-	Gölbaşı
Kozluca	Kozluca	-
Karye-i Mâlân	Mâlân	-
Deve Geçüdi	Deve Geçidi	-
Kal'a-i Amid	Amid	Çölek
Kanırd Çayı	-	-
Kızıldepe	-	-
Akpınar	-	-
Karye-i Kocagöz	-	-
Âbid Pınarı/Âbidûn	-	-
Cüllâb	-	-
Ruha	-	Ruha
Karye-i Şeyh Müslim	-	-
Beşdepe	-	-
Kal'a-yı Birecük	-	Birecik
-	-	Tel-Harman
Göreniz	-	Görenus
Sacur	-	Sacur
Kasaba-i Bâb	-	-

Haleb	-	Haleb
Karye-i Urûmü'l-Kübra	-	-
Halkalar	-	-
Kal'a-yı Harim	-	-
Karye-i Canpolad	-	-
Karye-i Gündüzlü	-	-
Kal'a-yı Canpolad	-	-
Kasaba-i Tizîn	-	-
Karye-i Sermed tâbi'-i Halkalar	-	-
Karye-i Ma'an Masrîn	-	-
Karye-i Faylun	-	-
Karye-i Kosun	-	-
Karye-i Camuslar	-	-
Şeyzer	-	-
Kasaba-i Hama	-	-
Selemiyye	-	-
Hama	-	-
Şeyzer	-	-
Karye-i Kefertâb	-	-
Karye-i Kılınmış	-	-
Karye-i Serâkîb	-	-
Karye-i Berkum	-	-
Haleb	-	Haleb
-	-	Semuka
-	-	Haylan
-	-	Mercidabık/Hz. Davud Türbesi
-	-	Vedvin(?)/Dereşgin
-	-	Hevn Çayırı
-	-	Gerdiz/Gûzîn
-	-	Birecik Kalesi
-	-	Beşdepe
-	-	Cüllab
-	-	Ayn-ı Âbidûn
-	-	Hâcegöz
-	-	Elmalu
-	-	Kara Alp Pınarı
-	-	Kızıldepe
-	-	Kara Alp Pınarı
-	-	Kızıldepe
-	-	Amid
-	-	Kanırd Çay
-	-	Cüllab
-	-	Birecik Kalesi
-	-	Ayntab
-	-	Sofî Tağı
-	-	Keferdiz

-	-	Arslanlu Beli
-	-	Akçahan
-	-	Kınık
-	-	Kal'a-i Misis
-	-	Adana
-	-	Kusunlu
-	-	Kal'a-i Gülek
-	-	Kûh-ı Bolkar
-	-	Ulukışla
-	-	Akçaşehir
-	-	Konya
-	-	Akşehir
-	-	Karye-i Bayat

Süleymannâme'ye göre gidiş ve dönüş güzergahında Osmanlı ordusunun kat ettiği mesafeyi tespit etmek mümkündür. Osmanlı ordusu günlük 15.2 mil (yaklaşık 28-30 km) mesafe yürümüştür. İstanbul'dan hareket eden ordu Tebriz'e toplamda 1390 mil (2641 km) mesafe kat ederek ulaşmıştır. Söz konusu bilgilere göre İstanbul-Eskişehir arası 227 mil, Eskişehir-Konya arası 180 mil, Konya-Kayseri arası 220 mil, Kayseri-Sivas arası 103 mil, Sivas-Erzincan arası 166, Erzincan-Erzurum arası 98, Erzurum-Tebriz arası 396 milden oluşur. Ordunun dönüş güzergahına baktığımızda ise Tebriz'den hareket eden Osmanlı ordusu mükerrer menziller dahil olmak üzere Halep'e ulaştığında toplamda 1.171 mil mesafe kat etmiştir. Buna göre Tebriz-Van arası 203 mil, Van-Amid arası 389 mil, Amid-Amid arası 212 mil, Amid-Halep arası 222 mil ve Halep-Halep arası 322 mil mesafeden oluşmaktadır.

18 Safer 955/29 Mart 1548'de İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu sefer güzergahındaki oturma süreleri dahil toplamda 122 gün sonra 21 Cemaziyelahir 955'te Tebriz'e ulaşmıştır. Buna göre ordu İstanbul-Eskişehir arasındaki 15 menzil ve 227 millik mesafeyi 18 günde, Eskişehir-Konya arasındaki 13 menzil ve 180 millik mesafeyi 15 günde, Konya-Kayseri arasındaki 11 menzil ve 220 millik mesafeyi 13 günde, Kayseri-Sivas arasındaki 7 menzil ve 103 millik mesafeyi 12 günde, Sivas-Erzincan arasındaki 11 menzil ve 166 millik mesafeyi 14 günde, Erzincan-Erzurum arasındaki 8 menzil ve 98 millik mesafeyi 8 günde, Erzurum-Tebriz arasındaki 26 menzil ve 396 millik mesafeyi 42 günde kat etmiştir. Tebriz'den hareket eden ordunun Halep'e varması ve buradan İstanbul'a ulaşması ise 17 ay 9 gün sürmüştür.

1.a Osmanlı Ordusunun Gidiş Güzergahı

Osmanlı ordusunun Üsküdar'dan hareketle Tebriz istikametinde kullandığı yol güzergahı temel olarak Anadolu'da daha önce var olan medeniyetlerin zamanla tesis ettikleri

bir yoldu. Doğu'ya yönelik fetihlerle birlikte aynı istikamette genişleyen yol ağı Osmanlı döneminde zamanla geliştirildi. İmparatorluğun askerî ihtiyacına cevap verecek şekilde Doğu'ya yönelik sefer tecrübesi ve geliş-gidiş güzergahının fizikî coğrafyası da göz önünde bulundurularak ordunun kat edeceği mesafe ve süreyi kısaltacak alternatifler üretildi. Netice itibarıyla XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunun Doğu'ya yönelik sefer organizasyonlarında temel bir askerî yol ortaya çıktı. Söz konusu güzergâh başlarda Üsküdar, İzmit, İzmit, Yenişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir üzerinden Konya'ya kadar gelmekteydi. Buradan itibaren Tebriz'e ulaşmak için iki alternatif güzergâh vardı. Birinci güzergâh Konya'nın yaklaşık 150 kilometre doğusunda yer alan Ereğli'nin kuzeyinden hareketle Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum istikametiye. Diğer ise Ereğli'nin güneyinden Torosları aşarak Suriye'ye ulaşan Adana, Halep ve Diyarbakır üzerinden giden güzergahtı⁸⁶. Daha sonra Kütahya-Afyonkarahisar üzerinden Konya'ya ulaşım hususunda mesafe ve süreyi kısaltan bir güzergâh eklendi. Yenişehir'den sonra Eskişehir, Seyyitgazi ve Akşehir istikametinde Konya'ya ulaşım sağlandı. Bundan sonra Doğu seferlerinde genellikle bu hat tercih edildi⁸⁷.

1548'de Safeviler üzerine ikinci kez yürüyen Osmanlı ordusunun izlediği yol yukarıda zikredilen askerî hattı esas almıştı. Ordunun bu güzergahtaki sefer yürüyüşü ilk değildi. İrakeyn Seferi'nde Sultan Süleyman'ın Tebriz'e intikali esnasında takip ettiği bu güzergahla 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'dan hareket eden ordunun takip ettiği güzergâh küçük farklılıklar olmak kaydıyla ekseriyetle aynıydı. Osmanlı ordusunun Doğu'ya yönelik en büyük ve en uzun süreli askerî harekâtı olan İrakeyn Seferi'nde ordunun Safevî coğrafyasına intikali iki aşamalı olmuştu. 2 Rebiülahir 940/21 Ekim 1533'te İstanbul'dan geniş yetkilerle hareket eden İbrahim Paşa, Halep'e oradan Tebriz'e ulaşmıştı. Ardından 28 Zilkade 940/10 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket eden Sultan Süleyman 19 Rebiülevvel 941/28 Eylül 1534'te Tebriz'e girmişti⁸⁸. İstanbul'dan hareket eden ordu seferin *Ruznâmesi*'ne göre 81 menzilde konaklamış oturaklar dahil 111 gün sonra Tebriz'e ulaşmıştı⁸⁹. Yine İrakeyn Seferi ruznâmesine göre ordu Tebriz'e ulaşana kadar günlük konakladığı menziller haricinde 13 menzilde 27 gün uzun süreli olarak istirahat etmişti. 1548'de ikinci kez Tebriz'e yürüyen Osmanlı ordusu bu kez

⁸⁶ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 34, 55.

⁸⁷ Üsküdar'dan Tebriz'e az önce zikredilen güzergahın haricinde bazı alternatif güzergahlar da vardı. Ancak bunlar askerî hattın haricinde daha ziyade ticaret kervanlarının ulaşım ve taşıma maliyetini azaltmak dolayısıyla mesafe ve süreyi kısaltmak için canlandırdıkları yoldu. İstanbul'dan başlayarak orta koldan Erzurum'a ilerleyen ve kuzey kervan yolu olarak zikredilen bu yol Erzurum'dan İran sahasına da gidiyordu. Ayrıca Erzurum Ilıca'dan itibaren söz konusu askerî hatla birleşiyordu (Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 56).

⁸⁸ Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", s. 116.

⁸⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 60, 62.

İstanbul'dan Tebriz'e 91 menzilde konaklayarak 122 günde varmıştı. Ordu oturakta bulunduğu 15 menzilde 34 gün istirahat etmişti. Osmanlı ordusu aynı mesafedeki Tebriz'e birinci seferde ulaştığı süreyle on dört yıl sonraki ikinci seferde ulaştığı süre arasında fark vardır. Her askerî harekâtın kendi iç dinamiği, sefer güzergahının fizikî coğrafyası, mevsimsel durum, yürüyüşteki ordunun hareket kabiliyeti gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda söz konusu yürüyüşler arasındaki farklılık tabii olarak izah edilebilir.

Genel olarak her iki seferde de Üsküdar'dan hareket eden ordunun Gebze, Yenişehir, Akşehir, Ilgın, Konya, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Erciş, Bendimahi, Hoy, Merend gibi yerlerden geçerek Tebriz'e ulaştığı görülür. Buna mukabil güzergâh ekseriyetle aynı olsa da İkinci İran Seferi'nde merkezî yerler arasında tayin edilen menzillerde değişiklik söz konusudur. İrakeyn Seferi'nde Üsküdar'dan Maltepe'ye gelen ordu Tekfur Çayırı, Gebze, Hereke, Çınarlı'yı geçerek İzmit'e altı menzilde ulaşır. İkinci İran Seferi'nde ise Üsküdar'dan hareket eden ordu aynı güzergahı Maltepe, Kıssahan Köprüsü, Dil Deresi, Çınarlidere üzerinden beş menzilde geçmiştir. Dolayısıyla yolun başı sayılabilecek noktada bir menzil ve bir günlük süreden tasarruf edilmiştir⁹⁰. Güzergahtaki ikinci değişiklik ise İnönü'den muhtemelen bugünkü Afyonkarahisar'daki Çay olduğu değerlendirilen Selâm Aleyk Pınarı güzergahıdır. İrakeyn Seferi'nde İnönü'den hareket eden ordu Ilıca, Kütahya, Elmaludağ, Altuntaş, Eyret, Karahisar, Kızılkilise üzerinden Selâm Aleyk menziline ulaşırken, ikinci İran seferinde ise ordu Eskişehir üzerinden hareket etmiştir. Dolayısıyla 1548 seferinde Osmanlı ordusu İnönü'nde sonra Eskişehir, Akören, Seyyid Gâzî, Kulaba Çayırı, Bayat, Uzun Köprü üzerinden Selâm Aleyk Pınarı'na ulaşmıştır⁹¹. Daha sonra buradan hareket eden ordu Akşehir ve Ilgın üzerinden ilerleyerek Konya'ya ulaşır. Konya'dan sonra Tebriz'e ulaşan istikamette her iki seferde de Osmanlı ordusunun izlediği güzergâh aynıdır.

Menzillere dair bilgi veren kaynaklarda Osmanlı ordusunun konakladığı menzillerin isimlendirmelerinde küçük farklılıklar olsa da ekseriyle aynı ya da birbirine çok yakın yer oldukları görülür. Farklılıkların ise genelde aynı yerlerin kaynaklarda farklı isimle ifade edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Mesela Maltepe'den sonraki konak yeri *Süleymannâme*'de *Kıssahan Köprüsü*, diğer iki kaynakta *Tekfur Çayırı* olarak geçse de hepsi aynı yeri işaret etmektedir⁹². *Akbıyık*'tan sonraki konak yerinin *Süleymannâme*'de *Kurdalan'ı geçüp dere* şeklinde ifade edildiği menzil defterinde ise *Eşen* olarak kaydedildiği görülür.

⁹⁰ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 55; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 264.

⁹¹ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 62; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 264-265.

⁹² Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 36.

Rûznâmçe defterinde buraya dair kayıt yoktur. Yurdaydın söz konusu yerlerin Bozüyük'ten önceki Pazarcık olduğunu ifade eder⁹³. Akşehir'den önceki konak yeri *Süleymannâme*'de *Karye-i Tatar* olarak verilirken menzil defterinde yer belirtilmeden *Göl kurbu* olarak ifade edilir. Diğer bir farklılık *Şahne Çimeni* adlı konak yerinden sonrasındır. *Süleymannâme*'de *Akşar Ovası*'nda *Çayır* olarak kayıtlı olan bu yer, menzil defterinde *Kadîm/Karîm(?) Çayırı*, rûznâmçe defterinde ise *Azîm Çayırı* olarak kayıtlıdır. Çayırın isimlendirilmesindeki kafa karışıklığı birinci İran seferi için de geçerlidir. Feridun Bey Münşeatı'nda aynı yer *Akşehir Sahrası*'nda *Mârlem Çayırı* olarak ifade edilirken, *Menâzil*'de *Çeribaşı Köyü kurbunda Azîm Çayırı* olarak verilir⁹⁴. Bundan bir sonraki konak yeri ise kaynaklarda *Çoban Emre kurbunda Suşarı*, *Gümüştüğ*, *Suşehri* olarak üç farklı isimle ifade edilir. İlgili yerin bugün Suşehri adıyla bilinen yer değil daha geniş bir bölge olduğu ifade edilir⁹⁵. Bunlardan başka aynı bölgenin farklı yerlerini gösteren başka bir kayıtlar listede mevcuttur. Osmanlı ordusu Safevî topraklarına girdikten sonra kaynaklar konaklanan bazı yerler hakkında farklı isimler verir. *Süleymannâme*'de Sökmenâbâd ile Hoy arasında bir menzil varken menzil defterinde iki konak yeri söz konusudur. Hoy'dan sonra yer alan Güldepe Çayırı yalnız *Süleymannâme*'de geçmektedir. Listede yer alan Köşk Saray ve Ahta Han'ın aynı yer olduğu ifade edilir⁹⁶.

Osmanlı ordusunun İstanbul'dan Tebriz'e hareketindeki ilk menzil yeri Üsküdar'dır. 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'a geçen ordu buradaki bir günlük ikametinin ardından 20 Safer/31 Mart'ta Maldepe'ye geldi. Buradan itibaren her gün bir menzil kat eden ordu 21 Safer/1 Nisan'da Kıssahan Köprüsü'ne ulaştı⁹⁷. Rûznâmçe defterindeki aynı tarihli muhasebe kaydında verilen yer Tekfur Çayırı'dır⁹⁸. 22 Safer/2 Nisan'da Gebze'yi geçen Osmanlı ordusu, her gece bir menzil kat ederek listede yer alan 5 menzili geçti ve 27 Safer/7 Nisan'da Pamukca'ya geldi⁹⁹. Ertesi gün Yenişehir'e gelen ordu¹⁰⁰ buradaki iki günlük ikametinin ardından birer günlük yürüyüşlerle listedeki menzilleri de geçerek 5 Rebiülevvel/14 Nisan'da

⁹³ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 61-62.

⁹⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 75.

⁹⁵ Söz konusu yerin neresi olabileceği hususunda görüşler için bk. Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 76.

⁹⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 86.

⁹⁷ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 58; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 142; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 525, 527.

⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

⁹⁹ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 60; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 143. Pamukca'daki muhasebe kaydı ordunun aynı tarihte burada olduğunu teyit eder (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16).

¹⁰⁰ Yenişehir'deki muhasebe kaydı ordunu buraya ulaştıktan sonra istirahat ettiği 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17).

Sultanönü Çayırı'na ulaştı¹⁰¹. 6 Rebiülevvel/15 Nisan'da Eskişehir'e gelen ordu ertesi gün buradan ayrılarak uzun bir yürüyüşün ardından 8 menzil sonra 14 Rebiülevvel/23 Nisan'da Akşehir'e vardı¹⁰². Akşehir'deki iki günlük istirahatın ardından yoluna devam eden ordu her gece bir menzil kat etti. Listede Akşehir'le Konya arasındaki konak yerlerini geçen ordu 21 Rebiülevvel/30 Nisan'da Konya'ya ulaştı¹⁰³. 23 Rebiülevvel/2 Mayıs'da Konya'dan ayrılan ordu birer günlük yürüyüşlerle listedeki 10 menzili kat ederek 4 Rebiülahir/13 Mayıs'da Kayseri'ye geldi¹⁰⁴. Kayseri'deki 5 günlük istirahatının ardından ordu 10 Rebiülahir/19 Mayıs'da Engir Gölü'ne, ardından birer günlük yürüyüşlerle beşinci menzilde 16 Rebiülahir/25 Mayıs'da Sivas'a geldi¹⁰⁵. Sivas'ta 3 gün dinlenen Osmanlı ordusu 20 Rebiülahir/29 Mayıs ile 1 Cemaziyelevvel/8 Haziran tarihleri arasında birer günlük yürüyüşlerle Sivas-Erzincan arasındaki listede yer alan menzilleri 11 günde kat ederek Erzincan'a geldi¹⁰⁶. Erzincan'da 2 günlük istirahatın ardından 3 Cemaziyelevvel/10 Haziran'da yola çıkan Osmanlı ordusu,

¹⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 21; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 62; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 144.

¹⁰² Rûznâmçe defterinde Eskişehir ve Akşehir arasındaki Akvıran, Seyyid Gazi, Kulaba Çayırı'ndaki muhasebe kayıtlarının tarihi ile *Süleymannâme*'de verilen ordunun konak yerlerine ulaştığı tarihler aynıdır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 22-23). Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 62-65; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 145. Akşehir'deki muhasebe kaydı ordunu buraya ulaştıktan sonra istirahat ettiği 15 Rebiülevvel 955/24 Nisan 1548 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17).

¹⁰³ Akşehir ile Konya arasında rûznâmçe defterinde verilen Argıd ve Gülemeç Beli'ne ait muhasebe kayıtlarının tarihi *Süleymannâme* ile aynıdır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 28-29). Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 65-67; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.146; Konya'daki muhasebe kaydı ordunu buraya ulaştıktan sonra istirahat ettiği 22 Rebiülevvel 955/1 Mayıs 1548 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 30).

¹⁰⁴ Rûznâmçe defterinde Konya ile Kayseri arasındaki 10 menzilden yalnız 6'sına dair kayıt vardır. Söz konusu konak yerlerinden Kırkpınar, Pınarbaşı, Akçaşehir, Nekkarezen Çayırı'ndaki muhasebe kayıtlarında verilen tarih ile *Süleymannâme*'de aynı yerlere ordunun geldiği tarihler aynıdır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 32;33;34). Ancak *Süleymannâme*'ye göre ordu 29 Rebiülevvel'de Niğde Kalesi önünde Beğ Çayırı'nda, 1 Rebiülahir'de Böğet'te iken rûznâmçe defterinde Niğde Çayırı'ndaki muhasebe kaydının tarihi 1 Rebiülahir, Böğet'teki muhasebe kaydının tarihi ise 2 Rebiülahir'dir (Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 68-69; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.147; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 35). Kayseri'deki muhasebe kaydı ordunu buraya ulaştıktan sonra istirahat ettiği 5 Rebiülahir 955 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 36). Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 70; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.148.

¹⁰⁵ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 70-73; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.149; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 529. Kayseri ile Sivas arasında rûznâmçe defterinde verilen Engür Gölü ve Çubuk Hanı'na ait muhasebe kayıtlarındaki tarih ile *Süleymannâme*'deki aynı yerlere ordunun ulaştığı tarihler aynıdır. Defterde Sivas'a ait 18 Rebiülahir tarihli muhasebe kaydı ise ordunun buraya ulaştıktan sonraki istirahat günlerine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 48-49).

¹⁰⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 73-77; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.147-149. *Süleymannâme*'de söz konusu güzergaha dair 11 menzil bilgisi bulunurken rûznâmçe defterinde Erzincan dahil 4 konak yerinde yapılan muhasebe kaydı vardır. Bunlardan Koçhisar, Azim Çayırı ve Erzincan konaklarındaki muhasebe kayıtlarının tarihleri ile *Süleymannâme*'de ordunun bu konaklara ulaştığı tarihler aynıdır. Ancak *Süleymannâme*'de Suşarı'ya ordunun varış tarihi 26 Rebiülahir 955 olarak verilirken, defterde Suşehri olarak verilen aynı yerdeki kaydın tarihi 27 Rebiülahir 955'tir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 55-57).

günlük yürüyüşlerle yedinci menzilde Erzurum Sahrası'ndaki Çermik'e ulaştı¹⁰⁷. Çermik ve Erzurum Kalesi karşısındaki Yaman Künbed'de bir müddet ikamet eden Osmanlı ordusu 18 Cemaziyevvel/25 Haziran buradan ayrıldı ve listede yer alan 14 menzili 15 günde geçerek 2 Cemaziyelahir/9 Temmuz'da Erciş Kalesi önlerine geldi¹⁰⁸. Ordu Erciş'ten 13 menzil sonra 21 Cemaziyelahir 955/28 Temmuz 1548'de Tebriz'e girdi¹⁰⁹.

1.b Osmanlı Ordusunun Gidiş Güzergahındaki Oturak Yerleri

Ordunun konaklama mahal ve sürelerine dair bilgi veren müstakil *Süleymannâme* ile yalnız menzil isimlerinin yer aldığı defterde Osmanlı ordusunun bir gün veya daha uzun süreli konakladığı yerler *oturak* ve *tekaüd* olarak belirtilmiştir. Osmanlı ordusu Üsküdar'dan Tebriz'e kadar 15 farklı yerde bir gün veya bir günden fazla, toplamda ise 34 gün konaklamıştır. Ordunun oturaklarda konaklama süresi ve konak mahallerine dair verdikleri bilgilerin birbiriyle genellikle örtüşür. *Süleymannâme*'de konaklanan yerler *oturak* olarak, menzil defterinde *tekaüd* olarak ifade edilirken rûznâmçe defterinde ordunun herhangi bir menzilde konaklaması aynı menzildeki farklı tarih kayıtlı muhasebe işlemlerinden tespit edilmiştir.

Ordunun oturaklarda konaklama süresi ve konaklama aralıklarına bakıldığında bir istikrar yoktur. İlk oturak yeri Üsküdar'la ikinci oturak yeri Yenişehir arasında 154 mil, Yenişehir'le üçüncü oturak yeri Akşehir arasında 161 mil, Akşehir'le dördüncü oturak yeri olan Konya arasında 86 mil, Konya ile beşinci oturak yeri Niğde arasında 138 mil, Niğde ile altınca oturak yeri Kayseri arasında 82 mil, Kayseri ile yedinci konak yeri Sivas arasında 103 mil, Sivas ile sekizinci oturak yeri olan Erzincan arasında 166 mil, Erzincan ile dokuzuncu oturak yeri olan Erzurum/Ilıca arasında 98 mil, Erzurum/Ilıca ile onuncu oturak yeri olan Erzurum arasında 6 mil, Erzurum ile on birinci oturak yeri olan Alagöz Derbendi arasında 60 mil, Alagöz Derbendi ile on ikinci oturak yeri olan Erciş arasında 141 mil, Erciş ile on üçüncü oturak yeri olan Sökmenâbâd arasında 68 mil, Sökmenâbâd ile on dördüncü oturak yeri olan Hoy yakınlarındaki Güldepe çayırı arasında 28 mil, Güldepe ile gidiş güzergahındaki son oturak yeri

¹⁰⁷ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 77-80; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.149-152. Erzincan'dan Çermik'e kadar olan güzergahta rûznâmçe defterinde sadece Çubuk, Hubnar, Penek Beli, Cinis ve Çermik'te yapılan muhasebe kayıtları söz konusudur ve tarih konusunda farklılık yoktur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 62-65.)

¹⁰⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 80-84; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.152-155. Rûznâmçe defterinde Erciş dahil Erzurum-Erciş arasında 11 menzildeki muhasebe kayıtlarının tarihleri ile *Süleymannâme*'de verilen tarihler aynıdır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 77-82).

¹⁰⁹ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 84-89; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.155-158. Rûznâmçe defterinde bu güzergaha ait Tebriz'e kadar 7 konak yerinde yapılan muhasebe kaydı vardır Kayıtlarda tarih farklılığı yoktur. Yalnız *Süleymannâme*'de ordunun Sökmenâbâd'a geliş tarihi 10 Cemaziyelahir olarak verilirken aynı yerde rûznâmçe defterindeki kayıt tarihi 11 Cemaziyelahir'dir. Farklılık ise ordunun Sökmenâbâd'a ulaştıktan sonra ertesi gün dinlendiği tarihi vermesinden dolayı kaynaklanmaktadır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 87-94).

Tebriz arasında 93 mil vardır. Birbirine çok yakın Erzurum'daki iki konak merkezini tek yer sayarak ordunun gidiş güzergahında ortalama 99 milde bir en az bir ya da daha fazla gün kaldığını söyleyebiliriz.

Gidiş güzergahında ordunun ilk oturma yeri Üsküdar oldu. 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'a gelen ordu 19 Safer 955/30 Mart 1548'i burada geçirerek ertesi gün yola çıktı¹¹⁰. Muhtemelen hazırlıkların ikmali hususunda burada 1 gün kalındı Üsküdar'dan hareketle günlük ortalama 16 mil yol kat eden ordu başlangıçtan itibaren onuncu menzil olan Yenişehir'e 28 Safer 955/8 Nisan 1548'de gelmiş ve burada 2 gün konakladı. Ordunun Yenişehir'de iki gün konaklamasının sebebi Manisa Valisi Şehzade Selim'in orduya katılmasıdır¹¹¹. Ordunun üçüncü oturma yeri Yenişehir'den on üç menzil sonra 14 Rebiülevvel 955/23 Nisan 1548'de ulaştığı Akşehir'dir. Ordu burada 2 gün konakladı. Konaklama sebebi ise Yenişehir menziline olduğu gibi bu kez de Şehzade Bayezid'in orduya katılmasıdır¹¹². Akşehir'den beş menzil sonra 21 Rebiülevvel 955/30 Nisan 1548'de Konya'ya gelen ordu burada ise 1 gün konakladı. Konya'da ordunun konaklama sebebi olarak Sultan Süleyman'ın türbe ziyaretleridir¹¹³.

Konya'dan hareket eden ordu uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra yedinci menzilde Niğde Kalesi önündeki Beğ çayırına gelip burada 1 gün istirahat etti. Zira hemen öncesinde Adalu Karyesi'nden hareketle 28 Rebiülevvel 955/7 Mayıs 1548'de Nekkarezen Çayırı'na ulaşan ordu iki menzili tek seferde kat ederek 32 millik yorucu bir mesafeyi geride bırakmıştı. İki menzil mesafesinin ortalamanın üzerinde olması nedeniyle muhtemelen Nakkarezen Çayırı'ndan sonraki konak mesafesi kısa tutuldu. Dolayısıyla Nakkarezen Çayırı'ndan 10 mil sonra Niğde Kalesi önündeki Beğ Çayırı'na gelen ordu burada 1 gün istirahat etti¹¹⁴. Niğde'den

¹¹⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 88; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 58; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 142; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

¹¹¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 89; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 61; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 143; Ordunun Yenişehir'de iki gün konakladığı müstakil *Süleymannâme*'de Yenişehir menziline dair verilen bilgilerde değil aynı nüshada metin içerisinde verilir (*zıkr olan Yenişehir'de iki gün ikamet olunduktan sonra*). Rûznâmçe defterine göre Yenişehir'deki kayıt tarihi muhtemelen burada konaklanan son günün tarihi yani 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548'dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17-20).

¹¹² *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 90; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 64; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 145; Rûznâmçe defterinde Akşehir'de yapılan iki farklı güne ait muhasebe kaydı söz konusudur. Bunlar 14 Rebiülevvel 955/23 Nisan 1548'de Akşehir'e ulaşan ordunun buradaki iki günlük ikametlerine ait 15 Rebiülevvel 955/24 Nisan 1548 ve 16 Rebiülevvel 955/29 Nisan 1548 tarihli kayıtlardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 24-28).

¹¹³ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 91; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 66; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 146; Rûznâmçe defterine göre Konya'daki muhasebe kaydının tarihi ordunun burada konakladığı 22 Rebiülevvel 955/1 Mayıs 1548 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 29-31).

¹¹⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 69; Samet Balta, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 147; *Süleymannâme*'nin

sonra ordunun konakladığı diğer bir oturma mahali Kayseri'dir. Sultan Süleyman, Kayseri'den önce birer gün arayla ulaştığı Develükarahisar altındaki Bağlar kenarına oradan yaklaşık 32 mil mesafede bulunan Karasu'yu geçip ulaştıkları Boğaz Köprüsü'ne araba ile gelebildi. Ayrıca Boğaz köprüsüne gelene kadar iki menzil tek seferde geçildi. Yine kaynaklarda Kayseri'ye gelmeden son üç konak olan Böğet, Develükarahisar ve Boğaz Köprüsü'nün çorak, susuz ve sarp yerler olduğu ifade edilmiştir. Netice itibarıyla bu meşakkatli yürüyüşten sonra ordu 4 Rebiülahir 955/13 Mayıs 1548'de Kayseri'ye ulaştı. *Süleymannâme* ve menzil defterine göre ordunun Kayseri'de konakladığı gün sayısı 4'tür. Ancak yine *Süleymannâme*'ye göre Kayseri'den sonraki ilk konak mahalli olan Engür Gölü'ne ordunun varış tarihi 10 Rebiülahir 955/19 Mayıs 1548'dir. Şayet ordu Kayseri'de 4 gün konaklamış ise Engür Gölü'ne 10 Rebiülahir/13 Mayıs'ta değil bir gün önce 9 Rebiülahir/12 Mayıs'ta varması gerekir. Bu şekilde ordunun Kayseri'de konakladığı gün hususunda ya da ordunun Kayseri'den sonraki konak mahalline ulaştığı tarih hususunda bir günlük boşluk vardır. Söz konusu tutarsızlık rûznâmçe defterinde Kayseri'de tutulan kayıtlara bakıldığında zaman giderilir. Kayıtlara göre ordu 5, 6, 7, 8 ve 9 Rebiülahir 955/14,15,16,17 ve 18 Mayıs 1548 tarihlerinde Kayseri'dedir. Dolayısıyla ordu Kayseri'de 4 gün değil 5 gün konakladı. Böylelikle *Süleymannâme*'deki tarih tutarsızlığı da ortadan kalkmış olur. Ordunun Kayseri'de ortalamanın üzerinde kalma sebebi geliş güzergahında çektikleri sıkıntı kadar geldikleri yerin havadar ve güzel olması söylenebilir. Zira kaynaklarda suları ve çevresi oldukça güzel olduğu ifade edilen Kayseri'deki Kadı Bahçesi'nde Sultan Süleyman, şehzadeler ve diğer devlet adamlarının istirahat ettikleri belirtilir¹¹⁵.

Kayseri'den hareket eden ordu diğer bir oturma mahalli olan Sivas'a yedi menzil sonra 16 Rebiülahir 955/25 Mayıs 1548'de ulaştı. Söz konusu menzilde ordu 3 gün istirahat etti. Amasya'dan babasını karşılamak için hareket eden Şehzade Mustafa burada orduya dahil oldu ve diğer şehzadelere uygulanan teşrifat bu konakta da uygulandı¹¹⁶. Sivas'tan on bir menzil

müstakil nüshasından ordunun Niğde Kalesi önündeki Beğ Çayırı'na geliş tarihi 29 Rebiülevvel 955/8 Haziran 1548'dir ve ordu 30 Rebiülevvel 955/9 Haziran 1548'de bir gün konaklamıştır. Daha sonra yürüyüşüne devam eden ordu 1 Rebiülahir 955/10 Haziran 1548'de sonraki konak olan Böğet'e ulaşmıştır. Buna mukabil Rûznâmçe defterindeki muhasebe kayıtlarına göre ordu 1 Rebiülahir 955/ 10 Haziran 1548'de Niğde'de 2 Rebiülahir 955/11 Haziran 1548'de ise Böğet'tedir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 35).

¹¹⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 91; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Trakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 70; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 147-148; Rûznâmçe defterinde Kayseri'de tutulan söz konusu kayıtlardan 5 Rebiülahir 955/13 Mayıs 1548 tarihi için bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 36; 6 Rebiülahir 955/14 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar için, s. 37, 38, 39,40, 41,42; 7 Rebiülahir 955/15 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar için s. 43; 8 Rebiülahir 955/16 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar için s. 44, 45, 46; 9 Rebiülahir 955/17 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar için s. 47.

¹¹⁶ *Süleymannâme*'nin hem Marburg hem de Arkeoloji nüshasında ordunun Sivas'ta doğrudan 3 gün konakladığına dair ifade yoktur. Müstakil *Süleymannâme*'de öncelikle ordunun Sivas'a ulaştığı tarih olarak 16 Rebiülahir 955/25 Mayıs 1548 tarihi verilir. Devam eden bilgilerde ertesi gün yani 17 Rebiülahir 955/26 Mayıs 1548'de yine Sivas'ta divan kurulduğu belirtilir. Diğer yandan ordunun Sivas'tan sonraki ilk menzil olan Rahat'a varış tarihi ise 20 Rebiülahir 955 olarak verilir. (*Süleymannâme*, Marburg, Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, 29b-

sonra 1 Cemaziyelevvel 955/8 Haziran 1548 tarihinde Erzincan'a ulaşan ordu bu kez ordudaki develerin bakımlarının yapılması için burada iki gün konakladı¹¹⁷. Erzincan'dan hareket eden ordu birer günlük yürüyüşlerle ilerlemesine devam ederken 7 menzil sonra 9 Cemaziyelevvel 955/16 Haziran 1548 Erzurum Sahrası'ndaki Ilıca ya da Çermük adıyla bilinen oturak mahalline geldi ve burada 6 gün konakladı. Erzurum, Şark serhaddinin önemli merkezlerinden biridir. Burada ordunun toparlanması, askere silah dağıtımı, Osmanlı ordusunun muhtemel harekât tarzının tayini hususunda istişare divanlarının kurulması gibi sebeplerden dolayı Erzurum, Tebriz'e gidiş güzergahında Osmanlı ordusunun en fazla konakladığı yer olmuştur¹¹⁸. Erzurum'da hazırlıkların ikmalinden sonra ordu bu kez Ilıca'dan sonraki ilk menzil olan Erzurum Kalesi karşısındaki Yaman Künbed'e 16 Cemaziyelevvel 955/23 Haziran 1548'de ulaştı Ordu burada askere zahire dağıtımı için 1 gün konakladı¹¹⁹. Erzurum'dan çıkarak Tebriz'e doğru ileri harekâtını devam ettiren ordu 4 menzil sonra hava muhalefetinden dolayı 21 Cemaziyelevvel 955/28 Haziran 1548'de ulaştığı diğer bir oturak yeri olan Alagöz derbendinde bir gün konaklamak zorunda kaldı. Zira “*ziyâde inişlü yokuşlu dereler depeler*” aşılarak geçilen yorucu bir yürüyüşten sonra ulaşılan Alagöz derbendinde bu kez de şiddetli yağmurlar ordunun ilerleyemeyeceği bataklık ve balçıklar oluşturdur¹²⁰. Muhtemelen havanın dinmesinden sonra harekete geçen ordu buradan hareketle dokuz menzil sonra 4 gün konakladığı Erciş Kalesi önlerine 2 Cemaziyelahir 955/9 Temmuz 1548'de geldi¹²¹. Ordunun Tebriz'e varmadan önceki oturak yerlerinden biri 10 Cemaziyelahir 955/17 Temmuz 1548'de ulaştığı Sökmenâbâd'dır.

35b; Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 92-94) Süleymannâmelerin ordunun Sivas'a gelişinden diğer menzil Rahat'a varışına kadarki iki günlük suskunluğunu rûznâmçe defteri tamamlar; rûznâmçe defterinde Sivas'ta yapılan iki farklı tarihe ait muhasebe kaydı vardır. 18 Rebiülahir/27 Mayıs ve 19 Rebiülahir 955/28 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar ordunun Sivas'ta bulunduğu esnada tutulan kayıtlardır. Defterdeki 18 Rebiülahir 955/27 Mayıs 1548 tarihli kayıtlar için bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 49-53; 19 Rebiülahir 955/28 Mayıs 1548 tarihli kayıt için bk. D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 54.

¹¹⁷ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 94; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 77; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 151; Rûznâmçe defterinde Erzincan'da tutulan muhasebe kayıtları 1 Cemaziyelevvel 955/8 Haziran 1548 ve 2 Cemaziyelevvel 955/9 Haziran 1548 tarihleridir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 59-62).

¹¹⁸ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 95-96; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 80; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 152. Osmanlı ordusunun gidiş sefer güzergahında Ilıca/Çermük'in en fazla konaklanan menzil olduğunu rûznâmçe defteri de teyit eder. Zira Çermük/Çermik adlı mahalde 9-15 Cemaziyelevvel 955/16-22 Haziran 1548 tarihli 7 farklı güne ait muhasebe kaydı vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 65-76).

¹¹⁹ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 97; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 80; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 152-153.

¹²⁰ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 81; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 153-154; Rûznâmçe defterinde Alagöz Derbendi'nde yapılan muhasebe kayıtlarının tarihi ordunun bu menzile geldiği ve bir gün ikamet ettiği 21-22 Cemaziyelevvel 955/28-29 Haziran 1548 tarihleridir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 78-79).

¹²¹ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b), s. 98; Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 84; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 155; Rûznâmçe defterinde Erciş'te yapılan muhasebe kayıtlarının tarihi ordunun bu menzile geldiği ve 4 gün ikamet ettiği 2-6 Cemaziyelevvel 955/9-14 Temmuz 1548 tarihleridir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 82-86).

Oldukça sert bir coğrafyada bulunan derbentten geçilirken çok sıkıntı çeken ordu Sökmenâbâd'a gelince istirahat için burada 1 gün kaldı¹²². Sökmenâbâd'dan sonra ordunun Tebriz'e varmadan konakladığı diğer oturma yeri Hoy'un ilerisindeki Güldepe çayıdır. 14 Cemaziyelahir 955/21 Temmuz 1548'de ulaşılan konakta 1 gün istirahat edilirken yine bu konakta divan tertip edildi¹²³. Ordunun gidiş güzergahında konakladığı son yer seferin gidiş güzergahının nihayete erdiği yerdir. 21 Cemaziyelahir 955/28 Temmuz 1548'de Tebriz'e giren ordu burada 3 gün kaldı¹²⁴.

1.c Osmanlı Ordusunun Dönüş Güzergahı

Osmanlı ordusunun dönüş güzergahını tasnif ederek izah etmek sağlıklı olur. Ordunun Tebriz'den ayrılması doğrudan İstanbul'a yönelik bir yürüyüş değil devam eden askerî hareketin bir parçasıydı. Zira Osmanlı ordusunun Tebriz'e girmesi başarı olarak telakki edilip şehre giren devlet adamları ve askere aynî ve nakdî ihsanlar verilmesine rağmen bu başarı yeterli görülmedi. Tebriz'deki ikamet esnasında kurulan harp divanlarında ordunun istikameti Van Kalesi'ne çevrildi. Tebriz'den hareket eden Osmanlı ordusu 13 menzil sonra Van'a ulaştı. Van'ın fethini müteakip ordu 26 menzil sonra Amid'e geldi. Sultan Süleyman ve Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesiyle ortaya çıkan Tahmasb'ın Erzincan taraflarını yağmaladığı haberi üzerine üzerine ordu Amid'den Erzincan'a doğru hareket etti. Ancak Tahmasb'ın Tebriz'e döndüğü haberinin gelmesi üzerine ordu ikinci kez Amid'e döndü. Geliş ve gidiş sürecinde Osmanlı ordusu 13 menzil kat etti. Ramazan Bayramı'nı burada geçirdikten sonra sonra askerler tayin edilen kışlaklara çekilirken Sultan Süleyman ve ordunun bir kısmı Halep kışlağına gitti. Amid'den hareket eden ordu Halep'e 14 menzilde ulaştı. Halep kışlağı ve ona bağlı nahiyelerde yaklaşık altı ay kadar vakit geçiren Sultan Süleyman muhtelif seyir, av ve yürüyüşlerde bulundu. Sultan'ın Halep'ten hareketinden yine buraya dönüş sürecine kadar dahil toplamda 22 menzil geçti. Halep kışlağında bulunduğu esnada seferin ikinci aşamasının varlığına işaret eden hazırlık emirlerine rağmen Halep'ten hareket eden ordu Amid'e oradan da İstanbul'a döndü ve sefer sona erdi.

¹²² Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 86; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 156; Rûznâmçe defterinde Sökmenâbâd'daki muhasebe kaydının tarihi ordunun burada konakladığı tarih olan 11 Cemaziyelahir 955/18 Temmuz 1548 tarihidir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 87).

¹²³ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 86; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı* s. 157; Rûznâmçe defterine göre ordunun Hoy çayırında bulunduğu tarihler ordunun buraya ulaştığı ve bir gün konakladığı tarih olan 14/15 Cemaziyelahir 955/21, 22 Temmuz 1548 tarihleridir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 88-91).

¹²⁴ Hüseyin G. Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân*, s. 87; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 158; Rûznâmçe defterine göre ordunun Tebriz'de bulunduğu tarihler 21, 22, 23 Cemaziyelahir 955/28, 29, 30 Temmuz 1548'dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 94-95).

Osmanlı ordusu Tebriz'den ayrılırken geliş yolundan farklı bir güzergâh takip etti. Ordu, gelişte Hoy, Merend, Sufyan istikametinden Tebriz'e girmişti. Dönüş güzergahında ise yukarıdaki hattın biraz daha güneyinden bugünkü Mişu Dağı arada kalacak şekilde Şebister, Tesu, Çobanlı üzerinden Selmas'a yürüdü. Bu kararda Osmanlı ordusunu yıpratmak isteyen Safevîlerin Tebriz'e geliş istikametindeki bölgeleri yakması etkili oldu¹²⁵. Menzil listesine bakıldığında birkaç küçük isim farklılığı haricinde kaynakların ordunun konakladığı yerler hususunda aynı bilgileri verdikleri görülür. Netice itibarıyla 24 Cemaziyelahir 955/31 Temmuz 1548'de Tebriz'den hareket eden ordu, birer günlük aralıkla 25 Cemaziyelahir/1 Ağustos'ta Sârvân/Sârubânkulu'na, 26 Cemaziyelahir/2 Ağustos'ta ise Şebüster'e geldi¹²⁶. 27 Cemaziyelahir/3 Ağustos'ta Tesu Kasabası'na gelen ordu ertesi gün de burada konakladı¹²⁷. *Süleymannâme*'de ordunun 29 Cemaziyelahir/5 Ağustos'ta Hân Ada'da olduğu ifade edilirken rûznâmçe defterinde ise 29 Cemaziyelahir/5 Ağustos ve 1 Receb/6 Ağustos'ta ordunun Selmas'ta olduğunu gösteren iki farklı güne ait muhasebe kaydı vardır¹²⁸. *Süleymannâme*'ye göre ise ordunun 1 Receb/6 Ağustos Selmas'a ulaştığı, ertesi gün ise burada konakladığı ifade edilir¹²⁹. Görüldüğü üzere ordunun Selmas'a ulaştıktan sonra bir gün konakladığı açıksa da söz konaklama tarihine dair ihtilaf söz konusudur. Ordu daha sonra her gece bir menzillik yürüyüşlerle sırasıyla 3 Receb/8 Ağustos'ta Hâne-i Sûr'da, 4 Receb/9 Ağustos'ta Elbağ'da, 5 Receb/10 Ağustos'ta Kotur Deresi'nde, 6 Receb/11 Ağustos'ta Mahmudiye Kalesi'nden bir mil önce bir ovada, 7 Receb/12 Ağustos'ta söz konusu kaleyi geçince başka bir ovada, 8 Receb/13 Ağustos'ta Kırkpınar Ovası'nda, 9 Receb/14 Ağustos'ta ise Amik Kalesi yakınlarında göl kenarındaki bir çayırdaki konakladı¹³⁰. Rûznâmçe defterinde 8 Receb 955/13 Ağustos 1548 tarihine ait bir kayıta ise Gölbaşı'nda olduğu anlaşılr¹³¹. Şayet defterde kayıtlı bu yer *Süleymannâme*'de geçen Amik Kalesi yakınlarındaki göl kenarı ise tarih konusunda ihtilaf söz konusudur. Aynı durum Osmanlı ordusunun Van Kalesi'ne ulaştığı tarih için de geçerlidir. Kaynaklara göre Osmanlı ordusu Van Kalesi'ne 10 Receb 955/15 Ağustos'ta ulaştı¹³². Buna mukabil menzil defterinde Van Kalesi üzerine düşülen şerhte ve rûznâmçe defterindeki

¹²⁵ Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 533.

¹²⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 236; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 532. Rûznâmçe defterinde Şebüster'deki muhasebe kaydı 26 Cemaziyelahir/2 Ağustos tarihini teyit eder (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96).

¹²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96.

¹²⁸ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 236; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97.

¹²⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 237.

¹³⁰ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 237-238.

¹³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97.

¹³² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 532.

muhasebe kaydında ordunun 9 Receb 955/14 Ağustos 1548'te Van Kalesi'ne ulaştığı görülür¹³³. Ordunun Van'a intikali hususundaki birer günlük ihtilaf orduda yer alan müelliflerin Van Kalesi'ne peyder pey gelmeleriyle alakalı bir durum olması muhtemeldir. Netice itibariyle rûznâmçe defterine göre 9 Receb/14 Ağustos'ta Van Kalesi'ne gelen ordu farklı konaktaki bir sonraki muhasebe kaydına göre 23 Receb 956'ya kadar burada kaldı. *Süleymannâme*'ye göre ise 10 Receb 955/15 Ağustos 1548'de Van'a gelen ordu 24 Receb 955/29 Ağustos 1548'de buradan ayrıldı. Sultan Süleyman, Van Kalesi'nin fethini müteakip bir müddet daha burada kaldı. Daha sonra ordu Van'dan hareket ederek Amid'e ilerledi.

Osmanlı ordusu Van Kalesi'nden 22 Receb 955/27 Ağustos 1548'de ayrıldı. Van üzerinden Amid yolu oldukça engebeli bir arazi olduğu için her birliğe ayrı bir yol tayin edildi. Güzergahtaki farklılığın yanı sıra muhtemelen ordudaki birlikler Van'dan farklı zamanda ayrıldı. Zira menzillere dair bilgi veren kaynakların ordunun ulaştığı aynı menzillere farklı tarih verdikleri görülecektir. Osmanlı ordusunun bu güzergahtaki ilk konak yeri kaynaklarda farklı isimlerle zikredilir. Listede kaynakların verdiği ikinci konak yerinin müşterek olmasından hareketle ilk konak yerinin isim farklılığına rağmen aynı yer olduğunu söyleyebilir. Ancak her ne kadar aynı yer olsa da Osmanlı ordusunun konak yerine geldiği tarihe dair farklılık söz konusudur. *Sülaymannâme*'de Van'dan sonra ilk konak yeri olarak zikredilen Maldûd Çayı'na ordunun varış tarihi 24 Receb 955/29 Ağustos 1548 olarak verilirken¹³⁴, rûznâmçe defterindeki Gölbaşı olarak zikredilen yerdeki muhasebe kaydının tarihi 23 Receb 955/28 Ağustos 1548'dir¹³⁵. Van Kalesi'nden hareketle ikinci konak yerinde olduğu gibi ordunun konakladığı müteakip yerlerde yapılan muhasebe kayıtlarının da aynı şekilde *Süleymannâme*'nin verdiği tarihlerden bir gün erken olduğu görülür. Bundan hareketle rûznâmçe müellifinin de içinde bulunduğu birliğin diğer birliklere göre bir gün erken hareket ettiği düşünülebilir. İkinci konak yeri Bendimahi'den hareket eden Osmanlı ordusu 26 Receb 955/31 Ağustos 1548'de Erciş Kalesi'ne ulaştı¹³⁶. 27 Receb/1 Eylül'de Sapan Karyesi'ne gelen Osmanlı ordusu, ertesi gün 28 Receb/2 Eylül'de Adilcevaz'a geldi¹³⁷. Ordunun burada bir gün konakladığı bilgisinden hareketle 29 Receb/3 Eylül'de de ordunun aynı yerde olduğu anlaşılır. Kaynaklarda 30 Receb/4 Eylül'de ordunun hareketine dair bir bilgi yoktur. *Süleymannâme*'ye göre ordu 1 Şaban 955/5

¹³³ BOA, TSMA.d. nr. 10221: D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97.

¹³⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238

¹³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112.

¹³⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239. Erciş'te yapılan muhasebe kaydının tarihi ise 25 Receb 955/30 Ağustos 1548'dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113).

¹³⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239.

Eylül 1548’de bir sonraki konak olan Sette Gölü’ne geldi¹³⁸. Sette Gölü’nden hareket eden ordu her gece bir menzillik yürüyüşlerle 2 Şaban/6 Eylül’de Bulanık Gölü’ne, 3 Şaban/7 Eylül’de Murad Nehri kenarına, 4 Şaban/8 Eylül’de Şeyh Şirvan Tekkesi’ne, 5 Şaban/9 Eylül’de Kara Köprü yakınlarına geldi¹³⁹. Ordu Kara Köprü’de iki gün konakladı. Buna göre bir sonraki Akgelin Karyesi/İl Köprüsü’ne 8 Şaban’da ulaşması beklenirken 7 Şaban/11 Eylül’de vardıği ifade edilir. Muhtemelen ordu burada 2 değil 1 gün konakladı. Daha sonra ordu 8 Şaban/12 Eylül’de Üç Budak’a, 9 Şaban/13 Eylül’de Sekavî Karyesi’ne, 10 Şaban/14 Eylül’de ise Muş Kalesi’ne geldi¹⁴⁰. Burada bir gün istirahat eden ordu 12 Şaban/16 Eylül’de Zergit Karyesi/Kara Köprü’ye geldi¹⁴¹. Ordu, 13 Şaban/17 Eylül’de Karye-i Gurmak’a geldi¹⁴². Daha sonra her gece bir menzillik yürüyüşlerle hareket eden ordu, sırasıyla 14 Şaban’da Bitlis Karyesi’ni geçip Kozlu Karyesi’ne, 15 Şaban/19 Eylül’de Kınık Karyesi/Kasr’a, 16 Şaban/20 Eylül’de bariz bir yer ifade etmeksizin söylediği mezraya ancak muhtemelen menzil defterinde Ali Can Gölü olarak ifade edilen yere, 17 Şaban/21 Eylül’de Duhan Köprüsü’nü geçip su kenarı, menzil defterinde ise Zirinc Hânı olarak ifade edilen yere, 18 Şaban/22 Eylül’de üç kaynağın da yer hususunda müşterek olduğu Bitlis-Diyarbakır yolundaki Veysel Karani Tekkesi/Türbesi’ne geldi. 19 Şaban/23 Eylül’de ordunun konakladığı mahal aynı yer olsa da kaynaklarda farklı isimlerle zikredilir. Söz konusu yer *Süleymannâme*’de Ezrin Kalesi altındaki Ayazma, menzil defterinde Ilıca olarak bilinen Pınarbaşı, rûznâmçe defterinde ise Mezrîn Kalesi olarak kayıtlıdır¹⁴³. Ordu 20 Şaban/24 Eylül’de Âb-ı Beşirî’ye ulaştı. Burada üç gün istirahat eden ordu 24 Şaban/28 Eylül’de Pamukça/Pambuk Çayı’na, 25 Şaban/29 Eylül’de Abar Çayı’na

¹³⁸ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 240. Ruznâmçe defterinde Settayin olarak kaydedilen aynı yerdeki muhasebe kaydının tarihi 29 Receb 955/3 Eylül 1548’dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113.).

¹³⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 240. Rûznâmçe defterinde Bulanık Gölü’ndeki muhasebe kaydının tarihi 1 Şaban/5 Eylül, Murad Nehri kenarındaki muhasebe kaydının tarihi 2 Şaban/6 Eylül, Şirvan Şeyh’deki muhasebe kaydının tarihi 3 Şaban/7 Eylül, Kara Köprü’deki muhasebe kaydının tarihi ise 4 Şaban/8 Eylül’dür (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 114;115;116;118).

¹⁴⁰ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241. Söz konusu yerin tam adı rûznâmçe defterinde “*der-yurt-ı Sahrâ-yı Muş, der-nezd-i karye-i Hoy*” şeklinde geçer. Rûznâmçe defterinde 8 Şaban/12 Eylül’de Muş Sahrası’nda olduğuna dair 10 Şaban/14 Eylül’de ise *Süleymannâme*’deki bilgiyi teyit eder şekilde Muş Kalesi’nde olduğuna dair bir muhasebe kaydı vardır. (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 123).

¹⁴¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241-142.

¹⁴² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 242. Söz konusu yer menzil defterinde *Öğrük/Öğrübeg Çukur* olarak geçerken rûznâmçe defterinde sadece Çukur olarak kaydedilir. Ayrıca ordunun 13’ünde değil 12 Şaban/16 Eylül’de Çukur’da bulunduğu, 13 Şaban/17 Eylül’de ise Bitlis’te olduğuna dair muhasebe kaydı bulunur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 125).

¹⁴³ Daha önce ifade edildiği üzere rûznâmçe defterindeki kayıtlar yukarıda zikredilen konak yerlerine ulaşım tarihini birer gün önce verir. Rûznâmçe defterinde ordunun 16 Şaban/20 Eylül’de Çayır adlı yerde, 17 Şaban/21 Eylül’de Veysel Karânî’de 18 Şaban/22 Eylül’de Mezrin Kalesi’nde olduğuna dair muhasebe kayıtları vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 125-126).

geldi. *Süleymannâme*'ye göre ordu Amid'e 26 Şaban/30 Eylül'de¹⁴⁴ ulaşsa da rûznâmçe defterinde Amid'deki ilk muhasebe kaydının tarihi 25 Şaban/29 Eylül'dür¹⁴⁵.

Osmanlı ordusunun Amid'e ulaşması üzerine harekete geçen Şah Tahmasb, Erzincan taraflarında ortaya çıktı. Amid'e geldikten sonra bir müddet burada kalan Osmanlı ordusu, söz konusu haber üzerine kademeli olarak Amid'den ayrıldı. İlk olarak Ahmed Paşa maiyetiyle birlikte önden hareket ederken, Sultan Süleyman ve ordunun geri kalanıyla 10 Ramazan 955/13 Ekim 1548'de Amid'den ayrıldı. 18 Ramazan/21 Ekim'de ulaşılan Harput Kalesi'nde Şah Tahmasb'ın Tebriz'e döndüğü haberi geldi. Bunun üzerine Osmanlı Harput'tan tekrar Amid'e yöneldi ve 27 Ramazan 955/30 Ekim 1548'de şehre ulaştı. Matrakçı, *Süleymannâme*'nin Arkeolji Kütüphanesi nüshasında ordunun Amid'den ayrılıp tekrar buraya dahil olduğu zamana kadar kat edilen menzil sayısını 12 olarak verir¹⁴⁶. Buna mukabil ordunun ulaştığı Amid'i son menzil olarak dahil ettiğimiz zaman bu sayı 13'e olur.

Amid'den hareket eden ordu birer günlük yürüyüşlerle 10 Ramazan 955/13 Ekim 1548'de Deve Geçidi'ne, 11 Ramazan/14 Ekim'de Mâlân Karyesi'ne, 12 Ramazan/15 Ekim'de Kozluca'ya, 13 Ramazan/16 Ekim'de *Süleymannâme*'de Gölbaşı, menzil defterinde Gökçekbaşı olarak belirtilen edilen yere, 14 Ramazan/17 Ekim'de ise üç kaynağın da müşterek olarak verdiği Sarıkamış'a geldi¹⁴⁷. 15 Ramazan'da Seyyidler Karyesi'ne, gelen ordu burada bir gün istirahat etti. Ordu bir günlük istirahatin ardından 17 Ramazan/20 Ekim'de Murat Nehri kenarındaki konak yerine geldi¹⁴⁸. 18 Ramazan/21 Ekim'de ise ordu Harput'a geldi¹⁴⁹. Harput'taki istirahati esnasında Tahmasb'ın Tebriz'e döndüğü haberinin gelmesi üzerine Osmanlı ordusu ileri harekâtını sonlandırarak tekrar Amid'e yöneldi. 23 Ramazan/26 Ekim'de ordu *Süleymannâme*'de göl kenarındaki Başkı karyesi çayırı¹⁵⁰, rûznâmçe defterinde Gölbaşı¹⁵¹ olarak verilen yere geldi. Daha sonra ordu birer günlük yürüyüşlerle sırasıyla 24 Ramazan/27

¹⁴⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243; Celalzâde ise ordunun ilk defa Amid'e ulaştığı tarihi 25 Şaban 955/28 Ekim 1548 olarak verir (*Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 537).

¹⁴⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159-160.

¹⁴⁶ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 18.

¹⁴⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244. Rûznâmçe defterinde 14 Ramazan 955/17 Ekim 1548'de Sarıkamış'da yapılan muhasebe kaydı ordunun aynı tarihte burada olduğunu teyit eder (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 157).

¹⁴⁸ Ordunun burada olduğunu aynı tarihli muhasebe kaydı teyit eder (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158).

¹⁴⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245. Rûznâmçe defterinde Harput'taki muhasebe kayıtları ordunun burada istirahati esnasındaki günlere aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158).

¹⁵⁰ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245.

¹⁵¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

Ekim'de Kozluca'ya, 25 Ramazan/28 Ekim'de Mâlân Karyesi'ne, 26 Ramazan/29 Ekim'de Deve Geçidi'ne 27 Ramazan/30 Ekim'de ise Amid Kalesi'ne geldi¹⁵².

Sultan Süleyman ikinci kez geldiği Amid'de 10 gün kaldı. Burada iken ordunun bir kısmı tayin edilen kışlaklara gönderildi. Ordunun kalan kısmı ise Sultanla birlikte kışı geçirmek üzere 7 Şevval 955/9 Kasım 1548'de Halep'e hareket etti. Amid'den hareket eden Osmanlı ordusu 14 menzil sonra Halep'e vardı.

7 Şevval 955/9 Kasım 1548'de Amid'den ayrılan ordu birer günlük yürüyüşlerle 7 menzil sonra Ruha'ya vardı. Buna göre ordu Amid'den ayrıldığı gün Kanırd Çayı'na, 8 Şevval/10 Kasım'da Kızıldepe'ye, 9 Şevval/11 Kasım'da Akpınar'a, 10 Şevval/12 Kasım'da Kocagöz Karyesi'ne, 11 Şevval/13 Kasım'da Abidun'a, 12 Şevval/14 Kasım'da Cüllab'a, 13 Şevval/15 Kasım'da ise Ruha'ya geldi¹⁵³. 15 Şevval/17 Kasım'da Şeyh Müslim Karyesi'ne gelen ordu, 16 Şevval/18 Kasım'da Beşdepe'ye ulaştı¹⁵⁴. 17 Şevval/19 Kasım'da Birecik Kalesi'ne gelen ordu¹⁵⁵, 19 Şevval/21 Kasım'da Göreniz'e, 20 Şevval/22 Kasım'da Sacur'a, 21 Şevval/23 Kasım'da Bâb Kasabası'na geldi¹⁵⁶. Buradaki 1 günlük istirahatın ardından da 23 Şevval/25 Kasım'da Haleb'e geldi¹⁵⁷.

Sultan Halep'e geldikten sonra mütemadiyen aynı yerde kalmadı. 23 Şevval 955/25 Kasım 1548'de ulaştığı Halep'te 10 gün kaldıktan sonra av ve gezinti faaliyetlerinde bulunmak üzere 5 Zilkade 955/6 Aralık 1548'de Halep'ten ayrıldı¹⁵⁸. Ayrılış tarihinden Halep'e geri dönene kadar sadece *Süleymannâme*'de yer alan bir kısmı aynı olan toplamda 22 menzilden geçti. Yaklaşık dört ay sonra 1 Mart 1549 tarihinde Haleb'e geri döndü.

Osmanlı ordusunun Halep'ten İstanbul'a dönüş güzergahında konakladığı menzillere dair bilgiler müstakil *Süleymannâme*'de yoktur. Bundan sonra ordunun dönüş istikametindeki

¹⁵² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245-246. Ordunun Amid'de bulunduğu esnada tutulan muhasebe kayıtlarında yer isimleri farklı verilir. 27 Ramazan/30 Ekim'deki muhasebe kaydında yer ismi *Çölek* olarak ifade edilirken, ertesi günkü muhasebe kaydında yer ismi *der-yurt-ı Çölek der-nezd-i Amid* olarak verilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159-160).

¹⁵³ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi (96a-185b)*, s. 19; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 246-247. Rûznâmçe defterindeki muhasebe kaydı ordunun buraya ulaştıktan sonra istirahat ettiği 14 Şevval 955/16 Kasım 1548 tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 177).

¹⁵⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 247.

¹⁵⁵ Ordu rûznâmçe defterindeki muhasebe kaydına göre 17 Şevval/19 Kasım'da Tel Harman'da görünür (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 178).

¹⁵⁶ Rûznâmçe defterindeki kayıtlar da ise birer günlük farkla muhasebe kayıtlarına göre ordu 19 Şevval/21 Kasım'da Birecik Kalesi'nde, 20 Şevval/22 Kasım'da Görenus'ta, 21 Şevval/23 Kasım'da Sacur'dadır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 179; 180;181).

¹⁵⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 247-248; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 541. Rûznâmçe defterinde Halep'te yapılan muhasebe işleminin tarihi ise *Süleymannâme*'den 5 gün sonrasına 28 Şevval 955/30 Kasım 1548 tarihine aittir. Rûznâmçe defterindeki bu tarih Sultan Süleyman'ın Halep'e geliş tarihi değil geldikten sonraki bir güne aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 181.)

¹⁵⁸ *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 542.

konak yerleri dönemin kitâbî kaynakları ve rûznâmçe kayıtlarıyla mukayese edilerek tamamlandı. Buna göre ordu, 10 Cemaziyelevvel 956/6 Haziran 1549'da Amid'e gitmek üzere Halep'ten ayrıldı¹⁵⁹. 11 Cemaziyelevvel/7 Haziran'da Semuka'ya¹⁶⁰ ertesi gün ise 12 Cemaziyelevvel/8 Haziran'da Haylan'a¹⁶¹ geldi. Halep'tan sonra üçüncü konak yeri olarak Mercidabık'a gelen ordu burada üç gün istirahat etti¹⁶². Mercidabık'ta üç gün konaklamanın ardından ordu Hevn Çayırı'na geldi¹⁶³. Rûznâmçe defterindeki diğer bir kayda göre ordu 19 Cemaziyelevvel/15 Haziran'da Gerdiz/Güzîn'e geldi¹⁶⁴. 21 Cemaziyelevvel/17 Haziran'da Birecik Kalesi önüne gelen ordu Fırat Nehri'ni geçmek için konakladı¹⁶⁵. 22 Cemaziyelevvel/18 Haziran'da Beşdepe'ye geldi¹⁶⁶. Beşdepe'den sonra 27 Cemaziyelevvel/23 Haziran'da Ruha Kalesi yakınlarındaki Cüllab'a gelen ordu burada altı gün istirahat etti¹⁶⁷. Cüllab'da 7 gün konaklayan ordu, 5 Cemaziyelahir/1 Temmuz'da Ayn-ı Abidun'a ulaştı¹⁶⁸. Daha sonra buradan ayrılan ordu ertesi gün yani 6 Cemaziyelahir/2 Temmuz'da Hâcegöz'e geldi¹⁶⁹. 7 Cemaziyelahir/3 Temmuz'da Elmalu'ya gelen ordunun burada 32 gün konakladığı ifade edilir¹⁷⁰. Rûznâmçe defterinde Elmalu'daki muhasebe kayıtlarının tarihi ise 8 Cemaziyelahir

¹⁵⁹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 45; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 555.

¹⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 338.

¹⁶¹ *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 556.

¹⁶² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 43-44; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 556. Celalzâde, Osmanlı ordusunun Mercidabık'ta üç gün istirahat ettiğini belirtmesine rağmen aynı zamanda ordunun 15 Cemaziyelevvel 956/11 Haziran 1549'da Dereşgin'e geldiğini ve burada iki gün istirahat ettiğini ifade eder. Bununla birlikte rûznâmçe defterinde 16 Cemaziyelevvel 956/12 Haziran 1549'da ordunun Vedvin/Dereşgin(?)'de olduğuna dair bir muhasebe kaydı söz konusudur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 340). Ancak 13 Cemaziyelevvel/9 Haziran'da Mercidabık'a ulaşan ordunun burada üç gün ikamet ettiği bilgisinden hareketle ordunun buradan sonraki ilk konak yerine en erken 18 Cemaziyelevvel/14 Haziran'da gelmesi beklenir. Şayet iki kaynaktan verilen yer aynı yerse ordu buraya ya 14 Haziran'da ulaştı ya da söz konusu yer Mercidabık yakınlarında ordunun bir bölümünün bulunduğu farklı bir yerdir. Söz konusu yer ordunun konakladığı yerin yakınlarında farklı bir yer olabilir.

¹⁶³ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 43-44.

¹⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 341.

¹⁶⁵ *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 558.

¹⁶⁶ *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 558; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 342.

¹⁶⁷ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 43-44; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 558. Aynı konak rûznâmçe defterinde *Ezine Pınarı* olarak verilir ve buradaki muhasebe kaydının tarihi 2 Cemaziyelahir 956/28 Haziran 1549'dur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 344.). Söz konusu kayıt ordunun buraya ulaştıktan sonraki ikamet günlerinde tutulduğu anlaşılır. Ordunun bir sonraki menzile 5 Cemaziyelahir/1 Temmuz'da ulaştığı bilgisinden hareketle Cüllab'da muhtemelen 6 değil 7 gün kalınmıştır. İlâveten güzergaha bakıldığında geliş güzergahındaki aynı yolun takip edildiği görülür. Burada da Cüllab ile Abidûn arasında başka bir menzil olmadığı için yolda kaybedilen bir süre de söz konusu değildir.

¹⁶⁸ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 43-44.

¹⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 349.

¹⁷⁰ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 46; Celalzâde, ordunun Elmalu'daki istirahatini sayı vermeden "Elmalu nâm menzile nüzûl buyrulub birkaç gün ikâmet olundu" diyerek verir (*Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 558).

956/4 Temmuz 1549'da başlar ve 16 Receb 956/10 Ağustos 1549'dasona erer¹⁷¹. Tarih aralığına bakıldığında ordunun Elmalu'da 32 değil en az 38 gün kalması gerekir. Zira buradaki ikameti 32 gün kabul ettiğimiz takdirde daha sonraki konak yeri olan Kara Alp Pınarı'na 10 Recep/4 Ağustos'ta ulaşması gerekir. *Süleymannâme*'de ise Sultan Süleyman'ın 17 Recep/11 Ağustos'ta Kızıltepe'de olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Kara Alp Pınarı ile Kızıltepe arasında 6 günlük bir belirsizlik vardır. Rûznâmçe defterinde Elmalu'daki kayıt tarihleri bu zaman farkını ortada kaldırır.

Rûznâmçe defterindeki kayıtlar esas alındığında ordunun bir sonraki konağa 16 Recep 956/10 Ağustos 1549'da ulaşması beklenir. *Süleymannâme*'ye göre ordu 17 Recep/11 Ağustos'ta Kızıldepe'de olduğuna göre ordunun Elmalu'dan sonraki ilk konak olan Kara Alp Pınarı'na 10 Ağustos'ta olması muhtemeldir¹⁷². Ancak *Süleymannâme*'de 11 Ağustos'ta Kızıldepe karşısındaki Musa Bey Pınarı'na gelen Sultan Süleyman'ın burada hava sıcaklığından rahatsız olup geri Kara Alp Pınarı'na döndüğü, Rüstem Paşa'nın ise yine Karacadağ'ın güneyindeki Kara Pınar'a gittiği ifade edilir¹⁷³. Sultan Süleyman'ın ikinci kez Kara Alp Pınarı'na gittiği tarih ise 19 Recep/13 Ağustos'tur. Burada 32 gün ikamet eden Osmanlı ordusu 22 Şaban 956/15 Eylül 1549'da Kızıldepe'ye ikinci kez geldi¹⁷⁴. Kaynaklara göre 25 Şaban/18 Eylül'de Kızıldepe'den hareket eden ordu Amid'e 27 Şaban/20 Eylül'de ulaştı¹⁷⁵. Ancak rûznâmçe defterinde Amid'de yapılan muhasebe kaydının tarihi 26 Şaban/19 Eylül'dür¹⁷⁶. Buna göre ordu Amid'e *Süleymannâme*'nin verdiği tarihte değil bir gün önce 19 Eylül'de vardı. Böylelikle ordunun Kızıldepe'den hareketinden sonra aradaki bir günlük boşluk telafi edilir. Amid'de 46 günlük ikametın ardından hareket eden Osmanlı ordusu 14 Şevval 956/5 Kasım 1549'da Kanırd Çay menziline geldi¹⁷⁷. *Süleymannâme*'de Kanırd Çay'dan hareket eden ordunun önce Karacadağ'a sonrasında 7 menzilde Ruha'ya ulaştığı ifade edilse de söz konusu menzillerin neresi olduğuna dair bilgi yoktur¹⁷⁸. Sadece rûznâmçe defterine göre Ruha yakınlarındaki Cüllab'da 19 Şevval 956/10 Kasım 1549 tarihine ait muhasebe kaydı

¹⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 350, 378.

¹⁷² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 54, 55.

¹⁷³ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 56.

¹⁷⁴ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 71 Rûznâmçe defterinde ordunun Elmalu ile Kızıldepe arasındaki yukarıda zikredilen yürüyüşüne dair bilgi yoktur. Defterde Kızıldepe'de 27 Recep 956/21 Ağustos 1549'da başlayan muhasebe kayıtları 27 Şaban 956/20 Eylül 1549'da son bulur (BOA, D.BRZ.d, nr.20615/A, s. 379-405).

¹⁷⁵ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 74; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 562.

¹⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 405.

¹⁷⁷ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 79. Celalzâde ise Sultan Süleyman'ın orduyla Amid'den hareket etme tarihini 13 Şevval 956 olarak verir bkz. *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563.

¹⁷⁸ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80.

vardır¹⁷⁹. Burada bir müddet vakit geçiren Sultan Süleyman 27 Şevval/18 Kasım'da Fırat'ı geçmek için Birecik Kalesi'ne geldi¹⁸⁰. Rûznâmçe defterinde Birecik'teki muhasebe kaydının tarihi 28 Şevval/19 Kasım'dır¹⁸¹. Daha sonra buradan İstanbul'a hareket edilerek her gece bir menzil geçildi¹⁸². Buna göre ordu, 28 Şevval/19 Kasım'da Ayntab'a, 29 Şevval/20 Kasım'da Sofi Tağı'na, 1 Zilkade/21 Kasım'da Keferdiz'e, 2 Zilkade/22 Kasım'da Arslanlu Beli'ne, 3 Zilkade/23 Kasım'da Akçahan'a, 4 Zilkade/24 Kasım'da ise Kınık'a geldi. Rûznâmçe defterinde Birecik'ten Arslan Beli'ne kadar ordunun yürüyüşüne dair bilgi yoktur. Buna mukabil ordunun 2 Zilkade/22 Kasım'da Arslan'da¹⁸³ 3 Zilkade/23 Kasım'da Akçahan'da¹⁸⁴, 4 Zilkade/24 Kasım'da ise Kınık Çayırı'nda¹⁸⁵ olduğuna dair birer günlük muhasebe kayıtları vardır. Böylelikle *Süleymannâme*'nin verdiği bilgiler rûznâmçe defterindeki bilgilerle teyit edilir. 5 Zilkade/25 Kasım'da Kal'a-i Misis'de olan ordunun şayet arada başka bir menzil yoksa 6 Zilkade/26 Kasım'da Adana'ya geldi¹⁸⁶. Ordunun burada 1 gün konakladığı bilgisinden hareketle rûznâmçe defterinde yer alan Adana'daki 7 Zilkade/27 Kasım tarihli muhasebe kaydı, muhtemelen ordunun buraya geldikten sonraki konaklama tarihidir¹⁸⁷. Yine ordunun her gece bir menzil geçtiği bilgisinden hareketle ordu, 8 Zilkade/28 Kasım'da Kusunlu, 9 Zilkade/29 Kasım'da Kal'a-i Gülek, 10 Zilkade/30 Kasım'da Kuh-ı Bolkar, 11 Zilkade/1 Aralık'ta Ulukışla'ya geldi¹⁸⁸. Ordu Ulukışla'dan hareketle dördüncü menzilde 15 Zilkade/5 Aralık'ta Konya'ya geldi¹⁸⁹. Ancak diğer 3 menzile dair bilgi yoktur. Rûznâmçe defterinde Ulukışla ile Konya arasındaki menzillerden sadece birine dair kayıt vardır. Buna göre 13 Zilkade/3 Aralık'ta ordu Akçaşehir'e geldi¹⁹⁰. *Süleymannâme*'de ordunun Konya'dan 7 menzil sonra Eskişehir'e ulaştığı ifade edilse de yine söz konusu yerlere dair kayıt yoktur¹⁹¹. Rûznâmçe defterinde ise ordunun 20 Zilkade/10 Aralık'ta Akşehir'de olduğu ve 21 Zilkade/11 Aralık'ta ise Karye-i Bayat'ta olduğuna dair muhasebe kaydı vardır¹⁹². Nihayetinde ise ordu 1 Zilhicce 956/21 Aralık

¹⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 455.

¹⁸⁰ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563.

¹⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 456.

¹⁸² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80

¹⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 460.

¹⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 462.

¹⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 462.

¹⁸⁶ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563.

¹⁸⁷ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 463.

¹⁸⁸ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 80; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563.

¹⁸⁹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 81; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 465.

¹⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 465.

¹⁹¹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 81.

¹⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 467-468.

1549'da Üsküdar'a ulaşır¹⁹³. Yukarıdaki verilen bilgilere göre Osmanlı ordusunun Halep'ten hareketle İstanbul'a ulaşana kadar tespit edilen konak yerleri ve konaklama tarihine dair liste aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.3 Halep-İstanbul güzergahında tespit edilen menziller		
Menzil Sayısı	Menzil Adı	Ulaşılan Tarih
1	Semuka	11 Cemaziyelevvel 956/7 Haziran 1549
2	Haylan	12 Cemaziyelevvel 956/8 Haziran 1549
3	Mercidabık/Hz. Davud Türbesi	13 Cemaziyelevvel 956/9 Haziran 1549
4	Vedvin(?)/Dereşgin	16 Cemaziyelevvel 956/12 Haziran 1549
5	Hevn Çayırı	17 Cemaziyelevvel 956/13 Haziran 1549
6	Gerdiz/Gûzîn	19 Cemaziyelevvel 956/15 Haziran 1549
7	Birecik Kalesi	21 Cemaziyelevvel 956/17 Haziran 1549
8	Beşdepe	22 Cemaziyelevvel 956/18 Haziran 1549
9	Cüllab	27 Cemaziyelevvel 956/23 Haziran 1549
10	Ayn-ı Âbidûn	5 Cemaziyelahir 956/1 Temmuz 1549
11	Hâcegöz	6 Cemaziyelahir 956/2 Temmuz 1549
12	Elmalu	7 Cemaziyelahir 956/3 Temmuz 1549
13	Kara Alp Pınarı	16 Receb 956/10 Ağustos 1549
14	Kızıldepe	17 Receb 956/11 Ağustos 1549
15	Kara Alp Pınarı	19 Receb 956/13 Ağustos 1549
16	Kızıldepe	22 Şaban 956/15 Eylül 1549
17	Amid	26 Şaban 956/18 Eylül 1549
18	Kanırd Çay	14 Şevval 956/5 Kasım 1549
19	Cüllab	19 Şevval 956/10 Kasım 1549
20	Birecik Kalesi	27 Şevval 956/18 Kasım 1549
21	Ayntab	28 Şevval 956/19 Kasım 1549
22	Sofi Tağı	29 Şevval 956/20 Kasım 1549
23	Keferdiz	1 Zilkade 956/21 Kasım 1549
24	Arslanlu Beli	2 Zilkade 956/22 Kasım 1549
25	Akçahan	3 Zilkade 956/23 Kasım 1549
26	Kınık	4 Zilkade 956/24 Kasım 1549
27	Kal'a-i Misis	5 Zilkade 956/25 Kasım 1549
28	Adana	6 Zilkade 956/26 Kasım 1549
29	Kusunlu	8 Zilkade 956/28 Kasım 1549

¹⁹³ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 81; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 567.

30	Kal'a-i Gülek	9 Zilkade 956/29 Kasım 1549
31	Küh-ı Bolkar	10 Zilkade 956/30 Kasım 1549
32	Ulukışla	11 Zilkade 956/1 Aralık 1549
33	Akçaşehir	13 Zilkade 956/3 Aralık 1549
34	Konya	15 Şevval 956/5 Aralık 1549
35	Akşehir	20 Zilkade 956/10 Aralık 1549
36	Karye-i Bayat	21 Zilkade 956/11 Aralık 1549
37	Üsküdar	1 Zilhicce 956/21 Aralık 1549

1.d Osmanlı Ordusunun Dönüş Güzergahındaki Oturak Yerleri

Osmanlı ordusunun Tebriz'den Van'a hareketinden itibaren günlük yürüyüşten sonraki istirahatlerinin haricinde en az bir gece ya da birden fazla konakladığı yerler müstakil *Süleymannâme*'de *oturak*, menzil defterinde *tekâüd* olarak verildiğini ifade etmiştik. Rûznâmçe defterinde herhangi bir menzilde ne kadar konakladığına dair bariz bir ifade olmasa da aynı yerde tekrar eden muhasebe kayıtlarından ordunun bir menzilde kaç gün kaldığına dair tahmin yürütmek mümkündür. Kaynaklara göre Tebriz-Van istikametinde ordunun 1 gün istirahat ettiği ilk yer Tesu Kasabası'dır. Tebriz'den hareket eden ordu 64 mil sonra 27 Cemaziyelahir 955/3 Ağustos 1548'de buraya gelen ordu 28 Cemaziyelahir/4 Ağustos'u burada geçirdi¹⁹⁴. Ordunun burada 1 gün konaklamasının sebebi ise Tebriz'den itibaren yollarda çektiği sıkıntılardır. Zira Tebriz'den Tesu Kasabası'na varana kadar önceki menzillere dair verilen bilgilerde suyun yok denecek kadar az olduğu, güzergahın çöllük bölgeler olduğu ve askerin hayli susuzluk çektiği ifade edilir¹⁹⁵. Van istikametinde ordunun ikinci oturak mahali ise Selmas Kasabası'dır. *Süleymannâme*'ye göre 1 Receb 955/6 Ağustos 1548'de buraya ulaşan ordu 2 Receb/7 Ağustos'u burada geçirdi¹⁹⁶. Selmas'ta istirahatın sebebi ise yine muhtemelen yollarda çekilen zorluklardır. Selmas Kasabası'ndan sonra ordu Van Kalesi'ne varana kadar günlük yürüyüşlerden sonraki istirahatının haricinde herhangi bir yerde bir veya daha fazla gece oturakta bulunduğu dair kayıt yoktur. Söz konusu istikamette ordunun uzun süreli kaldığı yer

¹⁹⁴ Rûznâmçe defterine göre Tesu Kasabası'ndaki muhasebe kaydının tarihi ordunun burada konakladığı 28 Cemaziyelahir/4 Ağustos tarihine aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96).

¹⁹⁵ Mesela *Süleymannâme*'de Tesu Kasabası'ndan önceki menzillerden Sârvânkulu için "*Mezkûr konak uzak olup susuz şûre yirlerdir ve vâsi' yirlerdir. Bu konakda suya ziyâde müzâyaka çekilir. Suları yir altında kerîz iledir.*" diyerek tanıtılır. Aynı şekilde Tesu Kasabası'ndan bir önceki menzil olan Şebüster menzili için "*Mezkûr konak orta olup konağa gelince vâsi' yirlerdir. Asker hayli bu yolda susuzluk çekdi*" denilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 236).

¹⁹⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 236. Rûznâmçe defterinde Selmas'taki muhasebe kayıtlarının tarihi 29 Cemaziyelahir/5 Ağustos ve 1 Receb/6 Ağustos'tur. Rûznâmçe defteri ordunun burada en az 1 gün istirahat ettiğini teyit etse de ordunun konakladığı tarihe dair ihtilaf söz konusudur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97).

Van Kalesi'dir. Kaynaklarda ordunun Van Kalesi'ne ne zaman ulaştığına dair 9 Receb 955/14 Ağustos 1548¹⁹⁷ ve 10 Receb 955/15 Ağustos 1548¹⁹⁸ olarak iki farklı tarih verilir. Sultan Süleyman ve Osmanlı ordusu Van Kalesi'nin muhasarası dahil 24 Receb 955/29 Ağustos 1548 tarihine kadar burada kalır. Müstakil *Süleymannâme*'ye göre ordunun Van Kalesi'ne varış ve buradan ayrılış tarihi dikkate alındığında ordu burada 13 gün burada kaldı.

Van Kalesi'nin fethinin ardından Amid'e ulaşmak adına yola koyulan Osmanlı ordusu bu güzergahtaki ilk oturma yeri olan Adilcevaz Kalesi'ne 28 Receb 955/2 Eylül 1528'de ulaştı. Bu konakta ordu askere zahire dağıtımı yapılmasıyla 1 gün istirahat etti¹⁹⁹. Ordunun Adilcevaz'dan sonra en az 1 gece istirahat ettiği oturma yeri Hınıs Ovası'daki Kara Köprü yakınlarında bulunan Göksu'dur. 5 Şaban 955/9 Eylül 1548'de söz konusu oturma yerine ulaşan Osmanlı ordusu *Süleymannâme*'ye göre burada 1 gün istirahat etti²⁰⁰. Ordunun Kara Köprü yakınlarında konaklamasına işaret eden doğrudan bir sebep olmasa da günlük yürüyüşlerdeki yorgunluğu atacak uygun bir yer olmasından burada istirahat edildiği söylenebilir. İlgili güzergahta ordunun günlük yürüyüşlerindeki istirahatın haricinde konakladığı diğer bir yer Muş Kalesi'dir²⁰¹. 10 Şaban 955/14 Eylül 1548'de buraya gelen orduya 11 Şaban/15 Eylül'de Muş Kalesi'nde muhafaza edilen zahire dağıtımı yapıldı ve ordu burada 1 gün istirahat etti²⁰². Ordunun buradan sonraki oturma yeri Beşirî Suyu'dur. Günlük yürüyüş ve istirahatlerden sonra 20 Şaban/24 Eylül'de Beşirî Suyu'na gelen ordu burada 3 gün dinlendi²⁰³. 26 Şaban/30 Eylül'de Amid'e ulaşan ordu burada 14 gün istirahat etti²⁰⁴. Şah Tahmasb'ın Erzincan taraflarında

¹⁹⁷ BOA, TSMA.d. nr. 10221; *D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 55

¹⁹⁸ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 532. Aynı şekilde menzil defterinde Van Kalesi'nde 13 gün kalındığına dair tekâüd kaydı düşülmüştür. Rûznâmçe defterinde ise Van Kalesi'nde yapılan ilk muhasebe kaydının tarihi 14 Ağustos iken son muhasebe kaydının tarihi ise 22 Receb/27 Ağustos'tur. Rûznâmçe defterindeki ilk ve son muhasebe kayıt tarihleri dahil toplamda 13 günlük bir muhasebe kaydı söz konusudur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97; 111).

¹⁹⁹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi (96a-185b)*, s. 9; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239; BOA, TSMA.d, nr. 10221.

²⁰⁰ Menzil defterinde Van-Amid arasındaki ikinci oturma yeri olarak gösterilen Şehâbeddin Karyesi'nde ordunun 1 gün kaldığına dair kayıt düşülür. Rûznâmçe defterinde ise Kara Köprü'de yapılan 4-5 Şaban 955/8-9 Eylül 1548 tarihlerine ait iki günlük muhasebe kaydı söz konusudur (BOA, TSMA.d, nr. 10221; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 118-122).

²⁰¹ BOA, TSMA.d. nr. 10221..

²⁰² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi (96a-185b)*, s. 10; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241. Rûznâmçe defterinde ise Muş Kalesi'nde sadece 10 Şaban/ 14 Eylül tarihine ait bir muhasebe kaydı vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 123.)

²⁰³ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243; BOA, TSMA.d. nr. 10221. Rûznâmçe defterinde Beşirî Suyu'nda 19, 20 ve 21 Şaban 955/23, 24 ve 25 Eylül 1548 tarihlerine ait 3 farklı muhasebe kaydı söz konusudur. Tarih konusunda farklılık olsa da kaynaklar ordunun Beşirî Suyu'nda 3 gün istirahat ettiğinde hemfikiridir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 126-129).

²⁰⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243. Menzil defterinde Amid'in altına düşülen tekaüd kaydı söz konusu bilgiyi teyit eder. Buna mukabil rûznâmçe defterindeki Amid'deki ilk kayıt 25 Şaban 955/29 Eylül 15489 tarihine son kayıt ise 9 Ramazan 955/12 Ekim 1548 tarihine aittir. Söz konusu tarihler dikkate

olduğu istihbaratı üzerine 10 Ramazan 955/13 Ekim 1548'de Amid'den ayrılan Osmanlı ordusunun ilk konak yeri Seyyidler Karyesi oldu. Muhtemelen hızlıca Erzincan'a intikal etmek isteyen Sultan Süleyman, Amid'den itibaren 89 mil kat ettikten sonra altıncı menzilde günlük yürüyüş neticesinde verilen istirahatın haricinde 15 Ramazan/18 Ekim'de ulaştığı Seyyidler Karyesi'nde 1 gün istirahat etti²⁰⁵. Ordunun burada konaklamasının nedeni muhtemelen uzun süreli yürüyüşün yorgunluğudur. Söz konusu güzergahta Osmanlı ordusunun oturakta bulunduğu diğer menzil Harput Kalesi'dir. 18 Ramazan/21 Ekim'de buraya ulaşan Osmanlı ordusu burada 4 gün istirahat etti²⁰⁶. Ordunun buradaki konaklama sebebi ise bölük halkının mevcudatına dair yapılan yoklamadır. Ayrıca buradaki ikamette muhtemelen bölgeden uzaklaştığı bilgisi gelen Tahmasb'ın yeni bir baskınına karşı tedbir kaygısı gözetildiği de söylenebilir. 27 Ramazan/30 Ekim'de ikinci kez Amid'e ulaşan Sultan Süleyman ve Osmanlı ordusu bu kez burada 9 gün kaldı²⁰⁷.

Ramazan Bayramı'nı Amid'de geçiren Sultan Süleyman Halep'e varmak üzere 7 Şevval 955/9 Kasım 1548'de buradan ayrıldı. Birer günlük yürüyüşlerle Halep güzergahında ilerleyen Osmanlı ordusunun ilk oturak yeri Amid'den itibaren yedinci menzildir. Söz konusu yürüyüşte 98 mil kat eden ordu 13 Şevval/15 Kasım'da Ruha'ya ulaştı ve burada 1 gün istirahat etti. 14 Şevval/16 Kasım'ı Ruha'da geçiren Sultan, burada Ayn-ı Halil ve Zeliha'yı ziyaret etti²⁰⁸. Bu güzergahtaki ikinci istirahat yeri Birecik Kalesi'dir. İlk istirahat yerinden itibaren günlük yürüyüşlerle iki menzil kat eden ordu 17 Şevval 955/19 Kasım 1548'de Birecik Kalesi önüne geldi²⁰⁹. Ordu burada Fırat Nehri'nin diğer yakasına geçmek için hazırlıklar dahil 1 gün kaldı. 19 Şevval/21 Kasım'da buradan ayrılan Sultan Süleyman'ın günlük yürüyüşlerle Halep vilayeti dahilindeki Göreniz ve Sacur'u geçtikten sonra Amid-Halep istikametindeki üçüncü istirahatini

alındığında ordu Amid'de 14 gün istirahat etmiştir (BOA, TSMA.d, nr. 10221; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 130;156).

²⁰⁵ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243. Rûznâme defterinde Seyyidler Karyesi'ndeki muhasebe kaydının tarihi ordunun burada istirahat ettiği günlere aittir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 157).

²⁰⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245. Menzil defterinde ordunun buradaki istirahat bilgisi *Harbut kurbunda Karye-i Perçenç* kaydıyla aynı şekilde 4 gün olarak verilir (BOA, TSMA.d, nr. 10221). Rûznâme defterinde Harput'taki muhasebe kayıtlarının tarihi 19 Ramazan/22 Ekim ve 22 Ramazan/25 Ekim'dir. (BOA, TSMA.d, nr. 10221). Rûznâme defterinde Harput'taki muhasebe kayıtlarının tarihi 19 Ramazan/22 Ekim ve 22 Ramazan/25 Ekim'dir. Söz konusu kayıtlar ordunun buradaki konaklama tarihleri olması hasebiyle *Süleymannâme*'nin verdiği bilgiler teyit edilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158).

²⁰⁷ Rûznâme defterinde Amid'deki muhasebe kayıtlarının tarihleri ise Süleymannâme'nin verdiği tarih bilgilerini teyit eder niteliktedir. Deftere göre Amid'deki ilk muhasebe kaydının tarihi 27 Ramazan 955/30 Ekim 1548 iken son muhasebe kaydının tarihi ise 6 Şevval 955/8 Kasım 1548'dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159; 174-176).

²⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 177.

²⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 178.

21 Şevval/23 Kasım'da ulaştığı Bâb Kasabası'nda verdi²¹⁰. 23 Şevval/25 Kasım'da Halep'e ulaşan Sultan Süleyman'ın burada 10 gün kaldı²¹¹. Buna mukabil Nasuh, Arkeoloji Kütüphanesi nüshasında Sultan Süleyman'ın Halep'te 12 gün kaldığını ifade eder²¹². Müstakil *Süleymannâme*'de Sultan Süleyman'ın Halep'ten bir önceki ve sonraki menzillere ulaştığı tarihlerin aralığı hesap edildiğinde Sultan'ın Halep'te 11 gün konakladığı ortaya çıkar.

Sultan Süleyman Halep'e ilk girişinde en az 11 gün burada kaldı. Daha sonra gezinti ve av faaliyeti için 5 Zilkade 955/6 Aralık 1548'de Halep'ten ayrıldı. Halep'ten ayrılışından yaklaşık 134 gün sonra bu kez 1 Safer 956/1 Mart 1549'da Halep'e yeniden girdi. Sultan Süleyman bu hareketinde toplamda 22 menzilden geçti. Yürüyüşteki günlük istirahatlerin haricinde söz konusu 22 menzilin 7'sinde en az 1 ya da daha fazla istirahat etti. 5 Zilkade/6 Aralık'ta Halep'ten ayrılan Sultan Süleyman Halep'ten sonra üçüncü menzilde toplam 62 mil kat ettikten sonra 7 Zilkade/8 Aralıkta ulaştığı Kal'a-i Harim'de 1 gün istirahat etti. Buradaki istirahatinin ardından 8 mil sonra ulaştığı ilk menzil yeri, Amik Ovası'ndaki Canpolad Karyesi'nde 2 gün; 12 Zilkade/13 Aralık'ta ulaştığı ve anlandığı Gündüzlü Karyesi'nde 5 gün kaldı. 18 Zilkade/19 Aralık'ta buradan ayrılan Sultan Süleyman, 25 Zilkade/26 Aralık'ta ulaştığı Şeyzer'e kadar geçtiği 7 menzil ve 105 milde günlük istirahatlerin haricinde uzun süreli kalmadı. Şeyzer'de Kurban Bayramı'nı geçiren Sultan burada 23 gün kaldı²¹³. Sultan Süleyman'ın Şeyzer'den sonraki oturma yeri 20 Zilhicce 955/20 Ocak 1549'da ulaştığı ve 5 gün kaldığı Selimiyye oldu. Selimiyye'den geri dönen Sultan Süleyman 26 Zilhicce/26 Ocak'ta ikinci kez geldiği Hama'da en az 10 gün kaldı. Hama'dan sonra 8 Muharrem 956/6 Şubat 1549'da Şeyzer'e yeniden gelen Sultan bu kez 17 gün istirahat etti. Şeyzer'deki istirahatın ardından Halep'e hareket eden Sultan Süleyman, 74 mil kat ettikten sonra beşinci menzilde 1 Safer 956/1 Mart 1549'da Halep'e dahil oldu. Sultan Süleyman ikinci kez geldiği Halep'te bu kez 98 gün kaldı.

10 Cemaziyelevvel 956/6 Haziran 1549'da Halep'ten hareket edip 27 Şaban 956/20 Eylül 1549'da Amid'e giren Sultan Süleyman güzergâh üzerindeki menzillerin bazılarında muhtelif sebeplerle uzun süreli istirahat etti. İlk olarak Halep'ten sonra üçüncü konak yeri olan Mercidabık'ta 3 gün istirahat etti. Daha sonra yürüyüşüne devam eden ordu günlük

²¹⁰ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 248. Rûznâmçe defterinde yanı sıra tarihteki muhasebe işleminin yapıldığı yer Sacur'dur. Ayrıca rûznâmçe defterinde Sacur ve Halep arasında başka bir menzil kaydı da söz konusu değildir.

²¹¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 248.

²¹² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b)*, s. 20.

²¹³ Nasuh müstakil *Süleymannâme*'de Sultan Süleyman'ın ilk kez geldiği Şeyzer'de 16 gün kaldığını ifade etse de, Samet Balta Sultan Süleyman'ın Şeyzer'den bir sonraki menzile ulaştığı tarihe dikkate alarak yaptığı hesaplama da Sultan'ın Şeyzer'de 16 değil 23 gün kaldığını ifade eder (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 250, 489 no'lu dipnot).

istirahatlerinin haricinde 21 Cemaziyelevvel 956/17 Haziran 1549'da Birecik Kalesi önünde 1 gün kaldı. Sultan'ın diğer bir oturma yeri ise Süleymannâme'de Cüllab, rûznâmçe defterinde Ezine Pınarı olarak geçen menzil oldu. Sultan burada 7 gün kaldı. Daha sonra 7 Cemaziyelahir 956/3 Temmuz 1549'da ulaştığı Elmalu'da 38 gün kaldı. 19 Receb 956/13 Ağustos 1549'da Kara Alp Pınarı'na ikinci kez gelen Sultan Süleyman burada 32 gün istirahat etti. 27 Şaban/20 Eylül'de Amid'e gelen Sultan Ramazan Bayramı'nı burada geçirdi ve toplamda 45 gün ikamet etti. 14 Şevval 956/5 Kasım 1549'da Amid'den İstanbul'a hareket eden Sultan Süleyman kaynakların verdiği bilgiler kadarıyla Adana ve Konya'da birer gün istirahat ettiler.

1.e Sefer Güzergahında Yol ve Köprü Tamirleri

Osmanlı sefer organizasyonunda ordunun takip edeceği yol güzergahının tayini, aynı zamanda söz konusu güzergahtaki yol ve köprülerin bakım ve onarımının yapılması anlamına gelirdi. Zira ordunun muharebe alanına intikali ve devamında lojistik desteğin sağlanması adına yolların açık ve gidilebilir olması askerî harekâtın başarıya ulaşmasında önemli bir amildi. Bu sebeple sefer güzergahında mevcut ya da ihtiyaca göre yeniden tesis edilen menzilleri birbirine bağlayan yol ve köprülerin durumuna dair ilgili görevlilerden rapor istenirdi. Osmanlı merkez idaresinin söz konusu bayındırlık hizmetindeki muhatabı vazife alanındaki yol, köprü ve menzillerden sorumlu olan kadıydı. Kadı ya da onun tarafından tayin edilen görevli yetki alanındaki yolları teftiş eder neticesinde oluşturduğu raporu merkeze iletirdi. Daha ziyade keşif defteri olarak tabir olunan bu defterlerin ihtiva ettiği zarurete göre devlet tedbirini alır ve yol düzenlemesini yapardı²¹⁴.

Sefer organizasyonlarında genellikle ordunun hareketinden önce yapılan yol tamiratlarının kapsamı daha ziyade yolların genişletilmesi, taşlardan temizlenmesi, çukurların doldurulmasıydı. Buna kıyasla muhtemelen daha zahmetli bir iş, mevcut köprülerin tamiri ya da ihtiyaç duyulan mahalle yeni köprülerin yapılmasıydı. Ordunun yürüyüşü öncesinde yapılan tamir ve yenileme faaliyetleri yolların fizikî durumundan dolayı devamlı olarak takibe muhtaçtı. Zira kısmen geniş sayılabilecek kimi zaman taş kimi zaman toprak yolların bakımı yapılsa da mevsim şartları dolayısıyla kısa sürede kolayca tahrip olabilmekteydi. Dolayısıyla ordunun hareketinden önce başlayan yoğun çalışma yürüyüş esnasında da devam etmekteydi. Diğer yandan her ne kadar yolların fizikî durumu dolayısıyla at, deve ve katır gibi yük hayvanları

²¹⁴ İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan), Sayı 15 (İstanbul 1997), s. 250-252; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, s. 29; Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 79.

tercih edilse de ordu bünyesinde cebehane ve top arabacıları sınıflarına, hatta sultana ait arabalar mevcuttu. Dolayısıyla yolların *tekerlek trafiğine* de uygun olması gerekmektedir²¹⁵.

Osmanlı Arşivi'nde henüz Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi yıllarına denk gelen mühimme defterine henüz tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla sefer öncesi ya da esnasında yol ve köprülerin ne gibi yenilemeye tâbi tutulduğuna dair yukarıda tasvir edilen merkez-taşra ilişkisine dair bir veri söz konusu değildir. Buna mukabil rûznâmçe defterinde Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan hareketinden itibaren sefer güzergahındaki bazı yol ve köprülerin tamir edildiğini gösteren masraf kayıtları vardır. Söz konusu kayıtlardan ilki 21 Safer 955/1 Nisan 1548 tarihliedir. Üsküdar'dan hareket eden ordu Maltepe menzilini geçtikten sonra Tekfur Çayırı'na geldi. Burada Veziriazam Rüstem Paşa, Kocaeli Sancakbeyi İbrahim Bey'i kendi sancak sınırları içerisinde bulunan Kazıklı Derbendi tarafındaki yol ve köprülerin tamiri için görevlendirdi. Söz konusu tamirat masrafları için 15.000 akçe matbah emini Hayreddin Bey tarafından İbrahim Bey'e iletildi²¹⁶.

Bahsedilen tamiratın coğrafi sınırlarına dair Matrakçı Nasuh'un sefer yıllarını ihtiva eden müstakil *Süleymannâme*sine müracaat edilebilir. Zira tabii olarak sefer güzergahının bir bölümünü teşkil eden Kocaeli Sancağı dahilindeki köprü ve yolların durumundan burada bahsedilir. XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nın idari sınırlarına baktığımızda bugün Üsküdar'dan başlayıp Sakarya sınırlarını kapsayacak şekilde İznikmid, Kandıra, Şile, Gebze, İznik, Yalakabad ve Adapazarı kazalarından müteşekkildir²¹⁷. *Süleymannâme*'de ordunun yürüyüşü esnasında Maltepe menziline varmak için iki köprüden geçtiği ifade edilir. Ancak geçiş esnasında herhangi bir zorluk çekildiğine dair kayıt yoktur. Ordunun yürüyüşünde az da olsa zorlandığı yerlerden biri muhtemelen Gebze-Çınarlıdere arasındaki yoldur. Zira Nasuh bu güzergahtaki yolları taşlı olarak ifade eder. Köprü geçişinde ordunun sıkıntı çektiği ilk yer ise İznikmid'i geçerek ulaştığı Sitâre Köprüsü'dür. Bu menzile ulaşmak için yürüyüş esnasında bazı köprülerin çökmesinden dolayı ordunun hayli sıkıntı çektiği ifade edilir. Söz konusu menzilden Kazıklı Derbendi'ne gidildiği esnada ahşap bir köprüden geçildiği belirtilse de herhangi bir sıkıntı çekildiğine dair kayıt yoktur.

²¹⁵ Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım*, s. 76.

²¹⁶ “*Teslim be-İbrahim Bey mirlivâ-i Kocaili be-cihet-i meremmet-i cîsrhâ ve kaldırımhâ der-râh-ı derbend-i Kazıklı bi-emr-i hazret-i paşa-yı a'zâm dâmet me'âlihû (...) ser-çavuşân-ı dergâh-ı âlî*” (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16).

²¹⁷ Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara 1994, s. 203.

Rûznâmçe defterindeki diğer bir kayıttan aynı şekilde Hüdavendigâr Sancakbeyi Ali Bey'in Sultan'ın geçeceği yol ve köprülerin düzenlenmesi adına görevlendirildiği anlaşılır²¹⁸. Buradaki kayıt diğerinde olduğu gibi masraf kaydı değil gelir kayıdır. Ali Bey'e daha önce tamir masrafları için verilen paradan kalan 5000 akçe tekrar hazineye intikal ettiği için gelir olarak kaydedilmiştir. Rûznâmçe defterindeki yol ve köprü tamirine dair son kayıt ordunun dönüş güzergahına aittir. 7 Zilkade 956/27 Kasım 1549'da Adana nahiyesindeki köprülerin tamiri için Adana Sancakbeyi İbrahim Bey'e 100.000 akçe teslim edilmiştir²¹⁹.

2. Osmanlı Ordusunun İaşe Temini

Osmanlı sefer organizasyonundaki temel meselelerden biri sefer süresince ordudaki askerin yanı sıra binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Muharebelerde sonuç tayin edecek temel etkenlerden biri muharip unsurların niteliğiydi. Askerin talimi, disiplini, sahip olduğu teknik donanım ve bu imkânı kullanma kabiliyeti muharebenin akıbetinde belirleyici rol oynamaktaydı. Ancak ordunun muharebe alanına sevki esnasında yaşanacak en küçük aksaklık söz konusu üstünlüğü anlamsız hale getirebilirdi. Askerin günlük besin ihtiyacının giderilememesi henüz yürüyüş aşamasındaki orduda disiplinsiz davranışlara sebep olabilirdi. Aynı şekilde muharebe meydanında ya da muhasara vazifesinde bulunan unsurların savaşma motivasyonundaki devamlılık, idarecilerin lojistik imkân ve planlama faaliyetlerindeki başarısına bağlıydı. Dolayısıyla devletin, ordunun hareketinden geri dönüşüne kadar söz konusu hareketliliği sürdürülebilir kılacak sağlıklı bir tedarik zinciri oluşturması gerekirdi. Sefer organizasyonun iaşe noktasında herhangi bir olumsuzluğa mahal vermek istemeyen devlet, sefer kararı aldıktan hemen sonra askere erzak, hayvanlara yem temin etmek için geniş muhtevalı bir planlama faaliyetine girişmiştir²²⁰.

Planlama faaliyetinin aşamalarını ise iaşenin temini, istenilen yere nakli ve depolanması oluştururdu²²¹. Muhtemel seferin yönü ve süresine uygun olarak bu organizasyonun kapsam ve ayrıntıları değişirdi. Şayet seferin yönü Doğu ise muhasımdan ziyade coğrafyaya karşı verilen bir mücadele söz konusuydu²²². Bu sebeple yukarıda zikredilen planlama aşamaları daha karışık

²¹⁸ “*An-tahvîl-i Ali Bey mirlivâ-i Hüdâvendigâr an-akçe ki pîş ez în be-cihet-i harc-ı meremmet-i cisrâh ve kaldırımhâ der-râh-ı hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh hullide mülkehû an-yed-i Sinan an-ebnâ-yı sipâhiyân emîn-i hashâ-i Yenişehir sitâde bûd 5.000 sarfşûde ve be-hızâne-i âmire averde an-yed-i Hasan merdûm-ı müşârinileyh*” (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18).

²¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 463.

²²⁰ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 11.

²²¹ Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon*, İstanbul 2006, 13-15.

²²² Doğu ve Batı istikametinde Osmanlı ordusunun operasyon sahası iklim koşulları ve yeryüzü şekilleri açısından birbirinden farklılık arz ederdi. Rhoads Murphey, Doğu ve Batı'ya yönelik Osmanlı seferlerinde hareket alanını sadece mesafe açısından değerlendirildiğinde dahi Anadolu'nun tamamının geçilmesini gerekli kılan seferlerde ordunun zamanının %61'inin yolda geçtiğini, Batı istikametindeki seferlerde ise bu oranın %44

hale gelebilirdi. Ancak sevk, idare ve organizasyon kabiliyetiyle temayüz eden Osmanlı İmparatorluğu her türlü coğrafi ve mevsimsel zorluğuna rağmen uzun süreli Doğu seferlerinde dahi sefer organizasyonunu başarılı bir şekilde planlayabilmiştir.

Muhtemel bir sefer organizasyonunda genel olarak besin tedarik zinciri devlet tarafından vergilendirme yoluyla temin edilen erzakla sağlanırdı. İlaveten devlet sefer güzergahı boyunca askerin ihtiyaçları için alışveriş yapabileceği bir ticari ortamın oluşturulmasına müsaade ederdi. Bu ortam genellikle sefer güzergahında bulunan menzil noktalarına yakın yerleşim bölgelerinden gelen insanların kurdukları pazarlarla sağlanırdı. Yukarıda zikredilen zincirin ilk halkasını devletin seferberlik zamanında orduların iâşesini temin etmek için mutad vergilerin haricinde reayadan talep ettiği nüzül, sürsat ve mübayaa adındaki vergiler oluştururdu²²³.

Nüzül, Osmanlı askerî ıstılahında cins ve miktarı daha önce tayin edilmiş un, arpa ve buğday gibi erzakın ordunun geçeceği menzillere götürülerek hazırlanmasını ifade ederdi²²⁴. Daha önce avarız adıyla talep edilen aynî verginin zamanla nakdî vergiye dönüşmesi üzerine ordunun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti karşılamak için ortaya çıkmıştır. Genellikle un ve arpa olarak tahsil edilen nüzül mükellefiyeti²²⁵, tahrirlerde “avâriz hânesi” olarak ifade edilen vergilendirilebilir nüfustan talep edilirdi²²⁶.

Sefer güzergahında mevcut menzil noktalarının etrafındaki şehir, köy ve kasaba halkı tarafından askerin iâşesi için kendilerinden talep edilen erzakın menzillere ulaştırılması

olduğunu ifade eder (Rhoads Murphey, *Osmanlılarda Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 44-45).

²²³ Lütfi Göçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 67; Ömer İşbilir, “Nüzül”, *DİA*, XXXIII, 311.

²²⁴ Lütfi Göçer, *Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 69; Ömer İşbilir, *Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, s. 15.

²²⁵ Askerî harekâtın temel meselelerden biri sefer kararı alındıktan sonra hazırlık aşaması, ordunun yürüyüşü ve geri dönüşüne kadar geçen zamanın verimli ve doğru yönetimidir. Hem yürüyüş aşamasındaki orduya yönelik iâşe temininde hem de askerin temin edilen erzakı tüketiminde zaman problemi yaşanmaması gerekir. Dolayısıyla askere zahmet vermeden hızlı hazırlanabilir olma hassasiyeti nüzülde tercih edilen ürün ve orana yansıdığı görülür. Zira şartlar elverdiği sürece orduda sayıları hayli yüksek olan yük ve binek vasıtası hayvanlar için arpa, asker için un tercih edilir. Dolayısıyla işlem görmeden doğrudan un tahsilinin yapılmasındaki hassasiyet muhtemelen ordunun zamandan tasarruf etmesine yöneliktir. Talep edilen nüzüldeki un ve arpa oranına bakıldığında ise daha ziyade ordudaki hayvan sayısının yüksek olması hasebiyle una nispetle arpanın daha fazla istendiği görülür (Lütfi Göçer, *Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 76-77). 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde Osmanlı ordusunun genel yapısının bir piyadeye karşılık üç veya dört süvariden oluştuğunu düşünürsek nüzülde talep edilen un ve arpa talebinin dengeli bir dağılım gösterdiğini de söyleyebiliriz (Rhoads Murphey, *Osmanlılarda Ordu ve Savaş*, s. 43).

²²⁶ Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA*, IV, 108; Hâne kavramının muhtevası için bk. Nejat Göyünç, “Hâne”, *DİA*, XV, 552-553 ya da aynı müellif, ““Hâne” Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32/1979, s. 331-348. Diğer vergilerde sağlanan muafiyetlerde olduğu gibi avarız hânesi tayin edilirken askerî, dinî ve sosyal hayatta muhtelif vazife icra edenler, ilaveten tek başına hayatını idame ettirecek durumda olmayanlar aynı şekilde nüzülden de muaf tutulurlardı (Lütfi Göçer, *Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 71-74); aynı şekilde vazifeleri mukabilinde reayanın muafiyet durumu hakkında bk. Halil İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu I.”, *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 594-601.

suretiyle ordunun iâşesinin bir bölümü hazırlanmaktaydı. Söz konusu verginin tahsilinde merkezi hükümetin muhatabı genellikle kadı olmuştu. Dolayısıyla devlet tayin edilen miktardan eksik gelen, bozulan ve zamanında istenilen yere ulaştırılamayan nüzülün hesabını muhatabından sorardı. Sefer kararı alındıktan hemen sonra ilgili defterlerden suretler çıkarılarak ilgili kadılara gönderilir, kadı ise sorumluluk alanındaki yerlerden merkezden gelen rakamlara uygun olarak zahire tedarikine girişirdi. Kadı söz konusu tedarik işleminin bir kısmını kendi hallederken diğer bir kısmını ise ilgili idari birimin yetkilileri ya da köy gibi küçük yerleşim yerlerinde imam, kethüda ya da mutemed kimseler vasıtasıyla gerçekleştirirdi. Hazırlanan nüzül kadının memuriyetinde bölgeden satın alma ya da kiralama yolu ile temin edilen yük hayvanı ya da arabalarla devlet tarafından tayin edilen yere götürülürdü²²⁷. Söz konusu yerler genellikle ordunun sefer güzergahında bulunan menzil noktaları ya da serhat bölgesinde mirî ambarların bulunduğu önemli kalelerdi. Kadının maiyetinde getirilen nüzül zahiresi genellikle ordudaki nüzül emini ya da mirî zahire ambarındaki görevlilere teslim edilirdi.

Zamanla taşıma masraflarının artması sebebiyle aynî bir vergi olan nüzülün sefer güzergahında bulunan yerleşim alanlarından aynî şekilde alınmaya devam edildiği görülürken uzak bölgelerden bedellerinin alınması yoluyla nakdî vergiye dönüştü. XVI. yüzyılın sonundan itibaren ordunun ihtiyaç duyduğu maddeler bu kez sürsat adı altında getirilen yeni bir mükellefiyetle reayadan piyasa fiyatının altında satın alınmaya başlandı²²⁸. Mübayaada ise devlet, ordunun ihtiyaç duyduğu besin maddelerini belirli koşullar karşılığında satın alırdı.

Ordudaki askerlerin sefer güzergahındaki menzil noktalarında kurulan pazarlardan serbest alışveriş yapmak suretiyle ihtiyaçlarını giderdikleri de olurdu. Genellikle menzil noktalarında kurulan ordugahın etrafında yaşayan halk ellerindeki ürünleri buraya getirerek satardı. Bunların haricinde menşei her ne kadar Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna kadar götürülse

²²⁷ Özellikle Doğu seferlerinde, sefer öncesi ve esnasında yol düzenlemeleri yapılmasına rağmen yolların kolaylıkla bozulması, tekerlek trafiğine pek uygun olmaması ve nakil vasıtalarının mevcut durumu gibi gerekçelerle bir yerden başka bir yere zahire naklini masraflı hale getirmekteydi. Her ne kadar ileri bir tarih olsa da geçen zamanda yol ve ulaşım teknolojisinde çok büyük bir değişiklik olmadığını düşünürsek 1577 yılında yaşanan bir hadise genel anlamda Doğu'ya yönelik seferlerde iâşenin nakli hususunda yaşanan sıkıntılara dair fikir verebilir. 1577'de Diyarbakır'den Van Kalesi'ne kilesi 6 akçeden satılan 200.000 kile miktarında buğdayın gönderilmesi istenir. Tamamı 1.200.000 akçe tutan buğdayın nakil masrafı ise 1.500.000 akçedir. Dolayısıyla toplam maliyet 2.700.000 akçeyi bulur. Aynı meselede devletin nakil hayvanlarının eksikliği sebebiyle yukarıda zikredilen buğday miktarını düşürmek zorunda kaldığı görülür (Lütfi Göçer, *Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 28-29).

²²⁸ Ömer İşbilir, "Nüzül", s. 311.

de XVI. yüzyılın ortalarına kadar durum ve işleyişi sarîh olmayan orducu esnafının ordu ile birlikte seferlere katıldığı ve askerin muhtelif ihtiyaçlarını karşıladıkları bilinmektedir²²⁹.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1548'de Safevîler üzerine yürüme kararı almasını müteakip tabii olarak aynı şekilde sefer sürecinde askerin ihtiyaç duyacağı iâşe için nüzûl, zahire ve avarız hazırlıklarının yapılması adına vilayetlere fermanlar gönderildi. Fermanlarda zahire ve avarızın toplanıp devletin tayin ettiği noktalara getirilmesi istendi. Söz konusu zahire tedariki ve mühimmat hazırlığı tamamlandıktan sonra paşaların maiyetiyle merkez tarafından kendilerine söylenen yerlerde hazır olmaları emredildi²³⁰.

Sefer öncesindeki iâşe, ikmâl faaliyetlerine dair Osmanlı kitâbî kaynaklarında hazırlıkların içerik ve organizasyona dair bilgiler son derece sınırlıdır. Aynı sınırlılık sefer öncesi ve esnasında merkez-taşra arasındaki ilişkiyi gösteren arşiv malzemesinde de geçerlidir²³¹. Her ne kadar tedarik sürecindeki hareketliliğe dair teferruat olmasa da elimizde II. İran Seferi'nde toplanan nüzûl zahiresine dair bazı bilgiler vardır²³². Bu bilgiler mükellef hane

²²⁹ Orducu esnafı hakkında bk. Şenol Çelik, "Orducu", *DİA*, XXXIII, 370-373; Ayrıca bk. Bülent Çelik, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002. Mesela Kanûnî Sultan Süleyman'ın Safevîler üzerine üçüncü kez yürüdüğü Doğu seferinin öncesinde 19 Rebiülevvel 959/15 Mart 1552 tarihinde İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına gönderilen emirde orducu esnafı talebinde bulunulur. Söz konusu esnaf kollarından 50 kasap, 11 cennâz, 8 bakkal, 8 debbah, 7 başçı, 9 sayyad, 5 hallac, 8 yapıcı, 6 nalıncı, 5 sarraç, 7 pişinedur, 5 çukacı, 5 çâgirci, 5 bezci, 9 nalınder, 70 palandüz, 7 maytap, 13 çufurûş, 12 macuncu olmak üzere toplamda 250 kişinin seferde hazır olmaları istenir bkz. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 202-203; Edirne kadısına gönderilen diğer bir hüküm için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)*, haz. Abid Yaşaroğlu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 299-300.

²³⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 85.

²³¹ Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'nden hemen sonraki seferi literatüre Nahcıvan Seferi olarak geçen Doğu seferidir. Söz konusu seferin hazırlık dönemine denk gelen ve aynı zamanda iâşe, ikmâl faaliyetlerine dair merkez-taşra organizasyonunu gösteren mühimme defterinin varlığı bizlere genel manada, her askeri hareketin kendine has dinamikleri göz önünde bulundurulmak kaydı şartıyla, Doğu seferlerindeki iâşe ikmâl faaliyetlerine dair bir öngörü verir. Doğu seferlerinin süresinin uzun olması hem de coğrafyanın zorluğu iâşe faaliyetlerinin zamanında ve eksiksiz yapılmasını zaruri kıldığı malumdur. Bu hususları dikkate alan ve önceki seferlerde tecrübe kazanan yetkililerin iâşe teminini reayaya getirilen mükellefiyet ve satın alım suretiyle imparatorluk coğrafyasının geneline teşmil ettiği görülmür. Mesela Eflak Voyvodası'na gönderilen emirde 12.000 müd arpa ve 2.000 müd unun sefer için hazırlanması istenir (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 31); Aynı şekilde Rumeli'deki sancaklara, Anadolu'daki yetkililere nüzûl konusunda hazırlıkların eksiksiz yapılması hususu sık sık hatırlatılır (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 4, 70-72, 107-108, 169-170, 172-173, 174-16).

²³² BOA, MAD, nr. 499'da kayıtlı defter özellikle klasik dönem Osmanlı sefer organizasyonunda ordunun iâşe temininde önemli bir yeri olan nüzûl zahiresine dair kıymetli bilgiler verir. Söz konusu defterde Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi, Kemah Seferi, Mercidabık ve Ridaniye Seferleri'nin icmal kayıtlarının yanı sıra bazı seferlerde toplanılan zahirenin kimlere verildiğine dair bilgiler vardır. Defter ayrıca Kânûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi dahil olmak üzere bu sefere kadar gerçekleştirdiği seferlerin icmal nüzûl kayıtları vardır. Defterde yalnız 1543 Estergon Seferi'nin mufassal kaydı olmakla birlikte sadece Rumeli'den toplanan zahirenin bilgisi vardır. Anadolu kısmı eksiktir. Söz konusu defterin kullanıldığı bazı çalışmalar için bk. Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzûl Vergisinin Teşkilî ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzûl Vergisi Üzerinden Değerlendirmek", *Belleten*, 82/295 (2018), s. 829-862; aynı müellif, "Arşiv Vesikaları Işığında Yavuz Sultan Selim Dönemi Seferlerinin İâşe Organizasyonuna Dair Yeni Tespitler", *Gazi Akademik Bakış*, 11/22 (2018), s. 183-204.

sayısı, nüzülün türü ve miktarını gösteren icmal kayıtlarıdır. Defterde İkinci İran Seferi'ne dair “*Be-cihet-i sefer-i Van el'vâki' fî sene 956*” ve “*Def'a nüzül ki sefer-i hümayûn el'mezbûr el'vâki' fî sene 956*” başlıklarıyla mevcut aynı tarihli iki icmal kaydı mevcuttur. Bu kayıtlardan hareketle seferde iki kez nüzül tedarik edildiği görülür. Ancak bu temin faaliyetinin aynı yerden iki defamı yoksa aynı zamanda hem Anadolu hem Rumeli'den mi toplandığı açık değildir. Polat, yukarıda zikredilen iki kayıttaki mükellef hane sayılarını Estergon Seferi ile mukayese ederek 202.901 hane sayısının Anadolu, 146.253 hane sayısının Rumeli'ye ait olmasının muhtemel olduğunu ifade eder²³³. Van Seferi olarak da ifade edilen birinci nüzül kaydında mükellef hane sayısı 202.901'dir. Toplam nüzül miktarı 6.363 müd, 15 kiledir. Bunların 1.267 müd 12 kilesini dakık (un), 5.096 müd 3 kilesi şair (arpa)'dir²³⁴.

Tablo 1.4 İkinci İran Seferi'nde ikinci aşamasında (muhtemelen) Anadolu'dan toplanan nüzül cinsi ve miktarı						
Sefer	Hane Sayısı	Ağırlık Birimi	Nüzül Cinsi			Toplam Nüzül
			Un	Arpa	Buğday	
İkinci İran Seferi (Birinci Defa)	202.901 ²³⁵	Müd	1.267	5.096	-	6.363
		Kile	25.352	101.923	-	127.275
		Kg	649.011	2.344.229	-	2.993.240

İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasında muhtemelen Rumeli'nde toplanan nüzüldeki mükellefiyetindeki hane sayısı 146.253'tür. Toplam nüzül sayısı 4.605 müd 4 kiledir. Söz konusu yekunun 776 müd'ünü un, 3.554 müd 1 kilesini arpa, 114 müd'ünü ise hınta (buğday) oluşturur. İkinci kayıta nüzül zahiresinden farklı olarak bu kez buğday da toplanmıştır.

Tablo 1.5 İkinci İran Seferi'nde ikinci aşamasında (muhtemelen) Rumeli'den toplanan nüzül cinsi ve miktarı						
Sefer	Hane Sayısı	Ağırlık Birimi	Nüzül Cinsi			Toplam Nüzül
			Un	Arpa	Buğday	
İkinci İran Seferi (İkinci Defa)	146.253	Müd	776	3.554	114	4.605 ²³⁶
		Kile	15.520	71.081	2.280	88.885
		Kg	397.312	1.634.863	58.368	2.090.543

²³³ Süleyman Polat, BOA, MAD, nr. 499'da İkinci İran Seferi'ne ait birbirini takip eden iki icmal nüzül kaydından birini Anadolu'dan, diğerini ise Rumeli'den toplanan nüzül kayıtları olduğunu değerlendirir. Seferle ilgili ikinci kayıttaki hane sayısının (146.253) bir önceki Estergon Seferi'nde Rumeli'deki mükellef hane sayısına (145.097) yakınlığından dolayı ikinci kaydı Rumeli'den toplanan nüzül miktarı, 202.901 haneli birinci kaydı ise Anadolu'dan toplanan nüzül kaydı olarak değerlendirir (*Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*, s. 840 ve 49 no'lu dipnot).

²³⁴ Tablodaki hesaplama 1 müd=20 kile, buğday ve un için 1 kile=25,6 kg, arpa için 1 kile=23 kg esasına göre yapılmıştır bk. Cengiz Kallek, “Müd”, *DİA*, XXXI, 457.

²³⁵ Hane sayısı Süleyman Polat'ın çalışmasında sehven 213.901 olarak verilir (*Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*, s. 840).

²³⁶ BOA, MAD, nr. 499, s. 56: Defterde toplam nüzül için 4.605 müd verilmesine rağmen aşağıda yer alan un, arpa ve buğday toplamı 4.444 müd 5 kile yapmaktadır. Dolayısıyla 161 müdlük açık vardır.

Osmanlı ordusunun Doğu seferlerinin özelliklerinden biri uzun süreli olmasıdır. 18 Mart 1548'de İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusunun tekrar İstanbul'a gelmesi 21 Aralık 1549'u buldu. Seferin ilk aşamasında Van Kalesi fethedildikten hemen sonra kış mevsiminin yaklaşmasıyla I. Süleyman Diyarbakır'a oradan da Halep'e gitti. Burada 6 ay kadar kaldı. Böylelikle Doğu'ya yönelik askerî hareketin ilk aşaması nihayete ererken, ikinci aşaması için hazırlıklar başlatıldı. Bir dahaki sefer mevsiminin yaklaşması üzerine ise ordu Halep'ten tekrar Diyarbakır'a hareket edecekti. Ordu Halep kışlağında iken Sultan Süleyman'ın Rüstem Paşa'ya yönelik ilkbaharda Safeviler üzerine çıkılacak sefer için mühimmat tedarikinin tamamlanmasını istedi.²³⁷. Bunun üzerine kışlakta bulunan paşalara hazırlıkların görülmesi yönündeki emirlerin yanı sıra çavuşlar ile kadılara gönderilen emirlerde her kadının kendi bölgesinde nüzül toplamakla yükümlü oldu. Nüzülü ihraç ederek Erzurum'a göndermeleri ve Nüzül Emîni Bayram'a teslim etmeleri tembih edildi. Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya Halep'ten gönderilen emirde sefer için gerekli nüzülün toplanması yönünde emirler gönderildi. Ayrıca Diyarbakır vilayetindeki kadıların her birine müstakil emirler gönderildiği bildirilerek kendisinin de ihraç süresince kadılara yardımcı olması emredildi²³⁸. Toplanan nüzülün diğer serhat kalelerinden Adilcevaz Kalesi'ndeki ambara gönderilmesi istendi. Emirde ayrıca muhtemelen 955/1548'de toplanan nüzülü belirten şekilde geri dönük bilgiler mevcuttur. Zira geçen sene gelen nüzülün hayli eksik olduğu şimdi toplanan nüzülün eksik olmaması için gereken ihtimamın gösterilmesi istendi. Tüm bu bilgilerden hareketle sefer için ikinci kez nüzül mükellefiyeti getirildiği açıktır. Yukarıda zikredilen defterdeki icmal nüzül kayıtları İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasındaki nüzül keyfiyetine dairdir. Netice itibarıyla İkinci İran Seferi'nin ikinci aşaması için toplamda 349.154 haneden 2.043 müd un, 8.650 müd arpa ve 114 müd buğday toplanmıştır.

Tablo 1.6 İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasında toplanan toplam nüzül cinsi ve miktarı						
Sefer	Hane Sayısı	Ağırlık Birimi	Nüzül Cinsi			Toplam Nüzül
			Un	Arpa	Buğday	
İkinci İran Seferi (Toplam)	349.154	Müd	2.043	8.650	114	10.968
		Kile	40.872	173.004	2.280	216.160
		Kg	1.046.323	3.979.092	58.368	5.083.783

²³⁷Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (96a-185b), s. 23: "bezl-i cell-i ikdâm-ı gazaferî ve sarf-ı küll-i ihtimâm-ı cemşid-ferî ile Tebriz ve Âzerbâycan ve İsfahan ve Kirman ve Nîşabur ve Horasan canibine azîmet-i hümayûn göstersem gerek. Sefer-i azîm-i zafer-rehberün tahsîl-i mühimmâtının mukaddemâtın tekmîl ve hafaza-i havme-i memlekete ve harase-i beyza-i medâr-ı devlete ve zu'amâ-i ehl-i millete ve uzemâ-yı a'yân-ı ümmete ve umdekâr-ı vilâyete tenbîh-i terhîl idesin ki her biri sâz ü selb ve âheng-i ceng-i müretteb ile hâzır olup dura. Me'âl-i emr-i ferruh-fâl-i ferhunde-hâl neye müncer olursa görelen".

²³⁸ BOA, Ali Emiri, Süleyman I, nr. 6/330 (6 Muharrem 956/4 Şubat 1549).

İkinci İran Seferi'nin nüzül kayıtlarının olduğu defterde ordunun hareket kabiliyeti için son derece stratejik önemi haiz olan nüzülün kapsamını değerlendirmeye imkân sağlayacak şekilde I. Süleyman'ın 1548'deki İran Seferi'nden önce çıktığı 10 seferde toplanan nüzüle dair icmal kayıtlar vardır. Seferlerdeki mükellef hane sayısı, toplanan nüzülün cinsi ve kile hesabıyla toplamı aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.7 Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'ne kadar olan seferlerinde toplanan nüzül cins ve miktarı ²³⁹				
Sefer	Hane Sayısı	Nüzül Cinsi		Toplam Nüzül (Kile)
		Un	Arpa	
Belgrad Seferi	-	82.160	164.360	146.520
Rodos Seferi ²⁴⁰	-	66.884	71.627	138.511
Mohaç Seferi	263.905	99.829	278.478	378.307
Bec (Viyana) Seferi	306.852	89.698,5	247.082,5	336.760
Alaman Seferi	-	34.606	58.574	93.180
Irakeyn Seferi	330.275	-	-	440.360
Pulya Seferi	-	13.100	31.340	44.440
Boğdan Seferi	-	42.100	122.900	165.000
Budin Seferi	-	100.481	200.999	301.480
Estergon Seferi	145.097	96.300	192.980	289.280

Tablodaki verilerin temin edildiği defterde bazı seferlerde nüzül mükellefiyeti getirilen vilayet ve hane sayısına dair bilgi yoktur. Bunun yanında Mohaç, Viyana, Irakeyn ve Estergon Seferlerinde mükellef kılınan hane sayısı bellidir. Bu bilgilere istinaden Mohaç Seferi'nde hane başına düşen nüzül miktarı 1.43 kile, Viyana Seferi'nde 1.1 kile, Irakeyn Seferi'nde 1.33 kiledir. Estergon Seferi'nde tahsil edilebildiği kadarıyla Rumeli'den mükellef kılınan 145.097 haneden her hane başına düşen nüzül miktarı 1.9 kile civarındadır. İkinci İran Seferi'nde ise hane başına düşen nüzül mükellefiyetinin 0.61 kile (15 kg) olduğu görülür. Bu oranın diğer seferlerdeki oranlara bakıldığında oldukça düşük ve neredeyse yarı yarıya olduğu ifade edilir²⁴¹. Ancak ilgili defterde İkinci İran Seferi'ne dair verilen nüzül kayıtları seferin 956/1549 ikinci aşamasındaki nüzül keyfiyetini gösteren kayıtlardır. Seferin ilk aşaması yani 955/1548 yılı için de nüzül vergisi toplandığı Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yukarıda bahsi geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Haliyle ilkinde de en az ikinci aşamada toplanan oran kadar nüzül vergisi temin

²³⁹ Söz konusu listede kullanılan bilgiler Süleyman Polat'ın çalışmasından temin edilmiştir (Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi", s. 829-862). Rodos Seferi'nin icmal nüzülünün 6.925 müd yerine sehven 6.965 okunması sebebiyle kile hesabında farklılık söz konusudur. Pulya Seferi'nde verilen sayıların tamamı Rumeli'nden toplanan zahire miktarıdır.

²⁴⁰ Rodos Seferi'nde sadece Anadolu vilayetini bazı yerlerine ve Karaman vilayetine nüzül mükellefiyeti getirilmiştir (Süleyman Polat, *Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*, s. 836.)

²⁴¹ Süleyman Polat, *Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*, s. 837, 838, 840.

edildiğini düşünürsek İkinci İran Seferi'nin genelinde diğer seferlerde olduğu kadar nüzül temin edildiğini ifade edebiliriz.

İkinci İran Seferi'nin ikinci aşamasındaki nüzül kayıtlarına göre hane başına düşen nüzül cinsine bakıldığında beşte birinin un iken beşte dördünün arpa olduğu görülür. Sefer için Bursa'dan talep edilen nüzül zahiresinin oranlarında da aynı veriye ulaşmak mümkündür. 1549'da her 40 avarız hanesine beşte dördü arpa ve beşte biri un olmak üzere bir müdlük nüzül zahiresi mükellefiyeti yüklenir. Akdağ yaptığı hesaplamada Bursa'dan bu zahirenin Erzurum'a teslimi için her avarız hanesine 63 akçe, hizmet bedeliyle birlikte 80 akçe tuttuğunu ifade eder²⁴².

Devletin muhtelif yollarla temin ettiği erzak genellikle ordunun sefer güzergahında bulunan menzil noktalarında depolanmaktaydı. Bu sayede ordu gidiş ve dönüş yolunda ihtiyaç duyduğu zahireyi bu yerlerden temin edebilmekteydi. Zahirenin depolandığı diğer bir yer ise Doğu serhaddinin önemli kaleleriydi. Zira tedarik edilen zahirenin serhatlerde depolanması düşmandan ziyade coğrafyanın mukavemeti ile karşılaşan ordunun hareket kabiliyetini kolaylaştırıyordu. Aynı zamanda hayli zahmetle tedarik edilen ve nakledilen zahirenin muhafazası hususunda önemli bir tedbirdi. Serhat bölgelerindeki kalelerde mevcut mîrî ambarlar sayesinde tedarik edilen zahirenin muhafaza ve her an kullanma keyfiyeti sağlanmaktaydı. Dolayısıyla serhaddi geçerek düşman topraklarında hareket eden ordunun ihtiyaç duyduğu erzak artık birer lojistik üs hüviyeti kazanan kalelerden temin edilmekteydi. Sefer öncesi ve esnasındaki yazışmalardan tespit edebildiğimiz kadarıyla bu bağlamda bazı kaleler ön plana çıkmaktaydı. Bunlar Hınıs²⁴³, Erzurum²⁴⁴, Hasankale²⁴⁵, Avnik²⁴⁶, Adilcevaz²⁴⁷, Kemah²⁴⁸, Muş²⁴⁹, Erciş²⁵⁰, Van kaleleri idi.

Osmanlı ordusu 10 Şaban 955/14 Eylül 1548'de Muş Kalesi'ne geldiğine kapıkulu halkına birer şinik un verildi²⁵¹. Sultan Süleyman zamanında yeniden imar ve iskân edilen Erzurum Kalesi, bulunduğu konum itibarıyla hem Sultan'ın döneminde hem de halefleri zamanında gerçekleştirilen Doğu seferlerinin merkez noktalarından biri oldu. Sefer öncesinde

²⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, Cilt 2, Ankara 1979, s. 427; Süleyman Polat, *Osmanlı Devleti'nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*, s. 840, 49 nolu dipnot.

²⁴³ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 75.

²⁴⁴ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 77, 79.

²⁴⁵ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 79.

²⁴⁶ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 80.

²⁴⁷ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 88, 96, 114.

²⁴⁸ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 116.

²⁴⁹ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 128.

²⁵⁰ BOA, DBRZ.d, nr. 20615/A, s. 149.

²⁵¹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâme-i 96a-185b*, s. 10; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241.

depolanan erzak ve mühimmatın dağıtımı ordu geldiğinde burada yapılmaktaydı²⁵². Böylelikle yürüyüş esnasında ordu zahire yükünü taşıma külfetinden kurtulmaktaydı. Mesela 1549'daki seferin ikinci aşamasında Bursa'dan temin edilen nüzülün Erzurum'a gönderilmesi istendi²⁵³.

Doğu serhaddindeki önemli merkezlerden bir diğeri Adilcevaz Kalesi idi. Seferin başında Van Kalesi'nde Safevi hakimiyeti sürerken Adilcevaz Kalesi, Safevi ülkesine yakın olması hasebiyle erzak ve mühimmat depolanan merkezlerinden biri oldu. Henüz seferin hazırlık aşamasında 1547'de Karahisar-ı Sahip'ten Adilcevaz Kalesi'ne siyah barut nakliyatı yapıldı²⁵⁴. Mühimmatın yanı sıra Adilcevaz Kalesi, ordunun ihtiyaç duyduğu erzağın depolandığı yerlerden biri oldu. 6 Muharrem 956/4 Şubat 1549'da Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen emirde zahire teminine dair geriye dönük bilgiler verilir. Buna göre Adilcevaz Kalesi'ne gelen, geçen yılki nüzülün hayli eksik olduğu bilgisinden hareketle 955/1548 yılında da kaleye zahire depolandığı anlaşılr. Ancak bu kez Diyarbakır'den Adilcevaz Kalesi'ne ihraç edilecek nüzülün eksiksiz bir şekilde yerine ulaşması için Ayas Paşa'nın nüzül ihraç eden kadılara yardım etmesi ve bu hususta gereken ihtimamın gösterilmesi istendi²⁵⁵. Van Kalesi'nin fethinden sonra 28 Receb 955/2 Eylül 1548'de Adilcevaz Kalesi'ne gelen orduya zahire dağıtımı yapılması için bir gün istirahat edildi. Burada askere birer kile arpa verildi ve Vezirazam Rüstem Paşa da sipahi halkına bilâ-bedel birer kile un tasadduk eyledi²⁵⁶. Adilcevaz Kalesi'nde yapılan zahire dağıtımına dair bazı kayıtlar mevcuttur. Buna göre Karaman vilayeti zaimlerinden Sinan Bey ve Katib Mehmed tarafından yapıldığı ifade edilen dağıtımda merkez ordusundan ulûfeciyân-ı yemîn sınıfına kalede mevcut olan 1821 kile arpanın 1711 kilesi verildi. 70 kilesi ulûfeciyân-ı yemîn ağası, kethüdası ve katibine, 40 kilesi ise ser-ulûfeciyân-ı yemîn Ahmed Ağa'nın oğlu Mahmud Bey'e ve dergâh-ı mualla çavuşlarından Koçi Bey'e verildi²⁵⁷. Ulûfeciyân-ı yemîn sınıfını oluşturan bölüklere dağıtılan arpanın mufassal listesi aşağıdaki gibidir²⁵⁸:

²⁵² Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, XI, 321-329.

²⁵³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 427

²⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan'ın yayınladığı 954/955-1547/1548 bütçesinde Karahisar-ı Sahip'ten Adilcevaz Kalesi'ne siyah barut götüren bir kervan için 28.600 akçe kira ücreti verildiği görülür: "*Teslîm be-Yusuf kethüdâ-i sarbânân berây-i kirâyê-i şütürân be-çihet-i bürden-i barut-ı siyah 'an Karahisar-ı Sahib ilâ kal'a-i Adilcevaz 28.600*" (Ömer Lütfi Barkan, "954-955 (1547-1548) Malî Yılına âit bir Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19/1-4 (1957), s. 230, 12 nolu dipnot ve s. 257).

²⁵⁵ BOA, Ali Emiri, Süleyman I, nr. 6/330 (6 Muharrem 956/4 Şubat 1549).

²⁵⁶ *Matrakçı Nasuh'un Süleymanname'si 96a-185b*, s. 9: Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239: Nasuh, Adilcevaz Kalesi için şu bilgileri verir: "*Mezûr konak yakın olup yiri sulu bataklı yirdir. Bu konakta asker halkına zahireden birer kile arpa virildi. Rüstem Paşa hazretleri dahi sipahilere rızaen lillah birer kile un tasadduk eyledi. Arpa yüzer akçeye alındı.*"

²⁵⁷ BOA, MAD, nr. 16022, s. 1.

²⁵⁸ BOA, MAD, nr. 16022, s. 3-4.

Tablo 1.8 Adilcevaz Kalesi'nde ulûfeciyân-ı yemîn bölüklerine dağıtılan şa'îr (arpa)			
Bölük No	Miktar (Kile)	Bölük No	Miktar (Kile)
2. Bölük	80	50. Bölük	46
3. Bölük	3	51. Bölük	34
4. Bölük	25	52. Bölük	64
9. Bölük	10	53. Bölük	37
10. Bölük	5	54. Bölük	69
16. Bölük	20	55. Bölük	23
21. Bölük	10	56. Bölük	60
22. Bölük	26	57. Bölük	12
24. Bölük	4	58. Bölük	57
25. Bölük	10	59. Bölük	27
26. Bölük	20	60. Bölük	25
27. Bölük	8	61. Bölük	22
29. Bölük	29	64. Bölük	20
30. Bölük	15	67. Bölük	40
31. Bölük	55	68. Bölük	46
32. Bölük	15	69. Bölük	20
33. Bölük	4	70. Bölük	23
34. Bölük	20	71. Bölük	12
35. Bölük	28	74. Bölük	12
36. Bölük	46	75. Bölük	12
37. Bölük	30	80. Bölük	10
38. Bölük	15	81. Bölük	5
40. Bölük	5	88. Bölük	10
41. Bölük	8	92. Bölük	15
42. Bölük	9	93. Bölük	9
43. Bölük	54	95. Bölük	25
44. Bölük	20	97. Bölük	2
45. Bölük	22	99. Bölük	30
47. Bölük	20	100. Bölük	14
48. Bölük	40	101. Bölük	35
49. Bölük	43	Toplam	1515

Adilcevaz Kalesi'nde başka sınıflara zahire dağıtımı yapıldı²⁵⁹. Sakalara 3, mehteran kethüdasına 5, parscılara 12, ser-mehterân-ı haymeye 20, zağarcılara 109, topçulara 140,

²⁵⁹ Kapıkulu süvarilerinin üçüncü zümresini teşkil eden ulûfeciyân-ı yemîn sınıfının 105 bölükten oluştuğu ifade edilir (Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri*, s. 129). Yukarıda verilen listedeki mevcut bölük bilgilerinden hareketle zümreyi oluşturan bölüklerin tamamının dağıtım esnasında Adilcevaz Kalesi'nde hazır bulunmadığı görülür. Bu dönemde altı bölük halkından ulûfeciyân-ı yemîn sınıfını oluşturan 105 bölükten 61 bölüğün hazır bulunup, 44 bölüğün olmadığı görülür. Hazır bulunmayan bölüklerin sefere katılmadıkları ya da sefer organizasyonunda farklı görevleri icra ettikleri düşünülebilir. Zira söz konusu

mehterân-ı haymeye 210, çeriyân zümresine 300 kile olmak üzere toplam 799 kile zahire dağıtıldı. Bunların haricinde muhtelif zümrelere mensup şahıslara da kile hesabıyla zahire dağıtımını yapıldığı görülür. Toplamda 321 kile ve 20 habbe zahirenin dağıtımının yapıldığı kişilerin listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.9 Adilcevaz Kalesi’nde bazı kişilere dağıtılan şa’ir listesi	
Verilen İsim	Miktar (Kile)
Hüseyin Bursevî Sekban	3
Mustafa Sekban	15
Hıdmetkar Ağa	27 kile 6 habbe
Mehmed Yeniçeri	3
Mehmed	9
Hamza Köse	4
Mehmed Çelebi	8
Ali Yedekciyân	15
Kassaban Ağa	3
İbrahim Çelebi	6
Mehmed b. İbrahim	5
Mahmud Yeniçeri	6
Ali Bey züema-yı Diyarbekr	30
Şah Kulu	29
Koçi Bey	50
Ali Bey	20
Mehmed Divâne gulâmân-ı diğer	6
Çavuş Ali	32
Mustafa merdum-ı Ahmed Paşa	10
Temirtaş Bey	36
Mahmud Vezzan	4
Mehmed Çelebi	20 habbe

Sefer sürecinde de Adilcevaz Kalesi’nde iaşe temin faaliyetleri devam etmiştir. Sultan Süleyman’ın Halep’teki ikameti esnasında Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa’ya 1549 Mayıs’ında gönderilen başka bir emirde henüz yukarıda zikredilen nüzülün Adilcevaz’a ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Tekrarlanan emirde Paşa’dan zahirenin Adilcevaz Kalesi’ndeki ambara salimen ulaştırılmasının yanı sıra ordu için koyun hazırlanması da istenir²⁶⁰.

zümrenin muharip vazifelerinin yanı sıra muhtelif görevlerde bulundukları da bilinmektedir (Altı bölük halkının sefer esnasındaki görevleri için bk. Coşkun Ünsal, *Kapıkulu Süvarileri*, s. 262-281).

²⁶⁰ BOA, Ali Emiri, Süleyman I, nr. 6/329 (Evâhir-i Rebiülâhir 956/8-18 Mayıs 1549): “Buyurdum ki, hükm-i şerîf-i vâcibü’l-ittibâ’ım ile dergâh-ı mu’allâm çavuşlarından kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân Çavuşum Ali zîde kadrehu varup vusûl buldukda te’hîr ü terâhî eylemeyüp fermân-ı şerîf-i sâbıkım muktezâsınca ordu-yı hümayunum için vâfir koyun hazırlayup ve varan nüzülü eğlenirmeyüp yarar ademlar koşup ve Adilcevaz’a varınca yol

Devlet seferdeki ordunun et ihtiyacının karşılanması için muhtelif yollar takip ederdi. Önceden satın alınan ve bir müddet otlağa bırakılan hayvan sürüleri sefer esnasında ordunun yürüyüş güzergahındaki menzillere getirilerek kesilir ve taze olarak askere dağıtılırdı. Ayrıca devlet büyük ve küçük baş hayvan satan kimselerden belli bir sayıda hayvan talep ederdi. Genellikle koyun eminleri tarafından takip edilen bu usulde hayvanların sahip ve tayin edilen vekillerle birlikte ordugaha gelmesi istenir, askerle celepler arasında bir ticaret ortamı yaratılırdı²⁶¹. Sefer esnasındaki ordunun günlük öğünlerindeki et tüketim miktarına dair çok fazla bir bilgi yoktur. Ancak her gün et tüketildiğini düşündüğümüzde dahi kesilen hayvan sayısının epey bir yekûn tutacağı da aşıkardır²⁶².

İkinci İran Seferi'nde sefer süresince merkezi hükümetin iâşe organizasyonunda genellikle muhatabı Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa oldu. Nüzûlün taşınmasından, koyun teminine kadar sürecin takibi Paşa'ya tevdi edildi. Sefer mevsimi gelip ordu Halep kışlağından Diyarbekir'e doğru hareket etti. Ancak Sultan Süleyman'ın sağlığı müsaade etmediği için Elmalı menziline uzun süreli ikamet edildi. Bundan dolayı ihtiyaç duyulan erzak için Ayas Paşa'ya Elmalı'dan emirler gönderildi. Emirde ordunun zahiresi mühim bir mesele olduğu ayrıca un, arpa, yağ, bal ve sair hububattan gönderilmesi istendi²⁶³.

Koyun yanında yağ, bal ve muhtelif erzak temin edilen yerlerden biri bölgedeki Arap ve Kürt Beyleri idi. Ordu bölgeye intikal ettiğinde genellikle ordugaha gelip itaat arz eden beyler yanlarında ordunun ihtiyaç duyduğu erzaktan da getirirlerdi. Meselâ Osmanlı ordusu 10 Cemaziyelevvel 955/17 Haziran 1548'de Çermük'te iken Palu Sancakbeyi Cemşid Bey 200 vukıyye revgân-ı sâde (sâde yağ) ve 200 kıyye asel (bal)²⁶⁴, Gürcü emirlerinden Soylu Bey 100 res koyun ve 2 cemel sâde yağ getirdi²⁶⁵. 11 Cemaziyelevvel 955/18 Haziran 1548'de ise

üzerinde olan beğlere muhkem tenbîh ü te'kîd eyleyüp emn ü sâlim Adilcevaz anbarına teslîm itdüresin. Bu husûsların tedâriki ziyâde mühîmdir. Derbendleri ve sâ'ir muhûf ve muhâlehâda olan yerleri hıfz u hırâset ile geçirdüp zarar u gezend irişdirmekden be-gayet hazer idesin. Şöyle ki, yollarda bir vechle zarar irişe sende bilinür. Ana göre mukayyed olup emn ü sâlim ulaştırmak bâbında dakika fevt eylemeyesin ve zikr olunan nüzûl ve koyun husûsların ne vechle tedârik itdüğün ve ne zamanda vardukların tafsîl ile yazup südde-i sa'âdetime arz eylesin".

²⁶¹ Mesela 2 Safer 959/29 Ocak 1552'de koyun eminine gönderilen hükümde durum şöyle ifade edilir: "ordu-yı hümayûnum için koyun mühîm ve lâzım olmağın buyurdum ki, bir ân ve bir sâ'at te'hîr eylemeyüp bizzât mübâseret eyleyüp zikr olunan kırk bin koyunu yazulu celeblerden ta'yîn eyleyüp bî-kusûr ihzâr eyleyüp dahi sâhibleri ve vekilleri ile ordu-yı hümayûnuma getüresüz ki satulup sâhiblerine ticâret ve asker halkına mâ'îşet hâsıl ola" (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri, s. 82, 427).

²⁶² Mesela Sultan Süleyman'ın Safevîler üzerine yürüdüğü üçüncü seferinin hazırlık aşamasında dahi Eflak voyvodasından 10.000 koyun ve 2.000 sığır, Diyarbekir Beylerbeyliği'nden 50.000 koyun, Semendire'den 10.000 koyun, Vidin'den 10.000 koyun, İzvornik'ten 10.000 koyun, Niğbolu'dan 5.000 koyun, Alacahisar'dan 5.000 koyun, Selanik'ten 5.000, Gümilcine'den 1.000, Siroz'dan 2.000, Drama'dan 1000, Travnik (Zeniçe)'den 1.000, Urhisarı'ndan 4.000, Üsküb'ten 2.000 ve İstirofci(?)'den 1.000 koyun talep edilmiştir (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri, s. 31, 72-74, 82-83, 108-109, 169-173).

²⁶³ BOA, A.DVN, nr. 2/300 (Evâhir-i Cemaziyelahir 956/15-25 Temmuz 1549).

²⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 66.

²⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 66.

Kızıuçan Sancakbeyi Allahverdi Bey ise 100 vukıyye sâde yağ ve 50 vukıyye bal getirdi²⁶⁶. 12 Şaban 955/16 Eylül 1548’de geldikleri Zergit Karyesi’nde Kürtlerden yağın vukıyyesi 16 akçe, bal 12 akçe olmak üzere muhtelif erzak satın alındı²⁶⁷.

Doğu serhaddindeki önemli üslerden biri de Van Kalesi idi. Ancak seferin başında Safevi hakimiyetinde olan kale seferin ilerleyen sürecinde Osmanlı hakimiyetine geçmişti. Dolayısıyla ilk aşamada olmasa da ikinci hazırlık döneminde önemli bir üs hüviyeti kazandı. Osmanlı ordusu Cüllab’da iken gönderilen bir hükümde daha önce Adilcevaz ve Van Kalesi’nde uygun mahallere konulması istenen nüzülün bu kez Van Kalesi’ne ihracı istenmekteydi²⁶⁸. Bu işlem için Aziz sancağından 150 katar kira devesi ile Diyarbakir’deki miri buğdayın Van’a ihracı istenmekteydi. Anlaşılan kira develerinin nereden ve ne kadar ödeme yapılacağına dair mesele merkeze intikal etti. Ancak Aziz sancağından gelen develerin zayıflığı dolayısıyla söz konusu buğdayı taşıyacak güçleri olmadığına kanaat getirildi ve buğdayın nüzül develerine yüklenip kiralalarının Diyarbakir hazinesinden ödenmesi kararlaştırıldı²⁶⁹.

İkinci İran Seferi’ndeki iâşe temin faaliyetlerine dair bilgi edindiğimiz rûznâmçe defterinde orduda bulunan asker için toplu olarak satın alınan zahireye dair kayıt yoktur. Buna mukabil sultan ve saraya mensup kişilerin atlarının bulunduğu ıstabl-ı âmire için yapılan harcama kayıtları vardır. Harcamalar ıstabl-ı âmirede bulunan hayvanlara yiyecek temin eden arpa emini tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak teslim tezkirelerinde arpa eminine verilen paranın miktarı belirtilse de temin edilen zahireye dair bilgi yoktur. Rûznâmçe defterindeki harcamanın miktarı ve nerede yapıldığı bilgisiyle, *Süleymannâme*’deki menzil noktalarında arpanın kilesinin ne kadara satıldığını yan yana getirdiğimizde arpa eminine teslim edilen paranın kile cinsinden karşılığının ne olduğuna dair fikir yürütebiliriz. Mesela 27 Safer 955/7 Nisan 1548’de Panbucak menziline Arpa Emni Musa Çelebi ve Arpa Kâtibi Kasım Bey’e teslim edilen miktar 150.000 akçedir²⁷⁰. Söz konusu menzilde arpanın kilesi 10 akçedir. Dolayısıyla arpa eminin söz konusu miktara 15.000 kile arpa temin ettiğini düşünebiliriz. Bu şekilde arpa eminine ıstabl-ı âmire için teslim edilen 35 kayıt vardır. Arpa eminine tek seferde en fazla paranın teslim edildiği yer Sivas’tır. En fazla harcama ise Sultan Süleyman’ın uzun süreli ikamet ettiği ve av şenliklerine çıktığı Halep’tedir. Rûznâmçe defterindeki teslim

²⁶⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 68.

²⁶⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241-242; Doğu’ya yönelik sefer organizasyonunda bölgedeki yerel beylerden de erzak temin edilmekteydi. Bu hususa dair Sultan Süleyman’ın üçüncü kez Safeviler üzerine yürüdüğü seferde yerel beylere koyun, yağ ve bal gibi besin malzemesi hazırlamalarına dair gönderilen bazı hükümler için bk. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 70-74.

²⁶⁸ BOA, A.DVN, nr. 2/303 (Cemâziyelâhir 956/Temmuz 1549).

²⁶⁹ BOA, A.DVN, nr. 2/306 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 956/15-25 Temmuz 1549).

²⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16: “*Teslim be Musa Çelebi emîn-i cev ve Kasım Bey kâtib berây-i behâ-i cev ve ihrâcât-ı lâzime-i ıstabl-ı âmire 150.000 be dest-i Kasım Bey kâtib el-mezbûr*”.

tezkirelerine göre arpa eminine teslim edilen paranın akçe cinsinden miktarı, teslim edildiği menzil ve tarihini gösteren liste aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.10 Rûznâmçe defterine göre Matbah-ı âmire için yapılan harcamalar			
Tarih	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa No
27 Safer 955/7 Nisan 1548	Panbucak	150.000	16
5 Rebiülevvel 955/14 Nisan 1548	İnönü	180.000	21
16 Rebiülevvel 955/25 Nisan 1548	Akşehir	263.216	26
5 Rebiülahir 955/14 Mayıs 1548	Kayseri	250.000	36
18 Rebiülahir 955/27 Mayıs 1548	Sivas	300.000	50
18 Rebiülahir 955/27 Mayıs 1548	Sivas	77.245	50,54
10 Cemaziyelevvel 955/17 Haziran 1548	Çermük	40.113	66
19 Şaban 955/23 Eylül 1548	Beşirî Suyu	204.168	126
6 Şevval 955/8 Kasım 1548	Çölek	160.000	175
7 Zilhicce 955/7 Ocak 1549	Haleb	6500	193
26 Zilhicce 955/26 Ocak 1549	Haleb	41.950	197
4 Muharrem 956/2 Şubat 1549	Haleb	40.000	203
5 Muharrem 956/3 Şubat 1549	Haleb	61.396	208
13 Muharrem 956/11 Şubat 1549	Haleb	260.000	210
18 Muharrem 956/16 Şubat 1549	Haleb	39.706	213
19 Muharrem 956/17 Şubat 1549	Haleb	7.285	216
25 Muharrem 956/23 Şubat 1549	Haleb	80.000	217
26 Muharrem 956/24 Şubat 1549	Haleb	14.228	218
5 Safer 956/5 Mart 1549	Haleb	31.547	224
9 Safer 956/9 Mart 1549	Haleb	14.800	229
10 Safer 956/10 Mart 1549	Haleb	127.844	231
11 Safer 956/11 Mart 1549	Haleb	50.000	243
24 Safer 956/24 Mart 1549	Haleb	20.800	248
2 Rebiülevvel 956/31 Mart 1549	Haleb	42.330	255
17 Rebiülevvel 956/15 Nisan 1549	Haleb	76.744	279
27 Rebiülahir 956/25 Nisan 1549	Haleb	56.900	321
8 Cemaziyelevvel 956/4 Haziran 1549	Haleb	314.764	334
8 Şaban 956/1 Eylül 1549	Kızıldepe	208.000	392
21 Şaban 956/14 Eylül 1549	Kızıldepe	50.000	398
1 Ramazan 956/23 Eylül 1549	Çölek	94.108	407
16 Ramazan 956/8 Ekim 1549	Çölek	6658	421
5 Şevval 956/27 Ekim 1549	Çölek	107.686	439
28 Şevval 956/19 Kasım 1549	Birecik	149.960	457
7 Zilkade 956/27 Kasım 1549	Adana	100.000	463
20 Zilkade 956/10 Aralık 1549	Akşehir	22.100	467

Osmanlı ordusunun sefer güzergahındaki menzillerde ordunun satın aldığı un, arpa, buğday, yağ ve bal gibi erzaka dair toplam alınan miktar belirtilmese de daha ziyade un ve arpanın kile başına ne kadara alındığına dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden hareketle sefer

yıllarında ve güzergahında söz konusu erzakın kile başına fiyatlarının değişim oranını takip edebilmekteyiz. *Süleymannâme*'de menzil noktalarında arpa ve una dair kile başına verilen ücretin listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo: 1.11 Süleymannâme'ye göre menzillerde satın alınan zahire ve kile başına düşen fiyatı				
Tarih	Menzil	Zahire	Birim (Kile)	Fiyat (Akçe)
18 Safer 955/29 Mart 1548	Üsküdar	Arpa	1	10
20 Safer 955/30 Mart 1548	Maldepe	Arpa	1	10
21 Safer 955/1 Nisan 1548	Kıssahân Köprüsü	Arpa	1	10
22 Safer 955/2 Nisan 1548	Dil Deresi	Arpa	1	5
23 Safer 955/3 Nisan 1548	Çınârludere	Arpa	1	6
24 Safer 955/4 Nisan 1548	Sitâre Köprüsü	Arpa	1	5
25 Safer 955/5 Nisan 1548	Karye-i Kazıklı	Arpa	1	4
26 Safer 955/6 Nisan 1548	Dikilütaş	Arpa	1	10
27 Safer 955/7 Nisan 1548	Pamukca	Arpa	1	10
28 Safer 955/8 Nisan 1548	Yenişehir	Arpa	1	15
2 Rebiülevvel 955/11 Nisan 1548	Derbend-i Akbıyık	Arpa	1	7
3 Rebiülevvel 955/12 Nisan 1548	Dere	Arpa	1	8
4 Rebiülevvel 955/13 Nisan 1548	Bozüyük	Arpa	1	10
5 Rebiülevvel 955/14 Nisan 1548	Sultanönü	Arpa	1	8
6 Rebiülevvel 955/15 Nisan 1548	Eskişehir	Arpa	1	10
7 Rebiülevvel 955/16 Nisan 1548	Karye-i Akören	Arpa	1	10
8 Rebiülevvel 955/17 Nisan 1548	Seyyid Gazi	Arpa	1	10
9 Rebiülevvel 955/18 Nisan 1548	Kulapa Çayırı	Arpa	1	6
10 Rebiülevvel 955/19 Nisan 1548	Karye-i Bayât	Arpa	1	4
11 Rebiülevvel 955/20 Nisan 1548	Uzun Köprü	Arpa	1	5
12 Rebiülevvel 955/21 Nisan 1548	Selâm Aleyk Pınarı	Arpa	1	8
13 Rebiülevvel 955/22 Nisan 1548	Karye-i Tatar	Arpa	1	8
14 Rebiülevvel 955/23 Nisan 1548	Kasaba-i Akşehir	Arpa	1	10
17 Rebiülevvel 955/26 Nisan 1548	Arkit Köprüsü	Arpa	1	6
18 Rebiülevvel 955/27 Nisan 1548	Ilgun	Arpa	1	5
19 Rebiülevvel 955/28 Nisan 1548	Karye-i Karazengi	Arpa	1	6
20 Rebiülevvel 955/29 Nisan 1548	Gülemeç Beli	Arpa	1	8
21 Rebiülevvel 955/30 Nisan 1548	Konya	Arpa	1	5
23 Rebiülevvel 955/2 Mayıs 1548	Kırkpınar	Arpa	1	6
24 Rebiülevvel 955/3 Mayıs 1548	Karacadağ	Arpa	1	6
25 Rebiülevvel 955/4 Mayıs 1548	Akçaşar	Arpa	1	6
26 Rebiülevvel 955/5 Mayıs 1548	Adabağ	Arpa	1	5
27 Rebiülevvel 955/6 Mayıs 1548	Karye-i Adalu	Arpa	1	4
28 REbiülevvel 955/7 Mayıs 1548	Nekkarezen Çayırı	Arpa	1	5
29 Rebiülevvel 955/8 Mayıs 1548	Niğde Kal'ası	Arpa	1	6
1 Rebiülahir 955/10 Mayıs 1548	Böğet	Arpa	1	8
2 Rebiülhair 955/11 Mayıs 1548	Develü Karahisar	Arpa	1	8
3 Rebiülahir 955/12 Mayıs 1548	Boğaz Köprüsü	Arpa	1	8

4 Rebiülahir 955/13 Mayıs 1548	Kayseriyye	Arpa	1	7
10 Rebiülahir 955/19 Mayıs 1548	Engir Gölü	Arpa	1	6
11 Rebiülahir 955/20 Mayıs 1548	Sultan Hanı	Arpa	1	6
12 Rebiülahir 955/21 Mayıs 1548	Çubuk Ovası	Arpa	1	4
13 Rebiülahir 955/22 Mayıs 1548	Gedik Ovası'da çayır	Arpa	1	6
14 Rebiülahir 955/23 Mayıs 1548	Üsküfçe	Arpa	1	10
15 Rebiülahir 955/24 Mayıs 1548	Latif Hanı	Arpa	1	15
16 Rebiülahir 955/25 Mayıs 1548	Sivas	Arpa	1	8
20 Rebiülahir 955/29 Mayıs 1548	Rahat	Arpa	1	10
21 Rebiülahir 955/30 Mayıs 1548	Koçhisar Çayırı	Arpa	1	10
22 Rebiülahir 955/31 Mayıs 1548	Yapak Çayırı	Arpa	1	5
23 Rebiülahir 955/1 Haziran 1548	Ayaş Yaylası	Arpa	1	40
24 Rebiülahir 955/2 Haziran 1548	Şahne Çimeni	Arpa	1	55
		Buğday	1	30
25 Rebiülahir 955/3 Haziran 1548	Akşar Ovası'nda çayır	Arpa	1	30
		Buğday	1	25
26 Rebiülahir 955/4 Haziran 1548	Suşarı	Arpa	1	50
27 Rebiülahir 955/5 Haziran 1548	Akdepe Yaylası	Arpa	1	50
28 Rebiülahir 955/6 Haziran 1548	Yassı Çimen Yaylası	Arpa	1	60
		Buğday	1	30
29 Rebiülahir 955/7 Haziran 1548	Karye-i Kirmâne	Arpa	1	50
1 Cemaziyelevvel 955/8 Haziran 1548	Erzingan önünde Develer	Arpa	1	25
3 Cemaziyelevvel 955/10 Haziran 1548	Çubuk Ovası'nda çayır	Arpa	1	50
4 Cemaziyelevvel 955/11 Haziran 1548	Subha Hanı	Arpa	1	35
5 Cemaziyelevvel 955/12 Haziran 1548	Karkın Hanı	Arpa	1	35
6 Cemaziyelevvel 955/13 Haziran 1548	Kal'a-yı Hûbnâr	Arpa	1	25
7 Cemaziyelevvel 955/14 Haziran 1548	Penek Yaylası	Arpa	1	40
8 Cemaziyelevvel 955/15 Haziran 1548	Karye-i Çiniz	Arpa	1	25
9 Cemaziyelevvel 955/16 Haziran 1548	Ilıca/Çermik	Arpa	1	40
16 Cemaziyelevvel 955/23 Haziran 1548	Yaman Künbed (Erzurum)	Arpa	1	25
18 Cemaziyelevvel 955/25 Haziran 1548	Uzun Ahmed Hanı	Arpa	1	15
19 Cemaziyelevvel 955/26 Haziran 1548	Hasan Kale	Arpa	1	24
20 Cemaziyelevvel 955/27 Haziran 1548	Çoban Köprüsü	Arpa	1	24
21 Cemaziyelevvel 955/28 Haziran 1548	Alagöz Derbendi	Arpa	1	40
23 Cemaziyelevvel 955/30 Haziran 1548	İma Kayası	Arpa	1	50
24 Cemaziyelevvel 955/1 Temmuz 1548	Derbend Ağzı	Arpa	1	55
25 Cemaziyelevvel 955/2 Temmuz 1548	Eleşkird Ovası	Arpa	1	55
26 Cemaziyelevvel 955/3 Temmuz 1548	Sırt Ovası	Arpa	1	60
27 Cemaziyelevvel 955/4 Temmuz 1548	Başsuz Künbed	Arpa	1	55
28 Cemaziyelevvel 955/5 Temmuz 1548	Süleyman Künbedi	Arpa	1	45
29 Cemaziyelevvel 955/6 Temmuz 1548	Karye-i Çakırbeğlü	Arpa	1	50
		Un	1	30

1 Cemaziyelahir 955/8 Temmuz 1548	Karye-i Ağ	Arpa	1	60
2 Cemaziyelahir 955/9 Temmuz 1548	Kal'a-i Erciş	Arpa	1	80
7 Cemaziyelahir 955/14 Temmuz 1548	Karye-i Bendimâhî	Arpa	1	80
8 Cemaziyelahir 955/15 Temmuz 1548	Hacı Ali Köyü	Arpa	1	80
9 Cemaziyelahir 955/16 Temmuz 1548	Kasaba-i Nevşar n	Arpa	1	75
10 Cemaziyelahir 955/17 Temmuz 1548	Sökmenâbâd	Arpa	1	70
		Un	1	100
12 Cemaziyelahir 955/19 Temmuz 1548	Sökmenâbâd'ın ucunda dağ dibi	Arpa	1	80
13 Cemaziyelahir 955/20 Temmuz 1548	Karye-i Zive	Arpa	1	80
14 Cemaziyelahir 955/21 Temmuz 1548	Güldepe Çayırı	Arpa	1	90
16 Cemaziyelahir 955/23 Temmuz 1548	Köşk Saray	Arpa	1	70
17 Cemaziyelahir 955/24 Temmuz 1548	Merend'i geçüp dağ dibi	Arpa	1	80
18 Cemaziyelahir 955/25 Temmuz 1548	Yan Gediği	Arpa	1	150
		Un	1	130
19 Cemaziyelahir 955/26 Temmuz 1548	Sufyân	Arpa	1	150
		Un	1	130
20 Cemaziyelahir 955/27 Temmuz 1548	Şam-ı Gazan	Arpa	1	150
		Un	1	130
21 Cemaziyelahir 955/28 Temmuz 1548	Tebriz	Arpa	1	10
		Un	1	12
25 Cemaziyelahir 955/1 Ağustos 1548	Sârvânkulu	Arpa	1	50
		Un	1	40
26 Cemaziyelahir 955/2 Ağustos 1548	Kasana-i Şebüster	Arpa	1	40
		Un	1	25
27 Cemaziyelahir 955/3 Ağustos 1548	Kasaba-i Tisu	Arpa	1	25
		Un	1	6
29 Cemaziyelahir 955/5 Ağustos 1548	Saz Kenarı	-	-	-
1 Receb 955/6 Ağustos 1548	Kasaba-i Selmas	-	-	-
3 Receb 955/7 Ağustos 1548	Hâne-i Sûr	Arpa	1	100
4 Receb 955/8 Ağustos 1548	Elbağ	Arpa	1	140
5 Receb 955/9 Ağustos 1548	Kotur Deresi aşılıp dağ dibi	Arpa	1	150
6 Receb 955/10 Ağustos 1548	Kal'a-i Mahmûdiyye'ye varmadan ova	Arpa	1	160
7 Receb 955/11 Ağustos 1548	Kal'a-i Mahmûdiyye'yi geçüp ova	Arpa	1	150
8 Receb 955/12 Ağustos 1548	Kırkpınar Ovası	Arpa	1	200
9 Receb 955/13 Ağustos 1548	Kal'a-yı Amik	Arpa	1	180
10 Receb 955/14 Ağustos 1548	Kal'a-yı Van	-	-	-
24 Receb 955/29 Ağustos 1548	Mâldûd Çayı	Arpa	1	230
25 Receb 955/30 Ağustos 1548	Bendimâhî	Arpa	1	120
26 Receb 955/31 Ağustos 1548	Kal'a-i Erciş	Arpa	1	120

27 Receb 955/1 Eylül 1548	Tekke-i Sapan	Arpa	1	180
28 Receb 955/2 Eylül 1548	Kal'a-yı Âdilcevâz	Arpa	1	100
1 Şaban 955/5 Eylül 1548	Sette Gölü	Arpa	1	60
2 Şaban 955/6 Eylül 1548	Bulanık Gölü	Arpa	1	50
3 Şaban 955/7 Eylül 1548	Âb-ı Murad	Arpa	1	50
4 Şaban 955/8 Eylül 1548	Tekke-i Şeyh Şirvan	Arpa	1	50
		Un	1	220
5 Şaban 955/9 Eylül 1548	Göksu	Arpa	1	50
		Un	1	240
7 Şaban 955/11 Eylül 1548	Karye-i Akgelin	Arpa	1	100
		Un	1	300
8 Şaban 955/12 Eylül 1548	Üç Budak	Arpa	1	40
		Un	1	150
9 Şaban 955/13 Eylül 1548	Karye-i Sekâvî	Arpa	1	40
		Un	1	150
10 Şaban 955/14 Eylül 1548	Kal'a-i Muş	Arpa	1	120
		Un	1	120
12 Şaban 955/16 Eylül 1548	Karye-i Zergit	Arpa	1	70
		Un	1	80
13 Şaban 955/17 Eylül 1548	Karye-i Gûrmâk	Arpa	1	100
		Un	1	80
14 Şaban 955/18 Eylül 1548	Karye-i Kozlu	Arpa	1	60
		Un	1	70
15 Şaban 955/19 Eylül 1548	Karye-i Kınık	Arpa	1	80
16 Şaban 955/20 Eylül 1548	Mezra'a	Arpa	1	120
17 Şaban 955/21 Eylül 1548	Su Kenarı	Arpa	1	120
		Un	1	110
18 Şaban 955/22 Eylül 1548	Tekke-i Veys el-Karânî	Arpa	1	100?
19 Şaban 955/23 Eylül 1548	Ayazma	Arpa	1	15
20 Şaban 955/24 Eylül 1548	Âb-ı Beşirî	Arpa	1	10
24 Şaban 955/28 Eylül 1548	Pamukca Çayı	Arpa	1	10
25 Şaban 955/29 Eylül 1548	Abâr Hânı	Arpa	1	10
26 Şaban 955/30 Eylül 1548	Kara Amid	Arpa	1	10
10 Ramazan 955/13 Ekim 1548	Deve Geçüdi	Arpa	1	10
11 Ramazan 955/14 Ekim 1548	Karye-i Mâlân	Arpa	1	10
12 Ramazan 955/15 Ekim 1548	Kozluca	Arpa	1	50
13 Ramazan 955/16 Ekim 1548	Karye-i Gölbaşı	Arpa	1	10
14 Ramazan 955/17 Ekim 1548	Sarukamış	Arpa	1	60
16 Ramazan 955/19 Ekim 1548	Karye-i Seyyidler	Arpa	1	50
17 Ramazan 955/20 Ekim 1548	Karye-i Peseng	Arpa	1	30
18 Ramazan 955/21 Ekim 1548	Kal'a-i Harput	Arpa	1	25
23 Ramazan 955/26 Ekim 1548	Karye-i Başkı Çayırı	Arpa	1	30
24 Ramazan 955/27 Ekim 1548	Kozluca	Arpa	1	25
25 Ramazan 955/28 Ekim 1548	Karye-i Mâlân	Arpa	1	18
26 Ramazan 955/29 Ekim 1548	Deve Geçüdi	Arpa	1	40

27 Ramazan 955/30 Ekim 1548	Kal'a-i Amid	Arpa	1	10
7 Şevval 955/9 Kasım 1548	Kanırd Çayı	Arpa	1	10
8 Şevval 955/10 Kasım 1548	Kızıldağı	Arpa	1	10
9 Şevval 955/11 Kasım 1548	Akpınar	Arpa	1	10
10 Şevval 955/12 Kasım 1548	Karye-i Kaçagöz	Arpa	1	10
11 Şevval 955/13 Kasım 1548	Âbid Pınarı/Âbidûn	Arpa	1	10
12 Şevval 955/14 Kasım 1548	Cüllâb	Arpa	1	10
13 Şevval 955/15 Kasım 1548	Ruha	Arpa	1	10
15 Şevval 955/17 Kasım 1548	Karye-i Şeyh Müslim	Arpa	1	10
16 Şevval 955/18 Kasım 1548	Beşdepe	Arpa	1	8
17 Şevval 955/19 Kasım 1548	Kal'a-i Birecük	Arpa	1	6
19 Şevval 955/21 Kasım 1548	Göreniz	Arpa	1	6
20 Şevval 955/22 Kasım 1548	Sacur	Arpa	1	8
21 Şevval 955/23 Kasım 1548	Kasaba-i Bâb	Arpa	1	8
23 Şevval 955/25 Kasım 1548	Haleb	-	-	-
5 Zilkade 955/6 Aralık 1548	Karye-i Urûmü'l-Kübra	Arpa	1	8
6 Zilkade 955/7 Aralık 1548	Halkalar	Arpa	1	8
7 Zilkade 955/8 Aralık 1548	Kal'a-i Harim	Arpa	1	8
9 Zilkade 955/10 Aralık 1548	Karye-i Canpolad	Arpa	1	8
12 Zilkade 955/13 Aralık 1548	Karye-i Gündüzlü	Arpa	1	5
18 Zilkade 955/19 Aralık 1548	Kal'a-i Canpolad	Arpa	1	5
19 Zilkade 955/20 Aralık 1548	Kasaba-i Tizîn	Arpa	1	5
20 Zilkade 955/21 Aralık 1548	Karye-i Sermed	Arpa	1	5
21 Zilkade 955/22 Aralık 1548	Karye-i Ma'an Masrîn	Arpa	1	5
22 Zilkade 955/23 Aralık 1548	Karye-i Faylun	Arpa	1	5
23 Zilkade 955/24 Aralık 1548	Karye-i Kasun	Arpa	1	5
24 Zilkade 955/25 Aralık 1548	Karye-i Camuslar	Arpa	1	5
25 Zilkade 955/26 Aralık 1548	Şeyzer	Arpa	1	5
19 Zilhicce 955/19 Ocak 1549	Kasaba-i Hama	Arpa	1	5
20 Zilhicce 955/20 Ocak 1549	Mahrûse-i Selemyye	Arpa	1	5
26 Zilhicce 955/26 Ocak 1549	Mahrûse-i Hama	Arpa	1	5
8 Muharrem 956/6 Şubat 1549	Şeyzer	Arpa	1	5
26 Muharrem 956/24 Şubat 1549	Karye-i Kefertâb	Arpa	1	5
27 Muharrem 956/25 Şubat 1549	Karye-i Kılınmış	Arpa	1	5
28 Muharrem 956/26 Şubat 1549	Karye-i Serâkıb	Arpa	1	10
29 Muharrem 956/27 Şubat 1549	Karye-i Berkum	Arpa	1	8
1 Safer 956/1 Mart 1549	Mahrûse-i Haleb	-	-	-

Osmanlı ordusu 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'da iken arpanın kilesi 10 akçeye alınmıştır. Ordunun 23 Rebîulâhîr 955/1 Haziran 1548'de ulaştığı Ayaş Yaylası'na kadar arpa fiyatları istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Söz konusu tarih aralığında Osmanlı ordusunun geçtiği 49 farklı menzilde satın alınan arpanın 1 kilesi 4 akçe ile 15 akçe arasında değişmiştir.

Ortalama ise 7,5 akçedir. Ayaş Yaylası'ndan itibaren arpanın kile fiyatını artmıştır ve 23 Rebîülevvel 955/2 Mayıs 1548'de Ayaş Yaylası'nda arpanın kilesi 40 akçe olmuştur. Ayaş Yaylası'ndan Osmanlı ordusunun 21 Cemâziyelâhir 955/28 Temmuz 1548'de ulaştığı Tebriz'e kadar geçilen 44 menzilde arpanın kilesi ortalama 56,5 akçeye çıkmıştır. Ancak söz konusu menzillerde ordunun ilerleyişine arpanın kilesinde düzenli bir artış söz konusu değildir. Mesela 18 Cemâziyelevvel 955/25 Haziran 1548'de Pasin Ovası'nda arpanın kilesi 15 akçe iken 26 Cemâziyelevvel 955/3 Temmuz 1548'de Sirt Ovası'nda 60 akçedir. Özellikle Tebriz'den önceki üç menzilde arpanın kile fiyatı 150 akçeye çıkmıştır. Tebriz'de ise 10 akçeye alınmıştır. Ordunun Tebriz-Van güzergahındaki zahire fiyatlarında aynı istikrarsızlık devam etmiştir. Özellikle ordunun 3 Receb 955/8 Ağustos 1548'de ulaştığı Hâne-i Sur ile Van arasında arpanın kilesi 100 akçenin üzerindedir. Van Kalesi'nden itibaren ordunun 17 Şaban 955/21 Eylül 1548'de ulaştığı Duhan Köprüsü civarına kadar toplam 21 menzilde arpanın ortalama kile fiyatı 95 akçedir. Diyarbakir'e yaklaştıkça fiyatlar hızlıca düşmüştür. Osmanlı ordusunun 26 Şaban 955/30 Eylül 1548'de ulaştığı Diyarbakir'de arpanın kile fiyatı 10 akçedir. Ordunun Diyarbakir'den hareket edip 27 Ramazan 955/30 Ekim 1548'de ikinci kez gelene kadar geçtiği 13 menzildeki arpanın ortalama kilesi 27 akçedir. Diyarbakir'den Halep'e kadar yol güzergahındaki menzillerde arpanın kilesi yaklaşık 9 akçe iken Sultan'ın av şenlikleri için hareket ettiği menzillerde ortalama yaklaşık 6 akçeye kadar düşmüştür.

Sefer güzergahında kile başına fiyat takibini yapabildiğimiz diğer bir ürün undur ve arpa kadar düzenli değildir. Sadece 18 menzilde un fiyatına dair kayıt vardır. Fiyatı arpaya nazaran daha pahalıdır. İmparatorluk coğrafyasında zirâî faaliyetler neticesinde elde edilen hasatın miktarı her yerde aynı değildir. Arzdaki sınırlılık tabii olarak ürün fiyatlarını da etkiler. Ayrıca ürünlerin ordunun geçiş güzergahındaki menzil noktalarına ulaştırılmasındaki nakliye ücretleri ürün maliyetini etkileyecektir. Nitekim sefer güzergahının topografyası düşünüldüğünde nakliye fiyatındaki pahalılığın ürün fiyatına yansımaları kaçınılmazdır. Özellikle arpa ve unun fiyatlarının arttığı yerlerin daha ziyade temin sıkıntısı yaşanan yerler ve ordunun hareket kabiliyetini sınırlayan bölgeler olduğu görülür. Mesela 26 Zilhicce 955/26 Ocak 1549'da Hama'da iken erzak sıkıntısından dolayı etrafa çavuşlar gönderilirken, Nüzül Emîni Bayram Erzurum'a gönderilmiştir²⁷¹.

Osmanlı ordusunun Doğu seferlerindeki iâşe organizasyonları hem coğrafyanın nakliye hususunda getirdiği zorluklar, temin noktasındaki sınırlılık, hem de seferlerin uzun sürmesi nedeniyle oldukça güç ve maliyetli bir konu olmuştur. İâşe büyük ölçüde nüzül mükellefiyeti,

²⁷¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 250.

satın alma ve bölgedeki yerel beylerden sağlansa da Batı seferlerindeki gibi uygun altyapının oluşmamasından dolayı her zaman önemli bir gündem olarak durumunu muhafaza etmiştir.

3. Sefere Katılanlar

Sefere çıkan Osmanlı ordusunda askerî birliklerin temelini merkez ve eyalet askerleri oluştururdu. İstanbul'da konuşlu merkez kuvvetlerinin piyade kısmı yeniçeri, acemi, cebeci, topçu ve top arabacılarından meydana gelirken altı bölük halkı olarak ifade edilen sipahi, Silahdar, ulufeci ve garip sınıfları, merkez ordusuna bağlı birliklerin süvari kısmını teşkil ederdi²⁷². Tımarlı sipahilerin esasını teşkil ettiği ve sefer süresince muhtelif görevler tevdi edilen diğer askeri grupların oluşturduğu eyalet askerleri ise ordunun asıl gücünü sağlamaktaydı. Sefer kararı alan devlet, imparatorluğun muhtelif bölgelerinde bulunan kuvvetleri toplamak için hazırlık sürecini de hesaplayarak emirler gönderirdi. Nihayetinde hazırlıklarını tamamlayan askerî birlikler daha önce tayin edilen zamana göre sefer güzergahında belirlenen bölgeye hareket ederdi²⁷³.

Teşkilatlanmasını pratik anlamda askerî ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tanzim eden devlet ordu mevcudiyetini genişleyen siyasî coğrafya ve serhatlerdeki muhataplarının durumuna göre zamanla artırıyordu. Eldeki verilerden takip edilebildiği kadarıyla merkez ordusunun sayısı 1484'te 12.147, 1512'de 16.605, 1514'te 17.449, 1520'de 19.157, 1521 (Haziran-Ağustos)'ta 19.482, 1522-1523'te 17.749, 1523'te 19.048, 1523-24'te 19.742, 1524-25'te 22.024, 1527-28'de 18.689, 1530'da 19.336, 1567-68'de 34.258 kişi idi²⁷⁴. 1546/1547 merkez ordusuna verilen mevacib miktarı belli olsa da nefer sayısı belli değildir²⁷⁵. 1547/1548 yılı bütçesindeki merkez ordusu için de aynı durum geçerlidir. Ancak Barkan, yeniçeri, acemi

²⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1988, s. 4; Abdülkadir Özcan, "Kapıkulu", *DİA*, XXIV, 347.

²⁷³ Sefer yürüyüşünde kaçınılmaz olarak iklim şartlarını dikkate alan devlet genellikle ordunun bahar mevsiminde hareket edeceği hassasiyetiyle merkez ve eyalet kuvvetlerine hazırlıklarını tamamlaması için sonbahar veya kış mevsiminden itibaren emirler gönderirdi. Genel olarak bakıldığında özellikle Doğu seferlerinde iklimin getirdiği zaruret dolayısıyla seferin sürecinin Mart-Ekim ayları arasında cereyan ettiği görülür. II. İran Seferi'nin her iki aşamasında ordunun hareketi yukarıda ifade edilen takvime uygun olmuştur. Sultan Süleyman'ın merkez ordusuyla birlikte İstanbul'dan hareket tarihi 1548'in Mart ayıdır. Seferin ikinci aşamasında Halep'te kışlayan Sultan Süleyman birliklere ilkbaharda sefer Safevîler üzerine yeniden yürüyeceğini ifade ederek birliklerin buna göre hazırlıklarını tamamlaması için emirler göndermiştir. Sefer organizasyonunda birliklerin toparlanma sürecine dair bk. Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç Ordunun Toparlanması", *Türklük Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan Sayısı*, Sayı 19 (2008), s. 211-233.

²⁷⁴ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalşır, İstanbul 2015, s. 177-179. Gabor Agoston'un yukarıdaki verileri elde ettiği BOA, MAD, nr. 23'te kayıtlı defterin kullanıldığı diğer çalışmalar için bk. Bilgin Aydın, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mukayeseli İstatistik Faaliyetleri ve Kanuni Dönemine Ait Bir Mevacib Defteri", *Yücel Dağlı Anısına*, haz. Evangelia Balta vd., İstanbul 2011, s. 53-78; yine aynı defterdeki verilerin kapıkulu süvarileri özelinde değerlendirildiği çalışma için bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askeri Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

²⁷⁵ Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nde Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 232.

oğlanları ve cebecilerden her bir nefere verilmesi adet olan yay parasından hareketle yeniçeri sayısını 12.131, acemi oğlanı 5.840, cebecileri 540 nefer olarak hesaplar²⁷⁶. 1549'da merkez kuvvetlerinden sadece yeniçeri sınıfının sayısı 12.822'dir²⁷⁷. Burada nefer sayıları verilen merkez ordusunun tamamının seferlere katılması söz konusu değildi. Seferin yönüne göre gidilen cihetin aksindeki serhatlerde muhafız olarak görev yapan askerler de vardı. Mesela 1549'daki 12.822 yeniçeriden 4.928'i kalelerde görev yapmaktaydı. Bağdat'ta bulunan 1440 yeniçerinin haricinde Budin, Peşte, Belgrad, Estergon, Vulçitrın, Azak, İstolni Belgrad, Van, Adilcevaz gibi kalelerde de yeniçeriler mevcuttu²⁷⁸.

Eyalet askerleri içerisinde Osmanlı ordusunun çoğunluğunu oluşturan askerî birlikler topraklı süvariler de denilen timarlı sipahilerdi. Ordudaki timarlı sipahi sayısı neredeyse toplam sayının üçte ikisine tekabül ediyordu²⁷⁹. Sayının bu kadar yüksek olmasında şüphesiz dirlik sahiplerinin tasarruf ettikleri arazinin yıllık gelirine göre yanlarında asker getirme mükellefiyeti vardı. Cebelü olarak ifade edilen bu askerlerin sefer süresince iâşe ve teçhizat temini bağlı olduğu sipahiye aitti²⁸⁰. Timarlı sipahilerden asayiş, muhafaza gibi görevler haricinde mazereti olmayan herkesin sefere katılması beklenirdi. Sefere katılması belirlenmiş herhangi bir sipahinin sefer esnasındaki yoklamalarda olmadığı tespit edildiği takdirde timarı elinden alınarak bir başkasına verilirdi²⁸¹. Klasik dönemde seferlere katılan timarlı sipahi sayısına dair bilgiler ise oldukça sınırlıdır. İdrîs-i Bitlisî, 1473'teki timarlı sipahi sayısını muhtemelen

²⁷⁶ Ömer Lütfi Barkan, "954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIX/1-4 (1957), s. 230; 233, 16 no'lu dipnot.

²⁷⁷ Abdulkasım Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, s. 160.

²⁷⁸ Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, s. 274.

²⁷⁹ Timarlı sipahiler hakkında bk. Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (=İA), İstanbul 1974, XII/I, 286-333; Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, XLI, 168-173; aynı müellif, "Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü Dergisi*, *Ordu Sayısı*, Sayı 118 (Ağustos 1972), s. 139-146.

²⁸⁰ Fatih Kanunnâmesi'ne göre dirlik geliri 1.000 akçe olan kendi cebelü iken 2.000 akçe olan kendi cebelüdür ve yanında bir gulâm getirir. Geliri 4.000-5.000 akçe olan kendi bürümedir ve yanında bir cebelü getirir. Geliri 9.000 akçeye kadar olan yanında iki cebelü getirirken, 9.000-11.000 akçe olan üç cebelü getirir. Geliri 12.000 akçe olan yanında dört cebelü getirirken, 15.000 akçe olan beş cebelü ve geliri 15.000 akçeyi aşanların her 3.000 akçe için bir cebelü getirirdi (Feridun Emecen, "Cebelü", *DİA*, VII, 188).

²⁸¹ Sefere katılacak timarlı sipahilerin tespiti ve sefer esnasında yapılacak yoklamalar için kullanılacak defterlerin hazırlanma mesuliyeti Defterhâne-i Âmire'ye aitti. Orduyla birlikte sefere katılan defterhâne personeli, yanlarında eyaletlerin timar rûznâmçe, icmal ve mufassal defterlerini de getirirlerdi. Ordugahtaki defterhâne çadırında ilgili bürokratik işlemler yapılırdı. İlk defa ne zaman götürüldüğü bilinmese de defterhanenin II. Bayezid dönemindeki İnebahtı Seferi'ne, Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Seferi'ne, Sultan Süleyman döneminde Mohaç, Viyana, Alman, İrakeyn ve Nahçıvan seferlerine götürüldüğü bilinmektedir (Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s. 36-41, 70-74); II. İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterinde Defter Emîni Yahya Bey'e dair kayıtlardan hareketle defterhânenin söz konusu sefere de götürüldüğünü söyleyebiliriz (*BOA, D, BRZ. d.*, nr. 20615/A, s. 83.) İlerleyen süreçlerde sultanların sefere çıkmayarak serdar tayin edilen veziriazamların çıktığı seferlerdeki bürokratik denetim mekanizmasında ortaya çıkan aksaklıklar için bk. Recep Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 34 (2016), s. 1-40.

cebelüleri de dahil ederek Anadolu'dan 20.000, Rumeli'den 24.000 olarak verir²⁸². 1525 yılı verilerine göre Rumeli'de 10.500, Anadolu ve Arap topraklarında 17.000 civarında timarlı sipahinin mevcut olduğu ifade edilirken getirmekle yükümlü oldukları cebelülerle toplam sayının yaklaşık 50.000 olabileceği değerlendirilir²⁸³. İhtiva ettiği bilgilerle diğerlerinden ayrılan 1527-1528 bütçesine göre Rumeli'de 10.688, Anadolu'da 7.536, Karaman, Rum ve Zülkadriye'de 6.518, Halep ve Şam'da 2.275, Diyarbakır'de 1.071 olmak üzere toplamda 28.088 kılıç timarı vardır. Kılıç timarlarının haricinde Rumeli'de 6.620, Anadolu'da 2.614, Halep vilayetinde 419 olmak üzere toplamda 9.563 mustahfız timarı vardır²⁸⁴. Netice itibariyle kılıç timarları mutasarrıflarının sefere getirmekle yükümlü oldukları cebelü miktarı da hesaplandığında sefere katılması muhtemel timarlı sipahi sayısının asgari 50.000 olabileceği değerlendirilir²⁸⁵. 1541 yılındaki timarlı sipahi için de aynı sayılar verilir²⁸⁶. Muhtemelen Sultan Süleyman'ın üçüncü kez İran üzerine yürüdüğü yıllarda harekete geçen orduya şahitlik eden İspanyol seyyah, Osmanlı ordusundaki insan sayısının 80.000 ile 100.000 arasında değişebileceğini ifade ederken 400.000'e kadar çıkarılan asker sayısının sanılanın aksine ordudaki insan sayısına ait değil, binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanları gösterdiğini ifade eder²⁸⁷. Netice itibariyle Sultan Süleyman'ın II. İran Seferi'nde de orduya katılan timarlı sipahi sayısını asgari 50.000 olarak değerlendirebiliriz.

Eyalet askerleri içerisindeki timarlı sipahilerden başka sefer esnasında muhtelif vazifeleri ifa eden başka askeri gruplar da vardır. Kısmen Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim döneminde Doğu'daki askeri hareketlere de katılsalar da esas olarak Osmanlı'nın Batı serhaddinde teşkilatlanan Akıncı Ocağı eyalet birliklerinin önemli bir parçasıdır. Selçuklunun uç teşkilatının Osmanlıdaki karşılığı olarak değerlendirebileceğimiz

²⁸² Halil İnalcık, "Timar", s. 169.

²⁸³ Feridun M. Emecen-Erhan Afyoncu, *Savaşın Sultanları, Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2018, s. 38.

²⁸⁴ Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan 1527-1528 bütçesini diğer bütçelerden ayıran en önemli hususlardan biri padişah hasları ve merkezi devlet idaresinin masraflarının haricinde diğer devlet görevlilerinin uhdesinde bulunan hasların miktarını göstermesidir. Ayrıca söz konusu dönemdeki mevcut eyaletlerdeki timar gelirlerinin yanı sıra mutasarrıfı olan askeri sınıfların sayılarını da vermesi bütçenin kıymetini artırır (Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953), s. 254-255).

²⁸⁵ Timarlı sipahilerin sefere getirmekle mükellef oldukları cebelü sayıları hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Gabor Agoston yukarıdaki bütçede zikredilen timarlı sipahilerle birlikte en az 22.000-23.000 cebelü gelebileceğini değerlendirir (*Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, s. 176). Rhoads Murphey aynı veriler üzerinden muhtemel cebelü sayısını Rumeli'de 26.720, Batı Anadolu'da 15.072, Doğu Anadolu'da 13.036, Suriye'de 4.550, Diyarbakır'da 2.142 olarak toplamda 61.520 kişi olarak değerlendirir. Kılıç timarları, cebelü sayısı ve mustahfız timarlarıyla birlikte seferber edilebilecek timarlı ordu sayısını 99.261 olarak hesaplar (*Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 60-62).

²⁸⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 60.

²⁸⁷ Manuel Serrano Y. Sanz, *Türkiye'nin Dört Yılı: 1552-1556*, çev. Aysel Kurtoglu, İstanbul tarihsiz, s. 107, 112.

akıncılar devletin ilk dönemlerinde daha etkin görevde bulunurken 17. yüzyıldan itibaren sayıları ve görevleri giderek azaldı. Artık geri hizmetlerde kullanılan akıncıların yerini serhat kulları aldı²⁸⁸.

Eyalet askerlerine dahil ettiğimiz Osmanlının ilk teşkilatlı birliklerinden olan yaya ve müsellemler XV. yüzyıla kadar önemli bir askerî güç olarak savaflara katılsalar da zamanla sefer güzergahındaki yolların düzenlenmesi, yol ve köprü tamiri, metris ve hendek kazma, mühimmat ve iaşe nakli gibi geri hizmet görevlerinde bulundular. Söz konusu askeri grup 1582’de ortadan kalktı ancak XVII. yüzyılın ortalarına kadar isimleri devam etti²⁸⁹.

Eyalet birlikleri içerisindeki diğer bir grup olan azebler ilk dönemlerinde hafif okçu piyade olarak orduda yerini aldı. Sonraki dönemlerde öncü kuvvet olarak savaflara katılırken XVI. yüzyılın ortalarına doğru kale muhafazasında görev aldılar. Beylerbeyinin maiyetinde seferlere katılan azebler kale muhafazasının yanı sıra köprücü ve lağımçı olarak hizmetlerde bulunmuşlardır²⁹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yukarıda tasvir edilen merkez ve eyalet askerleri haricinde seferin durumuna göre orduya katılmasını istediği tâbî devlet ya da beyliklere ait kuvvetler de vardı. Söz konusu metbûlardan biri Kırım Hanlığı idi²⁹¹. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Hanlığı’nı himayesi altına aldıktan sonra askerî gücünden istifade etmeye başladı. Kırım kuvvetleri, Osmanlı tâbiyetini kabul eden Mengli Giray döneminden itibaren ilk olarak Osmanlı’nın Batı seferlerine katıldı²⁹². Başlangıçta sadece Batı seferlerinde yer alan Kırım kuvvetleri zamanla Doğu seferlerine de katılmaya başlayacaktı. Kırım ordusunun Doğu’ya yönelik davet edildiği ilk sefer Sultan Süleyman’ın İkinci İran Seferi oldu. Ancak Kırım Hanı Sahip Giray mesafeyi mazeret gösterdi. Askerin uzak diyarlara gitmeye tahammülü olmadığını ileri sürerek sefere katılmaya isteksiz davrandı. Ardından şayet sefere katılacak asker başına beşer bin akçe gönderilirse iştirak edeceğini ifade etti²⁹³. Zikredilen hadise İkinci İran Seferi’nin

²⁸⁸ Abdülkadir Özcan, “Akıncı”, *DİA*, II, 249-250.

²⁸⁹ Yaya ve müsellemler teşkilatına dair ayrıntılı bilgi için bk. *XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları*, Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara 1996; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, İstanbul 1990; Feridun Emecen, “Yaya ve Müsellemler”, *DİA*, XLIII, 354-356.

²⁹⁰ İdris Bostan, “Azeb”, *DİA*, IV, 312-313.

²⁹¹ Kırım Hanlığı’na dair bk. Halil İnalcık, “Kırım”, *DİA*, XXV, 449-457; aynı müellif, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, İstanbul 2017.

²⁹² Osmanlı kuvvetleri ile Kırım kuvvetlerinin müşterek harekâtı ilk kez Kırım Hanlığı’nın kurucusu Hacı Giray’ın Kefe’deki Cenevizlilere karşı Osmanlı’dan yardım istemesiyle 1454 yılında gerçekleşti. Kırım Hanlığı’nın Osmanlı tâbiyetini kabul ettikten sonra katıldığı ilk sefer ise II. Bayezid döneminde gerçekleştirilen Akkırman Seferi oldu. Aynı zamanda I. Selim’in kayınpederi olan Mengli Giray, onun tahta geçmesi için askerî destek verdi (Halil İnalcık, “Kırım”, 450-451).

²⁹³ Özer Küpeli, “Kırım Tatarları ve Osmanlıların İran Seferleri”, *Crimean Historical Review*, Sayı 1 (2014), s. 162-163: Aynı çalışmada Kırım kuvvetlerinin II. İran Seferi’nden hemen sonra Doğu’ya yönelik bir sonraki davetin 1578’te başlayan Osmanlı-Safevî mücadeleleri olduğu ifade edilir (bk. s. 163). Buna mukabil

ilk safhasına ait değildir. Osmanlı kitâbî kaynaklarına göre seferin ikinci safhası için Halep'te kışlayan Sultan Süleyman baharda Safeviler üzerine yeniden yürüyeceği için Rüstem Paşa'yı hareketin hazırlıkları için görevlendirdi. Bu aşamada paşalara gönderilen hükümlerin yanı sıra Kırım Hanlığı ve memleketeyn voyvodalarına da sefer için hazırlık yapmalarına dair haber gönderildi²⁹⁴. Dolayısıyla merkezle Kırım Hanlığı arasında yaşanan süreç 1549 yılına ait olsa gerektir.

Doğu ve Batı yönüne sefere çıkan Osmanlı ordusunun gittiği yöne göre yapısal farklılık gösterip göstermediği de ayrı bir meseledir. Zira Osmanlı ordusunun her iki tarafta muhatap olduğu iklim, yeryüzü şekilleri ve düşman kuvvetler birbirinden farklıydı. Doğal olarak söz konusu kuvvetlerin Türk ordusuna karşı uyguladığı taktik ve strateji birbiriyle aynı değildi. Batı seferlerinde yağmur, sel ve bataklıklarla mücadele eden ordu Doğu'da sıcak ve tozlu hava, aşılması zor, engebeli ve çorak arazilerle mücadele etmekteydi. Mesela Mohaç Muharebesi'nin öncesinde yürüyüş halindeki ordu şiddetli yağmura yakalanmıştı. Oluşan bataklık, derelerin taşması ve günlerce süren sis sebebiyle ağır ağır ilerleyebilen Osmanlı ordusu nihayetinde sefer güzergâhını değiştirmek zorunda kalmıştı²⁹⁵.

İlerleyen süreçte Batı yönüne çıkılan seferlerde koşullar pek de değişmedi. Ordunun maruz kaldığı sıkıntılar Doğu'da da çok farklı değildi. Zira geçit vermeyen derbentler, aşırı sıcak ya da soğuk havanın yanı sıra Safevilerin sefer güzergahındaki zahire tedarik mıntıklarını yok edip yerleşim alanlarını tahrip etmesi seferin şartlarını iyice zorlaştırıyordu. Ayrıca söz

Kırım kuvvetlerinin 1578'de başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesinden önce Sultan Süleyman'ın üçüncü kez Safeviler üzerine yürüdüğü Nahçıvan Seferi'ne katıldığına dair kayıtlar vardır. Bu hususta Erzurum Beylerbeyi'ne Nahçıvan Seferi'nden önce gönderildiği anlaşılan bir hükümde Kırım Hanı Devlet Giray'ın 50 parça gemi ile Kefe'den Trabzon'a gelmesi emredilir. Aynı bilginin müteakip hükümlerde tekrarlandığı görülür (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 70-72, 72-74, 74-75, 169-170, 170-172, 172-173). Bazı araştırmalarda söz konusu hükümlerden hareketle Devlet Giray önderliğindeki Kırım ordusunun Kefe'den Trabzon'a gelerek Osmanlı ordusuna katılması, Gürcü ve Kürt emirleri ve askerlerine de silah, zahire ve gıda yardımı yapması emredildiği ifade edilir (Ahmet Asrar, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Âlemi*, İstanbul 1972, s. 123; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 305). Ancak hükümlerde Kırım Hanı'nın bölgedeki Kürt ve Gürcü beylerini lojistik açıdan desteklemesi değil, paşa ve yerel beylerin Trabzon'a gelecek Kırım ordusu için iâşeyi fazlaca hazırlamaları ifade edilir (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 73, 171: "Kefe cânibinden elli pâre geçirilüp cenâb-ı emâret me'âb Devlet Giray Hân dâmet me'âlihuya cümle Tatar asker ile Trabzon'a gelmek emrim olmuştur. Ma'kulat kısmından vâfir ve müstevfi hazır ve müheyâ eylesüz"). Kırım kuvvetlerinin sefere katıldığını gösteren başka bir kayıt Nahçıvan seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterindedir. Söz konusu deftere istinaden yapılan çalışmada sefere katılanlar arasında Tatar Hanı olarak Seyyid Mir Gazi'nin adı geçmektedir (Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi*, Ankara 2003, s. 97). Kırım birliklerinin Osmanlı'ya hizmetlerine dair ayrıca bk. Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, İstanbul 2022. Kırım ordusunun Doğu cihetinde katıldığı bir başka sefere dair bilgi için bk. "Kırım'dan Bağdat'a: 1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetlerinin Menzil ve İaşe Organizasyonu", *Karadeniz Araştırmaları*, 42/2014, s. 85-109.

²⁹⁴ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 24.

²⁹⁵ Feridun Emecen, "Mohaç Muharebesi", *DİA*, XXX, 233; Feridun M. Emecen-Erhan Afyoncu, *Savaşın Sultanları, Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2018, s. 29.

konusu şartlar askerin Doğu'ya karşı sefer motivasyonunu da olumsuz etkilemekteydi. Doğu seferlerindeki arazi ve iklimin şiddetini gösteren en bariz örneklerden biri Irakeyn Seferi'nde yaşanmıştı. Serasker tayin edilen İbrahim Paşa'nın arkasından gelerek Ucan'da öncü orduyla birleşen Sultan Süleyman idaresindeki Osmanlı ordusu, Hemedan ve Dînever²⁹⁶ üzerinden Bağdat'a hareket etmişti. Osmanlı ordusu yürüyüş esnasında hem arazi hem de mevsim şartlarından dolayı büyük kayıplar verdi. Mahideşt isimli yere gelindiğinde kış şartları ve zahire eksikliğinden dolayı çok sayıda asker vefat ederken ve ordudaki hayvanların çoğu da zayi oldu. Bunun yanı sıra top arabalarını taşıyan beygirlerin sayılarının azalması, kalanların ise topları taşımaya takatlerinin kalmaması sebebiyle toplar taşınamaz hale geldi. Mühimmatın düşman eline geçmemesi maksadıyla sırtta kalan topların toprağa gömülmesine, ovaya ulaşabilenlerin Karasu ırmağına bırakılmasına, top arabalarının ise yakılmasına karar verildi²⁹⁷. Osmanlı ordusunun gittiği coğrafyada muhatap olduğu fizikî zorlukları aşmak adına üreteceği çözüme paralel olarak her sefer coğrafyasına özel konseptte bir ordu ortaya çıkaracağı da aşîkardır.

Geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren Osmanlı ordusunun bulunduğu coğrafyaya özel olarak hazırlık yapması muhtemeldir. Osmanlı ordusunda yapısal farklılık yaratması muhtemel durumlardan biri de muhatap olduğu kuvvetlerin teknik ve taktik olarak birbirinden farklı konseptte sahip olmalarıdır. Batı'da muhatap olunan kuvvetler Osmanlı ordusuna nispeten daha durağanken Doğu'daki kuvvetlerin hız ve manevra kabiliyeti açısından daha dinamik bir yapıya sahiptir. Osmanlı ordusunun Batı'daki savaş tecrübesine bakıldığında zamanla kendi içinde dahi farklılaştığı görülecektir. Zira 1526'da iki saat süren ve tam bir imha muharebesi olan Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra Osmanlı ordusunun caydırıcılığı iyice tebarüz etmiştir²⁹⁸. Osmanlı ordusu Batı'da bir müddet sonra, Doğu'ya nispeten daha sık inşa edilmiş kale zincirleriyle karşılaşacaktır. Agoston, Ortaçağ Macaristan Krallığı'ndan mevrus Tuna ve kolları üzerinde iki zincir halinde sıralı kalelerden oluşan Macar savunma hattının 1521-1541 arasında çöktüğünü ifade eder. Zira 1521'de söz konusu hattın temelini teşkil eden Belgrad Osmanlıların eline geçer. 1521-1566 arasında 13 kalenin Osmanlı muhasarasına sadece on günden fazla, 9 kalenin ise yirmi günden fazla dayanabilmesi Osmanlı ordusunun muhasaralardaki kabiliyetini gösterir²⁹⁹.

Doğu'da ise durum daha farklıydı. Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadan, iaşeden mahrum bırakmak suretiyle yıldırma ve yıpratma stratejisi takip ediyordu.

²⁹⁶ Günümüzde harabe halinde olan bu yer için bk. Tahsin Yazıcı, "Dînever", *DİA*, XIX, 356.

²⁹⁷ İsmet Parmaksızoglu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Belleten*, XXXVII/146 (1973), s. 200.

²⁹⁸ Söz konusu savaşa dair bk. Feridun Emecen, "Mohaç Meydan Muharebesi", *DİA*, XXX, 232-235.

²⁹⁹ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, s. 116-117.

Safevi ordusuyla karşılaşmak için uğraşan Osmanlı ordusu ise genellikle gelen istihbarata göre Safevi ordusunu takip etmekteydi. Doğu seferlerinde Batı'da olduğu gibi kale muhasaralarıyla uğraşılmıyordu. Irak-ı Acem olarak ifade edilen Kuzeybatı İran'da tahkimi kuvvetli bir kalenin varlığından pek söz edilemezdi. Buna mukabil Irak-ı Arab olarak ifade edilen Bağdat tarafında karşımıza devasa bir kale çıkmaktaydı. Bu durum yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı ordusunun teknik sınıflarının belli bir hazırlık yapmasını gerekli kılmaktaydı. Zira Irakeyn Seferi'nde seferin birinci safhasında Musul'da bulunan Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın elde ettiği istihbarat neticesinde İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektupta, Bağdat Hâkimi Tekelü Mehmed Han'ın 3-4 sene yetecek zahire tedarik ettiğini, kalenin aman üzere fethedilmesi gerektiğini, aksi takdirde cebahaneye 3-4.000 kazma ve kürek tedarik edilmesi gerektiğini ifade eder³⁰⁰. Bu durum yukarıda ifade edildiği üzere başka yönlerde faaliyet gösteren Osmanlı ordusundaki farklılığın teknik sınıflar üzerinden yapılmasına dair dikkate değer bir misaldir. Ancak bu inceleme sadece Osmanlı ordusundaki teknik sınıfları oluşturan asker sayıları üzerinden yapmak yeterli değildir. Mesela İkinci İran Seferi'nde hemen önceki Estergon Seferi'ne katılan Osmanlı merkez ordusunun sayısına bakıldığında dikkate değer bir fark olmadığı görülür. Estergon Seferi'ne katılan piyade birliklerinden yeniçerilerin sayısı 8.166, cebeci sayısı 463, topçu sayısı 615, top arabacıları 544'tür. Sefere katılan ve altı bölük halkı olarak ifade edilen süvari birliklerinin sayısı ise 5.005'tir³⁰¹. İkinci İran Seferi'ne katılan piyade birliklerinden yeniçerilerin sayısı 8.561, cebeci sayısı 460, topçu sayısı 424, top arabacıları sayısı 494'tür. Sefere katılan merkez ordusuna bağlı süvari birliklerinin sayısı ise 5.662'dir. Her iki seferdeki askerî sınıfların sayılarına bakıldığında cebecilerin sayıları neredeyse aynı iken topçu ve top arabacıları sınıfına mensup neferin Estergon Seferi'nde kısmen daha fazla olduğu görülür. Süvari birliklerine bakıldığında ise İkinci İran Seferi'nde az da olsa sayısal fazlalık söz konusudur. Ancak bu farklılıklar coğrafi olarak farklı bölgelere sefere çıkan Osmanlı ordusunun yapısal farklılığını izahta yeterli değildir. Buna dair analizin geniş bir dönemi kapsayarak aynı zamanda teknik sınıfların sahip olduğu mühimmat ile teçhizatın çeşidi ve sayısı üzerinden yapılacak mukayese ile değerlendirilmesi daha belirleyici olacaktır.

Tam olarak zaman ve mekânı tespit edilmese de Osmanlı ordusundaki tüfekli süvarilerin ortaya çıkışını yukarıdaki meseleyle bağlantılı olarak sefer coğrafyasına özel bir durum olma

³⁰⁰ M. Tayyip Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, XXI/83 (1957), s. 450-451, 464.

³⁰¹ Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi*, s. 25-26. Söz konusu çalışmada sefere katılan asker sayılarının verildiği tablo ile metin içerisindeki başlıklarda verilen asker sayıları sehven karıştırılmıştır. Metin içerisindeki asker sayıları doğrudur (bk. s. 23).

ihtimali vardır³⁰². Zira muharebelerde pek çok kez müspet tesiri müşahade edilen tüfeklerin at üzerine çıkarılarak elde edilecek hız ve manevra kabiliyetiyle etkili durumun Safevilere karşı sürdürme keyfiyeti olabilirdi. Osmanlı ordusunda ilk tüfekli süvarilerin ihdasına dair bilgi veren ve sıklıkla başvurulmuş kaynak Habsburg elçisi olarak Osmanlı topraklarında bulunan Busbecq'tir. Busbecq, Hırvatistan civarında sayıları yaklaşık 2.500'ü bulan Türk akıncılarının kendilerinden sayıca daha az gayrimüslim süvarilere mağlup olma gerekçesini onların küçük misket tüfekleriyle mücehhez olmalarına bağlar. Ayrıca küçük misket tüfeklerinden Türklerin korktuğunu ifade eder. Bu hadiseden elde edilen tecrübeyle Rüstem Paşa'ya tam olarak hangisi olduğu belli olmayan İran seferinden önce kıdemli askerler arasından 200 kişilik bir tüfekli süvari ihdas edilmesine yönelik tavsiyede bulunulur³⁰³. Rüstem Paşa tarafından böyle bir birliğin kurulup talimlere dahi başladığı ifade edilse de sefer yürüyüşü esnasında hem tüfeklerin bozulması hem de askerin temizlik hassasiyetinden dolayı tüfeklerden vazgeçilip süvarilerin tekrar ok ve yaylarına kavuştukları belirtilir³⁰⁴. Busbecq'in tüfekli süvari meselesine dair değerlendirmeleri Rüstem Paşa'ya sunulan *Kitab u Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'mînîn* adlı eserde de kendine yer bulur³⁰⁵. Burada Osmanlı ordusunun Doğu serhaddine çıktığı seferlerin hiçbirinde Safevilerin Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadığı, dolayısıyla hazine masrafinin arttığı ve beyhude gayret sarf edildiği belirtilir. Bu hususta ne yapılması gerektiğine dair verilen tavsiyelerde ise Diyarbekir paşası gibi Safevilere dair tecrübe sahibi olan birinin serasker tayin edilmesi gerektiği, paşanın askerî maiyeti içerisinde tüfekli yeniçerilerin gönüllü olanlarından 4-5.000 kadar tüfekli süvari birliği kurulması tavsiye edilir³⁰⁶. Yukarıda ifade edilen tavsiyelere uyularak bu tarihlerde merkez ordusunda teşkilatlı bir tüfekli süvari birliği kurulduğuna dair henüz bilgi yoktur³⁰⁷. Buna mukabil Osmanlı ordusunun İkinci İran seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterinde merkez ordusunda olmasa da mahallî olarak atlı tüfekli askerlerin olduğuna dair kayıtlar vardır. Van Kalesi'ndeki Osmanlı

³⁰² Osmanlı ordusunda tüfekli süvari birliklerinin ihdasına dair ilk değerlendirmeler için bk. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 125-126; Feridun Emecen, *Klasik Osmanlı Çağında Savaş*, İstanbul 2018, s. 66-67; *Savaşın Sultanları*, I, 60-61; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 58: Bu çalışmalarda tüfekli süvari birliklerinin ortaya çıkması meselesi daha ziyade Osmanlı ordusu içerisinde tüfek kullanımının yaygınlaşması üzerinden değerlendirilmiştir.

³⁰³ Zinkeisen, bu teşebbüsün Sultan Süleyman'ın 1548'deki İkinci İran Seferi'nde gerçekleştiğini ifade ederken, Emecen, 1553'teki Nâhcıvan Seferi olabileceğini ifade eder (Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 125; *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 67).

³⁰⁴ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2005, s. 132-134.

³⁰⁵ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, s. 122-123. Bu meseleye söz konusu kaynağa Emecen temas eder (*Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 67).

³⁰⁶ Feridun Emecen, *Klasik Osmanlı Çağında Savaş*, s. 66-67; ayrıca bk. *Savaşın Sultanları*, I, 60-61.

³⁰⁷ Coşkun Ünsal, *Kapıkulu Süvarileri*, s. 255.

hakimiyetinden sonra muhafaza için temin edilen gönüllü askerler arasında tüfekli süvarilerin oldukları görülür. 23 Receb 955/28 Ağustos 1548’de Gölbaşı’nda artık müstakil bir eyalet olan Van Vilayeti’nin timar kethüdası Ferruh Bey, vilayet defterdarı Gülabi Bey ve kaledeki gönüllüler ağasının yanı sıra yine kaledeki tüfekli süvariler ağasına da inam verilmiştir³⁰⁸.

Doğu serhaddine hareket eden Osmanlı ordusuna mahalli beylerin katılımının Batı’daki orduya göre daha geniş olduğu vakidir. Bunun sebebi ordunun yapısal farklılığından ziyade devletin Doğu serhaddindeki idarî teşkilatlanmasından kaynaklanmaktaydı³⁰⁹. Zira merkezî idare, fetih esnasında hizmet ve itaati görülen mahallî beylere fetihten sonra kendi topraklarını idare yetkisini verirdi. Osmanlı idarî teşkilatında ocaklık statüsündeki sancakları ifade eden bu uygulamada sancakların idaresi hükümet ve yurttluk-ocaklık sancaklar adı altında mahallî bey ya da emirlere bırakılırdı³¹⁰. Hükümet sancaklarda tahrir uygulanmaz ayrıca merkezî idarenin herhangi bir görevlisi de bulunmazdı. Bu sancak idarecilerinin kendilerine ait askerleri vardı. Sefer esnasında idarî teşkilattaki tâbi olduğu beylerbeyinin emri altında sefere katılırlardı³¹¹. Yurtluk-ocaklık statüsündeki sancaklarda ise tahrir ve timar uygulanırdı³¹². Her iki statüdeki sancakların idarecileri sadakatle merkezî idareye hizmet ettikleri sürece idarelerine devam edebilirlerdi. Bu uygulama sadece Doğu’ya has bir durum olmasa da buradaki hassasiyetten dolayı daha fazla tercih edilmiştir. Zira Osmanlı İmparatorluğu, Doğu’da Safevî nüfuzunun genişlememesi ve Safevilere karşı yürütülen askerî faaliyetlerde mahalli beylerin görev almaları için buradaki ailelere ocaklık statüsünde sancak tevcih ederek onları devletin resmî bir memuru haline getiriyordu. Sultan Süleyman zamanında Diyarbekir, Çıldır, Van ve Bağdat

³⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112. Van Kalesi’ndeki tüfekli süvarilerin haricinde defterde, Mısır hazinesini getiren ve sefere katılan Receb b. Hamza ve Ali b. İskender isimli iki tüfekli Mısır süvarisine dair de kayıt vardır (s. 236).

³⁰⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı serhaddindeki idarî teşkilatlanmasına dair ayrıntılı bilgi için bk. Gabor Agoston, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013, s. 155-177.

³¹⁰ Orhan Kılıç, “Yurtluk”, *DİA*, XLIII, 614-615; aynı müellif, “Ocaklık”, *DİA*, XXXIII, 317-318; aynı müellif, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 10 (1999), s. 119-137. Bu hususta ayrıca bk. Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 267-277.

³¹¹ Hükümet statüsündeki sancakların Sultan Süleyman döneminde hazırlanan Kanunnâme’ye göre tarifi şu şekildedir: “... bunlardan mâ’ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hıdmet ü itâ’atleri mukâbelesinde tefrik ederler. Hattâ memleketleri mefrûzü’l-kalem ve maktû’ü’l-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultânî olmamışdır. İçlerinde ümerâ-i Osmâniyye’den ve kul tâ’ifesinden hiçbir ferd yokdur. Cümle kendülere mahsûsdur. Ve bunların ‘ahidnâmeleri mucibince azl ü nasb kabul eylemezler. Ammâ cümlesi mutî’-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir ümerâ-i Osmâniyye gibi kangî eyâlete tâbiler ise beğlerbeğleriyle sefer eşerler. Kavm ü kabîle ve başka asker sâhibleridir” (Orhan Kılıç, “Yurtlu-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, s. 120-121).

³¹² Diyarbekir ve Van eyaletlerine bağlı mahalli emirlere tevcih edilen sancaklardaki timar uygulamalarına dair bk. Kumiko Saito, “16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’su’nda Timarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, LI/51 (2018), 63-113.

eyaletlerinde toplamda 22 ocaklık sancak vardı³¹³. Buradaki bey ve emirler orduya askeri destek vermelerinin yanı sıra ordunun ihtiyaç duyduğu besin malzemelerinin tedarikinde de önemli görevler üstlenmekteydi.

1548'de ikinci kez Safeviler üzerine yürüyen Türk ordusu Rumeli, Anadolu, Rum, Karaman, Maraş/Zülkadriye, Diyarbekir ve Erzurum eyaletlerindeki askerler ile saltanat merkezindeki kapıkulu askerlerinden oluşmaktaydı³¹⁴. Sefer hazırlıklarının tamamlanmasına dair emir giden ve hazırlıklarını tamamlayan eyalet askerleri 1 Muharrem 955/11 Şubat 1548'de toplanma yeri olarak tayin edilen Erzurum'a doğru hareket ettiler³¹⁵. Orduların hareketinden önce İstanbul'da olduğu anlaşılan Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya, Rumeli ordusunun Gelibolu geçidinden hareket ederek Anadolu'ya geçmesi emredildi³¹⁶. Ali Paşa ise 4 Safer 955/15 Mart 1548'de İstanbul'dan ayrıldı. 9 Safer 955/20 Mart 1548'de Pojega Sancakbeyliği'nden Erzurum Beylerbeyliği'ne terfi eden Ulama Paşa, 12 Safer/23 Mart'ta Üsküdar'a geçti. 15 Safer/26 Mart'ta'de ise Elkas Mirza Erzurum'a doğru hareket etti. Sultan Süleyman ve merkez ordusu ise 18 Safer/29 Mart'ta İstanbul'dan Üsküdar'a geçti³¹⁷. Erzurum'da Osmanlı ordugahına şahit olan Fransa Elçisi Aramon Türk ordusunun yaklaşık 300.000 bin kişiden oluştuğunu tahmin etse de bu sayı sadece askeri değil ordudaki yük ve binek hayvanlarını da kapsadığı takdirde bir anlam ifade eder³¹⁸.

Sefere iştirak eden eyâlet askerlerinin hangileri oldukları rûznâmçe defteri ve kitâbî kaynaklarda zikredilse de birliklerin sayılarına dair bilgi yoktur. Ancak 1527-28 bütçesinde verilen kılıç timar sayısında büyük bir değişiklik olmadığını düşünürsek ve bu sayıya cebelüler de dahil edildiği vakit eyalet askerlerinin asgari 50.000 olduklarını ifade edebiliriz. Ayrıca sefere hangi beylerbeyi ve sancakbeylerinin katıldığını sefer esnasında tutulan rûznâmçe kayıtlarından tespit etmek mümkündür.

Sefere katılan kapıkulu askerlerinin sayılarını aynı şekilde rûznâmçe defterindeki mevacib ve inam kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Ancak defterde mevacib kayıtlarındaki sayılar ile inam dağıtılan asker sayısı arasında farklılıklar vardır. Defterde sefer esnasında askere dağıtılan 955/1548 yılına ait Masar, Recec, Reşen ve Lezez ayları ile 956/1549 yılına ait

³¹³ Orhan Kılıç, "Ocaklık", s. 317.

³¹⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 85.

³¹⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 85.

³¹⁶ Merkezi idarenin Rumeli'den gelecek ve Rumeli'ye geçecek eyalet askerleri için Gelibolu geçidini kullandırmasındaki hassasiyetine dair bk. Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Ordularının Geçiş Güzergahı Olarak Gelibolu", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Sayı 2 (2008), s. 886-897.

³¹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 86-88.

³¹⁸ Nicola Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009, s. 112.

Masar, Recec ve Reşen aylarının mevacib kayıtları vardır³¹⁹. Ancak kayıtların bazısında kapıkulu zümresine ait maaş alan asker sayısı verilirken bazı kayıtlarda ise sadece ilgili aylarda verilen toplam maaş miktarı yazmaktadır. Seferdeki kapıkulu zümresine ait asker sayılarını gösteren en bariz kayıt ise inam kayıdır. 21 Cemaziyelahir 955/28 Haziran 1548’de Tebriz’e giren Sultan Süleyman, 23 Cemaziyelahir 955/30 Haziran 1548’de Tebriz’de bulunan askere inam dağıtılması emretti. Kayıtlarda Tebriz’de bulunan kapıkulu zümrelerine ait asker sayıları verilmiştir³²⁰. Defterde kapıkulu zümrelerinin mevacib ve inam kayıtları arasındaki sayı farklılıkları ise verilen zayıat, fethedilen kalelere bırakılan asker ve muhtelif görev tevdi edilen askerlerin başka yerlerde olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Defterde merkez ve eyalet askerlerinin yanı sıra sefere iştirak eden saray görevlileri, mahalli beylere dair kayıtlar da mevcuttur.

³¹⁹ Askerlere verilen maaş için kullanılan mevacib terimi ve maaş dönemlendirmeleri için bk. Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, *DİA*, XXIX, 418-420.

³²⁰ Tebriz’de inam alan Osmanlı asker ve devlet adamları hakkında ayrıca bk. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 402.

Tablo 1.12 Rûznâmçe defterine göre sefer esnasında inam dağıtılan ve mevacib alan asker ve saray hizmetlilerinin sayıları ³²¹									
Sınıfı		İnam Dağıtılan	955 Yılı Mevacibi				956 Yılı Mevacibi		
			Masar	Recec	Reşen	Lezez	Masar	Recec	Reşen
P İ Y A D E L E R	Yeniçeriler	8.009	8.561	8.508	-	8.258	7.743	7.938	7.894
	Cebeciler	460	-	-	442	423	415	431	425
	Topçular	424	-	465	352	400	451	368	263
	Top Arabacıları	494	-	-	510	313	303	439	435
S Ü V A R İ L E R	Sipahiler	1.800	-	-	-	1.753	1.599	1.673	1.637
	Silahdarlar	1.800	-	-	-	1.703	1.623	1.654	1.614
	Sağ Ulufeciler	698	-	-	-	688	690	643	620
	Sol Ulufeciler	547	-	-	-	525	514	483	481
	Sağ Garipler	419	-	-	-	424	-	427	423
	Sol Garipler	398	-	-	-	400	-	390	379
	İçoğlanları ³²²	188	184	189	191	185	186	185	182
	Kapıcılar	284	-	252	246	240	249	244	238

³²¹ Sayılara fethedilen ve sınırda mevcut kalelere gönderilen asker sayıları dahil değildir.

³²² Rûznâmçe defterinde iççoğlanlarının maaşları aylık olarak verildiği için listeye her mevacib döneminin ilk ayına ait sayılar dahil edilmiştir.

S A R A Y H İ Z M E T L İ L E R İ	Baltacılar	27	26	26	24	24	24	24	24
	Istabl-ı Amire Hiz.	2.677	-	-	-	2.471	2.482	2398	2402
	Matbah-ı Amire Hiz.	241	253	247	-	245	234	234	230
	Çadır Mehtercileri	261	-	259	250	237	247	242	236
	Alem Mehtercileri	150	-	151	-	117	146	139	142
	Hayyatın-i Hassa	150	45	39	37	35	37	37	36
	Hayyatın-i Hilat		62	61	59	50	53	51	52
	Çakırcı	37	51	31	30	108	58	39	97
	Şahinci	27		30	26	69	38	31	44
	Atmacacı	-	17	12	-	3	13	11	4
	Müşaherehoran ³²³	-	169	167	133	82	137	143	116
	Ehl-i Hiref	108	106	106	104	99	95	101	100
	Peykler ³²⁴	39	40	39	33	34	34	36	37
	Sakalar	18	11	17	-	16	15	15	15

³²³ Müşaherehoran sınıfı maaşlarını aylık olarak aldıkları için listeye her mevacic döneminin ilk ayına ait sayılar dahil edilmiştir.

³²⁴ Peyklerin maaşları aylık olarak verildiği için listeye her mevacic döneminin ilk ayına ait sayılar dahil edilmiştir.

3.a Askerî Sınıflar

3.a.1 Yeniçeriler

İkinci İran Seferi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeniçeri sayısının toplamda 12.822 olduğu ifade edilir³²⁵. Ancak bunların hepsinin birden sefere katılması söz konusu değildir³²⁶. Sefer esnasında askere verilen mevaciblere göre sefere katılan asker sayısını çıkarmak mümkündür. 955/1548 yılı Masar mevacibine göre sefere katılan yeniçeri sayısı 8.561'dir³²⁷. Dolayısıyla seferin hemen başında orduda 8.561 nefer yeniçeri mevcuttur. Aynı yılın Recec mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısı 8.508'dir³²⁸. Seferin ilerleyen safhasında fethedilen kalelere nöbetçi olarak yeniçeri tayin edildiği için mevacib kayıtlarındaki yeniçeri sayılarında azalma görülür. Zira Recec mevacib kaydına göre Van Kalesi'ne 500, Amik Kalesi'ne 50 yeniçeri bırakılmıştır³²⁹. Bitlis Kalesi'nde ise 50 yeniçeri nöbetçidir³³⁰. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan yeniçeri sayısı 8.009'dur³³¹. Reşen mevacibinde ise yeniçeri sayısı belirtmeden sadece verilen toplam maaş yazılıdır³³². 955/1548 yılı Lezez mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısı 6.757'dir³³³. Bağdat Kalesi'nde 125 yeniçeri, Özi Kalesi'nde 80 yeniçeri, Van Kalesi'nde 500 yeniçeri, Amik Kalesi'nde 50 yeniçeri, Bitlis Kalesi'nde 150 yeniçeri, Adilcevaz Kalesi'nde ise 200 yeniçeri nöbetçidir³³⁴. Lezez mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısının düşük olmasının sebebi bir kısım yeniçerinin Mehmed Paşa'nın maiyetinde Bağdat'a gönderilmesidir. Nitekim rûznâmçe defterindeki Lezez mevacibine ait kayıtlarda Mehmed Paşa'nın maiyetinde 1.501 yeniçerinin olduğu kayıtlıdır³³⁵. Netice itibarıyla Lezez mevacibinde kalelerin haricindeki yeniçeri sayısı 8.258 yapar. Yine defterde aynı döneme ait başka bir kayıta yeniçerilere verilmesi adet olan yay parasını alan yeniçeri sayısının 8.257 olması toplam sayıyı teyit etmektedir³³⁶. 956/1549 yılı Masar mevacib kaydına bakıldığında yeni yılın ilk mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısının 7.743 olduğu görülür³³⁷. Aynı dönemde Van Kalesi'nde 496, Adilcevaz Kalesi'nde 200, Amik Kalesi'nde 50, Bitlis Kalesi'nde 150, Özil

³²⁵ Abdulkasim Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, s. 274.

³²⁶ Kemal Beydilli, "Yeniçeriler", *DİA*, XLIII, 454.

³²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 38.

³²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 108.

³²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 109.

³³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 125.

³³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

³³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 151.

³³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 206.

³³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 152.

³³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 172.

³³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 207.

³³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 300.

Kalesi'nde 80 yeniçeri olduğu kayıtlıdır³³⁸. Recec mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısı 7.938'dir³³⁹. Söz konusu mevacib döneminde Van Kalesi'de 250, Adilcevaz Kalesi'nde 180, Bitlis Kalesi'nde 146, Özil Kalesi'nde 77 yeniçeri vardır³⁴⁰. Reşen mevacibinde maaş alan yeniçeri sayısı ise 7.894'tür³⁴¹. Bu dönemde Van Kalesi'nde 237³⁴², Adilcevaz Kalesi'nde 178, Özil Kalesinde 76 yeniçeri nöbetçidir³⁴³. Reşen mevacibini Mehmed Paşa'nın maiyetinde Bağdat'ta alan yeniçeri sayısı ise 1.385'tir³⁴⁴.

Uzun bir zaman dilimini kapsayan İkinci İran Seferi'nde yeniçeriler toplamda yedi mevacibini sefer esnasında almıştır. Buradaki yeniçeri sayılarından hareketle sefere o dönemde mevcut yeniçerilerin tamamının katılmadıkları görülür. Kayıtlarda toplu mevacip alan yeniçeri sayılarının zamanla düştüğü görülür. Bunun sebebi sefer döneminde fethedilen kalelere nöbetçi olarak koyulan yeniçerilerdir. Diğer bir sebep ise Mehmed Paşa'nın maiyetinde Bağdat muhafazası için gönderilen yeniçerilerdir.

3.a.2 Cebeciler

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez kuvvetlerini oluşturan kapıkulu ocaklarından biri olan cebeciler ordunun teknik sınıfını oluştururdu. Yeniçeri ocağı neferlerinin ihtiyaç duyduğu mühimmatın temin, tamir, yapım ve muhafazaları ocağın temel vazifesiydi³⁴⁵. Bu teknik vaziyet daha sonra değişecek cebeci ocağı mensupları ilerleyen dönemlerde muharip unsurlar olarak karşımıza çıkacak ve sayıları artacaktır³⁴⁶.

İkinci İran Seferi döneminde 955/1548 yılının Masar mevacibinde sefere katılan cebecilerin sayıları belirtilmeden aldıkları toplam para verilir³⁴⁷. Aynı durum Recec mevacibi için de geçerlidir³⁴⁸. Buna mukabil ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan cebeci sayısı 460'tır³⁴⁹. Reşen mevacibini alan cebeci sayısı 442'dir³⁵⁰. Lezez mevacibinde ise maaş alan cebeci sayısı 423'tür³⁵¹.

³³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 301.

³³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 359

³⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 359.

³⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 428.

³⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 428.

³⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 431.

³⁴⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 447.

³⁴⁵ Yasemin Kılıçarslan, "Cebeci", *DİA*, VII, 182. Ayrıca bk. aynı müellif, "Cebeci Ocağı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 20 (Ekim 1986), s. 43-53; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, II*, Ankara 1988, s. 3-31.

³⁴⁶ Cebeci Ocağı'nın XVI. yüzyıldaki faaliyetleri ve yaşadığı dönüşüm hakkında bk. Turgay Koçak, *Osmanlı Ordusu Geri Hizmet Birliklerinde Teşkilat ve Dönüşüm: Cebeci Ocağı*, Doktora Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.

³⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 42.

³⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107.

³⁴⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

³⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 149.

³⁵¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 227.

Rûznâmçe defterinde yeni yılın ilk dönemi olan 956 yılının Masar mevacicine göre maaş alan cebeci sayısı 415'tir³⁵². Bu sayı Recec mevacicinde 431³⁵³, Reşen mevacicinde ise 425'tir³⁵⁴. Mevacip kayıtlarına göre sefer esnasında farklı dönemlerde maaş alan cebeci sayılarının küçük farklar olsa da genel olarak aynı olduğu görülür. Seferin başındaki 460 olan cebeci sayısındaki ufak düşüşler ise sefer esnasında verilen zayıttan ya da farklı görevlere gönderilmeleri nedeniyle mevacicip ödemeleri esnasında hazır bulunmamalarından kaynaklandığı ifade edilebilir.

3.a.3 Topçular

Top dökmek ve muharebelerde top kullanmak üzere iki kısımdan teşekkül eden topçular, Osmanlı merkez ordusunun piyade birliklerindendir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusundaki topçu mevcudunun 1.204 olduğu ifade edilir³⁵⁵. Buna mukabil İkinci İran Seferi'ne katılan topçu sayısı söz konusu sayının çok altındadır. İkinci İran Seferi esnasında 955/1548 yılının Masar mevacicinde topçuların sayıları belirtilmeden aldıkları toplam para verilir³⁵⁶. Sefere katılan topçu sayısına dair ilk kayıt 955/1548 yılının Recec mevacicine aittir. Buna göre sefere katılan topçu sayısı 465'tir³⁵⁷. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan topçu sayısı 424 kişidir³⁵⁸. Reşen mevacicini alan topçu sayısı ise 352'dir. Recec mevacicine oranla Reşen mevacicinde maaş alan topçu sayısındaki azalmanın sebebi fethedilen kalelere gönderilen topçularla alakalıdır. Zira Van Kalesi'nde nöbetçi topçu sayısı 54'tür³⁵⁹. Lezez mevacicine göre maaş alan topçu sayısı 400 kişidir. Aynı mevacic kaydında Van Kalesi'nde 54, Adilcevaz Kalesi'nde 8, Bitlis Kalesi'nde 11, Erciş Kalesi'nde 6, Amed Kalesi'nde 40 topçu olduğu kayıtlıdır³⁶⁰. 956/1549 yılının Masar mevacicine göre maaş alan topçu sayısı 451'dir³⁶¹. Aynı dönem Van Kalesi'ndeki nöbetçi topçu sayısı 47'dir³⁶². Recec mevacicine gelindiğinde maaş alan topçu sayısı 368'dir³⁶³. Bu dönemde Van Kalesi'nde topçu sayısı 53'tür³⁶⁴. Reşen mevacicinde maaş alan topçu sayısı 263'tür³⁶⁵. Aynı dönemde Van Kalesi'nde nöbetçi topçu sayısı 73³⁶⁶ iken Bağdat'a Mehmed

³⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 303.

³⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

³⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441.

³⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Teşkilâtı, II*, 35, 70.

³⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 34.

³⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

³⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

³⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 154.

³⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 228.

³⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 303, 323, 332.

³⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.303.

³⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 368, 386, 392.

³⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 361.

³⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.441.

³⁶⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 430.

Paşa'nın maiyetiyle giden topçu sayısı 30'dur³⁶⁷. Bunun haricinde Erzurum Kalesi'nde top dökmek için giden ve buradaki nöbetçi topçu sayısı 60'tır³⁶⁸.

3.a.4 Top Arabacıları

Büyük topların nakilleri için teşkil edilen top arabacıları merkez ordusunun piyade birliklerindendir. Topçularla birlikte sefere giden top arabacıları, büyük topları nakletmelerinin yanı sıra topları çeken araba ve hayvanların muhafazalarından da sorumluydular. XVI. yüzyılın ortalarında top arabacılarının mevcudunun 678 olduğu ifade edilir³⁶⁹.

İkinci İran Seferi döneminde 955/1548 yılının Masar mevacibinde top arabacılarının sayıları belirtilmeden aldıkları toplam para verilir³⁷⁰. Aynı durum Recec mevacibi için de geçerlidir³⁷¹. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan top arabacıları sayısı 494'tür³⁷². Mevacib alan top arabacılarının sayısını gösteren ilk kayıt ise Reşen dönemine aittir. Buna göre sefere katılan top arabacıları sayısı 510'dur³⁷³. Lezez mevacibini alan top arabacıları sayısında ise düşüş görülür. Bu dönemde maaş alan top arabacı sayısı 313'tür³⁷⁴. Sayının azalmasındaki sebep muhtemelen bazı top arabacılarının yeni alınan kaleler ve mevcut kalelere dağılmasıyla alakalıdır. 956/1549 yılı Masar mevacibine bakıldığında maaş alan top arabacıları sayısının 303'tür³⁷⁵. Recec mevacibinde bu sayı yeniden yükselerek 439 olur³⁷⁶. Reşen mevacibinde ise maaş alan top arabacıları sayısı 435'tir³⁷⁷. Başka bir kayıta Bağdat'ta Mehmed Paşa'nın maiyetinde 38 top arabacı neferi olduğu kayıtlıdır³⁷⁸.

3.a.5 Kapıkulu Süvarileri

Osmanlı merkez ordusunun süvari birliklerini kapıkulu süvarileri ya da altı bölük halkı da denilen birlikler oluşturur. Altı bölükten birincisi sipahi, ikincisi silahdar olarak ifade edilirken diğer dört bölükten ikisi sağ ve sol ulufeciler, diğer ikisi ise sağ ve sol garipler olarak isimlendirilmiştir. Kapıkulu sipahilerinin barış zamanında ve sefer esnasında muhtelif hizmetleri vardır. Kapıkulu süvarilerinin mevcudunu gösteren kaynaklara bakıldığında söz

³⁶⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.448.

³⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 449, 452.

³⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Teşkilâtı, II*, 100, 107.

³⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 33.

³⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107.

³⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

³⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 151.

³⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s 228, 326.

³⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 304.

³⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

³⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441.

³⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 448.

konusu mevcudun zamanla arttığı görülür. Mesela 1566'da kapıkulu süvarileri sayısı 11.044 iken 1597'de 17.000'dir³⁷⁹.

İkinci İran Seferi döneminde 955/1548 yılının Masar mevacibinde kapıkulu sipahilerinin sayıları belirtilmeden aldıkları toplam maaş verilir³⁸⁰. Aynı durum 955 yılının Recec³⁸¹ ve Reşen³⁸² mevacibi için de geçerlidir. Ancak ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan kapıkulu süvarilerine bakıldığında sipahi 1.800, silahdar 1.800, sağ ulufeci 698, sol ulufeci 547, sağ garipler 419, sol garipler ise 398 kişidir.³⁸³ Mevacib kayıtlarında sefere katılan kapıkulu sipahilerinin sayılarının düzenli olarak verildiği ilk kayıt ise 955/1548 yılının Lezez mevacibine aittir. Buna göre maaş alan sipahi sayısı 1.753, silahdar 1.703, sağ ulufeci 688, sol ulufeci 525 kişidir³⁸⁴. Kapıkulu sipahilerinden sağ garip ve sol garip zümrelerine mensup askerler Bağdat'a giden Mehmed Paşa'nın yanındadır. Sağ gariplerin sayısı 424, sol gariplerin sayısı ise 400'dür³⁸⁵.

956/1549 yılının Masar mevacibinde maaş alan sipahi 1.599, silahdar 1.623, sağ ulufeci 690, sol ulufeci ise 514 kişidir³⁸⁶. Recec mevacibinde maaş alan sipahi 1.673, Silahdar 1.654, sağ ulufeci 643, sol ulufeci 483³⁸⁷, sağ garip 427, sol garipler 390 kişidir³⁸⁸. Reşen mevacibine bakıldığında maaş alan sipahi 1.614, silahdar ise 1650 kişidir³⁸⁹. Sağ ulufeci 620, sol ulufeci 481 kişidir³⁹⁰. Sağ gariplerin 423, sol garipler 379 kişidir³⁹¹. Mehmed Paşa'nın maiyetinde 23 sipahi, 11 Silahdar, 1 sağ ulufeci ve 6 sol ulufeci olduğu kayıtlıdır³⁹². Ayrıca bazı kayıtlarda 5 nefer Silahdarın nüzül için görevlendirildiği³⁹³, bir kısım sipahinin de Van Kalesi'nde olduğuna dair kayıtlar vardır³⁹⁴.

³⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Teşkilâtı, II*, 146-147; Coşkun Ünsal, *Kapıkulu Süvarileri*, s. 146. Ayrıca bk. Erhan Afyoncu, "Sipahi", *DİA*, XXXVII, 256-258.

³⁸⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 30, 34, 39, 42.

³⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 105, 109.

³⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 134.

³⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

³⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 227, 253, 261, 278, 287, 293, 302, 315, 325, 326, 330, 337.

³⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 172, 256, 261, 273.

³⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 307, 317, 319, 321, 325, 327, 330, 332, 336, 337, 348, 350, 355.

³⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 367, 368, 370, 371, 383, 385, 402, 416, 432.

³⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 360, 392.

³⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 439.

³⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 440.

³⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 448.

³⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 448.

³⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 432.

³⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 432.

3.b Saray Hizmetlileri

İkinci İran Seferi'ne Osmanlı ordusuyla katılan saray hizmetlileri Enderun oğlanları, kapıcılar, ıstabl-ı âmire hizmetlileri, matbah-ı âmire hizmetlileri, av hizmetlileri (çakırcı, atmacacı ve şahinci), çadır mehtercileri, alem mehtercileri, terziler, peykler, sakalar, müşehherahoran ve ehl-i hiref sınıflarından oluşmaktadır. Sefere katılan saray hizmetlilerinin sayılarını rûznâmçe defterindeki mevacib kayıtları ve inam kayıtlarından çıkarmak mümkündür.

3.b.1 İçoğlanları/Enderun Oğlanları

Sefere katılan saray görevlilerinden biri gılmânân-ı enderûn, gılmânân-ı hâssa ve gılmânân-ı Saray-ı Âmire olarak da anılan içoğlanlarıdır. İçoğlanları devşirme olarak saraya alınarak muhtelif devlet hizmeti için yetiştirilen hizmet sınıfıdır. Enderun'da eğitim gören içoğlanları, Enderun'da Büyük ve Küçük oda, Doğancı koğuşu, seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olarak yedi kademede eğitimlerini tamamlar. Buradaki eğitimi nihayete erdiremeyenler ise çıkma adıyla ara sınıflardan ayrılarak muhtelif askerî birliklere katılırlar. Söz konusu çıkmaların daha ziyade kapıkulu süvarilerine katıldıkları görülür³⁹⁵.

İçoğlanlarının maaşlarını üç ayda bir aldıkları ifade edilse de İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterindeki maaş kayıtlarının aylık olarak tutuldukları görülür. Sefer döneminde 955/1548 yılının Safer ayına ait kayda göre sefere katılan içoğlanı sayısı gulam 55 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 67 kişi, kiler bölüğü ise 35 kişi olmak üzere toplamda 184'tür³⁹⁶. Rebiülevvel ayına ait kayda göre gulam sayısı 54 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 71 kişi ve kiler bölüğü 35 kişi olmak üzere toplamda 187'dir³⁹⁷. Rebiülahir yılına ait kayda göre gulam sayısı 54 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 73 kişi, kiler bölüğü 35 kişi olmak üzere 189'dur³⁹⁸. Cemaziyevvel ayına ait kayda göre gulam sayısı 57 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 73 kişi, kiler bölüğü 35 olmak üzere toplamda 192'dir³⁹⁹. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan içoğlanı sayısı 188'dir⁴⁰⁰. Cemaziyelahir ayına ait sayılar bir önceki ayla aynıdır⁴⁰¹. Receb ayına ait kayda göre gulam sayısı 56 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 73 kişi, kiler bölüğü 35 olmak üzere toplamda 191'dir⁴⁰². 955/1548 yılı Ramazan ayına ait kayda göre gulam sayısı

³⁹⁵ Abdülkadir Özcan "Gulam", *DİA*, XVI, 184; Ahmet Şimşirgil, "İç oğlanı", *DİA*, XXI, 449-450; Mehmet İpşirli, "Enderun", *DİA*, XI, 186.

³⁹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18.

³⁹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 40.

³⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 69.

³⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 89.

⁴⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 103.

⁴⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 133.

73 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 75 kişi, kiler bölüğü 35 olmak üzere toplamda 210'dur⁴⁰³. Şevval ayına ait kayda göre gulam sayısı 52 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 72 kişi, kiler bölüğü 34 kişi olmak üzere toplamda 185'dir⁴⁰⁴. Zilhicce ayına ait kayda göre gulam sayısı 51 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 72 kişi, kiler bölüğü 37 kişi olmak üzere toplamda 187'dir⁴⁰⁵.

956/1549 yılı Muharrem ayına ait maaş kaydına göre gulam sayısı 51 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 74 kişi, kiler bölüğü 34 kişi olmak üzere toplamda 186'dır⁴⁰⁶. 956/1549 yılı Safer ayına ait maaş kaydına göre gulam sayısı 51 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 74 kişi, kiler bölüğü 34 kişi olmak üzere toplamda 186'dır⁴⁰⁷. Rebiülevvel ayına ait sayılar bir önceki ayla aynıdır⁴⁰⁸. Rebiülahir kaydına göre gulam sayısı 50 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 74 kişi, kiler bölüğü 34 kişi olmak üzere toplamda 185'tir⁴⁰⁹. Cemaziyelevvel kaydına göre oda bölüğü 27 kişi, gulam sayısı 49 kişi, hazine bölüğü 73 kişi, kiler bölüğü 34 kişi olmak üzere toplamda 183'tür⁴¹⁰. Cemaziyelahir kaydına göre gulam sayısı 49 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 73 kişi, kiler bölüğü 33 kişi olmak üzere toplamda 182'dir⁴¹¹. Receb⁴¹² ve Şaban⁴¹³ ayına ait sayılar bir önceki ayla aynıdır. Ramazan ayı kaydına göre gulam sayısı 49 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 72 kişi, kiler bölüğü 33 kişi olmak üzere toplamda 181'dir⁴¹⁴. Şevval ayı kaydına göre gulam sayısı 49 kişi, oda bölüğü 27 kişi, hazine bölüğü 72 kişi ve kiler bölüğü 32 kişi olmak üzere toplamda 180'dir⁴¹⁵.

3.b.2 Kapıcı ve Taberdarlar

Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî olarak ifade edilen saray kapıcılarının temel vazifesi saray kapılarını beklemek iken sefer dönemlerinde Sultan'a hizmet için sefere de katılmışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında bevvâb-ı dergâh-ı âlî (orta kapı kapıcıları) sayısının 1.925, bevvâb-ı bâb-ı hümayûn kapıcılarının ise 417 kişi olduğu ifade edilir⁴¹⁶. İkinci İran Seferi'ne katılan kapıcıların sayısı yaklaşık 250 civarındadır. Sefer döneminde 955/1548 yılının Masar mevacicb kaydında kapıcıların sayıları belirtilmeden sadece aldıkları toplam para verilir⁴¹⁷. Recce

⁴⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 160.

⁴⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 192.

⁴⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 228.

⁴⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 226.

⁴⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 260.

⁴⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 291.

⁴⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 330.

⁴¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 348.

⁴¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 363.

⁴¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 387.

⁴¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 407.

⁴¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 429.

⁴¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 458.

⁴¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 1988 Ankara, s. 396.

⁴¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 30, 41

mevâcibine göre sefere katılan kapıcı sayısı 252 kişi, taberdarların sayısı ise 26'dır⁴¹⁸. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan kapıcıların sayısı 284'tür⁴¹⁹. Reşen mevacic kaydına göre maaş alan kapıcı sayısı 246, taberdar sayısı yine 26'dır⁴²⁰. Lezez mevacic kaydında kapıcı sayısı 240, taberdar sayısı ise 24'tür⁴²¹. 956/1549 yılına gelindiğinde Masar mevacicine göre maaş alan kapıcı 249, taberdar sayısı 24⁴²², Recec mevacicinde 244⁴²³, Reşen mevacicinde ise 238'dir. Recec ve Reşen mevaciclerinde taberdar sayılarının 24 kişi olduğu görülür.

3.b.3 İstabl-ı Âmire Hizmetlileri

Sefere katılan saray hizmetleri içerisinde en fazla sayıya sahip olan grup saraya ait yük ve binek hayvanlarının hizmetlerini göre has ahır görevlileridir. Has ahır görevlileri sefer esnasında da Sultan ve diğer devlet adamlarının at ve diğer binek hayvanlarının bakım ve muhafazasını yapmaktaydılar⁴²⁴.

955/1548 yılının Masar mevacicinde ıstabl-ı amire hizmetlilerinin sayısı belirtilmeden sadece aldıkları toplam para verilir⁴²⁵. Aynı durum Recec⁴²⁶ ve Reşen⁴²⁷ mevacibi için de geçerlidir. Buna mukabil ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan ıstabl-ı amire hizmetlilerinin sayısı 2.677 kişidir⁴²⁸. Sefere katılan ıstabl-ı amire hizmetlileri sayısının düzenli olarak verildiği ilk mevacic kaydı 955/1548 yılının Lezez mevacicine aittir. Buna göre sefere katılan ıstabl-ı amire hizmetlilerinin sayısı 2.471'dir⁴²⁹. 956/1549 yılı Masar mevacicine göre maaş alan ıstabl-ı amire hizmetlileri sayısı 2.482⁴³⁰ iken Recec mevacicindeki sayı 2.398⁴³¹, Reşen mevacicinde ise 2.402'dir⁴³².

⁴¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 105.

⁴¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

⁴²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 154.

⁴²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 228.

⁴²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 312, 334.

⁴²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 369, 402.

⁴²⁴ Abdülkadir Özcan, "İstabl", *DİA*, XIX, 203; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 488-510.

⁴²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 33.

⁴²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107.

⁴²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 155.

⁴²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

⁴²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 279.

⁴³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 316.

⁴³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 369.

⁴³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 439.

3.b.4 Matbah-ı Âmire Hizmetlileri

Matbah-ı âmire saray mutfakı için kullanılan tabidir. Başında bulunan matbah emini sultan sefere çıktığında maiyetiyle birlikte sefere katılırdı. Seyyar mutfakların kurulduğu ordugahta hizmet devam ettirilirdi⁴³³. İkinci İran Seferi'ne katılan mutfak görevlilerinin sayısı 955/1548 yılı Masar mevacibine göre 253'tür⁴³⁴. Recec mevacib kaydına göre bu sayı 247'dir⁴³⁵. Ordu Tebriz'e girdikten sonra 23 Cemaziyelahir 955/30 Temmuz 1548'de inam olarak dağıtılan bahşişi alan mutfak görevlilerinin sayısı 241'dir⁴³⁶. Lezez mevacibinde maaş alan mutfak görevlilerinin sayısı ise 245'tir⁴³⁷. 956/1549 yılı Masar mevacibine göre maaş alan mutfak görevlileri sayısı 234'tür⁴³⁸, Recec mevacibine göre 234⁴³⁹ ve Reşen mevacibine göre 230'dur⁴⁴⁰.

3.b.5 Çadır ve Alem Mehtercileri

955/1548 yılının Masar mevacibinde sefere katılan çadırcıların sayısı belirtilmeden aldıkları toplam para verilir⁴⁴¹. Recec mevacibine göre sefere katılan saray çadırcılarının sayısı 259'dur⁴⁴². Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan saray çadırcılarının sayısı 261'dir⁴⁴³. Reşen mevacibine göre sefere katılan çadırcı sayısı 250⁴⁴⁴ iken, Lezez mevacibinde maaş alan çadırcı sayısı 237'dir⁴⁴⁵. 956/1549 yılına gelindiğinde Masar mevacibinde maaş alan çadırcı sayısı 247⁴⁴⁶, Recec mevacibine göre 242⁴⁴⁷, Reşen mevacibinde ise 236'dır⁴⁴⁸.

Sefer katılan alem mehtercilerinin sayısına dair 955/1548 yılının Masar mevacibi kaydında bilgi yoktur⁴⁴⁹. Sefere katılan alem mehtercilerinin sayısına dair ilk kayıt Recec mevacibindedir. Buna göre sefere katılan çadırcı sayısı 151 kişidir⁴⁵⁰. Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan alem mehtercilerinin sayısı 150'dir⁴⁵¹. Reşen mevacibinde maaş alan alem mehtercilerinin sayısı olmadan aldıkları para verilir⁴⁵² Lezez mevacibine göre sefere katılan

⁴³³ Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", *DİA*, XXVIII, 118.

⁴³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 43.

⁴³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

⁴³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁴³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 317.

⁴³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 368.

⁴⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 440, 449.

⁴⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 40.

⁴⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁴⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 149.

⁴⁴⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁴⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 312, 332.

⁴⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 369.

⁴⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441.

⁴⁴⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 34, 43.

⁴⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴⁵¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 142.

alem mehterci sayısı 117'dir⁴⁵³. 956/1549 yılının Masar mevacibinde maaş alan alem mehtercilerini sayısı 146⁴⁵⁴, Recec mevacibinde 139⁴⁵⁵, Reşen mevacibinde ise 142'dir⁴⁵⁶.

3.b.6 Terziler

Saray hizmetlileri içerisinde hayyâtîn-i hil'at ve hayyâtîn-i hâssa adı altında iki terzi grubu vardır. Bunlar sultanın elbiselerinin yanı sıra devlet adamlarına giydirilecek hilatleri dikerlerdi. Saray terzileri elbiselerin haricinde içine evrak konulan keseleri de dikerdi. Sultanla birlikte terzilerin de sefere gitmeleri kanundu. İkinci İran Seferi'ne katılan saray terzicilerinin sayısı 955/1548 yılı Masar mevacibine göre hayyatın-i hassa sayısı 45 kişi iken hayyatın-i hilat sayısı ise 62'dir⁴⁵⁷. Recec mevacibine göre hayyatın-i hassa 39 kişi, hayyatın-i hilat sayısı ise 61'dir⁴⁵⁸. Ordu Tebriz'e girdikten sonra dağıtılan bahşişi alan hayyatın-i hassa ve hilat sayıları 150'dir. Ayrıca söz konusu sınıftan 33 şakirde de bahşiş verildiği görülür⁴⁵⁹. Reşen mevacibin göre hayyatın-i hassa sayısı 37, hilat sayısı 59'dur⁴⁶⁰. Lezez mevacibinde ise hayyatın-i hassa sayısı 35, hayyatın-i hilat sayısı ise 50 kişidir⁴⁶¹. 956/1549 yılına gelindiğinde Masar mevacibini alan hayyatın-i hassa sayısı 37, hayyatın-i hilat sayısı 53'tür⁴⁶². Recec mevacibinde hayyatın-i hassa sayısı 37, hayyatın-i hilat sayısı 51⁴⁶³, Reşen mevacibinde hayyatın-i hassa sayısı 36, hayyatın-i hilat sayısı ise 52'dir⁴⁶⁴.

3.b.7 Av Hizmetlileri

Av hizmetlileri arasında çakırcı, şahinci, atmacacı gibi sultanın av hayvanlarının bakımıyla vazifeli kişiler vardır. Çıkılan seferlerde genellikle av eğlenceleri de tertip edildiği için av hizmetlileri de seferlere katılırlardı. Av hizmetlilerinden İkinci İran Seferi'ne katılan çakırcı sayısı 955/1548 yılı Masar mevacibine göre 51'dir⁴⁶⁵. Aynı maaş dönemine ait başka bir kayıta çakırcı ve parscı sayısı 5 kişinin daha olduğu görülür⁴⁶⁶. Recec mevacibinde çakırcı sayısı 31⁴⁶⁷, Reşen mevacibinde 30⁴⁶⁸ Lezez mevacibinde ise çakırcı sayısı 108'dir⁴⁶⁹. Tebriz'de

⁴⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁴⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 318, 336.

⁴⁵⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

⁴⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441.

⁴⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 103.

⁴⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 149.

⁴⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 228.

⁴⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 312.

⁴⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 369.

⁴⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 440.

⁴⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 41.

⁴⁶⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 50.

⁴⁶⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 163.

⁴⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229, 236, 268.

dağıtılan bahşişi alan çakırcı sayısı 37'dir⁴⁷⁰. 956/1549 yılı Masar mevacibine göre maaş alan çakırcı sayısı 58⁴⁷¹, aynı yılın Recec mevacibine göre 39⁴⁷², Reşen mevacibinde ise 97'dir⁴⁷³.

İkinci İran Seferi'ne katılan şahinci sayısı 955/1548 yılı Recec mevacibine göre 30'dur⁴⁷⁴. Bu sayı Reşen mevacibinde 26⁴⁷⁵, Lezez mevacibinde ise 69'dur⁴⁷⁶. Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan şahinci sayısı 27'dir⁴⁷⁷. 956/1549 yılının Masar mevacibine göre maaş alan şahinci sayısı 38⁴⁷⁸, Recec mevacibinde 31⁴⁷⁹ ve Reşen mevacibinde ise 44'tür⁴⁸⁰.

İkinci İran Seferi'ne katılan atmacacı sayısı 955/1548 yılı Masar mevacibine göre 17 kişi'dir⁴⁸¹. Recec mevacibinde bu sayı 12⁴⁸², Lezez mevacibinde ise 3'tür⁴⁸³. 956/1549 yılı Masar mevacibine göre maaş alan atmacacı sayısı 13⁴⁸⁴, Recec mevacibinde 11⁴⁸⁵ ve Reşen mevacibinde ise 4'tür⁴⁸⁶.

3.b.8 Müşaherehoran

Müşaherehoran, doğrudan hazineden maaş ve tahsisat alan, diğer bir ifadeyle aylık alan belli bir grubu ifade eder. Müşaherehoran grubu içerisinde kazaskerler, padişah hocası, bazı üst düzey devlet görevlileri ve akrabaları, Osmanlı Devleti'ne tabi devletlerin hanedanlarına mensup kimseler, bazı saray görevlileri ve katipler, merkez ordusuna bağlı bölük ağaları gibi geniş bir kitleyi ihtiva eder⁴⁸⁷. İkinci İran Seferi' döneminde 955/1548 yılı Safer ayında maaş alan müşaherehoran sayısı 95⁴⁸⁸, Rebiülevvel'de 169⁴⁸⁹, Rebiülahir'de 167⁴⁹⁰, Cemaziyelevvel'de 133⁴⁹¹, Cemaziyelahir'de 169⁴⁹², Receb'de 133⁴⁹³, Şaban'da 167⁴⁹⁴,

⁴⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 318, 323, 332.

⁴⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

⁴⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441, 464.

⁴⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107.

⁴⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 155.

⁴⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 235, 273.

⁴⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁴⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 318, 323, 336.

⁴⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

⁴⁸⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441, 464.

⁴⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 41, 50.

⁴⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁴⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁴⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 318, 323, 332.

⁴⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

⁴⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 441.

⁴⁸⁷ Erhan Afyoncu, "Müşaherehoran", *DİA*, XXXII, 153-154.

⁴⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 19, 20, 26, 27, 28, 31, 40.

⁴⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 29, 31, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 50

⁴⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 58, 59, 61, 65, 67, 71, 74

⁴⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 84, 85, 86, 89, 90

⁴⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 98, 99, 100, 101, 102, 107, 109, 110.

⁴⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 119, 120, 121, 122, 129

⁴⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 133, 135, 136, 137, 138, 143, 144, 147, 150, 153

Ramazan'da 126⁴⁹⁵, Şevval'de 82⁴⁹⁶, Zilhicce'de 119'dur⁴⁹⁷. 956/1549 yılına gelindiğinde ise Muharrem ayında maaş alan müşaherehoran sayısı 137⁴⁹⁸, Safer'de 134⁴⁹⁹, Rebiülevvel'de 142⁵⁰⁰, Rebiülahir'de 143⁵⁰¹, Cemaziyelevvel'de 111⁵⁰², Cemaziyelahir'de 181⁵⁰³, Receb'de 116⁵⁰⁴, Şaban'da 173⁵⁰⁵, Ramazan'da 167⁵⁰⁶, Şevval ayında ise 61 kişidir⁵⁰⁷.

3.b.9 Ehl-i Hiref

Saray hizmetlileri içerisinde ehl-i hiref olarak ifade edilen muhtelif alandaki sanat erbablarından oluşan grubunda sefere katıldığı görülür. İkinci İran Seferi'ne katılan ehl-i hiref mensubu 955/1548 yılı Masar⁵⁰⁸ ve Recec⁵⁰⁹ mevacibine göre 106'dır. Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan ehl-i hiref mensubu 108'dir⁵¹⁰. Reşen mevacibinde bu sayı 104⁵¹¹, Lezez mevacibinde ise 99'dur⁵¹². 956/1549 yılı Masar mevacibinde maaş alan ehl-i hiref mensubu 95 kişi görülür⁵¹³. Recec mevacibinde ehl-i hiref sayısı 101⁵¹⁴, Reşen mevacibinde ise 100'dür⁵¹⁵.

3.b.10 Peykler

Peykler resmî haberleşme ve tören bölümü olarak temelde iki vazifesi bulunan hizmet grubudur⁵¹⁶. İkinci İran Seferi'ne katılan peyk sayısı 955/1548 yılı Safer, Rebiülevvel ve Rebiülahir maaş kayıtlarına göre 40 kişidir⁵¹⁷. Bu sayı Cemaziyelevvel maaş kaydında 39⁵¹⁸, Cemaziyelahir kaydında 37⁵¹⁹, Receb kaydında 33'tür⁵²⁰. Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan peyk sayısı ise 39 kişidir⁵²¹. Başka bir kayıta 955/1548 Şevval'inden 956/1549 Muharrem'ine kadar

⁴⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 161, 162, 163, 166, 170, 176.

⁴⁹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 188, 190, 195.

⁴⁹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 202, 203, 204, 209, 211, 214, 215, 218, 230.

⁴⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 232, 234, 235, 237, 240.

⁴⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 251, 260, 265, 267, 268, 271, 272, 276, 277.

⁵⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 291, 295, 297, 298, 301, 304, 313, 321.

⁵⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 323, 325, 326, 331, 332, 333, 335.

⁵⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 345, 346, 347.

⁵⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 349, 354, 355, 362, 364, 365, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377.

⁵⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 383, 384, 387, 388, 400, 401, 402.

⁵⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 408-409, 410-411, 412, 413, 415, 416, 422.

⁵⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 431, 433, 434, 435, 436, 437, 442, 449.

⁵⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 457, 458, 459, 460, 461, 463.

⁵⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 43.

⁵⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁵¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

⁵¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 154.

⁵¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁵¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 313.

⁵¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370.

⁵¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 440.

⁵¹⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "Peyk", *DİA*, XXXIV, 263.

⁵¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 20, 41, 59.

⁵¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 103.

⁵¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 103.

⁵²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 136.

⁵²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499.

aylık olarak maaş alan peyk sayısının 34 olduğu görülür⁵²². 956/1549 yılının Rebiülahir ayı maaş kaydına göre maaş alan peyk sayısı 36⁵²³, Cemaziyelevvel'de 36⁵²⁴ Cemaziyelahir'de 37⁵²⁵ Şaban'da 37⁵²⁶, Ramazan'da 37⁵²⁷ ve Şevval ayında ise 36'dır⁵²⁸.

3.b.11 Sakalar

İkinci İran Seferi'ne katılan saka sayısı 955/1548 yılı Masar mevacibine göre 11 kişidir⁵²⁹. İlerleyen mevacib dönemlerinde bu sayı artar. 955/1548 yılı Recec mevacibine göre sefere katılan sakaları sayısının 17 olduğu görülür⁵³⁰. Tebriz'de dağıtılan bahşişi alan saka sayısı 18'dir⁵³¹ Lezez mevacibine göre sayı 16'dır⁵³². 956/1549 Masar⁵³³, Recec⁵³⁴ ve Reşen ödeme yapılan saka sayısı 15'tir⁵³⁵.

Netice itibariyle yukarıdaki rakamlara göre II. İran Seferi'ne katılan merkez ordusu ve saray hizmetlilerinin toplam sayısı şöyledir⁵³⁶: Merkez ordusu 9.939 piyade ve 5.662 süvariden olmak üzere toplamda 15.601 neferdir. Saray hizmetlileri sayısı ise 4.393 kişidir. Bu çerçevede sefere katılan merkez ordusu ve saray hizmetlilerinin toplam sayısı 19.994 kişidir.

⁵²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 235.

⁵²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 337.

⁵²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 348.

⁵²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 371.

⁵²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 417.

⁵²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 437.

⁵²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 461.

⁵²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 41.

⁵³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.

⁵³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

⁵³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 229.

⁵³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 318, 334

⁵³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 370

⁵³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 440

⁵³⁶ Toplam sayılar Tebriz'de inam dağıtılan asker sayıları üzerinden hesaplanmıştır. Yeniçeri sayısı için 955/1548 Masar mevacibinde maaş alan asker sayısı dahil edilmiştir. İnâam dağıtılan sınıflardaki eksiklik Masar mevacibindeki sayılardan tamamlanmıştır.

II. BÖLÜM: SEFERDE YAŞANAN GELİŞMELER

1. Osmanlı Ordusunun Yürüyüşü

Osmanlı ordusunun İstanbul'dan hareketi aşamalı oldu. Sultan, Elkas Mirza ve Erzurum Beylerbeyi tayin edilen Ulama Paşa'nın önden gitmesini uygun gördü. 13 Safer 955/24 Mart 1548'de devlet adamları Elkas Mirza'ya Sultan Süleyman tarafından kendisine Tebriz'in verildiğini tebşir etti. Sultan Süleyman'ın tensibiyle artık "*Acem padişahı olarak*" telakki edilen Elkas, 14 Safer 955/24 Mart 1548'de Sultan'ın huzuruna geldi⁵³⁷. Muhtemelen burada son istişareler yapıldıktan sonra Elkas Mirza'nın ordunun toparlanacağı Erzurum'a gitmesine müsaade edildi. Ulama Paşa, maiyetine verilen altı bölük halkından bir miktar askerle Üsküdar'a geçti. 15 Safer 955/25 Mart 1548'de İstanbul'dan hareket eden Elkas Mirza, kendisini Üsküdar'da bekleyen Ulama Paşa'ya katıldıktan sonra söz konusu öncü grup Erzurum'a hareket etti⁵³⁸.

Sultan'ın hareketinden evvel geçiş esnasında sıkışıklığa mahal vermemek için kapıkulu ordusunun Üsküdar'a önden geçmesi kararlaştırıldı. Bu hususta Yeniçeri Ağası Pertev Ağa görevlendirildi⁵³⁹. 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Sultan Süleyman ve seferin başından sonuna kadar yanında olan Şehzade Cihangir'in at üzerinde Bâb-ı Hümayûn'da görünmeleriyle sefere çıkış merasimi başladı. Merasim için orta avluda kapıkulu süvarileri ve yeniçeriler Sultan'ı selamlamak için nizami bölükler halinde hazır bekledi. Aynı şekilde vüzera, devlet görevlileri ve saray hizmetlileri teşrifata uygun olarak sıralandı. Sultan görüldüğü zaman tabl ve nekkareler çalmaya başladı. Saltanat sancakları açıldı ve yedi adet altın çubuklu tuğ hareket etti. Bu esnada tüfekli yeniçeriler atış yaparak Sultan'ı selamladı. Ardından Üsküdar'a geçmek için Topkapı Sarayın'dan Beşiktaş İskelesi'ne hareket edildi⁵⁴⁰. Sultan Süleyman ve orduyu görmek isteyen İstanbul halkı güzergahtaki yolları sağlı sollu doldurdu. Beşiktaş'a gelen Sultan kendisini burada bekleyen kadırgaya binerek 18 Safer 955/29 Mart 1548'de Üsküdar'a geçti. Sultan'ın geçişi esnasında Boğaz'da bekleyen gemilerden top atışı yapıldı. Sultan ve devlet adamlarının Üsküdar'a geçişi esnasında gemi trafiğini organize eden ve nakliye görevi alan Rodos Sancakbeyi Salih Reis, Galata müteferrikaları reisi Turgud Reis ve yine Galata

⁵³⁷ Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 395.

⁵³⁸ Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s. 430; Celalzâde, devlet adamlarının Sultan Süleyman'a tedbir maksatlı olarak Elkas Mirza'nın önden gönderilmesini istediklerini ifade eder (Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 524). Elkas Mirza İstanbul'dan ayrılmadan önceki son görüşmelerinde kendisine 5.000 flori inam verdi (Kaan Doğan, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde On Yıl: Bir Filori Defteri Işığında Harcamalar ve Rumeli Güzergâh*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 315).

⁵³⁹ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 24-25.

⁵⁴⁰ Osmanlı ordusunun sefere çıkış esnasında icra edilen merasimin diğer örnekleri için bk. Mehmet İpçioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahcivan Seferi*, s. 63; Ahmet Önal, *Kanuni'nin Son Seferi (Sigetvar 1566)*, İstanbul 2019, s. 193-194.

müteferrikaları levend reislerinden üç kaptana inam verildi⁵⁴¹. Sultan'ın otağı Üsküdar'da İbrahim Ağa Çiftliği'ne kuruldu. Kaynaklar asker ve mühimmat nakliyatının birkaç gün evvel başlaması nedeniyle her iki yakada asker, hayvan ve yüklerin büyük bir kalabalık oluşturduğunu ifade eder⁵⁴².

Üsküdar'a gelen Osmanlı ordusu burada 1 gün kaldı⁵⁴³. Burada iken Budin Beylerbeyliği'nden mazul Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey'e Semendire Sancağı verilerek muhafaza için sancak bölgesine gönderildi⁵⁴⁴. 20 Safer 955/31 Mart 1548'de Üsküdar'dan ayrılan ordu 28 Safer 955/8 Nisan 1548'de Yenişehir'e geldi. Kaynaklar, Sultan'ı karşılamak için ordugaha gelecek şehzadenin karşılanması ve dahil olması hususundaki teşrifata dair bilgi verir. Buna göre Manisa Sancakbeyi Şehzade Selim, Sultan'ı karşılamak için hareket ettikten sonra Yenişehir'in bir menzil gerisine gelerek bekledi. Şehzade Selim'in yaklaştığını haberi üzerine Sultan Süleyman, onun karşılanması için vezirleri görevlendirdi. Şehzade Selim, kendisini karşılamaya gelen Rüstem Paşa ve diğer vezirlere teşrifata göre hilat ve hediyeler verdi. Daha sonra hareket edilerek 29 Safer 955/9 Nisan 1548'de ordugaha dahil olundu. Şehzadenin otağı Sultan Süleyman'ın otağının yanına kuruldu. Ertesi gün divan kurularak Şehzade Selim huzura kabul edildi ve bu esnada şehzade ve maiyetinin hediyeleri Sultan Süleyman'a takdim edildi⁵⁴⁵. 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548 tarihinde Yenişehir menziline Şehzade Selim muhtelif renk ve cinsten kumaş ve elbiselerle 9 at, Lala Cafer Bey 4 at hediye etti. Şehzadenin hocası Şemseddin Efendi ise 2 cilt normal, 1 cilt tezhipli Kur-ân-ı Kerim, 1 cilt Kitâb-ı Dâire-i Hazret-i Ali, 1 cilt tezhipli Dîvân-ı Hüsrev ve Dehlevî, 1 cilt Hamse-i Nizâmî

⁵⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16. Ayrıca bk. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 396.

⁵⁴² Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, s. 430; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 524; İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971, 255; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 259. Bazı kaynaklarda Osmanlı ordusunun İstanbul'dan hareket tarihi 19 Safer 955/30 Mart 1548 Cuma günü olarak verilir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 25; M. Kemal Özergin, *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971, s. 17; Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 45).

⁵⁴³ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 142: "Mezkûr konakda bir gün oturak olunup..."; Nasuh, daha sonra kaleme aldığı *Târih-i Âl-i Osmân*'da Osmanlı ordusunun Üsküdar'da 3 gün kaldığını ifade ederek yanlış bilgi verir ("Üsküdar yakasına ubûr eylediler. Üç gün anda arâm olunup..." *Târih-i Âl-i Osmân*, s. 430). Devrin diğer kaynaklarından Celalzâde de ordunun Üsküdar'da 1 gün kaldığını ifade eder (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 527). Osmanlı ordusunun Üsküdar'da 3 gün kalması mümkün değildir. Zira hem sefer dönemini ihtiva eden müstakil *Süleymannâme*'de hem de sefer esnasında tutulan rûznâmeçe defterinde bu tutarsızlığı ortaya koyan kayıtlar mevcuttur.

⁵⁴⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 142; Matrakçı Nasuh *Süleymannâme (1a-95b)*, s. 88

⁵⁴⁵ Matrakçı Nasuh *Süleymannâme (1a-95b)*, s. 89; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 32-34. Celalzâde, Şehzade Selim'in Sultan Süleyman'ı 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548'de Seyyid Gazi menziline karşıladığını ifade eder (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 527); *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 256; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 260. Rûznâmeçe defterindeki kayıt Şehzade Selim'in babasını Seyyid Gazi menziline değil daha önce Yenişehir menziline karşıladığını kesin olarak göstermektedir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17).

hediye etti. Hüsam Bey de kıymetli kumaş ve elbiseler hediye etti⁵⁴⁶. Bunlara karşılık Şehzade Selim'e 1.000.000 akçe ve muhtelif cinsten hilat inam olarak verildi. Maiyetindekiler de hilat giydirildi⁵⁴⁷. Ordu Yenişehir'de iken Safevî hakimiyetindeki Luristan adlı yerin beyi Rüstem Bey ve kardeşi Mehmed Bey ordugaha geldi⁵⁴⁸. 2 Rebiülevvel 955/11 Nisan 1548'de Akbıyık Derbendi'nde iken Bağdat tarafından Cihangiroğulları olarak bilinen bir aşiret Safevîlerden kaçıp 10.000 hâne ile Sultan'a tâbi olduklarının haberi geldi. Haber üzerine Murad Çavuş'la hilat ve kılıç gönderildi⁵⁴⁹. 5 Rebiülevvel 955/14 Nisan 1548'de İnönü menzilinde iken Şehzade Selim'in Hocası Mevlânâ Şemseddin Efendi'ye 10.000 akçe ve 1 adet kırmızı murabba çuka, lalası Cafer Bey'e Frengî kırmızı çatma ve Defterdarı Hüsam Bey'e Bursa işi kırmızı müzehheb benek hilat inam olarak verildi⁵⁵⁰. Önceden Edirne muhafızı olarak tayin edilen Şehzade Selim maiyetiyle birlikte buradan Edirne'ye hareket etti. Şehzadeyi Vezir Rüstem Paşa ve İkinci Vezir Mehmed Paşa uğurladı⁵⁵¹.

Ordu, 8 Rebiülevvel 955/17 Nisan 1548'de Seyyid Gazi menziline geldi. Sultan burada iken Seyyid Gazi Sultan, Şüca Sultan ve Üryan Baba türbelerini ziyaret ederek ihsanlarda bulundu⁵⁵². Yürüyüşüne devam eden ordu 14 Rebiülevvel 955/23 Nisan 1548'de Akşehir'e ulaştı ve ordu burada 2 gün istirahat etti⁵⁵³. Konya Sancakbeyi Şehzade Bayezid, Sultan'ı karşılamak için ordugaha geldi. Şehzade Selim'e uygulanan teşrifat, Şehzade Bayezid için de tatbik edildi. Ertesi gün kurulan divanda Şehzade Bayezid, lalası Şeyh Mehmed Bey, Defterdar Sinan Bey ve hocası Mevlânâ Cafer Efendi, Sultan Süleyman'a hediyelerini takdim etti.

⁵⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17.

⁵⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 19.

⁵⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18. Luristan için bk. Rıza Kurtuluş, "Luristan", *DİA*, XXVII, 227. Aynı tarihte Rüstem Bey'in tekrar Luristan Sancakbeyi tayin edildiğine dair kayıt için bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 19.

⁵⁴⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 143.

⁵⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 21. *Süleymannâme*'de ordunun 5 Rebiülevvel 955/14 Nisan 1548'de Sultanönü'nde olduğu kayıtlıdır (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 144).

⁵⁵¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 89-90; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 35-36; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 527; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 256; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 260. Nasuh, şehzadelerin ordugaha gelerek Sultan'la birlikte belli bir mesafe kat etmelerindeki maksadın ordunun sevk ve idaresine dair ve Sultan'ın reaya ile olan ilişkisi ve şikâyetlerini nasıl incelediğine dair tecrübe kazanmak olduğunu ifade eder edinmesini istediğini ifade eder (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 91).

⁵⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 23. Matrakçı Nasuh, Sultan'ın zaviyelerde gördüğü dervişlerin durumunu şöyle tasvir eder: "Şehrîyâr-ı nâm-dâr hazretleri ziyâretlerine varup şîr-i şikâr gibi selâsil-i aglâl ile mukayyed ve üştür-i mehâr gibi tamâm halhâl ile mukalled halka halka dervişlerin gördi ki kimi zanûn-yı edeb üzre oturmuş kimi ka'dem-i tevâzu' üstüne turmuş kimi hizmetinin pûyân kimi esrâr ile hayrân içlerinde bir pîr-i Hayderî-meşrep ve bir şeyh-i Ca'ferî-mezheb-i sâhib-i vakâr ve temkîn kendüye lenger virüp oturmuş gördi" (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 144).

⁵⁵³ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 145; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 91; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 41; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 528; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, 256; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 261.

Rûznâmçe defterindeki 16 Rebiülevvel 955/25 Nisan 1548 tarihli pişkeş kaydına göre Şehzade Bayezid'in takdim ettiği hediyeler arasında kaftan, kıymetli kumaş, sarık, 20 res at, muhtelif cinste av kuşları ve 2 katar (14 erkek deve), 2 katar (14 dişi deve) vardı. Lala Şeyh Mehmed Bey 4 res at, Defterdar Sinan Bey 5 katar (35 erkek deve), Şehzade'nin hocası Mevlânâ Cafer Efendi ise 1 cilt Mesnevî, 1 cilt Dîvân-ı Hafız, 1 cilt Kitâb-ı Sad Hikem ve 1 cilt Fütühât-ı Şam kitaplarını hediye etti⁵⁵⁴. Şehzade Bayezid'in ordugaha katılmasından sonra yürüyüşüne devam eden ordu 21 Rebiülevvel 955/30 Nisan 1548'de Konya'ya geldi. 1 gün burada istirahat edildi. Sultan Süleyman 22 Rebiülevvel 955/1 Mayıs 1548'de Konya'da Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Şems Tebrizî, Şeyh Sadreddin Konevî, Fakih Ahmed Sultan ve Sultan Aleaddin türbelerini ziyaret etti. Söz konusu türbe ve zaviyelere para bağışlayarak ve kurban keserek tasaddukta bulundu⁵⁵⁵.

23 Rebiülevvel 955/2 Mayıs 1548'de Kırkpınar menzilinde Şehzade Bayezid'in lalası Mehmed Bey'e 50.000 akçe teslim edildi⁵⁵⁶. Rûznâmçe defterinde seferin başından beri Sultan'ın yanında bulunan Şehzade Cihangir'in ihtiyaçları için de harcama yapıldığı görülür. Mesela 24 Rebiülevvel 955/3 Mayıs 1548'de Şehzade Cihangir'e mor çukadan iskemle örtüsü yapılır⁵⁵⁷. Ordu, 29 Rebiülevvel 955/8 Mayıs 1548'de Niğde Kalesi'nin önündeki Bey Çayırı'na geldi ve burada 1 gün istirahat edildi⁵⁵⁸. 1 Rebiülahir/10 Mayıs'ta Safevî tarafından kaçıp gelen bir kurçi/korucuya inam verildi⁵⁵⁹. 2 Rebiülahir/11 Mayıs'ta Böğet'e gelen Sultan Süleyman sonraki iki menzili arabayla geçti⁵⁶⁰. 4 Rebiülahir/13 Mayıs'ta geldinen Kayseri'de ise 5 gün istirahat edildi⁵⁶¹. Buradayken Kayseri fukarasına para yardımı yapıldı. Ertesi gün kapıkulu sipahileri sol garipler zümresinden 2 kişi nöbette iken iki kişiyi yakaladı⁵⁶². Akşehir'de ordugaha dahil olarak Kayseri'ye kadar orduyla gelen Şehzade Bayezid'e 8 Rebiülahir/17 Mayıs'ta Sultan tarafından 1.000.000 akçe yanında muhtelif cinste kumaş ve hilat

⁵⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 25. Ayrıca bk. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 397.

⁵⁵⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 30; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 91.

⁵⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 32.

⁵⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 33.

⁵⁵⁸ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 147

⁵⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 35. Kurçi tabiri için bk. Abdülkadir Özcan "Kurçi", *DİA*, XXVI, 441.

⁵⁶⁰ Süleymannâme'de Osmanlı ordusunun Böğet'e ulaştığı tarih 1 Rebiülahir 955/10 Mayıs 1548 olarak verilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 147).

⁵⁶¹ *Süleymannâme* ve menzil defterine göre ordunun Kayseri'de konakladığı gün sayısı 4'tür. Ancak yine *Süleymannâme*'ye göre Kayseri'den sonraki ilk konak mahalli olan Engür Gölü'ne ordunun varış tarihi 10 Rebiülahir 955/19 Mayıs 1548'dir. Şayet ordu Kayseri'de 4 gün konaklamış ise Engür Gölü'ne 10 Rebiülahir/13 Mayıs'ta değil bir gün önce 9 Rebiülahir/12 Mayıs'ta varması gerekir. Bu şekilde ordunun Kayseri'de konakladığı gün hususunda ya da ordunun Kayseri'den sonraki konak mahalline ulaştığı tarih hususunda bir günlük boşluk vardır. Söz konusu tutarsızlık rûznâmçe defterinde Kayseri'de tutulan kayıtlara bakıldığında zaman giderilir. Kayıtlara göre ordu 5, 6, 7, 8 ve 9 Rebiülahir 955/14,15,16,17 ve 18 Mayıs 1548 tarihlerinde Kayseri'dedir. Dolayısıyla ordu Kayseri'de 4 gün değil 5 gün konaklamıştır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 36-47).

⁵⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 42.

inam olarak verildi. Ayrıca Şehzadenin maiyetinde bulunan adamlarına da 30 sevb mirâhûrî câme verildi. Bundan başka Lala Mehmed Bey'e 1 adet Frengî müzehheb çatma, Hoca Mevlânâ Cafer Efendi'ye 10.000 akçe ve 1 adet murabba câme, Defterdar Sinan Bey'e Bursa işi ala müzehheb benek inam olarak verildi⁵⁶³. 12 Rebiülahir/21 Mayıs'ta Çubukhan'a ulaşıldığında Şehzade Bayezid ordugahtan ayrılarak sancak merkezi Konya'ya hareket etti⁵⁶⁴. Aynı tarihte Sâ'ad Çukuru (Revan)'ndan Lütfullah el-Melik ordugaha geldi⁵⁶⁵.

Ordu, 16 Rebiülahir 955/25 Mayıs 1548'de Sivas'a ulaştığında Sultan'ı karşılamak için Amasya'dan hareket eden Şehzade Mustafa'nın Abdülvehhab Ensari Türbesi yakınlarına geldiği öğrenildi. Şehzade devlet adamlarının karşılamasından sonra aynı gün ordugaha dahil oldu⁵⁶⁶. 18 Rebiülahir 955/27 Mayıs 1548'de Şehzade Mustafa, lalası Sunullah Bey ve Defterdar Ferruh Bey'in hediyeleri Sultan'a takdim edildi. Şehzade Mustafa'nın sunduğu hediyeler arasında kıymetli ve cins kumaş, kaftan ve elbiselerin yanı sıra gümüş mutfak takımları, 23 res at, 5 katar (35 adet) devenin yanı sıra ispir çakırı, zağonos gibi av kuşları vardı⁵⁶⁷. Aynı şekilde Sunullah Efendi ve Ferruh Bey'in hediyeleri arasında kıymetli kumaş ve 4 adet at vardı⁵⁶⁸. Hediyelerin takdiminden sonra Şehzade Sultan'la görüştü ve Sivas'taki 3 gün istirahat edildi.

Sultan Süleyman Sivas'ta iken Yemen ve Hind ahvaline dair gelişmeleri bildiren haberler geldi. Daha önce Hadım Süleyman Paşa zamanında gerçekleşen Hind seferinde alınan Aden Kalesi ahalinin Portekizlilerle iş birliği yapması sebebiyle Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştı. 1547'de Ferhad Paşa'nın yerine Hint kaptanlığına getirilen Pîrî Reis'in Aden'i yeniden ele geçirdiği Mısır Beylerbeyi Davud Paşa'nın adamıyla Sultan'a bildirildi. Bu habere istinaden Piri Reis'e 100.000 akçe terakki verildi⁵⁶⁹.

21 Rebiülahir 955/30 Mayıs 1548'de ordu Koçhisarı'na geldiğinde ordugahtan ayrılacak olan Şehzade Mustafa ve maiyetine ihsanlar verildi. Şehzade Mustafa'ya 1.000.000 akçenin yanı sıra hilat ve kıymetli kumaşlardan elbiseler verildi. Sunullah Bey'e 1 adet Frengî

⁵⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 46; *Süleymannâme*'de Sultan'ın Şehzade Bayezid'e verdiği ihsanlar “bî-hadd u bî-kıyas nukûk ve ecnâs-ı inâm eyledi ki, hazîne-i hıyâl hıfz idüp enîşe-i havala ile ahâta etmek emr-i muhal idir” şeklinde ifade edilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (1a-95b), s. 92).

⁵⁶⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 148; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (1a-95b), s. 92; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 42-43; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 528.

⁵⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 48.

⁵⁶⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 148; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (1a-95b), s. 92-94; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 43-44; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 529.

⁵⁶⁷ Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 397.

⁵⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 49.

⁵⁶⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (1a-95b), s. 93-94. Bu hususta bk. İdris Bostan, “Pîrî Reis”, *DİA*, XXXIV, 383-385. Rûznâmçe defterinde Sivas menziline 19 Rebiülahir 955/28 Mayıs 1548 tarihli inam kaydındaki Mısır sancakbeyi ve kapudan Pîrî Bey olarak bahsedilen kişi muhtemelen Pîrî Reis olmalıdır. Söz konusu kayda göre kendisine 1 adet Bursa işi kırmızı a'lâ çatma gönderildi (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 54).

müzehebbat çatma, Ferruh Bey'e Bursa işi kadife benek ve şehzadenin maiyetinde bulunan adamlarına 30 adet elbise inam olarak verildi⁵⁷⁰. Daha sonra Şehzade Mustafa aynı tarihte Anadolu muhafazası için ordugahtan ayrılarak Amasya'ya geri döndü⁵⁷¹.

Osmanlı ordusu Koçhisarı'ndan itibaren yürüyüşte zorlanmaya başladı. 22 Rebiülahir 955/31 Mayıs 1548'de ulaştığı Yapak Karyesi ve birer gün aralıklarla geçtiği Ayaş Yaylası ve Şahne Çimeni güzergahı “*inişlü çıkışlu sarp dağlar aşılar*”, “*inişlü yokuşlu çamurlu dağlar aşılar*”, “*inişlü yokuşlu dağlar, depeler ve dereler aşılar*” şeklinde tarif edilir ve “*asker halkı ziyâde müzâyaka çekdi*” denilerek güzergahın zorluğu belirtilir. Ordu, daha sonra 25 Rebiülahir 955/3 Haziran 1548'de Akşar Ovası'nda bulunduğu esnada Anadolu Beylerbeyi ve maiyeti de ordugahın kuzeyinden Erzurum'a ilerledi⁵⁷².

27 Rebiülahir 955/5 Haziran 1548'de Suşehri'ne gelindiğinde Safevîler tarafından iltica eden Hasan adındaki kurçî/korucu ordugaha geldi. Aynı tarihte Şems Beyoğlu Manisa piyadegan sancakbeyi olarak tayin edildi⁵⁷³. 1 Cemâziyelevvel 955/8 Haziran 1548'de Erzincan'a ulaşan ordu bu kez orduda mevcut develerin yağlanması için 2 gün konakladı⁵⁷⁴. 3

⁵⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 55.

⁵⁷¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 148; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 92-94; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 43-44; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 529.

⁵⁷² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s.150.

⁵⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 57.

⁵⁷⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 151; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 94; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 59-62. Ticaret ya da askerî sefer gibi uzun süre ve mesafeli seyahatlerde taşıma kapasitesi, yürüyüş süresi ve taşıma maliyeti açısından en çok tercih edilen hayvanlardan biri devedir. Özellikle düşmandan ziyade coğrafya ile mücadelenin yoğun olduğu Doğu seferlerinde uzun müddet açlık ve susuzluğa tahammül edebilen bu hayvanlar günde 150 kilometrenin üzerinde mesafe kat etmesi ve 250 kilogram yük taşıyabilmesiyle sefer lojistiğinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt I, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 77; Devenin yük taşımacılığında avantajlarına dair müstakil bir çalışma için bk. İlber Ortaylı, “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 28/1 (1973/Ocak) s. 181-190). Bu anlamda kıymetli olan develerin belirli aralıklarla yapılması gereken bazı bakımları vardır. Yapılması lazım gelen en önemli işlem yağlamadır. Herhangi bir sefer öncesinde orduya dahil edilecek develer yürüyüşten önce yağlanır akabinde sefere hazır hale getirilir. Develerin sefere hazırlanmasına dair bilgi veren Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Ordu-yı Hümayûn'da sârvânlar kethüdâsı davet olunur. Göç ferman oldukça üsttürler revganları âdet üzere yağlanmayınca yükler çekilmez*” diyerek develerin derilerinin yağlanmadan yüklenmeyeceğini, Doğu seferlerinde bu işlemin genellikle İznik civarında yapıldığını belirtir. Develerin belli dönemlerde yağlanması önemlidir. Zira bu vesileyle özellikle yaz mevsiminde tüy döken develerin korunaksız kalan derileri sinek ve muhtelif hastalıklardan korunur. Ayrıca sineklerin rahatsız edip devenin yükünü atmasının önüne geçilir. Yine uzun yürüyüşler esnasında sürtünme dolayısıyla tahriş olan bölgelerinin yağlanması devenin hareketinde devamlılık sağlar. Söz konusu işlem katran ve zeytinyağı karışımıyla elde edilen “pûse”nin devenin kolanlarının geldiği yerlere sürülmesiyle gerçekleştirilir (Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, IX, 226, Ayrıca Osmanlı sefer organizasyonunun kullanılan hayvanlara dair bk. Ersin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Sefer Organizasyonlarında Kullandığı Hayvanlar (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2019). İkinci İran Seferi'nde orduda taşıma vasıtası olarak develerin kullanıldığına dair malumat olsa da ne kadar sayıda olduğuna dair net bir bilgi yoktur. Rûznâmçe defterinde sadece cebehane mühimmatı için kiralanan develerin sayısı 857 katar olarak verilir. 1 katarın 7 deve olduğunu varsayarsak bu sayı 5.999 deve yapar. Sefer esnasında ölenlerin yerine gelenler ve başka kira ya da satın alımları düşündüğümüzde orduda en az 6.000 devenin mevcut olduğu söylenebilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 42). *Süleymannâme*'de Tebriz'de ordunun çektiği sıkıntılar dile getirildikten sonra zahire kıtlığından dolayı ordunun Van'a gitmesi uygun görülür. Bu esnada yürüyüş halindeki birliklerin arkadan güvenliğini sağlamak için *dündar*

Cemâziyelvvel/10 Haziran'da ordu, Çubuk Ovası'nda Fırat kenarına geldi. Burada iken ordugaha Karabağ'dan Melik Kulab ve Melik Pek adında iki Ulus meliki geldi. Bunların haricinde Gürcü topraklarından emirler gelerek Sultan'a tabiyetlerini arz ettiler. Karşılığında ise kendilerine inamlar verildi. Söz konusu kişiler arasında Samshe Atabeyliği meliklerinden Gorgora (Kvarkare)'nin oğlu (Kahhosro/Keyhüsrev), Lursan/Lursad ve Başkapan gibi emirler vardı. Ayrıca Safevî topraklarından kaçıp gelen Mahmud adında biri de ordugaha gelerek tabiyet arz etti⁵⁷⁵. Seferden hemen önce Şah Tahmasb'ın Gürcü seferleriyle Safevîlere döndüğü iddia edilen Samshe Atabeyliği ve diğer Gürcü meliklerinden bazılarının ordugaha gelerek itaat arz etmeleri dikkat çekicidir. 4 Cemâziyelvvel/11 Haziran'da istirahat edilecek asıl konak Subha Han olmasına rağmen burası geçilerek yayla başında bir boğaza konuldu. Söz konusu menzil yolu dar ve tepelik olduğu için ordudaki at ve develerin çoğu ilerleyemedi. Burada istirahatte iken Erzurum'dan Ulama Paşa'nın kethüdası ordugaha geldi⁵⁷⁶.

Ordu, 6 Cemâziyelevvel/13 Haziran'da Hubnâr Kalesi'ne geldiğinde Sincar Sancakbeyi Gazi Kıranoğlu Şah Mehmed Bey, Ergani Sancakbeyi Budak Bey, Mekri Sancakbeyi Nur Ali Bey, ismi belirtilmeyen bir Kürt beyi ve Gürcü topraklarındaki İmereti/Başaçuk Krallığı'nın oğlu ordugaha geldi ve kendilerine inam verildi⁵⁷⁷. Ordu, 7 Cemâziyelevvel/14 Haziran'da Penek'e geldiğinde Adana Sancakbeyi Ramazanoğlu Pîrî Paşa, sabık Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa ve Bozok Sancakbeyi İsa Bey ordugaha gelerek Sultan'a hediyelerini takdim ettiler⁵⁷⁸. 8 Cemâziyelvvel/15 Haziran'da Mamaş Aşireti reisi Hasan Ağa oğlu Beşir Bey, bir adamı ve kethüdası ile ordugaha gelerek itaat arz etti. Yine burada iken Safevî tarafından kaçan bir kurçî/korucu ordugaha geldi⁵⁷⁹.

tain edilen Ahmed Paşa'ya 50 katar (350 deve) tayin edildiği belirtilir. Bu sayı muhtemelen 6.000 sayısının içindedir. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin ifadesine göre Anadolu seferlerinde develerin yağlanma mahallinin İznik ve civarı olduğu ifade edilse de İkinci İran seferinde Erzincan'dan önce herhangi bir mahalde develerin yağlandığına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak Abdülkadir Efendi'nin beyanını destekler nitelikte malumat Sultan Süleyman'ın ilk İran Seferi'ni ihtiva eden İrakeyn Seferi Ruznâmesi'nde mevcuttur. Buna göre 12 Zilhicce 940/24 Haziran 1534'te Yenişehir'e ulaşan ordu burada bir gün istirahat etmiş aynı zamanda develer yağlanmıştır (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 123, 151, 158; Matrakçı Nasuh'un Tebriz menziline dair verdiği bilgilerin çevirisinde bazı küçük hatalar vardır. Mesela “*Vân canîbine gitmesi enfa' görülmemegin zikr olan Tebrîz'den sürülüp*” cümlesinde görülmegin, görülmemegin şeklinde okunmuş Tebriz ile sürülüp arasındaki *sürgün* kelimesi atlanmıştır (Mukayese için bk. *Süleymannâme*, Marburg, Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. Nr. 955, v. 69a-69b).

⁵⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 54.

⁵⁷⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 151

⁵⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 63.

⁵⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 64. *Süleymannâme*'de Ramazanoğlu Pîrî Bey ve Safevî tarafından bir kurçî/korucunun Hubnâr Kalesi'de, Ali Paşa ve İsa Bey'in ise 8 Cemâziyelvvel 955'te Cînis menziline ordugaha dahil olduğu ifade edilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 152; Matrakçı Nasuh *Süleymannâme* (1a-95b), s. 94).

⁵⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 64.

Ordu, 9 Cemâziyelevvel 955/16 Haziran 1548'de toplanma yeri olan Erzurum sahrasına geldi. Sultan'ı Elkas Mirza ve Yeniçeri Ağası Pertev Ağa karşılayarak hazırlanan otağına kadar eşlik ettiler⁵⁸⁰. Ordunun toparlanması ve hazırlıkların ikmalı için Erzurum'da 6 gün istirahat edildi. Sultan'ın geldiği gün ordugaha gelen Gürcü emirlerinden birine inam verildi⁵⁸¹. 10 Cemâziyelevvel/17 Haziran'da ordugaha gelen bazı beyler Sultan'a hediyelerini takdim etti. Bunlardan Palu Sancakbeyi Cemşid Bey 4 res at, 200 kıyye sade yağ (revgan-ı sâde), 200 kıyye bal (asel), Cemşid Bey'in oğlu Temurtaş Bey 1 res at, Maraş zaimlerinden Mehmed Şah 1 res at, Gürcü emirlerinden Soylu Bey 200 res koyun ve 2 cemel sade yağ hediye etti⁵⁸².

17 Haziran'da Erzurum'da divan tertip edilirken Erzurum'a Sultan'dan önce gelen Karaman, Rum, Maraş Beyleri ile Erzurum Beylerbeyi divanda yerini aldı. Divana Elkas Mirza da katıldı. Paşalar teşrifata uygun şekilde sırasıyla el öperek Sultan'a hediyelerini takdim etti. 11 Cemâziyelevvel 955/18 Haziran 1548 tarihinde Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, İstanbul işi seraser, çatma, şâh-ı benek, sereng-i Acem, Bursa işi kemha, Şam işi atlas ve kutni gibi kıymetli kumaşlar hediye ederken, Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa 4 res at, Rûm Beylerbeyi Hızır Paşa 4 res at, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa 7 res at sundu ve Kızıuçan (Kozancan) Sancakbeyi Allahverdi Bey 1 res at, 100 kıyye sade yağ ve 50 kıyye bal hediye etti⁵⁸³. Burada ordugaha gelen Gürcü emirlerinden Erdoğdu Bey, Sa'ad Çukuru (Revan)'ndan gelen Lütfullah Bey ve Safevî tarafından gelen bir kurçi/korucuya inam verildi⁵⁸⁴. Ertesi gün Anadolu ve Rumeli Beylerinin gelmesiyle birlikte ordu tamamlandı. 12 Cemâziyelevvel/19 Haziran'da ordugaha sonradan gelen Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'da Sultan'a hediyelerini sundu⁵⁸⁵. 15 Cemâziyelevvel/22 Haziran'da Mamaş aşireti üyelerine inam verildi ve muhtemelen ordudan ayrıldılar⁵⁸⁶. Erzurum'da iken askere mühimmat ve teçhizat dağıtımı yapıldı⁵⁸⁷. 19 Cemâziyelevvel/26 Haziran'da Hasankale'ye gelindiğinde Trabzon Sancağı tevcih edilen Şirvanşah oğlu Mehmed Mirza Bey, Sultan'a hediyelerini takdim etti. Gürcü emirlerinden

⁵⁸⁰ *Süleymannâme*'de Elkas Mirza'nın burada Sultan'la görüşme imkânı yakaladığı ifade edilir. Karşılıklı konuşmalarının verildiği kısımda Elkas'ın hızlıca hareket ederek Şah Tahmasb'ın üzerine varılması gerektiğini, Sultan'ın ise Elkas'ın aceleci tavrına sakinlikle yaklaşarak “*her kimin basîret gözü Allah'ın inâyeti ile aydınlanırsa ve kalbi Hudâ'nın ilhâmı ile nurlanırsa gayret gösterip her ne cihete hareket etse talih-muvaffakiyet ona eşlik eder ve düşmanını hezimete uğratur*” diye cevap verdiği söylenir. Daha sonra Elkas'a Sultan tarafından 10.000 sikke ve çok sayıda kıymetli kumaşlar ihsan edildiği ifade edilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 94-95).

⁵⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 65.

⁵⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 66.

⁵⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 68.

⁵⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 69-70.

⁵⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 72.

⁵⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 76.

⁵⁸⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 96-97; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 45-46.

Purtanoğlu ve adamına inam verildi⁵⁸⁸. 20 Cemâziyelevvel/27 Haziran'da gelinen Çoban Köprüsü'nde ordugaha gelen Gürcü emiri ve adamlarına inam verildi⁵⁸⁹.

Ordu, Şark serhaddindeki Çoban Köprüsü mevkiine geldiğinde bu tarafa gönderilen 4 nefer Safevî casusunu yakalanarak haps edildi. Elleri birkaç parça mektup bulundu. Mektup Amasya, Tokat, Sivas ve Bozok'ta ikamet eden ve Safevîlerle müttefik olan Kızılbaş halifelerine ulaştırılacağı anlaşıldı. Mektup “*Siz ki kadîmden beri Kızılbaş hanedanının dostusunuz. Kızılbaşları koruyan gözeten ve himâye edersiniz. Hazır olarsınız. Biz bu tarafta Osmanoğullarına savaşta iken gelip yetişesiniz ki sizin yardımınızın bereketiyle bu büyük bela üzerimizden def ola*” diyerek Anadolu'daki Kızılbaş haliferini isyana teşvik ediyordu. Yakalanan casuslar idam edildikten sonra muhtemel bir ayaklanmanın yahut Safevîlere Anadolu'dan herhangi bir katılımın olmaması hususundan derhal Şehzade Mustafa'ya durumu anlatan bir ferman gönderildi. Mektupta isimleri geçen Kızılbaş halifelerinin yakalanıp öldürülmeleri istendi⁵⁹⁰.

Osmanlı ordusu 21 Cemâziyelevvel/28 Haziran'da Alagöz Derbendi'ne geldiğinde Sultan Süleyman'ı Pasin Sancakbeyi Ali Bey ve Oltu sancakbeyi karşıladı. Burada 1 gün istirahat edildi. Ali Bey ve oğluna inam verildi⁵⁹¹. 22 Cemâziyelevvel/29 Haziran'da Trabzon sancakbeyi Mirza Mehmed Bey'e hilat giydirilirken Oltu Kalesi ve Pasin Kalesi'nin tamiri için Oltu Sancakbeyi Sinan Bey ve Pasin Sancakbeyi Ali Bey'e bir miktar para verildi⁵⁹². Ertesi gün Sinan Bey'e de hilat giydirilerek Oltu Kalesi'nin tamiri için görevlendirildi ve ordugahtan ayrıldı⁵⁹³.

Alagöz Derbendi'nde iken yoğun yağmur yollarda bataklık meydana getirdiği için ordu yürüyüşte zorlandı⁵⁹⁴. 24 Cemâziyelevvel/1 Temmuz'da Rüstem Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa sonraki konak yerini kontrol için ileri hareket etti. 25 Cemâziyelevvel/2 Temmuz'da ise ordu Kızılbaş serhaddi olan Eleşkird Sahrası'na geldi. Burada Eleşkird Sahrası kethüdalarına 8

⁵⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 77. Chesneau, 26 Haziran'da ulaştıklarını ifade ettiği Hasankale'de gördüklerini şöyle anlatır: “*Ertesi gün, orduyla yol almaya başladık ve bir dağın üstünde bulunan ahşaptan inşa edilmiş bir kale olan Hasankale yakınlarında konakladık. Bu yerdeyken, Gürcistan beyleri, kısa boylu küçük atlar üzerinde geldiler. Ülkeye göre oldukça iyi giyimliydi. Büyük Efendi'nin (Sultan Süleyman) elini öpmeye ve kendi tebaaları gibi hürmet sunmaya gelmişlerdi. Kendilerini ve ülkelerinde bulunan her şeyi onun hizmetine sunuyorlardı. Ona koyunlar, peynir ve meyve ikram ettiler.*” (D'Aramon Seyahatnamesi, s. 51).

⁵⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 78.

⁵⁹⁰ Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 52: “*Siz ki kadîmü'l-eyyâmdan ashâb-ı ashâb-ı hânedân-ı sürh-ser ve erbâb-ı ahzâb-ı merdân-ı Rafz-perversiz, hâzır ve müheyyâ olasız, biz bu cânibde Âl-i Osman'la kâr-zârde iken gelip yetişesiz bâşet ki sizün himmetünüz berekâtında bu beliyiye-i aliye üstümezdən def ola*”

⁵⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 79.

⁵⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 80.

⁵⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 81.

⁵⁹⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriiz Hattı ve Anlamı*, s. 153-154.

adet mirahurî câme inam olarak verildi⁵⁹⁵. 26 Cemâziyelevvel/3 Temmuz'da Hamur Kalesi'ne gelindiğinde Safevî tarafından kaçıp gelen Kızılbaşlar ordugaha dahil oldu⁵⁹⁶. 28 Cemâziyelevvel/5 Temmuz'da Eleşkird miralay, 29 Cemâziyelevvel/6 Temmuz'da Safevî tarafından iltica eden bir Kızılbaş ve 1 Cemâziyelahir/8 Temmuz'da İmadiye Hâkimi Sultan Ahmed Bey'in bir adamı ordugaha geldi⁵⁹⁷.

Osmanlı ordusu 2 Cemâziyelevvel/9 Temmuz'da Erciş'e geldi ve burada 4 gün istirahat edildi⁵⁹⁸. Ordunun buradaki konaklaması esnasında Ulus Aşireti'den adamlar, ertesi gün ise Ulama Paşa'nın adamıyla Safevî tarafından iltica eden bir kurçı/korucu ordugaha geldi. Erciş'te iken Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Van Kalesi'nin muhasarası için görevlendirilerek ordudan ayrıldı⁵⁹⁹. 6 Cemâziyelevvel/13 Temmuz'da Dünbüllü Hacı Bey'in bir adamı Erciş'e geldi⁶⁰⁰. Chesneau, ordu Erciş'te iken askerin bir aylık yetecek kadar erzak temin etmesi emredildiğini ifade eder⁶⁰¹. Lütü Paşa, Anadolu'nun şark serhaddini teşkil eden Erciş'e gelindiğinde Elkas Mirza'nın beyanına göre Safevîlere tâbi bey ve askerin gelerek Sultan'a itaat etmesi gerektiğini ifade ederken durumun böyle olmadığı ve ordunun yürüyüşüne devam ettiğini söyler⁶⁰². Erciş'teki 4 günlük istirahat ve hazırlıktan sonra yola koyulan ordu sarp derbentler ve tozlu yollardan oldukça etkilendi⁶⁰³. 9 Cemâziyelahir/16 Temmuz'da Safevî tarafından gelen kurçı/korucu Bekrî ve Hasan Beyler ordugaha dahil oldu⁶⁰⁴. Ordu, 10 Cemâziyelahir/17 Temmuz Karadere ve Sökmenâbâd derbentlerini aşarak Sökmenâbâd Çayırı'na geldi. Ordunun bu menzile gelişi pek kolay olmadı. Zikredilen derbentler fazlaca taşlı ve sarp bir geçit olduğu için asker halkının at ve develeri telef oldu. Asıl konak yeri Karadere Köprüsü olmasına rağmen burada durulmayarak Sökmenâbâd'a gelindi⁶⁰⁵.

⁵⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 82.

⁵⁹⁶ *Süleymannâme*'de söz konusu menzil adı Sırt Ovası olarak ifade edilir ve burada yirmi-otuz nefer Kızılbaş'ın ordugaha gelerek tabiyet arz ettiği ifade edilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 154-155).

⁵⁹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 82.

⁵⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 82; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 155; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 98.

⁵⁹⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 99; *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 155. Diğer bir kaynakta söz konusu paşaların Van Kalesi muhasarasına Erciş'ten değil Hoy'dan hareket ettiği zikredilir (Câmi'ü'l-Cevâhir, s. 54). Celâlzâde ise paşaların Adilcevaz Kalesi'nde ayrıldıklarını ifade eder (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 530).

⁶⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 86.

⁶⁰¹ *D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 53.

⁶⁰² Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 301.

⁶⁰³ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 156.

⁶⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 87.

⁶⁰⁵ Yürüyüş esnasında Elçi D'Aramon'un maiyetiyle birlikte orduda bulunan Chesneau adı geçen derbentler geçilirken ordunun durumunu şöyle tasvir eder: "Bu şehirden (Erciş) sonra ordu bahsi geçen gölün yakınlara yerleşti ve biz dünyanın en talihsiz yolu ile karşı karşıya geldik. Ordunun yükü ve kalabalığı için son derece iki dağ geçidinin bulunduğu terk edilmiş bir çölden geçerken birçok insan, çok sayıda at, katır ve deve öldü.

Ordu yorgunluğunu atmak için burada 1 gün istirahat etti⁶⁰⁶. Burada iken Şirvan'ndan gelen bir Kızılbaş ordugaha dahil oldu. Muhtemelen bu kişiden sabık Şirvan Hâkimi Burhan Ali Sultan'ın akıbetine dair bilgiler alındı⁶⁰⁷.

Osmanlı ordusu ileri hareketına devam ederken garip bir gelişme oldu. Ordugahın yakınlarında yavru bir fil, sürücüsü ve Şah Tahmasb'ın Elkas Mirza'ya gönderdiği anlaşılan bir mektup bulundu. Muhtemelen gece vakti ordugah yakınlarına bırakılan yavru fil ve sürücüsü, seher vakti Osmanlı gözcüleri tarafından bulunarak ordugaha getirildi. Durum ordugah içerisinde dedikoduya yol açsa da yavru filin ne anlama geldiği ya da neye işaret ettiği tam olarak anlaşılamadı. Mesele mektubun muhtevası öğrenildiğinde anlam kazandı. Tahmasb, Elkas Mirza'yı müstehzi bir tavır ve alaycı bir üslupla yazdığı mektup ve gönderdiği yavru fil ile küçük düşürmek niyetindeydi. Elkas'ın isyan ederek Osmanlı'ya sığınması ve saltanat davasıyla geri gelmesine duyduğu kızgınlık ve nefreti mektubunda dile getirerek ona serzenişte bulundu. Elkas Mirza'nın pişmanlık ve ızdırabını artırmak adına fil ve mektup gönderdiğini ifade eden Tahmasb mektubunun devamında şunları söyler⁶⁰⁸:

“Osmanlı sultanının desteğiyle kötü ve hakir bir haldeyken kader sahibi oldum diye beynin fesat fikirlerle dolup muhalefet ve saltanat davasına düşerek uzak mesafeler kat edip, at ve eşekten inip, sonsuz zahmet ve güçlük yollarından düşmanlık arsasına gelmişsin. Yaradandan gafil ve zevk şarabıyla sarhoşsun. Devlet atından inmek istemesen bizimle inatlaşıp mezhebini terk etmezdin. O kişi ki bizim eşiğimize yüz sürer ise saadet tacını korur. Asıl mevkiine ulaşman ve muradına kavuşman için Hint padişahı Elburz dağına benzer iri cüsseli bir fil irsal etmişti. Şimdi bu fil sana gönderildi ki değersiz vücudunu yaksın, çevgan misali hortumu ile uğursuz kellen ile gûy topu gibi oynasin ve ayağıyla vücudunu yerle yeksan etsin ve dişleriyle kin dolu sineni parçalasın”.

Şah Tahmasb'ın mektubunu alan Elkas Mirza'nın gelen filin ne manaya geldiğini öğrenince ağabeyinin iddialarına karşılık bir mektup gönderdi. *Süleymannâme*'de yer alan cevabî mektup Elkas'ın sözlerinden ziyade Matrakçı Nasuh'un düşünceleriyle örülmüş bir propganma metni hüviyetinde gibi olup şöyle verilmiştir⁶⁰⁹:

Dağların üzerinden teçhizat ve yükleriyle düştüklerini gördük. Bu, görmesi çok üzücü ve hiç hoş olmayan bir şeydi.” (D’Aramon Seyahatnamesi, s. 53).

⁶⁰⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriiz Hattı ve Anlamı*, s. 156; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 99.

⁶⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 87.

⁶⁰⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 99; Şah Tahmasb tarafından gelen mektubun başka bir kaydı için bk. *Câmi’ü'l-Cevâhir*, s. 53-54;

⁶⁰⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 99-100. Elkas'ın Şah Tahmasb'a gönderdiği mektubun başka bir sureti şöyledir: “Her yüce padişah ve taç sahibi bir hükümdar üzerine güçlü bir hasım hücum ettiğinde onlara karşı koymak için şanlarındaki kudret ve liyakatla İskenderin seddi gibi oldukları yerde sabit kalırlar. Saltanat tahtını, yücelik ve namus perdesini korumalıdır. Ancak mukabeleye kudret ve mukavemete gücü olmayanlar ise kendilerine kulluğu reva görüp, itaat göstererek boyun eğler. Özellikle Sultan Süleyman senin

“Ey yolunu kaybetmiş kötü nefisli devrin Efrasyab'ı kardeşim Şah Tahmasb, bilesin ki kadimden beri yedi iklimin sahibi padişah hazretlerinin saadetlerinde Allah'ın lütuf rüzgarı benim bahçeme doğru esti ve sahabe-i kirâm ve ulu imamların mezhebine bağlanıp, mülk u millet ve din ü devletin nizâmı için içimizde var olan cesareti ortaya koyup ortaya çıkardığın fitne ve fesat ateşini ve yaptığın zulmü def etmek için uzak mesafelerden büyük ve şanlı bir ordu ile menzilleri kat edip, hükümetine gelip memleketin harap edildi. Lakin ortada senin uğursuz vücudundan ve isminden bir eser yoktur. Senin fikrin, işin öteden beri İslam ehline ihanet, müctehid imamlara buğz ve düşmanlık ve reaya ve meskenleri yağmalamak olmuştur. Cihandarlık ve hükümdarlık davası güdenler gece gündüz din ehline yardım etmeli ve Peygamberlerin efendisinin sünnetlerini ihya etmeye gayret göstermelidir. Taç ve yüksek makam sahipleri adaletli olmazsa devlet makamından ve saltanattan tard olurlar. Padişahlık davası güdenler bir kalkan gibi savaşımlara göğüs germeli, bir miğfer gibi olmalı, kılıç darbelerinden başının kaygısına düşmemelidir. Görünen odur ki böyle gizlenip köşeye çekilmene sebep bu büyük ordudan korkmandır. Bu durumun açıklığa kavuşması için hilafet makamı ve yüce ecdadı ile iftihar eden Süleyman-ı zaman hazretlerinin karşısına çıkasın. Sende hamiyetten, gayretten ufak bir eser varsa gelip karşılık veresin. Eğer gelip karşılık vermeye muktedir değilsen korkak tilkiler, güçsüz çakallar ve akrep misali yer altına saklanmaktansa, inadı bırakıp doğunun ve batının ve denizlerin ve karaların padişahının kutlu eşiğine gelip af dileyesin. Aksi halde düşmanlarını avlayan askerler ve mızrak fırlatan yigitlerle üzerine yürüyüp, sahra ve bozkırda kanını Ceyhun nehri gibi akıtmadan durmayız. Sen hakikaten dinin ve müctehid imamların düşmanısın”.

Bu şekilde ordugaha getirilen filin muamması çözüldükten sonra ve ordu yürüyüşüne devam etti⁶¹⁰.

gibi binlercesine hatta daha fazlasına denk bir handır. Senin habis şanlı her zaman tac ve tahtını terk edip geceleri yarasa misali korkakların vadisinde uçup ve gündüz savaş dağının zirvesinde hırsız/çapulcular gibi hareket eder. Senin gönderdiğin askerler etrafta harami/çerçiçi gibi dolaşırlar. Senin yaptığın bu iş akla ziyandır.” (Câmi ‘ü'l-Cevâhir, s. 53-54).

⁶¹⁰ Filin akıbetine dair ordugahta bulunan Chesneau şu bilgileri verir: “Büyükelçinin önceden bahsettiğim gibi burada ölmüş olan filini anmadan geçmek istemem; onu burada gömmüştü. Şunu da belirtmek gerekir ki, Büyük Türk'ün ordusu İran şahının ülkesine yaklaşırken, öncü birliğin başında söz konusu kralın kardeşi Elkas yer alıyordu. Majesteleri İran Şahı, Elkas'a yaptığı hatayı hatırlatmak için birkaç ulak gönderdi. Bunların hepsi alay mahiyetindeydi. Zira ona büyük bir budala ve aptal olduğunu yazıyor, onu ancak kendisine göndermiş olduğu koca hayvanla kıyaslayabileceğini söylüyordu. Bu hayvan söz konusu fildi. Elkas da bunu Büyük Türk'ün akrabası olan ve kendisiyle birlikte öncü birlikte yer alan bir komutana verdi. Büyükelçi, Kral Henri'ye göndermek niyetiyle, arkadaşları olan komutandan bu dili aldı ve Majestelerine, eğer ölmezse bu fili kendisine göndereceğini bildirdi. Filin ölüm nedeni, sekiz gün kadar evvel ölmüş olan terbiyecisini görememekten duyduğu can sıkıntısı ve hüznü; çünkü bu hayvan onu çok seviyor ve konuşmasını anlıyordu. Buranın insanları bize, bu filin yegâne ölüm nedeninin bu olduğunu söylüyor, bunu temin ediyorlardı. Hayvanın dersini yızdık; ondan büyük bir şey olmazdı, bütün kemikleri ve dışardan görünen büyük dişleri de fildişiydi.” (D'Aramon Seyahatnamesi, s. 63).

Ordu, 12 Cemâziyelâhir 955/19 Temmuz 1548'de Hoy kasabasına ulaşmak adına Sökmenâbâd'dan yola çıkmasına rağmen kasabanın uzaklığından dolayı Hoy'a varmadan Sökmenâbâd'ı geçince bir dağın eteğinde konakladı. Ertesi gün yürüyüşe geçen ordu Hoy yakınlarındaki Zive'ye ve daha sonra Hoy'u geçerek Güldepe Çayırı'na geldi⁶¹¹. Ordu'nun Hoy'daki istirahati esnasında Şehzade Cihangir'e ahşaptan bir sedir yapıldı⁶¹². 15 Cemâziyelâhir/22 Temmuz'da Hoy'da iken Ali Gâzî adında bir Kızılbaş ordugaha geldi⁶¹³. Hoy'daki 1 günlük istirahatten sonra ordu Merend'e doğru gidildi. Merend'e gidiş güzergahındaki su kaynakları Kızılbaşlar tarafından zehirlenmişti ve kullanılmaları mümkün değildi. Bunula birlikte Temmuz ayının ortası ve *eyyâm-ı bahûrun* vakti olması hasebiyle de orduda susuzluk sıkıntısı ortaya çıktı. Bu yüzden Merend'den havavanın serinleyeceği zaman yani akşama yakın hareket edilip bölgeden geceleyin geçilmesi düşünüldü. Bu esnada 16 Cemâziyelâhir/23 Temmuz'da Safevî karavuluyla Osmanlı öncüleri arasında gerçekleşen Merend Muharebesi'nde Safevîler dağılarak kaçmak zorunda kaldı⁶¹⁴. Aynı gece yürüyüşüne devam eden ordu toz ve sıcaktan yürüyemez hale geldi. 17 Cemâziyelâhir/24 Temmuz'da ordunun Merend yakınlarında konakladığı esnada Safevî tarafından Hasan Bey adında bir Kızılbaş, 18 Cemâziyelâhir/25 Temmuz'da kurçî/korucu Hasan Ağa ve 7 adamı Yam Gedüğü'ndeki odugaha geldi⁶¹⁵. 19 Cemâziyelâhir/26 Temmuz'da ordu Sufyan'a geldiğinde asker içinde susuzluk gittikçe kendini hissettirdi⁶¹⁶. Burada iken Safevî tarafından Şah Kerem adında bir Kızılbaş ordugaha geldi⁶¹⁷. Tebriz'e yaklaştıkça güzergahın zorluğu da artıyordu. Tebriz yakınlarındaki Şam-ı Gazan/Şenb-i Gazan'a yürüyüşte susuzluktan askerin bir kısmı ilerleyemedi. 20 Cemâziyelâhir/27 Temmuz'da Şenb-i Gazan'a ulaşıldı. Ordu burada iken Safevî tarafından kurçî/korucu İtibar Bey, İbrahim Bey, Mansur Bey, Halil Bey, Pîrî Bey, diğer Mansur Bey, Dulkadirlü aşiretinden bir kurçî ve Gökçe Sultan'dan müteşekkil 8 kişi ordugaha geldi⁶¹⁸. Osmanlı ordusu herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan daha önce Tahmasb tarafından boşaltılan Tebriz'e 21 Cemâziyelâhir/28 Temmuz'da girdi ve burada 3 gün kaldı.

⁶¹¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 156-157. Rûznâmçe defterinde 14 Cemâziyelâhir 955/21 Temmuz 1548 tarihli kayıta aynı yer Hoy Çayırı olarak belirtilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 88.).

⁶¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 89.

⁶¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 90.

⁶¹⁴ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 157; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 100; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 56; Lütî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 302; *D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 53.

⁶¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 92.

⁶¹⁶ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 157

⁶¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 93.

⁶¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 93.

Sultan Süleyman muhtemel tehlikelere karşı Tebriz'e girmeyerek otağını şehrin yakınında kurdurdu⁶¹⁹.

Ordu, Tebriz'de iken Safevî emirlerinden Osmanlı tarafına geçenler oldu. 21 Cemâziyelâhir/28 Temmuz'da Seyyid Mehmed oğlu Yakub Bey'e ve bir Kürt emiri, 22 Cemâziyelâhir/29 Temmuz'da bir kurçî⁶²⁰, 23 Cemâziyelâhir/30 Temmuz'da Emir Bey ve bir adamı, kurçî Mehmed Bey ve Emir Hüseyin ordugaha geldi⁶²¹. Osmanlı ordusunun Tebriz'e girişi büyük bir başarı olarak telakki edilerek 23 Cemâziyelâhir 955/30 Temmuz 1548'de Tebriz'e giren orduda yer alan paşa, bey, asker ve saray hizmetlilerine inam verildi..

Ordunun Tebriz'deki ikameti esnasında yaşananlar bazı değişiklikleri beraberinde getirdi. Kaynaklarda Sultan Süleyman'ın Elkas Mirza'nın maiyetine bir miktar asker, mühimmat ve para verilerek onu Tebriz'de bırakmak gibi bir düşüncesinin olduğunu ancak Tebriz'e girildiği esnada Elkas ve adamlarının hareketlerinden dolayı Sultan'ın bu fikrinden vazgeçtiği ifade edilir. Zira Elkas ve adamlarının Tebriz'e girer girmez Tahmasb'ın sarayını ve Tebriz ahalisinden bazı evleri yağmaladıkları ifade edilirken bunların yanı sıra Elkas'ın Tebriz'deki bazı tacirlerin şehirden sürülmesi ve kalanlardan ise vergi temin edilmesi için Sultan'dan müsaade istediği belirtilir. Elkas'ın taleplerini kabul etmeyen Sultan Süleyman gördüğü manzara karşısında fikrinden vazgeçti. Peçevî ise Elkas ve maiyetini hareketlerine karşılık Tebriz'e giren Osmanlı askerinin disiplininin bahsederken bir ferdin ne bir yumurtasının ne de yaşlı bir kadının tavuğunun çalındığını söyler⁶²².

Ordu Tebriz'e girdikten sonraki gün divan kurularak durum değerlendirmesi yapıldı. Devlet adamları Tebriz'de kalındığı esnada Tebriz'i yeniden yaşanabilir kılmak aynı zamanda muhafaza tedbirleri için surların tamiri ve yeniçeri tayin edilmesinin uygun olacağını ifade ettiler. Durum padişaha arz edildiğinde “*Domuzların gezdiği yerin meyvesi bize hüsran olur. Bunu tamirdense tamamen yok etmek daha evladır*” diyerek şehrin yeniden imarına karşı

⁶¹⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 158; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 1; *D'aramon Seyahatnamesi*, s. 53. Bazı kaynaklar ordunun Tebriz'e girdiği tarihi 20 Cemâziyelâhir 955/27 Temmuz 1548 olarak verir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 57; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 531). Aynı şekilde kaynaklar ordunun Tebriz'de konakladığı gün sayısında da farklı bilgiler verirler. *Süleymannâme*'de ordunun 3 gün konakladığı ifade edilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 158; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 1). *Câmi'ü'l-Cevâhir* ve Lütfi Paşa konaklanan gün sayısını 3-4 gün olarak ifade eder (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 57; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 304). Celalzâde Tebriz'e 20 Cemâziyelâhir/27 Temmuz'da girildiği, 25 Cemâziyelâhir/1 Ağustos'ta hareket edildiği ifadesinden hareketle Tebriz'de 4 gün konakladığı anlaşılır (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 531-532.). Chesneau ise ordunun Tebriz'de 5 gün konakladığını ifade eder (*D'aramon Seyahatnamesi*, s. 54-55).

⁶²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 94.

⁶²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 95.

⁶²² Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 531-532; *Peçevî Tarihi*, s.

düşüncesini ifade etti⁶²³. Tertip edilen divanda Sultan, karşısına çıkmayan ve muhtelif bölgelere dağıldığı haberi gelen Safevîlere karşı, Tebriz’de bulunan ordunun muhtemel hareket tarzının ne olacağına dair görüş istedi. Vüzera ise Tebriz’de kalındığı takdirde ordunun kışlaması esnasında yaşanacak problemler, yeniden topralanması, lojistik destek gibi ordunun muhatap olabileceği muhtemel problemleri dile getirdikten sonra Ulama Paşa’nın başında bulunduğu Van Kalesi muhasarasına gidilmesinin daha uygun olduğunu ifade ettiler⁶²⁴. Lütfî Paşa ise Sultan’ın Van’a hareket etmeye yönelik karar almasındaki düşüncesini Tebriz’de yaşanan sıkıntılara bağlar. Zira ordu Tebriz’de iken “*At kırgunı*” yaşandığını, neredeyse kimsede işe yarar bir at kalmadığını ve aynı zamanda askerin yiyecek sıkıntısı çektiğini ifade eder. Bu zorluklar karşısında ordunun daha fazla Tebriz’de kalmayarak Van’a dönülmesi kararının alındığını belirtir⁶²⁵. Chesneau’da bu bilgileri ikmal ederek Tebriz’de orduda mevcut bulunan hayvanların iâşesinin tükendiğini ve 100.000’den fazla hayvanın öldüğünü söyler⁶²⁶.

Ordu, 25 Cemâziyelâhir 955/1 Ağustos 1548’de Tebriz’den ayrıldı. Antep Sancakbeyi Turhan Bey pişdar tayin edilirken, Ahmed Paşa ve Rûm Beylerbeyi dümdar tayin edilerek orduyu arkadan takip etti. Ordu Tebriz-Van güzergahında bu kez geldiği yolu takip etmedi. Tebriz’den önce Meraga’ya buradan Selmas’a ve daha sonra Güvercinlik Kalesi üzerinden gitmek üzere Van’a hareket etti⁶²⁷. Güzergahta Dürri Davud Bey’in adamı Mehmed Bey kılavuzluk yaptı. Kendisine bu hizmetinden dolayı 3.000 akçe inam verildi⁶²⁸. Ordu 26 Cemâziyelahir/2 Ağustos’ta Şebüster’e geldiğinde Mahmûdî Aşireti reisi Hasan Bey ve adamları ile Sarulu Kürt aşireti ordugaha geldiler ve kendilerine inam verildi⁶²⁹. 27 Cemâziyelahir/3 Ağustos’ta Tesu Kasabası yakınlarında pişdar olarak tayin edilen Turhan Bey’in Safevîler tarafından şehit edildiği haberi geldi⁶³⁰.

Ordunun tercih ettiği güzergâh oldukça dağlık ve engebeliydi. 4 Receb/9 Ağustos’ta Elbağ’a ulaşmak için hareket eden orduda bulunan deve ve atların bir kısmı yürüyemedi. 5 Receb/10 Ağustos’ta ise Kotur Deresi’ni aşmak isteyen ordu oldukça zorlandı. Top arabaları, hazine ve diğer yük arabaları derbendi çıkamadı. Haliyle Sultan da at üzerinde beklemek zorunda kaldı. Yeniçeriler arabaları urgan bağlayıp çekmeye çalıştı ise de çok sayıda deve ve at telef oldu. Askerin büyük bir kısmı konak yerine varamadı. Ertesi gün Mehmed Paşa ve

⁶²³ *Câmi’ü’l-cevâhir*, s. 57.

⁶²⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 2; *Câmi’ü’l-Cevâhir*, s. 57.

⁶²⁵ Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 304.

⁶²⁶ *D’Aramon Seyahatnamesi*, s. 55.

⁶²⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 2; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, s. 532

⁶²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96

⁶²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96

⁶³⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 3.

yeniçeriler buraya dönerek kalan araba ve askerleri geçirdiler. Rüstem Paşa'nın aldığı tedbirlerle asker ve mühimmatın geçirilmesinde yararlılık gösteren herkese inam verildi⁶³¹. Lütî Paşa, bu süreçte çekilen zorluğu “*Rumlu'nun başına gelen akıbetler dille şerh olunmaz*” diyerek ifade eder⁶³².

Osmanlı ordusu daha önce Ulama Paşa ve Mehmed Paşa tarafından muhasara altına alınan Van Kalesi'ne 9 Receb 955/14 Ağustos 1548'de geldi⁶³³. Rüstem Paşa önderliğindeki diğer birlikler de muhasaraya katıldı ve kale 17 Receb 955/22 Ağustos 1548'de fethedildi⁶³⁴. Sultan fetihten sonra bir müddet daha Van Kalesi'nde kaldı. Burada iken 20 Receb/25 Ağustos'ta Safevî kellesi getiren Seyyid Mehmed Bey'in adamlarına inam verildi⁶³⁵. 21 Receb/26 Ağustos'ta İskender Paşa'ya masraflar için 62.000 sikke (4.960.000 akçe) teslim edildi. Aynı tarihte Mahmûdî Emiri Hasan Bey'e reayanın uğradığı zararın giderilmesi için 2.000 sikke (160.000 akçe) para verildi⁶³⁶. Artık Van Beylerbeyi olan İskender Paşa ve Eleşkird Emiri Sultan Ahmed'e muhtemelen gösterdikleri yararlılıktan dolayı inam verildi⁶³⁷. 22 Receb/27 Ağustos'ta Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa'nın kardeşi Veli Bey, Eleşkird Sancakbeyi Sultan Ahmed Bey, Rüstem Bey, Ahtamar Sancakbeyi İskender Bey, Sincar Sancakbeyi Ali Bey ve Siird Sancakbeyi Mustafa Bey'e inam verildi⁶³⁸. Fetihden sonraki teknik ve idarî işlemlerin tamamlanmasından sonra Osmanlı ordusu kışlak için 23 Receb/28 Ağustos'ta Van Kalesi'nden ayrılarak Diyarbekir'e hareket etti⁶³⁹. Van-Diyarbekir güzergahının belli noktalarında ordunun bir bölümü kışlak için tayin edilen yerlere gitmek için ordudan ayrıldı.

Van üzerinden Diyarbekir yolu oldukça dağlık ve engebeli bir arazi olduğu için toplu bir ilerleyişten ziyade her birliğe ayrı bir yol tayin edildi⁶⁴⁰. 25 Receb/30 Ağustos'ta ordu Erciş'e geldi. Diyarbekir zâimlerinden Pîrî Bey'e Erciş sancağı tevcih edilirken kendisine Erciş

⁶³¹ Samet Balta, *XVI. Yüzyılda İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 237; *Câmi 'ü'l-Cevâhir*, s. 58.

⁶³² Lütî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 304.

⁶³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97; BOA, TSMA.d, nr. 10221; *D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 55. Nasuh ve Celâlzâde, Tebriz'den hareket eden ordunun Van Kalesi'ne 10 Receb 955'te geldiği ifade eder (bk. Samet Balta, *XVI. Yüzyılda İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 532). Ayrıca bk.

⁶³⁴ BOA, TSMA.d, nr. 10221. Bazı kaynaklarda Van Kalesi'nin fetih tarihi 18 Receb 955 (bk. *Câmi 'ü'l-Cevâhir*, s. 61), bazı kaynaklarda ise 19 Receb 955 (bk. *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s.7; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 532) olarak verilir.

⁶³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104.

⁶³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106

⁶³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106

⁶³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 110.

⁶³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112. *Süleymannâme*'de ordunun Van'dan ayrıldığı tarih olarak 24 Receb/24 Ağustos olarak verilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 9; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238).

⁶⁴⁰ Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 537.

Kalesi'nin tamiri için 1.000 sikke (80.000 akçe) para teslim edildi⁶⁴¹. 29 Receb/3 Eylül'de Sette Gölü'ne gelindiğinde Adilcevaz Kalesi Sancakbeyi Gazanfer Bey, Adilcevaz Kalesi Serpiyade Mehmed ve 2 nefer bölükbaşının yanı sıra Kürt emirlerinden Aleaddin Bey'e hilat giydirildi⁶⁴². 3 Şaban/7 Eylül'de ordu Şirvanşeyh'e geldi. Burada iken II. İran Seferi'nde bir müddet orduya kılavuzluk yapan ve Van Kalesi'nin fethinde görev alan Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa Karaman Beylerbeyi, Karaman Beylerbeyi Tekezâde Mehmed Paşa ise Erzurum Beylerbeyi oldu. Aynı tarihte Van Kalesi muhasarasında kaleden çıkan Kızılbaş verile hilati gösteren inam kaydı vardır⁶⁴³. Yine burada iken Erciş Beyi Pîrî Bey'e kale işleri için 50.000 akçe, Adilcevaz Kalesi dizdarı Kasım Bey'e ise ihtiyaç halinde Van Kalesi'nde kullanılması için 100.000 akçe teslim edildi⁶⁴⁴. 4 Şaban/8 Eylül'de Karaköprü'ye gelindiğinde Karaman Beylerbeyi Ulama Paşa, Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Rûm Beylerbeyi Hızır Paşa'nın tâbi sancaklarıyla tayin edilen kışlaklara gitmelerine müsaade edildi⁶⁴⁵. Burada iken kışlağa çekilen paşa ve maiyetleri şöyledir:

Ulama Paşa Karaman Beylerbeyi	
Derviş Bey İçil Sancakbeyi	Mustafa Bey Aksaray Sancakbeyi
Bâli Bey Beğşehir Sancakbeyi	Hüseyin Bey Tarsus Sancakbeyi
Karaman Vilayet Kethüdası	Karaman Vilayet Defterdarı
Şehzade Livası Miralayı	
Tekezade Mehmed Paşa Erzurum Beylerbeyi	
Murad Bey Hınıs Sancakbeyi	Veli Bey Çemişkezek Sancakbeyi
Hüseyin Bey İspir Sancakbeyi	Rüstem Bey Pertek Sancakbeyi
Can Ahmed Bey Namrevan (Namran) Sancakbeyi	Erzurum Vilayet Kethüdası
Karaman Vilayet Defterdarı	
Hızır Paşa Rûm Beylerbeyi	
Ali Bey Canik Sancakbeyi	İskender Bey Divriği Sancakbeyi
Kansu Bey	Rûm Vilâyet Kethüdası

⁶⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113. *Süleymannâme*'de ordunun Erciş'e ulaştığı tarih 26 Receb/31 Ağustos'tur (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239).

⁶⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113. *Süleymannâme*'de ordunun Sette Gölü'nde olduğu tarih 1 Şaban/5 Eylül'dür. Ordu muhtemelen Adilcevaz Kalesi ile Sette Gölü arasında konakladı. Zira masraf kayıtlarının muhatapları genellikle Adilcevaz Sancak idarecileri ve nöbetçileridir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 240).

⁶⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 116.

⁶⁴⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 117.

⁶⁴⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 118. *Süleymannâme*'de söz konusu paşaların aynı tarihte Karaköprü'den değil Şirvanşeyh menzilinde ordudan ayrıldığı ifade edilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 240; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 9).

Arapgir Sancakbeyi	
Rûm Vilâyet Defterdarı	Şehzade Livası Miralayı

5 Receb/10 Ağustos'ta Karaköprü'deki ikametini ikinci gününde Safevîlerin yağmasındaki zarardan dolayı Hınıs Sancakbeyi Murad Bey'e 2.000 sikke (160.000 akçe) para teslim edildi⁶⁴⁶. 10 Receb/15 Ağustos'ta Muş Kalesi'ne gelindiğinde ise bu kez Maraş Beylerbeyi ve tâbi beylerinin tayin edilen kışlaklarına çekilmelerine müsaade edildi. Burada iken kışlağa çekilen paşa ve maiyetleri şöyledir:⁶⁴⁷:

Mustafa Paşa Dulkadir/Maraş Beylerbeyi	
Osman Paşa Malatya Sancakbeyi	Veli Bey Aziz Sancakbeyi
Mahmud Bey Sis Sancakbeyi	Bayezid Çelebi Dulkadir Vilayeti Kethüdası
Mahmud Çelebi Dulkadir Vilayet Defterdarı	Cemşid Bey Palu Sancakbeyi
Ferruhsâd Bey Hizo Sancakbeyi	

Aynı şekilde ordu 12 Şaban/16 Eylül Çukur konağına gelince aşağıdaki beylerin ordudan ayrılmalarına müsaade edildi⁶⁴⁸:

Bedir Bey Cizre Hakimi	Sultan Ahmed Bey Çapakçur Hâkimi
İsfahan Bey Ahmed Bey'in kardeşi	Sinan Bey Karahisar-ı Şarkî Sancakbeyi
Mehmed Şırvî Kürt Emiri	

Muş Ovası'nı geçtikten sonra orduda yer alan Anadolu ve Rumeli birliklerinin önden yürümesi emredildi⁶⁴⁹. Ordu, 13 Şaban/17 Eylül'de Bitlis'e geldi⁶⁵⁰. Bu güzergahta özellikle Bitlis Derbendi çok dar ve sarp bir yerdirdi ve ordunun bu noktadaki geçişinde oldukça zorlandı. Derbendi geçişte sıkışıklığı gidermek için yeniçeri birliklerinin beklemeden bir sonraki menzile hareket etmeleri emredildi⁶⁵¹. Ordu, 16 Şaban/20 Eylül'de Çay menziline gelindiğinde

⁶⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 122; 13 Şaban 955'te Murad Bey'e 2000 sikke (160.000 akçe) daha veriliyor (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 124).

⁶⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 123. Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241.

⁶⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 124; Bahsedilen yer muhtemelen *Süleymannâme*'de 13 Şaban/17 Eylül'de Muş Ovası'nın sonunda Çukurova/Gurmak Karye'si olarak zikredilen yerdir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 242).

⁶⁴⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 242.

⁶⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 124. *Süleymannâme*'de ordunun Bitlis'e ulaştığı tarih 14 Şaban 955/18 Eylül 1548 olarak verilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 242).

⁶⁵¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 9. Chesneau, Bitlis Derbendi'nden geçişi şöyle anlatır: "Kaya üzerinde kurulu bir hisar olan Bitlis'e vardık. Aşağıda yaklaşık iki bin haneli bir kasaba bulunur. Buradan, bütün yolculuğumuz boyunca karşılaşmadığımız bir geçide girdik. Kargaşa o denli büyüktü ki bütün

ordugaha gelen Kürt emirlerinden Hizan Sancakbeyi Şahkulu Bey ve Nasır Bey'e, 18 Şaban/22 Eylül'de Mezrin Kalesi'ne geldiğinde Hizo Sancakbeyi Aleaddin Bey ve İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin Bey'e inam verildi⁶⁵². 20 Şaban/24 Eylül'de Beşirî Suyu'na gelindiğinde ordu burada 3 gün istirahat etti. İstirahat esnasında ordugaha gelerek tabiyet arz eden bazı Kürt emirleri ve Erzurum vilayetine tâbi Kızıuçan Sancakbeyi Allahverdi Bey'e inam verildi⁶⁵³. Yürüyüşten sonra 25 Şaban/29 Eylül'de ordu Diyarbekir'e ulaştı ve 13 gün burada kaldı⁶⁵⁴. Sultan Süleyman şehre girdiğinde Diyarbekir muhafızı olarak burada bekleyen Musul Sancakbeyi Ali Bey ve vilayet defterdarı gelerek Sultan'ı karşıladı⁶⁵⁵. Sultan'ın Diyarbekir'e bu ilk girişinde bazı tayinler yapıldı. 28 Şaban/2 Ekim'de Kürt emirlerinden Kulu Bey'e sancak tevcih edildi⁶⁵⁶. 29 Şaban/3 Ekim'de ise vaktiyle Basra'nın güneyinde Osmanlı'ya muhalefet eden ancak Ayas Paşa'nın seferiyle itaat altına alınan Arap emirlerinden Ulyanoğlu'na Cevazer/Caruz Sancağı verildi⁶⁵⁷. 2 Ramazan/5 Ekim'de Elkas Mirza'nın İstanbul'a iltica ettiği maiyetindeki adamlarının haricinde Diyarbekir'de iken iki adamı daha ordugaha geldi⁶⁵⁸. Muhtemelen bu kişilerden Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'ya girerek yerleşim yerlerini yağmaladığı haberi geldi. Zira Tercan reayasından Pîrî'ye Safevîlerin uğrattığı zarardan dolayı 300 akçe para verildi⁶⁵⁹. Safevîlerin yağmasına karşılık Elkas Mirza 4 Ramazan 955/7 Ekim 1548'de de Irak-ı Acem (Hemedan-İsfahan) taraflarına yağmaya gönderildi⁶⁶⁰. 9 Ramazan/12 Ekim'de Arap emirlerinden Gözübüyük Kasım Bey'e inam verildi⁶⁶¹. Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki yağmasının şiddetinin artması üzerine Sultan önden gönderdiği Üçüncü Vezir Kara Ahmed Paşa'nın ardından 10 Ramazan/13 Ekim'de kendisi de Erzincan taraflarına hareket etti⁶⁶².

Ordu, 14 Ramazan/17 Ekim'de Sarıkamış konağına geldiğinde gösterdiği yararlılıktan dolayı Cizre Hâkimi Bedir Bey'e inam verildi⁶⁶³. Ertesi gün Seyyidler Karyesi'ne gelen ordu

malzemelerimizi taşıyan develerimize sekiz gün boyunca ulaşamadık ve üç-dört gece kadar çadırlarımızı taşıyan katırlarımızı bekleyerek ağaçların altında yattık" (D'Aramon Seyahatnamesi, s. 58).

⁶⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 125-126.

⁶⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 125,127, 130; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243.

⁶⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 130; Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 65; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 537. *Süleymannâme*'de ordunun Amid'e ulaştığı tarih 26 Şaban/30 Eylül olarak verilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 11).

⁶⁵⁵ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 243; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 11.

⁶⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 131

⁶⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 135. 5 Ramazan 955'te Ulyanoğlu'nun bir adamına inam verildiği kayıtlıdır bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 147.

⁶⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 142.

⁶⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 142.

⁶⁶⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 14.

⁶⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 156.

⁶⁶² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244.

⁶⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 157; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244.

burada bir gün istirahat etti. Burada iken Palu Hâkimi Cemşid Bey'e inam verildi⁶⁶⁴. Ordu 17 Ramazan/20 Ekim'de Peseng Karyesi'ne gelerek Murad Nehri kenarında konakladı. Burada Ahmed Paşa'nın öncüsü olan Malatya Sancakbeyi Osman Paşa'nın Safevi karavulunu mağlup ettiği haberi geldi ve yararlılık gösterenlere hediyeler gönderildi⁶⁶⁵. Aynı gün ordugaha Oltu gönüllülerinden 4 nefer yakaladıkları iki dil oğlanını ordugaha getirdi⁶⁶⁶. Muhtemelen yapılan sorgulamada Şah Tahmasb'ın Erzincan yağmasından sonra geri dönerek Tebriz'e hareket ettiği öğrenildi⁶⁶⁷. Sultan Süleyman 18 Ramazan/21 Ekim'de bir sonraki menzil olan Harput'a geldi ve daha fazla ileri gitmeyerek burada 4 gün istirahat etti⁶⁶⁸. Buradaki uzun süreli istirahatın sebebi Şah Tahmasb'ın gittiğinin teyidi olsa gerektir. Sultan Harput'taki istirahat esnasında Defterdar Musa Çelebi'yi kapıkulu süvarilerinin sayımı için görevlendirildi. Yapılan yoklamada bölük halkından bazılarının hastalandığı bazılarının ise seferi göze alamayarak ordudan ayrıldığı öğrenildi. Rûznâmçe defterindeki bir ibtida tezkiresi bu durumu açıkça göstermektedir. Bahsedilen kayıta kapıkulu sipahileri zümresinden Kâtip Derviş, başına buyruk şekilde Muş'tan İstanbul'a gittiği belirtilir⁶⁶⁹. Bu gibi durumların ortaya çıkması üzerine 22 Ramazan/25 Ekim'de altı bölük halkının ağaları görevlerinden azledilerek yeni tayinler yapıldı. Altı bölük halkından sağ ulufeciler ağası Ahmed Bey sipahiler ağası, sol ulufeciler ağası Ali Bey silahdar ağası, sağ garipler ağası Bayezid Bey sağ ulufeciler ağası, sol garipler ağası Mehmed Bey sol garipler ağası, saray zevvaklarından Lütfi Bey sağ garipler ağası, zevvak Ali Bey ise sol garipler ağası oldu⁶⁷⁰. Yine aynı tarihte Mahmûdî Sancakbeyi Hasan Bey'e inam verildi⁶⁷¹.

Harput'ta 4 günlük ikametinin ardından ordu yeniden Diyarbekir'e gitmek üzere geri döndü. 23 Ramazan/26 Ekim'de Baskı Karyesi yanındaki Gölbaşı'na geldi. Burada Halep Sancakbeyi İbrahim Bey'in sancağına dönmesine müsaade edildi⁶⁷². 27 Ramazan/30 Ekim'de

⁶⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 157; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244.

⁶⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

⁶⁶⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

⁶⁶⁷ *Süleymannâme*'de söz konusu menzilde iken “Şah dönüp kaçdu deyü haber geldüğü” ifade edilir (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244-245).

⁶⁶⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 18-19; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245.

⁶⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158: “İbtidâ-i kâtip Derviş Bey an-cemâ'at-i ebnâ-i sipâhiyân ki kâtib-i cemâ'at-i ehl-i hiref becây-ı Ali Çelebi ki merfû' şüd ez-ân sebeb ki bilâ-emr an-Muş be-İstanbul refte el-vâki' fi 2 Şevval sene 955 ber-müceb-i tezkire-i Mehmed Çelebi re'is-i kâtibân-ı dîvân-ı âli bâ-ulûfe-i hod”

⁶⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannâme (96a-185b)*, s. 18-19; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245.

⁶⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

⁶⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

ikinci kez Diyarbekir'e gelen Sultan Süleyman burada 10 gün istirahat etti⁶⁷³. Aynı tarihte seferin hemen başında Safevîlerden iltica eden Luristan Bey'i Rüstem Bey ve kardeşine inam verildi⁶⁷⁴. 2 Şevval/4 Kasım azledilen kapıkulu sipahilerinden sipahiler ağası Hasan Ağa Kastamonu sancakbeyi, Silahdar ağası Hasan Ağa ise Manisa sancakbeyi olurken, Basra gönüllüler Ağası Murad Bey'e de sancak tevcih edildi⁶⁷⁵. 3 Şevval/5 Kasım'da Arap emirlerinden Midliçoğlu (Bereket ibn-i Midliç) ordugaha gelerek Sultan'a 3 adet kıymetli at hediye etti⁶⁷⁶. Aynı gün Sultan'la birlikte ordudaki paşa ve beylere hilat verilerek kışlaklarına gitmelerine müsaade edildi. Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa 18 sancakbeyiyle Mardin'a giderken, Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa 15 sancakbeyiyle Urfa'ya gönderildi. Kışlağa giden paşa ve beylerin listesi aşağıdaki gibidir⁶⁷⁷:

Ali Paşa Rumeli Beylerbeyi	Ali Paşa Anadolu Beylerbeyi
Mehmed Paşa Diyarbekir Beylerbeyi	Pîrî Paşa oğlu Ramazan Adana Sancakbeyi
Hüseyin Paşa Tırhala Sancakbeyi	
Rumeli Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Mustafa Bey Niğbolu Sancakbeyi	Hüseyin Şah Bey Ohri Sancakbeyi
Mesih Bey (Arnavuluk)İskenderiye Sancakbeyi	Haydar Bey Silistre Sancakbeyi
Ali Bey Yanya Sancakbeyi	Toygun Bey Köstendil Sancakbeyi
Beyhan Bey? Alacahisar Sancakbeyi	Cafer Bey Vidin Sancakbeyi
Ahmed Bey Prizrin Sancakbeyi	Hızır Bey Vize Sancakbeyi
Ali Bey Çirmen Sancakbeyi	Ahmed Bey Selanik Sancakbeyi
Mustafa Bey Vulçitrın Sancakbeyi	Ahmed Bey Kırkkilise Sancakbeyi
Hasan Bey Kilis Sancakbeyi	Mustafa Bey Rumeli Vilayet Kethüdası
Ahmed Çelebi Rumeli Vilayet Defterdarı	
Anadolu Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Behram Bey Aydın Sancakbeyi	-

⁶⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 246. Diğer kaynaklarda ordunun Amid'e ikinci kez geldiği tarih 25 Ramazan 955/28 Ekim 1548 olarak verilir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 68; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 537).

⁶⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

⁶⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 165; *Süleymannâme*'de söz konusu tevcihlerin 25 Ramazan 955/28 Ekim 1548'de Ergani Kalesi yakınlarındaki Malan Karyesi'nde yapıldığı kayıtlıdır (Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 245).

⁶⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 167.

⁶⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 168-169.

Hasan Bey Kastamonu Sancakbeyi	Ali Bey Bursa Sancakbeyi
Hasan Bey Manisa Sancakbeyi	Mehmed Bey Karesi Sancakbeyi
Süleyman Bey Biga Sancakbeyi	Pir Ömer Bey Karahisar Sancakbeyi
Ahmed Bey Ankara Sancakbeyi	Atayî Kangırı Sancakbeyi
Şah Veli Bey Alaiye Sancakbeyi	Mehmed Bey Kocaili Sancakbeyi
Mehmed Bey Miralay-ı Şehzade	Mustafa Bey Anadolu Vilayet Kethüdası
Ali Bey Anadolu Vilayet Defterdarı	
Diyarbakir Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Şah Ali Bey Çermük Sancakbeyi	Bahaeddin Bey Mihran Sancakbeyi
Derviş Bey Atak Sancakbeyi	Alican Bey Kulb Sancakbeyi
İskender Bey Diyarbakir Vilayet Kethüdası	Yakub Bey Diyarbakir Vilayet Defterdarı

4 Şevval/6 Kasım'da daha önce Diyarbakir'e gelerek itaat arz eden Arap ümerasından Bereket b. Midliç ve diğer bir Arap emirine inam verildi⁶⁷⁸. Aynı tarihte İkinci Vezir Mehmed Paşa maiyetine verilen 1.501 nefer yeniçeri, 361 nefer sağ garip, 333 nefer sol garip, 2 nefer bölük ağası, 2 nefer bölük kâtibi, 2 nefer hazine kâtibi ve çavuş toplamda 2.201 nefer ile Bağdat'a hem muhafaza hem de kışlamak üzere gönderildi⁶⁷⁹.

Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan hareketinden Diyarbakir'e ikinci kez girişine kadar yaklaşık 7 ay geçti. Bu süreçte girilen küçük çaplı muharebelerde başarılar kazanılıp ordu Tebriz'e ayak bassa da istenilen hedefe ulaşamadı. Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkmayarak yıldırma ve yıpratma taktiğini sürdürdü. Sultan'ın asıl niyeti ise Şah Tahmasb ve ordusuyla karşılaşmak, muhtemel bir muvaffakiyetle Batı'da olduğu gibi Doğu'da da topraklarını tehdit eden bir güç bırakmamaktı. Dolayısıyla ordu gelecek bahara kadar kışı uygun bir mahalde geçirecek, akabinde 1549 yılının sefer mevsiminde sefere kaldığı yerden devam edilecekti. Ramazan Bayramı'nı Diyarbakir'de geçiren Sultan Süleyman, ordudaki paşa ve beylerin kışlaklarına gönderilmesinin ardından kendisi de bir dahaki sefer dönemine kadar kalacağı Halep'e gitmek üzere 7 Şevval 955/9 Kasım 1548'de Diyarbakir'den ayrıldı⁶⁸⁰. 13

⁶⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 171.

⁶⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 172.

⁶⁸⁰ Diyarbakir-Halep güzergahında rûznâmçe defterine göre ordunun menzillere ulaştığı tarihler *Süleymannâme*'deki tarihler birer gün ilerden gitmektedir.

Şevval/15 Kasım'da Urfa'ya gelen ordu burada 1 gün istirahat etti⁶⁸¹. 14 Şevval/16 Kasım'da ordugaha gelen Arap emirlerinden birine inam verildi⁶⁸². Ordu Birecik'e geldiğinde gemilerden köprü yapılarak Fırat geçildi ve ordu burada 1 gün istirahat etti. Burada iken ordugaha yakalanan dil oğlanları ve kesilen başlar getirildi⁶⁸³. 19 Şevval/21 Kasım'da Urfa ve Birecik Sancakbeylerine inam verildi⁶⁸⁴. Ordu Göreniz'e geldiğinde kapı halkının Halep çevresinde kışlak için ayrılmasına müsaade edildi⁶⁸⁵. Halep'e girmeden Van Beylerbeyi İskender Paşa ve Mahmûdi Beyi Hasan Bey'in bölgede Safevîlere karşı icra ettiği baskınlardan dolayı kendilerine birer adet hilat gönderildi⁶⁸⁶. Sultan Süleyman, 23 Şevval/25 Kasım'da Halep ahalisinin karşılamasıyla şehre girdi. Sultan'ı selamlamak adına kaleden yapılan top atışlarına ordudaki tüfekli yeniçeriler karşılık verdi⁶⁸⁷.

Sultan Süleyman burada kaldığı sürece Halep'teki sarayda ikamet etti. Temel meselelerden biri asker ve orduda bulunan hayvanların barınma ihtiyacının karşılanması idi. İhtiyacın karşılanmasına dair Halep şehrini kuşatan dış kaledeki burçların tezyinatı, durumu ve kimler tarafından kullanıldığına dair bir keşif yapıldı. Buna göre Halep surlarında on bir burç olduğu ve bunlardan bazılarının kullanılabilir bazılarının ise harap bir vaziyette bulunduğu görüldü. Aynı zamanda burçlardaki yerleri tasarruf eden kimselerin ellerinde mülkiyet veya kullanıma dair bir belge olmadığı tespit edildi. Uygun olan mahallere orduda bulunan asker ve hayvanların bir kısmının barınma ihtiyacı karşılandı⁶⁸⁸.

⁶⁸¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 246-247; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 19.

⁶⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 177.

⁶⁸³ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 247.

⁶⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 179.

⁶⁸⁵ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 247.

⁶⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 180.

⁶⁸⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 248; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 20; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 541.

⁶⁸⁸ BOA, KK, nr. 288, s. 54-55: Keşfe göre Halep'in dış surlarındaki 11 burçtan ilki yetmiş zira idi. Yarısı kubbe iken diğer yarısı ahır olarak kullanılmaktaydı ve ahırın 15 at alabileceği belirtildi. Burcû'l-Ma'arrî olarak zikredilen ikinci burç yüz zira idi. İki kubbe ortası sofa olmakla birlikte 20 at kapasiteli ahır mevcuttu. Üçüncü burç olan Hacı İsa Burcu yüz dört zirâ olmakla birlikte kubbe ortası sofa ve yarısı ahır olarak kullanılmaktaydı. Burası 20 at almaktaydı. Dördüncü burç olarak ifade edilen Burc-ı Sünin yüz zirâ idi. İki kubbe ortası sofa olan Sünin Burcu'nun ahır 15 at almaktaydı. Burc-ı Gadbir olarak ifade edilen beşinci burç ise seksen zira idi. İki kubbe ortası sofaydı ve yarısı ahır olarak kullanılmakla birlikte kapasitesi 15 at kadar idi. Söz konusu beş burcun kapısı daima açıktı ve Halep ileri gelenlerinden bazı kimselerin davar ve samanlarını koydukları ahır olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı ordusu Halep'e geldiği zaman asker halkından bazıları buralarda kaldı. Daha sonra ise Halep gönüllülerinden bazıları malikane olarak tasarruf etti. Burc-ı Mezenner olarak zikredilen altıncı burç iki burçtan müteşekkildi ve toplamda iki yüz yirmi zira idi. Halep sakinlerinden biri söz konusu burçlardan ilkinin develerini bağladığı ahır olarak kullanırken diğeri ise mîrî arpa deposu olarak kullanılmaktaydı. Bir kısım yeri ise tamire muhtaçtı. Yetmiş zira büyüklüğündeki yedinci burcun belli bir kısmı harap vaziyetteydi. Kalan yerlerini ise otuz yıldan beri Kasım ve İzzeddin isimli iki kişi tasarruf etmekteydi. Burc-ı Cesinat isimli sekizinci burç seksen zira büyüklüğündeydi. Üzerinde dört ev bulunurken altı ahır olarak kullanılmaktaydı. On beş yıldan fazla erbab-ı tîmârdan Mehmed isimli birinin tasarrufunda idi. Elli beş zira büyüklüğündeki Hoşkadem Burcu olarak ifade edilen dokuzuncu burç ise kadimden Hoşkadem isminde birinin tasarrufunda iken ölünce oğlu İbrahim'e geçti. Burcun üstünde İbrahim'in de içinde olduğu evler varken altı ahır olarak kullanılmaktaydı. Burc-ı Dübeys olarak

29 Şevval/1 Aralık'ta Mısır nâzır-ı emvâli Hasan Bey ve Musul Sancakbeyi Gazi Kıran oğlu Şah Mehmed Bey'e inam verildi⁶⁸⁹. 2 Zilkade/3 Aralık'ta sefer esnasında 16 Şevval/17 Aralık'ta vefat eden saray hekimbaşısı Kaysunizade Seydi Ali'nin yerine hekimbaşısı olan Mehmed Çelebi b. Mevlânâ Sinan'a terakki verildi⁶⁹⁰.

Halep'te kısa bir süre kalan Sultan Süleyman, yanına Şehzade Cihangir, Rüstem Paşa ve bir miktar askeri alarak Amik Ovası'na gezinti ve av şenliği için 5 Zilkade/6 Aralık'ta Halep'ten ayrıldı⁶⁹¹. Rûznâmçe defterindeki kayıtlarda Sultan Halep ve çevresinde iken yapılan muhasebe kayıtlarının tamamı Halep başlığında verilir. 7 Zilkade/8 Aralık'ta Harem Kalesi'ne gelen Sultan burada 1 gün, 12 Zilkade/13 Aralık'ta geldiği Gündüzlü Karyesi'nde 5 gün kaldı. Burada iken bölgedeki halkı başka bir yere gönderilip av şenliği gerçekleştirildi. 18 Zilkade/19 Aralık'ta gelinen Canpolad Karyesi'nde yağın yağmur ve soğuk hava askeri etkiledi⁶⁹². 23 Zilkade/24 Aralık'ta Şam Beylerbeyi Sinan Paşa gelerek huzura çıktı ve daha sonra kendisine inam verilerek Şam'a gitmesine müsaade edildi⁶⁹³. Sultan'ın emri üzerine Konya'dan hareket eden Şehzade Bayezid, 24 Zilkade/25 Aralık'ta Halep'e gelerek av şenliğine dahil oldu. 25 Zilkade/26 Aralık'ta Şeyzer'e gelen Sultan burada 16 gün kaldı. 20 Zilhicce 955/9 Ocak 1549'da gelinen Selimiyye'deki 4 günlük ikametinden ardından Halep'e istikametine geri dönüldü. 26 Zilhicce/15 Ocak'ta ikinci kez gelinen Hama'da 12 gün ikamet edildi. Burada iken sipahi oğlanları kâtibi Sinan Bey azledilerek yerine fodula kâtibi Mahmud Bey getirildi. Bunların haricinde dergâh-ı ali çavuşlarından Tekeoğlu Cafer Çavuş ve Ali Çavuş azlolundu. Kaynakta bahsedilen aziller için bir sebep gösterilmez. Bu süreçte iaşenin azalmasından dolayı etrafa nüüz için çavuşlar gönderildi. 5 Muharrem 956/3 Şubat 1549'da Safevî tarafından haber getiren İskender Paşa'nın casusuna inam verildi⁶⁹⁴. Buradaki ikametinden ardından 8 Muharrem/6 Şubat'ta ikinci kez Şeyzer'e gelen Sultan bu kez burada 17 gün kaldı. Şeyzer'de iken 18 Muharrem/16 Şubat'ta hacıların geldiği müjdesini veren Hacı Mahmud'a 500 akçe ve hilat

zikredilen onuncu burç doksan zira büyüklüğündeydi. Tahtani ve fevkani yapıda olan burcun hem ahır hem de bodrumu vardı. Tasarrufu ise 15 yıldan fazla erbab-ı timardan İbrahimdeydi. On birinci burç ise Burc-ı Vezene olarak anılmaktaydı. Tasarrufu ise vurcu ismine veren Vezene'nin oğlu Şeyh Ömer'deydi. Üzerine evler inşa edilen burcun ahır 25 at almaktaydı. Evlerde oturan kiracılar ise kiralarını Şeyh Ömer'e vermektedir.

⁶⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 181.

⁶⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 184.

⁶⁹¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 248; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 542.

⁶⁹² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 249; Söz konusu tarihte uzun zamandır isyan halinde olan Trablus bölgesindeki Cebel-i Nasır olarak ifade edilen bölgede yaşayan ve Dürüz ya da Kelbiyyîn olarak ifade edilen Arap kabilelerinin üzerine Hama, Humus, Halep, Kilis beylerinin yanı sıra 500 yeniçeri ile Trablus sancakbeyinin gitmesi emredildi (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 22).

⁶⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 187; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 20.

⁶⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 207.

inam verildi⁶⁹⁵. Yine burada iken Rüstem Paşa Sultan'a Şeyzer bölgesindeki bazı Arap eşkıyalarının bölge halkına ve şehrine verdikleri zararlardan ve yaptıkları taşkınlıkları arz etti. Paşa huzursuzluğu ortadan kaldırmak için Halep'e asaleten bir beylerbeyi tayin etmesini tavsiye etti. Bu hususta sefer esnasında gösterdiği yararlılıkla temayüz eden Osman Paşa Halep Beylerbeyi oldu. Yine aynı dönemde çok sayıda paşa ve beyin yeri değiştirildi⁶⁹⁶. Sultan yukarıda zikredilen güzergahtaki gezinti ve av faaliyetlerinden sonra 1 Safer 956/1 Mart 1549'da Halep'e ulaştı.

Sultan Süleyman ilkbaharda Safevîler üzerine çıkılacak seferin hazırlıklarının yapılması için Rüstem Paşa'yı görevlendirdi. Bu hususta Anadolu, Rumeli, Budin, Karaman, Maraş, Rum, Halep, Diyarbakır, Van, Erzurum, Şam, Mısır, Aden, Bağdad ve Basra ve Yemen beylerbeylerine emir gönderildi. Beylerin yanı sıra Kırım Hanı Ahmed Giray ve memleketeyn voyvodalarına hazırlık ve sefere katılma hususunda emir gönderildi. Ayrıca kadılarına kendi bölgelerinde toplamakla yükümlü olduğu nüzülü toplayarak Erzurum'a göndermeleri ve Nüzül Emîni Bayram'a teslim etmeleri emredildi⁶⁹⁷.

4 Safer 956/4 Mart 1549'da Halep'te iken Gazze Sancakbeyi Mehmed Bey ve kethüdası Müstadem Bey Sultan'a hediyelerini sundu⁶⁹⁸. Aynı tarihte İskender Paşa'dan sevindirici bir haber geldi. Şah Tahmasb'ın emirlerinden Hacı Dünbüllü'nün Hoy'da mağlup edildiği haberini ele geçirilen sancak ve kesilen başlarla paşanın kethüdası Ferruh Bey ordugaha gelerek bildirdi⁶⁹⁹. Bunun üzerine İskender Paşa ve İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin'e hediyeler gönderildi⁷⁰⁰. 9 Safer 956/9 Mart 1549'da daha önce hapsedildiği anlaşılan iki Arap bu tarihte serbest bırakıldı⁷⁰¹. 10 Safer/10 Mart'ta Şam Beylerbeyi Pîrî Paşa Halep'e gelerek hediyelerini sundu⁷⁰². Aynı gün huzura kabul edilen Kürt emirlerinden Seyyid Ahmed Bey'in kardeşi İbrahim Bey 2 res at ve 2 av köpeği hediye etti⁷⁰³. 12 Safer/12 Mart'ta silahdar zümresine mensup olup tuğcu olan 8 neferin ulufelerine terakki verildi⁷⁰⁴. 16 Safer/16 Mart'ta huzura

⁶⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 212.

⁶⁹⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 25.

⁶⁹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 23-24.

⁶⁹⁸ Hediyeler içerisinde 5 res at, 6 kıt'a İstanbul işi seraser, 6 kıt'a Bursa işi benek, 3 kıt'a Bursa işi kadife çatma, 2 kıt'a Bur işi kadife benek, 5 kıt'a sereng-i Acem, 5 kıt'a Şam iş Atlas, 5 kıt'a Bursa işi kemha, 5 kıt'a Şam işi kutni kumaş çeşitleri vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 222).

⁶⁹⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 31.

⁷⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 224.

⁷⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 226.

⁷⁰² Hediyeler arasında 4 katar (14 erkek, 14 dişi deve), 2 kad kırmızı Frengî kadife, 7 kıt'a destar, 4 kad Frengî atlas, 4 kad renkli Frengî kemha, 4 kıt'a Şâmî atlas, 5 tak renkli kumaştan oluşmaktadı (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 226).

⁷⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 226.

⁷⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 241.

gelen sabık Kudüs Sancakbeyi Hüseyin Bey 3 adet at hediye etti⁷⁰⁵. 24 Safer/24 Mart'ta ise İskender Paşa'nın Hoy'da kazandığı başarıda maiyetinde olan beylere inam gönderildi⁷⁰⁶.

3 Rebiülevvel 956/1 Nisan 1549'da Irak-ı Acem yağmasından dönen Elkas Mirza'nın veziri Seyyid Aziz hediyelerle birlikte Halep'e geldi⁷⁰⁷. 9 Rebiülevvel/7 Nisan'da iki Arap emirine inam verildi⁷⁰⁸. 16 Rebiülevvel/14 Nisan'da Bitlis Kalesi'nin tamiri için Sancakbeyi Davud Bey'e 2.000 sikke (160.000 akçe) para verildi⁷⁰⁹. 23 Rebiülevvel/21 Nisan'da ise Elkas'ın hediyelerini getiren veziri Seyyid Aziz'e 30.000 akçe, beraberindeki 6 adam ve kendisine birer elbise verildi⁷¹⁰. 24 Rebiülevvel/22 Nisan'da Bağdat'taki Ulus aşireti reisi İsa Bey, kethüda Mehmed Bey ve Şah Nazar Ağa'ya inam verildi⁷¹¹. 28 Rebiülevvel/26 Nisan'da ise İsa Bey'e Ulus sancağı tevcih edildi⁷¹². Arap emirlerinden Bereket veled-i Midliç, kardeşi ve adamları Ganem ile Kanber'e inam verildi⁷¹³.

Daha önce Sultan Süleyman Şeyzer'de iken Şehzade Mustafa'nın çavuşbaşısı Mehmed'e inam verildi⁷¹⁴. Rûznâmçe defterindeki aynı tarihli muhasebe kaydında Behram Mirza'nın oğluna da inam verildiğine dair kayıt vardır. Bu kişi muhtemelen Elkas Mirza'nın kardeşi Behram'ın haremmini ele geçirdiği esnada esir aldığı oğludur⁷¹⁵. 8 Rebiülahir 956/6 Mayıs 1549'da Halep'e gelerek itaat arz eden Ahmed Bey ve Hacı Tahir adındaki iki Arap emirine inam verildi⁷¹⁶. 13 Rebiülahir/11 Mayıs'ta sabık Bağdat kadısı Nimetullah Efendi Halep'e gelerek Sultan'a 1 cilt Kur'ân-ı Kerîm ve 1 cilt Riyâzü's-sâlihîn hediye etti⁷¹⁷. 14 Rebiülahir/12 Mayıs'da ise Arap emirlerinden Midliç Sultan'a 3 adet at hediye etti⁷¹⁸. Ertesi gün ise söz konusu Arap emiri ve 20 adamına inam verildi⁷¹⁹. 14 Rebiülahir/12 Mayıs'da İstanbul'daki hazineden yüklü miktarda nakit ve hilat ordu hazinesine geldi⁷²⁰.

22 Rebiülahir/20 Mayıs'ta İkinci İran Seferi'nde müteferrika zümresinden Kubad Bey'e seferde kılavuzluk yaptığı için inam verildi⁷²¹. Aynı tarihte Kürt emirlerinden Seyyid Mehmed

⁷⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 242.

⁷⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249-250.

⁷⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 257-259.

⁷⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 268.

⁷⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 278.

⁷¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 284,285,286.

⁷¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 285.

⁷¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 288.

⁷¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 286-288-289.

⁷¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 290.

⁷¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 290.

⁷¹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 299.

⁷¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 303.

⁷¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 306.

⁷¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 309.

⁷²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 310.

⁷²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 314.

oğlu Hamza Bey ve kethüdasına ertesi gün ise Seyyid Mehmed'e inam verildi⁷²². 28 Rebiülahır/26 Mayıs'ta Arap emirlerinden Piyale ve oğlu gelerek itaat arz etti⁷²³. 1 Cemâziyelevvel/ 956'da Kürt emirlerinden Budak Bey, Arap emirlerinden Gilanoğlu Süleyman Bey ve iki kethüdası gelerek itaat arz etti ve kendilerine inam verildi⁷²⁴. 5 Cemâziyelevvel/28 Mayıs'ta Bağdat'a tâbi sancaklara bazı tayinler yapıldı. Az önce gelerek Sultan'a tabiyetini bildiren Budak Bey'e Pire (?), Süleyman Bey'e Bayat sancakları tevcih edilirken, sabık Bağdat defterdarı Mehmed Bey'e Hille sancağı tevcih edildi⁷²⁵. Halep'e daha önce gelen Piyale Bey ve Arap emirlerinden Seyfeddin Bey Sultan'a 2'şer adet at hediye etti⁷²⁶. Bunların karşılığında Piyale Bey, oğlu ve Seyfeddin Bey'e 7 Cemâziyelevvel/3 Haziran'da inam verildi⁷²⁷.

Seferin ikinci aşamasına dair hazırlıkların tamamlanmasından sonra Sultan Süleyman, 10 Cemâziyelevvel/6 Haziran'da Diyarbekir'e gitmek üzere Halep'ten ayrıldı⁷²⁸. 11 Cemâziyelevvel/7 Haziran'da Semuka'ya gelindiğinde İmadiye Sancakbeyi Hüseyin Sultan'ın casusu gelerek muhtemelen bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi verdi⁷²⁹. Ordunun Semuka'ya kadar gelişi esnasında muhtemelen bölge halkının tarım alanları yürüyüş esnasında zarar gördü. Bu hususta oldukça hassas davranılarak bölge halkının zararın karşılanması için Rûznâmçeci İbrahim'e 2.000 akçe para verdi⁷³⁰. Ordu, 13 Cemâziyelevvel/9 Haziran'da Hz. Davud Türbesi'nin bulunduğu konağa geldiğinde yaklaşık 5 aydır Sultan Süleyman'la birlikte olan Şehzade Bayezid bu menzilde ordudan ayrıldı. Söz konusu menzilde ayrılmadan önce Şehzade Bayezid'e 1.000.000 akçe, 2 kaftan, 10'ar kad İstanbul işi seraser, müzehheb çatma ve müzehheb benek, Lalası Mehmed Bey'e Frengî kadife çatmadan bir kaftan, Hocası Mevlânâ Cafer Efendi'ye 5.000 akçe ve murabbadan kaftan ve 30 adamına Bursa işi benek ve çatmadan kumaş ve elbise verildi⁷³¹. Ordu 16 Cemâziyelevvel/12 Haziran'da Vedvin(?) konağında iken Basra Vilayetine dahil Lahsa Sancakbeyi Abdullah Bey'e inam verildi. Aynı konakta

⁷²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 315, 317.

⁷²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 323.

⁷²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 327.

⁷²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 328.

⁷²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 329.

⁷²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 330.

⁷²⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (96a-185b)*, s. 43; *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 555.

⁷²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 338.

⁷³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 338.

⁷³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 339. *Süleymanname*'de ordunun Halep'ten 3 menzil sonra Mercidabık Ovası'na geldiği buradaki 3 günlük ikametinin ardından Hevn Çayırı'na geldiğinde ise 5 ay 4 gündür Sultan'la birlikte olan Şehzade Bayezid'i Karaman'a dönmesine müsaade edildiği ifade edilir (*Matrakçı Nasuh Süleymanname (96a-185b)*, s. 45).

Bağdat'taki ihtiyaçlar için Kara Ali Çavuş'a 2.000 sultaniye (60.000 akçe) teslim edilerek Bağdat'a gönderildi⁷³².

Sultan Süleyman Halep'teki ikameti esnasında serhat bölgesindeki paşa ve beylerin Safevî emirleriyle mücadelesi sürüyordu. 19 Cemâziyelevvel/15 Haziran'da ordu Güzin'e geldiğinde Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya Safevîlere düzenlediği akınlardan dolayı inam gönderildi. Ayrıca İskender Paşa, kardeşi Süleyman'ın Müslüman olarak Sultan'a itaat ettiğini ve 12.000 kadar adamıyla birlikte verilen her işi yerine getirebileceğini arz etti. Bunun üzerine İskender Paşa'nın kardeşi Süleyman 50 akçe ile müteferrika zümresine dahil edildi⁷³³. Aynı şekilde bölgede Osmanlıya tâbi olan yerel beyler de casusları vasıtasıyla bölgedeki hareketliliği takip ederken yeri geldiğinde cemiyet üzere olan Safevî gruplarına müdahalede bulunuyordu. Bu cümleden olarak Gazi Kıran oğlu Şah Mehmed, Urmi taraflarındaki Toprakkale mevkiinde olduğunu öğrendiği Safevî emirlerinden Süleyman Sultan'a saldırarak çok sayıda esir ve kelle aldı. Ele geçirilen esir ve kesilen başlar Mehmed Paşa'nın kardeşinin oğlu ile Sultan'a gönderildi. Ordugaha Kızılbaş kellesi getiren Seyyid Mehmed oğlu Yakub Bey ve adamlarına inam verildi⁷³⁴. Ordu 23 Cemâziyelevvel/19 Haziran Beşdepe menziline iken Yemen Beylerbeyi Ferhad Paşa, mehdilik iddiasıyla isyan eden Cazan Hâkimi Abdülvehhab'ın öldürüldüğünü mektupla bildirdi⁷³⁵. 6 Cemâziyelâhir/2 Temmuz'da Hâcegöz'de giderken Basra Beylerbeyi Bilal Mehmed Paşa halka olan zulmü ve tüccarları uğrattığı zarardan dolayı görevinden azledildi. Yerine ise daha önce Trabzon sancağından mazul olan Emir Ali Nihad Ramazan oğlu Kubad Bey getirildi⁷³⁶.

Osmanlı ordusu 8 Cemâziyelâhir/4 Temmuz'da Sultan Süleyman'ın hastalığı sebebiyle uzun süre konaklayacağı Elmalu menziline geldi⁷³⁷. Sultan burada *Süleymannâme*'ye göre 32, rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre ise 38 gün kaldı. Burada iken sağ bölük ulufeciler ağası Bayezid Ağa'ya Adilcevaz Kalesi tamir masrafı ve Elkas Mirza'nın maiyetinde bulunarak Irak-ı Acem seferine katılan gönüllülerin maaşları için İskender Paşa'ya ulaştırılmak üzere hazineden verilen 50 bin tam ayar altınla Van'a gönderildi. Aynı tarihte Mehmed Paşa'nın arzıyla sancak tevcih edilen Nazar Bey ve adamına inam verildi⁷³⁸. 10 Cemâziyelâhir/6

⁷³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 340.

⁷³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 341.

⁷³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 341-356; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 49. İlerleyen günlerdeki inam kaydında hilat verilen isimler şöyledir: Kürt Emiri Seyyid Mehmed Bey, Seyyid Mehmed'in oğlu Yakub Bey, Şah Kulu Bey, Nâsır Bey, Seyyid Mehmed'in kethüdası, Gazi Kıran oğlu'nun kethüdası, Seyyid ve Mehmed Beylerin birer adamı (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 357).

⁷³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 343.

⁷³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 349; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 46.

⁷³⁷ Sultan Süleyman'ın bu günlerde yaşadığı rahatsızlık için ayrıca bk. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 416.

⁷³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 350; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 46.

Temmuz'da Gürcü emiri Melik Luvarsab ve bir adamıyla, Safevî tarafından haber getiren Murad adındaki bir casusa inam verildi⁷³⁹. 23 Cemâziyelahir/19 Temmuz'da Bağdat ve Diyarbakır'a tabi sancaklara tevcih yapılarak bazı beylere inam verildi⁷⁴⁰. 24 Cemâziyelâhir/20 Temmuz'da Diyarbakır Beylerinden Kulu Bey'e inam verilirken Bağdat'a bağlı Vasıt sancağı, Kaytmas Bey'e tevcih edildi. Bağdat beylerinden Derviş Bey ve Gazi Kıranoğlu'yla gelen Kürt aşiret reislerinden İsmail'e inam verildi⁷⁴¹. 16 Receb/10 Ağustos'ta Cemşid Bey oğlu Temurtaş Bey ordugaha gelerek Sultan'a 2 adet at hediye etti. Aynı tarihte Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa ve tâbi beylerine birer elbise inam olarak verildi⁷⁴².

Sultan Elmalu'daki uzun süreli istirahatinden sonra 16 Recep 956/10 Ağustos 1549'da Kara Alp Pınarı'na, 17 Recep/11 Ağustos'ta ise Kızıldepe karşısındaki Musa Bey Pınarı'na geldi. Ancak buradaki rahatsız edici hava sıcaklığından dolayı geri Kara Alp Pınarı'na dönüldü. Rüstem Paşa da Karacadağ'ın güneyindeki Karapınar'a gitti. 19 Recep/13 Ağustos'ta Kara Alp Pınarı'na gelen Sultan burada da bir aydan daha fazla istirahat etti. Rûznâmçe defterinde ordunun Elmalu ile Kızıldepe arasındaki yukarıda zikredilen yürüyüşlerine dair bilgi yoktur. Defterdeki kayıtlar aradaki konak yerlerinden ziyade Kızıldepe başlığıyla verilir ve 27 Recep 956/21 Ağustos'ta başlayan bu kayıtlar 27 Şaban/20 Eylül'de son bulur⁷⁴³.

Ordu muhtemelen Kızıltepe'de olduğu esnadan Van Beylerbeyi İskender Paşa, Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza'dan gelen sulh teklifini havi mektubunu Rüstem Paşa'ya iletti. Nasuh'un anlattığına göre, Van Beylerbeyi İskender Paşa ve Bağdat'ta bulunan Mehmed Paşa'nın baskılarıyla Şah Tahmasb, Tebriz'de olan oğlu İsmail Mirza'dan Osmanlılarla barışın sağlanması adına girişimlerde bulunmasını istedi. İsmail Mirza ise babasının işareti üzerine serhatte bulunan İskender Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektupta son derece ılımlı bir üslupla ancak mensup olduğu devletin ve mezhebin itibarını zedelemeyen savaşın kaçınılmaz bir getirisi olarak askerin, halkın ve memleketin muzdarip olduğunu ve güçlerinin kalmadığını; buna mukabil büyük sultanlara yakışanın kendi dönemlerinde adaletle hükmetmeleri ve huzuru devam ettirmeleri gerektiği ifade edilir. Aradaki huzursuzluğun ise Elkas Mirza'nın tahrikiyle ortaya çıktığı, İslam memleketlerini temeli olan sultanların arasındaki bu hasımlığın son bulması gerektiği; zira her iki hükümdarın da din ve devlet düşmanları ile savaştığı, İslam memleketlerindeki huzur ve asayişin devamı için düşmanlığı sona erdirmeleri gerektiği belirtilir. Şahların güçlü devletiyle kimsenin baş edemeyeceğini ancak Elkas'ın buna cüret

⁷³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 351.

⁷⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 351.

⁷⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 358.

⁷⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 378.

⁷⁴³ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (96a-185b)*, s. 54-56, 71; BOA, D.BRZ.d, nr.20615/A, s. 379-

ettiğini ve bunun da Allah'ın takdiri olduğunu ifade edilir. Mektubun devamında niyetlerinin barış olduğunu ifade eden İsmail Mirza, Allah yolunda adım atıp bu mühim işi Rüstem Paşa'ya bildirilmesini İskender Paşa'dan ister. Durum Rüstem Paşa'ya bildirildi. Ancak Rüstem Paşa, mektubun güvenilmez olduğunu, sözlerinde samimi iseler güvendikleri adamlarını göndermeleri gerektiğini İskender Paşa'ya bildirdi⁷⁴⁴.

Sultan Süleyman'ın uzun soluklu söz konusu istirahatleri esnasında Ahmed Paşa Gürcü topraklarına bir sefer için serasker tayin edildi. 29 Recep 956/23 Ağustos'ta Kızıltepe'de iken Ahmed Paşa'ya 18.000 akçe ve 2 adet kaftan inam olarak verildi⁷⁴⁵. Ahmed Paşa Kızıltepe'deki ordugahtan 3 Şaban 956/27 Ağustos 1549'da ayrılarak Gürcü Seferi'ne katılacak paşaların toparlanacağı Erzurum'a hareket etti. 8 Şaban/1 Eylül'de Kızıltepe'ye gelerek itaat arz eden Kürt emirlerinden Rüstem Bey ve Seydi Hasan'a sancak tevcih edilerek birer hilat inam olarak verildi⁷⁴⁶. 14 Şaban/7 Eylül'de İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin'in casusu ordugaha gelerek muhtemelen Safevi tarafından bazı haberler getirdi⁷⁴⁷. 24 Şaban/17 Eylül'de Bağdat gönüllüler ağası Ahmed'e inam verildi⁷⁴⁸.

Kızıltepe'deki istirahatinin ardından Diyarbekir'e hareket eden Sultan 26 Şaban 956/19 Eylül 1549'da Diyarbekir karşısındaki Çölek'e geldi. Burada iken Tortum Kalesi'nin fethi münasebetiyle Gürcü Seferi'ne katılan paşa ve beylere inam gönderildi⁷⁴⁹. 28 Şaban/21 Eylül'de içerisinde Ejderhan Hanı Yağmurca Han'ın elçisi ve bazı beylerin bulunduğu kişilere inam verildi⁷⁵⁰. Sultan Şeyzer'de iken tâbiyetini arz eden Ulyanoğlu bu kez bağlılığının devamı hususunda 2 Ramazan/24 Eylül'de kardeşi Cihan Şah ve onun kethüdası Ahmed'i ordugaha gönderdi. Yıllık 15.000 sikke altın göndermek şartıyla idaresi devam edeceği kararlaştırılırken Ulyanoğlu'nun kardeşi Cihan Şah ve kethüdası Ahmed'e hilat giydirildi⁷⁵¹. 6 Ramazan/28 Eylül'de Vasıt Sancakbeyi Kaytmas Bey Sultan'a 2 adet at hediye etti⁷⁵². 8 Ramazan/30 Eylül'de ise Luristan Beylerinden Rüstem Bey ve Mehmed Bey'e Ayas Paşa'nın adamlarından İbrahim'le hilat verildi⁷⁵³. 9 Ramazan/1 Ekim'de Bige Beyi'nin kardeşi Mehmed Bey'e Ustucak tevcih edilirken, kendisi ve adamlarına inam verildi⁷⁵⁴. 13 Ramazan/5 Ekim'de Yegan Bey'e inam verildi. Aynı tarihte Şehzade Cihangir'in ihtiyaçlarının karşılanması için Hazine

⁷⁴⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 57-59.

⁷⁴⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 378.

⁷⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 392.

⁷⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 396.

⁷⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 404.

⁷⁴⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 405.

⁷⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 406.

⁷⁵¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 413, 415; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 75-76.

⁷⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 414.

⁷⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 417, 418.

⁷⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 418-419.

Yakup Ağa'ya 5 sevb renkli ve kırmızı çuka verildi⁷⁵⁵. 16 Ramazan/8 Ekim'de Bitlis Beyi Davut Bey içerisinde kıymetli kumaşların bulunduğu yüklü hediyelerini Sultan'a arz etti⁷⁵⁶. Karşılığında ise kendisine inam verildi⁷⁵⁷. 23 Ramazan/15 Ekim'de Azak Kalesi gönüllüler ağası Sefer Ağa, Kürt emirlerinden Bige Bey ve kethüdası ile İmadiye Sancakbeyi Hüseyin Sultan'a inam verildi⁷⁵⁸. 24 Ramazan/16 Ekim'de Kürt emirlerinden Bedir Bey'in kardeşi Nâsır Bey tarafından 2 adet at hediye edildi. Aynı tarihte Sultan Çölek'te iken Şehzade Selim'in kapıcıbaşı Ali Ağa gelerek şehzadenin bir çocuğu olduğu müjdesini verdi. Bunun karşılığında kendisi ve yanındakilere nakit para ve elbiseler verildi⁷⁵⁹. 27 Ramazan/19 Ekim'de Sultan Rüstem'in kızına bohça gönderildi. Aynı tarihte ordugaha gelen Gürcü emirinin adamına inam verildi⁷⁶⁰. 29 Ramazan/21 Ekim'de İskender Paşa'nın Safevî serhaddini geçerek bölgeyi yağmalaması ve bölgedeki Safevileri dağıtmasından dolayı kendisi ve maiyetine inam gönderildi⁷⁶¹. 7 Şevval/29 Ekim'de Şehzade Mustafa'nın kapıcıbaşı Veli Ağa, Safevî tarafından haber getiren bir casus ile bazı Kürt ve Gürcü emirlerine inam verildi⁷⁶². 8 Şevval/30 Ekim'de Mahmûdî Beyi Hasan Bey'e inam verildi⁷⁶³. 13 Şevval/4 Kasım'da Gürcü meliki Yusufoglu, Nusaybin Sancakbeyi Nâsır Bey ve Hınıs Sancakbeyi Kulıcan Bey'e inam verildi⁷⁶⁴.

Sultan Diyarbekir'de iken artık kış mevsiminin kendini iyice hissettirmeye başlamasıyla İstanbul'a dönüş kararı alındı ve ordu 14 Şevval/5 Kasım'da İstanbul'a doğru hareket etti⁷⁶⁵. Lütfi Paşa ise ordunun dönüş kararının çıkmasında yaşananlara dair farklı bilgiler verir. Buna göre Sultan güz geldiği için kendisi Halep'e gitmek isterken Anadolu ve Rumeli ordusunun bir önceki kış nerede kışladıysa tekrar aynı yerde kışlamaları kararlaştırılır. Karaman, Maraş ve Rum askerlerinin ise kendi memleketlerine dönmelerine müsaade edilir. Buna mukabil kalan askerler arasında Sultan'ın kararının hoş karşılanmadığı "*Padişahadır, tahtında yaraşur*" sözleri ordugahta dillendirilince çetin kış şartlarında İstanbul'a dönme kararı alındığı ifade edilir⁷⁶⁶.

⁷⁵⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 419.

⁷⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 421.

⁷⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 422.

⁷⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 426-427.

⁷⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 427.

⁷⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 429.

⁷⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 435.

⁷⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 444.

⁷⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 448.

⁷⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 454.

⁷⁶⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (96a-185b)*, s. 78. Celalzâde ordunun Amid'den ayrılma tarihini 13 Şevval 956/4 Kasım 1549 olarak verse de rûznâmçe defterinde söz konusu tarihte ordunun halâ Amid'de olduğu görülür (*Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 563; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 455).

⁷⁶⁶ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 305.

19 Şevval 956/10 Kasım 1549'da Cüllab menzilinde Melik oğlu Halil Bey' inam verildi⁷⁶⁷. 28 Şevval/19 Kasım'da Birecik'e gelen Osmanlı ordusu Fırat'ı geçmek için hazırlık yaptı. Aynı konakta ekrad ve Gürcü ümerasından kimselere inam verildi⁷⁶⁸. Ordu 2 Zilkade/22 Kasım'da Arslan konağına geldi. Burada iken Abdülkadir Geylânî soyundan Zeyneddin'e inam verildi⁷⁶⁹. 3 Zilkade/23 Kasım'da Akçahan'a gelindiğinde ordugaha gelen Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Kilis Sancakbeyi Canpolad Bey'e hilat verildi⁷⁷⁰. 4 Zilkade/24 Kasım'da ordu Kınık Çayırı'na geldi. Burada iken Çapakçur Sancakbeyi'ne inam verildi⁷⁷¹. 7 Zilkade/27 Kasım'da ordu Adana'ya geldi. Sancakbeyi İbrahim Bey'e inam verilirken ordunun geçiş güzergahındaki yolların tamiriyle görevlendirildi⁷⁷². 11 Zilkade/1 Aralık'ta Ulukışla'ya gelindiğinde Şehzade Bayezid babasını karşılamak için geldi. Sultan, Ulukışla'ya geldiği gibi vezirler ve diğer devlet adamları "*kanûn-ı Osmânî ve âdet-i pâdişâhî*" üzere Şehzade Bayezid'i karşıladı. Her birine hilatler verildi. Sonrasında ise şehzade Bayezid huzura geldi⁷⁷³. 13 Zilkade/3 Aralık'ta ordu Akçaşehir'e geldiğinde Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa ordugaha geldi⁷⁷⁴. 15 Zilkade/5 Aralık'ta Konya'ya gelen ordu burada 1 gün istirahat etti. Mevlânâ Celâleddin Rûmî Türbesi'nin tamiri ve ihtiyaç sahipleri için Şehzade Bayezid'in lalası Mehmed Bey'e 50.000 akçe para verildi. Ayrıca Ahmed Sultan ve Şems Tebrizi türbelerine yardım yapıldı. Ulukışla'dan Bayat Karyesi'ne kadar Sultan'ın yanında olan Şehzade Bayezid 21 Zilkade/11 Aralık'ta buradan kendisine inam verilerek ordudan ayrıldı⁷⁷⁵. Ayrıca diğer şehzadeler Selim ve Mustafa'ya da hediyeler gönderildi⁷⁷⁶. Sultan 1 Zilhicce 956'da Üsküdar'a geldi. Üsküdar'a gelindiğinde Cezayir Beylerbeyi Sinan Paşa gemileriyle hazır bulundu. Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa İstanbul'a geçerken gemilerden top atışları yapılarak şenlik yapıldı⁷⁷⁷. Netice itibarıyla 18 Safer 955/29 Mart 1548'de başlayan İkinci İran Seferi 1 Zilhicce 956/21 Aralık 1549'da sona erdi.

2. Seferin Muharebe ve Muhasaraları

İkinci İran Seferi'nde Sultan Süleyman'ın temel gayesi Şah Tahmasb ve ordusuyla karşılaşarak kesin bir galibiyet elde etmektir. Tıpkı babası Sultan Selim'in Çaldıran'da yaptığı

⁷⁶⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 455.

⁷⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 457-458.

⁷⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 461.

⁷⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 461.

⁷⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 462.

⁷⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 463.

⁷⁷³ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 81.

⁷⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 465.

⁷⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 468.

⁷⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 469.

⁷⁷⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 81.

gibi elde edeceği ezici bir üstünlükle Doğu meselesini sona erdirmeyi hedefliyordu. Buna mukabil Osmanlı ordusunun gücünden çekinen Şah Tahmasb, Irakeyn Seferi'nde olduğu gibi yine Osmanlı ordusuyla karşılaşmak istemiyordu. Tahmasb, Osmanlı ordusunun sefer güzergahındaki yerleşim alanları ve ekili arazileri tahrip ettirmek suretiyle coğrafyanın mevcut zorluğunu artırma niyetindeydi. Böylece iâşe ikmal noktasında oluşacak sınırlılığın askerin motivasyonunu düşüreceği ve seferin sürdürülemeyeceğini düşünüyordu. Tahıl arazilerinin tahribinin yanı sıra bölgede Osmanlı ordusu tarafından binek ve nakil vasıtası olarak kullanılabilecek hayvanları bölgeden sürmek ve kalanları öldürmek suretiyle kıtlık oluşturacaktı. Ülkedeki askeri birlikleri topladıktan sonra küçük ve hareketli birliklerle baskınlarda bulunmak üzere yıldırma ve yıpratma stratejisi takip etti. Tebriz gibi büyük şehirleri askeri varlıktan arındırarak Osmanlı ordusunun herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan buralara girmesine ses çıkarmadı. Kendisi ise Osmanlı ordusunun hareketlerini takip ederek ya İran'ın iç kısımlarına ya da Anadolu içlerine doğru hareket etti. Lojistik problemlerden dolayı Osmanlı ordusunun kendisini takip edemeyeceğini düşünüyordu. İkinci İran Seferi'nde görüleceği üzere Safevî topraklarına giren Osmanlı ordusu gelen istihbarî bilgilere göre Şah Tahmasb'ı ele geçirmek için takip etmeye çalışsa da hem lojistik sıkıntı hem de mevsim şartlarının elverişsizliği yüzünden seferin devamını bir dahaki bahara bırakmak zorunda kaldı.

Tahmasb, Osmanlı ordusuna karşı takip ettiği stratejiyi kaleme aldığı eserinde anlatır. Tezkîre'sinde öncelikle Hz. Peygamber'in "*Harp hiledir*" hadis-i şerifine atıfta bulunur. Ordunun ister kaçmak ister aldatmak suretiyle tercih edeceği herhangi bir hareketi düşmana fırsat vermeden yapması gerektiğini ifade eder. Daha sonra Osmanlı ordusunun sayısına dair kabaca aynı zamanda abartılı bir tahminde bulunur. Casuslarından gelen bilgiye göre Osmanlı ordusunun yaklaşık 300.000 askerden oluştuğunu, şayet her birinin yanında bir hizmetçi bulundurursa söz konusu sayının iki katına çıkacağını belirtir. Bu hesaba göre 600.000 askerin her biri ve hayvanı için günlük 2 men (yaklaşık 6 kg) erzak gerektiği; yüz men'in 15.000 yük ettiğini; hal böyle iken Osmanlı ordusunun beraberinde getireceği 600.000 deve yükü erzağın orduya bir ay bile yetmeyeceğini belirtir. Nihayetinde şöyle yazar⁷⁷⁸:

“Rûm ordusu frengi hastalığı gibidir; eğer ilk ortaya çıktığında tedavi etmek istersen hastayı öldürür, eğer dikkate almazsan [sonu] kötüdür. Öyleyse kıvamına gelinceye dek tetikte olmak lazımdır. Ondan sonra kolayca tedavi edilir. Onlar erzak kıtlığı dışında başka bir yolla nasıl aciz ve zebun kılınabilir.”

⁷⁷⁸ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul 2001, s. 62.

Netice itibariyle Safevî topraklarında kaldıkları sürece Osmanlı ordusunun tedavisinde kullanacağı ilacın her yönden iâşe ikmal yollarını kesmek olduğunu ve bundan başka bir mücadelenin delilik ve ziyankarlık olduğunu ifade eden Tahmasb, Osmanlı ordusu henüz gelmeden yukarıdaki satırların gereğini yapmaya başladı.

Şah Tahmasb'ın niyeti Osmanlı ordusuyla doğrudan bir muharebeye girişmek değildir. Coğrafyanın avantajını kullanıp, Osmanlı ordusunu iâşeden mahrum bırakarak yıldırma ve yıpratma stratejisiyle Osmanlı ordusuna zayıat verdirmektir. Osmanlı ordusunun Safevî topraklarındaki hareket kabiliyeti mevsim şartlarıyla paralel olduğunu bilen Tahmasb, uygulayacağı stratejinin kış mevsimi yaklaşana kadar süreceğini biliyordu. Nitekim Safevi topraklarına giren Sultan Süleyman, her türlü davet ve kışkırtmasına rağmen Şah Tahmasb'ı karşısında bulamadı. Şah Tahmasb'ı takip etmek istese de mevsim şartları ve lojistik eksiklikler niyetine mani oldu ve seferin devamı gelecek bahara ertelendi. Ancak gelecek baharda planlar kökten değişecekti.

İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusu ile Safevî ordusu doğrudan karşı karşıya gelmese de her iki orduya ait birlikler arasında küçük çaplı muharebeler gerçekleşti. Söz konusu muharebelerin yanı sıra Osmanlı ordusu Irakeyn Seferi'nde alıp kısa süre sonra kaybettiği Van Kalesi'ni bu kez kalıcı olarak fethetti. Sabık Şirvan Valisi Burhan Ali Sultan, Erciş taraflarından Şirvan'a gönderilirken Elkas Mirza ise Tahmasb'ın Doğu Anadolu yağmasına karşılık Irak-ı Acem'e gönderildi. Van Kalesi'nin fethinden sonra İskender Paşa serhatteki hareketliliği takip ederek gerektiğinde müdahalelerde bulunmaktan çekinmedi. Halep'te kış geçirildikten sonra ise seferin ikinci aşaması için hazırlıklar yapıldıktan sonra Safeviler üzerine değil serasker tayin edilen Kara Ahmed Paşa önderliğinde Gürcü Seferi'ne çıkıldı.

2.a Merend Muharebesi

Merkez ordusuyla birlikte 9 Cemâziyelevvel 955/16 Haziran 1548'de Erzurum'a intikal eden Sultan Süleyman, buradan Safeviler üzerine yürümek için ordunun tamamlanmasını bekledi. Bu süre zarfında Safevî serhaddine geçmeden ordunun son hazırlıkları görüldü. 10 Cemaziyelevvel/17 Haziran'da Anadolu ve Rumeli askerlerinin Erzurum'da orduya katılmasından sonra ordu tamamlandı. Bölük halkı ve yeniçerilere cebahaneden silah dağıtıldı. Erzurum sahrasına Sultan Süleyman'dan önce gelen Elkas Mirza, vakit kaybetmeden Tahmasb'ın üzerine gidilmesi gerektiğini, ağabeyinin alacağı her türlü tedbirin zafere mâni

olmayacağını belirtti⁷⁷⁹. Safevîlerin Kağızman Beyi Haydar, Sa'ad Çukuru (Revan) Beyi Hüseyin Can, Bayezid Kalesi Beyi Haydar ve Van Muhafızı Şah Ali gibi Osmanlı sınırlarında bulunan emirleri Osmanlı ordusunun hareketini Tahmasb'a bildirdi⁷⁸⁰. Osmanlı ordugahına gelen haberlerden de Şah Tahmasb'ın Tebriz'de olduğu öğrenildi⁷⁸¹. 16 Cemeziyelevvel/23 Haziran'da Erzurum'dan ayrılan Osmanlı ordusu Safevî serhaddi olan Eleşkird Ovası'na 25 Cemaziyelevvel/2 Temmuz'da geldi⁷⁸². Eleşkird Ovası'na gelindiğinde Anadolu ve Rumeli beyleri Safevî sınırını geçti. Ordu Safevî topraklarına girdikten sonra muhtemel bir tehlikeye karşı bitişik nizamda yürüyüşüne devam etti⁷⁸³. Bu sırada kalabalık Osmanlı ordusunun sınırı geçerek Safevî topraklarına girdiği haberi Şah Tahmasb'a ulaştı⁷⁸⁴.

Eleşkirt'ten hareket eden ordu 2 Cemaziyelahir/9 Temmuz'da Erciş'e geldi. Ordu Erciş'te iken Elkas Mirza'nın geldiğini öğrenen bazı Safevi beyleri saf değiştirerek Osmanlı tarafına geçti. 3 Cemaziyelahir/10 Temmuz'da adamıyla birlikte Tahmasb'ın bir kurçisi, 4 Cemaziyelahir/11 Temmuz'da Ulama Paşa'nın adamıyla birlikte başka bir kurçi ordugaha geldi⁷⁸⁵. Tahmasb'a yakın kişilerin bu şekilde Osmanlı ordugahına intikal etmesinden sonra ordunun nasıl hareket edeceğine dair yapılan planlama muhtemelen taraf değiştiren beylerin verdikleri bilgilere göre revize edildi. Burada iken Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Van kuşatması için görevlendirilerek ordudan ayrıldılar⁷⁸⁶. Erciş'te dört gün kaldıktan sonra 7 Cemaziyelahir/14 Temmuz'da Tebriz yönüne hareket edildi. Asker sonraki menzil yeri olan Bendimahi yöresinde tozlu havadan oldukça zahmet çekti⁷⁸⁷. 9 Cemaziyelahir/16 Temmuz'da Karagü(?) dere ağzında iken Bitlis Sancakbeyi Kubad Bey ve Safevîlerden iltica eden Bekri Bey, Kurçi Hüseyin ve oğlu ordugaha geldi⁷⁸⁸. 10 Cemaziyelahir/17 Temmuz'da ise Karadere Derbendi'nin aşarak Sökmenâbâd'a ilerleyen Osmanlı ordusunda çok sayıda at ve deve arazi şartlarından dolayı telef oldu⁷⁸⁹.

⁷⁷⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 95-96; *Câmiü'l-Cevâhir*, s. 45-46; Celâlzâde, Sultan Süleyman'ın asıl niyetinin Van Kalesi'ni fethetmek olduğunu ancak Elkas Mirza'nın türlü tahrik ve hilesi ile Van'a değil Tebriz'e hareket edildiğini ifade eder (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 530).

⁷⁸⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 96.

⁷⁸¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 97.

⁷⁸² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 152-154.

⁷⁸³ Celâlzâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 530.

⁷⁸⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 98.

⁷⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 82.

⁷⁸⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 99; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 54; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* 531.

⁷⁸⁷ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 156.

⁷⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 87.

⁷⁸⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 156.

Sultan Süleyman, Tebriz'e yaklaştığı esnada Şah Tahmasb'ı savaşa davet eden bir mektup gönderdi⁷⁹⁰. Sultan mektubunda doğuda saltanat, hilafet ve mertlik iddiasıyla hareket eden Tahmasb'a kendisinde gayret ve hamiyetten birazcık eser varsa karınca gibi gizlenmemesini, cesurca davranarak karşısına çıkmasını ve kadın gibi kaçarak nâmahrem haremine sığınmaması yönünde kışkırtıcı sözler sarfetti. Casuslar devamlı olarak Şah'ın hareketlerini bildirseler de Osmanlı ordusunun karşısına çıkmayacağı muhakkaktı. Sultan Süleyman ise gönderdiği mektuplarla Tahmasb'ın ordusuyla karşısına çıkmasını sağlayarak Doğu meselesinde nihai bir sonuç almak istiyordu. Ancak bu teşebbüslerden herhangi bir netice çıkmadı. Osmanlı ordusu Tebriz yönüne ilerlemeye devam etti. 14 Cemaziyelahir/21 Temmuz'da Hoy çayırına geldi ve burada 1 gün istirahat etti⁷⁹¹.

Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun Hoy'a geldiği haberini aldığı anda öncü birlikleri Osmanlı ordusunun sefer güzergahındaki tahıl ve erzak alanlarını yakmakla vazifelendirdi. Yine *Tezkire*'sinde Osmanlı ordusunun karşısına doğrudan çıkmayacağını, Irakeyn Seferi'nde olduğu gibi bu kez de asıl niyetinin, Hünkâr hazretleri olarak zikrettiği Sultan Süleyman'la savaşmak değil nankör olarak tavsif ettiği Ulama Paşa'yı ele geçirmek olduğunu yazar. Osmanlı ordusunun hareketini yakından takip eden Tahmasb sonraki adımlarını ise ordunun durumuna göre tayin etti⁷⁹².

Osmanlı ordusu 15 Cemaziyelahir/22 Temmuz'da Hoy çayırında bulunurken Safevîlerden Ali Gazi Osmanlı ordugahına iltica etti⁷⁹³. Aynı gün ne yapılacağı burada kurulan divanda görüşüldü. Osmanlı ordusu Safevîlerin merkezi olan Tebriz'e yürüyüşünde şu ana kadar coğrafya haricinde herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştı. Bu sırada bir süredir kendisinden haber alınamayan Tahmasb ve ordusunun durumu hususunda gönderilen askerler ele geçirdikleri dil oğlanlarıyla ordugaha döndüler. Sorgulamada Kızılbaş emirlerinden Abdullah Han, Bedir Han ve Ali Sultan'ın maiyetindeki askerlerle Merend mevkiinde bulundukları anlaşıldı. Tahmasb'ın ise ordusuyla birlikte Tebriz'den çekilmeye olduğu öğrenildi⁷⁹⁴. Tahmasb, Merend'e gönderdiği emirlerine Osmanlı ordusu geldiğinde savaşmalarını şayet mağlup olurlarsa arkalarında karavul bırakarak Tebriz'e doğru çekilmelerini tembihledi⁷⁹⁵. Sultan Süleyman, Merend'de oldukları öğrenilen Safevî karavulunu imha etmek niyetinde idi. Ancak

⁷⁹⁰ “*Sen ki mülk-i maşrıkda şân-ı habâse-ünvânında fî'l-cümle hamîyyet ü gayret eseri var ise haşmet-i bî girân-ı Süleymânî mehâbetin görüp zerrece kuvvet ve salâbet-güheri var ise hamle-i cân-sitân-ı kahramânî celâletin bilüp zen-vâr kaçup nâ-mahrem haremine mihman olmayasın*” (Câmi'ü'l-Cevâhir, s. 49).

⁷⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 90.

⁷⁹² Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, s. 63.

⁷⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 90.

⁷⁹⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 100; Câmi'ü'l-Cevâhir, s. 55.

⁷⁹⁵ “*Rum leşkeri gelürse göz göze yenilirlerse elleşlin viruşun ve şöyle kim, sizden yeğîn olacak olursa önlerin karavullayı bana toğru gelin*” (Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osmân*, s. 302).

Merend'e gidiş güzergahındaki su kaynakları Kızılbaşlar tarafından zehirlenmişti ve kullanılmaları mümkün değildi. Bununla birlikte Temmuz ayının ortası ve *eyyâm-ı bahûrun* vakti olması hasebiyle de orduda susuzluk sıkıntısı baş gösterdi. Bu yüzden Merend'den havanın serinleyeceği zaman yani akşama yakın hareket edilip bölgeden geceleyin geçilmesi düşünüldü. 15 Cemaziyelahir/22 Temmuz gecesı Osmanlı ordusu nizâmî bir şekilde Hoy/Gültepe Çayırı'ndan Tebriz güzergahındaki Merend'e doğru hareket etti. Bu sıra Merend'de bulunan Safevî emirleri, içlerinden Şah Ali Sultan'ı birkaç bin kişilik maiyetiyle Osmanlı ordusuna saldırması için görevlendirildiler. Ali Sultan, ordunun yürüyüşte olduğu sırada Merend'den bir menzil mesafe gerisindeki Kızıl kale adlı mahalde tayin edilen Osmanlı öncü birliklerine saldırdı. Söz konusu saldırının Osmanlı ordusunda kargaşaya sebep olduğu açıktır. Zira kaynaklarda Safevî karavulunun saldırdığı Osmanlı askerlerinin kendilerine saldıran⁷⁹⁶n Safevî karavulu değil asıl ordu olduğunu zannettikleri belirtilir. Ortaya çıkan karışıklık *Tevârih-i Âli Osman*'da “hiç sorma ki, baba oğlun yavu kıldı. Ve kul efendisin ve efendi oğlanın yavu kılub nice kişinin mal ü menâli ortaya zayi' oldu” şeklinde ifade edilir. Saldırı üzerine Şah Tahmasb'ın yakınlarda olabileceği dolayısıyla ordunun her an savaşa girebilecek nizamda yürütmesine dikkat edildiği ifade edilir⁷⁹⁷.

Aynı gece tozlardan ve sıcak havadan askerler ilerlemekte zorlandı. Kaynaktaki ifadesiyle şayet gün doğmasa askerlerin nefes almaya mecalleri olmayacaktı. Durumun farkında olan Rüstem Paşa askerın gönlünü almak, moral ve motivasyonunu artırmak adına askere hitap etti. Bundan sonra muharebe alanına giden Rüstem Paşa askerın düşman sancaklarını aldıklarını, düşmanı ordugahtan kaçırdı çok sayıda Safevî askerinin kılıçtan

⁷⁹⁶ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âli Osmân*, s. 302.

⁷⁹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 100. Hadiseyi ihtiva eden diğer önemli bir kaynak *Câmiül-Cevâhir*'de ise Safevî karavulunun saldırısından hiç bahsedilmez. Hoy'dan hareket edildiği esnada gece yarısına doğru Diyarbakır, Rum ve Dulkadirli beylerinin Merend'de oldukları haber alınan Safevî karavuluna saldırdığı ifade edilir. Yine kaynağa göre böyle bir saldırı beklemeyen Safevî karavulunun hemen harp nizamı alarak Osmanlı askerinin saldırısına mukabele gösterir. Muharebe gün doğumuna kadar kadar devam eder. Muharebenin devam ettiği esnada sonradan gelen Osmanlı ordusunun da muharebeye dahil olmasıyla mukavemete kudreti kalmayan Safevî karavulu dağılır. Muharebede Diyarbakır gönüllüler ağası ve kethüdasının maiyetiyle büyük bir cesaret gösterdikleri ifade edilir. Muharebeye şahit olan ya da sıcağı sıcağına haber alan iki müellifin hadisenin başlangıcına dair farklı bilgiler verdikleri görülür. Esasen *Câmiü'l-Cevâhir*'de anlatılan hadise yukarıda zikredilen Safevî emirlerinden Ali Sultan'ın Osmanlı karavuluna saldırısından sonra yaşanan hadiselerdir. Bu anlamda iki kaynak birbirini tamamlar niteliktedir. İkinci İran seferinin ilk muharebesi olan bu hadisede muharebenin muhatabı Kızılbaş emirlerinden Ali Sultan'ın sancağı ele geçirilerek Osmanlı ordugahına gönderildi (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s.55-56; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 100-101).

geçirildiğini, bir kısmının ise kaçtığını sultana arz eder. Hadisenin hemen sonrası Osmanlı ordusu 16 Cemaziyelahir/23 Temmuz'da Köşksaray'a geldi. Muharebede Safevî karavullarının mağlubiyet haberini alan Şah Tahmasb ise Tebriz'i terk etti⁷⁹⁸.

Rûznâmçe defterinde Merend Muharebesi⁷⁹⁹ ya da Kızılbaş Karavulu Muharebesi⁸⁰⁰ olarak zikredilen muharebede yoldaşlıkları sebebiyle ödüllendirilen askerlerin menşesine bakılırsa muharebede çarpışan birliklerin daha ziyade Adilcevaz, Hınıs, Bitlis ve Diyarbekir askerinden oluştuğu görülür. Safevî sınırında bulunan ve bölgeyi bildikleri için öncü tayin edilmeleri muhtemel görünen bu askerlerin Safevî karavuluyla ilk temas kuran birlikler olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda muharebenin devamında gösterdikleri yararlılıktan dolayı askerlerden bazıları Osmanlı merkez ordusundaki çeşitli zümrelere dahil edildiler. Mesela muharebede yoldaşlık eden Diyarbekir gılmanlarından Mehmed b. Mustafa ve Adilcevaz gılmanlarından Ferhad b. Abdullah'ın kapıkulu sipahileri zümresine alındılar⁸⁰¹. Aynı şekilde yoldaşlıkta bulunan ve daha sonra Dîvâne Pîrî ile dil oğlanı getiren Bitlis gılmanlarından Yusuf b. Musa ve Hınıs gılmanlarından Müsteceb veled-i Seydi sol garip zümresine dahil edildi⁸⁰². Bu şekildeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kayıtların geneline bakıldığında yukarıdaki isimler dahil yoldaşlıkları görülen 27 Adilcevaz gılmanından 1 nefer sipahi, 25 nefer sağ garip ve 1 nefer 1 sol garipler zümresine⁸⁰³, 20 Hınıs gılmanı sol garipler zümresine⁸⁰⁴, 43 Diyarbekir gılmanından 8 nefer sağ garip, 8 nefer sol ulufeci, 27 nefer sağ ulufeciler zümresine⁸⁰⁵, 24 Bitlis gılmanından 1 nefer sipahi, 1 nefer sol garip ve 22 nefer de sol ulufeciler zümresine⁸⁰⁶ dahil edilmiştir. Bunların haricinde kul taifesinden 30 nefere ulufelerine bedel timar tevcihi yapılırken⁸⁰⁷, muharebede yoldaşlıkta bulunan timarlı sipahilere de terakki verildi⁸⁰⁸.

⁷⁹⁸ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 1; Matrakçı Nasuh, Köşksaray menziline dair şöyle bilgi verir: “Mezkûr konak iki konagdı. Su olmamağın asıl konak olan Gerdemişe konulmadı. Gayet uzak ve sususuz konaktır. Ol gice Kızılbaş hanları karavul tarikiyle gice ile askerin uğrayup hayli ceng eylediler. Sancaklariyle yırakları alınıp hayli başlar kesilüp kaçtılar. Tozdan ve uzak konakdan ve susuzluktan ol gice asker hayli zebun oldu. Arpa yetmişere alındı. Ol gice nice kimesnenin esbâbı yağma olunup hayli ziyan oldu” (Samet Balta, İstanbul-Tebriiz Hattı ve Anlamı, s. 157).

⁷⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97, 159, 176-178, 231.

⁸⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 165: “İzdiyâd-ı mevâcib-i Piyâle gılman-ı gulâm-ı ebnâ-i sipâhiyân ki der-muhârebe-i karavul-ı kızılbâş hemrâh kerde el-vâkî‘ fî 15 Ramazan sene 955 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i [kâtibân]”

⁸⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97.

⁸⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

⁸⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97, 176, 177, 179.

⁸⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 176, 177.

⁸⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 177, 178, 179, 231.

⁸⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 178.

⁸⁰⁷ BOA, KK, nr. 288, s. 46: “Kızılbaş-ı memhûr sultânlarından Hüseyin Can ve Kaytmaz ve Nazar nâm mülhîdlerün üzerine kalkılup varıldukda ilerü varup yoldaşlık idüp ulûfelerine bedel tîmar recâ iden kullardır”

⁸⁰⁸ BOA, KK, nr. 288, s. 46-47: “Erbâb-ı tîmardan ilerü varup yoldaşlık eyleyüp inâyet recâ iden kullardır.”

2.b Van Kalesi'nin Fethi

Van Kalesi bulunduğu mevki ile son derece stratejik önemi haiz bir kaleydi. Etki alanı sadece bulunduğu alan değil aynı zamanda geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı. Dolayısıyla Van Kalesi'ne hâkim olmadan bölgede söz sahibi olmak mümkün değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu derece önemli olan kaleye karşı teşebbüsleri Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi olarak anılan Safevîlere yönelik ilk seferiyle başladı. İlgili sefere serasker olarak tayin edilen İbrahim Paşa kışlak olarak ikamet ettiği Halep'ten ayrılmadan önce 1534'te Van Kalesi'nin anahtarları kendisine teslim edildi. Kalenin muhafazası için Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa gönderildi. Van Kalesi'nin yanı sıra bölgedeki Ahlat, Adilcevaz, Erciş, Amik kaleleri de Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte seferde alınan çoğu yer gibi Van Kalesi de Safevî hakimiyetine tekrar girdi⁸⁰⁹. Van Kalesi'nin önemini bilen Tahmasb, kalede hakimiyeti tekrar sağladıktan sonra kaledeki mühimmatını artırmasının yanı sıra tahkimatını da kuvvetlendirdi⁸¹⁰. İkinci İran Seferi'ne kadar Van Kalesi'nin ele geçirilmesi hususunda ciddi bir teşebbüs olmadı.

İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusu 2 Cemaziyelahir 955/9 Temmuz 1548'de Erciş'e geldiğinde Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Van Kalesi'ni muhasara altına almak için gönderildi⁸¹¹. Osmanlı ordusunun bu şekilde kuvvet ayırması seferin başında belirlenen planın bir parçası mı yoksa gelişen hadiseler üzerine alınan anlık bir karar mı olduğuna dair bilgi yoktur. Bu şekilde iki paşa maiyetindeki askerlerle Van Kalesi'ne hareket ettikten sonra diğer Osmanlı ordusu Tebriz yönüne hareket etmişti. Osmanlı ordusu 15 Cemaziyelahir/22 Temmuz'u 6 Cemaziyelahir/23 Temmuz'a bağlayan gece gerçekleşen Merend Muharebesi'nden sonra Köşksaray'a geldi. Buradan itibaren birer günlük yürüyüşlerle Merend, Yan gediği, Sufiyan ve Şam Gazan menzilleri geçildikten sonra 21 Cemâziyelahir/28 Temmuz'da Osmanlı ordusu Tebriz'e girdi⁸¹². 22 Cemâziyelahir/29 Temmuz'da Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Safevîlerin söz konusu stratejileri ve Tebriz'deki Osmanlı ordusunun muhtemel harekât planının ne olacağını görüşmek üzere bir divan toplandı. Divanda vezirler haricinde kimlerin olduğuna dair bilgi yoktur. Sultan Süleyman düşmanın planlı bir faaliyet olarak doğrudan ordunun karşısına çıkmamasından hareketle divana katılan vezirlere “*bu husâsda rey'iniz ve fîkr ü firâsetiniz nedür*” diyerek görüş istedi. Vezirler düşman topraklarına talip olunabileceğini, Tahmasb ve

⁸⁰⁹ Orhan Kılıç, “Van”, *DİA*, XLII, 505.

⁸¹⁰ Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 533.

⁸¹¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 155.

⁸¹² Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 157-158.

ordusuyla karşılaşırsa alınacak galibiyetle amacın hasıl olacağını söylediler. Buna mukabil Tahmab'ın Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadığı takdirde yaşanacak muhtemel problemler hakkındaki düşüncelerini beyan ettiler. Doğu seferlerinin genel bir tecrübesi olarak ordunun kışlaması, iâşe ikmal güçlüğü ve neticede askerin uğrayacağı zararlar dile getirilerek Ulama Paşa'nın başlattığı Van muhasarasına katılmak için geri dönülmesinin uygun olacağı ifade edildi. Netice itibariyle Tebriz'den Van'a dönülmesi yönünde karar alındı⁸¹³. Tebriz'de üç gün ikamet edildikten sonra 25 Cemâziyelahir 955/1 Ağustos 1548'de Van Kalesi'ne hareket edildi. Ordunun bir kısmı önden hareket ederken Ahmed Paşa, Diyarbekir ve Rum beylerbeyiyle elli katar deve ile geride bırakılarak dümdar tayin edildi⁸¹⁴. Şah Tahmasb, dönüş güzergahındaki tahıl alanlarını yaktırdığı için Tebriz-Van güzergahında farklı bir yol tercih edildi⁸¹⁵.

25 Cemâziyelahir/1 Ağustos'ta ordu Sarvankulu'na ulaştı. Ertesi gün Şebüster geçildikten sonra 27 Cemâziyelahir/3 Ağustos'ta Tisu Kasabası'na gelindi⁸¹⁶. Burada iken Van istikametine yürüyüşte karavul tayin edilen Antep Sancakbeyi Turhan Bey'in Sencere adlı yerde Safevî emirlerinden Hoşhaber Sultan tarafından şehit edildiği haberi geldi. Tisu Kasabası'ndan hareket eden ordu Safevîlerin arkasından yetiştirse de Ahmed Paşa'nın da arkadan gelmesiyle bir kısmı kaçtı⁸¹⁷. Daha sonra yürüyüşüne devam eden ordu Selmas, Elbağ ve Mahmudiye yolu üzerinden toplamda 10 menzil sonra 9 Receb 955/14 Ağustos'ta Van Sahrası'na ulaştı⁸¹⁸.

Van Kalesi'nin muhasarası için daha önce gönderilen Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa kale müdafîilerinden kalenin teslimini isteseler de olumlu bir cevap alamamışlardı. Sultan Süleyman'ın otağı kurulduktan sonra ertesi gün kurulan divanda Rüstem Paşa kalenin fethi için görevlendirildi. Muhasaranın nasıl ilerleyeceği hususunda kuvvet taksimatı yapıldı. Buna göre kalenin en büyük surlarından biri olan Batı tarafındaki su kulesinin bulunduğu tarafa Ulama Paşa tayin edildi. Kuzey tarafında bulunan kapı Ahmed Paşa'ya verilirken, Mehmed Paşa'ya kalenin güney tarafındaki hisarların

⁸¹³ “Hâliyâ asker-i cevşen-pûş ve leşker-i deryâ-hurûş ile tâlib-i diyâr-ı adû olmak olur. Eger[çi] bi-avn-ı Bârî devletümüz yârî olup düşmen ele girürse mansûr u muzaffâr olup maksûdumuza vâsıl oluruz. Ve illâ eger kazâ-yı tegâlib-i Yezdânî ve takdîr-i tesâruf-ı Rabbânî muktezâsınca düşmen ele girmeyüp asker-i berd-adû-yı dîn gelüp rub'-ı meskûnda ıstıbâr ve sükûn u karâr idecek olursa asker-i a'dâ-şikâr ile kışlanması asîr ve zâd ü zevâde bulunması müte'azzir olup andan askere gezend irişeceğinde şâyibe-i şübhe yokdur. Fikr-i bîkr-i ma'kûl budur ki öte cânibde Ulama dâmet me'âliyehü emr-i şerîfi ile muhâsara kıldığı Van Kal'ası'nun feth ü istihlâsına avdet oluna. Bâkî fermân pâdişâh-ı devrânundur” (Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 2).

⁸¹⁴ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 2; Celâl-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 532.

⁸¹⁵ Celâl-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 532.

⁸¹⁶ Samet Balta, İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s. 236.

⁸¹⁷ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 2-3.

⁸¹⁸ Söz konusu menziller için bk. Samet Balta, İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s. 236-238; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97; TSMA.d, nr. 10221; D'Aramon Seyahatnamesi, s. 55. Nasuh ve Celâl-zâde, Tebriz'den hareket eden ordunun Van Kalesi'ne 10 Receb 955/15 Ağustos 1548'de geldiğini ifade eder (Samet Balta, İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s. 238; Celâl-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 532).

mukabilindeki yüksek bir tepeye muhasara topraklarını kurdurması emredildi. Yeniçeriler kaleyi kuşattı ve metrisler kazılmaya başlandı⁸¹⁹. Kale muhasara altına alındıktan sonra ikinci kez kalenin teslimi istense de müdafiler muharebeyi göze alarak teslim olmayı reddettiler. Bunun üzerine bir yandan metrisler kazılırken diğer yandan top atışlarıyla kale surları dövülmeye başlandı. Bunların haricinde lağım kazıldığına dair bilgiler de vardır⁸²⁰. Müdafilerin ise tahkimatın verdiği cesaret ile müdafaaya devam ettikleri ifade edilir⁸²¹. Muhtemelen belli bir müddet Osmanlı ordusu kaleyi tahrip etmek, müdafiler ise muhasaradaki unsurların rahat hareket etmesine mâni olmak adına karşılıklı top atışları ile mücadele ettiler. Kaledeliklerin açtığı ateş sonucu Osmanlı askerlerinden yaralanan ve şehit olanlar oldu⁸²². Çatışmalar sırasında top atışlarından çıkan duman sebebiyle gökyüzü siyaha büründü⁸²³.

Kuşatmaya bizzat sultanın katılması ve mütemadiyen yapılan top atışları Safevîlerin motivasyonunu düşürmüş olmalıdır. Ancak Tahmasb'dan yardım geleceği ümidi ile hareket eden müdafiler Osmanlı tarafından yapılan top atışlarına mukavemet etmek ve metris kazan askerlerin hareketlerine engel olmak için top ve tüfek atışlarıyla mukabele ettiler. Kuşatmanın başladığı günün gecesinden sabaha kadar hisar bedenlerinde ateş yakarak savaşa hazır olarak beklediler⁸²⁴.

Van Kalesi, Tahmasb'ın önem verdiği kalelerden biriydi ve Sarukaya olarak tasvir ettiği Van Kalesi'nin Azerbaycan'ı koruması altına aldığına inanmaktaydı. Kale müdafilerinin kaleyi teslim etmemesindeki en büyük amillerden biri Van Kalesi'ne Tahmasb'ın verdiği önem kadar kalenin güçlü tahkimatı olduğu açıktır. Zira Osmanlı kaynaklarında Kızılbaş ülkesinin

⁸¹⁹ Rûznâmçe defterinde Van Kalesi muhasarası esnasında metris kazarak veya metriste savaşarak yararlılık gösteren askerlere terakki verildiğine dair izdiyad tezkireleri vardır. Bu kişilerin genellikle maiyetinde olan paşalar tarafından bildirilerek terakki aldıkları görülür. Mesela Silahdar Hüseyin muhasarada yararlılık gösterdiği ve deftere kaydedildiği için ulufesine 2 akçe terakki verilir. Yine silahdar zümresinden 12 nefere Van Kalesi metrislerindeki hizmetlerden dolayı 2'şer akçe, sipahiler zümresinden 21 nefere 2'şer akçe, Ahmed Paşa'nın maiyetinde olup metristeki hizmetlerinden dolayı 2 nefer cebeciye ve 25 nefer topçuya 1'er akçe; Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan 6 nefer cebeciye ve 25 nefer topçuya 1'er akçe terakki verildiği görülür (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 131, 146, 194).

⁸²⁰ D'Aramon Seyahatnamesi, s. 56.

⁸²¹ Celâl-zâde, kaledeliklerin Van'ı kaybetmeyeceklerine dair kesin inançlarının olduğunu zira kendi inançlarına göre Hz. Ali'nin ruhunun kendilerine yardım ettiğine inandırılarak motivasyonlarının sağlandığını ifade eder. Ayrıca kale muhafızlarının ailelerini Tahmasb'ın yanına gönderdiklerini belirtir (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 533).

⁸²² Meselâ kapıkulu zümresinden Üsküdarlı Mehmed, Van Kalesi muhasarasında gedige girip toprak kazarken taş ile vurularak yaralandığı için ulufesinde 2 akçe terakki verilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 130). Aynı şekilde kapıkulu sipahileri zümresinden Ser-kılıç Dîvâne Yunus, Van Kalesi muharebesinde yaralandığı için ulufesinde 2 akçe terakki verilir (nr. 20615/A, s. 120).

⁸²³ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 4; Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 58; Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 534; Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 304..

⁸²⁴ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 4: "İçerüdeki düşmen-i bed-ahvâl zikir olan toprakların def'ine ve yeniçeri meterislerinin ref'ine ef'â-sûret ü mâr-hey'et darb-zenlerin ve tûfenglerin atup evvel-i revâhdan âhir-i sabâha değin hisârlarının her bir bedeninde cem'-i ferâğ ve her bârusında yüz meş'ale ve çerağ yakup âheng-i cenge müterakkib olup durdılar".

koruyucusu ve Azerbeycan vilayetinin kilidi olarak telakki edilen kalenin tahkimatından büyük bir övgüyle söz edilir. Bu cümleden olarak kalenin temelini sağlam, iç kale ve burçlarının yüksek olmasından dolayı muhasaraya karşı oldukça dirençli olduğu; kaleyi çevreleyen hendeklerin oldukça derin olduğu, kalenin giriş ve çıkış yollarının özel bir mühendislikle kapatıldığı ifade edilir. Bu anlamda Van Kalesi'nin diğer kalelere nazaran mühendislik alanında tebarüz ettiğine dair kaynaklar müttefiktir⁸²⁵.

Osmanlı tarafından yapılan top atışlarıyla kaledeki tahribatın artması ve metrislerdeki askerlerin ilerlemesiyle içinde bulundukları kötü durumun farkına varan müdafiler sulh teklifinde bulunmak ve kaleyi teslim etmek için mühlet verilmesi hususunda içlerinden Karaca Bey adlı birini gönderdiler. Bu talep vezirler tarafından sultana bildirildi. Talep kabul edildikten sonra muhasara kısmen kaldırıldı. Sultan Süleyman bu gelişme karşısında Karaca Bey'e hilat giydirdi ve iki gün mühlet tanındıktan sonra tekrar kaleye gönderildi. Ancak kale komutanının muhasara kaldırılır kaldırılmaz surlarda açılan gedikleri doldurmak ve kale dışından su tedarik etmek suretiyle sözlerine sadık kalmadığı görüldü. Aslında bu hareket kalede açılan gedikleri tamir etmek, yeni toprak dökmek ve metrisler kazmak için zaman kazanmak adına yapılan aldatmacadan başka bir şey değildi⁸²⁶.

Kaynaklarda sulhu bozarak ihtilafa sebep olan ilginç bir “*tâife-i Rûm*”dan bahsedilir. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden toplanıp Van Kalesi'ne gelerek savunmaya katılan bu kişilerin, amaçlarını gerçekleştirmek için ölümü göze alan fedailer gibi hareket ettikleri, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olarak birbirleri önünde ölmeyi, ebedi hayat ve sonsuz saadet olarak telakki ettikleri ifade edilir. Dolayısıyla bu kişilerin kaleyi teslim etmedikleri, verilen süreyi fırsat bilerek hisarları onardıkları, metris kazdıkları ve yeni top hazırladıkları belirtilir⁸²⁷. Burada kaledekilerin hayatlarını kurtarmak için eman talebinde bulundukları daha sonra ise

⁸²⁵ “ (...) mühendis-i çarh-ı devvâr ol hisâr-ı zuhal-medârı şöyle üstüvâr itmiş ki felâket-i felekden dûr ve şiddet-i rûzgârdan mehcûr olup dîde-i kevâkib gibi âyine-i mihre nâzır ve tiğ-i seriyle keyvân ü merrih gibi meydân-ı siyâsetde hâzır olup durmuşdı” (Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 2; Celâl-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 532; Van Kalesi'nin tahkimatının kuvveti ve fethinin güçlüğüne dair aynı zamanda hakim olan tarafta oluşturduğu üstünlüğe dair Solakzade ise şu bilgileri nakleder: “Ol hisâr-ı üstüvârın mühendisân rûzgâr-ı dîde değmede ki nazirin görmüş ola ve mi 'mâr-ı sâl-hurd levh-i dillerinde ne anki tahayyül ile numunesini resm itmiş ola. 'Ale'l-husus kiver-i Acemin kilidi ve ol canibin sedd-i sedidi olbu dâ'imâ şâh-ı gümrah mâdâmki benim sârı kıyâm zîr-i fermanımdadır, selâtîn-i Âl-i Osmândan ne pâkım vardır diyü iftihâr idermiş” (Solak-zâde Tarihi, s. 614).

⁸²⁶ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 5; Câmi'ü'l-Cevâhir, s. 59.

⁸²⁷ “...tâife-i Rûm-ı şeyâtîn-rücûm ki her biri aksâ-yı bilâd-ı Rûm'dan gelüp ol müfsidlerin cem'iyetine mülhâk olmağla mâdde-i fesâd hadden ziyâde olup ol asl-ı eşrâr-ı nâkîsü'l-efkâr ki kalb-i pür-illetleri nûr-ı imândan hâlî ve mücevvef idi, şâhid-i maksûdların ele getürmek ümidiyle başların ortaya koyup ölüm eri olmuştı. Aralarında kesret-i vifâk ve mezîd-i itifâk vâkı' olup birbirinin önünde ölmeği hayât-ı ebedî ve sa'âdet-i sermedî bilirlerdi. Süret-i hakka hâyil olan fikr-i bâtılını üzere kal'ayı virmeyüp ol fırsat ile hisâra atılan toprakların mûmâne'asına ve mücâhidinin mürûr u ubûrlarının müdâfa'asına meterisler ve toprak ihzâr idüp tamâm eylediklerinden sonra girü isyân üzere musırr olup durdılar...” (Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 5).

kaledeki başka bir grubun bu fikre muhalefet ettikleri düşünülse de aslında zaman kazanmak adına yapılan bir plandı⁸²⁸. Amaçlarının kaleyi teslim etmek değil tamir ve tedarik için zaman kazanma uğraşı olduğu anlaşılınca muhasara kaldığı yerden devam etti.

Şah Tahmasb, Van gibi stratejik önemi haiz bir kalenin Osmanlıların eline geçmesini istemiyordu. Osmanlı ordusunun Tebriz'e yaklaştığını öğrendiğinde diğer Safevî emirleriyle birlikte Tebriz'in kuzeydoğusunda bulunan Ahar/Eher'e gitmişti. Birtakım istişarelerden sonra Ahar'dan Çaldıran'a geldi ve burada Osmanlı ordusunun tamamının Van Kalesi'ni muhasara altına aldığını öğrendi. Van muhasarasına doğrudan müdahalede bulunamayacağını peşinen kabullenen Tahmasb, dolaylı yoldan kuşatmayı kaldırmak ya da müdafileri kısmen rahatlatmak adına başka bir yol tercih etti. Buna göre Tahmasb, Çaldıran'dan Erzurum'a gidecek ve böylelikle Safevî ordusunun Osmanlı topraklarına girdiğini öğrenen Sultan Süleyman Van'dan ayrılacaktı. Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza önce Kars tarafına hareket edecek burayı yağmaladıktan sonra Erzurum'a gidecekti. Bu doğrultuda İsmail Mirza, 7 bin kişilik maiyetiyle Kars'a, Tahmasb ise Erciş taraflarına hareket etti. Buna mukabil Tahmasb'ın tali yoldan engelleme teşebbüslerine rağmen günlerdir kuşatma altında olan kalenin söz konusu muhasaraya daha fazla dayanamayacağı da açıktı. Tahmasb yine de Merend ve Hoy taraflarından Erciş'e geldi ve burayla birlikte Adilcevaz ve Ahlat taraflarına da saldırarak yağmaladı⁸²⁹.

Van muhasarası yukarıda zikredilen aldatmacadan sonra şiddeti artırılarak kaldığı yerden devam etti. Van Kalesi'nin muhkem hisarları dört taraftan top, tüfek ve darbzen atışları ile dövüldü. Mehmed Paşa'nın kuşattığı kale tarafındaki surlar gittikçe zayıfladı. Öyle ki top atışlarının tahribatından bir müddet sonra hisar burçları ve kale duvarlarının yıkıldığı görüldü⁸³⁰. Surlar yıkılsa da kaledekiler hisar kulelerinde ve kale içindeki geçişlerde hazırladıkları topları ateşledi. Bir kısmı ise evlerini yakarak yerlerini terk etmedi⁸³¹. Buna karşılık özellikle Mehmed Paşa tarafındaki mukavemetin pek fazla sürdürülebilir olmadığını düşünen kaledeki Safevî emirleri bu kez çaresizce aman talebinde bulundular. Şah Tahmasb'dan herhangi bir yardım gelmediğini gören Şah Ali Sultan, Mehmed Halife, Elvend, Celâlizâde Velî, Mısırlu Kulu,

⁸²⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 5.

⁸²⁹ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s. 64-65; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 5

⁸³⁰ Sefere elçi D'Aramon'un maiyetinde katılarak gördüklerini kaleme alan Chesneau kalenin fethine dair kaynaklardan farklı bilgiler verir. Kale iki yerden kuşatıldıktan sonra ateş altına alındığını ve bu durumun 9 gün boyunca devam ettiğini yazar. Daha sonra elçi D'Aramon'un kalenin surlarını keşfe çıkarak bazı güçsüz yerlerini tespit ettiğini belirtir. Durum Sultan'a bildirildikten sonra muhasarada elçinin söylediği yere ağırlık verildiğini, neticede ise kaledekilerin teslim olmak zorunda kaldıklarını ifade eder (*D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 56-57).

⁸³¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 6.

Avoğlanı Mahmud, İspirli Seydi Bey oğlu Abdi gibi kale müdafileri iki adamı aman talebiyle surların dışına gönderdi⁸³².

Bazı kaynaklarda ise Safevîlerin teslim olma hususunda ilginç bir yola başvurduğu anlatılır. Buna göre kaledekilerin gedikleri kapatma uğraşları netice vemedi ve bir müddet sonra kale duvarları yıkılmaya yüz tuttu. Osmanlı ordusu ise her taraftan kaleye girmeye başladı. Osmanlı askeri içeri girse de çarpışma devam etti ve kale burçlarına saldırdıklarında kimi zaman tüfenk ve ok atışıyla, kimi zaman da mızrakla göğüs göğüse muharebe ederek kale içinde çetin bir savaş cereyan etti. Daha fazla mukavemet gösteremeyeceğini anlayan iç kaledeki Safevîler boyunlarına kefen bağlayıp kendilerini urganla hisardan aşağı sarkıtarak sultandan af talebinde bulundular⁸³³. Kale müdafilerinin talepleri kabul edilerek 19 Receb 955/24 Ağustos 1548'de kale teslim alındı⁸³⁴. Kaledeki Safevîlerin tamamının Amik Kalesi taraflarına gitmesine müsaade edildi⁸³⁵. Fetih sevincinin yerini kuşatma esnasında yıkılan surların tamiri aldı. Veziriazam Rüstem Paşa nezaretinde gerçekleştirilen bu tamir işlemleri dört günde tamamlandı⁸³⁶. Van Kalesi'nin fethini müteakip eman verilen Kızılbaşlar kaleyi terk ettikten hemen sonra Amik Kalesi'nin anahtarı da Sultan Süleyman'a takdim edildi. Aynı şekilde etraf belde ve nahiyeler Osmanlı sınırlarına dahil oldu⁸³⁷. Kaleyi teslim eden muhafıza hilat giydirildi⁸³⁸.

Van Kalesi'nin fethinden sonra bölge beylerbeyilik olarak taksim edilirken başına Anadolu Defterdarı İskender Paşa getirildi⁸³⁹. Ferruh Bey Van vilâyeti timar kethüdası, Gülabi Bey ise Van eyaleti defterdarı olarak tayin edildi⁸⁴⁰. Kale muhafazası için İskender Paşa'nın maiyetine 5.000 adet gönüllü nefer verildi. Kale ve çevresinde asayiş temin edildikten sonra

⁸³² *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 7.

⁸³³ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s.59-60; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 534-535; *Peçevi Tarihi*, s. 80

⁸³⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 7; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 535. Topkapı Sarayı Müzasi Arşivi'ndeki sefer menzilllerini ihtiva eden menzîlnâmede Van menzîlinin üzerine düşülen şerhte fetih tarihi olarak 17 Receb 955/22 Ağustos 1548 tarihi verilir (BOA, TSMA.d, nr. 10221).

⁸³⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 7; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 535; *Câmi'ü'l-Cevâhir*'de Van Kalesi'nin fethi 18 Receb 955/23 Ağustos 1548 olarak verilir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 64).

⁸³⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 7.

⁸³⁷ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s.64.

⁸³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 116.

⁸³⁹ Orhan Kılıç, "Van", *DİA*, s. 507. Rûznâmçe defterinde İskender Paşa'nın yeni Van beylerbeyi olarak tayin edildiğine dair 22 Receb 955/27 Ağustos 1548 tarihli tevcih kaydı olsa da 20 Receb/25 Ağustos tarihli muhasebe kayıtlarında Van Beylerbeyi olarak zikredilir: "*Tevcih be-hazret-i İskender Paşa defterdâr-ı hızâne-i âmire ki mirmîrân-ı vilâyet-i Van şü'd*" (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104; 106).

⁸⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112.

kaleye top ve darbzenler yerleştirildi⁸⁴¹. Bu dönemde Van Kalesi'nde tüfekli bir süvari birliği de bulunmaktaydı⁸⁴².

22 Receb 955/27 Ağustos 1548'de Ulama Paşa'nın kardeşi Veli Bey, Rüstem Bey, Sultan Ahmed Bey, Ahtamar Sancakbeyi İskender Bey, Sincar Sancakbeyi Ali Bey, Siird Sancakbeyi Mustafa Bey'e inam verildi. Diğerlerinde yazmasa da Ahtamar Sancakbeyi İskender Bey'in inam kaydında kendisine Van'da kaldığı için inam verildiği ifade edilmekteydi. Bu bilgiden hareketle muhtemelen yukarıda zikredilenler fetihten sonra Van muhafazasında kalan isimlerdi⁸⁴³. 21 Receb/26 Ağustos'ta İskender Paşa'ya kalenin ihtiyacı ve muhafızların maaşları için 62 bin sikke para teslim edildi. Söz konusu paranın 50 bin sikkesi kaledeki gönüllü, mustahfız ve garipler için harcanırken 10 bin sikkesi kale giderleri için harcandı. Kalan 2 bin sikkenin yarısı yarısı Sincar Sancakbeyi Ali Bey'e diğer yarısı ise Siird Beyi Musatafa Bey'e inam olarak verildi⁸⁴⁴. Van Kalesi'nde ihtiyaç duyulduğu zaman kullanılması adına 3 Şaban 955/7 Eylül 1548 tarihinde Adilcevaz Kalesi dizdarı Kasım'a 100 bin akçe para teslim edildi⁸⁴⁵.

20 Receb 955/25 Ağustos 1548 tarihinde Van Kalesi'nin fethinden sonra fiili olarak muhasarada bulunanlara inam dağıtıldı. Buna göre sefere katılanlar şu şekildedir:⁸⁴⁶

Mehmed Paşa		Kara Ahmed Paşa
Ali Paşa Rumeli Beylerbeyi	Mehmed Paşa Karaman Beylerbeyi	Ulama Paşa Erzurum Beylerbeyi
Kubad Bey Bitlis Sancakbeyi	Seyyid Mehmed Bey Hakkari Sancakbeyi	Haydar Bey Silistre Sancakbeyi
Hayreddin Bey Avlonya Sancakbeyi	() Bey Ohri Sancakbeyi	() Bey Selanik Sancakbeyi
() Bey İspir Sancakbeyi	() Bey Hını Sancakbeyi	() Bey Karahisar-ı Şarkî Sancakbeyi
() Bey Namrevan Sancakbeyi	() Bey İçil Sancakbeyi	() Bey Aksaray Sancakbeyi
() Bey Beğşehir Sancakbeyi	Pertev Ağa Yeniçeri ağası	() Bey Sekbanbaşı
() Bey Tarsus Sancakbeyi	() Bey Hizan Sancakbeyi	() Bey Kilis Sancakbeyi
Şirvî Mehmed Bey	İskender Bey Ahtamar Sancakbeyi	Menteşeli Mehmed Bey

⁸⁴¹ Câmî 'ü'l-Cevâhir, s. 65

⁸⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112

⁸⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 110.

⁸⁴⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

⁸⁴⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 117: Teslim kaydının altına düşülen şerh şöyledir: “Zikr olunan akçe-i mezbûr kalede durub Van Kal'âsı'na lâzım olursa virile deyu fermân olunmuşdur”.

⁸⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104.

2.c Malatya Sancakbeyi Osman Paşa'nın Muharebesi

Van Kalesi'nin fethini müteakip gerekli idarî işlemler yapıldıktan sonra Osmanlı ordusu Diyarbekir'e gitmek üzere hareket etti. Van-Diyarbekir güzergahı oldukça dağlık ve engebeli bir güzergâh olduğu için toplu bir yürüyüşten ziyade her birliğe ayrı bir yol tayin edildi⁸⁴⁷. Dolayısıyla ilerleyişi kolaylaştırmak için farklı yollar tercih edildi. Bu durumda birliklerin eş zamanlı hareketinden ziyade farklı zamanlarda hareket etmeleri de muhtemeldir. Kaynaklarda Osmanlı ordusunun Van'dan ayrıldığı güne dair farklı tarihler verilmesinin sebebi de bu olmalıdır⁸⁴⁸.

Sultan Süleyman, Van Kalesi'nden hareket ettikten sonra Diyarbekir'e ulaşmak için Bitlis güzergahını tercih etti. 28 Receb 955/2 Eylül 1548'de ordu Adilcevaz'a geldikten sonra burada bir gün istirahat edildi ve askere zahire dağıtıldı. Rüstem Paşa tarafından sipahilere birer kile un sadaka olarak verildi⁸⁴⁹. Van'dan Adilcevaz'a gelene kadar geçilen beş menzilde asker aşırı sıcak ve tozdan olumsuz etkilendi⁸⁵⁰. Ordu Sette Gölü'ne geldiği zaman sipahi oğlanları kethüdası Mehmed Bey ile Anadolu ve Rumili askerleri kethüdaları yanlarına bir miktar asker alarak dil yakalamak için ordudan ayrıldı⁸⁵¹. 3 Şaban 955/7 Eylül 1548'de Şirvanşeyh menzilinde Karaman Beylerbeyi Tekezâde Mehmed Paşa Erzurum Beylerbeyi, Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa da Karaman Beylerbeyi tayin edildi⁸⁵². 4 Şaban 955/8 Eylül 1548 tarihinde Karaköprü menzilinde Ulama ve Mehmed Paşa'nın yanına Rum Beylerbeyi de dahil edilerek hem kışlak hem de düşman saldırısına karşı ihtiyatta bulunmaları için Erzurum'a gönderildi⁸⁵³. Sultan Süleyman, Karaköprü'de iken daha önce dil almak için gönderilen sipahi oğlanları kethüdası Mehmed Bey ele geçirdiği esirlerle buraya geldi. Yapılan sorgulamada Tahmasb'ın hareketlerine dair bilgi alındı. Oğlu İsmail Mirza'yı Kars Kalesi'ne gönderdiği ve teslim olmak zorunda kalan Osman Kethüda ve maiyetini şehit ettiği öğrenildi. Osmanlı ordusu Karaköprü'de iki gün istirahat ettikten sonra 10 Şaban 955/14 Eylül 1548'de Muş Kalesi'ne geldi. Burada iken Dulkadir Beylerbeyi Mustafa Paşa ve sefere katılan bazı sancakbeylerine

⁸⁴⁷ Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 537.

⁸⁴⁸ *Süleymannâme*'nin her iki nüshasında da Osmanlı ordusunun Van'dan hareket tarihi olarak 24 Receb 955/29 Ağustos 1548 tarihi verilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 9; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238-239), Rûznâmçe defterinde ordunun ya da bir kısmının 23 Receb 955/28 Ağustos 1548 tarihinde Van'dan bir sonraki menzil olan Gölbaşı'nda olduğu kayıtlıdır (BOA, D.BRZ.d, nr 20615/A, s. 112). D'Aramon Seyahatnamesi'nde ise 17 Receb 955/22 Ağustos 1548'de Van'dan ayrıldığını ifade edilir (*D'Aramon Seyahatnamesi*, s. 57).

⁸⁴⁹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 239.

⁸⁵⁰ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238-239.

⁸⁵¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s.9.

⁸⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 116.

⁸⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr 20615/A, s. 118; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s.9; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 238-239.

inam dağıtılarak kışlaklarına gitmelerine müsaade edildi⁸⁵⁴. Bir gün istirahatten sonra 12 Şaban/16 Eylül'de hareket eden ordu 12 menzil sonra 26 Şaban 955/30 Eylül 1548'de Diyarbekir'e girdi⁸⁵⁵.

Sultan Süleyman'ın Diyarbekir'e girdiğini öğrenen Şah Tahmasb, kaybettiği Van Kalesi'nin intikamını almak için Doğu Anadolu'da sert bir yağma harekâtına girişti. Erciş, Pasin ve Hınıs'ta köy ve kasabaları yağmaladı. Kendisine tâbi olmayan ahaliyi katletti. Daha sonra Muş taraflarına hareket etti. Muş Sahrası'nda gerçekleştirdiği katliam haberleri Sultan Süleyman'a ulaşınca Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa, maiyetindeki asker ve beylerle bölgeye gönderildi. Şah Tahmasb ise Erzurum taraflarında olduğunu öğrendiği Ulama Paşa'yı ele geçirme ümidi ile Tercan'a ilerledi. Tahmasb'ın üzerine geldiğini öğrenen Tekezâde Mehmed Paşa Bayburt Kalesi'ne çekilirken, Ulama ve Hızır Paşalar Sivas Kalesi'ne çekildi. Sultan'ın Amid'de olması, Erzurum muhafazası için bırakılan paşaların ise Bayburt ve Sivas kalelerine çekilmeleri Tahmasb'ın bölgede rahat hareket etmesine sebep oldu. Haliyle bölgedeki tahribat da ağırlaştı. Erzincan'a gelen Tahmasb köy ve kasabaları yaktırdı. Matrakçı söz konusu mezâlimden kurtulmak için halkın bir kısmı dağlara kaçarken kaçamayanların ise mezalime maruz kaldığını yazar. Tahmasb tarafından Bayburt'a gönderilen oğlu İsmail Mirza'yı burada bulunan Mehmed Paşa karşıladı. Muharebenin başlarında İsmail Mirza önderliğindeki Safevî ordusu dağılacak gibi olsa da arkadan gelen Behram Mirza'nın yardımıyla tekrar toparlanarak savaşıma devam etti. Muharebenin ilerleyen safhalarında Safevîleri mağlup edemeyeceğini anlayan Mehmed Paşa tekrar Bayburt Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. İsmail Mirza çekilen orduyu takip etse de kaleyi ele geçirmeye muvaffak olamadı. Ancak etraftaki yerleşim yerlerini yağmaladı. Osmanlı ordusunun yokluğunu fırsat bilen Safevîler Sivas'a kadar gitmeye niyetlenseler de Osmanlı ordusundan çekinerek daha fazla ileri gitmediler⁸⁵⁶.

Safevîlerin bölgedeki tahribatı ve yaşanan gelişmeler Bayburt Kalesi'nde bulunan Mehmed Paşa tarafından Sultan Süleyman'a rapor edildi. Söz konusu raporda şayet Kızılbaşlara müdahale edilmez ise bölgedeki infialin artacağı, halkın Safevî mezalimine maruz kalacağı ifade edildi. Durumu öğrendikten sonra Sultan Süleyman, vezirlerine hitap eden, Safevîlerin bu şekilde hareket etmelerini ve alınan mağlubiyetlerin mesuliyetini “*ol canibe irsâl*

⁸⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 123 .

⁸⁵⁵ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 241-243.

⁸⁵⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 10-12; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 536; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 304; Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, s. 65-66. Matrakçı Nasuh, Şah Tahmasb'ın yanındaki askerleri “*ağaç ayaklu kızılbaş-ı evbâş Türkleri ki sath-ı zemînün nat'ındadır, külli ömrleri piyâdelikle geçmişidi. Şâh deyu elleri irdüğü re'âyâ atlarına süvâr olup mazlûmların dūd-ı dili ile yüz karasın kazanmak için Erzincan'[ı] etrâfı ile yandurup şarâb-ı gurur ile lâ-ya'kıl olup ne didiklerin bilmez oldular*” şeklinde tarif eder (*Süleymannâme (96a-185b)*, s. 13).

olan beylebeyilerin kötülüğindendir ve illâ ol müfsidlerin hakkında gelmek âsân idi” diyerek Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Ulama Paşa ve Sivas Beylerbeyi Hızır Paşa’ya yükler⁸⁵⁷. Durumun vahametini gören Sultan Süleyman, bölgenin muhafazası ve Safevîlerden temizlenmesi için Üçüncü Vezir Ahmed Paşa’yı Erzincan taraflarına gönderdi. Ramazan ayının başlarında Diyarbakır’dan hareket eden Ahmed Paşa’dan sonra Safevî mezaliminin yaşandığı ve yine onların muhtemel hareket güzergahlarında bulunan serdar ve kale dizdarlarına kontrollerindeki derbentlerin, yolların giriş ve çıkışlarının tutulması, her an teyakkuzda olmaları hususunda tehditkâr bir ferman gönderildi⁸⁵⁸.

Üçüncü Vezir Ahmed Paşa’nın maiyetine bazı beyler ve kapı halkı verilip öncü olarak gönderilmesinden sonra 10 Ramazan 955/13 Ekim 1548’de Sultan Süleyman da Erzurum’a doğru hareket etti. Ahmed Paşa ise Şah Tahmasb’ın durumundan haber almak için Malatya Sancakbeyi Mir Osman Paşa’yı Piyale, Bodyan ve bir miktar adamıyla öncü olarak tayin etti. Çapakçur’dan hareket eden Osman Paşa bir müddet yol aldıktan sonra Tercan sahrasına geldi. Şah Tahmasb’ın yakın adamlarından Kara Halife de yaklaşık 2 bin kişilik askeriyle Safevî ordusunun öncüsü olarak hareket etmekteydi. Gece yarısı söz konusu Safevî öncülerine denk gelen Osman Paşa askerlerin ordugahta dinlenmekte olduğunu gördü⁸⁵⁹.

Osman Paşa tebdil-i kıyafetle yanına yakın bir adamını alarak Kara Halife’nin ordugahına gizlice girdi. Burada çadırları ve askerleri inceledikten hemen sonra ayrılarak 70 kişiden oluşan kendi askerinin yanına döndü. Yanındaki adamına kesinlikle arkadaşlarına, düşman sayısının fazlalığından ve silahlarının çokluğundan bahsetmemesini tembihledi. Askerlerini üç bölük şeklinde tertip eden Osman Paşa her bölüğü Safevî ordugahının bir tarafına yönlendirdi. Kendisi ise Kızılbaşların çadırlarına doğru hücum ederek aynı anda dört koldan Safevî öncülerine saldırdılar. Paşa’nın geldiğini gören Safevîler ise derhal toplanarak bulundukları yeri müdafaa için siper kazmaya başladı. O hengamede çadırından çıkan Kızılbaşların bir kısmı kendi adamlarını düşman zannederek birbirini boğazladı ve baskının hemen başında Osman Paşa ve askerlerini ayırt edemediler. Bu şekilde ilk temasta çok sayıda Safevî askerini öldürüldü. Ancak bir müddet sonra Osman Paşa ve adamları saldırdıkları ilk gruptan kaçan askerlerin peşine düşünce habersiz olarak kendilerini çok sayıda Safevî askerinin arasında buldu. Safevîler sayıca üstün olmalarına rağmen Osman Paşa ve askerleri savaşıma devam etti. Muharebe esnasında Osman Paşa’nın atı yaralandığı gibi çoğu askeri de şehit

⁸⁵⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s.13

⁸⁵⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 13-14.

⁸⁵⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 13; Câmî’ü’l-Cevâhir, s. 66; Celâl-zâde, *Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, s. 538-539; Peçevî Tarihi, s. 82-83.

düşmüştü. Osman Paşa, atının yaralanmasıyla yere yığıldı. Paşanın adamlarından birinin onu koruma refleksiyle “*Paşa yıkıldı*” diye bağırması Osman Paşa’yı muharebe meydanında açık hedef yaptı. Bu esnada yaya olarak savaşan Osman Paşa “*bir fil-ten (iri-yarı)*” Kızılbaş ile “*yaka yakaya olup birbirine garîm-i bî-muhâba gibi yakasından ve ecel-i müfâcâ gibi boğazından tutup*” mücadele ederken has adamlarından biri Osman Paşa’yı kurtardı. Gece ilerledikçe yaklaşık 2 bin civarındaki düşman askeri Osman Paşa ve askerlerini çevirmeye başladı. Bunun üzerine Osman Paşa ve adamları kendilerinden çok daha fazla olan SAfevî çemberini yararak muharebe meydanından kurtuldu. Osman Paşa ve askerlerinin çekildiğini gören Safevîler arkalarından takip ederek aldıkları esirlerle geri döndüler⁸⁶⁰.

Malatya Sancakbeyi Osman Paşa’nın muharebede kendisinden sayıca fazla olan düşmana karşı gösterdiği cesaret ve kazandığı başarı Osmanlı müellifleri tarafından da taltif edilir. Neticede Osman Paşa’nın söz konusu muharebede başarı olarak telakki edilen durum kesin bir galibiyetten ziyade kendisinden sayıca fazla olan düşmana karşı çok sayıda zayıat verdirmesidir. Aynı muharebe Safevî kaynakları tarafından farklı değerlendirilir⁸⁶¹. Böyle dahi olsa Osman Paşa ve maiyetindeki adamlarının şöhreti kısa sürede herkesin malumu oldu. Osman Paşa muharebenin ardından Ahmed Paşa’nın ordusuna katıldı. Ahmed Paşa ise hadiseyi halen yürüyüşte olan Sultan Süleyman’a bildirdi. Sultan Süleyman, hadiseleri 17 Ramazan 955/20 Ekim 1548’de geldiği Murad Nehri kenarındaki Peseng Karyesi’nde öğrendi. Aynı tarihte Osman Paşa ve Bodyan Ali’ye hilat gönderildi⁸⁶². Osman Paşa’ya hilatlerin haricinde kıymetli at, koşum takımları ve kılıç gönderildi ve dirliği artırıldı. Ayrıca muharebede Osman

⁸⁶⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 15-16. *Câmi’ü’l-cevâhir*’de ise Safevîlerin Osman Paşa’nın pusuda askerleri olduğunu düşünerek takibe cesaret edemedikleri ifade edilir (*Câmi’ü’l-Cevâhir*, s. 66). *Peçevî Tarihi*’nde ise Osman Paşa’nın uyguladığı taktik bambaşka bir seviyede izah edilir. Buna göre Safevîlerden dil almak için ileri harekâtını devam ettiren Osman Paşa istirahat eden bir grup Safevî askerine denk gelir. Muhtemelen sayı olarak kendisinden fazla olan düşmana karşı psikolojik üstünlüğü sağlamak adına değişik bir yola başvurur Adamlarını yakındaki yerleşim bölgelerine göndererek başıboş dolaşan takribi kırk elli adet davarı yakalatır. Köylerden de kazan gibi bakır kapları toplatır ve hepsi hızlıca hazır edilir. Daha sonra yakalanan hayvanların kuyruklarına toplanan kaplar bağlanır. Gece ile hayvanları uykuda olan Kızılbaşların üzerine sürerek kendileri de hücumla kalker. Yoğun ses ve nidalardan ne olduğuna anlayamayan Safevî askerleri birbirlerini öldürür. Muharebede piyade olarak çarpışan Osmanlı askerleri söz konusu şaşkınlıktan istifade ederek muhataplarına çok sayıda zayıat verir. Osman Paşa muharebede yaralansa da bir müddet daha çarpışmaya devam eder ve meydana bulduğu ata binerek adamlarıyla birlikte muharebe meydanından ayrılır (*Peçevî Tarihi*, s. 82-83; Hadiseleri *Peçevî Tarihi*’nden nakleden Hammer için bk. *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1993, 15-16).

⁸⁶¹ Meselâ *Tezkîre*’de Ustacalu kurçileriyle karşılaşan Osman Paşa’nın mağlup olarak geri çekildiği ve çok sayıda Osmanlı askerinin öldüğü ifade edilir (Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s. 68). Tahmasb’ın aksine Hasan Bey Rumlu ise Erzincan’dan karavul olarak gönderilen kurçilerin istirahat için dinlendikleri esnada Malatya Sancakbeyi Osman Paşa tarafından baskına uğrayıp mağlup edildikleri ifade edilir (Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü’l-Tevârih*, s. 544).

⁸⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

Paşa'nın maiyetinde olup dirliği olmayanlara ise dirlik tevcih edildi⁸⁶³. Merkez ordusundan olan askerler ise baskındaki başarılarından dolayı terfi ettirildi. Mesela Trabzonlu Yeniçeri İskender yevmî 25 akçe ile kapıkulu sipahileri zümresine dahil edildi⁸⁶⁴. Osman Paşa da seferin ilerleyen dönemlerinde karavul baskınındaki başarısından dolayı Halep Beylerbeyliği'ne tayin edildi⁸⁶⁵.

2.d Elkas Mirza'nın Hemedan Akını ve Sonu

Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki saldırılarının ardından Sultan Süleyman, Elkas Mirza'dan Hemedan taraflarını yağmalamasını istedi⁸⁶⁶. Söz konusu harekât için Elkas'ın maiyetine asker verilip verilmediği hususu tartışmalıdır⁸⁶⁷. Elkas Mirza'ya bu vazifesinde kullanmak için bir miktar para ve kendisine de kıymetli eşyalar hediye edildi. 1 Ramazan 955/4 Ekim 1548'de kendisine asker ihtiyacı için 80 bin sikke altın, 2 Ramazan/5 Ekim'de 30 sevb mirahurî câme teslim edildi⁸⁶⁸. 4 Ramazan/7 Ekim'de Diyarbekir'de ayrılan Elkas Mirza,

⁸⁶³ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 16-17; Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 244; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 68.

⁸⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159: İbtidâ-i mevâcib-i İskender Trabzon an-yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî ki be cemâ't-i ebnâ-i sipâhiyân fermûde şüd el-vâki' fi 15 Ramazan sene 955 ber-müceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi re'is-i kâtibân-ı divân-ı âlî fi yevm 25

Mezkûr Osman Paşa ile gice ile Kızılbaî karavulun basup yoldaşlıklar eyledüğin Ahmed Paşa hazretleri arz itmeğin yirmi beş akçe ile sipâhi oğlanları cemâ'atine buyruldu.

⁸⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 245; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 25.

⁸⁶⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 14; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s.72; Celâlzâde ise Hemedan yağmasına çıkılmasının Sultan'ın emri değil Elkas Mirza'nın isteği olduğunu belirtir (Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 540); *Ahsenü't-Tevârih* te ise Şah Tahmasb'ın Erzincan yağmasına misilleme olarak Hemedan taraflarını yağmalaması için Sultan Süleyman tarafından gönderildiği söylenir (Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 545). Başka bir kaynakta ise Elkas'ın Hemedan yağmasına çıkma sebebini şöyle belirtir: Tahmasb'ın Erzincan yağmasından sonra Elkas Mirza'yı meclisine davet eden Rüstem Paşa ona şu sözleri sarfeder: “*Bundan akdem, rikâb-i sa'adet-intisâb-i pâdişâhiye rûy-mâl ettiğünde, serhadd-i memalik-i İslâmiyye vusul ve mesâlik-i meşâri'-i şarkiyeye duhul bi-inâyeti'llahi'l-meliki'l-ma'bûd husûle mevsiul olıcak, Şâh-ı gümrâh-i dalâlet-destgâhın ekser askeri, belki cümlesi Tahmasb-i mezbûrun şerr-i sûrûndan bî-huzûr ve mekr-ü hiylesinden nüfûrlardır. Bizi istikbal ider deyu Padişah hazretlerin bu sefere tahrîs itdün. Bu kadar zemân ve bunca ân, ol denilen cevâbın eseri zâhir olmadı. Bu kadar dâd ü sited ve katl ü harb ki, vâki olmuştur, sebeb ve bâdî olduğuna binâden vebâli senündür*”. Bu sözler karşısında Elkas Mirza mahcubiyetini dile getirerek şayet kendisine bir miktar asker verilirse Hemedan taraflarına akın düzenleyebileceğini söyler. Durum Rüstem Paşa tarafından Sultan'a iletilir ve Elkas'ın hareketine müsaade edilir (İsmet Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, s. 208). Elkas Mirza'nın söz konusu yağmaya Sultan Süleyman'ın emriyle gittiği ifade edilse de asıl niyetinin Tebriz ve çevresinde bulamadığı desteği bu vesileyle Hemedan ve Isfahan taraflarından sağlamak olduğu da değerlendirilir (Umut Muhammed Şefkat, *Elkas Mirza İsyanı*, s. 81).

⁸⁶⁷ Celâlzâde ordugahtaki askerin Elkas Mirza'nın varlığından hoşnut olmadıklarını, maiyetine asker verilmeden “*evbâs-ı ekrâddan ve sâyir esnâf-ı berâyâdan kim murâd idinürse gitsün*” denilerek asker toplamasına müsaade edildiğini ifade eder (Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 541). Ayrıca Elkas'ın Hemedan taraflarına gönderilmesi ordu içerisinde uğursuz olarak tavsif edilen Elkas'tan kurtulma şansı olarak görüldüğü ve maiyetine ordudan kimse verilmeden ekrad taifesinden gönüllü olanların gitmesine müsaade edildiği ifade edilir (Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s. 633); Lütfi Paşa Elkas'ın maiyetinin bir kısım asker ve gönüllü birliklerden oluştuğunu söyler (Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 304). Karaçelebizâde ise *Süleymannâme*'de Elkas Mirza'nın maiyetini eşkıya ve erazil olarak tavsif eder (Karaçelebizâde, *Süleymannâme*, s. 152). Ayrıca bk. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, 15. Mem'un Bey'in Hatıralarında ise Elkas'ın maiyetinde Mehmed ve Osman Çavuş, Bağdat gönüllülerinden 300 nefer, 300 atlı yeniçerinin bulunduğu ifade edilir (İsmet Parmaksızoğlu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, s. 208).

⁸⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 141, 142: 30 sevb mirahuri câmenin çeşitleri şöyledir: 7 Bursa işi kadife çatma, 6 Bursa işi kadife benek, 2 Hacı Ali işlemeli, 15 rişte ya da se-reng-i Acem. *Süleymannâme*'de de Elkas Mirza'ya 80.000 sikke altın verildiği ifade edilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 14).

Mardin ve Nusaybin yolu üzerinden Musul'a geldi⁸⁶⁹. Musul'da birkaç gün asker toplamakla meşgul oldu. Diyarbekir'den Bağdat beylerbeyine Osman Çavuş gönderilerek vilayet beylerinden Elkas'ın harekâtına katılacak olanlara müsaade edilmesi istendi. Musul'da asker temin faaliyetlerini kısmen tamamlayan Elkas Mirza'nın Erbil üzerinden Kerkük'e geldiğinde maiyetinde 8.000 askeri olduğu söylenir. Kerkük'te ise bazı Bağdat emirleri ve timarlı sipahi Elkas'a katıldı⁸⁷⁰. Bunların yanı sıra Bağdat'a tâbi Kara Ulus yörüklerinden asker temin etmek için kethüdalarına dağıtması için para verildi. Bunlardan başka Hanıkin'de Bağdat'tan serdarlarıyla gelen askerler Elkas Mirza'ya katıldı. Bu şekilde yağma harekâtına katılacak asker sayısı tamamlandıktan sonra Kasrışirin, Derteng, Mahideşt geçilerek Tak-i Vistan'a gelindi. Burada iken Safevilere tabi aşiretlerden Elkas'la görüşmeye gelenler ve orduya katılanlar oldu. Ayrıca Şah Tahmasb'ın yanında olan Safevî emirlerinden Çerağ Sultan'ın hâkim olduğu Dinever'e asker gönderildi. Güngür Kalesi ele geçirilerek kaleyi teslim etmeye yanaşmayan bir miktar Kızılbaş öldürüldü. Daha sonra kardeşi Behram Mirza'nın tasarrufunda olan Hemedan'a gelen Elkas Mirza, Behram'ın oğlu Bediüzzaman ve onun lalası/kethüdası Şah Nazar'ı esir aldı. Hemedan'da Behram Mirza'ya bağlı askerlerin mallarını yağmalayarak kendi askerlerine dağıttı. Bir miktar asker Şah Tahmasb'ın kurçilerinin ailelerinin bulunduğu Dergüzin'e gönderildi. Daha sonra Elvend Dağı geçilerek Mühürdar-i Şahkulu Halife'nin tasarrufunda olan Kum vilayetine girildi. Burada ganimetin yanı sıra Şah Tahmasb'a ait silah ve mühimmat ele geçirildi. Bir miktar asker yağma için Rey taraflarına gönderildi. Elkas Mirza ve maiyeti, Kaşan'a geldiğinde Irak tarafına giden askerler ancak dört beş gün sonra asıl orduya dahil olabildi. Şah Tahmasb'a ait kıymetli eşyaların bulunduğu Kaşan yağmalandıktan sonra Elkas Mirza, Isfahan'a hareket etti. Seyyid Mansur Kemâne tarafından muhafaza edilen kale kuşatılsa da alınamadı. Kaleyi teslim almanın mümkün olmadığını gören Elkas beklemenin uygun olmayacağını düşünerek Fars vilayetine gitmek istedi. Ancak maiyetindeki askerler bu karara karşı çıktı. Bulundukları mevkiden daha fazla ileri gitmek istemediklerini Lûristan dağlarını aşarak Bağdat'a geri dönmek istediklerini Elkas Mirza'ya bildirdiler. Elkas Mirza'nın ise askeri itaat altına almak için içlerinden ileri gelenlere, Sultan'ın kendisini Horasan tarafına gitmek ve yine Sultan tarafından verilen nâmeyi Özbek Hanlarına ulaştırmakla görevlendirildiğini söylediği ifade edilir. Ancak askeri iknaya muvaffak olamayan Elkas Mirza, onları bu kez Kilu Dağı, Şüster, Dizful ve Bayat güzergahından Irak-ı Arab tarafına gitmeye ikna etti. Askerin

⁸⁶⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 14.

⁸⁷⁰ Kerkük'te iken Elkas Mirza'ya katıldığı ifade edilen timar erbabı ve zeamet sahipleri muhtemelen Bağdat'ta timar sisteminin uygulandığı Hille, Zengâbâd, Cevâzir, Rûmâhiye, Cengüle ve Karatak sancaklarından gönüllü katılanlardır (Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat", *DİA*, IV, 436).

Elkas'a karşı gelmesinde muhtemelen şu zamana kadar elde edilen ganimetin yeterli olması ve mevsim şartlarının ağırlaşması da etkili oldu. Tayin edilen güzergahtan devam eden ordu Luristan içinden geçeceği esnada vilayet halkının saldırısına uğradı. Daha sonra Zinderud Irmağı'nı geçecekleri esnada Şah Tahmasb'ın geldiği şayiası orduda karışıklığa sebep oldu ve karışıklıktan dolayı ordu hayvanlarının yanı sıra askerin de bir kısmı boğularak hayatını kaybetti. Bağdat'a doğru ilerlemeye devam eden Elkas Mirza yol üzerindeki Şüster ve Dizful kalelerine varsa da herhangi bir netice almadan Bağdat'a bağlı Bayat Kalesi'ne döndü⁸⁷¹.

Elkas Mirza'nın Bağdat'a döndüğü haberinin gelmesi üzerine Bağdat muhafızı Mehmed Paşa, Hürrem Çavuş'u Elkas'a göndererek durumunu öğrendi. Hürrem Çavuş'tan Hemedan yağmasının teferruatını öğrenen Mehmed Paşa öğrendiklerini Sultan Süleyman'a bildirildi. Elkas Mirza ise Hemen-İsfahan taraflarına yaptığı yağmalarda elde ettiği ganimetlerden büyük bir kısmını Veziri Seyyid Azizullah ve Behram Mirzânın kethüdası Şah Nazar'la Sultan Süleyman'a gönderdi. Gönderilen hediyeler Sultan Halep'te iken ulaştı⁸⁷².

23 Rebiülevvel 956/21 Nisan 1549'da hediyeleri getiren Seyyid Azizullah'a 30 bin akçe ve 1 mirâhûrî câme, 24 Rebiülevvel/22 Nisan'da yanında gelen 6 kişiye birer elbise verildi⁸⁷³. Ayrıca 22 Nisan'da Elkas Mirza'nın adamlarına 10 sevb elbise inam olarak verildi. Vezir Seyyid Aziz'le gelen Şah Nazar'a ise Ane ve Hit Sancağı tevcih edildi.⁸⁷⁴ 2 Rebiülahir 956/30 Nisan 1549'da Elkas Mirza'ya 10 bin sikke altın, bir bozdoğan, altın zincir ve Bursa işi kadife benek gönderildi⁸⁷⁵. Hediyelerin yanı sıra Sultan Süleyman memnuniyetini ifade ettiği ve Şah Tahmasb'ın hareketlerini takip etmesi ve gelecek emirlere göre hareket etmesini salık veren bir

⁸⁷¹ İsmet Parmaksızoglu, "Memun Bey'in Hatıraları", s. 208-212; Elkas Mirza'nın Hemedan yağmasına dair bilgi veren diğer bir kaynak için bk. Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârih*, s. 544-545; Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, s. 68-69; Umut Muhammed Şefkat, *Elkas Mirza İsyanı*, s. 83-86.

⁸⁷² 3 Rebiülevvel 956/1 Nisan 1549 tarihli pişkeş kaydına göre hediyeler arasında 15 cilt kitap vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 257). Kitapların isimlerinin haricinde fizikî durumu, hattı müellifi hakkında da bilgi verildiği görülür. Söz konusu kitaplar şunlardır: Mahzen-i Esrâr ve Hüsrev ü Şirin, Şâhî Divânı, Külliyyât-ı Hoca Kirmânî, Gülistân-ı Şeyh Sadî, Bostan, Mecmu'a, Hamse-i Nevâî-i Hâşiye-i Şeyh Mevlânâ, Leyla ve Mecnun-ı Şeyh Nizâmî, Hamse-i Hacu, Divân-ı Şems Tebrizî, Tuhfetü'l-Ahrâr, varak-ı Semerkandî, Şehnâme-i musavver, Külliyyât-ı Mevlânâ Câmî, Divân-ı Kâsım-ı Envâr-ı Hâşiye-i Elvân-ı musavver. Kitapların haricinde içerisinde altından sancak, kıymetli taşlardan yüzük, işlenmiş kadife ve ipek kumaş, at koşum takım ve örtüleri, 50 adet yay, kıymetli çadır malzemeleri ve halıların olduğu 5 katar (35 adet deve) ile gönderilen hediyeler vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 258-259). Kitâbî kaynaklar da gelen hediyelerden övgüyle bahseder (*Matrakçı Nasuh Süleymanname* (96a-185b), s. 32; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 543); Lütfî Paşa eserinde gelen hediyeleri saydıktan sonra Sultan Süleyman'ın "bu tuhfeler yakın zamanlarda ne görülmüş ne de hod işidilmişdir" diyerek memnuniyetini ifade ettiğini belirtir. Ayrıca gelen hediyeler arasında Şah Tahmasb'ın sipariş verdiği bir çadırın da olduğunu belirtir (*Tevârih-i Âli Osmân* s. 305; *Künhü'l-Ahbâr*, s. 633).

⁸⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 284; *Süleymanname*'de Vezir Seyyid Aziz ve Şah Nazar'a 20 Safer 956/20 Mart 1549'da hilet giydirildiği ifade edilir (*Matrakçı Nasuh, Süleymanname* (96a-185b), s. 32).

⁸⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 286 Buradaki kayıta Şah Nazar'ın tayin edildiği sancak için Ane ve Hit olduğu ifade edilirken kitâbî kaynaklarda Şah Nazar'a Siverek sancağı tevcih edildiği belirtilir.

⁸⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 292

ferman Elkas'a gönderildi ⁸⁷⁶. Hediyeler ve içerisinde ferman bulunan bir kese Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan bölük ağalarından Bayezid Ağa vasıtasıyla Elkas'a ulaştırıldı⁸⁷⁷.

27 Rebiülahir 956/25 Mayıs 1549'da ise Bağdat Muhafızı Mehmed Paşa, Rüstem Paşa'ya Elkas Mirza'nın kibre kapılıp devletten yüz çevirdiğini ve Kürt emirlerinden Bige Bey'in topraklarına gittiğini bildirdi⁸⁷⁸. Bazı kaynaklar Elkas Mirza'nın bu beklenmedik hareketinin sebebini Mehmed Paşa'nın Elkas'a karşı olan tavrına bağlar. Mehmed Paşa'nın, Elkas Mirza Bağdat'a geldiği esnada ona Sultan Süleyman'ın kendisine karşı olan teveccühünün yerini kin ve düşmanlık aldığına dair sözler sarfettiği söylenir. Mehmed Paşa'nın yanındaki adamların ise paşanın sözlerini teyit eder şekilde “*Şehzade, eğer padişahın kalbinde inhıraf gasb olmasa Mehmed Paşa bu vaz'a ikdam itmezdi*” dedikleri ifade edilir⁸⁷⁹. Neticede ise bu sözlerden şüphelenen Elkas'ın Osmanlı'dan yüz çevirdiği belirtilir. Durumu Sultan Süleyman'a arz eden Rüstem Paşa, mutedil bir şekilde Elkas'ın geri dönmesini yönelik bir ferman yazılmasını tavsiye etti. Bu hususta yazılan ferman Çavuş Kara Ali tarafından Elkas'a gönderildi. Gönderilen fermanda gittiği mahaldeki Kürtlerin Kızılbaş oldukları, kendisinin oraya gittiği takdirde karışıklık çıkacağı şayet bu durum vaki olursa yatıştırmanın pek mümkün olmayacağı ifade edildi. Ayrıca “*Biz hod leyl ü nehâr senin devletün mukaddimât-ı tertibindeyiz*” diyerek Elkas yanlıştan dönmesi ve yeniden Osmanlı'ya katılması hususunda uyarıldı⁸⁸⁰.

Sultan Süleyman Diyarbekir'e gitmek üzere 12 Cemaziyelevvel 956/8 Haziran 1549'da Halep'ten ayrıldı. 14 Cemaziyelevvel/10 Haziran'da Mercidabık'ta iken Elkas'a gönderilen Kara Ali Çavuş ordugâha gelerek Elkas Mirza'nın durumunu Sultan'a arz etti. Buna göre Elkas Mirza yağma hareketiyle Tahmasb'a korku saldıığını, ancak gurbetin canını bezdirdiği ve kimsenin kendisine yardımcı olmadığını, bu sebeple Bige Bey'in topraklarına geldiğini ilettiler. Nihayetinde ise pişman olduğunu ve af dilediğini Ali Çavuş vasıtasıyla Sultan'a ilettiler. Bunun

⁸⁷⁶ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 26-32; Câmî'ü'l-Cevâhir, s.72; Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 543; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osmân, s. 304; Kühü'l-Ahbar, s. 633.

⁸⁷⁷ İsmet Parmaksızoğlu, “Memun Bey'in Hatıraları”, s. 212.

⁸⁷⁸ Celalzâde, Elkas'ın bu durumunu şöyle izah eder: Hemedan yağmasından sonra Bağdat'a gelen Elkas Mirza'nın Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaret etmek için Kerbela'ya gittiğini ancak görevliler tarafından türbeye girmesine müsaade edilmediğini belirtir. Elkas görevliler tarafından “*Rûmilere varup, Yezîd ve mürîd*” olmakla suçlanır. Bu hâle içerleyen Elkas Mirza'nın tekrar Şiiliğe dönerek Osmanlı'dan yüz çevirdiği söylenir (Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 546-550); Lütfi Paşa tarihinde Elkas'ın Sultan'dan yüz çevirmesine dair ilginç bilgiler verir. Buna göre Elkas'ın varlığından ya da hareketlerinden memnun olmayan bazı hasetlerin Sultan'a Elkas'ın hediyeler getiren kethüdası hakkında bilinçli olarak yanlış bilgi verdikleri ve kethüdanın çengele vurulmasına sebep olduklarını, aslında Sultan'ın huzuruna çıkmaya niyetlenen Elkas Mirza'nın bu durumu haber aldıktan sonra gelmeye cesaret edemediğini söyler (Tevârih-i Âl-i Osmân, s. 305).

⁸⁷⁹ Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 72-73; Memun Bey hatırlarında Câmî'ü'l-Cevâhir'de verilen bilgileri teyit eder şekilde Bağdat'a gelen Elkas Mirza ve adamlarının Mehmed Paşa tarafından şehre alınmadığını ve ayrılığın bu şekilde başladığını söyler (İsmet Parmaksızoğlu, “Memun Bey'in Hatıraları”, s. 213).

⁸⁸⁰ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 40-42; Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 72.

üzerine Ali Çavuş ve Elkas Mirza'nın katibi Derviş Çelebi 1.000 sikke altın ve bazı vilayetlerin uhdesine verildiğini bildirmek için Elkas'a gönderildi⁸⁸¹.

Bu esnada Şah Tahmasb'ın casuslarından biri ele geçirildi. Tahmasb'ın nerede ve planlarının ne olduğu, kardeşi Elkas'la nasıl bir birlik içinde olduğuna dair yapılan sorgulamada Şah'ın Karakan olarak bilinen büyük bir dağın eteğinde maiyetiyle olup bitenleri gözleyerek beklediği öğrenildi. Ayrıca Tahmasb'ın müsamahakâr bir tavırla Elkas Mirza'ya pişmanlığını ifade ettiği takdirde affedileceğine dair gönderilen bir mektubun Elkas tarafından karşılık verilmediği ortaya çıktı⁸⁸².

Sultan Süleyman, 7 Cemâziyelahir 956/3 Temmuz 1549'da ulaştığı Elmalu menzilinde istirahat ederken Mercidabık Ovası'ndan Elkas Mirza'ya gönderilen Kara Ali Çavuş ve Derviş Çelebi Elkas'a dair haberlerin yanı sıra bu kez yanlarında onun adamlarından Aydoğmuş'la birlikte geldiler⁸⁸³. Elkas Mirza, huzura gelmeden önce niyetinin Sultanın müsaadesiyle Kabe'ye gitmek olduğu ancak nasip olmadığı, kendisi yerine adamı Aydoğmuş'u gönderdiği, şayet Sultan'ın kendisini affettiğini haber aldığı takdirde huzura geleceğini bildirdi. Sultan Süleyman ve Rüstem Paşa'nın Elkas'ın devletten yüz çevirmesine mâni olmak adına attığı makul adımlar Elkas'ın bu şekildeki güvenilmez siyasetinden dolayı yerini sert tutumlara bıraktı⁸⁸⁴.

Elkas Mirza'nın isyanının ortaya çıkması rûznâmçe defterindeki muhasebe kayıtlarında da takip edilebilir. Zira 8 Cemâziyelahir 956/4 Temmuz 1549'da İskender Paşa'ya Elkas Mirza gönüllüleri için gönderilen para⁸⁸⁵, 17 Cemâziyelahir 956/13 Temmuz 1549'da Elkas Mirza'ya gönderilen 2 bin sikke efrenciye ve satın alınan hilatler hazineye geri döndü⁸⁸⁶. Ayrıca Elkas Mirza'nın iltimasıyla herhangi bir zümreye dahil edilenlerin mevacib kayıtlarına şerh düşüldü. Mesela Elkas'ın iltimasıyla silahdar olan Hüseyin'in defterdeki mevacib kaydının altına “*mezkûrun ulufesi virilmemek buyruldu*” diyerek şerh düşüldü⁸⁸⁷. Sağ garipler zümresine dahil edilen İsmail b. İbrahim'in mevacib kaydına “*mezkûrun ulûfesi virilmemek fermân olundu*” diye şerh düşüldü⁸⁸⁸. Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Elkas Mirza'nın isyanı ortaya

⁸⁸¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 44-45.

⁸⁸² *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 47.

⁸⁸³ Elkas Mirza'nın kendisini itaat için davete gelen Kara Ali Çavuş'a “*ben Padişah hazretlerinin bir kemîne bendesiyim emmâ, vezirler beni gücele âsî itmek isterler*” diyerek muhtemelen Mehmed Paşa ile Rüstem Paşa'yı işaret eder ve gelen çavuşun yanına Aydoğmuş Bey'i dahil ederek gönderir (İsmet Parmaksızoğlu, “*Memun Bey'in Hatıraları*”, s. 213).

⁸⁸⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 48.

⁸⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 350.

⁸⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 354, 355, 376.

⁸⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 232.

⁸⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 275.

çıktıktan sonra devlet geriye dönük takibatını yaparak Elkas vesilesiyle istihdam edilenlerin kaydını çıkararak maaşlarını kesmiştir.

Bu durumu fırsat bilen Mehmed Paşa, Sultan'ı Elkas'a karşı doldurmak, öfkesini arttırmak için “*Padişahın hainidir ve isyanı müteayyindir*” ifadelerinin bulunduğu bir mektup gönderdi. Buna mukabil hiç de beklemediği bir cevap aldı. Zira Sultan, Elkas'ın isyanına Mehmed Paşa'nın sebep olduğunu işaret eder şekilde “*Çünkü bed-fi'ili ile isyânına sebep*” diyerek derhal Elkas'ın yakalanarak getirilmesini isteyen bir ferman yolladı⁸⁸⁹.

Elkas Mirza'ya karşı Sultan ve diğer devlet adamlarının itimadının hiçbir zaman tam olduğu söylenemez. Onun söylem ve hareketlerine karşı her daim ihtiyatlı davranıldı. İhtiyatlı davranışın yanı sıra kendisini iyi hissetmesi adına maiyetine asker verildi ve kendisine görev tayin edildi. Seferdeki iş bölümünde Elkas'ın yapması gerekenler belliydi. Bağlılığının devamı hususunda her zaman iletişimde olundu ve takibat devam etti. Bunların yanı sıra kendisine iltica etmesinden seferdeki isyanının açığa çıkmasına kadar hem kendisine kıymetli hediyeler, kimi zaman da miktarı eleştirilen paralar ihsan edilirken maiyetindeki adamlarına da devlet kademesinde görevler verildi⁸⁹⁰. Tüm bunlara rağmen Elkas'ın söz konusu hareketi kaynaklarda nankörlük olarak telakki edilir⁸⁹¹.

Sultan'ın davetine karşı çelişkili tavrını terk etmeyen Elkas Mirza tüm çağrılara rağmen huzura gelmedi. Muhtemelen adamlarını Sultan'a göndererek kendisine karşı niyetin ne olduğuna dair bir durum yoklaması yaptı veya atacağı adımlar hususunda zaman kazanmak istedi. Nihayetinde ise emirlere karşı doğrudan isyan etti. Kendine bağlı Kızılbaşlarla birlikte harekete ederek Kıpçagay'a gitti⁸⁹². Matrakçı söz konusu duruma karşı genel bir tavrı eserinde

⁸⁸⁹ Câmî 'ü'l-Cevâhir, s. 73.

⁸⁹⁰ Elkas ve yanındaki adamları Osmanlı'ya iltica ettikleri ilk andan itibaren müşaherehoran sınıfına dahil edilerek maaşları düzenli olarak ödenmiştir. Sefer esnasındaki ödemelerine dair bazı örnekler için bk. BOA, D.BRZ.d, nr 20615/A, s. 90, 98, 102, 110, 129, 134. Elkas Mirza'nın iltimasıyla bazı adamları kapıkulu zümresine dahil edildi. Mesela adamlarından Hüseyin Silahdar zümresine dahil edildi (D.BRZ.d, nr 20615/A, s.232), İsmail b. İbrahim sağ garipler zümresinde dahil edildi (D.BRZ.d, nr 20615/A, s. 275). Elkas'ın isyanı ortaya çıktıktan sonra kayıtların hepsinin üzerine şerh düşülecektir. Elkas Mirza'nın tavassutuyla sadece kapı halkına değil ilmiye sınıfına da istihdam sağladığı görülür. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 1547-1551 tarihleri arasında Anadolu Kazaskeri görevini üstlenen Sinan Efendi'nin görev süresince uygulamalarının teftiş edildiği ve bu tahkikatın kayda geçirildiği defterde Elkas Mirza'nın iltimasıyla görev alanların da isimleri mevcuttur. Buna göre yevmî 10 akçe ile Kul Hasan Medresesi'ne müderris olan ve daha sonra 13 akçe ile Mardin'de Sultan İsa Medresesi'ne müderris olan Abdüllatif'in ibtida mansıbı Elkas Mirza iltimasıyla olmuştur. 30 akçe ibtida ile Yenişehir kazası tevcih olunan Abdülgafur'un göreve gelmesi Elkas Mirza'nın dileğiyle olur bk. Mehmet İpşirli, “İlmiye Mesleği İstihdamında Usulsüzlük İddiaları Üzerine Kanuni'nin Emriyle Yapılan Kapsamlı Bir Tahkikat”, *Tarih Dergisi*, Sayı 80 (2023), s. 85,87,89.

⁸⁹¹ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 50.

⁸⁹² Elkas Mirza'nın Osmanlı'dan yüz çevirip bu bölgeye intikal etmesinde Kürt beylerinin dahil olduğu da söylenir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 419); Memun Bey'in hatıraları bu iddiayı destekler. Zira Elkas'la birlikte Hemedan Seferi'ne katılan Şehrizor Hâkimi Bige Bey'in kardeşi Kayıtmaz'ın, ağabeyinin üç yıldır yatalak hasta olduğunu; kendisine kimsenin karşı çıkamayacağını ifade ederek Elkas'ı kıskırttığı belirtilir (İsmet Parmaksızoglu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, s. 213).

Sultan'ın ağzından “*anlara ve anlardan gelene min-ba ‘d i ‘timâd-ı dürüst değül imiş. Şöyle ki zamân-ı fursat ellerinde iken sebîl-i ruhsata sâlik olmağa mecal bulalar. Maksûdları şikârını mekr ile bende düşüreceklerinde şekk yokdur*” diyerek ifade eder⁸⁹³.

Elkas'ın isyanının açığa çıkması üzerine Sultan Süleyman, Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa'ya Cafer Çavuşla bir emir gönderdi. Buna göre Ayas Paşa'nın daha önce emredildiği üzere Mezrin'de değil Diyarbekir askeriyle Çöltepe'de toplanmasını istedi. Meselenin mühim olduğu vurgulanarak gecikmeden ve tüm askerle Çöltepe'ye gitmesi ve hareketini bildirmesi emredildi. Ayas Paşa'dan özellikle daha önce Elkas'ın gönderdiği pişkeşi getiren ve akabinde kendisine Siverek Sancağı tevcih olunan Behram Mirza'nın kethüdası Şah Nazar'ın yanında bulunmasını istedi. Şayet Elkas Mirza'nın “*öte tarafa gitdiği sahih*” ise Şah Nazar'ın öldürülmesi ve Elkas ile Safevî topraklarından gelen kim varsa yakalanmaları emredildi⁸⁹⁴. Yapılan tahkikat neticesinde Elkas'ın Osmanlı devletinden yüz çevirdiği teyit edildikten sonra seferin selameti için vaktiyle kıymet gösterilip el üstünde tutulan Kızılbaşlardan ele geçirilenler ya tutuklandı ya da katledildi. Bu minvalde Elkas Mirza'dan haber getiren Aydoğmuş Sultan'ın emriyle hapsedildi başka bir rivayete göre çengele vuruldu⁸⁹⁵. Elkas Mirza'nın veziri Seyyid Azizullah Urfa'da yakalanarak hapsedildi Kendisine Siverek Sancağı tevcih olunan Şah Nazar oğlu, kardeşi ve yakalanan diğer dil ve casuslarla birlikte öldürüldü⁸⁹⁶.

Elkas Mirza'nın devlet nezdinde isyanı kesinleştikten sonra ölü ya da diri yakalanması için Bağdat muhafazasında bulunan Mehmed Paşa ve bölgedeki Kürt emirlerine ferman gönderildi. Gelen emre binaen askeriyle Bağdat'tan hareket eden Mehmed Paşa Kerkük Kalesi'ne geldi. Bu esnada Yanya Sancakbeyi Bodyan Ali Bey ve Musul Sancakbeyi Gazanfer Bey vefat etti. Beylerin vefatı dolayısıyla asker arasında karışıklık çıkması üzerine Mehmed Paşa, Elkas Mirza üzerine hareketine devam edemedi ve durumu Sultan Süleyman'a bildirdi.

Bu esnada Osmanlı Devleti'ne bağlı bazı yerel Kürt beyleri Elkas'a dair bilgi getirdi. Beyler Elkas'ın kalabalık bir ordu ile memleketlerinin sınırında olan Kabackay adlı mahalle gelerek burada karışıklık çıkardığını söylediler. Şayet Elkas'ın buradaki hareketlerine müdahale edilmez ise huzursuzluğun artacağı hususunda uyarıda bulunup müdahalede bulunulmasını istediler. Bunun üzerinde Mehmed Paşa ve Kürt emirlerine daha önceki emirde olduğu gibi Elkas'ın üzerine gidilerek yakalanması emredildi. Buna mukabil bölgedeki aşırı sıcaklar ve

⁸⁹³ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 50.

⁸⁹⁴ BOA, A.DVN, nr. 2/94 (Evâsıt-ı Rebiülahir 956/8-18 Mayıs 1549).

⁸⁹⁵ Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 305; İsmet Parmaksızoğlu, “*Memun Bey'in Hatıraları*”, s. 213.

⁸⁹⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 51; Katledilen Şah Nazar'ın muhalledat kaydı için bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 379.

güzergahtaki çöllerden dolayı Mehmed Paşa, Elkas'ın üzerine gidemedi. Bunun üzerine Mehmed Paşa, Kerkük Sancakbeyi Mahmud Bey'i Elkas'ın üzerine gönderdi⁸⁹⁷.

8 Recep 956/2 Ağustos 1549'da Bağdad Gönüllüleri Ağası Çinizâde tarafından adamlar geldi. Elkas Mirza'nın üzerine gelen Mahmud Bey'den haberdar olduğunu ve Kabackay bölgesinde yağmada bulunup adamlarıyla birlikte Şehrizar'a hareket ettiğini haber verdiler. Sultan, Elkas'ın kaçmasından huzursuz olsa da yine yakalanması ve uyanık davranılması için bölgedeki Kürt emirlerine ferman gönderildi⁸⁹⁸.

Sultan Süleyman yaklaşık otuz iki gün kaldığı Elmalu menziline Karacadağ taraflarındaki Kara Alp Pınarı'na geldi. Ordu bu menzilde konakladığı esnada Bağat Muhafızı Mehmed Paşa'nın çavuşu gelerek paşanın durumu ve bazı taleplerini Sultan Süleyman'a arz etti. Çavuş, Mehmed Paşa'nın sıhhatinin bozulduğunu, aşırı sıcaklardan dolayı Elkas Mirza'ya müdahalede bulunamadığını ifade etti. Aynı zamanda Elkas'ın kardeşi Behram Mirza ve Şah Tahmasb'ın da bölgeye intikal ederek Elkas'ın durumunu takip ettikleri ve ele geçirmek için uygun bir vakit kolladıklarını ilettiler. Mehmed Paşa şayet askeri ile Elkas'ın üzerine yürürse Şah Tahmasb'ın Bağdat üzerine varabileceğinden kaygılandığını ve bölgeye takviye kuvvet gönderilmesini ümit ettiğini söyledi. Mehmed Paşa'nın talebine karşılık Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa'nın maiyetiyle Bağdat tarafına gönderildi. Bununla birlikte Mehmed Paşa'ya emir gönderilerek askeriyle birlikte tetikte olması bildirildi⁸⁹⁹.

Daha sonra Vezir Mehmed Paşa, Kerkük Kalesi'ne geldi. Kerkük Beyi Başiaçık Budak Bey, Mehmed Paşa'dan asker isteyerek Elkas üzerine yürümeye gönüllü oldu. Ancak durumu haber alan Elkas bulunduğu yerden ayrılarak Şehrizar'a hareket etti. Osmanlı ile Elkas'ın arasının açıldığını öğrenen aynı zamanda oğlu Elkas'ın elinde olan Behram Mirza da Şehrizar yakınlarındaki Sarukurkan Kalesi'ne gelerek hareket etmek için uygun zamanı kolladı. Elkas Mirza ise Bige Bey'e adam göndererek kendisine güvenli bir yer verilmesini istedi. Şehrizar Hâkimi Bige Bey ise Elkas'ın kendi vilayetinden bulunmasından memnun olmadığını ifade ederek yer vermedi. Bunun üzerine Elkas Mirza Lûristan bölgesine gitmek zorunda kaldı. Durumu öğrenen Mehmed Paşa ise Rumeli beylerinden Toygun Bey'i serdar tayin ederek maiyetine kapı halkından ve diğer zümrelerden asker verdi. Elkas'ı takip eden Toygun Bey bir müddet sonra Elkas ve maiyetindeki askerleri yakaladı. İki ordu arasında küçük çaplı bir muharebe gerçekleşti. Muharebede Elkas'ın maiyetindeki askerlerin büyük bir kısmı öldürüldü.

⁸⁹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 52-53.

⁸⁹⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 53.

⁸⁹⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 54-55.

Elkas Mirza ise kaçarak kurtuldu. Belgelerde Elkas Mirza Muharebesi olarak zikredilen bu çarpışmada yararlılık gösteren askerlerin bir kısmını dirlik ve bir kısmına ulufe tevcih edildi.

İkinci İran Seferi'nin muhtelif muharebelerinde yararlılık göstererek dirlik ve ulufe tevcih edilen askerlerin bilgileri daha sonra temize çekilerek merkeze gönderildi. Bu defterde “*Toygun Bey Elkas üzerine ulgar itdikde yoldaşlık idenler defteri*” başlığında Elkas Mirza Muharebesi'ne katılan ve yararlılık gösteren askerlerin isimleri ve verilen terakkiler yer almaktaydı. Buradaki bilgilere göre tamamı olmasa da Toygun Bey'in maiyetindeki askerlerin kimlerden oluştuğu tespit edilebilir. Kayıtlara göre askerlerin bir kısmı Köstendil, Ohri, Yanya sancaklarından bir kısmı ise Bağdat gönüllülerinden oluşmaktaydı. Muharebede yararlılık gösteren 64 nefer Köstendil sipahisine, Yanya livasından 26 nefer sipahi ve zaimin dirliklerine, Ohri livasından 26 nefer sipahi ve zaimin dirliğine terakki verildi. Askere terakki verilmeye mucip işler için seferde düşmandan baş almak ve hizmette bulunmak olduğu zikredilir. Mesela dirlik tevcih edilen Mehmed için düşülen şerh şöyledir: “*Mezbûr bendeleri dört bin yüz akçe ile kal'a-i İskenderiye kethüdalığından ma'zûl olup fevt olan Ali'nin oğlu olup nice müddet hisareri gedüğüne dahi mutasarrıf olduğundan gayrı bu def'a vâki' olan Tebriz ve Van Seferi'nde dahi seferleyüp be bi'l-fi'il Elkas-ı makhûr Muharebesi'nde dahi baş kesüp envâ'î yoldaşlığı ve merdâneliği müşâhede olubup ulûfe inâyeti müstahak bendeleri olmağın hıdemât-ı pâdişâhiden dirlik recâ olunur*”. Yine Bağdat gönüllülerinden Ali Kethüda, Arnavut Gazî Hacı Ali, Mahmud b. Abdullah baş getirdikleri için kendilerine ulufe tevcih edilir. Bağdat gönüllüleri 17. bölükten Murad b. Ali'ye de Elkas Mirza'nın sarrâcbaşısının kellesini aldığı için ulufe tevcih edildi⁹⁰⁰

Osmanlı himayesinden çıkan aynı zamanda Behram Mirza'nın kısıkcında olan Elkas Mirza bu kez Erdelan Hâkimi Söhrab Bey'e sığındı. Durumu öğrenen Mehmed Paşa, Bige Bey'e çavuş göndererek Elkas'ın teslimini istese de talebine olumlu cevap alamadı. Behram Mirza gizlice Elkas Mirza'ya bir çavuş gönderdi ve öldürülmeyeceğine dair güvence vererek onu teslim aldı⁹⁰¹. Daha sonra Şah Tahmasb'ın ordugahına götürülen Elkas Mirza, Alamut Kalesi'ne hapsedildi. 22 Rebiülevvel 957/10 Nisan 1550'de öldü⁹⁰².

⁹⁰⁰ BOA, KK, nr. 288, s. 49-53.

⁹⁰¹ İsmet Parmaksızoğlu, “*Memun Bey'in Hatıraları*”, s. 216.

⁹⁰² Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 550; Elkas Mirza'nın sonu Memun Bey'in hatıratında şöyle anlatılır: Behram Mirza, Elkas Mirza'yı Şah Tahmasb'a götürürken yolda vefat eder. Duruma üzülen ve öfkelenen Tahmasb Elkas'ın adamlarını yolda katlettirir. Elkas'a ucube külah ve sorguclar giydirilerek teşhir ve tahkir edildikten sonra Şah Tahmasb'ın karşısına çıkarılır. Tahmasb, Elkas'a hitaben “*Ey bed-baht niçün kaçub giderdün ve hem vilâyetimize asker niçün götürürdün ve asker döndüğünden sonra niçün kendün varub, diyâr-i Acem'i talan ve yağma iderdin. Ecdâdımıza mürîd olub babamızın uğrunda cân ve baş bezl itmiş kimesnelerin ehl ü 'iyâllerin etrâk ve ekrâde niçün fisk ü fesâd itdürürdün*” diyerek sitem ve öfkesini dile getirir. Tahmasb sinirini alamayarak Elkas'ı vurmak için ok ve yay istese de ancak Kurçibaşı Sevündük Bey'in engel olur. Daha sonra Kakhaha Kalesi'ne hapsedilen Elkas Mirza kalede öldürülerek kalan adamları da katledilir (İsmet Parmaksızoğlu, *Memun Bey'in Hatıraları*, s. 215-216; Saleh Muhammedoğlu Aliev, “Elkas Mirza”, s. 55); Şah Tahmasb, *Tezkire*'sinde Elkas Mirza'nın ölümüne dair Alamut'a hapsedilmesinden 6 gün sonra kale muhafızlarının gafletinden faydalanan üç kişinin babalarını öldürdüğü gerekçesiyle Elkas Mirza'yı kaleden atarak öldürdüklerini ifade eder (Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, s. 70-72).

2.e Burhan Ali Sultan'ın Şirvan Seferi

Burhan Ali Sultan, Şirvanşah hanedanına mensup 1524-1535 yılları arasında hüküm süren II. Halil'in oğludur⁹⁰³. 1535 yılında babası II. Halil'in vefatı esnasında yaşı küçük olması nedeniyle tahta kendisi değil amcazâdesi Şahruh (1535-1538) geçti. 1537 yılına gelindiğinde Kalenderî tarikatına mensup meczup bir dervişin isyanı neticesinde devletin nizamı bozuldu. Asiler ülkeyi ele geçirirken isyanı bastırmaya kadir olamayan Şahruh merkez Şamahı'ya gitmek zorunda kaldı. Bu esnada II. Halil'in karısı ve Şah Tahmasb'ın kızı olan Perihan Hanım'ın Tebriz'e giderek Şah Tahmasb'tan Şirvan'a müdahalede bulunmasını istedi. Uzun süredir Şirvan'ı ele geçirme niyetinde olan Şah Tahmasb ise kardeşi Elkas Mirza önderliğinde bir orduyu Şirvan'a yolladı. Ardından kendisi de gelerek Şirvan'a tamamen hâkim oldu. Şirvan vilayetinin idaresini kardeşi Elkas Mirza'ya verdi. Şahruh ise 1539'da Şah Tahmasb'ın emriyle idam edildi⁹⁰⁴. Burhan Ali Sultan ise bu esnada Dağıstan'a sığındı. 1544 yılında hakimiyeti ele geçirmek için topladığı askerlerle Şirvan'a gelen Burhan Ali, Elkas Mirza ile karşılaşsa da mağlup olarak kaçmıştır. Burhan Ali Sultan'ın bu aşamada Osmanlı'ya sığındığı hatta İstanbul'a gelerek İkinci İran Seferi'ne kadar burada yaşadığına dair kaynaklarda bilgiler vardır. Celalzâde Osmanlı'ya iltica eden Burhan Ali Sultan'a dirlik tevcih edildiğini ifade ederken⁹⁰⁵, Peçevî Burhan Ali'nin Safevilere karşı Dağıstan'dan topladığı adamlarla Şirvan'a birkaç kez saldırdığını ancak netice alamayınca İstanbul'a geldiğini ve burada kendisine maaş bağlanarak rahat bir hayat sürdüğünü ifade eder⁹⁰⁶. Safevî kaynakları ise Burhan Ali Sultan'ın İstanbul'a gittiğinden bahsetmeksizin Şirvan'da çıkan Elkas Mirza isyanından hemen sonra Burhan Ali Sultan'ın karışıklığı fırsat bilerek Dağıstan'dan yeniden Şirvan'a gelerek mücadele ettiğini

⁹⁰³ Şirvan, Kuzey Azerbaycan'ın Kür Nehri'nin kuzeyinde kalan kısmı olmakla birlikte Kuzeyi Dağıstan, güneyi Kür Nehri, doğusu Hazar Denizi, batısı ise Gürcistan'la çevrilidir. Merkezi Şamahı'dır. Sasani devrinden itibaren burada hüküm süren melik ve valilere Şirvanşah denilmiştir. 799'da Abbasi Halifesi Harünerreşid'in Yezid b. Mezyed'i Azerbaycan, Şirvan ve Bâbülebvâb bölgesine vali tayin etmesiyle bölgede Müslüman Şirvanşah hanedanının hakimiyeti başladı. Arap kökenli bu hanedan zamanla yerel ailelerle evlenerek İranî isimleri benimsedi. Şirvanşahlar hanedanı ile Osmanlılar arasındaki münasebet bölgedeki Safevî tehdidine karşı Osmanlı'dan talep edilen yardımla başladı. Yavuz Sultan Selim, Şirvanşahlar'dan II. İbrahim'e mektup göndererek kendisini halife olarak tanınmasını ve adına hutbe okunmasını istedi. Bulundukları coğrafya gereği Safevîlerin genişleme sahasında olan Şirvanşahlar, Safevî tehdidine karşı aynı mezhebe mensup oldukları Osmanlılarla devamlı iletişim halinde oldular. İlişkilerin Sultan Süleyman'ın Irak'ın Seferi'nde geliştiği ifade edilirken, II. İran Seferi'nde Şirvan'ın idaresine Osmanlı İmparatorluğu'nun Burhan Ali Sultan'ı himaye ve teşvikiyle doğrudan müdahalede bulunduğu görülür (Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, İslam Devletleri, I, Ankara 2005, 726, Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", *DİA*, XXXIX, 211-212).

⁹⁰⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi 1454-1590*, s. 166-168; Elnur İsmayilov, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016, s. 111-113.

⁹⁰⁵ Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 529.

⁹⁰⁶ Peçevî *Tarihi*, s. 78.

belirtir⁹⁰⁷. Bunların haricinde Burhan Ali Sultan'ın son Şirvanşah hükümdarı öldürüldükten hemen sonra İstanbul'a iltica ettiğine dair iddialar da söz konusudur⁹⁰⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle iltica eden hanedan mensupları müşaherahan sınıfına dahil edilerek kendilerine maaş bağlanırdı⁹⁰⁹. II. İran Seferi'nin ilk yıllarına ait 955/1548 tarihli müşaherehoran defterine bakıldığında Burhan Ali Sultan'ın kendisine ait bir kayıt olmasa da Burhan Ali Sultan'ın kardeşinin oğlu Mirza Kasım Bey ve Amcazâdesi Hüseyin Bey'e verilen maaşlara dair kayıtlar vardır⁹¹⁰. Aynı kişilere verilen maaşlar sefer esnasında da ödendi⁹¹¹.

İkinci İran Seferi esnasında Şirvanşahlar hanedanının son üyelerinden Burhan Ali Sultan askerî harekate dahil oldu. Sultan Süleyman, Burhan Ali Sultan'ın mensup olduğu hanedanın nüfuzunu kullanıp Şirvan'ı ele geçirmek ve Şah Tahmasb'ı her yönden sıkıştırmak istedi. Buna göre Burhan Ali Sultan, Şirvan ahalisine Sultan Süleyman'ın bu tarafa olan seferini haber verecek ve destek toplayacaktı. Söz konusu vazifeyle Burhan Ali, Sultan Süleyman tarafından kendisine verilen mektup/istimâletnâme ile Karadeniz üzerinden Şirvan'a hareket etti⁹¹².

Şirvan'da Elkas Mirza'dan sonra idare Şah Tahmasb tarafından oğlu İsmail Mirza'ya verilmişti. Burhan Ali Sultan'ın Şirvan sınırlarına dahil olduğunu öğrenen İsmail Mirza bu tehdidi ortadan kaldırmak üzerine hareket etti. İki kuvvet arasında gerçekleşen çarpışmayı İsmail Mirza kazandı. Burhan Ali Sultan muharebe meydanından kaçarken adamlarının çoğunun öldürüldü. Bu esnada Osmanlı ordusunun Tebriz'e yaklaştığı haberinin gelmesi üzerine İsmail Mirza bölgeden ayrılarak Şah Tahmasb'a katıldı. Durumu Dağıstan'da öğrenen Burhan Ali Şamahı'ya gelerek Şirvan'ı yeniden ele geçirdi. Bu haber Osmanlı ordugahında sevinçle karşılandı⁹¹³. Sultan Süleyman, 22 Cemâziyelâhir 956/18 Temmuz 1549'da Elmalu'da istirahatte iken Burhan Ali Sultan'ın 3 adamı Elmalu'ya geldi. Muhtemelen bölgede yaşanan hadiseler Sultan'a bildirildi. Aynı tarihte gelen adamların her birine 2.000 akçe ve ikisine Bursa işi benek verildi⁹¹⁴.

Şirvan'ın Burhan Ali Sultan tarafından ele geçirildiği haberi Şah Tahmasb'a ulaşınca Safevî hakimiyetini yeniden tesis etmek için Ustacalu Abdullah Han diğer Safevî emirleriyle

⁹⁰⁷ Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 540.

⁹⁰⁸ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, İslam Devletleri, I, 729.

⁹⁰⁹ Erhan Afyoncu, "Müşaherehoran", *DİA*, XXXII, 153-154.

⁹¹⁰ BOA, MAD. nr. 7118, s. 36-37, 97-98.

⁹¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.20, 26, 37, 59, 121.

⁹¹² Hammer ise Burhan Ali'nin İstanbul'dan değil Adilcevaz'dan Şirvan'a hareket ettiğini ifade eder (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, 14).

⁹¹³ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 169; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 529-530; Karaçelebizâde, *Süleymannâme*, s. 529-530; *Peçevî Tarihi*, s. 78; Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 540, Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, s. 14.

⁹¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 357.

Şirvan'a gönderildi. Abdullah Han'ın üzerine geldiğini öğrenen Burhan Ali Sultan ordusunu toplayarak Baykara Vadisi'ne gitti. Söz konusu yer muhkem bir bölge olduğu için Abdullah Han doğrudan saldırmayarak beklemeyi tercih etti. Ancak bir müddet sonra Burhan Ali Sultan'ın vefat ettiği haberi geldi. Şirvanlılar onun akrabasından Mihrab adlı bir çocuğu tahta çıkardılar. Ali Çoban adlı yerde yaklaşık 15 gün bekleyen Abdullah Han gelişmeler üzerine Şirvanlıların üzerine saldırarak çoğunu öldürdü ve Şirvan'da Safevî hakimiyetini yeniden tesis etti⁹¹⁵.

2.f Hoy/Hacı Dünbül Muharebesi

Van Kalesi'nde Osmanlı hakimiyetinin tesis edilmesi şu sürece kadar İkinci İran Seferi'nin en önemli kazanımıydı. Azerbaycan vilayetinin kilidi olarak telakki edilen Van Kalesi, hakimiyeti altındaki devlete bölgede büyük avantajlar sağlıyordu. Dolayısıyla Safevîlerin bu kaleyi Osmanlıların eline bırakmak gibi niyeti yoktu. Van Kalesi'nin tamir işlemleri nihayete erdikten sonra İskender Paşa'da bölgenin muhafazasını sağlamak adına Safevî serhaddine doğru muhtelif akınlarda bulundu. Şah Tahmasb'ın Erzincan yağmasına katılarak ahalinin mallarını gaspeden bir miktar Safevî askeri Tebriz istikametinde ilerlerken Karadere Derbendi'nde İskender Paşa tarafından mağlup edildi. Ele geçirilen ganimetlerin bir kısmı Sultan'a gönderildi. Sultan Süleyman'ın Halep'e çekilmesini fırsat bilen Safevîler ise Van Kalesi'ni tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Bu cümleden olarak Şah Tahmasb, o sırada ellerinde bulunan Hoy şehrinin başına Türkmen ileri gelenlerinden Hacı Dünbül'ü getirdi. Dünbül'ün vazifesi Van Kalesi'ne yakın bir coğrafyada bulunan Hoy'dan Van'ı gözetlemek ve burada mümkünse tekrar Safevî idaresini hakim kılmaktı. Tahmasb'ın Hacı Dünbül'ü söz konusu göreve tayin etmesi tesadüfi bir durum değildi. Zira Hacı Dünbül hem bölgeyi hem de muhatabını iyi bilen bir Türkmen emiriydi. Bununla birlikte İrakeyn Seferi esnasında Safevîlerden yüz çevirerek Osmanlılara iltica eden Hacı Dünbül'e, bu hareketi karşılığında Erzurum Sancağı verilmişti. Buna mukabil bir müddet sonra Gazi Han İsyanı'nda tekrar Safevîlere dönenek Osmanlı topraklarına saldıran Hacı Dünbül, Van Kalesi yakınlarında Osmanlı'ya tâbi olan Mahmûdî Beyi Hasan Bey'in kardeşi Hamza Bey'i aşiretiyle birlikte katletmişti. Karşılığında ise Şah Tahmasb tarafından kendisine bin iki yüz adamla birlikte Hoy, Orduvar, Süleyman-Saray, Sökmenabad, Erciş ve Van'ı vererek taltif etmişti⁹¹⁶.

⁹¹⁵ Abdi Beğ Şirâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, s. 96; Buket Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2019, s. 112. Peçevî, Burhan Ali Sultan'ın oğlundan bahsederek lalası tarafından Kırım'a götürüldüğünü, hatta Lala Mustafa Paşa Şirvan'ın fethinde beraber olduğunu ve kendisine Şirvan'da bir sancak verildiğini ifade eder (*Peçevî Tarihi*, s. 79).

⁹¹⁶ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 69; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 28-29; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 544; *Peçevî Tarihi*, s. 86; Karaçelebizâde, *Süleymannâme*, s. 153.

Şah Tahmasb, Van Kalesi ve etrafını yağmalamak için hazırlıklara başlayan Hacı Dünbül'ün maiyetine Tebriz Beyi Gökçe Sultan, Nahcıvan Beyi Tatoğlu Ali Bey, Sa'at Çukuru (Revan) Beyi Hüseyin Can ve Bayezid Kalesi ile Merâvâhık Beyi Kayıtmaz Sultan ve kardeşi Selmas Hakimi Ahmed Bey'i verdi. Söz konusu dönemde mevsim şartlarından dolayı her iki taraf için de askerî hareketlilik pek tercih edilen bir durum değildi. Buna mukabil Hacı Dünbül kimsenin beklemediği bir anda saldırarak kaleyi ele geçirme düşüncesindeydi. Bu düşünce ile Hoy'da yukarıda isimleri zikredilen beylerin toparlanmalarını bekledi. Van Beylerbeyi İskender Paşa ise bu tertibattan haberdar olarak tehdidi sınırlara dahil olmadan önlemek istedi. Yanına Mahmûdî Beyi Hasan Bey, Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey, Van Beyi Süleyman Bey ve Van Kalesi'nde muhafız birliği olarak bulunan yeniçerilerden 126 yeniçeri ve bunların başındaki Atçı Ali, 370 nefer Van gönüllüsü, 250 azap ve hisar eri, 246 nefer tüfekli süvariye alarak harekete geçti. Kısa sürede Hoy'a gelen İskender Paşa şehri kuşattı. Ancak Hacı Dünbül adamlarıyla Hoy'un dört bir tarafını kapatıp tahkim etmişti⁹¹⁷.

Hoy'a gelen İskender Paşa çok fazla beklemeden derhal saldırı planını tatbik etti. Buna göre Hoy'un batı tarafında yer alan Van Kapısı'ndan Hasan ve Süleyman Beyler, güney tarafında yer alan Selmas Kapısı'ndan tüfekli yeniçeriler, doğu tarafında yer alan Tebriz Kapısı'ndan gönüllüler, kuzey tarafındaki Nahcıvan Kapısı'ndan ise kendisi ve Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey saldıracaktı. Planda belirtildiği üzere ani bir baskınla şehrin dört tarafından saldırıya geçen İskender Paşa kısa sürede Hoy'a girdi. Muhtemelen böyle bir saldırı beklemeyen Safevîler saldırının ilk anında büyük zayıat verdi. Şehrin tüm çıkışları tutulduğu için kurtuluşu savaşta bulan Safevîlerle Osmanlı askeri arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Her iki taraftan da çok sayıda kayıp verildi. Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey bu mücadelede öne çıktı⁹¹⁸. Muharebenin sürdüğü esnada Osmanlı askerlerinden biri Hacı Dünbül'ü atından yere yıktı. Başka bir gazi ise atından inerek başını kesti. Kaynaklar Hacı Dünbüllü'nün yanı sıra kardeşi Cafer, 10 kurç ve 1.500 Safevî askerinin öldürüldüğünü, üç oğlu, beş kızı, karısı, kardeşi Ahmet'in iki oğlu, İsmail Bey'in bir oğlu ve kurucular kâtibi Ali'nin esir alındığını ifade eder⁹¹⁹.

⁹¹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 29. Hasan Bey Rumlu, Van Beylerbeyi İskender Paşa'nın Hacı Dünbül üzerine Mahmûdî Bey'i Hasan Bey'in tahriki ile yürüdüğünü ifade eder. Hoy'daki Safevî asker sayısının Osmanlı askerine nazaran daha az olmasından dolayı Hacı Dünbül'ün kaleye çekilerek Osmanlıları karşıladığını belirtir. Hacı Dünbüllü'nün karısının Mahmûdî Bey'i Hasan Bey'in kardeşi olduğunu ve bu nedenle kale kapısını kardeşine açtığını yazar (*Ahsenü'l-Tevârih*, s. 547).

⁹¹⁸ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 30: “Bu cânibden dilâver-i dîndâr ve gâzî-yi âteş-şerâr Ahtamar Sancağı Beyi Mustafa Bey-i şîriştihâr mukâbele vü mukâtele ve müdârebe vü muhârebe ile döne döne uğraş ve kerr ü ferr-ile gereği gibi savaş idüp ceyş-i bed-kışden niçe azgunların cânlarından tîr-i tedmîre nişân ve leşkerin tu'me-i şîr ve başların perçem-i sinân idüp dururken...”

⁹¹⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 31. Muharebenin serencamı dönemin kaynaklarından *Cami'ü'l-Cevahir*'de farklı anlatılır. Buna göre muharebe Hoy şehrinde değil Van Kalesi ve Hoy şehri arasındaki

Muharebede ele geçirilen esir, alem ve alınan kelleler Ferruh Kethüda yollanarak ile Halep'te bulunan Sultan Süleyman'a 4 Safer 956/4 Mart 1549'da bildirildi. 5 Safer 956/5 Mart 1549 tarihli inam kaydında İskender Paşa'ya 2 sevb mirâhurî câme, 1 kutaz, 1 bozdoğan gönderilirken, İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin Bey'e Şam işi bayraklı bir bozdoğan ihsan edildi⁹²⁰. İskender Paşa'nın maiyetinde olan Van timar kethüdası Ferruh Kethüda'ya Nusaybin sancağı verilirken⁹²¹, Van gönüllüler kâtibi Mehmed veled-i Turhan günlük 16 akçe ile sağ ulufeciler zümresine dahil edildi⁹²². Bunlardan başka 24 Safer 956/24 Mart 1549 tarihli inam kaydına göre Mahmûdî Beyi Hasan Bey'e 1 adet Bursa işi renkli çatma mirâhûrî, Hasan Bey'in kardeşi Can Ahmed Bey'e 1 adet Bursa işi renkli çatma, Bargiri Sancakbeyi Süleyman Bey'e 1 adet evsat çatma, Kisan Sancakbeyi Ahmed Bey'e 1 adet Bursa işi evsat çatma, Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey'e 1 adet Bursa işi evsat çatma Van zaimlerinden Kansu Bey ile gönderildi⁹²³. Ayrıca kaynaklara göre muharebede cesaretiyle temayüz eden Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey Bursa sancağı verilirken, Van Kalesi gönüllüler ağası Sinan Bey'e de Ahtamar sancağı verildi⁹²⁴. Ayrıca Van Kalesi muhafazasında bulunan Yeniçeri neferatının ağası

bir arazide gerçekleşir. Hacı Dünbül kaledekilerin beklemediği bir anda bir anda saldırıp kaleyi ele geçirme niyetiyle Hoy'dan hareket eder. Ancak Van Kalesi'ne yaklaştıkları esnada şiddetli bir fırtına peyda olur ve kar yağışından dolayı her yer kapanır. Haliyle ilerlemenin pek mümkün olmadığı arazide mevzilenerek hava şartlarının normalleşmesini beklerler. Ancak kış şiddetini artırarak devam eder. Söz konusu kurguya göre İskender Paşa'nın düşman tarafından baskına uğrayacağı ilâhî bir uyarıyla kendisine bildirilir. Buna göre İskender Paşa bir gece rüyasında Hz. Peygamber (sav)'i görür. Hz. Peygamber İskender Paşa'yı uyarır ve baskına işaret eder şekilde “*düşman üstüne geldi, ne durursun gazâ eyle ki muzaffer ve mansursun*” diye buyurur. Rüyanın etkisiyle seher vaktinden önce uyanan İskender Paşa bu sert kışta düşmanın kaleye erişmesinin mümkün olmadığını düşünerek tekrar uykuya dalar. Ancak tekrar aynı rüyaya muhatap olur. Yakın adamlarından birinin aynı şekilde rüyayı görmesi üzerine tekrarlanan bu ilahi uyarıyı dikkate alarak kalenin etrafını kontrol eder⁹¹⁹. Ardından gözcülerden biri gelerek Safevî askerlerinin yerini bildirir. İskender Paşa bu şekilde düşmanın durumunu ve yerini belirledikten sonra topladığı adamlarla birlikte Safevîlerin üzerine yürür. Kaynakta İskender Paşa ve adamlarının kendilerine yaklaştığını gören Safevî gözcülerinin durumu Hacı Dünbül'e iletmelerine rağmen Türkmen emirinin uyarılara itibar etmediği ifade edilir. Buna mukabil Hacı Dünbül: “*Osmanî bu asl-ı şitâda elin koyunundan çıkarmaz bu kande ki ikdâm-ı ceng ü cıdâl ve ihtimâm-ı harb ü hukâl idüp tâ bu mahalde üstümize hücum eyleye*” diyü cevap verdiği söylenir. Safevîlerin bu şekilde gaflette bulunup Osmanlıların üzerlerine gelmeyeceğini düşünürken İskender Paşa düşmana kaçacak mahal bırakmadan etrafını sararak saldırdı. Muharebe başladığı esnada İskender Paşa'nın giydiği başlık başını sıkırmaya başlar ve başlığını çıkararak adamlarından birinin başlığıyla değiştirerek muharebeye devam eder. Hacı Dünbül ise İskender Paşa'nın başlığını giyen adamını kendisi zannedip derhal atıyla üzerine hücum edip onu kılıcıyla yaralar. Hacı Dünbül İskender Paşa zannettiği askere kılıç vurduğu esnada İskender Bey de yetişip Hacı Dünbül'ü mızrak ile vurarak atından düşürür. O esnada yaralı olan asker Hacı Dünbül'ün üzerine çıkarak hançeriyle onu öldürür ve Safevî askerleri kaçmak zorunda kalır (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 69-70).

⁹²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 224. Kaynaklar da Hoy Muharebesi'ndeki galibiyet haberini alan Sultan'ın İskender Paşa'ya 100 bin akçe terakki ile hilat, murassa kılıç, kıymetli at, kutaz u zerrin gönderdiğini belirtir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s.71; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (96a-185b), s. 32).

⁹²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 223.

⁹²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 224: “*İzdiyâd-ı mevâcib-i Mehmed veled-i Turhan kâtib-i gönüllüyân-ı Van ki be cemâ'at-ı ulufeciyan-ı yemîn fermûde şüüd ez-ân sebeb ki der-muhârebe-i Hoy hemrâh kerde el-vâkı' fî 5 Safer sene 956 ber-muceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi re'is-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 16*

Van'da gönüllü kâtibi olup yirmi iki akçe ulufesi olan mezkûr Mehmed Hoy Muharebesi'nde yoldaşlık eyledüğün Van beğlerbeğisi arz itmeğün Osmânî hesâbı iden sağ ulufecilerine buyruldu”.

⁹²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249.

⁹²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249; *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (96a-185b), s. 32.

Atçı Ali'ye Sultanönü sancağı tevcih edildi⁹²⁵. Bunların haricinde Hoy Muharebesi'nde yararlılıkları görülen 15 nefer topçu neferatının ulufelerine birer akçe terakki verildi⁹²⁶. Yine Hoy Muharebesi'nde yararlılık gösteren 9 nefer yeniçeriden 4 neferi altı bölük halkından sipahiler zümresine, 5 nefer ise Silahdar zümresinde dahil edilirken⁹²⁷, Silahdar zümresine dahil olan Çerkes Mustafa ise sipahi zümresine dahil edildi⁹²⁸.

2.g Ahmed Paşa'nın Gürcistan Seferi

Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'ne denk gelen yıllarda Gürcü topraklarında hüküm süren krallık ve beyliklerle Osmanlı idaresinin münasebetleri çok parlak değildi. Bölgede varlığını devam ettirmek isteyen krallıklar ve diğer siyasî organizasyonlar menfaatlerine uygun olarak hem Safevîlerle hem de Osmanlılarla iyi geçinmeye çalışmaktaydı. Ayrıca bölgedeki krallıklar da birbirlerine üstünlük sağlamak için Osmanlı veya Safevîlerden destek istemekten çekinmediler Diğer taraftan siyasî nüfuzlarını genişletmek isteyen Osmanlılar ve Safevîler bu kez Gürcü topraklarındaki krallıklar vasıtasıyla karşı karşıya geldi. Böylelikle Osmanlı-Safevî sınırı olan Doğu Anadolu topraklarının yanı sıra Gürcü toprakları da iki devletin mücadele sahasını oluşturdu. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Sultan Süleyman döneminde teşkil edilen Erzurum Beylerbeyliği ile bölgedeki gelişmeleri dikkatle inceleyerek gerektiğinde müdahalede bulunmaktan çekinmedi. Seferden hemen önce Şah Tahmasb'ın Gürcü topraklarına düzenlediği iki seferde Kahet ve Kartli Krallıkları yeniden Safevîlere tâbi oldu. Aynı şekilde Safevî istilasına karşı topraklarına korumak isteyen İmeret Kralı Bagrat da Safevîlere tâbi oldu⁹²⁹. Ayrıca Şah Tahmasb Samshe Atabeyliği'nin başında bulunan Keyhüsrev'in en önemli adamlarından biri olan Otar Salikaşvili'nin kızıyla evlenerek akrabalık yoluyla bölgedeki nüfuzunu artırdı. Netice itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun, bölgede sefer ve evlilik yoluyla nüfuzunu genişleten Safevîlere karşı tedbir alması elzemdi. Zira Osmanlı'ya tâbi olan hem İmereti Krallığı Safevîlere tâbi olurken Samshe Atabeyliği ile ilişkiler ise zayıflamıştı. Dolayısıyla 1548 yılında İran üzerine yapılan sefer aynı zamanda Gürcü topraklarında kaybedilen nüfuzu yeniden tesis etmek açısından önemli bir fırsat olarak görüldü.

İkinci İran Seferi'nde Safevî serhaddi geçildikten sonra Sultan Süleyman ordunun büyük bir kısmıyla Tebriz'e hareket ederken, muhtemelen yukarıdaki gelişmeler de dikkate

⁹²⁵ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 32.

⁹²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249: "Van Beğlerbeğisi defter gönderüp mezbûrların Hoy'da Dünbül Hacı Muharebesi'nde yoldaşlık itdiklerin arz itmeğin birer akçe terakki buyruldu".

⁹²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249: "İzdiyâd-ı mevâcib-i mezkûrîn an-cemâ'at-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî ki be cemâ'at-i ebnâ-i sipâhiyân ve be cemâ'at-i silahdarân fermûde şüüd ez-ân sebeb ki der-Muharebed-i Dünbül Hacı hemrâh kerdend an gurre-i Rebîülâhir sene 956 ki ber-müceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi re'is-i kâtibân-ı dîvân-ı âlî".

⁹²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 261.

⁹²⁹ Sadık Müfit Bilge, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı-Gürcü İlişkileri", s. 64-65.

alınarak Tekeoğlu Mehmed Paşa'yı Erzurum Eyaleti'ne komşu kaleleri ele geçirmek için görevlendirdi. Mehmed Paşa 15-16 Ağustos 1548 tarihlerinde Oltu'nun kuzey doğusunda yer alan Barakan Kalesi'ni kuşatarak teslim adlı. Daha sonra Parnak, Körmik, Samagar ve Aha adındaki hisarlar ele geçirildi⁹³⁰.

İkinci İran Seferi'nin ilk aşaması nihayete erip ikinci aşaması için kışı Halep'te geçiren Sultan Süleyman, 12 Cemâziyelevvel 956/8 Haziran 1549'da buradan ayrılarak Diyarbekir'e hareket etti⁹³¹. Yürüyüş esnasında sıhhati bozulan Sultan, Elmalu ve Kızıldağı'deki istirahati esnasında Gürcü topraklarına sefere çıkılmasını istedi. Kitâbî kaynaklar genellikle söz konusu seferin gerekçesi hususunda sessiz kalır. *Süleymannâme*'de Gürcü seferinin gerekçesi olarak doğrudan bir hadiseye işaret edilmezken “*münkirân-ı dîn-i Ahmedî*” olarak ifade edilen bu gruba karşı “*mûceb-i necâh-ı dâreyn ve müstelzîm-i felâh-ı menzileteyn*” gereği sefere çıkılmasının gerektiği ifade edilir⁹³². *Câmi'ü'l-Cevâhir*'de Gürcülerin 1548'den önceki hareketlerine değinerek verdikleri sözlere sadık olmamalarından dolayı sefer düzenleneceği bilgisi verilir⁹³³. Ancak eserin ilerleyen bölümlerinde verilen bilgiler Gürcü seferinin en başından beri planlı bir faaliyet değil de süreç içerisinde gelişen bir durum olduğunu düşündürür. Kaynağa göre hadiseler şöyle gelişmiştir: Sultan Süleyman'ın Halep çevresinde avlanırken Elkas Mirza'nın Osmanlı'dan yüz çevirdiği haberi gelmiş ve Sultan duruma üzölmüştür. Duruma şahit olan devlet erkanı ve askerler Sultan'ı teskin etmek için Safevîler üzerine yeniden sefere çıkılmasını ve aynı şekilde fitne yuvası olarak ifade edilen Gürcü topraklarına gidilmesini talep etmişlerdir. Özellikle cesaret ve öngörüsüyle temayüz eden vezir Ahmed Paşa'nın Gürcü seferine serasker tayin edilmesini istirham etmişlerdir. Bu talepler Sultan'ın hoşuna gitmiş ve Ahmed Paşa emrine verilen yeniçeri ve diğer zümrelerden oluşan büyük bir ordu ile Gürcistan'a hareket etmiştir.⁹³⁴. Bu kurgu haliyle şu sürece kadar beklentileri karşılamayan İkinci İran Seferi'nin olumsuz sonuçlarını, Gürcü topraklarına yapılacak bir sefer ve fethedilecek kalelerle gidermek gibi bir düşünceyle yapıp yapılmadığını da akla getirir. Ancak İran seferinin henüz başında Erzurum Beylerbeyi'nin Gürcü topraklarına gönderilmesi ilerleyen süreçte Gürcistan'a yapılacak geniş kapsamlı bir seferin ön hazırlığı olduğunu da düşündürmektedir. Celalzâde ise Sultan Süleyman Elmalu menzilinde iken Gürcülerin isyan ettiği ve daha önce fethedilen kaleleri geri almak için hareket geçtikleri haberinin gelmesi

⁹³⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 195.

⁹³¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, s. 251.

⁹³² *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61.

⁹³³ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 17.

⁹³⁴ *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 75.

üzerine sefer kararı alındığını belirtir⁹³⁵. Bunların haricinde sefer gerekçesi olarak sabık Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'nın Gürcüler tarafından şehit edilmesi, Gürcülerin izledikleri ikili politika, bölgede Safevî nüfuzunun genişlemesi, bazı Gürcü krallıklarının Osmanlı topraklarına saldırımları gösterilir⁹³⁶.

Netice itibarıyla Sultan Süleyman Elmalu'daki istirahati esnasında Gürcü topraklarına yapılacak bir sefer hazırlığının görülmesi için Rüstem Paşa'yı görevlendirdi. Rüstem Paşa, Gürcü topraklarına gidecek orduya serasker olarak gönüllü olduğunu bildirirse de Üçüncü Vezir Ahmed Paşa serasker tayin edildi. Hedef olarak ise Melik Bagrat, Levend, Luvarsab, Yuvan, Başkapan, Celasin b. Neriman, Erdoğan, Uzunoğlu gibi Gürcü beylerinin ellerinde bulunan Tortum Kalesi, Akça Kale, Nihah, Kemhis gibi kaleler gösterildi⁹³⁷.

Gürcü seferine serasker tayin edilen Ahmed Paşa hareket için hazırlıklara başladı. 29 Receb 956/23 Ağustos 1549 tarihinde Sultan Süleyman tarafından kendisine 3.000 altın sikke (180.000 akçe) paranın yanı sıra 2 adet kaftan inam olarak verildi⁹³⁸. 2 Şaban 956/26 Ağustos 1549'da Sultan Süleyman'ın otağının önüne gelerek dualar edildikten sonra Sultan'ın huzuruna kabul edilerek hareket için icazet alındı. 3 Şaban 956/27 Ağustos 1549'da ordunun toparlanacağı Erzurum'a ulaşmak için ordugahtan hareket edildi⁹³⁹.

Ahmed Paşa'nın maiyetinde merkez ordusunda yaklaşık 1.000 nefer yeniçeri ve kapıkulu sipahinin yanı sıra Maraş, Rum, Karaman ve Erzurum Beylerine ait askerler verildi⁹⁴⁰. Ahmed Paşa ordugahtan ayrıldığında muhtemelen yanında yalnız merkez ordusu vardı. Zira

⁹³⁵ Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 558. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 199; Nebi Gümüş, *16. Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 135.

⁹³⁶ Nebi Gümüş, *16. Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 135.

⁹³⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61.

⁹³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 382: Söz konusu inam kaydının altına rûznâmçeci uyarı mahiyetinde bir şerh düşer. Buna göre Sultan'ın kendisi İstanbul'da olup sefere katılmayıp vezirlerden biri serasker tayin edildiğinde akçe ve kaftan verilmesinin kanuna uygun olduğu, bu teamülün önceki rûznâmçe defterlerinde de böyle uygulandığı ifade edilir. Buna mukabil Sultan'ın da katıldığı seferlerde vezirlerden biri serasker tayin edilip herhangi bir yere gönderildiğinde akçe ve kaftan verilmediği belirtilir. Ahmed Paşa'ya verilen akçe ve kaftanın ise Sultan'ın kendisi tarafından verildiğini, bu durumun âdetten addolunmaması gerektiği vurgulanır. Söz konusu şerh şöyledir: “Padişâh-ı âlem-penâh hullide mülkehû hazretleri sa ‘âdetli kendüler seferde olmayup tahtlarında olduğu zamânda vüzerâdan birisi ser-asker ta ‘yîn olunup bir cânibe gönderülmeli oldukda akça ve kaftan virilmek kânun olup sâbık rûznâmelerde ma ‘rûz/masdûr ve ammâ padişâh-ı âlem-penâh hazretleri sa ‘âdetli kendüler seferde iken vüzerâdan biri ser-asker ta ‘yîn olunup bir cânibe gönderülmeli olsa ol vakit akça ve kaftan virilmeyüp bu def‘a virilen padişâh-ı âlem penah hazretlerinin hâssa in ‘âmlarıdır. Âdetden addolunmaya deyu fermân olundu”. Bu hususta ayrıca bk. Ferdiun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 413-415; *Süleymannâme*'de Ahmed Paşa'ya 28 Receb 956/22 Ağustos 1549 tarihinde inam verildiği ifade edilir (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61).

⁹³⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61; Celalzâde ise Sultan Süleyman'ın 1 Şaban 956/25 Ağustos 1549'da kabul edildiğini kendisine tabl ve alem ihsan edildikten sonra Erzurum'a hareket ettiğini söyler (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 559).

⁹⁴⁰ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61; Câmî 'ü'l-Cevâhir, s. 75; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 559; Karaçelebizâde, *Süleymannâme*, s. 155. Gürcü kaynakları Tortum Kalesi'ni kuşatan Osmanlı kuvvetlerinin 40.000 olduğunu söyler Nebi (Gümüş, *16. Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 136).

zikredilen beylerbeyi ve tabi sancakbeylerinin büyük bir bölümü sınır bölgelerdeki uygun mahallere kışlamak için gönderilmişti. Gürcü Seferi'ne vazifelendirilen askerin toplanma mahalli olarak Erzurum Kalesi tayin edildi ve gönderilen emirlerle diğer beyler de hazırlıklarını görerek Erzurum'a hareket etti. Ayrıca Rumeli maden ocaklarında lağımçı olan ve İkinci İran Seferi'ne katılan 16 nefer lağımçı Gürcü Seferi için Ahmed Paşa'nın maiyetine verildi⁹⁴¹.

3 Şaban/27 Ağustos'ta ordugahtan ayrılan Ahmed Paşa, 15 Şaban 956/8 Eylül 1549'da Erzurum Kalesi'ne geldi. Ahmed Paşa burada bir yandan hazırlıkların tamamlanmasını diğer yandan ordunun toparlanmasını bekledi. Sefere katılmakla vazifeli paşa ve beyler geldikten sonra Erzurum Kalesi'ndeki muhasara topları da alınarak ordu 17 Şaban/10 Eylül'de Erzurum'dan Gürcü topraklarına hareket etti⁹⁴².

İlk hedef Samshe Atabeyliği topraklarında bulunan ve muhkem bir yapıya sahip Tortum Kalesi'ydi. Tortum Kalesi'ne gelen Ahmed Paşa ilk olarak kale muhafızından kalenin teslimini talep etti. Ancak kalenin büyüklüğü ve tahkimatına güvenen Gürcüler teslimi reddedip savunmaya karar verdi. Ahmed Paşa her türlü tedbiri alarak kaleyi muhasaraya uygun mahallerden kuşattı. Yeniçeriler kazdıkları metris ve siperlere top ve darbzen yerleştirdi. 17 Şaban/10 Eylül'de kale tamamen kuşatıldı. Kuvvetli top atışları karşısında kale surları pek fazla dayanamadı. Kaledekilerin eman taleplerine karşılık Ahmed Paşa “*kanûn-ı kadîm-i Osmanî üzere âmân virüp*” teslim olanların itaatlerini kabul etti. Kale 20 Şaban 956/13 Eylül 1549'da teslim alındı. Tortum Kalesi'ne sancakbeyi, dizdar ve muhafız bırakılarak sefere devam edildi. Ayrıca Maraş Beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa tarafından da 19 Şaban 956/12 Eylül 1549'da Nihah Kalesi teslim alındı⁹⁴³.

Tortum'un fethinden sonra sıradaki hedef son derece stratejik bir noktada bulunan Akça Kale oldu. Kale oldukça yüksek bir kaya üzerine kuruluydu ve aynı zamanda surları da yüksekti. Tortum'dan hareket eden ordu iki menzil sonra Akça Kale'ye geldi. Kalenin teslimi talep edilse de tahkimatına güvenen müdafiler buna yanaşmadı. Muhasara hazırlıkları

⁹⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 382: Mevâcib-i ba'zı lağımçıyân ki an-ma'den-i vilâyet-i Rumili amed-budend ve be sefer-i Gürcü irsâl şüdens an-gurre-i Câ sene 956 ilâ gâye-i Receb sene-i m 16 neferen beher nefer fi 8 fi yevm 120 fi 3 eşher 10.800

İrsâl şüd be Hazret-i Ahmed Paşa berâ-yı tevzi' kerdend be mezkûrîn an-yed-i Yahya Bey an-çavuşân-ı dergâh-ı âlî.

⁹⁴² Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 559; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 199-200; Nebi Gümüş, *16. Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 136; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 68.

⁹⁴³ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 61. *Câmi'ü'l-Cevâhir*'de Keyhüsrev tahtgahı olarak bilinen Tortum Kalesi için çok sayıda hükümdar ve serdarın maiyetindeki sayısız ordularla kuşatılma da hiçbirisinin muvaffak olamadığı ifade edilerek Ahmed Paşa'nın başarısına dikkat çekilir. Ayrıca *Süleymannâme*'den farklı olarak kalenin tesliminden sonra ele geçirilen Gürcülerin bir kısmının burçlardan atılarak öldürüldüğü belirtilir (*Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 76). Celalzâde ise kalenin 24 Şaban 956/17 Eylül 1549'da teslim olduğunu ifade eder (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 559-560).

tamamlandıktan sonra kale kuşatıldı. Etkili top atışlarıyla birlikte kısa sürede kale burçları tahrip oldu. Özellikle su kulesi tarafından açılan gedikler kazmacılar tarafından genişletilerek Osmanlı askeri içeri girmeye muvaffak oldu. Nihayetinde 25 Şaban 956'da Akça Kale ele geçirildi. Kalede bulunanların bir kısmı esir edilirken, teslim yanaşmayanların bir kısmı surlardan atıldı. Akça Kale'nin ele geçirildiği gün Eşkesor Kalesi ve ona tabi iki kale de teslim oldu. Akça Kale'nin fethi ve akabinde yaşananlar muhtemelen diğer kalelerde duyulduğu için Kemhis Kalesi herhangi bir müdahale olmadan teslim oldu⁹⁴⁴.

9 Ramazan 956/1 Ekim 1549'da ise Radik Kalesi ele geçirildi. Kaleye hisar erleri bırakıldı. Savaş yoluyla fethedilen kalelerin yanı sıra etrafındaki kalelerin akıbetini görüp aynı sonu paylaşmak istemeyen çok sayıda kalenin anahtarı Ahmed Paşa'ya teslim edildi. Muhafaza için kalelerin bir kısmına asker bırakılırken birbirine yakın kalelerden bazıları yıkıldı. Bu şekilde Gürcü topraklarındaki önemli kale ve şehirler ele geçirildi. Mevsim şartlarından dolayı Ahmed Paşa maiyetiyle birlikte 11 Ramazan 956/3 Ekim 1549'da Erzurum/Oltu'ya geri döndü. Ahmed Paşa buradan, Erzurum ve Sivas Beylerini Livane Deresi taraflarına gönderdi. Paşaların akınlarıyla 15 Ramazan/7 Ekim Perterek Kalesi ile ona bağlı olan Nihak ve Kiskim Kaleleri'nin yanı sıra çok sayıda kale ele geçirildi. Akının nihayetinden sonra paşalar esir ve ganimetlerle Ahmed Paşa'nın yanına döndü. Erzurum ve Sivas Beylerinin gerçekleştirdiği bu akınlar Ahmed Paşa'nın başlattığı Gürcü seferinin tamamlayıcısı oldu.

Kaynaklarda Gürcü Seferi'nin neticesinde ele geçirilen Tortum, Kemhis, Akça Kale, Livane Deresi'ne ayrı ayrı sancak statüsü verilerek sancakbeyi tayin edildiği ya da söz konusu kalelerin birleştirilerek tek bir sancak haline getirildiğine dair bilgiler vardır. Kitâbî kaynaklarda verilen bu bilgileri arşiv kayıtlarıyla mukayese eden DüNDAR, 1 sancak olarak Tortum Kalesi'nin Akçakale ile birlikte Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kardeşi Pasin Sancağı'ndan mazul Ali Bey'e, 1 sancak olarak Kemhis Kalesi'nin Erzurum gönüllüler Ağası Haydar Bey'e, Perterek Sancağı adı altında Livane Deresi'nin Erzurum kethüdası Ferhad Bey'e verilmek üzere

⁹⁴⁴ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 64-66; *Câmi'ü'l-Cevâhir*, s. 76. Celalzâde, Akça Kale'nin fetih tarihini 29 Şaban 956/22 Eylül 1549 olarak verir (*Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 560-561); Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 200; Nebi Gümüş, 16. *Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri*, s. 137; DüNDAR Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 69. *Süleymannâme*'de Kemhis Kalesi'nin teslimine dair şu bilgiler verilir: Osmanlı ordusu Kemhis Kalesi'ne geldikten sonra kale dizdarı etrafında toplanan bazı ihtiyar kimselere hitaben "... bunlar hisârumuzı almayınca komazlar. Evvel emirden kal'ayı lutf ile virmezsek ve inâdı koyup câdde-i inkiyada girmezsek unı-kahr ile ve darb ü harb ile almak mukarrer görmez misiz? Akça Kal'a ki kuhsâr-ı salâbet idi, alup içinde câ-yı isyân ve pâ-yı tuğyân üzere ısrâr izhâr idenleri şöyle kırdılar ki kal'anun sokakları hûnlarından nehr-i revân olup akdı ve dâmân-ı âmâna yapışanlara nehr-i ihsânları revân oldu." dedi ve dizdarın sözlerine itimat eden kişiler kaleyi teslim etti (*Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 66).

üç sancak teşkil edildiğini ifade eder⁹⁴⁵. Rûznâmçe defterindeki tevcih kayıtlarından 28 Şevval 956/19 Kasım 1549 tarihli kayıt Erzurum gönüllüler Ağası Haydar Bey'in Kemhis'e sancakbeyi tayin olduğunu teyit ederken diğer iki tevcihe dair defterde kayıt yoktur⁹⁴⁶. Ancak kaynaklarda zikredilen tayinlerin haricinde 29 Ramazan 956/21 Ekim 1549 tarihli kayıta Erzurum'un Gürcü sınırında bulunan Bardız Kalesi miralayını Kazan Bey'in aynı yere sancakbeyi olarak tayin edildiği görülür⁹⁴⁷.

Ahmed Paşa, asıl orduya katılmadan önce Gürcü Seferi'nde ele geçirilen kaleler ve seferin serencamını bildirmesi için kethüdası Hasan Bey'i Sultan'a gönderdi. Gelen güzel haberler üzerine Sultan sefere katılanlara ihsanlarda bulundu. Rûznâmçe defterinde 26 Şaban 955/19 Eylül 1549 tarihli Tortum Kalesi'nin fethi münasebetiyle tevzi edilen inam kaydı, paşa ve beylere verilen hilat ve akçeleri ihtiva ederken aynı zamanda sefere katılan beylerbeyi ve sancakbeylerini de göstermektedir. Bu kayda göre Gürcü Seferi Seraskeri Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, ve diğer Mehmed Paşa, Rûm Beylerbeyi Hızır Paşa, Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Dulkadir Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya değerli kaftanlar verildi. Ayrıca paşaların maiyetinde sefere katılan 25 sancakbeyine de kaftan ihsan edildi. Yukarıda zikredilen paşa ve beylerin haricinde seferde yararlılık gösteren neferler de ödüllendirildi. Bunlardan biri olan Erzurum gılmanlarından bölükbaşı Cankulu, Serakan ve Kofki Kaleleri'ne önden çıkararak bayrak diktiği ve düşman kellesi getirdiği için Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın arzıyla kapıkulu sipahileri zümresinde dahil edildi⁹⁴⁸. Gürcü seferine katılan paşa ve beyler şöyledir⁹⁴⁹:

Serasker Ahmed Paşa Üçüncü Vezir	
Mehmed Paşa Karaman Beylerbeyi	Hızır Paşa Rûm Beylerbeyi
Mehmed Paşa Erzurum Beylerbeyi	Mehmed Paşa Dulkadir Beylerbeyi
Karaman Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancak Beyleri	
Yunus Bey	Bâlî Bey

⁹⁴⁵ Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b), s. 67-68, 78; Câmî'ü'l-Cevâhir, s. 76-77; Celâl-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, s. 561-562; Karaçelebizâde, Süleymannâme, s. 155; Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s. 201-202; Nebi Gümüş, 16. Yüzyılda Osmanlı-Gürcü İlişkileri, s. 137; Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyliği, s. 69-70; Sadık Müfit Bilge, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı-Gürcü İlişkileri", s. 65-66.

⁹⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 459.

⁹⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 432.

⁹⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 395: "İbtidâ-i mevâcib-i Cankulu ser-bölük-i gılman-ı Erzurum ki be-cemâ'at-i ebnâ-i sipâhiyân fermûde şüd el-vâki 'fî 7 Şa'bân sene 956 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi re'is-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 23

Erzurum Beğlerbeği Mehmed Paşa arz gönderüp Erzurum kullarından baş bölükde yevmi yirmi bir akça ile bölük başı Cankulu Gürcistan fethinde Serakan ve Kofki kalelerine mukaddem çıkup bayrak diküp yarar anzavur başun kesdüğün arz itmeğün iki akça terakkiyle sipâhi oğlanları zümresine ilhak olunmak buyruldu".

⁹⁴⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 405.

İçil Sancakbeyi	Beğşehir Sancakbeyi
Süleyman Bey Aksaray Sancakbeyi	Hüseyin Bey Tarsus Sancakbeyi
Rum Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Mustafa Bey Malatya Sancakbeyi	Kansu Bey Arapgir Beylerbeyi
Haydar Bey Divriği Sancakbeyi	Ali Bey Canik Sancakbeyi
Erzurum Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Mustafa Bey Trabzon Sancakbeyi	Hacı Mirza Bey Karahisar-ı şarkî
Hüseyin Bey İspir Sancakbeyi	Mehmed Bey Kiğı Sancakbeyi
Veli Bey Çemişkezek Sancakbeyi	Davud Bey Nemrevan (Namran) Sancakbeyi
Allahverdi Bey Kızucan (Kozancan) Sancakbeyi	Rüstem Bey Pertek Sancakbeyi
Mustafa Bey Oltu Sancakbeyi	Sinan Bey Pasin Sancakbeyi
Ali Bey Tortum Sancakbeyi	
Dulkadir Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Şahkulu Bey Sis Sancakbeyi	Yunus Bey Ayıntab Sancakbeyi
Veli Bey Aziz Sancakbeyi	
Diyarbakir Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancakbeyleri	
Murad Bey Eğil Sancakbeyi	İsfahan Bey Çapakçur Hakimi
Sultan Ahmed Bey Gence Hakimi	

Sultan Süleyman hastalığı sebebiyle Elmalu'da uzun süre istirahat halindeydi. Sağlığına kavuştuktan sonra 26 Şaban 956/19 Eylül 1549'da Diyarbakir'e geldi⁹⁵⁰. Gürcü seferiyle bölgede nizam tesis edildikten sonra Ahmed Paşa gelen emir üzerine orduya katılmak için bölgeden ayrıldı. 2 Şevval 956/24 Ekim 1549'da Çölek'te bulunan orduya dahil oldu⁹⁵¹.

2.h İskender Paşa'nın Revan Yağması

İkinci İran Seferi'nden hemen önce Gürcü toprakların hüküm süren İmereti Kralı Bagrat Omanlı'dan yüz çevirerek Safevilere tâbi olmuştu. Ahmed Paşa'nın Gürcü Seferi esnasında sahip olduğu kalelerin elden çıkması üzerine Melik Bagrat, Şah Tahmasb'a adam göndererek yardım istedi. Tahmasb bunun üzerine Hüseyin Can ve Kayıtmaz Bey gibi önde gelen

⁹⁵⁰ Rûznâmçe defterinde Çölek'teki ilk muhasebe kaydının tarihi 26 Şaban 956'dır. Süleymannâme ve Celalzâde Sultan Süleyman'ın 27 Şaban 956/19 Eylül 1549'da Amid'e ulaştığını söyler (*Süleymannâme* (96a-185b), s. 74; *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 562).

⁹⁵¹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme* (96a-185b), s. 78; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 562.

emirlerinden bazılarını Ahmed Paşa'nın üzerine gönderdi. Bölgedeki hareketliliği izleyen Van Beylerbeyi İskender Paşa gelişmeler üzerine maiyetini toplayarak Safevîlerin olası bir ilerleyişine engel olmak için bekledi. Safevî askerinin Revan tarafında olduğunu öğrenen İskender Paşa, yanına Adilcevaz Beyi Bekir, Erciş Beyi Pîrî, Zerki Beyi Şahkulu, Şırvi Beyi Mehmed, Mahmûdî Beyi Mehmed, Bargiri Beyi Süleyman, Amik Beyi Ferruh, Hizan Beyi Sultan Ahmed, Kisan Beyi Mehmed, Müküs Beyi Emir Ahmed ve Hizo Beyi Bahaeddin Beyleri yanına alarak Revan'da bulunan Safevîlerin üzerine yürüdü. Ancak İskender Paşa'nın üzerlerine geldiğini öğrenen Safevîler herhangi bir mücadeleye girmeden dağıldı. Bunun üzerine İskender Paşa, Revan bölgesini yağmalayarak bağlı sancakbeyleriyle Van'a geri döndü⁹⁵². 29 Ramazan 956/21 Ekim 1549'da Van Beylerbeyi İskender Paşa ve bağlı sancakbeylerine verilen inamlar bu başarıdan kaynaklanır. Buna göre İskender Paşa'ya 2 kaftan diğer beylere ise birer elbise verildi⁹⁵³.

3. Ordugahın Ziyaretçileri

İkinci İran Seferi esnasında muhtelif zamanlarda ve konaklarda hem doğudan hem batıdan çeşitli vesilelerle elçiler Osmanlı ordugahına geldiler⁹⁵⁴. İlk olarak Leh elçisi ordugaha geldi. 29 Receb 955/3 Eylül 1548'de ordu Sette Gölü'ndeyken gelen Leh elçisine inam verildi⁹⁵⁵.

Süleymannâme'de Hind taraflarından Gülnur Hâkimi olarak ifade edilen Şemseddin b. Şehverdi Rüşdî'nin kardeşi *seyyâh-ı âlem* Hâce Receb'i Sultan'a itaat arz etmek için gönderdiği, 3 Safer 956/3 Mart 1549'da beraberinde getirdiği kıymetli hediyeleri padişaha takdim ettiği, daha sonra hilat giydirilen Receb'in geri döndüğü ifade edilir⁹⁵⁶. Rûznâmçe defterine göre ise kendisinden Hint taciri olarak bahsedilen Hâce Receb, 2 Safer 956/2 Mart 1549'da gelerek içerisinde bir mühürlü sandık ve Hint menşeli kıymetli kumaşları Sultan'a sundu⁹⁵⁷. Yanındaki Mehmed veled-i Mücahid'le müşaherehoran zümresine dahil edildi⁹⁵⁸.

⁹⁵² *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 64-65.

⁹⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 435.

⁹⁵⁴ Sultan Süleyman Halep'te iken ordugaha gelen elçiler için ayrıca bk. Feridun Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 406-407.

⁹⁵⁵ Kayda göre ordugaha gelen Leh elçisine 4.000 akçe ve 1 adet Bursa işi kırımızı çatma ihsan edilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113).

⁹⁵⁶ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 28.

⁹⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 220. Rûznâmçe defterindeki başka bir kayıt yukarıda verilenlerden çok daha erken tarihlidir. Buna göre Sultan Süleyman Hama'da iken 4 Muharrem 956/2 Şubat 1549'da Hâce Receb ve Mehmed veled-i Mücahid isimli kişilere para ve kaftan inam olarak verildi. (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 202).

⁹⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 208.

Sultan Halep'te iken 12 Safer 956/12 Mart 1549'da Tacir Hâce Receb'e inam verildi⁹⁵⁹. 17 Safer 956/17 Mart 1549'da Mehmed veled-i Mücâhid'e hilat verilerek gitmelerine müsaade edildi⁹⁶⁰.

3 Safer 956/3 Mart 1549'da Sultan Süleyman Halep'teki ikamet esnasında huzura gelen diğer bir elçi Venedik doğunun Şam'da bulunan Francis adındaki balyosudur. Anlaşıldığı kadarıyla Şam'dan Halep'e gelen Venedik baylosu kıymetli kumaşlardan oluşan hediyelerini Sultan'a takdim etti. Bir müddet Halep'te kalmasına müsaade edilen Baylos Francis, tercüman ve iki nefer adamına hilat giydirilerek 21 Rebiülevvel 956/19 Nisan 1549'da Halep'ten ayrıldı⁹⁶¹.

15 Rebiülevvel 956/19 Nisan 1549'da Sultan Halep'te iken Mekke Şerîfi Ebû Nümei tarafından gönderilen Medine Kadısı Celâleddin ve adamı Hâce Abdurrahman Halep'e gelerek Mekke Şerifi'nin hediyelerini takdim etti. Gelen hediyelerin arasında öd, anber ve misk gibi güzel kokuların yanında 1 kıt'a altın işlemeli siyah atlas kumaştan Mekke Kapısı perdesi (*perde-i bâb-ı Mekke-i Mu'azzama zer-duhte ber-atlas-ı siyah*) ve bir de at vardı. Ebû Nümei'nin oğlu Ahmed ise 15 at (13 erkek, 2 dişi), muhtelif cins kumaştan sarık, Hind kuşağı, beyaz Hind peşgiri, ve başka bazı hediyeler gönderdi⁹⁶². 16 Rebiülahir 956/14 Mayıs 1549'da Mekke şerîfinin veziri olarak ifade edilen ve pişkeşleri getiren Abdurrahman'a 10.000 akçe ve 1 adet renkli Bursa işi kadife çatmadan hilat, Medine kadısı Celaleddin Efendi'ye ise 1 adet renkli Bursa işi alâ çatmadan hilat verildi⁹⁶³. 27 Rebiülahir 956/25 Mayıs 1549'da ise Mekke Şerifi Seyyid Ebu Nümei ve oğlu Seyyid Ahmed'e birer adet kırmızı Frengî şib ve Frengî kırmızı kadifeden hilat verildi⁹⁶⁴.

Sultan Halep'te iken gelen Türkistan Hanları Sultan'a bir elçi gönderdi⁹⁶⁵. Özbek Hanları için bölgedeki en büyük tehdit Safevîler idi. Hem farklı mezhebe mensup olmaları hem

⁹⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 241.

⁹⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 246.

⁹⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 280: Gelen hediyeler arasında 5 kad Frengî kadife çatma, 1 kad Frengî çatma kemha, 2 kad Frengî kadife dodovî, 3 kad Frengî kadife yekhevî, 5 kad Frengî atlas, 9 kad Frengî kemhâ vardır.

⁹⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 275. Ay

⁹⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 311, 312.

⁹⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 321.

⁹⁶⁵ 16. yüzyılda Maverâünnehir bölgesine gelen Özbekler özellikle hanlığın kurucusu olan Şeybânî Muhammed Han zamanında bölgede etkili bir güç haline geldi. Bölgedeki fütuhlarla siyasi sınırlarını genişleten Şeybani Han, 1510'da Merv yakınlarında Safevîlerle giriştiği mücadelede mağlup oldu ve savaş meydanında öldürüldü. Gerçekleşen yoğun Safevî savaşları esnasında hanedanın en yaşlı üyesi olan Köçgüncü/Küçüm Han hanlığın idaresini ele aldı. Daha sonra tahta geçen Ubeydullah Han zamanında ise Horasan merkezli olarak Safevîler üzerine çok sayıda sefer düzenlendi. Ancak Ubeydullah Han'ın 1540'taki vefatıyla Özbek Hanlığı içerisinde karışıklıklar meydana geldi. Bundan sonra Buhara ve Semerkant'ta ayrı ayrı Özbek Han'ı ortaya çıkarken Buhara'da Ubeydullah Han'ın oğlu Abdülaziz Han, Semerkant'ta Köçgüncü Han'ın oğlu Abdüllatif Han tahtta idi. Hanedanın bir başka üyesi olan Nevruz Ahmed Han (Barak Han) diğer hanlarla ittifak ederek bir müddet Buhara'yı ele geçirerek burada kalsa da daha sonra Taşkent'e dönmek zorunda kaldı. İlerleyen süreçte hanedan üyeleri birbirleriyle iktidar mücadelesine girdi. Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu mücadele Sultan Süleyman'ın

de aynı coğrafyada bulunmaları hasebiyle birbirlerinin genişleme sahasını oluşturmaları iki devleti sık sık karşı karşıya getirmekte idi. Özbek Hanları bu noktada Osmanlıların Safevîlerle olan mücadelelerini dikkatle takip ediyor aynı zamanda Safevîlere karşı birlikte mücadele etmeyi teklif dahi ediyorlardı⁹⁶⁶. İkinci İran seferi vesilesiyle Safevîlerin baskısından kısmen de olsa rahatlayan Semerkand Hanı Abdüllatif Han, Taşkent Hanı Nevruz Ahmed Han, Buhara Hanı Abdülaziz Han ve bölgedeki diğer bazı hanlar, Sultan'a hem tebrik hem de Safevîlere karşı iş birliği için Hoca Ahmed Yesevi soyundan Baba Şeyh adındaki birini elçi olarak gönderdi⁹⁶⁷. Muhtemelen rûznâmçe defterinde Sultan Halep'te iken 23 Rebiülevvel 956/21 Nisan 1549 tarihinde Barak Han'ın (Nevruz Ahmed Han) elçisi olarak 5 kişilik maiyetiyle kabul edilen elçi bu kişi olsa gerektir⁹⁶⁸. Kefe üzerinden Halep'e gelen Baba Şeyh Halep'e geldiğinde Sultan, Rüstem Paşa'yı onunla ilgilenmesi için görevlendirdi. Kısa süre sonra huzura kabul edilen Elçi Baba Şeyh sultanın adalet ve ülkenin sınırlarını övdükten sonra Safevîlerden kaynaklı şikayetlerini dile getirdi. Safevîlerin haksız yere Müslüman kanı döktüğünü, Türkistan'dan Hac farızasını yerini getirmek isteyen Müslümanların yollarının kesildiğini bildirdi. Görüşmenin devamında Türkistan coğrafyasındaki Safevîlere karşı bölgedeki Hanların daha önceki faaliyetlerden bahsetti. Önceki Hanlardan Şeybek Han'ın Merv'den geçip Serahs sınırını aşarak çok defa Safeviler üzerine vardığını ancak mağlup olarak esir düştüğünü; bu hadiseden sonra Safevî istilasına uğrayan topraklardaki hanların kazaya rıza gösterip zahiren dost gibi davrandığını söyledi. Bölgede yeniden huzur ve asayişin temin edilip Türkistan'daki hanların padişahın duasına mazhar işler yapabilmeleri için Sultan'ın Safevîlerin üzerine yürümesini; Müslümanlara edilen zulümlerin intikamının alınmasının ve Azerbaycan vilayetinin Sultanın nizamına kavuşturulmasının kendilerini gönderen hanların arzuları olduğunu ifade etti. Elçi'nin başından sonuna kadar anlattığı her şeyi dinleyen Sultan ise seferin İstanbul'dan Halep'e gelene kadar olan sergüzeştini anlattı. Nihayetinde ise Sultan Kızılbaşların üzerine yürüdüğünde Türkistan'daki Hanların da Recep 956/1549 Temmuz'unda Horasan taraflarından Şah'ın üzerine yürümelerini bildirdi⁹⁶⁹.

Elçi Baba Şeyh'e 6.000 akçeyle 1 adet renkli a'lâ Bursa işi çatmadan hilat giydirildi. Elçinin maiyetindeki 5 neferin her birine 1.000'er akçe ve birer Bursa işi kadife benek kumaştan

İkinci İran seferi yıllarına denk gelmekteydi (Abdülkadir Macit, Şeybânî Özbek Hanlığı (1500-1599), İstanbul 2023, s. 119-145).

⁹⁶⁶ Saadettin Yağmur Gömeç, "Osmanlı Devleti'nin Türkistan ve Doğu Politikası", *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı)*, 31/6 (2000), s. 139; Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/4 (2019), s. 3985.

⁹⁶⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 33-34.

⁹⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 284: "Teşrif be elçi-i Barak Hân hân-ı Tatarân-ı Taşkend der-vilâyet-i Semerkand".

⁹⁶⁹ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (96a-185b)*, s. 34-36.

elbise verildi⁹⁷⁰. Ömer Çavuş gelen elçilik heyetine dahil edilerek Taşkent'e gönderildi. Kendisine harcırah olarak 130 sikke (7.800 akçe)⁹⁷¹, 29 Rebiülevvel 956/27 Nisan 1549'da 200 sikke (12.000 akçe) verildi⁹⁷². Baba Şeyh'in hem yaşı hem de rahatsızlığı itibariyle Sultan'dan kalmayı talep etti. Bunun üzerine Baba Şeyh'in maiyetinde olan kişiler ile Ömer ve Ahmed Çavuş'la Türkistan'a hareket etti⁹⁷³.

Baba Şeyh'ten sonra Türkistan'dan ikinci bir elçilik heyeti geldi. 13 Şaban 956/6 Eylül 1549'da Sultan Süleyman'ın Kızıldepe'de istirahati esnasında bu kez Buhara Hanı Abdülaziz Han tarafından gönderilen elçi kabul edildi. Elçiye 6.000 akçe nakit ve Bursa işe alâ kadife çatmadan bir hilat verildi. Maiyetindeki 2 adamının her birine 1.000'er akçe para ve birer kadife benekten elbise verildi⁹⁷⁴.

23 Cemaziyelevvel 956/19 Haziran 1549'da Kızıldepe konağında iken Habsburg elçisi geldi. Elçi yıllık haracı İstanbul'a teslim ederek daha sonra Halep'e geldi. Bunun karşılığında elçiye 3.000 akçe ve Bursa işi evsat kadife çatmadan hilat verildi⁹⁷⁵.

Sultan Halep'ten ayrıldıktan sonra Amid yakınlarındaki Çölek'te iken Ejderhan/Astrahan Hanı Yağmurca Han'ın elçisi geldi. 28 Şaban 956/21 Eylül 1549'da kendisine Bursa işi kadife çatmadan hilat giydirildi⁹⁷⁶.

4. Sefer Esnasında Verilen Kayıplar

18 Safer 955/29 Mart 1548'de başlayıp 1 Zilhicce 956/21 Aralık 1549'da sona eren İkinci İran Seferi yaklaşık iki yıl sürdü. Sefer süresince Osmanlı ordusu ile Safevî kuvvetleri arasında büyük bir savaş cereyan etmese de küçük çaplı muharebeler, sefer coğrafyasının zorluğu, mevsim şartları, hastalık gibi muhtelif sebeplerden dolayı sefer esnasında hayatını kaybeden askerler oldu. Hayatını kaybeden askerlerin sayı ve kimliğine dair sefer dönemini ihtiva eden kitâbî kaynaklarda çok fazla malumat yoktur. Şayet sefere katılan kimse orduda işlediği bir cürümden dolayı katledilmişse; arkasında bir kahramanlık öyküsü bırakmamışsa ya da görevi itibariyle önemli konumda değilse kaynaklarda bunlara yer verilmediği görülür. Meselâ Tebriz'e girildikten sonra ordunun muhtemel harekât tarzının ne olacağının görüşüldüğü harp divanında Van Kalesi'ne hareket edilmesi yönündeki karardan sonra Osmanlı ordusu 24 Cemaziyelahir 955/31 Temmuz 1548'de Tebriz'den ayrılarak Van Kalesi'ne hareket etti. Ordu Tesu/Tisu Kasabası'na geldiğinde karavul hizmetini icra eden Antep Sancakbeyi

⁹⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 284.

⁹⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 287.

⁹⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 289.

⁹⁷³ *Matrakçı Nasuh Süleymanname (96a-185b)*, s. 37.

⁹⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 395.

⁹⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 343.

⁹⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 406.

Turhan Bey ve adamlarının Sencere adlı mevkide Safevî öncüleri tarafından şehit edildi. Söz konusu baskında Turhan Bey'in haricinde kim ve kaç kişinin şehit olduğuna dair bilgi yoktur⁹⁷⁷. Yine başka bir hadisede Kars Kalesi'ni aman yoluyla Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza'ya teslim eden Osman Kethüda ve kaledeki diğer askerlerin tamamının şehit edildiği ifade edilirken sayılarına dair malumat verilmez⁹⁷⁸. Bunlardan başka Van Kalesi'nin fethinden sonra misilleme olarak Erzincan taraflarını yağmalayan Tahmasb, oğulları İsmail ve Behram Mirzaları Bayburd Kalesi'ne göndermişti. Safevî kuvvetlerini karşılayan Tekezâde Mehmed Paşa başta mukavemet etse de ilerleyen süreçte artan Safevî kuvvetlerine karşı koyamayarak geri çekilmişti⁹⁷⁹. Burada olduğu gibi sefer esnasında yaşanan diğer muharebelerdeki kayıplara da yer verilmediği görülür.

Seferde Osmanlı ordusunun verdiği zayıflığın temel sebeplerinden biri muharebelerden ziyade coğrafyanın ve iklimin zorluğudur. Ordunun menzil geçişlerine dair verilen bilgilerde askerin ne kadar sıkıntı çektiğine dair devamlı surette dikkat çekilir. Özellikle Safevi topraklarında ordunun uzun yürüyüşlerden sonra su sıkıntısı çektiği, sarp derbentlerden geçişte oldukça zorlandığı, mevsime göre aşırı sıcak ve soğukların yürüyüşü oldukça zorlaştırdığı belirtilir. Mesela Tebriz'den Van Kalesi'ne yürüyüşünde muhtelif sebeplerden dolayı geldiği güzergahtan farklı yolları tercih eden Osmanlı ordusunun 5 Receb 955'te Kotur Deresi'ni geçişi şöyle ifade edilir:

*“Mezkûr konak ziyâde derbend olup arabalar çıkamayup yeniçeriler urganlarıyla beraber çeküp çıkardılar. Zikr olan hazine ve arabalar geçemeyince hüdvâvendigâr hazretleri at üzerinde turdılar. Niçe develer ve atlar zebun olup kaldılar. Ol gice askerin ekseri konak yirine varamayup dereler içinde kaldılar. Yarındası yeniçerilerle Mehmed Paşa gönderilüp varup kalan arabaları ve askeri geçirdüler”*⁹⁸⁰.

Sefer esnasında verilen kayıplara dair Osmanlı kitabî kaynaklarındaki sınırlılık rûznâmçe defterinin verdiği bilgilerle büyük oranda giderilebilmektedir. Rûznâmçe defterinde muhtelif saiklerle tutulan kayıtlarda sefer esnasında hayatını kaybeden kişinin adı, görevi, ölüm yeri, muhalefatı, varsa vârislerine varacak kadar kayıtlara rastlamak mümkündür. Bu kayıtlar genellikle iki hususta tutulmuştur. İlk olarak sefer esnasında vefat eden kişilerin geride bıraktığı mal varlığı beytülmal emin ve kâtibi tarafından zapt edilir ve gelir olarak tahvil tezkiresiyle

⁹⁷⁷ Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s. 2.

⁹⁷⁸ Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s. 9.

⁹⁷⁹ Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s.

⁹⁸⁰ Samet Balta, İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı, s. 237.

deftere kaydedilir. Bu kayıtlarda vefat eden kişinin ismi, görevi ve bazen vefat yeri yazabilir⁹⁸¹. Seferde ölen kişilere dair en önemli kayıtlar defterdeki muhallefât tezkireleridir. Rûznâme defterinin sonunda “*defter-i ruznâme-i beytûlmâl ki der-sefer-i hümayûn vâki‘ şüd*” başlığı altında müstakil olarak sefer boyunca vefat eden kişilerin Beytûlmâl Emîni Mehmed Çelebi ve Beytûlmâl Kâtibi Cihan Bey tarafından tutulan kayıtları mevcuttur⁹⁸². Buradaki kayıtlarda ölen kişinin ismi, görevi, vefat yeri, kalan parasının miktarı öğrenilebilmektedir. Buna mukabil ölen bazı kişiler “*Fâkir-i nâ-ma‘lûm*”⁹⁸³, “*Arabacı fakîr*”⁹⁸⁴ şeklinde tavsif edilerek kimlik bilgilerine ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Yine ismi belli olmayan ancak gılmanlardan biri olduğu tespit edilen ve Diyarbakir’de ölen bir kişinin muhallefât kaydına “*Amid’den Haleb’e göçüldükden sonra fevt olup muhallefâtın Amid beytûlmâlcıları zabt eyleyüp ismi ma‘lûm değildir*” diyerek şerh düşüldüğü görülür⁹⁸⁵. Buradaki kayıtların muhtevası ölen kişinin konumu ve mal varlığına göre değişmektedir. Kayıtlarda görüleceği üzere herhangi askerî zümreye mensup olan kişilerin genellikle geride kalan para miktarının kaydedildiği görülürken Musul Sancakbeyi Gazanfer Bey⁹⁸⁶, katledilen Siverek Sancakbeyi Şah Nazar⁹⁸⁷, Ankara Sancakbeyi Ahmed Bey⁹⁸⁸ gibi isimlerin muhallefâtının geniş dökümleri verilir.

Buradaki kayıtların aydınlattığı diğer bir mesele sefer esnasında ölen kişilerin geride bıraktıkları mal varlığının hukukî olarak varislerine nasıl intikal ettiğiidir. Mesela Selmas’ta vefat eden Anadolu vilayeti timarlı sipahilerinden Resul b. Hacı İvaz’ın zabtedilen parasından daha sonra varisleri olan oğulları Murad ve Hacı’ya ödeme yapılmıştır⁹⁸⁹. Yine aynı şekilde Elmalu’da vefat eden kapıkulu sipahilerinden Kasım b. Abdullah’ın zevcesine⁹⁹⁰, müteferrika zümresinden İskender Ağa b. Abdullah’ın zevcesine⁹⁹¹, sol ulufecilerden Mustafa b.

⁹⁸¹ Mesela tahvil tezkiresinde ölen kişinin isim ve görevinin belirtildiği kayda örnek olarak bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 12: “*An-tahvîl-i Mehmed b. Hasan an-ebnâ-i sipâhiyân emîn ve Cihan b. Ali an cemâ‘at-i mezburê kâtib an-behâ-yı muhallefât-ı merhûm Hürrem Çavuş an-çavuşân-ı dergâh-ı âlî el-vâki‘ fî gurre-i Rebiülevvel sene 955 an-yed-i hod şân. Nakdiye 12.935, Sultâniye 21 sikke, Efrenciye 19 sikke*”.

⁹⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 474.

⁹⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 475.

⁹⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 475.

⁹⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 489.

⁹⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, vr. 5b, 6a, 7b.

⁹⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, vr. 5a-6b.

⁹⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, vr. 6b.

⁹⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 12: “*An-tahvîl-i Abdülcilil an-cemâ‘at-i ulufeciyan-ı yemîn-i emîn an-mahsûl-ı beytü’l-mâl-ı asâkir vilâyet-i Anadolu an-bakaya-i muhâsebe-i hod an-yed-i mezbûr 3.360 resîd be hızâne-i âmire fî 17 Rebiülevvel sene 956 Minhâ*

Be-cihet-i edâ-i behâ-i muhallefât-ı Resul b. Hacı İvaz an-erbâb-ı timar-ı vilâyet-i Anadolu ki der-sefer-i hümayûn der-Selmas müteveffâ şüde bud ve behâ-i muhallefâtes be Murad ve Hacı veledes-i Resûl el-mezbûr dâde şüd ber-müceb-i hüccet-i Mevlânâ Sinan Çelebi Kazasker”.

⁹⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 475

⁹⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 475

Abdullah'ın zevcesine⁹⁹², Ankara Kalesi dizdarı Edhem'in zevcesine⁹⁹³ ödeme yapıldığına dair edâ tezkireleri vardır. Bu husustaki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Defterdeki tahvil ve muhalefat kayıtları haricinde tutulan kayıtlar askerî sınıfa mensup ya da saray hizmetlisi olarak görevde iken vefat eden kişiden boşalan yere yapılan atama kayıtlarıdır. Buradaki öncelik her ne kadar boş kalan göreve tayin edilen kişinin bilgileri olsa da tali bir mesele olarak ölen kişinin bilgileri de bulunur. Kayıtlar defterde ibtidâ tezkiresi, izdiyâd tezkiresi ya da mevacib kaydı olarak yer alan kayıtlardır. Buradaki kayıtlardan da ölen kişinin isim ve görev bilgilerine ulaşılabilir. Bu bilgiler haricinde kişilerin ölüm sebeplerine dair bilgi bulunmazken katledilenler belirtilir. Mesela altı bölük halkına mensup ve silahdar zümresinden Arnavud Ali hırsızlık yaptığı için katledilmiştir⁹⁹⁴. Timarlı sipahilerden Süleyman'ın seferde kaybolduğuna dair kayıt vardır⁹⁹⁵. Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya karşı ihaneti kesinleştikten sonra adamlarından Siverek Sancakbeyi Şah Nazar da Diyarbekir'de katledilmiştir ve buna dair bir kayıt vardır⁹⁹⁶.

Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre İkinci İran Seferi'nde 6 sancakbeyi, 1 kadı, 57 sipahi, 49 silahdar, 1 sağ garip, 8 sol garip, 13 sağ ulufeci, 10 sol ulufeci, 2 cebeci, 7 topçu, 6 top arabacısı, 9 dergah-ı ali çavuşu, 6 kapıcı, 3 gılman, 6 sarraç, 1 saka, 1 saray arabacısı, 1 saray hekimi, 1 divan katibi, 4 çadırcı mehteri, 1 alem mehteri, 1 zevvak, 1 ekmekçi, 1 terzi katibi, 1 dolmacı şakirdi, 4 çakırcı, 1 şahinci, 1 parscı, 1 bazdar, 1 seyis, 1 deve sürücüsü, 1 kürekçi, 2 kasap, 1 ordu dellalı, 1 ordu haraççısı, 2 müteferrika, 2 kale dizdarı, 9 timar erbabı, 1 saykalcı hayatını kaybetmiştir. Bunların haricinde hayatını kaybeden 41 kişinin görevine dair bilgi yoktur. Bu kayıtlara göre hayatını kaybedenlerin sayısı 266 olsa da bu sayı yalnızca rûznâmçe defterinde geçen kayıtlardır ve sefer boyunca ölenlerin tamamını yansıtmamaktadır. Kayıtlara göre bu kişilerin öldükleri yerlere bakıldığında ise Kırkpınar'da 1, Sivas'ta 1, Ayıntab'da 1, Ergani'de 1, Bitlis Derbendi'nde 2, Urfa'da 1, Mardin'de 3, Kuş Karyesi'nde 1, Harput'ta 1, Beşirî Suyu'nda 3, Selmas'ta 2, Şam'da 1, Güzelcedepe'de 1, Çölek'te 49, Erzurum'da 3, Tebriz'de 3, Bab Kasabası'dan 1, Çermük'te 3, Muş'ta 2, Saruvankulu'nda 1, Van'da 18, Amid'de 35, Elmalu'da 35, Kızıldepe'de 36, Adana'da 1, Halep'te 29 kişi hayatını kaybetmiştir. Kayıtlardaki 31 kişinin ise ölüm yerine dair bilgi yoktur. (2 kişi okunamadı.)

⁹⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 476

⁹⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 476

⁹⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 476, 490: Aan-muhallefât-ı Ali-i Arnavud an-Silahdarân ki celâli ve hırsuzî kerde ve der-yurd-ı Elmalu katl kerdend; aynı kaydın devamı şöyledir: Tetimme-i muhallefât-ı Ali-i Arnavud Silahdarân ki şenâ'ateş zâhir şüd ve der-yurt-ı Elmalu bi-emr-i pâdişâh-ı âlem-penah katl kerdend.

⁹⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 489.

⁹⁹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 379: An-tahvîl-i Şah Nazar mirliva-i Siverek ki der-Amid maktûl şüde bud an-muhallefât-ı Şah Nazar el-mezbûr an-yed.

Rûznâmçe defterine göre II. İran Seferi'nde ölenlerin adı, görevi, ölüm yerine dair bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.1 Rûznâmçe defterine İkinci İran Seferi'nde vefat edenler			
Vefat Edenin Adı	Görevi	Ölüm Yeri	Sayfa
Resul b. Hacı İvaz	Erbâb-ı timâr-ı vilâyet-i Anadolu	Selmas	12
Bali Çavuş	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	-	13
İbrahim b. Murad	Züemâ-yı Rumili	-	13
İskender Ağa b. Abdullah	Müteferrika	Elmalu	14
İbrahim b. Çakırlu	-	Şam	28
Hızır Şemsîrgir	Sarrac	Kırkpınar	32
Hasan Selanik	Topçuyân	Sivas	52
Mehmed b. Ali	Sakayân	Çermük	66
Kasım	Ser-bevvâbîn	Çermük	76
Ahmed birâder-i Mehmed emîn-i cev	Ebnâ-i sipâhi	Çermük	76
Bayram b. Kürd İsa	Gurebâ-yı yesâr	Güzelcedepe	81
İskender Bosna	Silahdar	Tebriz	97
Erdoğan birâder-i Ali Çavuş	Silahdar	Selmas	97
Hasan b. Karagöz	Silahdar	Van	97
Mustafa b. Hızır	Silahdar	Van	97
Alagöz Ustorumçe	Silahdar	Van	97
Mustafa İnöz	Silahdar	Van	97
Nasuh hîş-i Lütî Ağa	Gurebâ-yı yesâr	Van	97
Murad b. Şehsuvar	Gurebâ-yı yemîn	Van	99
Mehmed b. Mustafa	Arabacıyân-ı top	Van	101
Hacı İskender	Mehterân-ı hayme	Van	103
Ahmed b. Şeref	Ulufeciyân-ı yemîn	Van	111
Hüseyin tâbi-i Hacı Ağa	Ulufeciyân-ı yemîn	Van	111
İbrahim Mora	Ulufeciyân-ı yemîn	Van	111
Pîrî b. Üveys	Ulufeciyân-ı yesâr	Beşîrî Suyu	130
Ahmed Tacir	Ulufeciyân-ı yesâr	Beşîrî Suyu	130
İlyas Temurhisar	Topçuyân-ı dergâh-ı âlî	Beşîrî Suyu	131
Hızır b. Nasuh	Cebeci	Kal'a-yı Amid	133
Receb	Topçu	Kal'a-yı Amid	139
Lütî b. İlyas	Mehterân-ı hayme	Kal'a-yı AMid	139
Ferruh birâder-i Ahmed	Silahdar	Amid	147
Ahmed b. Mehmed	Silahdar	Amid	147
Hamza-i Üsküb	Silahdar	Amid	147
Mehmed. Mustafa	Silahdar	Amid	147
Mehmed b. Ahmed	Arabacıyân-ı top	Harbut	158
Turgud	Zaim-i ulufeciyân-yesâr	Çölek der-nezd-i Amid	160
Behram	Gulâm-ı ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	163
Mahmud Yanya	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	163
Ali b. Yusuf	Silahdar	Çölek	165
Karagöz Habbaz	Silahdar	Çölek	165
Rıdvan	Silahdar	Çölek	165
Yusuf Bosna	Silahdar	Çölek	165

Hasan	Sarrâc-ı hâssa	Çölek	165
Cafer b. Abdullah	Arabacıyân-ı hâssa	Çölek	173
İvaz	Araba-i topçuyân	Çölek	173
Yusuf Bosna	Bevvâbin-i dergâh-ı âlî	Çölek	173
Hamza-i Arnavud	Sarrâcîn-i hâssa	Haleb	184
Kaysunizâde	Ser-etibbâ-yı hâssa	Haleb	184
Umur Bey	Mehterân-ı hayme	Haleb	184
Kasım Piremadi	Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî	Haleb	193
Hasan Ferecik	Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî	Haleb	196
Hızır Filibe	Arabacıyân-ı top	Haleb	197
Mehmed b. Kürd Ahmed	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	213
Yusuf İskenderiye	Silahdar	Haleb	214
Hüseyin	Silahdar	Haleb	217
Uğurlu b. Pir Murad	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	217
Hasan b. Durmuş	Sarrâcîn-i bargirân	Haleb	223
Ali b. Hızır	Ulufeciyân-ı yemîn	Haleb	241
Mustafa b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	243
Mehmed b. Şaban	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	246
Ali	Parscı	Van	247
Yakub Hazîn	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	251
Murad	Silahdar	Haleb	252
Şaban	Ser-mehterân-ı alem	Haleb	263
Mirza Mehmed veled-i Şirvan	Mirliva-i Trabzon	Haleb	303
Hamza	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	309
Kel Ahmed Bey	Mirliva-i Ankara	Haleb	312, 380
Mehmed Anadolu	Topcuyân-ı dergâh-ı âlî	Haleb	314
Mustafa	Saykalcıyân	Haleb	314
Mehmed	Kâtib-i hayyâtîn	Haleb	332
Mehmed Ser-piyâder	Ebnâ-i sipâhiyân	Haleb	345
Pir Murad b. Abdullah	Arabacıyân-ı top	Haleb	350
Mustafa-i Piremadi	Topcuyân-ı dergâh-ı âlî	Haleb	353
Murad Ergirükasrı	Topcuyân-ı dergâh-ı âlî	Haleb	353
Davud b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yemîn	Elmalu	361
Musa b. Hamza	Ulufeciyân-ı yemîn	Elmalu	361
Delenli(?)	Kâtib/Silahdar	Elmalu	363
Nasuh Hırvat	Silahdar	Elmalu	363
Kasım	Silahdar	Elamlu	363
Mustafa b. Hüseyin	Silahdar	Elmalu	363
Bâlî b. Hüseyin	Silahdar	Elmalu	363
Abdullah b. İbrahim	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	390
Ali-i Kilârî	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	390
Mehmed	Bevvâb	Kızıldepe	394
Hasan Trabzon	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Mustafa Hafız	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Mehmed b. Mustafa	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Ahmed Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Ahmed Arnavud ser-piyâde	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Mustafa b. İshak	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	397
Gazanfer Bey	Mirliva-i Musul	Kızıldepe	378, 398
Hasan Bey birâder-i Kapudan Bey	Zevvâkîn-i dergâh-ı âlî	Elmalu	398

Bayezid Hazîn	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	399
Hasan b. Hızır	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	399
Kasım Alacahisar	Kethüdâ-yı cebeciyan	Çölek	406
İbrahim b. Hamza	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	406
Ali Bey	Mirliva-i Yanya	Çölek	407
Elvend Bey	Mirliva-i ()	Çölek	407
Ayas b. Mehmed	Ulufeciyân-ı yesâr	Çölek	407
Hüseyin b. Yusuf	Silahdar	Çölek	407
Hızır	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	414
Mahmud b. Abdullah	Arabaciyân-ı top	Çölek	414
Hamza	Şâkirdân-ı çakırcıyan	Çölek	422
İbrahim	Şâkirdân-ı çakırcıyan	Çölek	422
Hüseyin	Şâkirdân-ı çakırcıyan	Çölek	422
-	Ser-kassabân	Çölek	423
İshak	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	423
Ali b. Hasan	Ulufeciyân-ı yesâr	Çölek	424
Mehmed b. Hasan	Sarrâc-ı hâssa	Çölek	425
Mehmed b. Bâlî	Ser-topçuyân	Çölek	426
Mehmed Dikici	Sarrâc-ı hâs	Çölek	429
Nasuh Bosna	Mehterân-ı hayme	Çölek	437
Murad b. Kara Ali	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	442
Mehmed b. Ali	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Mustafa b. Mehmed	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Şaban b. Kılıç	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Behram b. Karagöz	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Ahmed b. Hüseyin	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Şehsuvar Kethüdâ	Gurebâ-yı yesâr	Çölek	442
Rüstem mübaşir	Habbâzîn-i hâssa	Çölek	444
Hasan	Ulufeciyân-ı yemîn	Çölek	453
İsmail İskenderiye	Silahdar	Çölek	457
Hüseyin Paşa	Mirliva-i Tırhala	Adana	463
Mehmed b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yesâr	Elmalu	475
Süleyman b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Mustafa-i Siroz	Ulufeciyân-ı yemîn	Elmalu	475
Ali Arnavud Kırkkilise-i	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Mehmed b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Halil b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Nasuh b. Abdullah	Silahdar	Elmalu	475
Ahmed b. Mürsel	-	Elmalu	475
Edrenevî			
Behram b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Hasan b. Yusuf	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Gulam Mustafa b. Abdullah	Silahdar	Haleb	475
Kasım b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Hasan b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Mehmed b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yemîn	Elmalu	475
Hafız Mustafa b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	475
Celeb nâ-ma'lûm	-	Elmalu	475
Fakir katırcı ismeş nâ-ma'lûm	-	-	475
İskender Ağa b. Abdullah	Müteferrika	Elmalu	475

Fakîr-i nâ-ma'lûm	-	-	475
Arabacı-i fakir	-	-	475
Hacı Rüstem b. Abdullah	Silahdar	Elmalu	476
Mustafa b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yesâr	Elmalu	476
Ali b. Yusuf	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	476
Mustafa	Çakırcıyân-ı dergâh-ı âlî	Elmalu	476
Edhem	Dizdâr-ı sâbık-ı kal'a-yı Ankara	Elmalu	476
Sinan b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Elmalu	476
Ahmed b. Abdullah	Silahdar	Elmalu	476
Ali-i Arnavud	Silahdar	Elmalu	476, 490
Hüsrev Çavuş	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Amid	476
Pir Murad b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yemîn	Amid	476
Ali-i Dıraz veled-i Abdullah	Silahdar	Amid/mahalle-i Câmi-i Kebir	476
Hürrem Çavuş	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Muş Kalesi	12,14, 477
Müslim b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Kasaba-i Bâb	477
Hasan b. Abdullah	Silahdar	Haleb	477
Edhem	Dizdâr-ı sâbık Kal'a-yı Ankara	Elmalu	477
Ali Çelebi b. Ferid Bey İnegöl	-	Bayezid	479
Şah Bey veled-i Oruç	-	-	479
Ramazan b. Abdullah Kütahya'dan	-	Van	479
Hüseyin Kaza-i Sındırgı	-	-	479
Mehmed Şahverdi	-	-	479
Yardım kazâ-i İnegöl	-	Van	479
İsa Bey	-	Van	479
Mehmed der-Karesi	-	Van	479
Resul kaza-i Hamid tâbi-i Eğrigöz	-	-	479-480
Rüstem b. Haydar kaza-i Kütahya	-	-	479
Musa b. İbrahim kaza-i Kangrı	-	-	479
Ahmed Uzun	-	-	479
Şahin veled-i Faddal	-	-	479
Ahmed Çavuş	Çavuşân-ı mirmîrân-ı vilâyet-i Anadolu	-	481
Hasan b. Abdullah kaza-i İnegöl	-	Muş	481
Hasan b. Ferhad	-	-	481
Mahmud el-Melik der-Yanya-i Çölek tâbi-i Sandıklı	-	-	481
İsa b. Abdullah Kütahya	Sarbân	Amid	481
Mustafa Çavuş	Çavuşân-ı mirmîrân	Erzurum	482
Ahmed	Ser-asker-i Kesriye	Tebriz	482
Salih Bey	-	Van Kalesi	482
Bahadır el-Hindî liva-i Yanya	-	Tebriz	482
Mustafa b. Ali liva-i Vulçitrın	-	Saruvan Kulu	482

Hacı Nasuh İiva-i Vulçitrın	-	-	482
Hacı Berber Edrene	-	Erzurum	482
Kurd Bey	-	Amid	482
Mahmud Çelebi tâbi-i Halil Bey defterdâr-ı Budun	-	Van	482
Yunus Subaşı Hayrabolu	-	Amid	482
Pîrî Kethüdâ	-	Kal'a-yı Amid	482
İbrahim	Zaim	Tevâbi'-i Mardin	482
Ali Bey	-	Tevâbi'-i Mardin	482
Solak Kasım	-	Karye-i Kuş	
İsa Bey	-	Kal'a-yı Mardin	482
Hasan	Kassab	-	483
Ali Bey İiva-i Vize	-	-	483
Mehmed Bey merdum-ı Ahmed Paşa Üsküb	-	-	483
İbrahim b. Şirmerd	Züemâ-yı Rumili	Tevâbi'-i Mardin	483
Mehmed Kasaba-i Vize	Ebnâ-i sipâhiyân	-	486
Hacı Hüseyin Edrene-i	Haracân-ı ordu-yı hümâyûn	-	486
Sinan b. Abdullah	Şâkird-i dolmaciyân-ı hâssa	-	486
Mesih	Kürekci	-	486
Musa	Silahdar	-	486
Bâlî b. Abdullah	Şâhinci	-	486
Şehsuvar Tokâdî	-	-	486
Karagöz	Seyis	-	486
İskender	Silahdar	Ruha	486
Hüseyin b. Bâlî	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Kızıldepe	487
Hüdaverdi	Ulufeciyân-ı yesâr	Kızıldepe	487
Musatafa b. Piyâde	Silahdar	Kızıldepe	487
Hüsrev Bevvab	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Kurb-ı Amid	487
Hamza-i Usturunçe	Ulufeciyân-ı yesâr	Kızıldepe	487
Divâne Ali	Merdumân-ı merhûm Davud Paşa	Kızıldepe	487
Sinan Tuğ	Ulufeciyân-ı yemîn	-	487
Bâlî b. Abdullah	Taşcı	Elmalu	487
Abdüllatif b. Ahmed	-	Kızıldepe	487
Yahya Arnavud	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Elmalu	487
Ferhad	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	487
Kaya Bey	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	487
Koçi Bey	Kâtibân-ı divân-ı âlî	Kızıldepe	487
İbrahim b. Hasan	-	Kızıldepe	487
Çalbaş(?)	-	Kızıldepe	487
Mustafa-i Hırvat	Silahdar	Kızıldepe	487
Kara Mehmed	Silahdar	Kızıldepe	487
Ahmed Levâhî	Dellâlân-ı ordu-yı hümâyûn	Kızıldepe	488
Bayezid Hazin	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488
Ahmed Çerkes	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488
Mustafa Saray-ı Galata	Silahdar	Kızıldepe	488
Hasan Saray-ı Edrene	Silahdar	Kızıldepe	488
Mehmed Saray-ı Galata	Silahdar	Kızıldepe	488
Ferruh Rus	Gılmân	Derbend-i Bitlis	488
Fenar Abdullah	Gılman	Derbend-i Bitlis	488
Hüseyin Kilârî	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488

Mehmed Câyiz	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488
Mahmud Saray-ı Edrene	Silahdar	Kızıldepe	488
Ayas b. Ahmed	Ulufeciyân-ı yesâr	Kızıldepe	488
Mehmed Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488
İshak b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Kızıldepe	488
Hüsrev	Gılmân-ı Silahdar	Amid	488
Yakub Lâl	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	488
İbrahim b. Hamza	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	488
Hızır b. Atmaca	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	488
Hüseyin Dîvâne	Züemâ-yı liva-i Bosna	Ergani	488
Yusuf Koniçe	Silahdar	Amid	488
Hüseyin b. Ahmed	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	488
Ali-i Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	489
Kasım Bey	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	489
Pîrî Çelebi	Erbâb-ı timar	Amid	489
Yusuf Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	Amid	489
Mehmed b. İbrahim	Silahdar	Amid	489
Mirza	Bazdârân-ı hâssa	Amid	489
Yusuf Akdah	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	489
Bayezid Oda	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	489
()	Gılmân-ı dergâh-ı âlî	Amid	489
Hacı Kasım	Silahdar	Ayıntab	489
Mehmed Piremadi	Bevvâbîn-i dergâh-ı âlî	Amid	489
Süleyman	Erbâb-ı timâr-ı vilâyet-i Siroz		489
Süleyman Bosna	Silahdar	Amid	490
İbrahim Hersek	Ebnâ-i sipâhiyân	Amid	490
Merhum Müstecab	Kadı-yı Oltu tâbî'-i Erzurum	Çölek	490
Ahmed b. Mahmud	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	Çölek	490
Mustafa-i Trabzon	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	490
Mustafa	Silahdar	Çölek	490
Davud b. Abdullah	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	490
Ferhad b. Abdullah	Erbâb-ı timar	Amid	490
Hüseyin Saray-ı Galata	Silahdar	Çölek	490
Hamza-i Hırvat	Ulufeciyân-ı yemîn	Amid	490
Mahmud b. Abdullah	Silahdar	Amid	490
Murad Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	490
Hüseyin b. Haydar	Erbâb-ı timar-ı vilâyet-i Kars	-	490
Hasan Çelebi	Zaim-i ulufeciyân-ı yemîn	Erzurum	490
Mustafa Mora	Silahdar	Çölek	490
Ferhad Kilârî	Ebnâ-i sipâhiyân	Çölek	490

5. Sefer Esnasında Yapılan Tayin, Terfi ve Aziller

Sefer organizasyonları, içerisinde çok sayıda ve çeşitte iş kalemini barındıran faaliyetler bütünüdür. Bu süreçte vazifesini layıkıyla yerine getiren ve yararlılık gösterenler ödüllendirilirken, vazifesini yerini getirmeyen ya da suistimalleri bulunanlar azledilirdi. Yararlılık veya suistimler neticesinde gerçekleşen tayin, terfi ve azillerin haricinde sefer esnasında ölen ya da tekaüde ayrılanlardan mahlul kalan görevlere tayinler yapıldı. Bunların yanı sıra merkezî idarenin re'sen yaptığı atamalar da söz konusuydu. Yaklaşık iki yıla yakın bir

süreci kapsayan İkinci İran Seferi döneminde hem sefer dönemini ihtiva eden kitâbi kaynaklar hem de rûznâmçe defterinde tayin, terfi ve azilleri konu alan kayıtlar oldukça fazladır. Buradaki bilgiler bu dönemdeki tayinleri ihtiva eden ruus defterlerinin olmaması sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Özellikle sefer döneminde tutulan rûznâmçe defterindeki bilgiler kitâbî kaynaklarda tarihsiz olarak verilen tevcih kayıtlarını tamamlar niteliktedir.

Seferin başlangıcında Üsküdar'da iken Budin Beylerbeyliği'nden mazul Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey'e Semendire Sancağı verildi⁹⁹⁷. Muhtemelen Osmanlı Devleti'ne sığınan Luristan Bey'i Rüstem'e 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548'de yeniden Luristan sancakbeyliği tevcih edilirken Mısır garipler ağası Süleyman'a da Aden sancağı verildi⁹⁹⁸. 9 Rebiülahir 955/18 Mayıs 1548'de Ayas Paşa'nın Basra gönüllüler ağası olan kardeşine Basra sancağı⁹⁹⁹, 10 Cemâziyelevvel 955/17 Haziran 1548'de Karaman timar kethüdası Ahmed Bey'e Kilis sancağı¹⁰⁰⁰, Kansu Bey'e Arabgir sancağı verildi¹⁰⁰¹. 19 Cemâziyelevvel 955/26 Haziran 1548'de Çıldır'ın başında olan Mirza Bey'e Gürcü vilâyeti, Kara Veli'ye ise Aziz sancağı verildi¹⁰⁰². 28 Cemâziyelahir 955/4 Ağustos 1548'de Seyyid Mehmed oğlu Yakub'un sancakbeyi olarak tayin edildiği ifade edilse de defterde görev yeri boş bırakılmıştır¹⁰⁰³. Yine aynı tarihte Kulu Han, Halep vilâyetine bağlı Şehne ve Tayyibe'ye sancakbeyi olarak tayin edildi¹⁰⁰⁴. Fethini müteakip eyalete dönüştürülen Van eyaletine Anadolu defterdarı İskender Paşa vali oldu¹⁰⁰⁵. 23 Receb 955/28 Ağustos 1548'de Van eyaletine bağlı Mahmûdî sancağının başına Hasan Bey¹⁰⁰⁶, Erciş sancağının başına 25 Receb 955/30 Ağustos 1548'de Pîrî Bey getirildi¹⁰⁰⁷. Sefere Erzurum Beylerbeyi olarak katılan Ulama Paşa 3 Şaban 955/7 Eylül 1548'de Karaman Beylerbeyi olurken, Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa ise Ulama Paşa'nın yerine Erzurum Beylerbeyi oldu¹⁰⁰⁸. Aynı tarihte Bağdat gönüllüler kethüdası Pîrî Bey

⁹⁹⁷ *Matrakçı Nasuh Süleymannâme (1a-95b)*, s. 88.

⁹⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18-19.

⁹⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 47.

¹⁰⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 66.

¹⁰⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 71.

¹⁰⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 77.

¹⁰⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96.

¹⁰⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 96.

¹⁰⁰⁵ Rûznâmçe defterinde İskender Paşa'nın Van Beylerbeyi olarak anıldığı ilk tarih 20 Receb 955/25 Ağustos 1548'dir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104); 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de Van Beylerbeyi olduğunda İskender Paşa'ya verilen inamlar yer almaktadır (D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107).

¹⁰⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 112.

¹⁰⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 113.

¹⁰⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 116; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 9.

Zekkiyye sancakbeyi olurken¹⁰⁰⁹, 8 Şaban 955/12 Eylül 1548'de Süleyman Bey'e Oltu sancağı, Murad Bey'e ise Siird sancağı verildi¹⁰¹⁰.

Şah Tahmasb'ın Erzincan yağmasının haberi üzerine Amid'den hareket eden Sultan Süleyman 18 Ramazan 955/22 Eylül 1548'de Harput'a geldiğinde ordudaki kapıkulu sipahilerinin yoklamasının yapılmasını istedi. Görev Hazine Defterdârı Musa Çelebi'ye verildi. Yoklama defterlerine göre yapılan sayımda bölük halklarından bazılarının hastalık sebebiyle bazılarının ise uzun süreli seferden imtina etmesinden dolayı eksiklikler çıktı. Sayım tamamlandıktan sonra sipahi ağası ve silahdar ağası azledildi¹⁰¹¹. Rûznâmçe defterinde söz konusu hadisenin tarihi 17 Ramazan 955/20 Ekim 1548 olarak verilir. Buradaki kayda göre sağ ulufeciler ağası Ahmed Bey sipahiler ağası, sol ulufeciler ağası Ali Bey silahdar ağası, sol garipler ağası sol ulufeciler ağası, zevvak Lütü Bey ise sağ garipler ağası, zevvak Ali Bey ise sol garipler ağası olarak tayin edildi¹⁰¹². 28 Ramazan 955/31 Ekim 1548'de Arnavutluk İskenderiye'si Sancakbeyi Mehmed Bey'e Dulkadir Eyaleti verildi¹⁰¹³. 22 Şevval 955/24 Kasım 1548'de kapıkulu sipahiler ağası Hasan Bey Kastamonu sancakbeyi, silahdar ağası Hasan Bey ise Manisa sancakbeyi oldu. Aynı tarihte sancakbeyi tayin edilen Basra gönüllüler ağası Murad Bey'in nereye tayin edildiği yazılmamıştır¹⁰¹⁴.

5 Muharrem 956/3 Şubat 1549'da Gazze Alaybeyi Ahmed Bey'e Leccun sancağı verildi¹⁰¹⁵. Van'ın fethinden sonra timar defterdarı olan Ferruh Bey 5 Safer 956/5 Mart 1549'da Nusaybin Sancakbeyi oldu¹⁰¹⁶. İkinci İran Seferi'nde gösterdiği başarılarla temayüz eden Osman Paşa Malatya sancakbeyliğinden Halep Beylerbeyliğine getirildi¹⁰¹⁷. Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa ilerleyen yaşından dolayı Bosna Sancağı'na gönderildi¹⁰¹⁸. 16 Safer 956/16 Mart 1549 tarihinde Ali Paşa'nın yerine Şam Beylerbeyi Sinan Paşa getirildi¹⁰¹⁹. Sinan Paşa'nın

¹⁰⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 116.

¹⁰¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 123.

¹⁰¹¹ Samet Balta, *İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı* s. 245; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s. 18-19*.

¹⁰¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

¹⁰¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 163

¹⁰¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 165

¹⁰¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 208.

¹⁰¹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 223.

¹⁰¹⁷ Osman Paşa'nın rûznâmçe defterinde Halep beylerbeyi olarak anıldığı ilk tarih 17 Safer 956/17 Mart 1549'dur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 245); *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s. 25*.

¹⁰¹⁸ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b, s. 25*; Başka bir kaynakta Safevîlerin Muş taraflarındaki yağmasına engel olmadığı için Şubat 1549'da azledilerek Bosna Sancakbeyliği'ne gönderildiği ifade edilir (Feridun Emecen, Hadım Ali Paşa, *DİA*, XV, 4).

¹⁰¹⁹ 16 Safer 956/16 Mart 1549 tarihi âdet-i mirmîrânî olarak Sinan Paşa'ya giydirilen hilatlerin tarihidir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 244).

yerine ise Adana Sancakbeyi Ramazanoğlu Pîrî Paşa Şam Beylerbeyliği'ne getirildi¹⁰²⁰. Karaman Beylerbeyi Ali Paşa, Bağdad Beylerbeyi olurken, Bağdad Beylerbeyi Ayas Paşa Diyarbakır Beylerbeyliği'ne, Diyarbakır Beylerbeyi Dukakinzâde Mehmed Paşa ise Karaman Beylerbeyliğine tayin olundu¹⁰²¹. Haleb Sancakbeyi İbrahim Bey'e Adana Sancağı, Harput Sancakbeyi Mustafa Bey'e Malatya Sancağı verilirken Bosna Sancakbeyi Mehmed Bey ise tekaüde ayrıldı¹⁰²².

Her seferde olduğu gibi İkinci İran Seferi'nde de muharebelerde kazanılan başarılar ödüllendirilmiştir. İskender Paşa'nın Hacı Dünbül ya da Hoy Muharebesi'ndeki kazanılan başarıda maiyetinde olanlar yine onun iltimasıyla mükafatlandırılır. Bu cümleden olarak 24 Safer 956/24 Mart 1549'da Ahtamar Sancakbeyi Mustafa Bey'e Bursa sancağı¹⁰²³, Van gönüllüler ağası Sinan Bey'e Ahtamar Sancağı tevcih edildi¹⁰²⁴. İskender Paşa'nın maiyetindeki Yeniçeriler Ağası Atçı Ali'ye Sultanönü Sancağı¹⁰²⁵, Ferruh Kethüda'ya ise Nusaybin Sancağı tevcih edildi¹⁰²⁶. Aynı şekilde 24 Safer 956/24 Mart 1549'da Bıyıklı Mehmed Paşa oğlu Mustafa Paşa Trabzon Sancağı verilirken¹⁰²⁷, Hüsrev Paşa'nın kethüdası Ferruh Bey'e Selemiyeye sancağı tevcih edildi.

Rûznâmçe defterinde Yemen valisi tayin edilen Özdemir Bey'e 2 Rebiülevvel 956/31 Mart 1549'da âdet-i mirmîrânî olarak verilen hilatlerin kaydı vardır¹⁰²⁸. 3 Rebiülevvel 956/1 Nisan 1549'da Haleb vilayeti zaimlerinden Ferruh Bey Bitlis sancakbeyi oldu¹⁰²⁹. 14 Rebiülevvel 956/12 Nisan 1549 tarihinde Derviş Bey'e Ankara sancağı verilirken, Seyyid Süleyman Bey'e Irak sancağı verildi¹⁰³⁰.

Kısa bir süre önce Anadolu Beylerbeyi tayin edilen Sinan Paşa'nın önceki görevi olan Şam Beylerbeyliği döneminde maiyetinde olan kimselerin yolsuzluklarının ortaya çıkması ve halka yapılan zulümden dolayı Anadolu Beylerbeyliği'nden azledildi¹⁰³¹. 13 Rebiülahir 956/11 Mayıs 1549'da Sinan Paşa'nın yerine Büyük Mirahur Ahmed Ağa'ya Anadolu Beylerbeyliği

¹⁰²⁰ Defterde Pîrî Paşa'nın Şam Beylerbeyi olarak anıldığı ilk tarih 10 Safer 956/10 Mart 1549'dur (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 231, 233); *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 25.

¹⁰²¹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 25

¹⁰²² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 25.

¹⁰²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 32.

¹⁰²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 32.

¹⁰²⁵ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 32.

¹⁰²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 250; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 32.

¹⁰²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 32.

¹⁰²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 256.

¹⁰²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 261.

¹⁰³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 274.

¹⁰³¹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi* 96a-185b, s. 38-39.

tevcih edildi¹⁰³². 28 Rebiülahir 956/26 Mayıs 1546'da Ahmed Ağa'nın yerine Şahincibaşı Mustafa Ağa büyük mirahur oldu¹⁰³³. Yine aynı tarihte Ser-zevvak Hüseyin Ağa kapıcıbaşı, Kapıcılar Kethüdası Bâlî Ağa ser-zevvâk¹⁰³⁴, sağ ulufeciler ağası Ahmed Ağa sipahiler ağası, sol ulufeciler ağası Ali Ağa silahdar ağası, sağ garipler ağası Bayezid Ağa sağ ulufeciler ağası, sol garipler ağası Mehmed Ağa sol ulufeciler ağası oldu¹⁰³⁵. Şahincibaşı Mustafa Ağa'nın yerine ise Çakırcılar Kethüdası Gazanfer Ağa atmacacıbaşı oldu¹⁰³⁶.

Sultan Süleyman Halep'te iken Mısır Beylerbeyi Davud Paşa'nın gelen ölüm haberi üzerine bazı tayinler yapıldı¹⁰³⁷. 28 Rebiülahir 956/26 Mayıs 1549'da Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya vezaret verilerek Mısır Beylerbeyi tayin edildi¹⁰³⁸. Ali Paşa'nın yerine ise Cezâyir Beylerbeyi Mehmed Paşa getirildi¹⁰³⁹. Mehmed Paşa'nın yerine Hersek Sancakbeyi Sinan Bey¹⁰⁴⁰, onun yerine Semendire Sancakbeyi Ali Bey getirilirken¹⁰⁴¹, Kapıcıbaşı Rüstem Ağa ise Semenderi sancakbeyi oldu¹⁰⁴². 3 Cemâziyelahir 956/29 Haziran 1549'da Budak Bey Pire, Süleyman Bey'e Bayat sancakları verilirken sabık Bağdat defterdarı olan Pîrîzâde Mehmed Bey Hille sancakbeyi oldu¹⁰⁴³.

Sabık Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın uğradığı akıbeta Basra Beylerbeyi Mehmed Paşa da uğradı. 5 Cemaziyelahir 956/1 Temmuz 1549'da Mehmed Paşa halka olan zulmü ve tüccarları uğrattığı zarardan dolayı görevden alındı¹⁰⁴⁴. Yerine ise 6 Cemaziyelahir 956/2 Temmuz 1549'da Trabzon sancağından mazul Kubad Bey getirildi¹⁰⁴⁵. Burada iken bazı müderris tayinlerinin de yapıldı. Buna göre Bursa Muradiye Medresesi Müderrisi Mevlânâ Sadi Çelebi'nin tekaüde ayrılmasıyla yerine İstanbul'daki Semaniye Medreselerinden Kemal Çelebi getirildi. Kemal Çelebi'nin yerine ise İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi'nde müderris olan Abdülkerim oğlu Mevlânâ Mehmed Çelebi, onun yerine merhum Hacı Efendi'nin oğlu Kurd

¹⁰³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 292.

¹⁰³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 322

¹⁰³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 322; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 39.

¹⁰³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s.322.

¹⁰³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 356; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 39.

¹⁰³⁷ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 37.

¹⁰³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 322; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 38.

¹⁰³⁹ Âdet-i mirmîrânî olarak verilen 5 Receb 956/30 Temmuz 1549'da Mehmed Paşa'ya verilen hilatlerin kaydı vardır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 366); *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 38. Ayrıca bk. Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, XXXVII, 354.

¹⁰⁴⁰ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 38.

¹⁰⁴¹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 38.

¹⁰⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 292; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 38.

¹⁰⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 328.

¹⁰⁴⁴ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 46 .

¹⁰⁴⁵ Kubad Paşa'ya âdet-i mirmîrânî olarak verilen hilatlerin kaydı için bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 349; *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 46 .

Çelebi müderris oldu. Ali Paşa Medresesi'nden mazul İsa Paşaoğlu Halil Çelebi'ye ise Maraş Defterdarlığı verildi¹⁰⁴⁶. 8 Cemâziyelahir 956/4 Temmuz 1549'da Mehmed Paşa'nın arzıyla Nazar Bey'in sancakbeyi olduğuna dair bilgi olmasına rağmen nereye tayin edildiği boş bırakılmıştır¹⁰⁴⁷. Söz konusu kişi muhtemelen Elkas Mirza'nın kardeşi Behram Mirza'nın kethüdası iken tayin edildiği yer de Siverek sancağı olabilir. Zira bir müddet sonra Siverek sancakbeyi Şah Nazar'ın Diyarbekir'de katledildiğine dair kayıt vardır¹⁰⁴⁸.

Davalarında ve hükümet işlerinde yaptığı ihmallerden dolayı Halep kadısı Mevlânâ Mehmed Çelebi azledilerek yerine Bağdat kadılığından mazul Ruşenîzâde Mevlânâ Muhyiddin getirildi. Yine azledilen Arab defterdarı Behram Bey'in yerine ise daha önce bu görevi deruhte eden Ramazanoğlu Mehmed Çelebi getirildi¹⁰⁴⁹. Seferin ilerleyen dönemlerinde vefat eden Yanya Sancakbeyi Ali Bey¹⁰⁵⁰ ve Musul Sancakbeyi Gazanfer Bey'in¹⁰⁵¹ yerlerine tayinler yapıldı. Biga Sancakbeyi Süleyman Bey, Yanya Sancakbeyi olurken, Kırkkilise Sancakbeyi Ayas Paşa'ya Biga Sancakbeyliği verildi¹⁰⁵². 3 Receb 956/28 Temmuz 1549'da Yahya Paşa oğlu Kanber Bey Kırkkilise Sancakbeyi olurken¹⁰⁵³, Hama Sancakbeyi Kılıç Bey'e Musul sancağı verildi¹⁰⁵⁴. 27 Receb 956/21 Ağustos 1549'da defterdarlıktan mazul olan Behram Bey'e ise Hama sancağı tevcih edildi¹⁰⁵⁵. Cebecibaşı Hırvat Mustafa'nın cebehane esbapları yüzünden çıkan bir meseleden azledilmesinden dolayı yerine Çaşnigir Süleyman Bey cebecibaşı oldu¹⁰⁵⁶. 20 Receb 956/14 Ağustos 1549'da Tırhala Sancakbeyi Mustafa Bey'e Aydın sancağı ve daha önce Bursa sancağından mazul olan Ali Bey'e ise tekrar Bursa sancağı tevcih edildi¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁴⁶ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 46.

¹⁰⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 328.

¹⁰⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 379.

¹⁰⁴⁹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 50.

¹⁰⁵⁰ Defterde Yanya Sancakbeyi Ali Bey'in ölümüne dair ilk bilgi 1 Ramazan 956/23 Eylül 1549 tarihindeki muhalefatından bahseden tahvil tezkiresinde verilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 407); *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52.

¹⁰⁵¹ Defterde Musul Sancakbeyi Gazanfer Bey'in ölümüne dair ilk bilgi 15 Receb 956/9 Ağustos 1549 tarihindeki muhalefatından bahseden tahvil tezkiresinde verilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 378); *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52.

¹⁰⁵² *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52.

¹⁰⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 363.

¹⁰⁵⁴ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52.

¹⁰⁵⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 379; Süleymannâme'de söz konusu tayinlerin tarihi 27 Cemâziyelahir 956/23 Temmuz 1549 olarak verilir (*Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52).

¹⁰⁵⁶ *Süleymannâme*'de Süleyman Bey'in cebecibaşı olduğu tarih için 27 Cemeaziyelahir 956/23 Temmuz 1549 tarihi verilir (*Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 52). Buna mukabil rûznâmçede defterindeki mevâcib kaydında Süleyman Bey'in 5 Receb 956/30 Temmuz 1549'da cebecibaşı olduğu kayıtlıdır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 399).

¹⁰⁵⁷ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 56.

9 Ramazan 956/1 Ekim 1549'da Bige Bey'in kardeşi Mehmed Bey'e kendi vilayetinden bir sancak verildi¹⁰⁵⁸. 16 Ramazan 956/8 Ekim 1549'da azledilen Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yerine Niğbolu Sancakbeyi Mustafa Bey tayin edilirken, Kara Ahmed Paşa'nın Gürcistan seferi neticesinde fethedilen bazı kalelere de tayinler yapıldı. Tortum Kalesi'ne Pasin sancağından mazul Ali Bey getirildi¹⁰⁵⁹. *Süleymannâme*'de Erzurum gönüllüler ağası Haydar Bey'e Kemhis verildiği ifade edilir¹⁰⁶⁰. Rûznâmçe defterinde Erzurum gönüllüler ağası olarak iki kayıt vardır. 16 Ramazan 956/8 Ekim 1549 tarihli kayıta Davud Bey'in Namrevan sancakbeyi tayin edildi¹⁰⁶¹. 28 Şevval 956/19 Kasım 1549 tarihli kayıta ise muhtemelen *Süleymannâme*'nin belirttiği kişi olan Haydar Bey Kemhis sancakbeyi oldu¹⁰⁶². Erzurum Gönüllüler Kethüdası Ferhad Bey'e Livane sancağı verildi¹⁰⁶³. 29 Ramazan 956/20 Ekim 1549'da Gürcü vilâyetine tabi Bardız miralay Kazan Bey aynı yere sancakbeyi olarak tayin edilirken¹⁰⁶⁴, 13 Şevval 956/4 Kasım 1549'da Melik oğlu Halil Bey Bitlis sancakbeyi oldu¹⁰⁶⁵.

Re'sen yapılan tayin ve azillerin yanı sıra Osmanlı merkezi idaresi neticeden bağımsız olarak sefer esnasında yararlılık gösterenleri ödüllendirirdi. Söz konusu mükafat vesilesiyle yine sefere katılan diğer kişileri yararlılık göstermeye teşvik ederdi. Bu zaviyeden bakıldığında seferler merkezî idare tarafından tayin edilen asıl hedefin yanı sıra sefere katılanlar açısından farklı anlamlar ihtiva etmekteydi. Sefer koşulları veya muharebeler neticesinde şehit ya da mütekaid olanlardan boşalan dirlik ve ulufeler sefere katılanlar açısından, gösterecekleri yararlılıklara karşılık olarak verilecek en büyük kazanımlardan biri olarak görülürdü. Dolayısıyla başından sonuna kadar sefer süreçleri timar erbabı için dirliğini artırabileceği bir süreç iken, maaşını merkezi hazineden alan ulufeliler içinse ya mevcut görevde devam ederek ulufesinin artırılması ya da başka bir zümreye dahil edilerek terakki alması anlamına gelirdi. Vazifesi gereği sefere katılanlar için önemli bir motivasyon unsuru olan bu durum ayrıca sefere gönüllü olarak katılımı da artıyordu. Zira “*memleket içinde arzusıyla sefere gitmek isteyen yiğitlerden yararlılığı görülenlere timarlar ve terakkiler ihsan olunacağına*” dair yapılan duyurularla gönüllü birliklerin sefere iştirak etmesi sağlanıyordu¹⁰⁶⁶. Sefer süresince masraflarını kendi karşılayan gönüllüler gösterdikleri yararlılığa karşılık dirlik ya da ulufe

¹⁰⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 418.

¹⁰⁵⁹ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 78.

¹⁰⁶⁰ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 78.

¹⁰⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 421.

¹⁰⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 459.

¹⁰⁶³ *Matrakçı Nasuh'un Süleymannamesi 96a-185b*, s. 78.

¹⁰⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 432.

¹⁰⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 455.

¹⁰⁶⁶ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11 (2010), s. 239; Coşkun Ünsal, *Kapıkulu Süvarileri*, s. 16-56.

tevcih edilerek sisteme dahil edilmekteydi. Gönüllülerin haricinde dirlik sahipleri ya da merkezi orduya mensup kişilerin seferlere evlatlarıyla gelerek kendi sağlıklarında evlatlarını sisteme dahil etmek gibi bir arzuları vardı. Mesela İkinci İran seferi esnasında babaları kapıkulu sipahisi olan Ali ve İbrahim kardeşler on üçer akçe ile silahdarlar zümresine¹⁰⁶⁷, İstanbul'dan beri cebehanede hizmet eden 9 nefer cebeci evladı Tebriz'de cebeci zümresine¹⁰⁶⁸, babası kapıkulu sipahisi olan Abdi b. Mehmed ise on akçe ile sağ ulufeciler zümresine dahil edildi¹⁰⁶⁹. Bunların haricinde seferi sürdürmeye takati kalmayan, hastalanan ya da emekli olanları yerlerine mutad olarak oğulları tayin edilirdi. Mesela Silahdar zümresinden 163. bölükte yirmi beş akçe ulufe alan Alemşah kullarından Akkirmanlı Musa yaşlı olduğu için yerine oğlu Yusuf on akçe ile sol ulufeciler zümresine¹⁰⁷⁰, yaşı itibariyle sefere iktidarı olmayan Aydın'ın yerine oğlu Ali sağ ulufeciler zümresine¹⁰⁷¹, aynı sebepten hakkından feragat eden saray müteferrikalarından İbrahim'in yerine oğlu Abdullah sipahiler zümresine¹⁰⁷², garip yiğitler bölüğünden on yedi akçe ile ulufesi olan ancak yaşlılığı itibariyle sefere iktidarı olmayan Budak'ın yerine oğlu Ömer yine sağ garipler zümresine dahil edildi. Babalarının yerine ya da başka bir zümreye dahil edilen çocuklar babalarının bıraktığı ulufeyle değil devletin daha düşük tayin ettiği ulufe ile göreve başlamışlardır. Bu uygulamada aynı şekilde babaları gibi çocuklarının da seferde faydalı işler yapmak suretiyle terakki almaya teşvik edilirdi. Seferde terfi ya da terakki alanlar yalnızca muharip unsurlar değildir. Saray hizmetlisi olarak sefere katılan gruplar içerisinde de ölen ya da emekli olanların yerine yapılan atamaların haricinde yararlılık gösterenlere de terfi ya da terakki verildi.

Sefer esnasında “yararlılık” kavramı dahilinde değerlendirilen ameliyelerden biri dil getirmektir. Bu anlamda tevcih ve terakki kayıtlarını içeren rûznâmçe defterinde oldukça fazla örnek vardır. Erzurum'a tabi Oltu gılmanlarından Dulkadirlü Veli b. Bâlî, Polad b. Ali, Allahverdi b. Mehmed, Yunus b. İskender dil getirmek suretiyle yararlılık göstererek ikisi sağ garipler, diğer ikisi ise sol garipler zümresine dahil edildi¹⁰⁷³. Aynı şekilde Divâne Pîrî ile dil

¹⁰⁶⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 83.

¹⁰⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 94: “İbtidâ-i mevâcib-i mezkûrîn an-evlâd-ı cebeciyân ki be cemâ‘at-i cebeciyân fermûde şûd el-vâki‘ fî 18 Câ sene 955 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis (9 neferin isimleri listededir.) Mezkur dokuz nefer kimesne cebeci oğulları olup İstanbul’dan beru cebehâne hîdmet iderlermiş. Âdetleri üzere birer akçe buyrudu”.

¹⁰⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 95

¹⁰⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 23: “İbtidâ-i mevâcib-i Yusuf b. Musa ki be cemâ‘at-i ulufeciyân-ı yesâr fermûde şûd el-vâki‘ fî 9 Safer 955 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı dîvân-ı âlî fî yevm 10

Silahdarlardan yüz altmış üçüncü bölükde yirmi akçe ulufesi olan Alemşah Bey kullarından Akkirmanlı Musa pîr olmağın kânun üzere oturak buyruldu ve Yusuf nâm yetmişmiş oğlu on akçe ile sol bölük ulufecilerine buyruldu”.

¹⁰⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 26.

¹⁰⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 52.

¹⁰⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 158.

getiren Hınıs gılmanlarından Seydi oğlu Müstecab ve Pir Hasan b. Kul sol garipler¹⁰⁷⁴, Amid gılmanlarından Mustafa b. Abdullah sol ulufeciler¹⁰⁷⁵, Bitlis gılmanlarından Yusuf b. Musa sol garipler zümresine girdi¹⁰⁷⁶. Diğer bir yararlılık durumu savaşta yoldaşlıkta bulunmaktı. İkinci İran seferi esnasında muharebelerde yoldaşlıkta bulunanlar muhtelif zümrelere ilhak edildi ya da ulufelerine terakki verildi. Merend Muharebesi'nde yoldaşlıkları görülen 27 Adilcevaz gılmanından 1 nefer sipahi, 25 nefer sağ garip ve 1 nefer sol garipler zümresine¹⁰⁷⁷, 20 Hınıs gılmanı sol garipler zümresine¹⁰⁷⁸, 43 Diyarbakir gılmanından 8 nefer sağ garip, 8 nefer sol ulufeci, 27 nefer sağ ulufeciler zümresine¹⁰⁷⁹, 24 Bitlis gılmanından 1 nefer sipahi, 1 nefer sol garip ve 22 nefer de sol ulufeciler zümresine¹⁰⁸⁰ dahil edildi. Van muhasarasında metris kazarken kaleden atılan taşla yaralanan kapıkulu sipahilerinden Üsküdarlı Mehmed'in ulufesine iki akçe terakki verildi¹⁰⁸¹. Malatya Sancakbeyi Osman Paşa'nın karavul baskınında yoldaşlıkta bulunan Yeniçeri İskender kapıkulu sipahleri zümresine¹⁰⁸², Hoy Muharebesi'nde yoldaşlıkta bulunan Van gönüllüler kâtibi Turhan oğlu Mehmed sağ ulufeciler zümresine¹⁰⁸³, silahdar Çerkes Mustafa sipahiler zümresine¹⁰⁸⁴ dahil edildi. İkinci İran Seferi'ndeki muharebelerden biri olan ve Hacı Dünbül Muharebesi ya da Çaldıran Muharebesi olarak anılan muharebede yoldaşlıkta bulunan Van gılmanlarından Mustafa sipahiler zümresine¹⁰⁸⁵, Hemdem ise sağ garipler bölüğüne¹⁰⁸⁶ dahil edildiği görülürken Van Beylerbeyi İskender Paşa'nın gönderdiği defterde Hacı Dünbül Muharebesinde yoldaşlıkta bulunan 12 nefer topçunun ulufelerine birer akçe terakki verildi¹⁰⁸⁷. Aynı muharebede yoldaşlıkta bulunan 9 nefer yeniçeriden 4'ü kapıkulu sipahileri zümresine dahil olurken, 5'inin ise Silahdar zümresine dahil oldu¹⁰⁸⁸. Ahmed Paşa'nın Gürcistan Seferi'nde Barakan ve Kofki kalelerine önden çıkarak bayrak diken ve baş

¹⁰⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

¹⁰⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

¹⁰⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159.

¹⁰⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 97, 176, 177, 179.

¹⁰⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 176, 177.

¹⁰⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 177, 178, 179, 231.

¹⁰⁸⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159, 178.

¹⁰⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 130: “İzdiyâd-ı mevâcib-i Mehmed Üsküdar an-ebnâ-i sipâhiyân ser-bölük der-bölük-i 180 ez-ân sebeb ki der-muhâsara-i Van hemrah kerde el-vâki' fî gurre-i Şaban sene 955 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı dîvân-ı âlî ziyâde 2

Mezkûr Mehmed Van Kal'âsı muhâsarasında gedüğe varup toprak kazarken taş ile urulup mecrûh olduğun Vezir Mehmed Paşa hazretleri defter gönderip i'lâm eylemeğin iki akçe terakki buyruldu”.

¹⁰⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 159: “Mezkûr Osman Paşa ile gice ile Kızılbaş karavulun basub yoldaşlıklar eylediğin Ahmed Paşa hazretleri arz eylemeğin yirmi beş akçe ile sipahi oğlanları cemaatine buyruldu”.

¹⁰⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 224.

¹⁰⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 262.

¹⁰⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 248.

¹⁰⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 254.

¹⁰⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249.

¹⁰⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 343.

getiren Erzurum gılmanı bölükbaşlarından Can Kulu sipahiler zümresine dahil edildi¹⁰⁸⁹. Ordu Kayseri’de iken gece nöbetinde yabancı iki kişiyi yakalayan sol garip zümresinden Aydın ve Derviş’in ulufelerine iki akçe terakki verildi¹⁰⁹⁰.

Dil getirme ve seferde yoldaşlığın haricinde yararlılık olarak ifade edilen münferit meziyetlerin de sefer esnasında mükafatlandırılması söz konusudur. Mesela Trablus Beyi ve Arap defterdarının mektubuyla mal ve avarız toplanmasında gayreti olduğu ifade edilen Rüstem üç akçe terakkiyle sipahi oğlanı zümresine, tehlikeli yerlerden geçerek verilen görevi yerine getiren Mısır gönüllülerinden İdris b. Mustafa sağ garipler zümresine, Mısır hazinesini getirerek aynı zamanda sefere de katılan Mısır tüfenkli süvarilerinden Receb b. Hamza, Ali b. İskender ve Mısır gönüllülerinden Hüseyin b. Yusuf sol garipler zümresine dahil edildi. Bunlardan başka günlük dört akçe ulufe ile bargir seyislerinden olup yarar yularcı olduğu ifade edilen Arnavud Ahmed mirahurun ilamıyla sarraçlar zümresine şakird oldu¹⁰⁹¹. Mehdilik iddiasıyla isyan eden Cazan Hâkimi Abdülvehab’ı katleden Ali, Yemen Valisi Ferhad Paşa’nın tavassutuyla sipahiler zümresine dahil edildi¹⁰⁹². At üzerinde cündilik oynayan merhum Davud Paşa gılmanlarından Bosnalı Ali on yedi akçe ile sipahiler zümresine ilhak edildi¹⁰⁹³. Erzurum Kalesi’nde dökülmesi gereken toplara liyakatsiz birini gönderdiği için topçubaşı görevden alınırken¹⁰⁹⁴, Adilceviz Kalesi’nde yeniden dökülmesi emredilen beş adet bacaluşkaları kısa sürede tamamlayan Top

¹⁰⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 395: “İbtidâ-i mevâcib-i Can Kulu ser-bölük-i gılman-ı Erzurum ki cemâ’at-i ebnâ-i sipâhiyân fermûde şüd el-vâki fî 7 Şaban sene 956 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 23

Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa arz gönderip Erzurum kullarından baş bölüğünde yevmi 21 akçe ile bölükbaşı Can Kulu Gürcistan Fethinde Barakan ve Kofki Kalelerine mukaddem çıkup Bayrak diküp yarar başun kesüp arz itmeğin iki akçe terakki ile sipahi oğlanları zümresine ilhak olunmak buyruldu”.

¹⁰⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 42.

¹⁰⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 279: “Mezkûr yevmi dört akçe ile bargir seyislerinden olup yarar yularcı olmağın ulufesiyle sarrac şâkirdi olmak recâ ider deyu emir-i ahur ilam itmeğin sarrac şakirdi olmak buyruldu”.

¹⁰⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 343: “İbtidâ-i mevâcib-i Ali hîş-i Ferhad Paşa mirmîrân-ı vilâyet-i Yemen ki be cemâ’at-i ebnâ-i sipâhiyân fermûde şüd el-vâki fî 18 Cemâziyelevvel sene 956 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 15 müşârûn-ileyh Ferhad Paşa mektûb gönderüp mezbûr Ali için Cazân Hâkimi olan Abdülvehab nâm müfsid isyân idüp mehdilik davası iddükde yoldaşlık itdüğün ve mezbûrun başı kesilmek sebep olduğun i’lâm itmeğin on beş akçe ile sipahi oğlanı olmak buyruldu”.

¹⁰⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 397: “İbtidâ-i mevâcib-i Ali-i Bosna cündî an-gılman-ı Davud Paşa ki be cemâ’at-i ebnâ-i sipâhiyân fermûde şüd el-vâki fî 25 Receb sene 956 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 17

Mezbur Ali Davud Paşa kullarından olup at üzerinde cündilik oynayan ben idüm, benüm yerime Yusuf Alaman kayd olunmuşdur deyu arz itmeğin fî l-vâki’ at üzerinde cündilik oynayan bu olmağın mezbur Yusuf Ağa’nın yerine yevmi on yedi akça ile sipahi oğlanı olmak buyruldu. Bunun yerine mezbur Yusuf Alaman dahi sağ bölük ulufelerine kayd olunmak buyruldu”.

¹⁰⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 152: “İbtidâ-i mevâcib-i Mehmed kethüdâ-i topçuyân-ı dergâh-ı âlî ki ser-topçiyân şüd el-vâki’ fî 16 Cemâziyelevvel sene 955 ber-mûceb-i tezkîre-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı divân-ı âlî fî yevm 33

Erzurum’da olan topları dökmek için topçubaşı nâ-ehil kimesne gönderüp dökdüğü toplar amel-i maraz olmağın topçubaşı azl olunup yeri topçular kethüdasına buyruldu”.

dökücüler kethüdası Ahmed'in ulufesine bir akçe terakki verildi¹⁰⁹⁵. Yukarıda ifade edildiği üzere sefer esnasında başarı gösterenler sıralı amirleri ya da liderleri tarafından merkezi idareye iletilerek ödülleri maddî ya da makam olarak verildi. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre tayin edilen kişilerin listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.2 Rûznâmçe defterine göre sefer esnasında yapılan tayin, terfî ve tevcihler

Tayin Edilenin Adı	Eski Görevi	Yeni Görevi	Sayfa
Zeynel b. Musa	Mısır nevbetçisi	Silahdar	18
Rüstem Bey	-	Mirliva-i Lûristan	19
Süleyman Bey	Sabık Mısır Garipleri Ağası	Mirliva-i Adem	19
Ahmed-i Avlonya	Silahdar	Silahdar 46. Bölükbaşı	19
Ahmed Çelebi	Nazır-ı Mısır	Mizân-ı Mısır	19
Mehmed b. Abdullah	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	22
Abdülcelil	Ebnâ-i sipâhiyân	Kâtib-i gurebâ-yı yemîn	22
Yusuf b. Musa	-	Ulufeciyân-ı yesâr	23
Mehmed veled-i Hayreddin defterdar-ı hızane-i amire	-	Müteferrika	26
Mehmed veled-i Mustafa tevki'î	-	Müteferrika	26
Ferhad birader-i Ahmed Bey kapudan	-	Silahdar	26
Osman veled-i Kasım	-	Ulufeciyân-ı yemîn	26
Ali veled-i Aydın	-	Ulufeciyân-ı yemîn	26
Mehmed veled-i Yusuf	-	Sarrac	26
Mustafa veled-i Yusuf	-	Sarrac	26
Ali veled-i Yusuf	-	Şâkirdân-ı sarrac	26
Ahmed veled-i Yusuf	-	Şâkirdân-ı sarrac	26
Halil b. Mahmyd	Çavuşân-ı Mısır	Silahdar	27
Geyvan Arnavud	-	Şâkird-i helvâciyân-ı hâssa	
İbrahim Bosna	-	Şâkird-i helvâciyân-ı hâssa	
Hasan Bosna	-	Şâkird-i helvâciyân-ı hâssa	
Yusuf Arnavud	-	Şâkird-i helvâciyân-ı hâssa	
Mehmed Bosna	-	Şâkird-i helvâciyân-ı hâssa	
Mustafa	Hayyatin	Hazinedar	31
İlyas	Hayyatin	Hazinedar	31
İsmail	Hayyatin	Hazinedar	31
Hüsrev	Ulufeciyân-ı yemîn	Silahdar	32
Mustafa b. Şehsuvar	Şâkirdân-ı sarrac	Sarracîn-i hâssa	32
Mahmud Demirci	Şâkirdân-ı sarrac	Sarracîn-i hâssa	32
Mehmed	Kâtib-i harc-ı hassa-i İstanbul	Silahdar	45
() birader-i Ayas Paşa mirmîrân-ı Bağdat	Ağa-yı gönüllüyân-ı Basra	Mirliva-i Basra	47
Hemdem Hazin	Ebnâ-i sipahiyan	Ser-bölük	51
Hamza	Ebnâ-i sipahiyan	Zaim	51
Hızır b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yemîn	26. Bölükbaşı	51

¹⁰⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 238: “İzdiyâd-ı mevâcib-i Hızır kethüdâ-yı dökücüyân-ı topçuyân-ı hâssa el-vâki' fî 9 Safer sene 956 ber-müceb-i tezkire-i Mehmed Çelebi reis-i kâtibân-ı divân-ı âlî

Sâbikâ Adilcevaz Sancağı beğ Gazanfer Bey mektup gönderiüp mezkur Adilcevaz'da yeniden dökülmesi emr olunan beş kıta bacaluşkaları zamân-ı kâilide itmâma irişdirmekle ihtimam idüğü arz itmeğin bir akçe terakki buyruldu”.

Hüsrev b. İlyas	Ulufeciyân-ı yemîn	Silahdar	51
Yakub b. Davud	Ulufeciyân-ı yemîn	66. Bölükbaşı	51
Hüsrev	Esir	Topçu	52
Süleyman	Gönüllüyân-ı Mısır	Silahdar	52
Abdullah veled-i İbrahim Bey müteferrika	-	Ebnâ-i sipâhiyân	52
Mehmed veled-i Zekeriyya Hâce	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	53
Musatafa b. Zekeriyya Hâce	Ulufeciyân-ı yemîn	Silahdar	53
Hasan b. Ali veled-i Kul	-	Ulufeciyân-ı yesâr	53
Mustafa	Kâtib-i tüfenkciyân-ı Mısır	Silahdar	56
Ferruh Hazin	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	56
Mehmed veled-i İskender	-	Silahdar	57
Ahmed birader-i Kara Beğ bazdâr	-	Bazdâr	62
İbrahim veled-i Hasan	Ebnâ-i sipâhiyân	Ulufeciyân-ı yemîn	62
Veli birâderzâde-i Hâce-i Şehzade Cihangir	-	Silahdar	63
Mehmed birâderzâde-i Hâce-i Şehzade Cihangir	-	Silahdar	63
Abdülcelil	Ebnâ-i sipâhiyân	Kâtib-i gurebâ-yı yemîn	65
Hasan Bey	Kethüdâ-yı timarhâ-yı vilâyet- i Karaman	Mirliva-i Kilis	66
Hasan damad-ı Rıdvan	-	Ebnâ-i sipâhiyân	66
Veledeş-i İbrahim	-	Ulufeciyân-ı yemîn	66
Hasan	Gulam-ı Enderun	Zevvak	66
Veledeş-i Ali	-	Sakayan-ı divân-ı âlî	66
Kemançeî Ferruh	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	67
Mahmud	Rikabdâr	Ebnâ-i sipâhiyân	67
Kansu Bey	-	Mirliva-i Arabgir	71
Mahmud	Çavuşân-ı Mısır	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	73
Abdullah veled-i Mehmed Çelebi	-	Kâtiban-ı divân-ı âlî	73
Hamza-i Kalkandelen	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Yusuf-ı Ferecik	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Ali-i Fenar	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Hasan-ı Bosna	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Hasan-ı Belgrad	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Yusuf-ı Prizren	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Mehmed-i Niğbolu	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
İlyas-ı Prizren	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Hızır-ı Prizren	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
İbrahim-i Kalkandelen	Gılmân-ı Acemiyân	Şâkird-i mehterân-ı hayme	73
Beşir Oda	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	73
Yahya Gulam	Ebnâ-i sipâhiyân	58. Bölükbaşı	76
Mustafa-i Üsküb	Ebnâ-i sipâhiyân	84. Bölükbaşı	76
Lütfî b. Musatafa	Ebnâ-i sipâhiyân	89. Bölükbaşı	76
Ali-i Kilârî	Ebnâ-i sipâhiyân	Zaim	76
Mirza Bey	-	Mirliva der-vilayet-i Gürcü	77
Kara Veli veledişan	-	Mirliva-i Azez	77
Ömer veled-i Budak	-	Gurebâ-yı yesâr	80
Aydın b. Mustafa-i Koska	Gurebâ-yı yesâr	12. Bölükbaşı	81

Budak b. Hayreddin	Gurebâ-yı yesâr	Bölükbaşı	81
Ali b. Mehmed	-	Silahdar	83
İbrahim b. Mehmed	-	Silahdar	83
Derviş	Ebnâ-i sipâhiyân	Müteferrika	83
Piyale	Gılmân-ı Diyarbekir	Silahdar	86
Rüstem	Gılmân-ı Diyarbekir	Silahdar	86
Mustafa birâder-i Ferhad Bey mirlivâ-i Malatya	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	86
Abdi hîş-i İbrahim Paşa	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	87
Behram	Oda-i Bazdar	Zevvak	87
Ferhad	Hazin	Zevvak	87
Mustafa	Kilârî	Zevvak	87
İskender	Gulam-ı silahdar	Zevvak	87
Ali b. Karagöz	-	Arabaciyân-ı top	91
Hüseyin b. Süleyman	-	Arabaciyân-ı top	91
Nasuh b. İlyas	-	Arabaciyân-ı top	91
Ali b. Mustafa	-	Arabaciyân-ı top	91
Mehmed b. Hüseyin	-	Arabaciyân-ı top	91
Hüseyin b. Mahmud	-	Arabaciyân-ı top	91
Ali b. Mehmed	-	Arabaciyân-ı top	91
Mehmed b. Alagöz	-	Arabaciyân-ı top	91
Mahmud b. Lütî	-	Arabaciyân-ı top	91
Hamza b. Ali	-	Arabaciyân-ı top	91
Mustafa b. Mehmed	-	Arabaciyân-ı top	91
Oruç b. Yakub	-	Arabaciyân-ı top	91
Hüseyin b. Kul	-	Arabaciyân-ı top	91
Hamza b. Mahmud	-	Arabaciyân-ı top	91
Hasan birader-i İskender	-	Arabaciyân-ı top	91
Kasım birader-i Yusuf	-	Arabaciyân-ı top	91
Ali b. Mahmud	-	Arabaciyân-ı top	91
Yunus birader-i Karagöz	-	Arabaciyân-ı top	91
Kaya birader-i Kul	-	Arabaciyân-ı top	91
Mahmud birâder-i Kul	-	Arabaciyân-ı top	91
Kul b. Kasım	-	Arabaciyân-ı top	91
Murad birader-i Karagöz	-	Arabaciyân-ı top	91
Ferruh Kilârî	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	91
Mustafa veled-i Ali Paşa mirmîrân-ı sabık-ı vilâyet- i Erzurum	-	Müteferrika	91
Veli gulâm-ı İbrahim Paşa	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	93
Haydar b. Ali	Cebeci oğulları	Cebeci	94
Behram b. Ali		Cebeci	
Mehmed b. Mahmud		Cebeci	
Ali b. Kasım		Cebeci	
Hüseyin b. Musa		Cebeci	
Mehmed b. İlyas		Cebeci	
Bekir b. İlyas		Cebeci	
Ali b. Hamza		Cebeci	
Musatafa b. Hızır		Cebeci	
Salih b. İdris	Silahdar	50. Bölükbaşı	94
Ali b. Hızır	Silahdar	30. Bölükbaşı	94
Rıdvan b. Kadri-i Haleb	Silahdar	88. Bölükbaşı	94
Mahmud-ı Alacahisar	Silahdar	114. Bölükbaşı	94

Hüsrev b. İlyas	Silahdar	40. Bölükbaşı	94
Piyâle-i Arnavud	Silahdar	79. Bölükbaşı	94
İskender b. Hamza	Silahdar	45. Bölükbaşı	94
Mustafa b. Derviş	Silahdar 50. Bölük Ağası	Zaim	94
Mehmed birâder-i ser-topçuyan	Silahdar	Topçular kethüdası	94
Veli-i Bosna	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	94
Mehmed b. Hâce Abdullah	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	94
Piri b. Bayram	Silahdar	Zaim	94
Rüstem Çerkes	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	94
Abdi b. Mehmed	-	Ulufeciyân-ı yemîn	95
Yakub veled-i Seyyid Mehmed	-	Mirliva-i ()	96
Kulu Han Bey	-	Mirliva-i Tayyibe ve Şahne	96
Cafer Çerkes	Silahdar	137. Bölükbaşı	97
Mehmed-i Bosna	Silahdar	42. Bölükbaşı	97
Ahmed b. Hasan	Silahdar	107. Bölükbaşı	97
Mehmed b. Hasan	Silahdar	139. Bölükbaşı	97
Hasan b. Abdullah	Silahdar	26. Bölükbaşı	97
Murad b. Pir Ali	Silahdar	173. Bölükbaşı	97
Mehmed b. Zekeriyya	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	97
Yusuf-ı Selanik	Gurebâ-yı yesâr	13. Bölükbaşı	97
Mehmed b. Mustafa	Gılman-ı atik-i Diyarbekir	Ebnâ-i sipâhiyân	97
Ferhad b. Abdullah	Gılmân-ı Adilcevaz	Ebnâ-i sipâhiyân	97
Hüsrev b. Yusuf	Gurebâ-yı yemîn	34. Bölükbaşı	99
Mustafa-i Divâne	Arabaciyân-ı top	Arabaciyân-ı hassa	101
Mehmed b. Hasan	Gönüllüyân-ı Diyarbekir	Silahdar	101
Hüseyin-i Rus	Mehteran-ı hayme	Bölükbaşı	103
Mustafa Kilârî	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	110
İskender Paşa	Defterdâr-ı Hızâne-i Âmire	Mirmîrân-ı Van	107
Mehmed Çelebi	Muhasebe-i vilâyet-i Rumili	Emin-i cev	111
Lütfî b. Ebubekir	Ulufeciyân-ı yemîn	51. Bölükbaşı	111
Mehmed b. Sefer	Ulufeciyân-ı yemîn	36. Bölükbaşı	111
Hüseyin-i Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	33. Bölükbaşı	111
Hasan Bey		Mirliva-i Mahmudî	112
Piri Bey	Züemâ-yı vilâyet-i Diyarbekir	Mirliva-i Erciş	113
Mehmed Paşa zâde	Mirmîrân-ı vilâyet-i Karaman	Mirmîrân-ı vilâyet-i Erzurum	116
Ulama Paşa	Mirmîrân-ı vilâyet-i Erzurum	Mirmîrân-ı vilâyet-i Karaman	116
Pîrî Bey	Kethüdâ-yı gönüllüyân-ı vilâyet-i Bağdad	Mirliva-i Zekiyye	116
Hüseyin çavuş-ı Hazret-i Haydar Paşa	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	116
Süleyman Bey veled-i Ümran(?)	-	Mirliva-i Oltu	123
Murad Bey	-	Mirliva-i Siird	123
Karagöz hîş-i Ahmed Kethüdâ	Gılmân-ı Amid	Ebnâ-i sipâhiyân	127
Hacı Ahmed	-	Ebnâ-i sipâhiyân	127
Mehmed b. Kasım-Avlonya	Ulufeciyân-ı yesar	32. Bölükbaşı	130
Ahmed-i Bosna	Ulufeciyân-ı yesar	17. Bölükbaşı	130

Hızır	Ulufeciyân-ı yemîn	39. Bölükbaşı	130
Mahmud b. Ahmed	Topcu	Bölükbaşı	131
Yusuf-ı İlbasan	Topcu	Bölükbaşı	131
Ali-i Ohri	Cebeci	18. Bölükbaşı	133
			135
Hüseyin Gördüs	-	Topcuyân-ı hassa	139
Hasan-ı İpek	Mehterân-ı hayme	Bölükbaşı	139
Ahmed b. Davud	-	Silahdar	145
Mehmed b. İsa	Silahdar	30. Bölükbaşı	147
Ali b. İskender	Silahdar	104. Bölükbaşı	147
İskender-i İlbasan	Silahdar	73. Bölükbaşı	147
Mustafa-i Rûm	Silahdar	15. Bölükbaşı	147
Halil şâkird-i İskender	-	Sarracin-i hâssa	147
İskender Çerkes	Sarrâcin-i hâssa	Kisedar	147
Mehmed	Kethüdâ-yı topçuyân	Ser-topçuyân	152
Ferhad-ı Bosna	Gurebâ-yı yemîn	45. Bölükbaşı	157
Mehmed b. İlyas	Mukata'î/Gurebâ-yı yemîn	Bölükbaşı	157
Dulkadrlü Veli b. Bali	Gılmân-ı Oltu	Gurebâ-yı yemîn	158
Polad b. Ali	Gılmân-ı Oltu	Gurebâ-yı yemîn	158
Allahverdi b. Mehmed	Gılmân-ı Oltu	Gurebâ-yı yesâr	158
Yunus b. İskender	Gılmân-ı Oltu	Gurebâ-yı yesâr	158
Mehmed birâder-i Süleyman	Arabaciyân-ı top	48. Bölükbaşı	158
Ahmed Bey	Ser-ulufeciyân-ı yemîn	Ağa-i ebnâ-i sipâhiyân	158
Ali Bey	Ser-ulufeciyân-ı yesâr	Ser-silahdaran	158
Bayezid Bey	Ser-gurebâ-yı yemîn	Ser-ulufeciyân-ı yemîn	158
Mehmed Bey	Ser-gurebâ-yı yesâr	Ser-ulufeciyân-ı yesâr	158
Lütfi Bey	Zevvakın-i hassa	Ser-gurebâ-yı yesâr	158
Ali Bey	Gulâm-ı Zevvak	Ser-gurebâ-yı yesâr	158
Müstecab veled-i Seydi	Gılmân-ı Hınıs	Gurebâ-yı yesâr	159
Mustafa b. Abdullah	Gılmân-ı atık-i Amid	Ulufeciyân-ı yesâr	159
Pir Hasan b. Kul	Gılmân-ı Hınıs	Gurebâ-yı yesâr	159
İskender-i Trabzon	Yeniçeri	Ebnâ-i sipâhiyân	159
Yusuf b. Musa	Gılmân-ı Bitlis	Gurebâ-yı yesâr	159
Mahmud hîş-i Davud Ağa	Gılmân-ı Bitlis	Ebnâ-i sipâhiyân	159
Yusuf merdum-ı Süleyman Paşa	Gılmân-ı atık-i Amid	Gurebâ-yı yemîn	159
Dalmişe(?) birâder-i Karaca	Gılmân-ı Hınıs	Gurebâ-yı yesâr	159
İbrahim b. Yunus	Kilarî/Ulufeciyân-ı yesâr	Zaim	160
Hasan	Ebnâ-i sipâhiyân	98. Bölükbaşı	163
Faik Voyvoda	Ebnâ-i sipâhiyân	100. Bölükbaşı	163
Mehmed Hazin	Ebnâ-i sipâhiyân	227. Bölükbaşı	163
Cihan	Cebeci	83. Bölükbaşı	163
Mehmed Bey	Mirliva-i İskenderiye-i Arnavud	Mirmîrân-ı vilâyet-i Dulkadiriyye	163
Rüstem Mora	Silahdar	113. Bölükbaşı	165
Süleyman	Gönüllüyân-ı Mısır	Silahdar	165
İskender Arnavud	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvakın-i hassa	165
Mustafa Poçega	Silahdar	88. Bölükbaşı	165
Hüseyin Hersek	Silahdar	176. Bölükbaşı	165
Ahmed şakird-i Yusuf	Şâkird-i sarrac	Sarracîn-i hâssa	165

Hasan Bey	Ağa-yı sabık-ı ebnâ-i sipâhiyân	Mirliva-i Kastamonu	165
Hasan Bey	Ağa-yı sâbık-ı silahdarân	Mirliva-i Manisa	165
Murad Bey	Ağa-yı gönüllüyân-ı Basra	Mirliva-i ()	165
Lütfi Bey	Zevvakın-i hâssa	Ağa-yı gurebâ-yı yesâr	166
Ahmed b. Yusuf	Şâkird-i Arabaciyân	Arabaciyân-ı hâssa	173
Ali	Arabacı	Araba-i Topçuyân	173
Mahmud İskenderiye	Bevvâb	Bölükbaşı	173
Ahmed veled-i Usta	-	Şâkirdân-ı cebehâne	173
Mehmed Cebeî			
Mustafa veled-i Hasan Paşa	Harc-ı hâssa-i İstanbul	Müteferrika	173
Mustafa-i Siroz	Cebeci	Bölükbaşı	173
Hızır b. İlyas			
Erdoğan b. Fettah			
Musa birâder-i Ferid			
Şehsuvar b. Erdoğan			
Şehsuvar b. Hızır			
Hamza			
Eyüb b. Hasan			
Derviş Ali b. İskender			
Çerkes Kasım			
Nefis b. Yenal(?)			
Mehmed b. Hüseyin			
Yusuf merdum-ı Hüseyin			
Paşa			
Mehmed	Gılmân-ı Adilcevaz	Gurebâ-yı yemîn	176
Hızır b. Karagöz			
Mustafa Katib veled-i Mahmud			
Halil b. Hamza			
Hüseyin			
Mehmed b. Emin			
Gündoğmuş veled-i Derviş			
Meharet b. İvaz			
Şehreldi b. Mustafa			
Kündük b. Mustafa			
Yusuf b. Fettah			
Cömerd b. Hasan			
Hasan Arnavud merdum-ı İskender Çelebi			
Arslan b. Hasan			
Mehmed b. Hâce			
Hamza b. İsmail			
Murad birâder-i Mansur			
Yahya b. Süleyman			
Ali b. Ferik			
Ulaş b. Hasan	Gılman-ı Hınıs	Gurebâ-yı yesâr	176
İmirze Aykud			
Kırımlı b. Aydın			
Ulufeci birâder-i Karaca			
Bayezid b. Hüseyin			
Cafer b. Abdullah			

Ahmed b. Pîrî			
Ferhad b. Hüseyin			
Hamza b. Sultan			
Hacı Hasan			
Veli b. Ali	Gılmân-ı atik-i Diyarbekir	Gurebâ-yı yemîn	177
Hüdaverdi b. Fettah			
Hüseyin b. Ahmed			
Osman b. Süleyman	Gılmân-ı Bitlis	Gurebâ-yı yemîn	177
Piri b. İlyas	Gılmân-ı Adilcevaz	Gurebâ-yı yemîn	177
Pir İsa b. Ali	Gılmân-ı Atik-i Diyarbekir	Gurebâ-yı yemîn	177
Ömer b. Mustafa	Gılmân-ı Hınıs	Gurebâ-yı yesâr	177
Mehmed	Gılmân-ı Adilcevaz	Gurebâ-yı yemîn	177
Yunus merdum-ı Hürrem Bey	Gılmân-ı Atik-i Amid	Gurebâ-yı yesâr	178
Kâtib Derviş Bey	Ebnâ-i sipâhiyân	Kâtib-i ehl-i hiref	178
Yusuf b. Ahmed			
Evkârî b. Paşa Yiğit			
Güneş birâdereş			
Ferhad merdum-ı Bâlî Paşa			
Ferhad b. Mehmed			
Süleyman b. Şahin			
Davud Katib			
Hüseyin b. Mehmed			
Zeynel Tokadî			
Cafer merdum-ı Hayreddin			
Hasan Bosna merdum-ı Hüseyin Bâlî			
Hasan b. Abdullah	Gılmân-ı atik-i Diyarbekir	Ulufeciyân-ı yemîn	178
Kasım b. Hüseyin			
Mehmed b. Ahmed			
Alemşah b. Yunus			
Cafer b. Abdullah becâ-yı Nasuh merdum-ı Bâlî Paşa			
Haydar merdum-ı Ayas Paşa			
Hasan b. Mehmed			
Abdurrahman			
Hasan b. Abdullah merdum-ı Hayreddin Paşa			
Ferhad merdum-ı Ferruh ağa			
Mansur b. Aykud			
Hasan Çerkes			
Hasan b. Hüseyin			
Ahmed b. Mustafa			
Mahmud b. İvaz			
Kara Ali Yeniçeri			
İbrahim merdum-ı Ahmed Bey			
Mustafa b. Ali-i Bosna			
Mihman b. Tebriz			

Ali b. Süleyman			
Mahmud b. Hüseyin			
Cafer merdum-ı İskender Paşa			
Cafer merdum-ı Ahmed Paşa			
Mehmed b. Mustafa			
Kırımlı b. Seydi			
Mansur Divâne			
Kara Pîrî	Gılmân-ı atik-i Bitlis	Ulufeciyân-ı yesâr	178
Pir Hâce merdum-ı Hüsrev Ağa			
Memi b. Nasuh			
Rüstem merdum-ı Şehsuvar			
Kara nâm			
İsfendiyar b. İbrahim			
Mehmed b. Hızır			
Pîrî b. Hamza			
Mahmud b. Yusuf			
Cafer b. Durmuş			
Hüseyin Arnavud	Ulufeciyân-ı yemîn	Zaim-i ulufeciyân-ı yemîn	179
Murad Belgrad	Ebnâ-i sipâhiyân	Zaim-i ulufeciyân-ı yemîn	
Kasım b. Sinan	Gılmân-ı atik-i Diyarbekir	Ulufeciyân-ı yemîn	179
Yusuf birâder-i Hasan	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	179
Ergani(?) b. Hacı			
Ahter Bosna merdum-ı Pîrî Paşa			
Mahmud merdum-ı İskender Çelebi	Gılmân-ı Diyarbekir	Ulufeciyân-ı yesâr	179
Mahmud Zevvak			
Ahmed b. Mustafa			
Mehmed b. Hamza			
Geyvan Kâtib merdum-ı Mehmed Bey	Gılmân-ı Adilcevaz	Gurebâ-yı yesâr	179
Mustafa veled-i Ali Ağa duhterzâde-i Hazret-i Mehmed Paşa	Ser-silahdaran	Müşâherehoran	181
Ahmed veled-i Pertev ağa-yı yeniçeriyân	-	Müşâherehoran	181
Nasuh Bosna	Silahdar	88. bölükbaşı	182
Hüseyin	Şâkirdân-ı sarrâcin	Sarrac-ı hâssa	184
Hasan b. Hayreddin	Şakird-i seyisân-ı bargir	Şâkird-i sarracîn-i hâssa	184
Hüseyin b. Ahmed	Mehterân-ı hayme	Bölükbaşı	184
Mehmed Çelebi b. Mevlânâ Sinan	Etîbbâ-yı hâssa	Reis-i etîbbâ-yı hâssa	184
Ferhad Bosna	Mehterân-ı hayme	Hazinedârân-ı birûn	184
Kasım merdumân-ı merhûm Hüsrev Paşa	-	Kâtib-i divân-ı âlî	
Yakub	Kâtib-i sâbık-ı mirmîrân-ı Dulkadiriyye	Kâtib-i divân-ı âlî	
Ferhad merdumân-ı Süleyman Paşa	-	Kâtib-i divân-ı âlî	185

Mustafa	Kâtib-i ahkâm-ı tâbi-i defterdârân	Kâtib-i divân-ı âlî	185
Ahmed Belgrad	Bevvâb	Bölükbaşı	193
Hasan Bosna	Bevvâb	Bölükbaşı	196
Kaya	Topçuyan	Bölükbaşı	197
Ahmed b. Abdullah	Gönüllüyân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	
Mehmed. Abdullah	Çerâkise-i Mısır	Gurebâ-yı yemîn	208
Rüstem Çerkes	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	208
Ahmed Bey	Miralay-ı Gazze	Mirliva-i Leccun	208
Mustafa b. Abdullah	Gönüllüyân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	208
Mehmed veled-i Mücahid	Hind'den gelen	Müşaherehoran	208
Hâce Receb	Hind'den gelen	Müşaherehoran	208
Turak veled-i Hasan Bey mirliva-i Vize	-	Ebnâ-i sipâhiyân	213
İdris b. Mustafa	Gönüllüyân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	213
Hüsrev Oda	Ebnâ-i sipâhiyân	136. Bölükbaşı	213
Mehmed ser-hazin	Ebnâ-i sipâhiyân	96. Bölükbaşı	213
Cafer b. Mehmed	Ebnâ-i sipâhiyân	97. Bölükbaşı	213
Süleyman Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	82. Bölükbaşı	213
Hüsrev b. Ahmed	Silahdar	200. Bölükbaşı	214
Ali Emir-i ahur	Ebnâ-i sipâhiyân	60. Bölükbaşı	217
Mustafa-i Arnavud	Ebnâ-i sipâhiyân	143. Bölükbaşı	217
Süleyman Bosna	Ebnâ-i sipâhiyân	13. Bölükbaşı	217
Ahmed	Ebnâ-i sipâhiyân	186. Bölükbaşı	217
Osman	Silahdar	Zevvak	220
Hasan veled-i Yusuf	Ebnâ-i sipâhiyân	Ulufeciyân-ı yemî	220
Cafer kethüdâ-yı Ahur-ı İbrahim Paşa	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	220
Ali b. Hasan	Silahdar	Gurebâ-yı yemîn	220
Hacı Ali	Şakirdân-ı sarracin-i hassa	Sarracin-i bargiran	
Ferruh Bey	Kethüdâ-yı defter-i mirmiran-ı Van	Mirliva-i Nusaybin	223
Mehmed veled-i Turhan	Kâtib-i gönüllüyân-ı Van	Ulufeciyân-ı yemîn	224
Mehmed	Emin-i sâbık-ı Gümrük	Ebnâ-i sipâhiyân	225
Hüseyin	Şakird-i sarrac	Ulufeciyân-ı yemîn	225
Aydın şakird-i sarrac	Istabl-ı amire hizmetlisi	Ulufeciyân-ı yemîn	225
İlyas şakird	Istabl-ı amire hizmetlisi	Ulufeciyân-ı yemîn	225
Yusuf şakird	Istabl-ı amire hizmetlisi	Ulufeciyân-ı yemîn	225
Hızır şakird	Istabl-ı amire hizmetlisi	Ulufeciyân-ı yemîn	225
Hüseyin	-	Silahdar	232
Receb b. Hamza	Tüfenkciyân-ı süvâri-i Mısır	Gurebâ-yı yesar	236*
Ali b. İskender	Tüfenkciyân-ı süvâri-i Mısır	Gurebâ-yı yesar	236
Hüseyin b. Yusuf	Gönüllüyân-ı Mısır	Gurebâ-yı yesar	236
Mehmed b. Mahmud	Ebnâ-i sipâhiyân	Müteferrika	239
Yusuf Çerkes	Silahdar	Tuğcu	241
Veli Arnavud	Silahdar	Tuğcu	241
Hüseyin	Silahdar	Tuğcu	241
Ali Bosna	Silahdar	Tuğcu	241
Hüseyin Tebriz	Silahdar	Tuğcu	241
Mahmud b. Hamza	Silahdar	Tuğcu	241
Ahmed Siroz	Silahdar	Tuğcu	241
Mehmed Piremedi	Tabbahin-i hâssa	Bevvab	243
Hasan b. Hayreddin	-	Şakirdân-ı sarracin	243

Mehmed Avlonya	Birincci	Ebnâ-i sipâhiyân	243
Ali b. Aydın	Ulufeciyân-ı yemîn	32. Bölükbaşı	243
Rüstem Çerkes	Ebnâ-i sipâhiyân	119. Bölükbaşı	243
Sinan Paşa	Mirmîrân-ı Şam	Mirmîrân-ı Anadolu	244
Mustafa b. Ali	Bevvab	Çavuşân-ı dergâh-ı âli	246
Mehmed b. Mustafa	Bevvab	Çavuşân-ı dergâh-ı âli	246
Mehmed	Ebnâ-i sipâhiyân	149. Bölükbaşı	246
Mustafa hîş-i ser-çavuşan	Gılmân-ı Van	Ebnâ-i sipâhiyân	248
Mustafa b. Geyvan veled-i Kul	-	Gurebâ-yı yemîn	248
Ali b. Nimetullah Belgrad	Ulufeciyân-ı yesâr	38. Bölükbaşı	248
Mustafa Paşa	Mirmîrân-ı sâbık-ı vilâyet-i Dulkadirîyye	Mirliva-i Trabzon	249
Sinan Bey	Ağa-yı gönüllüyân-ı Kal'a-yı Van	Mirliva-i Ahtamar	249
Mustafa b. Mustafa	Ebnâ-i sipâhiyân	Bölükbaşı	251
Abdülkerim	Çavuşân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	252
Mustafa b. Mahmud	Silahdar	8. Bölükbaşı	252
Ferhad birâder-i Kapudan Ahmed Bey	Silahdar	131. Bölükbaşı	252
Haydar Gulam	Silahdar	118. Bölükbaşı	252
Hemdem merdum-ı İskender Çelebi	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yemîn	254
Şaban b. Hamza	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yemîn	254
Ahmed b. Evrenos	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yemîn	254
Mustafa Divâne Bayrakdar-ı merhum Mehmed Paşa	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yemîn	254
Hacı Ahmed merdum-ı Ali Paşa	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yesâr	254
Haydar b. Şehsuvar merdum-ı Mustafa Paşa	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yesâr	254
İbrahim b. Evrenos	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yesâr	254
Ahmed	Gılmân-ı Kal'a-yı Van	Gurebâ-yı yesâr	254
Hüseyin	Silahdar	165. Bölükbaşı	254
Hüseyin b. Mahmud	Ulufeciyân-ı yesâr	33. Bölükbaşı	254
Mahmud	Kâtib-i ebnâ-i sipâhiyân	Bölükbaşı	254
Mustafa-i Trabzon	Ebnâ-i sipâhiyân	30. Bölükbaşı	256
Özdemir Bey	-	Mirmîrân-ı vilâyet-i Yemen	256
Hasan Seyis	-	Silahdar	261
Mehmed b. Ahmed	-	Silahdar	261
Mustafa-i Çerkes	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	262
Ferruh Bey	Züemâ-i vilâyet-i Haleb	Mirliva-i Bitlis	261
Nasuh Voyvoda	-	Müşaherehoran	263
Cafer veled-i Kasım ağa-yı müteferrika	-	Ebnâ-i sipâhiyân	263
Derviş Bey veled-i Hayır Bey	-	Mirliva-i Ankara	274
Seyyid Süleyman Bey	-	Mirliva-i Irak	274
Mehmed Arnavud	Ebnâ-i sipâhiyân	26. Bölükbaşı	274
Cafer Kethüdâ-yı ahur	Ebnâ-i sipâhiyân	166. Bölükbaşı	274
İsmail b. İbrahim	-	Gurebâ-yı yemîn	275
Kasım Bosna	Taberdâr-ı saray-ı Edrene	Bevvab	275

Ferruh Güllü	Taberdâr-ı saray-ı Edrene	Bevvab	275
Mustafa-i Mora	Seyisân-ı bargirân	Şâkird-i sarrac	275
Hasan Gelibolu	Seyisân-ı bargirân	Şâkird-i sarrac	275
Ahmed Arnavud	Seyisân-ı bargirân	Şâkird-i sarrac	279
Haydar Çavuş	Gurebâ-yı yemîn	Çavuşân-ı dergâh-ı âli	281
Mehmed	Gönüllüyân-ı Bağdad	Ebnâ-i sipâhiyân	281
Mahmud	Mukâtâ-i/Ebnâ-i sipâhiyân	Kâtib-i nüzûl	285
Ali	Seyisân-ı esbân-ı hassa	Sarracin-i hassa	286
Mehmed b. Hüseyin	Şakirdân-ı sarracin	Sarracin-i Hassa	286
Ramazan Sofya	Sarracin-i Hassa	Ser-asker-i voyunuk	286
Mustafa b. Mustafa	Şakirdân-ı sarracin	Sarracin-i Hassa	286
Yusuf Çerkes	Sarracin-i Hassa	Zaim	286
Mehmed	Kâtib-i Şehnâme/Ebnâ-i sipâhiyân	Mütevelli-i Evkâf ve Îmâret-i Hazret-i Ebu Eyyüb	286
İsa Bey	-	Mirliva-i Ulus	288
Ahmed merdum-ı Hüsrev Çelebi	Ebnâ-i sipâhiyân	Çavuşân-ı dergâh-ı âlî	288
Ali	Gulâm-ı ebnâ-i sipâhiyân	Ağa-yı tüfenkciyân	293
Ahmed Paşa	Mirâhur-ı Büzürk	Mirmîrân-ı vilâyet-i Anadolu	303
Mustafa-i Mora	Bevvâb	Bölükbaşı	305
Yusuf	Bevvab/Bölükbaşı	Muhzırân-ı Mısır	305
Hacı İbrahim b. Pir Ferid	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	305
Pervâne Arnavud	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Ali b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Rıdvan b. İskender	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Behram Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Haydar Arnavud	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüseyin b. Adil	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüseyin Çerkes	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. Karagöz	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Kasım Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Sefer b. Kul	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mustafa Drama	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Firuz Hersek	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. Veli	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mustafa b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mahmud b. Ahmed	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	305
Kasım Lofça	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hacı Ahmed	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hasan Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hasan	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. İbrahim	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mustafa	Kâtib-i matbah/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Yusuf Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Yusuf Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüseyin birâder-i Yusuf Ağa	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Bâlî Arnavud	Ser-tabbâhîn/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Ali b. Hızır	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
İskender Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	

Süleyman	Ser-tabbahin/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. Mustafa	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed	Tercüman/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mustafa merdum-ı Şehzade Sultan Mehmed	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüseyin Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüseyin	Ser-bevvâbîn/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Yusuf ser-habbâzîn	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Receb	Ser-mehteran/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Ali b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	305
Ali	Hayyat/ Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Hüsrev	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. Yahya	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Cafer Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mustafa b. Süleyman	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	
Mehmed b. Hüseyin	Silahdar	Ebnâ-i sipâhiyân	
Kasım Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hasan b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Ali-i Nemçe	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Yusuf b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hüseyin b. Hasan	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Ali-i Rum	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mesih b. Mustafa	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mehmed b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
İsa b. İshak	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Ahmed Arnavud	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hamza-i Çerkes	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Nasuh b. Hamza	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mehmed b. Murad	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Kasım Avlonya	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Derviş b. Süleyman	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Yusuf b. Mehmed	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hüsrev Çerkes	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Yusuf b. Nasuh	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Ahmed b. Abdullah	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mustafa b. Bayezid	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mahmud Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Yusuf Divan	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Abdi b. Abdulah	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Mustafa b. Murad	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Kemal b. Mehmed	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Yusuf b. Mehmed	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Ahmed b. Ali	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hüseyin hîş-i Nasuh	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	
Hızır b. Hacı Ömer	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	305
İskender Kefe	Ebnâ-i sipâhiyân	224. Bölükbaşı	309
Mehmed Alasonya	Solak	Ebnâ-i sipâhiyân	309
İbrahim b. Ali	Solak	Silahdar	309

Mustafa Bey	Zevvak	Kethüdâ-yı bevvâbin-i dergâh-ı âlî	314
İskender Ohri	Topcu	26. Bölükbaşı	314
Mustafa b. Koçi	Cebeci	14. Bölükbaşı	315
Hüsrev Oda-i	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvak	316
Hüseyin Ağa	Ser-zevvak	Ser-bevvâbin	322
Bâlî Ağa	Kethüdâ-yı bevvâbin	Ser-zevvâkîn	322
Mustafa Ağa	Ser-şâhinciyân	Emîr-i ahur-ı büzürk	322
Ahmed Ağa	Ser-ulufciyân	Ağa-yı ebnâ-i sipâhiyân	322
Ali Ağa	Ser-ulufeciyan-ı yesâr	Ser-silahdaran	322
Bayezid Bey	Ağa-yı gurebâ-yı yemîn	Ser-ulufeciyan-ı yemîn	322
Mehmed Ağa	Ağa-yı gurebâ-yı yesâr	Ağa-yı ulufeciyan-ı yesâr	322
Hasan Oda	-	Zevvâk	322
Budak Bey	-	Mîr-i Pire	328
Süleyman Bey b. Gilan	-	Mîr-i Bayat	328
Mehmed Bey Pîrizâde	Defterdâr-ı sâbık-ı Bağdad	Mirliva-i Hille	328
Mehmed Bey	Ser-atmacaciyan	Ser-şâhinciyân	329
Ahmed veled-i Mahmud ser-hayyatın-i hassa	Hayyat	Silahdar	332
Mahmud b. Mehmed	Hayyatın-i hâssa	Kâtib-i hayyâtın	332
Mehmed	Topçuyân-ı dergâh-ı âlî	Hallâcîn-i hâssa	332
Ali Midillü	Ulufeciyan-ı yesâr	10. Bölükbaşı	337
Ali b. Ahmed	Ulufeciyan-ı yesâr	14. Bölükbaşı	337
Hamza b. Ayas	Ulufeciyan-ı yesâr	6. Bölükbaşı	337
Haydar Divan	Ulufeciyan-ı yesâr	5. Bölükbaşı	337
Mustafa b. Hüseyin	Ulufeciyan-ı yesâr	32. Bölükbaşı	337
Hüseyin b. Veli	Ulufeciyan-ı yesâr	46. Bölükbaşı	337
Hızır b. Abdullah	Ulufeciyan-ı yesâr	41. Bölükbaşı	337
Mehmed b. Murad	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Ali b. Abdullah	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Mesih b. Mustafa	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Mehmed b. Kasım Avlonya	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Hızır b. Hacı Sefer	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Kemal b. Mehmed	Ulufeciyan-ı yesâr	Silahdar	337
Süleyman birâder-i İskender Paşa mirmîrân-ı Van	-	Müteferrika	341
Ali hîş-i Ferhad Paşa mimirân-ı vilâyet-i Yemen	-	Ebnâ-i sipâhiyân	343
Hüseyin Ürgüb	Yeniçeri	Ebnâ-i sipâhiyân	343
Musa Şumnu	Yeniçeri	Ebnâ-i sipâhiyân	343
İskender Güzelce	Yeniçeri	Ebnâ-i sipâhiyân	343
Mahmud Vidin	Yeniçeri	Ebnâ-i sipâhiyân	343
Ahmed b. Mustafa	Yeniçeri	Silahdar	343
Mustafa b. Ali	Yeniçeri	Silahdar	343
Ferhad Florine	Yeniçeri	Silahdar	343
Yunus İvranye	Yeniçeri	Silahdar	343
Yahya-i Bosna	Yen içeri	Silahdar	343
Mehmed b. Hasan	Ebnâ-i sipâhiyân	57. Bölükbaşı	345
Kubad Bey	Mîr-i atik-i Liva-i Trabzon	Mirmîrân-ı Basra	349
Nazar Bey	-	Mirliva	350
Ferruh Bosn	Gulâm-ı peykan	Peykan	350

Mehmed b. Murad	Silahdar	65. Bölükbaşı	353
Ahmed	Gulam-ı ebnâ-i sipâhiyân	178. Bölükbaşı	353
Mahmud b. Abdullah	Topçu	23. Bölükbaşı	353
Cafer	Topçu	11. Bölükbaşı	353
Mustafa-i Sinan	Ulufeciyân-ı yemîn	20. Bölükbaşı	361
Mustafa Vidin	Ulufeciyân-ı yemîn	35. Bölükbaşı	361
Ali Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	13. Bölükbaşı	361
Cafer Bosna	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	361
Mahmud b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yesâr	34. Bölükbaşı	361
Yusuf b. Ramazan	Ulufeciyân-ı yesâr	Bölükbaşı	361
Hüsrev Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	48. Bölükbaşı	361
İlyas Gürcü	Ulufeciyân-ı yesâr	49. Bölükbaşı	361
Sefer Çerkes	Ulufeciyân-ı yesâr	53. Bölükbaşı	361
Yusuf Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	17. Bölükbaşı	361
Hasan b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
Mustafa b. Murad	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
Kasım Bosna	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
Yusuf b. Nasuh	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
İshak oğlu İsa	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
Mustafa b. Yusuf	Ulufeciyân-ı yesâr	Silahdar	361
Kanber Bey veled-i Mehmed Bey b. Yahya Paşa	-	Mirliva-i Kırkkilise	363
İskender Mora	Silahdar	159. Bölükbaşı	363
İbrahim b. İskender	Silahdar	94. Bölükbaşı	363
Ahmed	Kâtib-i harc-ı hassa/Silahdar	154. Bölükbaşı	363
Abdullah b. Mustafa	Silahdar	Bölükbaşı	363
Hızır b. Abdullah	Silahdar	120. Bölükbaşı	363
Süleyman Cündî	Silahdar	42. Bölükbaşı	363
Behram b. Şirmerd	Silahdar	Ağa-yı garibân-ı Mısır	363
Mehmed birâder-i Ali b. Mirza	Hazinedar	Mehterân-ı hayme	366
Mehmed Paşa	Mirmîrân-ı Cezayir ve Kapudan	Mirmîrân-ı vilâyet-i Rumili	366
Mehmed	Ser-mehterân-ı Davud Paşa	Ebnâ-i sipâhiyân	374
Behram Bey	Defterdâr-ı hıżâne-i âmire-i Haleb	Mirliva-i Hama	379
İbrahim	Vekil-i Harc/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Hürrem	Nişânî/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Hüseyn	Ser-hayyatin/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Ahmed	Ser-ulufeciyân-ı atik/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Cafer	Katib/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Hüseyn	Ser-mehterân-ı atik/Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Yahya-i Bosna	Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Nasuh Bosna	Gilmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380

Haydar Engürüs	Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
İlyas Bosna	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Ferruh Çerkes	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Yusuf Sirem	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Mevlâna Ali	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Molla Ayas	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Katib Yusuf	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Yusuf Kethüda	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Hasan Engürüs	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Ali-i Sirem	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Hüsrev Sarıkçı	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Sinan Bosna	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Hüseyin Rus	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Hüsrev Engürüs	Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Yusuf Ferik	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Murad Engürüs	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Pervane Arnavud	Mehter/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Mustafa-i Megril	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyân-ı yemîn	380
Süleyman Engürüs	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyân-ı yemîn	380
Yunus	Silahdar/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Mehmed	Çukadar/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Yusuf Engürüs	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Hüseyin Bosna	Zevvak/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	380
Yahya Bosna	Tabbah/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	380
İskender Bosna	Tabbah/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	380
Cafer	Ser-habbazin/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	380

Ferruh	Emin-i cev/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yemîn	380
Hüsrev	Ruznâmeî/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Hamza	Ser-zevvakîn/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Kasım	Mirahur/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Ferhad	Kâtib/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Nasuh	Kethüdâ-yı Ahur/Gılmân-ı merhum Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ebnâ-i sipâhiyân	380
Ahmed b. Hasan	-	Çakırcıyân-ı dergâh-ı âlî	381
Ahmed b. Bostan	-	Çakırcıyân-ı dergâh-ı âlî	381
Gülâbî şakird-i Ağa	-	Çakırcıyân-ı dergâh-ı âlî	381
Mustafa b. İlyas	-	Parsciyân	381
Haydar Mora	Ebnâ-i sipâhiyân	61. Bölükbaşı	382
Ahmed hiş-i Mehmed Bey lala-yı Hazret-i Şehzade	-	Silahdar	383
Ahmed b. Abdullah	Silahdar	Çavuş	383
Murad Bosna	Tabbah/Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	384
Hasan	Çilingir/ Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Gurebâ-yı yesâr	385
Faik	Kâtib/ Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Gurebâ-yı yesâr	385
Mahmud Bosna	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Gurebâ-yı yesâr	385
Behram Engürüs	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yemîn	385
Süleyman Dîvâne	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yemîn	385
Yusuf Çerkes	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yemîn	385
Ferruh Engürüs	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yemîn	385
Ahmed Çerkes	Zevvak/Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Behram Çerkes	Zevvak/Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Yusuf Bosna	Zevvak/Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Hamza	Kethüdâ-yı ahur/Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Hamza	Kâtib-i cev/Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Rıdvan Efrenc	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyan-ı yesâr	385
Sinan voyvoda	Ebnâ-i sipâhiyân	89. Bölükbaşı	390
Abdullah b. İbrahim	Ebnâ-i sipâhiyân	98. Bölükbaşı	390
Hasan Avlonya	Ebnâ-i sipâhiyân	52. Bölükbaşı	390
Süleyman Bosna	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yesâr	390
Murad Rus	Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyan-ı yesâr	390
Geyvan Bosna	Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyan-ı yesâr	390

Mesih Engürüs	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Silahdar	390
Pîrî Arnavud	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yesâr	390
Hüsrev Hirvad	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Gurebâ-yı yesâr	390
Yunus Çerkes	Zevvak/Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyân-ı yemîn	390
Behram Engürüs	Gılmân-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Ulufeciyân-ı yemîn	390
Ahmed b. Abdullah	-	Şahinciyân-ı hassa	394
Yusuf İlbasan	Zevvak	Bölükbaşı	394
Can Kulu	Ser-bölük-i Gılmân-ı Erzurum	Ebnâ-i sipâhiyân	395
Ali-i Bosna	Cündî/Gılmân-ı Davud Paşa	Ebnâ-i sipâhiyân	397
Yusuf Alaman	Gılmân-ı merhûm Davud Paşa	Ulufeciyân-ı yemîn	397
Ahmed Arnavud ser- piyâde	Ebnâ-i sipâhiyân	Bölükbaşı	397
Mehmed Edrene	Ebnâ-i sipâhiyân	17. Bölükbaşı	397
Ali b. Hemdem Bey	Ebnâ-i sipâhiyân	171. Bölükbaşı	397
Haydar Pirlebe	Silahdar	5. Bölükbaşı	397
Ramazan b. Mustafa	Ebnâ-i sipâhiyân	Zaim	397
Mehmed. Ahmed	Silahdar	38. Bölükbaşı	397
Mehmed veled-i Mustafa Bey mirliva-i Harbut	Gılmân-ı Amid	Ebnâ-i sipâhiyân	397
Yusuf Çerkes	Ebnâ-i sipâhiyân	62. Bölükbaşı	399
Hamza-i Hersek	Ebnâ-i sipâhiyân	44. Bölükbaşı	399
İsa Bey	Züemâ-yı vilâyet-i Anadolu	Ağa-yı garibân-ı vilâyet-i Anadolu	399
Süleyman birâder-i Osman Paşa	Zevvâkin-i hâssa	Ser-cebeciyân-ı dergâh-ı âlî	399
Hasan b. Yusuf	Ser-bölük-i cebeciyân	Kethüdâ-yı cebeciyân-ı dergâh-ı âlî	406
Süleyman Trabzon	Cebeci	Bölükbaşı	406
Hüseyin Avlonya	Ebnâ-i sipâhiyân	158. Bölükbaşı	406
Yusuf Arnavud	Ulufeciyân-ı yesar	18. Bölükbaşı	407
Mahmud birâder-i Ayas Paşa	Ebnâ-i sipâhiyân	Zevvakın-i dergâh-ı âlî	412
Cafer Mora	Ebnâ-i sipâhiyân	183. Bölükbaşı	414
Musatafa-i Alacahisar	Arabaciyân-ı top	Bölükbaşı	414
Mehmed	Zurnâyî/merdumân-ı Davud Paşa	Mehterân-ı alem	418
İskender	Nakkarezen/merudumân-ı Davud Paşa	Mehterân-ı alem	418
Mehmed Bey birâder-i Bige Bey	-	Mirliva-i Usturunçe vilâyet-i Bige	418
Mehmed Selanik	Ebnâ-i sipâhiyân	203. Bölük	419
Davud Bey	Ağa-yı gönüllüyân-ı Erzurum	Mirliva-i Namrevan	421
Yusuf b. İlyas	Ebnâ-i sipâhiyân	130. Bölükbaşı	422
Ahmed	Kassabâb-ı hassa	Ser-kassabân	423
Ali b. İskender	Ebnâ-i sipâhiyân	203. Bölükbaşı	423
Bedros	-	Marhasa-i Ermeniyân-ı kazâ-yı Amid	424
Cevher Habeş	Ulufeciyân-ı yesâr	37. Bölükbaşı	424

Mustafa-i Bosna	Gılmân-ı merdum-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Sarrâc-ı hâssa	426
Hüseyin Divan	Gılmân-ı merdum-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Sarrâc-ı hâssa	426
Pervane-i Saka	Gılmân-ı merdum-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Sarrâc-ı hâssa	426
Abdi Engürüs	Gılmân-ı merdum-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Şâkird-i sarrac	426
Hasan Köse	Gılmân-ı merdum-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Şâkird-i sarrac	426
İbrahim b. Murad	Şakirdân-ı sarracân-ı hassa	Sarrâc-ı hassa	426
Hüsrev	Ruznâme-i/Ebnâ-i sipâhiyân	Bölükbaşı	426
Hamza	Ser-zevvâkîn/Ebnâ-i sipâhiyân	165. Bölükbaşı	426
Mustafa Argıd	Şâkird-i sarrac	Sarrac-i hâs	429
Kazan Bey	Miralay-ı liva-i Bardız tâbi-i vilâyet-i Gürcü	Mirliva-i Bardız	432
Sefer Edrene	Mehterân-ı hayme	Hademe-i Vezne	437
Mehmed Bağdâdî	-	Baltacıyân-ı Saray-ı Atik	437
Mehmed b. Abdullah	Gurebâ-yı yesâr	39. Bölükbaşı	442
Hüdaverdi b. Seydi Ali	Gurebâ-yı yesâr	28. Bölükbaşı	442
Nazar b. Genç Arslan	Gurebâ-yı yesâr	8. Bölükbaşı	442
Mehmed b. Karagöz Gürcü	Gurebâ-yı yesâr	Bölükbaşı	442
Ali b. Ahmed	Gurebâ-yı yesâr	24. Bölükbaşı	442
Mustafa b. Hüseyin	Gurebâ-yı yesâr	32. Bölükbaşı	442
Fena veled-i Pir Ali	Gurebâ-yı yesâr	1. Bölükbaşı	442
Hamza b. Şaban	Gurebâ-yı yesâr	10. Bölükbaşı	442
Ali Bosna	Gılmân-ı merdûm-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Habbâzîn-i hâssa	444
Nasuh Bosna	Gılmân-ı merdûm-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Habbâzîn-i hâssa	444
Kasım Rus	Gılmân-ı merdûm-ı Davud Paşa mirmîrân-ı Mısır	Habbâzîn-i hâssa	444
Mehmed saray-ı Edrene	Ulufeciyân-ı yemîn	Kethüdâ-yu ulufeciyân-ı yemîn	446
Mustafa Ağa	Ağa-yı sâbık-ı cebeciyân-ı dergâh-ı âlî	Müteferrika-i dergâh-ı âlî	448
Hasan Hırvat	Ulufeciyân-ı yemîn	14. Bölükbaşı	448
Abdurrahman b. Mahmud	Ulufeciyân-ı yemîn	19. Bölükbaşı	448
Hasan Sivas	Ulufeciyân-ı yemîn	34. Bölükbaşı	448
Ali Alasonya	Ulufeciyân-ı yemîn	50. Bölükbaşı	448
Bâlî-i Arnavud	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	448
Hüseyin b. Adil	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	448
Sinan oğlu Mustafa	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	448
İbrahim b. Pir Murad	Ulufeciyân-ı yemîn	Ebnâ-i sipâhiyân	448
Murad	Tabbah/Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452
Yahya-i Bosna	Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452
Cafer	Habbâzin/ Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452
Ferruh Emin	Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452
İskender Bosna	Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452
Mehmed b. Abdullah	Gılmân-ı Davud Paşa	Gurebâ-yı yemîn	452

Nazar Bey	-	Mirliva-i Nusaybin	454
Hüseyin	Ser-hayyâtîn/Ebnâ-i sipâhiyân	174. Bölükbaşı	454
Veled-i Melik Halil Bey	-	Mirliva-i Bitlis	455
Yusuf	Rihte (Dökücü)/Topçuyân-ı dergâh-ı âlî	4. Bölükbaşı	457
Hasan Bosna	Topçuyan	Kethüdâ-yı topçuyân	457
Ali b. Abdullah	Silahdar	127. Bölükbaşı	457
Haydar Bey	Ağa-yı gönüllüyân-ı Erzurum	Mirliva-i Kemhıs vilâyet-i Erzurum	459

III. BÖLÜM: II. İRAN SEFERİ'NİN FİNANSMANI VE MASRAFLARI

Savaş ve ekonomi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Herhangi bir devletin alacağı savaş kararı ya da gerçekleştirmek istediği bir askerî hareketin icrası söz konusu devletin ekonomik imkân ve kabiliyetiyle de sınırlıdır. Başka bir ifadeyle bir devletin harp gücü, ekonomik gücüyle doğru orantılıdır. Bu anlamda karar alıcılar hazırlık aşaması dahil olmak üzere gerçekleştirilecek askerî hareketin bidayetinden nihayetine kadar her aşamayı düşünerek savaşa özel bir malî plan gerekir. Bu durumda temel öncelik bir yandan toplumun refah ve güvenliğini sağlamakken diğer yandan askerî hareketin icrasında herhangi bir olumsuzluğa mahal vermemek adına malî seferberliği organize etmektir. Bu hususta kaynakların etkili ve verimli kullanılabilmesi adına bir dizi öncelikler devreye girer. Gelir kaynaklarının artırılması, üretim kapasitesinin genişletilmesi, üretimde temel tüketim malzemelerine öncelik verilmesi ve ihracatın sınırlandırılması, istihdamın düzenlenmesi, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ve ihtiyaca göre ulaşım vasıtalarının belirlenmesi gibi her türlü tedbir veya öncelik savaşın sürdürülebilir olmasında önemlidir. Genel olarak devletler olağan süreçte normal ekonomi sürecini takip ederken olağanüstü süreçte savaş ekonomisine geçmek durumunda kalırlar. Olağan süreçte takip edilen ekonomideki savaşa hazırlık, seferberlik zamanındaki ekonomiyi doğrudan etkilediği gibi savaşın neticesi de ekonomiye tesir eder. Zira zaferle sonuçlanan savaşların maddî getirileri, tüketilen kaynakları telafi ederken yenilgilerin malî bunalımları beraberinde getirdiği görülür¹⁰⁹⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilatlanmasına bakıldığında kurumlarının, pratik anlamda askerî ihtiyacına cevap verecek şekilde tanzim edildiği görülür. Diğer bir ifadeyle İmparatorluk, başından beri sefer esnasında diğer devletlerin yaşadığı olağanüstü süreci olağan hale getiren askerî ve malî teşkilatlanmasıyla sefer finansmanının oluşturulmasını pratik hale getirmiştir. Bu anlamda klasik dönemdeki sefer organizasyonlarında mevcut ya da sefere özel ihdas edilen aynî ve nakdî vergilerle sefer masraflarının bir kısmının doğrudan merkezî hazineden temin edilmesinin önüne geçilir. Mesela imparatorluk, seferin başından sonuna kadar ordudaki askerle binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için hububattan aynî olarak nüzül vergisi alarak bu anlamda hazineden temin edilecek önemli bir yekûn tutan masrafın önüne geçer. Yine olağan süreçte olduğu gibi sefer döneminde de ihtiyaç duyulan herhangi bir malzemenin nakliyesi, yol ve köprülerin temizlenip tamir edilmesi gibi hizmetlerde vergilerden muaf tutulmak şartıyla reaya mükellef kılınır.

¹⁰⁹⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s. Ayrıca savaş ve ekonomi arasındaki ilişkiye dair bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 213-226; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, s. 83-88.

Klasik dönemde merkezi bütçede yer alan gelirler imparatorluktaki gelirlerin tamamı değildir. Timar sisteminin gereği olarak dirlik gelirleri merkezi hazineye intikal etmeden timar erbabına ve bazı idarecilere maaş olarak verilir. Ordunun en büyük askeri grubunu teşkil eden timarlı sipahiler sefer esnasında ihtiyaçlarını kendileri karşılar. Haliyle bu durum merkezî hazineyi rahatlatan diğer bir durumdur. Bunların haricinde maaşlarını merkezî hazineden alan sivil ve askerî grupların sefer döneminde de maaşlarını aynı şekilde aldıkları görülür. Tabî olarak sefere çıkan ordunun ihtiyaç malzemesinin tamamının sefere çıkmadan hazırlanması mümkün değildir. Bu hususta sefere katılan askerin maaşının ödenmesi, sefer esnasında ihtiyaç duyulan malzemelerin satın alınması ve muhtelif sebeplerle yapılan harcamalar için merkezden orduyla hareket edecek bir hazine teşkil edilirdi¹⁰⁹⁷. Ordu hazinesi olarak ifade edilen bu hazine, develer üzerine yerleştirilen sandıklarla orduyla birlikte hareket ederken, konak yerlerinde hazine çadırlarında muhafaza edilirdi. Hazinenin yanı sıra sefere iştirak eden paşa ve beylere, ordugaha gelerek itaat arz eden idarecilere, teslim alınan kalenin komutanlarına, hayırlı haber getirenlere, bir şekilde sefer esnasında yararlılık gösteren ve teşrifatta yeri olan kimselere verilecek hilat ve kıymetli kumaşlar da merkezden orduyla birlikte yola çıkarılırdı. Bu anlamda sefer sürecinde yapılan aynî ve nakdî harcamalar ordu hazinesinden karşılanır ayrıca söz konusu gelir ve giderleri ihtiva eden muhasebe işlemleri günlük olarak rûznâmçe defterine işlenirdi¹⁰⁹⁸.

İkinci İran Seferi'nde İstanbul'dan hareket eden ordunun yaklaşık 2 yıl sonra tekrar başkente dönüşüne kadar yanında giden mevcut hazinenin gelir ve giderlerinin tutulduğu muhasebe kayıtlarını ihtiva eden rûznâmçe defteri mevcuttur. Söz konusu defter her ne kadar seferin tamamına dair bir bütçe tablosu ortaya koymasa da ordunun hareketinden merkeze dönüşüne kadar yapılan harcama ve gelirleri göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Rûznâmçe defterlerinde ordunun hareket etmeden önce seferin bir bölümünü oluşturan hazırlık aşamasına dair harcamaları gösteren kayıtlar yer almaz¹⁰⁹⁹. Buna mukabil seferin hazırlık yılına denk gelen ve merkez hazinesinin 19 Muharrem 954/11 Mart 1547-30 Muharrem 955/11 Mart 1548 yıllarına ait gelir ve giderlerinin muhasebesini ihtiva eden bütçenin elimizde olması söz konusu seferin hazırlık döneminde merkezî hazineden yapılan bazı masrafları göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda söz konusu bütçede *sefer-i hümayûn* için miktarı az da olsa 23.317 akçelik bir nüzül gideri vardır¹¹⁰⁰. Yine seferin hazırlıklarından olmak üzere Karahisar-ı Sahib'ten Adilcevaz Kalesi'ne siyah barut götürmek için kiralanan deve kervanına 28.600

¹⁰⁹⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 272-273.

¹⁰⁹⁸ Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, XVII, 132. Rûznâmçe için bk. Erhan Afyoncu, "Rûznâmçe", *DİA*, XXXV, 276-278.

¹⁰⁹⁹ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 274.

¹¹⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, "954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", s. 243.

akçe verilir¹¹⁰¹. Bütçenin gider kısmında cebahane, tophane, ıstabl-ı âmire gibi kalemlere ait masraflar olsa da sefer için yapılan masraflara dair özel bir ifade kullanılmamıştır. Mesela ıstabl-ı âmireye deve satın alınması için 2.294.542 akçelik bir masraf söz konusudur¹¹⁰². Bütçede yer alan gider kalemlerinden biri olan inamat başlığına göre Elkas Mirza, Veziri Seyyid Aziz ve diğer adamlarına toplamda 1.428.000 akçe verildi¹¹⁰³. Bundan başka İstanbul'dan Kefe'ye gönderilen bir adamına harcırah olarak 3.000 akçe ödendi. Bunların haricide hassaten İkinci İran Seferi'ne hazırlık amacıyla yapılan bir masraf kaydı söz konusu değildir.

İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterinin en önemli özelliklerinden biri 29 Mart 1548'de İstanbul'dan orduyla birlikte giden hazinenin mevcudu ve söz konusu yekunun icmal olarak hangi gelir kalemlerinden oluştuğunu göstermesidir. Hazineadaki paranın yanı sıra orduyla birlikte giden gümüş takımlar (*evânî-i nukre*), toplam hilat sayısı ve kumaş çeşitlerinin (*câmehâ-i mirâhûrî an-akmîşe-i mütenevvi'a*) listesi verilmiştir¹¹⁰⁴.

Sefer rûznâmçe defterinde para hasene (altın para) ve nakdiye (akçe) olarak iki birime ayrılmıştır. Hasene olarak ifade edilen birden fazla altın para vardır. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla en değerli olanı Osmanlı altın parası olan sultaniyedir. Sultaniyenin akçe cinsinden değeri, hazineye yapılan ödemelerde 59 akçe hesabı üzerinden, hazinenin yaptığı ödemelerde 60 akçe üzerinden hesaplanmıştır. Bazı kayıtlarda bu değerlerin aksine 80 akçe olarak hesaplandığı da vakidir. Bu durum defterin gelir ve gider kayıtlarında sikkelerin akçe hesabı üzerinden değerinin verilmesinden anlaşılmaktadır. Meselâ sikke değerlerindeki farklılığı gösterecek bir örnek olarak sultaniye sikkesi hazineden çıkışlarda genellikle “*sultaniye 700 sikke fî 60*”¹¹⁰⁵, olarak ifade edilirken bazı yerlerde ise “*sultaniye 1.000 sikke fî 80*”¹¹⁰⁶, “*sultaniye 171.730 sikke fî 65*”¹¹⁰⁷ şeklinde verilir.

Diğer altın sikke Frenk altını olan efrenciyedir. Efrenciye genel olarak Venedik dukası için kullanılırken ve teknik özellikler ve değer olarak Osmanlı altını ile eşdeğerdir. Bu durum XVI. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Haliyle efrenciyenin hazineye teslimi ile hazineden yapılan ödemelerde akçe hesabı üzerinden 1 akçelik fark sultaniyede olduğu gibi devam eder. Rûznâmçe defterinde efrenciyenin akçe karşılığı sultaniyede olduğu gibi her zaman aynı değerde değildir. Mesela bazı kayıtlarda efrenciye “*efrenciye 1.000 sikke fî 60*”¹¹⁰⁸, bazı

¹¹⁰¹ Ömer Lütfi Barkan, “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 257.

¹¹⁰² Ömer Lütfi Barkan, “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 259.

¹¹⁰³ Ömer Lütfi Barkan, “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 262.

¹¹⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 4-10.

¹¹⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 117.

¹¹⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 142.

¹¹⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 184.

¹¹⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 107.

kayıtlarda “*efrenciye 10.000 sikke fi 80*”¹¹⁰⁹ olarak ifade edilir. Macar altını olan Engürüsiye ise 55 akçe üzerinden işlem görmüştür¹¹¹⁰. Eşrefiye olarak zikredilen altın para Mısır altın parasıdır. Eşrefiye 40 akçe olarak işlem görür¹¹¹¹. Bunlardan başka altın para birimi olarak kullanılan Sakız cinsi sikkenin rûznâmçe defterine göre akçe hesabıyla 55, 56, 57, 58, 74 akçeden işleme koyulduğu görülür¹¹¹². Nâkız olarak ifade edilen altın paranın rûznâmçe defterine göre kimi zaman 55 kimi zaman 74 akçeden işlem gördüğü kayıtlıdır. Bunların haricinde akça-i şâhi/şâmi 10 akçe ve pâre-i Haleb ise 2 akçe olarak hesaplanırken iki para birimi aded olarak ifade edilmiştir¹¹¹³.

Rûznâmçe defterine göre orduyla birlikte hareket eden hazinedeki hasene (altın para) miktarı 745.226 sikkedir. Bunun 602.311 sikkesi sultaniye, 128.835 sikkesi efrenciye, 3.987 sikkesi nâkız, 2.629 sikkesi Sakız cinsi iken beytûlmal gelirinden menkul 7.464 sikkenin cinsi belirtilmemiştir. Söz konusu hasenenin 37.367 sikkesi merhum Hadım Süleyman Paşa muhallefâtından, 7.464 sikkesi beytûlmal gelirinden, 10.139 sikkesi ise avarız gelirlerinden ve 25.395 sikke ise nereden geldiği belli olmayan dağılık sikkelerdir.

Rûznâmçe defterindeki kayıta paraların nasıl taksim edildiği ve keselendiğine dair kayıtlar mevcuttur. Buna göre 520.000 sikke sultaniye 10.000’erlik 32 (surre) keseye, 45.000 sikke sultaniye ise 5.000’erlik 9 keseye, 110.000 sikke efrenciye 10.000’erlik 11 keseye taksim edilmiştir. Süleyman Paşa’dan menkul 37.367 sikkeden 25.935 sultaniye 10.000’erlik 2 keseye ayrılırken ve 5.935 sikke dağılık haldedir. 8.549 sikke efrenciye, 1.715 sikke nâkıs, 1.168 sikke Sakızdan oluşan 11.432 sikkenin hepsi 1 keseye taksim edilmiştir. Beytûlmal gelirinden cinsi belirtilmeyen 7.464 sikke 1 keseye taksim edilmiştir. Dağılık halde bulunan 25.395 sikkeden 3.237 sikke sultaniye 1 kese, 9.063 sikke efrenciye 1 kese, 2.099 sikke nâkıs 1 kese ve 857 sikke Sakız 1 keseye taksim edilmiştir. 10.139 sikkelik avarız gelirinin ise nasıl taksim edildiğine dair bilgi olmasa da toplam avarız gelirinden 7.520 sikke eski avarız gelirinden, 2.619 sikke ise yeni avarız gelirinden olduğu ifade edilir. Ayrıca toplam avarız gelirinin 8.139’u sultani, 1.223’ü efrenciye, 173’ü nâkıs, 604’ü ise Sakız cinsindedir¹¹¹⁴.

Rûznâmçe defterine göre sikkelerin hazineye girişte 59 akçe hesabı, ödeme yapıldığı zaman 60 akçe üzerinden hesap edildiğini ifade etmiştik. Ayrıca bazı kayıtlarda sikkelerin bu

¹¹⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 173.

¹¹¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 88, 490.

¹¹¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 490.

¹¹¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 61, 78, 493, 207.

¹¹¹³ Halil Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4 (1985), s. 420-422.

¹¹¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nun 954-955/1547-1548 Mali yılına ait bütçesinde 1 Sultaniye 57 akçe, 1 Efrenciye 55 akçe, 1 Sakız 55 akçe, yarım Efrenciye 29, Hasene-i kurona 48 akçe hesabıyla işlem görmüştür bk. Halil Sahillioğlu, “954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 236.

kaidenin dışında işlem gördüğü de vardır. Bu durumda sikkelerin gerçek değerini hesaplamak mümkün olmadığından rûznâmçe defterinde sikkelerin genel olarak kullanılan ortalama akçe karşılıkları üzerinden altın para toplamının akçe karşılığını kabaca hesaplayabiliriz.

Rûznâmçe defterine göre toplam hasene miktarı ve akçe hesabıyla karşılığı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 3.1 Ordu Hazinesi'nde mevcut para çeşitleri ve miktarı			
Para Çeşidi	Toplam (sikke)	Akçe karşılığı	Toplam (akçe)
Sultaniye	602.311	59	35.536.349
Efrenciye	128.835	59	7.601.265
Nâkıs	3.987	55	219.285
Sakız	2.629	55	144.595
-	7.464	55	410.520
Toplam	745.226	-	43.912.014¹¹¹⁵

Hazinedeki nakdiye (akçe) miktarı ise 35.992.228 akçedir. Bu miktarın 25.920.000 akçesi mukataa, cizye ve diğer gelirlerden (*an-akçe-i mukâta'a ve cizye ve gayrihu*), 4.730.000 akçesi avarız akçesinden, 1.850.000 akçesi beytülmal gelirinden, 1.180.000 akçesi merhum Hadım Süleyman Paşa muhallefâtından, 2.260.000 akçe imaret gelirlerinin fazlalığından müteşekkildir. Söz konusu miktar 50.000 akçelik 678 keseye ve 30.000 akçelik 68 keseye taksim edilmiştir. Dağınık halde bulunan akçe miktarı 52.228'dir. Bunun 10.161 akçesi beytülmal gelirindendir. Süleyman Paşa muhallefâtından olan 42.067 akçe ise 2 kese halindedir.

Rûznâmçe defterine göre yukarıda zikredilen toplam akçe miktarı ve söz konusu yekunun gelir kalemleri tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.2 Ordu Hazinesinin gelir kaynakları	
Gelir	Miktar (Akçe)
Mukataa, cizye ve diğer	25.920.000
Avarız akçesi	4.730.000
Beytülmal akçesi	1.850.000
Süleyman Paşa muhallefâtı	1.180.000
İmaretlerden gelen	2.260.000
Der-pâre (Dağınık para)	52.228
Toplam	35.992.228

Ordu hazinesinde yukarıda zikredilen altın para ve akçelerin haricinde 4.020 dirhem altın külçe (*zer-i sebûke (sebîke)*) mevcuttur.

Rûznâmçe defterinde, ordu hazinesinde mevcut altın para ve akçelerin gelirleri icmal olarak verilmiştir. Buna mukabil defterin ilerleyen bölümlerindeki masraf kayıtları incelendiğinde para keselerinin üzerinde paranın hangi gelir kaleminden geldiğinin yazıldığı anlaşılmaktadır. Defterde herhangi bir kaydın altına ödemenin hangi keseden yapıldığı

¹¹¹⁵ Yaklaşık sayıdır.

yazılırken haliyle keselenmiş paranın temin edildiği gelir kalemi de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sefere tahsis edilen bütçe ile sefer esnasındaki gelirler bu anlamda birbirinden ayrılmaktadır. Bu durum rûznâmçe kâtibinin defter tutuma usulüyle de anlaşılmaktadır. Mesela yeniçerilere ait 955 yılının Masar mevacib kaydına bakıldığında yukarıda izah edilen durum kolaylıkla görülebilir. Mevacib kaydının altına “*an-akçe-i beytü’l-mâl surre 2*”, “*an-cizye-i Sofya surre 1*”, “*an-mukataat-ı Temurhisar surre 1*” şeklinde keselenmiş paraların miktarı ve gelir kalemini de ihtiva edecek şekilde yazıldığı görülür. Bazı keselerin ise “*yazusu bozulmuş*” olduğundan sadece “*surre 17*” şeklinde miktarı verilmiştir¹¹¹⁶.

Ordu hazinesinde paralardan başka gümüş takımların götürüldüğünü ifade etmiştik. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre hazineye muhtelif 379 kıt’a takım olduğu görülür. Söz konusu yekunun yalnız 8 adet dizgin zinciri altın olup diğerleri gümüştü. Listede verilen 8 malzemenin değeri dirhem hesabıyla 28.031’dir¹¹¹⁷.

Tablo 3.3 Ordu hazinesinde mevcut gümüş takımlar

Gümüş Takımlar (Evânî-i Nukre)			
Çeşidi		Birimi	Aded-Kabza
		Kıt’a	Dirhem
Sürahi		50	7.440
Memzûc		30	6.360
Maşraba		33	2.550
Tepsi	Büyük Yuvarlak	2	1.215
	Küçük Yuvarlak	13	2.060
	Derin Yuvarlak	61	4.080
Deve Tabanı kadeh ¹¹¹⁸		101	3.480
Merdâne	Cedid	9	-
Üsküf	Köhne	2	-
Dizgin Zinciri		23 (8’i altın)	-
Dendân-ı mâhî		-	1 kabza
Altın iğne		-	5 aded
Maşraba kapağı		2	-
Mervarid ve Firuze taşlı dizgin		1	-
Alem başlıkları		58	-
Alem bayrağı		3	-
Anber-i ham			846

¹¹¹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 108.

¹¹¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 5.

¹¹¹⁸ Kadehler şeklinden dolayı at kulağı, deve tabanı, dostkânî, hilâlî, rıtl-i girân gibi isimler alır (Cemal Kurnaz, “Câm”, *DİA*, VII, 41).

Hazinede mevcut kıymetlerden bir diğeri hilatlerdir. Rûznâmçe defterine ordu hazinesinde 680 sevb câme mevcuttur. Bunların 54'ü Frengî, 385'i Bursa işi, 241'i İran (Yezdî) işidir. Hanedanın meşruiyeti ve ona bağlılığın bir nişane olan hilat giydirmeye geleneği sefer esnasında da hassasiyetle sürdürülmüştür. Sefer esnasında yararlılık gösterenlere, ordugaha gelerek itaat arz edenlere, elçilere, tayin ve tevcihlerde, taltif, tebrik ve teşvik masadıyla hilat giydirilmiştir. Aynı şekilde sefere katılan paşa ve beylere ordugaha dahil olduklarında ya da seferin hitamında ordudan ayrıldıklarında hilat giydirilmiştir. Rûznâmçe defterindeki kayıtlarda görüleceği üzere inam olarak giydirilen hilatların cinsi, rengi ve diğer teknik hususiyetleri giydirilecek kişinin derecesi ve sefer esnasında ifa ettiği icraata göre değişirdi. Dolayısıyla meşruiyet ve bağlılığın bir temsili olan hilatların aynı zamanda teknik olarak devlet teşrifatında önemli bir yeri vardı. Haliyle ordu hazinesinde yeterli miktarda hilat bulundurulmasına hassasiyet gösterilirdi. Şayet hilat giydirilecek kişinin derecesine uygun cinsten hilat hazinede mevcut değilse aynı derecede daha önce taltif alan kişiden satın alındığı da görülürdü. Bu anlamda devletin tercih ettiği hilat tedarik yöntemi aynı zamanda hilat giydirilenler açısından başka bir gelir kalemiydi¹¹¹⁹. Rûznâmçe defterine göre ordu hazinesinde bulunan câmelerin imal edildiği kumaş cinsi ve işlemlerine göre mevcutları aşağıdaki gibidir¹¹²⁰:

Tablo 3.4 Ordu hazinesinde mevcut mirâhûrî câmeler

Mirâhûrî Câmeler					
Kumaş Türü: Frengî					
Çeşit		Kırmızı	Renkli	Sade	Toplam
Betrâkî dîbâ		-	-	-	6 sevb
Şib		-	-	-	13 sevb
Müzehheb çatma		5 sevb	4 sevb	-	9 sevb
Müzehheb kadife benek		2 sevb	5 sevb	-	7 sevb
Sade kadife		15 sevb	4 sevb	-	19 sevb
Kumaş Türü: Bursa					
Müzehheb çatma	A'lâ	40 sevb	67 sevb	-	107 sevb
	Evsât	26 sevb	43 sevb	-	69 sevb
	Ednâ	25 sevb	36 sevb	-	61 sevb
Müzehheb benek	A'lâ	24 sevb	20 sevb	-	44 sevb
	Evsât	-	25 sevb	-	25 sevb
	Ednâ	5 sevb	8 sevb	-	13 sevb
Hacı Ali münakkaş kadife		-	-	41 sevb	41 sevb
Rişte kadife		-	-	18 sevb	18 sevb
Şûrî		-	-	7 sevb	7 sevb
Kumaş Türü: Yezdî					
Serâser		-	-	21 sevb	21 sevb
Müzehheb çatma		-	-	44 sevb	44 sevb
Müzehheb benek		-	-	54 sevb	54 sevb
Sereng		-	-	89 sevb	89 sevb

¹¹¹⁹ Filiz Karaca, "Hil'at", *DİA*, XVIII, 25-27.

¹¹²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 6.

Sof-1 Ankara	-	-	3 sevb	3 sevb
Kemhâ-i Amasiyye	-	-	30 sevb	30 sevb
Genel toplam				680 sevb

Rûznâmçe defterindeki kayıtlardan hareketle yukarıda zikredilen câmelerin haricinde ordu hazinesinde mevcut bulunan kumaşların imal edildiği yer, çeşit, renk ve ölçü birimlerine göre listesi aşağıdaki gibidir¹¹²¹:

Tablo 3.5 Ordu hazinesinde mevcut kumaş türleri

		Kumaş Türleri		Birim¹¹²²		
Çeşit						
Kumaş Türü: Frengî		Kıt'a	Çub	Rub'	Tak	Diğer
Kırmızı şib		31	1.036	3	-	-
Dibâ	Betrâkî	9	173	1	-	-
	Sâde	9	156	-	-	-
	Müzehheb kırmızı kadife	1	15	4	-	-
Müzehheb Çatma	Betrâkî	Kırmızı dohavî	29	513	2	-
		Renki dohavî	10	139	4	-
		Kırmızı yekhevî	1	13	-	-
		Renkli yekhevî	10	141	3	-
		Sâde	1	13	2	-
Müzehheb Benek	Kırmızı Dohavî	3	40	2	-	-
Sade Venedik kadife	Yekhevî	Kırmızı	9	146	-	-
		Renkli Betrâkî	2	28	-	-
		Sâde	2	29	-	-
		Kırmızı dohavî	4	31	-	-
		Kırmızı yekhevî	61	1.033	-	-
Erguvânî kadife	Yekhevî	Renkli dohavî	1	13	-	-
		Renkli yekhevî	17	225	1	-
Floridîn kadife	Yekhevî	Dohavî	-	13	5	-
		Yekhevî	2	25	2	-
		Kırmızı	-	26	6	-
Floridîn kadife	Yekhevî	Renkli	-	184	4	-
		Kırmızı serâser	1	12	-	-

¹¹²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 7-9. Listenin hazırlanması esnasında kumaşların çeşit, renk, ve ölçü birimlerinin tespitinde yararlanılan kaynaklar şunlardır: Halil İncelik, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008; Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990; Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2-3 (1974), s. 415-466; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, I-II, İstanbul 2000; Ahmet Önal, *Kanunî'nin Son Seferi (Sigetvar 1566)*, İstanbul 2019, s. 345-388; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

¹¹²² Tekstil ürünlerinde ölçü birimi olarak kullanılan kıt'a parça anlamında olsa da nicelik olarak 1 kıt'a'nın 15 İstanbul zira'ına ya da 100 topun 1 kıt'aya denk geldiği ifade edilir. Çub ise zirâ/arşın ile aynı değerdedir. İstanbul kumaş arşını 67,3 cm'dir. Rubu'/Rub ya da urub olarak adlandırılan ölçü birimi ise kumaş ölçümünde kullanılan 68 cm uzunluğundaki çarşı arşınının sekizde biridir. Tak ise kumaş balyası ya da bohçası anlamında kullanıldığı ifade edilir. Kumaş ölçü birimi olarak kullanılan top'un ifade ettiği uzunluk miktarının imal edilen kumaşın cins ve kalitesine göre farklılık arz ettiği; bu anlamda kumaşın kalitesine göre 1 top'un 10, 11, 20 ya da 30 zira olabildiği ifade edilir. Genellikle çukalar için kullanılan pastav ucu yaldızlı çuka topu anlamına gelmekle birlikte 1 pastavın 50 arşın, 32,5 metre olduğu ifade edilir bk. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 145, 152, 158, 161, 163; Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, III, 413-416.

Frengî Müzehheb Atlas	Renkli serâser	4	50	6	-	-
	Kırmızı çatma	5	63	5	-	-
	Kırmızı benek	18	256	2	-	-
	Renkli benek	30	398	-	-	-
Frengî Sâde Atlas	Kırmızı ve Erguvânî	64	1164	3	-	-
	Renkli	127	1857	4	-	-
Frengî Kemha	Kırmızı ve göğevî	31	619	7	-	-
	Renkli	104	1525	2	-	-
Kumaş Türü: İstanbul						
Serâser		5	9	5	42	
Çatma	Kırmızı	-	-	-	5	
	Renkli	-	-	-	4	
Benek	Kırmızı	-	-	-	39	
	Renkli	-	-	-	40	
Sereng		-	-	-	43	
Kadife İstanbul	Müzehheb çatma	-	-	-	1	
	Sade	-	-	-	20	
	Münakkaş	-	-	-	5	
Kumaş Türü: Bursa						
Müzehheb Çatma	A'lâ	Kırmızı			21	
		Renkli			126	
	Evsât	Kırmızı			79	
		Renkli			95	
Müzehheb Benek	A'lâ				45	
	Evsât				5	
	Ednâ				22	
Münakkaş Kadife	Bâ-zemîn				22	
	Fî-zemîn				2	
	Hacı Ali				51	
	Numûne				81	
Kadife Rişte					48	
Bursa Kemha					171	
Şûrî					50	
Bursa Tavet	Kırmızı				25 top	
	Renkli				3 top	
	1 parça		33	1		
Kumaş Türü: Yazdı (İranî)						
Serâser		5	29	6	18	
Müzehheb Çatma		1	9	5	12	
Müzehheb benek		-	-	-	5	
Sereng		-	-	-	57	
Atlas		-	-	-	10	
Kemha		-	-	-	22	
Kumaş Türü: Şâmî						
Atlas		-	-	-	17	-
Mücessem		-	-	-	6	-
(...)		-	-	-	12	
Şah Tavet	Kırmızı ve göğevî	-	-	-	-	4 top
	Renkli	-	-	-	-	26 top
Amasya Kemha		-	-	-	48	
Hindî Kutni		-	-	-	14	
Ankara Sofî		-			5	
Bayrâmî			-	-	19	

Musulî						1
Mısırî ve İskenderânî						15
Alaca						
Kuşak (Miyânbend) Çeşitleri						
Zer-bafîd-ı â'lâ		35				
Yezîdî		10	-	-	-	-
Tokâdî		16	-	-	-	-
Bâbekrî	Evsât	50	-	-	-	-
	Ednâ	137	-	-	-	-
Çuka Çeşitleri						
Skarlat Çuka	Kırmızı	-	301	6	-	180 çeki
	Mor	-	285	4	-	180 çeki
	Siyah	-	79	-	-	80 çeki
Semertan Çuka	Neftî (Koyu Yeşil)	-	75	4		
	Sebz (Yeşil)	-	97	6		
Velençe Çuka	Kırmızı	-	183	-	-	5 kad
(?) Çuka	Kırmızı	-	16	-	-	1 pastav (top)
Mâne(?) Çuka	Sürh (Kızıl)	-	42	6	-	-
	Sebz		37		-	-
	Mor		4	6		-
Sobraman Çuka	Kırmızı	-	23	6	-	-
Londan Çoka	Renkli parça		29			
	Kırmızı ve renkli	-	-	-	-	34 pastav
Kadrine Çuka	Kızıl ve renkli	-	-	-	-	32 pastav
	Kırmızı parça		11	6	-	-
Sarı kumaşı (destar) çeşitleri						
Mermer-i şâhi		30				
Hindgözi		17	134	2		
Hamsenin		10				
Muhayyer		20				
Kandehârî		207				
Renkli Muhayyer		3				

Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre ordu hazinesinde bulunan muhtelif eşyaların listesi aşağıdaki gibidir¹¹²³:

Tablo 3.6 Ordu hazinesinde mevcut ipekli kumaş türleri

İpekli ya da Etekli Çeşitleri		
Çeşit	Kıt'a	Aded
Altın	Misk-i pâlâdin	69
	Kalemkârî	12
	Sâde	38
Gümüş		183
Bahrî kutaz	A'lâ	13
	Evsât	25
Gümüş tuğ başlığı		30
Gümüş toka şerit ve başka parçalar		44
Müzehheb minder örtüsü (Mak'ad)	4	
Venedik işi kadife abâyî	Kırmızı	3

¹¹²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 10

	Sade	2	
Bozdoğan			7 kabza
Kızıl doberman çukadan alem kılıfı		1	
Simat an-kirpas		3	
Hindî alaca peşgir	Cedid	6	
	Ma'mûl	3	
Balmumu		93	
Mühür kapağı (kozak-ı mühr)	Altın	71	
	Gümüş	12	
Seraser ahkâm-ı şerîf kesesi		21	
Ahkâm şerîf kesesi bendi için altın iplik			107
Kağıt			18 deste 432 tabk
Beyaz astar			60 top
Akça kesesi			200 aded
Mühür ipi			93 deste
Boş mum		30	
Alaca bohça		12	
Balık dişi		10	4.100 dirhem

Ordu hazinesinde mevcut kıyafetlerin diğer bir çeşidi kürklerdir. Genellikle Osmanlı piyasasında samur, vaşak, zerdava, kakum, tilki, kursak, sansar, sincap, çılkafa (kurdun ense postu), tavşan, kokarca, çakal, kuzu, kedi kürkleri görülmektedir. Rûznâmçe defterindeki kayıtlarda ise hazineye samur, vaşak, kakum, keremût ve çılkafa kürklerinin mevcut olduğu görülür. Bunlar hayvanların cins ve özelliklerine göre sırt, kafa, nâfe, boyun ve paça kısımlarıyla ya da üç kalitesiyle de sunulabildiği için birim sunulan kısımlarıyla birlikte değerlendirilmiştir¹¹²⁴. Rûznâmçe defterine göre post/kürk çeşitleri ve birimleri aşağıdaki gibidir¹¹²⁵:

Tablo 3.7 Ordu hazinesinde mevcut post çeşitleri

Çeşit		Post Çeşitleri		
		Birim		
		Tahtace	Avâre	Pâre (Çerçe) Dâne
Samur Postu		2	-	Bir miktar 46
Vaşak Postu	Nâfe		1	1-5
	Paça	1		
Kakum Postu		5	5 sevb	
Keremût Postu	Sırt	18	2 sevb	2 kıt'a
	Nâfe	8	1 sevb	
Çılkafa Postu ¹¹²⁶		1	2 sevb	

¹¹²⁴ Filiz Karaca, "Kürk", *DİA*, XXVI, 568.

¹¹²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 10

Bunların haricinde hazinede 1 adet mühürlü ahidnâme sandığı, 1 adet mühürlü alaca kutu mevcuttur.

1. Seferin Finansmanı

1.a Nakdî Gelirler

İkinci İran Seferi'nin finansmanının devletin hangi gelir kalemlerinden ve ne şekilde sağlandığına dair en önemli kaynak tabîi olarak sefer esnasında tutulan rûznâmçe defteridir. Defterdeki gelir kalemlerine bakıldığında sefere çıkan ordunun masrafları için sarfedilen paranın büyük bir kısmının mevcut merkezî hazineden temin edildiği görülür. Rûznâmçe defterine göre finansman üç şekilde sağlanır. İlki sefere çıkan ordunun sefer esnasında ihtiyaçlarının karşılanması için merkezî hazineden temin edilerek orduyla birlikte gönderilen ve ordu hazinesi olarak ifade edilen hazinedir. İkinci İran Seferi'nde ordunun ihtiyaçları için tayin edilen hazinenin miktarı 35.992.228 akçe ve 745.228 sikke hasene (altın para), akçe hesabıyla 43.912.014 akçedir¹¹²⁷. Mevcut ordu hazinesinin haricinde seferin ilerleyen aşamalarında İstanbul'daki hazineden orduya para gönderilmiştir¹¹²⁸.

Seferdeki ordunun finanse edilmesinde takip edilen diğer bir yöntem bazı gelirlerin İstanbul'daki hazineye intikal etmeden doğrudan sefer hazinesine gönderilmesidir. Bu cümleden olarak 7 Rebiülevvel 956/5 Nisan 1549'da Mısır Hazinesi'nden 360.000 sikke sultaniye, 110.000 sikke efrenciye, 30.000 sikke sakız olmak üzere toplamda 500.000 sikke ordu hazinesine gönderilmiştir. Söz konusu yekunun 467.601 sikkesi 953/1546 yılına ait iken 32.399 sikke ise 954/1547 yılına aittir.¹¹²⁹ 23 Cemaziyelevvel 956/19 Haziran 1549'da bu kez Davud Paşa'nın muhalefatından alınan gelirle birlikte Mısır Hazinesi'nden 568.223 sikke ordu hazinesine gönderilmiştir¹¹³⁰. Aynı şekilde Diyarbakır Hazinesi'nden ve Halep Hazinesi'nden ordu hazinesine para gönderildiğine dair kayıtlar mevcuttur¹¹³¹.

Sefer durumlarında Enderun Hazinesi'nden Birun Hazinesi'ne maddî anlamda destek verildiği bilinmektedir. Esasında Birun Hazinesi'nin fazla vermesiyle ortaya çıkan Enderun Hazinesi muhtemelen sefer gibi olağanüstü dönemlerde ihtiyat hazinesi hüviyetini kazanmıştır. Ancak buradan alınan para daha sonra iade edilmekteydi. Bu uygulamanın Kanûnî Sultan

¹¹²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 4.

¹¹²⁸ 5 Safer 956/5 Mart 1549'da Halep kışlağında iken İstanbul'daki hazine-i âmireden 50.000'lik 250 kese (surre) ve 30.000'lik 250 kese halinde toplamda 20.000.000 akçe ordunun ihtiyaçlarına sarf edilmesi için gönderilmiştir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 223) 16 Rebûlâhîr 956'da İstanbul'dan o sırada Halep'te bulunan ordu hazinesine ikinci kez para gönderilmiştir. Buna göre ordu hazinesine 50.000 akçelik 122 kese ve 30.000 akçelik 122 kese olmak üzere toplamda 9.760.000 akçe daha gönderilir (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 310).

¹¹²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 223.

¹¹³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 342.

¹¹³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 90, 183.

Süleyman ve selefleri döneminden itibaren süregeldiği ifade edilir¹¹³². İkinci İran Seferi'nde söz konusu bilgiyi teyit eder şekilde Enderun Hazinesi'nden Birun Hazinesi'ne para aktarılmıştır. 5 Muharrem 956/3 Şubat 1549'da Enderun Hazinesi'nden 50.000 akçelik 30 kese halinde toplamda 1.500.000 akçe Birun Hazinesi'ne teslim edilmiştir¹¹³³. Bunların haricinde sefer esnasında ordu hazinesine getirilen aynî ve nakdî gelirler seferin finansmanını sağlamaktaydı.

Rûznâmçe defterinde gelirler “*el-irâd*” ve “*an-tahvîl*” şeklinde kaydedilmiştir. Yaygın usule göre rûznâmçe defterlerinde gelirler “*el-irâd*” şeklide üst başlık ve hemen altına “*an-tahvîl*” kaydıyla verilmiştir. Bunula birlikte İkinci İran Seferi dönemini ihtiva eden rûznâmçe defterinde “*el-irâd*” şeklinde kaydedilen gelirlerin bir kısmı hazineye yeni giren para değildir. Söz konusu başlıkta gelir olarak kaydedilen paralar yukarıda zikredildiği üzere merkezî hazineden sefer için ayrılarak orduyla birlikte hareket eden hazineden kullanılan paralardır. Rûznâmçe defterindeki uygulamadan görüldüğü üzere ordu hazinesinden para kullanılacağı zaman ilk olarak rûznâmçe kâtibi tarafından deftere girişi yapılırdı. Bu giriş genellikle “*el-irâd an-hızâne-i âmire*” şeklinde başlık atılırdı. Ardından söz konusu başlığın altına hazineden girişi yapılan paranın nakdiye (akçe) ya da hasene (sikke) olarak cinsi, miktarı, kese (surre) sayısı ve keselerin ne kadar paradan oluştuğu yazılırdı. Defterde bu hususta birlik yoktur. Bazı irad kayıtlarında hazineden yalnız girişi yapılan paranın miktarı yazarken bazı kayıtlarda ise sadece kese sayısı veyahut yukarına zikredilen teferruatın tamamı yer alırdı. Bunların haricinde deftere girişi yapılan paraların keseleri üzerinde paranın hangi gelir kaleminden geldiğinin yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum defterde iki şekilde takip edilebilmektedir. Birincisi irad kaydıyla hazineden girişi yapılan paranın toplamı verilir ve altında genellikle 30.000 ya da 50.000 akçelik keselere ayrılan paraların hangi gelir kaleminden temin edildiği belirtilirdi. Meselâ rûznâmçe defterindeki 21 Safer 955/1 Nisan 1548 tarihli irad kaydında hazineden girişi yapılan 50.000 akçenin 952 senesi Prizren cizye gelirine ait olduğuna işaret eder şekilde “*an-akçe-i cizye-i gebrân-ı Prizrin an-vâcib-i sene 952*” şeklinde not düşülmüştür¹¹³⁴. Yine 25 Safer 955/5 Nisan 1548 tarihli irad kaydında hazineden girişi yapılan 150.000 akçeden her 50.000'in Aspirapotam cizyesi, Yanya eşkinci vergisi ve Selanik mukataasından temin edildiği

¹¹³² Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *DİA*, s. 131. Enderun Hazinesi'nden Birun Hazinesi'ne para aktarımı uygulamasının Sultan Süleyman döneminden itibaren uygulandığı Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın Sultan III. Mehmed'e sunduğu telhiste ifade edilmektedir. “...*Merhûm ve mağfûrînleḥ Sultan Süleyman tâbe serâhu hazretleri zemân-ı şerîflerinde ve anlardan mukaddem böyle seferler uzandukda iç hazineden veregelmüşlerdür...*” (Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 33-34).

¹¹³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 206.

¹¹³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

kaydedilmiştir.¹¹³⁵ Aynı şekilde 22 Rebiülevvel 955/1 Mayıs 1548 tarihli irad kaydında hazineden girişi yapılan 1.000.000 akçenin gelir kalemleri hemen altına not düşülmüştür. Söz konusu yekunun temin edildiği gelir kalemleri şöyledir¹¹³⁶:

Gelir Çeşidi	Yer	Miktarı (akçe)	Tahakkuk Tarihi	Sayfa
Cizye	Nev-yaftegân-ı Bâyezid ve Kemah	50.000	10 Şevval	29
Cizye	Sofya	50.000	22 Muharrem	29
Cizye	Malkara	50.000	13 Muharrem	29
Cizye	Rumeli	50.000	18 Zilkade	29
Has	Erdos	50.000	-	29
Mukataa	Selanik	150.000	24 Muharrem	29
Cizye	Lofça	100.000	13 Safer	29
Mukataa	Tırhala	50.000	2 Safer	29
Cizye	Siroz	50.000	6 Safer	29
Cizye	Mostar	50.000	14 Safer	29
Cizye	Moraviçe	50.000	6 Safer	29
Cizye	Yenipazar	50.000	29 Muharrem	29
Mukataa	Aydın	50.000	-	29
Cizye	Avlonya	50.000	14 Safer	29
Cizye	Berkofça	50.000	23 Muharrem	29
Cizye	Zeline	50.000	-	29
Cizye	Timuriçe	6.897	14 Safer	29
Avarız	Timuriçe	43.103	-	29

Yukarıdaki kayıtlardan farklı olarak mevcut ordu hazinesinin hangi gelir kalemlerinden temin edildiğini gösteren ikinci uygulama şöyledir. Rûznâmçe kâtibi ilkinde olduğu gibi irad kaydına sarf edeceği paranın yekununu yazar. Ancak paranın hangi gelir kaleminden temin edildiği irad kaydının altında yer almaz. Bu kez gelirin tespit edildiği kayıtlar hazineden girişi yapılan parayla aynı tarihteki masraf kayıtlarının altında yer alır. Mesela rûznâmçe defterinde 24 Rebiülevvel 955/3 Mayıs 1548 tarihinde hazineden 500.000 akçe ve 10.000 sikke paranın irad kaydı mevcuttur. Ancak bu paraların hangi kalemden temin edildiği yani surre bilgileri mevcut değildir. Buna mukabil buradaki eksiklik hazineden söz konusu para girişiyle aynı tarihteki masraf kayıtlarının altında yer alır¹¹³⁷. Bu iki uygulamanın haricinde hazineden para girişi yapılmadan bazı masraf kayıtlarının altında harcamanın hangi kalemlerden yapıldığını gösteren kayıtlar mevcuttur. Rûznâmçe defterinde yukarıda zikredilen uygulamalara dair çok sayıda örnek vardır. Yine bu bilgilerden hareketle rûznâmçe kâtibinin defter tutma usulüne bakıldığında ordu hazinesinden yapılacak para girişinin sınırını tayin eden durumun yapılacak masrafın miktarı kadar olduğu görülmektedir. Rûznâmçe kâtibinin takip ettiği usuldeki

¹¹³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

¹¹³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 29.

¹¹³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 33.

farklılıklar ordu hazinesinin gelir kalemlerinin tespitini haliyle zorlaştırmaktadır. Sarfedilen paranın hangi gelirden kullanıldığına dair belirsizlik yaratan diğer bir mesele sandık içindeki para keselerinin üzerindeki yazıların silinmesinden kaynaklanır. Zira rûznâmçe defterindeki hem irad hem de masraf kayıtlarında görüleceği üzere verilen bazı surrelerin yalnızca sayısı verilerek “*yazusı bozulmuş olmağın ma ‘lûm olmadı*¹¹³⁸”, “*kisenin hattı bozulmuş*¹¹³⁹”, “*kisenin yazusı bozulmuş*¹¹⁴⁰”, “*kise-i bî-hat*¹¹⁴¹”, “*sandukda yazusı bozulmuş*¹¹⁴²”, “*sandukda kisenin yazusı bozulmuş*¹¹⁴³” şeklinde paranın hangi gelir kaleminden temin edildiğini gösteren yazıların silindiğine işaret edilmektedir. Her hâlükârda hem irad kayıtlarında hem de masraf kayıtlarının altında kullanılan paranın kaynağının bu şekilde verilmesi, takip hususundaki pratikliği ortadan kaldırırsa da rûznâmçe defterinin hemen başında sefere çıkılırken ordu hazinesinin mevcudunda icmal olarak verilen olan mukataa, cizye, avarız, beytülmal ve imaretlerin gelirlerini, bunun haricinde kısmen de olsa İstanbul’dan gönderilen hazinenin gelir kalemlerinin ayrıntısını vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Rûznâmçe defterinde yukarıda zikredildiği üzere irad ya da masraf kayıtlarının altında gelirin nereden temin edildiği ya da masrafın nereden karşılandığı hassasiyetiyle düşülen kayıtlarda aynı zamanda gelirin hazineye ne zaman intikal ettiği başka bir ifadeyle gelirin tahakkuk tarihine dair bilgiler verildiği de görülür. Kayıtlara bakıldığında mevcut ordu hazinesine 5 Safer 956/5 Mart 1549 ve 16 Rebûlâhir 956/14 Mayıs 1549 tarihlerinde İstanbul’dan gönderilen para haricinde orduyla birlikte hareket eden ve rûznâmçe defterinin başında icmal olarak verilen ordu hazinesini teşkil eden gelirlerin daha ziyade 954/1547 yılının Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları ile 955/1548 yılının Muharrem ve Safer aylarında temin edildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle vergilerin sefere çıkılmadan hemen önce İstanbul’a intikal ettiği açıktır. Bu tarihlerden hareketle zikredilen gelirlerin 954-955 yılı bütçesinden temin edildiği düşünülebilir. Zira Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan ve seferin hemen öncesine denk gelen merkezî hazine bütçesinin tarihi 19 Muharrem 954/11 Mart 1547 ile 955 yılı Muharrem ayının son gününe denk gelen 11 Mart 1548 tarihi aralığıdır. Mevcut bilgilerden hareketle sefer hazinesi için taksim edilen gelirlerin 954-955 yılı bütçesinin bir kısmı olduğu değerlendirilebilir. Yine Barkan tarafından yayınlanan bütçedeki bazı meselelere dair sorular sefer esnasında tutulan rûznâmçe defterindeki bilgilerle cevaplanır. Zira Barkan, Mısır vilayeti

¹¹³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 38.

¹¹³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 39.

¹¹⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹¹⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹¹⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 126, 140

¹¹⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 226.

gelirinden doğrudan padişahın iç hazinesi için ödenmesi âdet olan 500.000 altının söz konusu bütçe hesaplarında bulunmadığını ifade eder¹¹⁴⁴. Rûznâmçe defterindeki kayıtlardan hareketle 7 Rebiülevvel 955/16 Nisan 1548 tarihli kayıtta muhtemelen hazine-i âmireye gönderilmesi âdet olan diğer bir ifadeyle Enderun Hazinesi'nin gelirini oluşturan gelirin İstanbul'a gitmeden doğrudan sefer hazinesine intikal ettiği görülür. Tabîi olarak uzun soluklu İran seferlerinde alışkanlıkların değişmesi muhtemeldir.

İkinci İran Seferi'ni ihtiva eden rûznâmçe defterinde gelirleri gösteren diğer bir kayıt tahvil tezkireleridir. Rûznâmçe defterinde mevcut tahvil tezkireleri orduyla birlikte hareket eden ordu hazinesinden sarf edilecek para girişlerinin gösteren irad kayıtlarının haricinde seferin başından sonuna kadar doğrudan sefer hazinesine giren yeni gelirleri gösteren kayıtlardır. Bu gelirler arasında cizye, avarız, mukataa, ağnam, imaret, mevkufat, rüsum-ı beravat ve ahkam-ı şikayet, beytûmal, muhalledat, pişkeş, voynuk, yava ve kaçgun, resmi çift ve bennak, tebdil-i hasene gelirlerinin yanı sıra Mısır, Halep ve Diyarbakır vilayet gelirleri, yapılan masraf ve mevacib ödemelerinden arta kalan ve yeniden hazineye intikal eden bakiyeler, Erzurum, Adilcevaz, Van, Erciş, Kemah, Muş Kalelerinden mevcut mîrî un, arpa ve zahire satışlarından elde edilen paralar ve Enderun Hazinesi'nden Birun Hazinesi'ne aktarılan paralar yer alır. Ayrıca tahvil tezkirelerinde tahvilin kimin sorumluluğunda olduğu, tahakkuk tarihleri, gelirin çeşidi, gelen paranın cinsi ve miktarı söz konusu kayıtlarda yer alır. Yine aynı gelirlerin hazineye girişleri tahvil tezkireleriyle gösterilir.

Tüm bu bilgilerden hareketle İkinci İran Seferi'ni ihtiva eden rûznâmçe defterindeki hem irad hem de tahvil tezkireleri doğrultusunda seferin gelirlerine baktığımızda genel olarak şöyle bir tablo ortaya çıkar.

Tablo 3.8 İkinci İran Seferi gelirlerinin genel tablosu

Para Birimi	Ordu Hazinesinde Mevcut	İstanbul'dan Gönderilen	Enderun Hazinesinden Aktarılan	Seferde Ordu Hazinesine İntikal Eden Gelirler	Toplam
Nakdiye	35.992.228	29.760.000	1.500.000	5.116.877	72.369.105
Sultaniye	602.311			962.382	1.564.693
Efrensiye	128.835			283.870	412.705
Sakız	3.987			70.547	74.534
Nâkız	2.629			20.274	22.903
Akçe-i Şâmî				145.228	145.228
Engürüsiye				242	242
Pâre-i Haleb				232.522	232.522
Diğer	7.464				7.464

¹¹⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, "954-955 (1547-1548) Malî Yılına Âit Bir Osmanlı Bütçesi", s. 222.

Yukarıdaki tablonun akçe hesabıyla karşılığı ise şöyledir:

Tablo 3.9 İkinci İran Seferi hazine gelirlerinin akçe cinsinden karşılığı			
Para Cinsi	Miktarı	Akçe Birimi	Akçe Hesabıyla
Nakdiye/Akçe	72.380.621	-	72.369.105
Sultaniye	1.564.693	59	92.316.887
Efrençiyeye	412.705	59	24.349.595
Sakız	74.534	55	4.099.370
Nâkız	22.903	55	1.259.665
Akça-i Şâmî	145.228	8	1.317.272
Engürisiye	242	55	13.310
Pâre-i Haleb	232.522	2	465.044
Toplam			196.190.248

Rûznâmçe defterinde icmal olarak gelir kalemlerinin verildiği ordu hazinesi ve daha sonra İstanbul'dan orduya gönderilen paraların hangi gelir kalemlerinden temin edildiğine dair hem irad kayıtlarında hem de masraf kayıtlarının altında yer verildiğini ifade etmiştik. Bu bilgilerden hareketle sefere götürülen ve sefer esnasında ordu hazinesine intikal eden gelirlerin kalemlerini tasnif etmek mümkündür.

1.a.1 Mukataa

Osmanlı maliyesinde mukataa, devlete ait bir gelir kaynağının işletilmesi ya da genel olarak gelirlerin tahsil edilmesini ihtiva eden mâlî bir terimdir¹¹⁴⁵. Rûznâmçe defterinde sefere götürülen ordu hazinesinin hangi gelir kalemlerinden meydana geldiğini gösteren kayıtlarda cizye gelirleriyle mukataa gelirleri birlikte verilir. Buna göre ordu hazinesini oluşturan iki önemli gelir kaleminin toplamı 25.920.000 akçedir. Burada genel olarak verilen mukataa miktarının tamamı olmasa da bir kısmının yer, miktar ve tahakkuk tarihine dair bilgiler yine rûznâmçe defterindeki irad ve masraf kayıtlarında bulunur. Mesela Selanik mukataasına ait gelirlerin hazineye intikal tarihi 24 Muharrem 955/5 Mart 1548'dir¹¹⁴⁶. Aydın ve Manisa mukataa gelirlerinin hazineye intikal tarihi 18 Muharrem 955/28 Şubat 1548'dir¹¹⁴⁷. Söz konusu kayıtların tahakkuk tarihlerine bakıldığında mukataa gelirlerinin genellikle 954/1547 ve 955/1548 tarihine ait oldukları görülür. Ayrıca sefer esnasında doğrudan ordu hazinesine gelen 956/1549 yılına ait mukataa gelirleri de mevcuttur. Netice olarak sefere götürülen ordu hazinesi, daha sonra iki sefer İstanbul'dan gönderilen hazinesindeki mukataa gelirleri ve sefer esnasında doğrudan ordu hazinesine intikal eden mukataa gelirlerinin tespit edilen miktarı 16.898.769 akçedir.

¹¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, "Mukataa", *DİA*, XXXI, 129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 2.

¹¹⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

¹¹⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 36.

Tablo 3.10 Ordu hazinesini oluşturan mukataa gelirleri			
Mukataa Türü	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa
Mukataa	Selanik	1.405.468	16, 26, 29, 32, 33, 34, 38, 43, 50, 51, 65, 105, 115, 146, 153, 226, 300, 428, 464
Mukataa	Aydın ve Manisa	928.305	18, 19, 20, 33, 36, 38, 50, 105, 106, 107, 108, 126, 140, 143, 312, 316, 323, 327, 332, 429
Mukataa	Kesriye	50.000	26
Mukataa	Yeni	150.000	26, 143, 255
Hashâ	Erdos	50.000	29
Mukataa	Tırhala	1.050.000	29, 34, 38, 42, 108, 206, 207, 255, 300, 303, 316, 428
Mukataa	Aydın	50.000	29
Mukataa	-	50.000	29
Mukataa-i Sani	İstanbul	50.000	32
Mukataa	Midilli	178.800	33, 109, 428
Bazar Mukataası	İstanbul	20.000	33
Mukataa	Avlonya	400.000	33, 34, 38, 108, 109, 146
Mukataa	Eğriboz	791.873	34, 38, 43, 108, 109, 154, 155, 171, 293, 447
Mukataa	Siroz	950.000	34, 36, 38, 99, 206, 325, 248, 428
Mukataa	Yanya	17.224	34
Mukataa	Gümilcine	200.000	38, 143, 428
Mukataa	Silistre	304.453	38, 206, 300, 316, 428
Mukataa	Aydıncık	50.000	38
Hashâ	Bağdad	29.370	38
Hashâ	Salih	100.000	38, 108
Mukataa	Yanya ve Karlili	50.000	39
Hashâ	Mihaliç	20.091	43
Hashâ	Ayamavra	27.300	50
Mukataa	Vilâyet-i Rûm ¹¹⁴⁸	61.304	57
Hashâ	Havza	15.004	57
Hashâ	Artukabad	350	57
Hashâ	Canik	2.660	57
Mukataa	Karlili	50.000	65
Mukataa	Kütahya	80.000	69, 387
Mukataa	Sidrekapısı	150.000	105, 300, 398
Mukataa	Temurhisar	50.000	108
Hashâ	Kastamonu	150.000	108, 300, 348
Mukataa	Miraka	30.000	133
Mukataa	İnebahtı	100.000	140, 428
Hashâ	Yenişehir	50.000	140
Mukataa	Vilâyet-i Arab ¹¹⁴⁹	5.699.659	183, 210, 214, 225
Mukataa	Manisa	100.000	206, 303

¹¹⁴⁸ Rûm Vilâyetinin mukataa geliri 54.185 akçe, 76 sikke sultaniye, 40 sikke efrenciye ve 6 sikke sakızdan meydana gelirken listeye akçe hesabı karşılığında dahil edilmiştir.

¹¹⁴⁹ Arap Vilâyeti'nin mukataa geliri 63.197 sikke sultaniye, 29.670 sikke efrebiye, 1400 akçe-i Şâmî ve 104.653 pâre-i Halebten meydana gelirken listeye akçe hesabı karşılığı dahil edilmiştir.

Hashâ	Ahyolu	60.000	260
Mukataa	Bursa	70.910	261, 300
Mukataa	Begama ve Karasi	54.942	269, 273
Hashâ	Bayramlı	5.999	274
Mukataa	Ahyolu	50.000	300
Mukataa	Niğbolu	50.000	300
Hamr	Galata	30.000	327
Mukataa	Amid ¹¹⁵⁰	18.160	376
Cemâat-i muhtelife	Eğirdir ¹¹⁵¹	5.487	396
Mukataa	Niksar ¹¹⁵²	5.990	396
Mukataa	Muhtelif ¹¹⁵³	10.000	396
Hashâ	Hama	9.800	406
Hashâ	Şeyzer	15.259	406
Mukataa	İrave	50.000	428
Hashâ	Mihaliç	50.000	428
Mukataa	Hınıs ¹¹⁵⁴	177.000	444
Mukataa	Niğbolu ve Silistre	50.000	447
Hashâ	Aziz	11.140	465
Hashâ	Harburt ¹¹⁵⁵	131.854	314, 320, 325, 340, 344
Memlaha	Gümlcine	30.000	27
Memlaha	Ahyolu	50.000	33
Mehlaha	Selanik	2.000	50
Memlaha	Yenice-i Karasu	30.000	51
Maden	Sidrekapısı	100.000	40, 69
Maden	Rusena	100.000	108, 149
Maden	Kavala	50.000	255
Darbhâne	Novabırda	41.570	40, 42
Darbhâne	İstanbul	885.000	55
Darbhâne	Karasu	50.000	280
Darbhâne	Nevrekop	100.000	300
Gümrük-i İskele	Galata	153.913	39, 228, 303, 448
İskele	Ahyolu	42.552	38
Gümrük	İstanbul	130.000	42, 133, 428
Gümrük	Gelibolu	100.000	256, 428
Gümrük-i hamr	İstanbul	20.000	291
Gümrük-i Sani	İstanbul	191.891	300, 428, 429, 423
Kapan-ı dakik	İstanbul	7.790	29
Zeamet	Barina	8.000	69
Çeltük	Tanşanlı Nehri	50.000	252
Zeamet ve İhtisab	İstanbul		

¹¹⁵⁰ Söz konusu gelir 73 sikke sultaniye, 135 sikke efrenciye ve 736 adet akçe-i Şâmîden meydana gelip listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵¹ Söz konusu gelir 2.671 akçe ve 352 adet akçe-i Şâmîden meydana gelmekte olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵² Söz konusu gelir 1.152 akçe, 76 sikke sultaniye, 6 sikke efrenciyeden meydana gelmekte olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵³ Söz konusu gelir 7.013 akçe, 4 sikke sultaniye, 8 sikke efrenciye, 1 sikke sakız ve 278 adet akçe-i Şâmîden meydana gelmekte olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵⁴ Söz konusu gelir 2.620 sikke sultaniye, 380 sikke efrenciyeden meydana gelmekte olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵⁵ Söz konusu gelir 849 sikke sultaniye, 708 sikke efrenciye, 191 sikke sakız, 32 sikke nâkız, 3.452 adet akçe-i şâmî ve 2 adet engürüsiyeden meydana gelmekte olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

Zeamet	Zeline	50.000	316
Zemaet	Salih	100.000	428
İhtisab	İstanbul	25.000	279
Dellaliye	İstanbul	8.000	291
Selhâne	İstanbul	2.000	291
Pençik	İstanbul	100.000	300
Muhtelif	İstanbul	50.000	428
Bâc-ı pây	İstanbul	50.000	428
Azak	İstanbul	50.000	428
Mahsul-i İskele	Semendire	2.651	248
Toplam		16.898.769	

1.a.2 Cizye

Cizye, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim reayadan alınan baş vergisidir. XVI. yüzyıla kadar bu vergi için haraç kelimesi kullanılırken daha sonra cizye adını almıştır. Cizye vergisinde esas olan nokta mükellefin erkek ve toprak maliki olmasıdır¹¹⁵⁶. Rûznâmçe defterinde sefere götürülen ordu hazinesinin hangi gelir kalemlerinden meydana geldiğini gösteren kayıtlarda cizye gelirlerinin mukataa gelirleri ile birlikte verildiğini yukarıda ifade etmiştik. Söz konusu yekûn 25.920.000 akçedir. Mukataa gelirlerinin tespitinde takip edilen usul cizye gelirlerinin tespiti için de takip edilmiştir. Bu cümleden olarak rûznâmçe defterindeki irad ve masraf kayıtlarında verilen cizye gelirlerine bakıldığında vergilerin hazineye intikal tarihlerinin seferden bir önceki vergi dönemi ve seferden hemen öncesine denk geldiği görülür. Daha doğrusu orduyla birlikte hareket eden hazineye 954/1547 ve 955/1548 yıllarına ait cizye gelirleri mevcutken sonradan İstanbul'dan gönderilen iki ayrı hazineye 956/1549 yılına ait cizye gelirlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla ordu hazinesi ve daha sonra iki defa İstanbul'dan gönderilen hazineye ait cizye gelirlerinin tamamı olmasa da bir kısmı ile sefer esnasında doğrudan ordu hazinesine intikal eden cizye gelirlerinin temin yeri, miktarı ve tahakkuk tarihi tespit edildi. Tespit edilen 9.769.620 akçenin temin edildiği yer bilgileri aşağıdaki listede mevcuttur.

Tablo 3.11 Ordu hazinesini oluşturan cizye gelirleri			
Vergi Türü	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa
Cizye-i Gebrân	Prizren	102.995	16, 38, 108
Cizye	Aspirapotam	50.000	16
Cizye	Resava	30.739	20
Cizye	Midilli	222. 271	21, 264, 303, 367, 368, 429, 464
Cizye	Salihçe	30.000	21
Cizye	Zeline	170.090	26, 27, 29, 37, 38
Cizye	Edirne	200.000	26, 45, 428
Cizye	Köprülü	148.316	26, 428, 447
Cizye	İvranya	50.000	26

¹¹⁵⁶ Halil İnalcık, "Cizye", *DİA*, VIII, 45.

Cizye	Sofya	200.000	29, 108, 149, 182
Cizye	Malkara	50.000	29
Cizye-i Yahudiyan	Rumeli	100.000	29, 38
Cizye	Lofça	250.000	29, 36, 38, 43
Cizye	Siroz	195.939	29, 38, 43, 206
Cizye	Mostar	50.000	29
Cizye	Moraviçe	50.000	29
Cizye	Yenipazar	50.000	29
Cizye	Avlonya	380.000	29, 38, 149, 160, 206, 303
Cizye	Berkofça	250.000	29, 38, 107, 155
Cizye	Timuriçe	150.000	29, 33, 39
Cizye	Vulçitrın	150.000	33, 106, 206
Cizye	Karaferye	130.000	33, 206, 367
Cizye	Priştine	100.000	34, 38
Cizye	İpek	112.500	34, 249
Cizye	Mevrekop	100.000	34, 38
Cizye	Ahyolu	50.000	34
Cizye	Kızılhisar	30.000	35
Cizye	Karine	30.000	35
Cizye-i Gebrân	Filibe	200.000	36, 38, 154, 206
Cizye	Morava	50.000	38
Cizye-i Gebrân	(Yazısı silinmiş)	50.000	38
Cizye	Filorina	100.000	38, 105
Cizye	Erdevin	50.000	38
Cizye	Malişova	50.000	38
Cizye	Srebreniçe	100.000	38
Cizye	Sinan	150.000	38, 105
Cizye	Alacahisar	130.000	38, 368
Cizye	Kalkandelen	100.000	38
Cizye	Modoniç	250.000	38, 42, 51, 108
Cizye	Ohri	180.000	38, 316, 317, 348
Cizye	Sidrekapısı	112.500	18, 38, 281
Cizye	Salih	150.000	38, 447
Cizye	Çitroz	50.000	38
Cizye	İvranya	68.096	38, 160,
Cizye-i Eşkinciyan	Yanya	135.740	16, 38, 106
Cizye	Pojega	200.000	38, 115, 206, 225
Cizye	Nev-yafte	20.000	38
Cizye	Ayamavra	125.618	38, 154, 155, 206, 312
Cizye	Şehirköy	80.000	39, 317
Cizye	Piriçe	28.369	40
Cizye	Belgrad/Engürüs	30.000	41
Cizye-i Gebran	Niş	53.382	48, 279
Cizye-i Gebrân	Nev-yaftegân-ı Trabzon	12.334	49
Cizye	Çurbenek	3.356	51
Cizye-i Voynugân	Alacahisar	50.000	52
Cizye	Veçuva	50.000	65
Cizye-i Voynugân	Filibe ve Silistre	40.113	66
Cizye	Drama	220.000	76, 153, 291, 295, 429, 458

Cizye-i Gebrân	Yanya	104.690	81, 300, 428
Cizye-i Gebrân	Ürgüp	349.374	43, 81, 143, 300, 429
Cizye-i Gebrân	Edirne	65	81
Cizye-i Gebrân	Megalmani	30.000	83
Cizye	-	50.000	105
Cizye	Yazısı silinmiş	50.000	107
Cizye	Üzice	110.000	108, 317
Cizye	Nevrekop	50.000	108
Cizye	Timurhisar	100.000	108, 428
Cizye	Delvine	50.000	108
Cizye-i Eflakân	Bosna	50.000	108
Cizye-i Eflakân	Sirem	50.000	108
Cizye	Foça	50.000	108
Cizye	Beros(?)	49.500	108
Cizye	Usturunça	100.000	140, 428
Cizye	Kesriye	80.000	143, 246
Cizye	-	50.000	143
Cizye	(Yazısı bozulmuş)	50.000	146
Cizye	İlbasan	50.000	151
Cizye	Belgrad/Arnavud	100.000	153, 300
Cizye	Karahisar-ı Şarki	55.563	153, 225
Cizye-i lubeftegan?	Balyabadra	100.000	154, 206
Cizye	Zeline	50.000	206
Cizye	Dubrovnik	50.000	207
Cizye-i Gebrân	Amasya ¹¹⁵⁷	3.247	207
Cizye	(?)	50.000	228
Cizye	Fener	80.000	228, 256
Cizye	Ümerâ-i Sakız	161.329	246, 300
Cizye	-	30.000	246
Cizye	Iskaradin	30.000	246
Cizye-i Lubeftegân	Sirem ve Pojega	50.000	252
Cizye-i Gebrân	Samakov	60.000	260, 367
Cizye-i Gebrân	İskeçe	60.000	269
Cizye-i Gebrân	Debre	23.556	279
Cizye	-	1.000	280
Cizye	Kaladrine	5.674	291
Cizye	Mare	41.000	300
Cizye	Tırhala	30.000	301
Cizye-i Gebrân	Niğbolu	100.000	303, 428
Cizye-i Gebrân	Kratova	100.000	303, 338
Cizye	Kalavarita	30.000	312
Cizye-i Gebrân	Üsküb	100.000	316, 324
Cizye-i Gebrân ¹¹⁵⁸	-	2.950	320
Cizye	Tepedelen	50.000	322
Cizye-i Gebrân	Eğriboz ve Tırhala	30.000	323
Cizye	Alasonya	32.643	327, 387
Cizye	-	30.000	330
Cizye-i Gebrân	-	30.000	336

¹¹⁵⁷ Söz konusu gelir 61 akçe ve 54 sikke sultanîyeden meydana gelmekte olup liste akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁵⁸ Söz konusu gelir 29 sikke sultanîye ve 21 sikke efrençiyeden meydana gelmekte olup akçe hesabıyla listeye dahil edilmiştir.

Cizye	Livadya	100.000	348, 428
Cizye	Saline	60.000	367
Cizye	Morava	29.203	367, 368
Cizye	Yenişehir	30.000	369
Cizye	Morihova	24.060	369
Cizye	Akçahisar	50.000	428
Cizye	Vişegrad	50.000	428
Cizye-i Eflakân	İpek	50.000	428
Cizye-i Gebran	Depedelen	50.000	428
Cizye	Koznik	50.000	447
Cizye-i Gebrân	Belgrad	50.000	447
Cizye-i Gebrân	Moton(?)	50.000	447
Cizye-i Gebrân	Boğdan?	50.000	447
Cizye-i Gebrân	Amasya	149.960	456
Cizye	Halep	15.719	452, 453, 466
Toplam		9.769.620	

1.a.3 Avarız

Ordu hazinesinin gelirlerinden biri de avarızdır. İcmal olarak gelir kalemlerinin verildiği kayıta avarız gelirinin payı hasene ve nakdiye olarak verilir. Avarız gelirlerinin hasene olarak yekunu 10.139 sikke iken söz konusu sikkelerin 8.139'u sultaniye, 1.223'ü efrenciye, 173'ü nâkız ve 604'ü sakızdır. Nakdiye olarak ise 4.730.000 akçedir. Toplam avarız geliri akçe hesabıyla 5.439.985 akçedir. Rûznâmçe defterinde hazineden girişi yapılan paraların temin edildiği yer ve tahakkuk zamanlarına dair avarız gelirlerinde diğer gelirlere göre daha az bilgi verilir. Tahakkuk tarihleri belli olan avarız gelirlerinin ise genellikle 955/1548 yılının Muharrem ve Safer aylarında hazineye intikal ettiği görülür. Bunun yanı sıra avarız gelirlerinin icmal kaydında avarız-ı cedîd ve avarız-ı atîk olarak tasnif edilir. İstanbul'dan defa gönderilen hazinede avarız gelirlerinin payı belli değildir.

Sefer esnasında ordu hazinesine doğrudan intikal eden avarız kayıtları da rûznâmçe defterinde kayıtlıdır. Buna göre 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548 tarihinde Şeyhlü kazasından 34.500 avarız akçe¹¹⁵⁹, 23 Cemaziyelevvel 955/30 Haziran 1548'de Halep vilayetinden 25.000 sikke efrenciye, akçe hesabıyla 1.475.000 akçe¹¹⁶⁰, 19 Muharrem 956/17 Şubat 1549'da İnebahtı'dan 11.540 akçe¹¹⁶¹, 9 Safer 956/9 Mart 1549'da Arap vilayetinden 11.225 sikke sultaniye, akçe hesabıyla 662.275 akçenin¹¹⁶² sefer esnasında hazineye girişi yapılır. Sefer esnasında ordu hazinesine intikal eden avarız akçesi 2.183.315'tir. Mevcut hazinedeki avarız geliri ve sefer esnasında hazineye intikal eden gelir toplandığında tüm sefer boyunca toplam

¹¹⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16

¹¹⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 80

¹¹⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 214

¹¹⁶² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 225

avarız geliri 7.623.300 akçe yapar. Bu toplam içerisinde sadece 2.840.279 avarız akçesinin gelir yeri tespit edilebilmiştir.

Tablo 3.12 Ordu hazinesini oluşturan avarız gelirlerinin temin edildiği bazı yerler			
Vergi Türü	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa
Avarız	Şeyhlü Kazası	34.500	16
Avarız	Timuriçe	43.103	29
Avarız-ı Cedid	Lazkiye	50.000	45
Avarız-ı Cedid	Kesik	27.680	47
Avarız-ı Cedid	Akçahisar	8.875	47
Avarız	Güzelcehisar	39.780	47
Avarız	Varna	10.220	48
Avarız	Halep ¹¹⁶³	1.475.000	80
Avarız	Sidrekapısı ve Selanik	50.000	105
Avarız	Drama	50.000	107
Avarız	Pire	50.000	108
Avarız	Galata	50.000	108
Avarız	Ürgüp	50.000	119
Avarız	Bursa	77.306	149
Avarız	Salih	50.000	151
Avarız	Selanik	50.000	153
Avarız	İnebahtı	11.540	214
Avarız	Vilâyet-i Arap ¹¹⁶⁴	662.275	225
Avarız	Manisa	50.000	228
Toplam		2.840.279	

1.a.4 Âdet-i Ağnam

Âdet-i ağnam küçükbaş hayvanlardan alınan şer'î bir vergidir. Küçükbaş hayvan sahiplerinden alınan verginin miktarı bölgeden bölgeye farklılık arz eder. Mesela Vidin sancağından üç koyundan bir akçe alınırken, İmroz ve Limni adalarında koyun başında bir akçe alınmıştır¹¹⁶⁵. Rûznâmçe defterindeki mevcut bilgilere göre hazine gelirleri içerisinde tespit edilebilen âdet-i ağnam miktarı en az 1.160.719 akçedir. Gelirlerin tahakkuk tarihlerine bakıldığında gelirlerin 954/1547 ve 955/1548 yıllarına ait olduğu anlaşılır.

Tablo 3.13 Ordu hazinesini oluşturan âdet-i ağnam gelirleri			
Vergi	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa
Bâc-ı ağnam	Vize	87.072	27
Adet-i ağnam	Sofya	200.020	69,105, 300
Adet-i ağnam	Yörükân-ı Eğirdir	50.000	76
Adet-i ağnam	Filibe ve Sofya	100.000	81, 107
Adet-i ağnam	Eğriboz	50.000	107
Adet-i Ağnam	Balyabadra	100.000	143, 206
Adet-i Ağnam	Prizrin	50.000	207

¹¹⁶³ Söz konusu gelir 25.500 sikke efrenciye olup akçe hesabıyla listeye dahil edilmiştir.

¹¹⁶⁴ Söz konusu gelir 11.275 sikke sultaniye olup listeye akçe hesabıyla dahil edilmiştir.

¹¹⁶⁵ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, 478.

Adet-i Ağnam	Edirne	35.993	251, 336
Adet-i Ağnam	Üsküb	100.000	256, 301
Adet-i Ağnam	Filiba	100.000	279, 300
Adet-i Ağnam	Nevrekop	27.159	295
Adet-i Ağnam	Yanya	50.000	300
Adet-i Ağnam	Bosna	59.000	300
Adet-i Ağnam	Vulçitrın	150.000	300
Adet-i Ağnam	Eğirdir	1.475	391
Toplam		1.160.719	

1.a.5 Beytülmal

Sefer esnasında vefat eden kişilerin geride bıraktıkları mal varlıkları/terekeleri beytülmal gelirini oluştururdu. Şayet vefat eden kişinin mirasından hak sahibi bir varisi yoksa kalan malın tamamı hazineye intikal ederdi. Bunun haricinde varisi olup da vefat eden ancak o esnada varisi hazır bulunmayanların malları en fazla beş sene muhafaza edilir ve mukabilinde terekenin kırkta biri oranında eminiye vergisi alınır. Askerî sınıftan vefat eden kimselerin mallarına askerî kassamlar bakardı. Malları ise hassa beytülmal emini tarafından kabzedilirdi. İkinci İran Seferi'nde vefat eden askerlerin terakeleri orduda bulunan beytülmal-ı hassa emini tarafından kaydedilmiştir. İkinci İran Seferi'nde beytülmal-ı hassa emini Mehmed b. Hasan, beytülmal-ı hassa kâtibi ise Cihan Bey'dir. Gelirler genellikle bu kişilerin isimleri zikredilerek kaydedilir. Bunların haricinde vefat eden askerlerin terakelerinin kayda geçirilmesinde mensup oldukları eyaletlerin beytülmal emini ve katiplerinin yetkili oldukları görülür. Zira rûznâmçe defterindeki muhallefât kayıtlarında “*emîn-i beytü'l-mâl-ı asker-i vilâyeti Anadolu*” olarak Abdülcélil, “*kâtib-i an-mahsûl-i beytü'l-mâl-ı asker-i vilâyeti Anadolu*” olarak Ahmed Çavuş'un ismi verilir. Aynı şekilde Rumeli askeri beytülmal emini Kasım, kâtibi ise Abdülkadir'dir. Rûznâmçe defterinde günlük gelirlerin haricinde beytülmal gelirleri için müstakil bölümler tutulduğu görülür. Defterin henüz başında “*defter-i rûznâmçe-i beytü'l-mâl*” başlığı altında sefer esnasında daha ziyade 955/1548 yılı Rebiülevvel ve Rebiülâhîr aylarında vefat eden kişilerden beytülmal intikal eden muhallefât gelirleri kayıtlıdır. Buradaki kayıtlara göre söz konusu süreçte 439.653 akçe, 3.729 sikke sultaniye, 3.122 sikke efrenkiye, 5 sikke nâkıs, 1 eşrefiye, 1.821 adet akça-i şâhî ve 162 adet pâre-i Haleb geliri söz konusudur. Beytülmal gelirlerini gösteren asıl kayıtlar ise rûznâmçe defterinin sonunda yer alır. “*Defter-i ruznâmçe-i beytü'l-mâl ki der-sefer-i hümayûn vâki' şüd*” başlığı altında seferin başından sonuna kadar vefat eden kişilerin adı, görevi, bu kişiden hazineye intikal eden paranın cins ve miktarı, söz konusu terekeyi hangi beytülmal emini ve katibinin kabzettığı gibi bilgiler yer alır. Bunun haricinde sefer boyunca beytülmal geliri olarak hazineye

intikal eden toplam yekun (*yekûn-ı vâridât an-beytü 'l-mâl ki der-sefer-i hümayûn vâki 'şüd*) ve söz konusu yekunu oluşturan paraların cins ve miktarını da gösteren bir hesap dökümü vardır. Söz konusu kayda göre beytülmal geliri olarak hazineye intikal eden toplam paranın cins ve miktarı şöyledir.

Tablo 3.14 Sefer döneminde hazineye intikal eden toplam beytülmal geliri			
Paranın Cinsi	Miktarı	Akçe Birimi (fî)	Toplam Akçe
Nakdiye	663.906	-	663.906
Sultâniye	9.228	60	553.680
Efrençkiye	5.175	60	310.500
Nâkıs	29	55	1.595
Sakız	22	58	1.276
Engürüsiye	1	55	55
Eşrefiye	1	40	40
Akça-i şâhî	3.420	8	27.360
Pâre-i Haleb	86	1,5	129
			1.558.541

Beytülmal gelirinden daha sonra varisi ortaya çıkan kimselere yapılan ödemeler vardır. 1.558.541 akçeden 30.906 akçe ile vefat eden kişilerin borçları ödenirken bir kısmı da varislerine intikal etmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere II. İran Seferi esnasında doğrudan hazineye intikal eden beytülmal gelirlerinin haricinde sefere götürülen ordu hazinesinin gelirleri arasında da beytülmal gelirlerinin payı söz konusudur. Rûznâmçe defterinde ordu hazinesinin gelirleri arasında 10.061 akçe ve cinsi belirtilmeden 7.464 sikke hasene gösterilir. Böylelikle hem ordu hazinesi hem de sefer esnasında hazineye dahil olan beytülmal gelirlerinin yekunu 1.568.602 akçe ve 7.464 sikke hasene olur.

1.a.6 Süleyman Paşa'nın Muhallefatı

Rûznâmçe defterinde ordunun sefere giderken yanında götürdüğü ordu hazinesinin gelirlerinden biri Süleyman Paşa'nın muhallefatıdır. Paşa "Hadım" ya da "Tavâşî" lakaplarıyla anılan Süleyman Paşa'dır. Edirne'de bir divan toplantısında padişahın huzurunda Hüsrev Paşa ile tartışan Hadım Süleyman Paşa 28 Kasım 1544'te azledildi. Tekaüde ayrılarak Malkara'da oturması emredildi. Buradaki ikameti esnasında 1547 yılı Eylül ayında vefat etti. Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan seferleri neticesinde önemli miktarda servet sahibi olduğu söylenir¹¹⁶⁶. Rûznâmçe defterine göre Süleyman Paşa'dan ordu hazinesine intikal eden muhallefat gelirleri akçe hesabıyla 3.373.121 akçedir.

Tablo 3.15 Hadım Süleyman Paşa'nın Muhallefat Geliri			
Para Cinsi	Miktarı	Akçe Birimi	Akçe Hesabıyla
Nakdiye	1.180.000		1.222.067
Sultaniye	25.935	59	1.530.165

¹¹⁶⁶ Süleyman Paşa hakkında bk. Erhan Afyoncu, "Süleyman Paşa, Hadım", *DİA*, XXXVIII, 96-98.

Efrenciye	8.549	59	504.391
Sakız	1.168	55	64.240
Nâkız	1.715	55	94.325
Toplam			3.415.188

1.a.7 Vakıf ve İmaret Zevaidi

Herhangi bir vakfın gelirleri meşrutunlehlere verildikten sonra fazlalık/zevâid hazineye intikal ederdi. İkinci İran Seferi'nin ordu hazinesi ve İstanbul'dan gönderilen hazinenin gelirleri arasında ayrıca sefer esnasında doğrudan ordu hazinesine intikal eden para arasında zevaid gelirlerinin olduğu görülür. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre toplam zevâid geliri 1.301.184 akçe, 1.889 sikke sultaniye ve 1.164 sikke efrenciyedir. Akçe hesabıyla toplam gelir 1.481.311 akçedir.

Tablo 3.16 Ordu hazinesini oluşturan bazı zevâid gelirleri			
Gelir Türü	Vakıf/İmaret Adı	Miktar	Sayfa
Zevâid-i Evkaf	Şeyh Ebu'l-İshak	20.000	25
Evkâf-ı Medine-i Münnevve	-	140.053	34, 57, 303, 304
Zevâid-i İmâret	Sultan Bayezid Han/Edirne	330.396	37, 39, 40, 108, 109, 110, 154, 206
Zevâid-i İmâret	Sultan Bayezid Han/İstanbul	350.000	108, 143, 153, 206
Zevâid	Hazret-i Emir/Bursa	100.000	108, 153
Cizye-i İmâret-i	(?)	50.000	108
Zevâid-i Evkaf	-	1.425	109
Zevâid	-	1.500	110
Zevâid-i İmâret	Sultan Murad Han/Edrene	50.000	143
Zevâid	Hazret-i Eyüb	50.000	154
Zevâid-i İmâret	Sultan Selim	50.000	155
Zevâid	Dârü'l-hadis/Edirne	30.000	226
Evkâf-ı Medine-i Münnevve	Ereğli	93.690	239, 262
Evkâf-ı Haremeyn	Diyarbakır ve Musul	116.525	422
Zevâid-i Evkâf	İmâret-i Sultan Bayezid/Amasya	97.722	432

1.a.8 Enderun Hazinesi

Sefer durumlarında Enderun Hazinesi'nden Birun Hazinesi'ne maddî anlamda destek verildiği bilinmektedir. Esasında Bîrun Hazinesi'nin fazla vermesiyle ortaya çıkan Enderun Hazinesi muhtemelen sefer gibi olağanüstü dönemlerde ihtiyat hazinesi gibi kullanılırdı. Ancak buradan alınan para daha sonra iade edilirdi. Uygulamanın Kanûnî Sultan Süleyman ve selefleri

döneminden itibaren süregeldiği ifade edilir¹¹⁶⁷. İkinci İran Seferi’nde söz konusu bilgiyi teyit eder şekilde Enderun Hazinesi’nden Birun Hazinesi’ne para aktarıldı. 5 Muharrem 956/3 Şubat 1549’da Enderun Hazinesi’nden 50.000 akçelik 30 kese halinde toplamda 1.500.000 akçe Birun Hazinesi’ne teslim edildi¹¹⁶⁸.

1.a.9 Mısır İrsaliye Hazinesi

Mısır, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk salyaneli eyaletidir. Osmanlı idaresine dahil olduktan Mısır’ın esas manada merkeze bağlı bir eyalet hüviyetini kazanması geniş yetkilerle Mısır’a gönderilen İbrahim Paşa’nın ıslahatlarıyla mümkün oldu. Eyalet vergilerinden giderler karşılandıktan sonra gelir fazlası irsaliye hazinesi olarak merkeze gönderilirdi. Söz konusu hazine merkeze gönderileceği zaman aynı zamanda vergi yılının gelir-gider muhasebesi ve gönderilen hazinenin gelirlerini bulunduran defterler de merkeze gönderilirdi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar her yıl Mısır’dan gönderilen irsaliye hazinesinin eyalet gelirinin durumuna göre 400.000 altın ile 500.000 altın arasında değişirdi. İkinci İran Seferi esnasında Mısır’dan doğrudan ordu hazinesine iki defa hazine geldi. 7 Rebiülevvel 955/16 Nisan 1548’de Mısır Hazinesi’nden 360.000 sikke sultaniye, 110.000 sikke efrenciye, 30.000 sikke sakız olmak üzere toplamda 500.000 sikke ordu hazinesine intikal etti. Söz konusu yekunun 467.601 sikkesi 953/1546 yılına ait iken 32.399 sikke ise 954/1547 yılına aittir.¹¹⁶⁹ 23 Cemâziyelevvel 956/19 Haziran 1549’da ise bu kez Davud Paşa’nın muhallefâtından kaynaklanan gelirle birlikte Mısır hazinesinden 568.223 sikke ordu hazinesine gönderildi¹¹⁷⁰.

1.a.10 Berat, Ahkam ve Tezkire Resimleri

Rüsûm-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyet ile rüsûm-ı tezkîre olarak ifade edilen resimler bir memuriyete tayin ya da bir gelirden tahsis, tasarruf hakkı ya da muafiyeti gösteren beratlar ile timar beratlarından alınan resimler ile divan ve maliye ile ilgili şikâyetlerden alınan resimlerdir. Rûznâmçe defterinde ordu hazinesi ve daha sonra İstanbul’dan gönderilen hazine söz konusu gelirin payı 510.000 akçe iken sefer esnasında doğrudan ordu hazinesine intikal eden rüsûmun payı 3.328.696 akçedir¹¹⁷¹. Böylelikle tespit edilebilen toplam gelir 3.838.696 akçe olur.

¹¹⁶⁷ Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *DİA*, s. 131. Enderun Hazinesi’nden Birun Hazinesi’ne para aktarımı uygulamasının Sultan Süleyman döneminden itibaren uygulandığı Vezir Yemişçi Hasan Paşa’nın Sultan III. Mehmed’e sunduğu telhistede ifade edilmektedir. “...*Merhûm ve mağfûrinle Sultan Süleyman tâbe serâhu hazretleri zemân-ı şerîflerinde ve anlardan mukaddem böyle seferler uzandukda iç hazineden verelmüşlerdür...*” (Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 33-34).

¹¹⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 206.

¹¹⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 223.

¹¹⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 342.

¹¹⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 21, 25, 33, 34, 34, 36, 38, 42, 49, 54, 68, 75, 83, 95, 108, 114, 125, 132, 140, 146, 149, 185, 188, 190, 193, 194, 197, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 214, 217, 218, 223, 231, 233, 239, 247, 250, 252, 255, 267, 283, 296, 299, 314, 320, 321, 332, 344, 359, 366, 375, 376, 378, 395, 397, 404, 408, 415, 418, 421, 422, 424, 428, 438, 450, 452, 454, 463.

Tablo 3.17 Ordu hazinesini oluşturan berat, ahkam ve tezkire resimleri			
Para Cinsi	Miktar	Akçe Değeri	Akçe Hesabıyla
Nakdiye	2.039.072	-	2.039.072
Sultaniye	7.518	59	443.562
Efrençiyeye	3.325	59	196.175
Sakız	156	55	8.580
Nâkız	165	55	9.075
Akçe-i Şâmî	113.231	8	905.848
Engürüsiye	84	55	4.620
Pâre-i Haleb	115.882	2	231.764
Toplam			3.838.696

1.a.11 Rûsûm-ı Eflakân/Filoriciyân

Filori, Avrupa menşeli paraları ifade ederken aynı zamanda Eflaklı her hane ya da aileden yılda bir sefer alınan vergiyi ifade eder. Rûznâmçe defterinde söz konusu vergi “*rûsûm-ı eflakân*” ve “*rûsûm-ı filoriciyân*” olarak geçer. Buna göre Eflaklı her aile yılda bir defaya mahsus 1 filori vermekle mükelleftir. Osmanlı hakimiyetinden önce Sırlar tarafından uygulanan vergi Osmanlılar tarafından da sürdürülmüştür. Uygulamada cizye ve raiyyet rûsumuna denk olarak değerlendirildiği için Eflaklar her iki vergiden muaf tutuldular. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre ordu hazinesinin gelirleri arasında filori vergisinin payı 450.000 akçedir.

Tablo 3.18 Ordu hazinesini oluşturan rûsûm-ı eflakân gelirleri			
Vergi Türü	Yer	Miktar (Akçe)	Sayfa
Rûsûm-ı Eflakân	Sirem	100.000	33, 206
Rûsûm-ı Eflakân	Nova	150.000	38, 43, 108
Rûsum-ı Eflkân	Bosna	50.000	76
Rûsum-ı filoriciyân	Pojega	150.000	348, 428
Toplam		450.000	

1.a.12 Hazineye Geri Dönenler

Herhangi bir masraf gerekçesiyle hazineden çıkan meblağdan baki kalanının yeniden hazineye intikal etmesi rûznâmçe defterine gelir olarak kaydedilirdi. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre hazineye dönen para miktarı 1.105.194 akçedir¹¹⁷².

Tablo 3.19 Ordu hazinesinden çıkan masraf bakıyesinin hazineye intikali			
Para Cinsi	Miktar	Akçe Birimi	Akçe Hesabıyla
Nakdiye	472.519	-	472.519
Sultaniye	6.823	59	402.557
Efrençiyeye	3.246	59	191.514
Akçe-i Şâmî	3.815	8	30.520

¹¹⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18, 47, 65, 72, 75, 79, 88, 90, 119, 128, 132, 164, 171, 174, 190, 212, 214, 222, 225, 231, 233, 245, 255, 267, 271, 280, 283, 289, 296, 306, 316, 320, 330, 335, 344, 359, 367, 375, 391, 392, 393, 397, 398, 400, 404, 406, 407, 432, 438, 452, 465, 466.

Pâre-i Haleb	4.042	2	8.084
Toplam			1.105.194

1.a.13 Mîrî Zahîre Satışı

İkinci İran Seferi'nde devletin iki defa talep ettiği nüzûl Doğu serhaddindeki kalelerdeki ambarlarda depolanmıştır. Söz konusu kaleler arasında Erzurum, Hasankale, Hınıs, Özil, Adilcevaz, Kemah, Van, Muş ve Erciş Kalesi vardı. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre kale ambarlarında bulunan un, arpa ve zahîreler askerî sınıf ve saray hizmetlilerine satılmıştır. Yapılan zahire satışlarından 1.808.804 akçe, 3.452 sikke sultaniye, 1.432 sikke efrenciye, 81 sikke sakız, 44 sikke nâkız, 1039 adet akçe-i şâmî, 8 sikke engürüsiye ve 1.403 adet pâre-i Haleb elde edilmiştir. Gelirin akçe hesabıyla karşılığı 2.110.709 akçedir.

Tablo 3.20 Mîrî zahîre satışlarıyla elde edilen gelirler				
Gelir	Satın Alan	Satılan Yer	Miktar	Sayfa
Zahîre-i mîrî	-	Hınıs Kalesi	12.653	75
Bahâ-i zahîre	-	Erzurum Kalesi	398.321	77
Bahâ-i şa'îr	-	-	68.979	79
Bahâ-i dakîk	-	Erzurum Kalesi	18.071	79
Bahâ-i dakîk ve revgân-ı sâde	-	Hasan Kale	3.657	79
Bahâ-i dakîk	-	Erzurum Kalesi	13.201	79
Bahâ-i zahîre	-	Erzurum Kalesi	127.279	79
Bahâ-i zahîre	-	Erzurum Kalesi	26.228	79
Bahâ-i şa'îr	-	Avnik Kalesi	6.840	80
Bahâ-i şa'îr	-	Erzurum Kalesi	18.000	84
Bahâ-i şa'îr	-	Erzurum Kalesi	640	88
Bahâ-i dakîk ve mîrî	-	Adilcevaz Kalesi	549.197	88
Bahâ-i zahîre	-	Adilcevaz Kalesi	11.950	96
Bahâ-i dakîk ve şa'îr	Dergâh-ı âli çavuşları	Adilcevaz Kalesi	11.692	96
Bahâ-i nüzûl	Sağ ulufeciler	Tebriz	13.898	96
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	16.598	114
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	6.646	114
Bahâ-i şa'îr ve zahîre	-	Kemah Kalesi	9.705	116
Bahâ-i zahîre	Silahdarlar	Adilcevaz Kalesi	12.540	116
Bahâ-i nüzûl	-	Van Kalesi	459.599	116
Bahâ-i zahîre	-	Adilcevaz Kalesi	26.221	116
Bahâ-i zahîre	Sol garipler	-	3.984	116
Bahâ-i zahîre	Sağ garipler	-	4.212	116
Bahâ-i zahîre	Ebnâ-i sipâhiyân	Adilcevaz Kalesi	17.916	119
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	180	119
Bahâ-i dakîk ve şa'îr	Sağ ulufeciler	-	11.638	128
Bahâ-i dakîk	-	Muş Kalesi	1.615	128
Bahâ-i dakîk	Kapıcılar	Muş Kalesi	1.210	128

Bahâ-i dakîk	Sağ ulufecileri	Muş Kalesi	2.150	128
Bahâ-i dakîk	Silahdarlar	Adilcevaz Kalesi	8.390	128
Bahâ-i dakîk	Asker	Muş Kalesi	1.591	128
Bahâ-i dakîk	Zevvaklar	Muş Kalesi	380	128
Bahâ-i dakîk	Sağ ulufeciler	Muş Kalesi	2.515	128
Bahâ-i dakîk	Anadolu Kazaskeri ve bazı timarlı sipahiler	Muş Kalesi	1.045	128
Bahâ-i dakîk	Müteferrika ve zevvak	Muş Kalesi	1.856	128
Bahâ-i dakîk	Ebnâ-i sipâhiyân	Muş Kalesi	6.734	128
Bahâ-i dakîk	Top arabacıları	Muş Kalesi	2.565	128
Bahâ-i nüzûl	-	-	96.379	140
Bahâ-i dakîk	Sol garipler	Muş Kalesi	1.300	142
Bahâ-i şa'îr	-	Erzurum Kalesi	9.132	146
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	5.861	146
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	29.664	146
Bahâ-i şa'îr	-	Erzurum Kalesi	6.000	146
Bahâ-i dakîk	Asker	Erciş Kalesi	10.300	149
Bahâ-i şa'îr	-	Adilcevaz Kalesi	1.020	164
Bahâ-i dakîk	Sancakbeyleri	Muş Kalesi	12.400	164
Bahâ-i şa'îr	Sol ulufeciler	Adilcevaz Kalesi	1.695	167
Bahâ-i şa'îr	Sağ garipler	Adilcevaz Kalesi	1.755	167
Bahâ-i şa'îr	Sol garipler	Adilcevaz Kalesi	1.660	167
Bahâ-i şa'îr	Sağ ulufeciler	Adilcevaz Kalesi	10.700	167
Bahâ-i şa'îr ve dakîk	Ebnâ-i sipâhiyân	-	16.226	167
Bahâ-i şa'îr	Ebnâ-i sipâhiyân	Adilcevaz Kalesi	6.285	167
Bahâ-i şa'îr	Silahdarlar	Adilcevaz Kalesi	5.225	171
Bahâ-i şa'îr	-	Erzurum Kalesi	3.275	239
Bahâ-i nüzûl	-	-	1.153	252
Bahâ-i şa'îr	Sol ulufeciler	Adilcevaz Kalesi	4.068	262
Bahâ-i dakîk	Rikabı hümayun ağaları ve dergâh- ı âlî çavuşları	Muş Kalesi	1.740	274
Bahâ-i dakîk	-	Muş Kalesi	400	310
Bahâ-i dakîk	-	Muş Kalesi	1.230	391
Bahâ-i dakîk	Sol garipler	Muş Kalesi	25	392
Bahâ-i dakîk	Rüstem Paşa'nın adamları	Muş Kalesi	3.320	450
Toplam			2.110.709	

1.a.14 Diğer

Ordu hazinesine intikal eden diğer gelirlerin miktarı, 78.236 akçe, 36.654 sikke hasene (13.269 sikke sultaniye, 995 sikke efrenkiye, 104 sikke sakız, 16 sikke nâkız, 20.240 adet akçe-i şâmî, 30 sikke engürüsiye ve 4.651 adet pâre-i Haleb)'dir. Gelirlerin akçe hesabı karşılığı 1.298.382 akçedir. Diğer gelirler arasında muhtelif sebeplerle hazineye giren paralar vardır. Sefer esnasında Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa tarafından eyalet askerlerine dağıtılmak üzere hazineden borç olarak alınan paraların bir kısmı ödendi. Bu hususta 11.000 sikke sultaniye,

akçe hesabıyla 649.000 akçe hazineye teslim edildi¹¹⁷³. Sefer esnasında ordu hazinesine intikal eden bazı vergiler bu başlıkta verilir. Bunlar arasında ispençe¹¹⁷⁴, bahâ-i mürde¹¹⁷⁵, mahsûl-i yava ve kaçgun¹¹⁷⁶, Uluyörük cemaatinden alınan resimler¹¹⁷⁷, kefâlet¹¹⁷⁸, mevkufat¹¹⁷⁹, Ermeni marhasaların verdikleri pişkeşler¹¹⁸⁰, Sultan’a sunulacak pişkeşler için hazineden alınan malzemelerin bedelleri¹¹⁸¹, hasene tebdili¹¹⁸² ve muhtelif gelirlerdir¹¹⁸³.

1.b Aynî Gelirler

Teşrifatın her alanda hissedildiği Osmanlı İmparatorluğu’nda başta padişah olmak üzere diğer devlet adamlarına çeşitli vesilelerle pişkeş adı altında hediyeler sunulurdu. Fatih Kanunnâmesi’nde de zikredilen hediye takdim etme geleneği olarak pişkeş Sultan Süleyman döneminden itibaren âdet haline geldi. Taht değişikliğinde, bayram ve düğünlerde, devlet adamları tarafından padişah adına düzenlenen ziyafetlerde padişaha pişkeş sunuldu. Başlarda bir büyüğe hediye sunma geleneği olarak başlayan pişkeş daha sonra herhangi bir göreve tayin edilen kişilerin zorunlu olarak vermesi gereken bir karşılık olarak anlam kazandı. Beylerbeyi, sancakbeyi, eyalet defterdarı, vakıf tevliyeti gibi vazifelere getirilenlerden pişkeş alındı. Bu anlamda pişkeş sadece padişaha değil caize adı altında veziriazama da verildi. Hediyeler arasında bir miktar nakit para, genel anlamda evânî-i nukre olarak zikredilen gümüş şamdan, maşraba, sürahi, tepsi, ibrik, gülâbdan, memzûc gibi takımlar, kıymetli maden ve süslü taşlarla teçhiz silah ve koşum takımları bunlarında haricinde değerli kumaşlar vardı. Ulemanın sunduğu pişkeşler arasında kitaplar da mevcuttu¹¹⁸⁴.

Yukarıda ifade edildiği üzere olağan süreçte çeşitli vesilelerle padişaha pişkeş takdim etme geleneğinin seferlerde de devam etti. Sefer esnasında göreve getirilen, padişahı herhangi bir menzilde karşılayan, sefer esnasında ordugahta huzura çıkan devlet adamları, yerel beyler ya da elçiler pişkeş sundular. Pişkeş sunan şehzade, paşa ve beylerin takdim ettikleri hediyelerin genel olarak birbirleriyle aynı ürün ve miktarda olduğu görülür. Bu durum tesadüfî bir halden ziyade pişkeş temini hususunda yapılagelen bir uygulamaya işaret eder. Sultan’a verilen

¹¹⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 153, 264.

¹¹⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 38.

¹¹⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 225, 262.

¹¹⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 197, 267, 364, 399, 400, 456.

¹¹⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 415, 423.

¹¹⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 212, 350.

¹¹⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 335.

¹¹⁸⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 299, 414, 424, 454.

¹¹⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 72, 79, 362, 421.

¹¹⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 183.

¹¹⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 41, 40, 84, 108, 149, 264, 280, 290, 296, 330, 335, 342, 375, 376, 391, 452.

¹¹⁸⁴ Filiz Karaca, “Pişkeş”, DİA, XXXIV, 294.

pişkeşlerin bir kısmı ordu hazinesinde mevcut evâni-i nukre olarak zikredilen gümüş takımlar ile kıymetli kumaşlardır. Söz konusu malzemeler pişkeş verecek devlet adamları tarafından hazineden satın alınarak Sultan'a sunulurdu. Öncesinde ya da sonrasında pişkeşi takdim eden devlet adamı hazineye söz konusu malzemelerin ücretini öderdi. Bu hususta yapılan ödemelere dair rûznâmçe defterinde kayıtlar mevcuttur. Sultan'a takdim edilen malzemeler tekrar hazineye intikal eder ve aynı süreç ve uygulama başka bir devlet görevlisinin takdim edeceği pişkeş sunma işleminde yürütülür. İkinci İran Seferi esnasında Sultan'a takdim edilen pişkeşler arasında genel olarak köle, kıymetli kumaşlar, gümüş takımlar, at, deve koyun, bal, sade yağ gibi ürünler vardı. Bunların haricinde aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere Hind tacirlerinden Hâce Şemseddin ve Mekke Şerifi Ebu Nümei'nin takdim ettiği pişkeşler diğerlerinden ayrılır.

İkinci İran Seferi esnasında Şehzade Selim, Şehzade Bayezid ve Şehzade Mustafa ordugaha gelerek Sultan'ı karşıladı. Söz konusu karşılamalar gerçekleştikten sonra şehzade ve maiyetleri tarafından Sultan'a hediyeler takdim edildi. Sefer boyunca Şehzade Selim ve Şehzade Mustafa ordugaha birer kez dahil oldu. Şehzade Bayezid ise seferin başında sancak sınırlarına dahil olan Sultan Süleyman'ı karşılaması, Halep kışlağında iken Sultan'ın çağırısı üzerine av şenliğine dahil olması ve ordunun dönüşü esnasında Ulukışla menzilinde Sultan'ı tekrar karşılaması dolayısıyla üç kez ordugaha dahil oldu. Ancak şehzadelerin tamamı yalnız bir defaya mahsus Sultan'a pişkeşlerini takdim ettiler. Şehzadelerin Sultan'a sundukların hediyelerin neredeyse aynıdır. Bu durum yukarıda izah edildiği gibi malzemelerin çoğunun hazineden temin edilmesinden kaynaklanmaktadır. Takdim edilen hediyeler arasında diğerlerinden farklı olanlar şehzade hocalarının takdim ettikleri kitaplardır. Şehzade Selim'in Hocası Mevlânâ Şemseddin tarafından Sultan'a 1 cilt tezhiple Kur'ân-ı Kerîm, 1 cilt Kitâb-ı Dâire-i Hazret-i Ali, 1 cilt tezhipli Dîvân-ı Hüsrev ve Dehlevî, 1 cilt Hamse-i Nizâmî hediye etti. Şehzade Bayezid'in Hocası Mevlânâ Cafer Efendi ise 1 cilt Mesnevî, 1 cilt Dîvân-ı Hafız, 1 cilt Kitâb-ı Sad Hikem ve 1 cilt Fütühât-ı Şam kitaplarını hediye etti. Seferin hemen başında sancak sınırlarına dahil olan Sultan'ı karşılamak üzere hareket eden ve daha sonra pişkeşlerini takdim eden şehzadelerin sundukları hediyeler ile sefer boyunca devlet adamları, yerel beyler ve elçiler tarafından Sultan'a takdim edilen hediyelerin listesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.21 Ordugaha Gelen Şehzade Selim ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler¹¹⁸⁵

Tablo 3.21 Ordugaha Gelen Şehzade Selim ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler ¹¹⁸⁵											
Hediyeyi Sunan	Hediyenin Cinsi	Hediyenin Birimi									
		Cilt	Kıt'a	Tak	Kad	Çub	Rub'	Dirhem	Nefer	Res	Katar
Şehzade Selim	Sûrahi		9					1.355			
	Memzuc		9					2.235			
	Gılman								9		
	Serâser-i İstanbul			9							
	Frengî Dibâ			4		51	5				
	Frengî Atlas			4		51	5				
	İstanbul Atlas				9						
	Frengî Müzehheb Kadife				6						
	Frengî Sade Kadife				4						
	Bursa Kadife			4							
	Frengî Kemha				9						
	Yezîdî Çatma			9							
	Destar-ı mütenevvia		18								
	Bursa Müzehheb Atlas Benek			9							
	Esb									9	
Lala Cafer Bey	Esb									4	
Hoca Mevlânâ Şemseddin	Kitap	4									
	Bursa Sereng			2							
	Şâmî Atlas			2							
	Bursa Kemha			2							
	Şah Benek			2							

¹¹⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 17.

Tablo 3.22 Ordugaha Gelen Şehzade Bayezid ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler ¹¹⁸⁶								
Hediyeyi Sunan	Hediyenin Cinsi	Hediyenin Birimi						
		Cilt	Kıt'a	Tak	Kad	Res	Katar	C
Şehzade Bayezid	Sürahi		10					
	Frengî Sade Kadife				10			
	İstanbul Seraser			10				
	İstanbul Müzehheb Benek			10				
	Frengî Sade Kemha		10					
	Frengî Sade Atlas		10					
	Bursa Çatma			10				
	Sereng-i mütenevvia			10				
	Münakkaş Hacı Ali			10				
	Suyuf-ı Ankara	10						
	Destar-ı Karahârî	10						
	Esb					20		
	Şütüran						4	
	Çakır							10
	Zağanos							10
	Av Kuşları	(?)						2
		Balaban						2
Lala Mehmed Bey	Esb					4		
Defterdar Sinan Bey	Şütüran						5	
Hoca Mevlânâ Cafer Efendi	Kitap	4						

¹¹⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 25

Tablo 3.23 Ordugaha Gelen Şehzade Mustafa ve Maiyetinin Sunduğu Hediyeler¹¹⁸⁷

Hediyeyi Sunan	Hediyenin Cinsi	Hediyenin Birimi									
		Kıt'a	Tak	Kad	Çub	Rub'	Dirhem	Nefer	Res	Katar	C
Şehzade Mustafa	Maşraba	15					1.285				
	Dubrovnik Akdah	15					1.220				
	Tepsi	15					1.035				
	İstanbul Seraser	15					715				
	İstanbul ve Bursa Şah Benek		15								
	Amasya Sereng		15								
	Frengî Atlas		15								
	Sâde Frengî Kemha			15							
	Bursa Evsat Kadife Çatma			15							
	Bursa Edna Kadife Benek		15								
	Bursa Kehma		15								
	Münakkaş Hacı Ali		15								
	Yezidi Kutni		15								
	Bursa Kadife Rîşte		15								
	Esb							23			
	Şütüran									5	
	Av Kuşları	İspir Çakırı									6
		Zağonos									8
Lala Sunullah Efendi	Frengî Kemha			7							
	Bursa Kadife Çatma		2								
	Bursa Kadife Benek		1								
	Esb							3			
Defterdar Ferruh Bey	Seraser		5								
	Amasya Sereng		2								
	Amasya Kemha		1								
	Esb							1			

¹¹⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 49.

Tablo 3.24 Devlet Adamları, Yerel Beyler ve Elçilerin Sunduğu Hediyeler

Hediye Sunan	Görevi	Hediyenin Çeşidi	Hediyenin Birimi						Sayfa
			Tak	Kad	Res	Kıyye	Kıt'a	Aded	Katar
Pîrî Paşa veled-i Razaman	Adana Sancakbeyi	Bursa A'lâ Renkli Müzehheb Çatma	1						64
		Bursa Evsât Sürh Müzehheb Çatma	3						
		Bursa Evsât Renkli Müzehheb Çatma	2						
		Bursa Alâ Sürh Müzehheb Benek	3						
		Bursa Alâ Renkli Müzehheb Benek	3						
		Bursa Evsât Renkli Müzehheb Benek	2						
		Bursa Ednâ Renkli Müzehheb Benek	1						
Ali Paşa	Sâbık Erzurum Beylerbeyi	Yezdî Çatma	4						64
		Yezdî Sürh Benek	3						
		Yezdî Renkli Benek	4						
		Yezdî Renkli Kemha	9						
		Yezdî Sürh Atlas	1						
		Yezdî Renkli Atlas	2						
		Yezdî Renkli Kutni	3						
Cemşid Bey	Palu Sancakbeyi	Esb			9				66
		Gılman			9				
		Esb			4				
		Revğân-ı Sâde				200			
		Asel				200			
Temurtaş Bey	Cemşid Bey'in oğlu	Esb			1				
Mehmed Şah	Maraş Zaimi	Esb			1				
Soylu	Gürcü Emiri	Ağnam			100				
		Revğân-ı Sâde				2			
		İstanbul Seraser	9						

Mehmed Paşa	Karaman Beylerbeyi	İstanbul Çatma	9		
		İstanbul Şahbenek	9		
		Acem Sereng	9		
		Bursa Kemha	9		
		Şâmî Atlas	9		
		Şâmî Kutni	9		
Ulama Paşa	Erzurum Beylerbeyi	Esb	4		68
Hızır Paşa	Rûm Beylerbeyi	Esb	4		
Mustafa Paşa	Dulkadir Beylerbeyi	Esb	7		
Allahverdi Bey	Kızıuşan Sancakbeyi	Esb	1		
		Revgân-ı sâde		100	
		Asel		50	
Ali Paşa	Anadolu Beylerbeyi	Sûrahi			
		Maşraba			
		Tepsi			
		Akdah			
		İstanbul Seraser	9		
		İstanbul Şahbenk	9		
		Acem Sereng	9		72
		Yezdî Atlas	9		
		Yezdî Kemha	9		
		Yezdî Kutni	9		
		Ankara Subuf	9		
		Kandeharî destar		9	
		Acem Kâlîçe		3	
		Esb	9		
		Seraser	9		
		İstanbul Benek	9		
		Sereng	9		

Mirza Mehmed Bey veled-i Şirvanşah	Trabzon Sancakbeyi	Kemha	9	77
		Sûrahi	9	
		Maşraba	9	
		Tepsi	9	
		Akdah	9	
		Kandeharî destar	9	
		Gılman		
Hâce Şemseddin	Tâcirân-ı Hind	Küçük Sandık	1	220
		Destar	220	
		Peşgir	20	
		Miyanbend	40	
		Dultar	10	
		Bayramî Devât-ı abâdî	10	
		Destimal	107	
		Kırtas-ı devât-ı abâdâ	9	
		Hindi Murabba	7	
Frânçis	Şam Balyosu	Renkli Serâser	8	221
		Çatma Seraser	8	
		Müzehheb Çatma	3	
		Müzehheb Benek	4	
		Sereng	11	
		Müzehheb Atlas	2	
Mehmed Bey	Gazze Sancakbeyi	Esb	5	222
		İstanbul Seraser	5	
		Bursa Benek	5	
		Bursa Kadife Çatma	3	
		Bursa Kadife Benek	2	
		Acem Sereng	5	
		Şâmî Atlas	5	

		Bursa Kemha	5		
		Şâmî Kemha	5		
		Şütüran		4	
		Frengî Kırmızı Kadife	2		
Pirî Paşa	Şam Beylerbeyi	Destar		7	
		Frengî Atlas	4		231
		Renkli Frengî Kemha	4		
		Şâmî Atlas		4	
		Sereng	5		
Mir İbrahim Bey	Kürt Emiri	Esb		2	
		Zağar		2	231
Hüseyin Bey	Sabık Kudüs-i Şerif Sancakbeyi	Esb		3	242
		Esb		3	
		İstanbul Seraser	1		
		İstanbul Benek	2		
		Renkli Yekhevî Frengî Kadife	1		
Osman Paşa	Halep Beylerbeyi	Renkli Sade Frengî Kemha	3		245
		Renkli Sade Frengî Atlas	3		
		Acem Sereng	3		
		Şâmî Atlas	5		
		Destar		7	
Elkas Mirza		Küçük Altın Hançer			258
Seyyid Ebu Nüme	Mekke Şerifi	Perde-i Bâb-ı Mekke		1	
		Esb	2		
		Buhur-ı âlî-Anber-Misk		10	
		(?) Misk		1	3
		Esb	15		

Ahmed	veled-i Ebu Nümeý	Destar	260	275
		Miyanbend	4	
		Hindî Peşgir	3	
		Hindî Veleh	10	
Bereket veled-i Midliç		Esb	3	306
Seyfeddin	Arap Emiri	Esb	2	329
Piyale Bey	Arap Emiri	Esb	2	330
Temurtaş Bey	veled-i Cemşid Bey	Esb	2	378
Kaytmas Bey	Vasat Sanvakhbeyi	Esb	2	414
Davud Bey	Bitlis Sancakhbeyi	Sürahi	5	
		Devetabanı Akdah	5	
		İstanbul Seraser	5	
		İstanbul Benek	5	421
		Acem Sereng	5	
		Şâmî Atlas	5	
		Şâmî Kutni	5	
		Destar	5	
Nasır Bey	Birâder-i Bedir Bey	Esb	2	427
Hüseyin Bey	Sabık Derbenek Sancakhbeyi	Esb	3	450

2. Seferin Masrafları

Osmanlı İmparatorluğu'nda sefer kararı alındıktan hemen sonra ihtiyaç kalemleri belirlenerek hazırlıklar başlandı. Seferin yönü ve süresine göre belirlenen ihtiyaçlar ve iş kalemleri farklılık arz ederdi. Haliyle ihtiyaçlara bağlı olarak yapılan masraflar da çeşitlilik gösterirdi. Doğrudan sefer masrafı olarak ifade edilmese de sefere katılan asker ve saray hizmetlilerinin maaşlarının eksiksiz ödenmesi, askerle birlikte orduda binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların iaşelerinin temini, mühimmat ve erzakın nakli, bu hususta yapılan yol ve köprü tamirleri, seferde yararlılık gösterenlere ve kazanılan başarılarla karşı askere verilen aynî ve nakdî inamlar genel mahiyette seferin masraf kalemlerini oluşturmaktaydı. Osmanlı sefer organizasyonunda her ne kadar muhtemel masraf kalemleri belli olsa da imparatorluğun askerî teşkilatlanması, seferin hazırlık aşaması ve sefer esnasında yapılan masrafların tamamını görmeye müsaade etmemekteydi. Zira Osmanlı ordusunun nicelik olarak neredeyse üçte ikisini oluşturan eyalet askerlerinin genel giderlerdeki payı bilinmemektedir. Osmanlı sefer organizasyonlarındaki masrafların tespiti daha ziyade merkezî hazineden yapılan harcamaları gösteren ya da sefer esnasında tutulan rûznâmçe defterlerinden tespit edilebilmiştir.

İkinci İran Seferi'ne ait ordunun İstanbul'dan hareketiyle birlikte gelir ve giderlerin günlük olarak tutulduğu rûznâmçe defteri mevcuttur. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara istinaden sefer esnasında aynî ve nakdî olarak yapılan masraf kalemlerinin ne olduğu ve miktarı tespit edilebilmiştir. Rûznâmçe defterinde masraflar genel olarak “el-masraf” başlığı altında verilmiştir. Söz konusu genel başlık “mevâcib”, “teslim”, “in‘âm”, “âdet”, “be-cihet”, “tasadduk”, “teşrîf”, “mübayaa” gibi alt başlıklara ayrılır. Buradaki kayıtlara göre İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusuna ait masrafları aynî ve nakdî olarak ikiye ayırmak mümkündür. Nakdi masraflar arasında sefere katılan asker ve saray hizmetlilerinin maaşları, sefer esnasında yararlılık gösterenlere verilen inamlar, cebehâne, ıstabl-ı âmire ve matbâh-ı âmire masrafları, tamir ve tasadduk masrafları, sefer esnasında aynî ve nakdî olarak verilen âdetler, hazineden verilen borçlar, hazineden Sultan'a verilen paralar, sefer esnasında yapılan alımlar, zarara uğrayan reyanın haklarının tazmin edilmesi ve diğer masraflar yer alır. Aynî masraflar ise seferde yararlılık gösteren ve vazife tevcih edilenlere verilen hilat ile merkez ordusu ve saray hizmetlilerine verilmesi âdet olan malzemeler yer alır.

Tablo 3.25 İkinci İran Seferi'nin genel masraf kalemleri ve bunların toplam masrafa oranları		
Masraf Türü	Miktar (Akçe)	Oranı
Mevâcib	124.751.347	%70,10
İn‘âmât	18.192.430	%10,21
Şehzadelere Verilen İnamlar	6.000.000	%3,36
Cebelhâne Masrafları	1.568.365	%0,88

Matbah Masrafı	2.856.009	%1,60
Istabl-ı Âmire Masrafı	5.562.007	%3,12
Borç Verilen	5.502.000	%3,08
Hazineden Sultan'a Verilen Paralar	650.000	%0,36
Tasadduk	227.020	%0,12
Tamir Masrafları	1.824.164	%1,02
Reayanın Zararlarının Karşılanması	172.000	%0,09
Mübayaa	151.838	%0,08
Âdet Masrafları	686.160	%0,38
Diğer Masraflar	9.975.700	%5,60
Toplam	178.119.040	

2.a Nakdî Masraflar

2.a.1 Maaşlar

Sefer masraflarının en büyük ve en önemli bölümünü sefere katılan merkez ordusu ve saray hizmetlilerine ödenen maaşlar oluşturmaktadır. Seferde asker ve saray hizmetlilerine ödenen maaşlar üçer aylık mevaciclerle ödenmiştir. Yalnız içoğlanları, peyk ve müşaherehoran zümresine ödemelerin aylık yapıldığı görülmektedir. Söz konusu mevacicler 955/1548 yılına ait Masar (Muharrem, Safer, Rebiülevvel), Recec (Rebiülahir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir), Reşen (Receb, Şaban, Ramazan), Lezez (Şevval, Zilkâde, Zilhicce) ve 956/1549 yılına ait Masar, Recec ve Reşen dönemlerine ait maaşlardan meydana gelmektedir. Rûznâmçe defterinde askerî sınıf ve saray hizmetlilerine yapılan ödemeler 956/1549 yılının Reşen mevacibiyle nihayete ererken içoğlanları, peyk ve müşaherehoran zümrelerine ödemeler aylık yapıldığı için defterde 956/1549 yılının Şevval ayına ait maaş ödemeleri de bulunmaktadır.

Sefere katılan zümrelerin maaşları ordu hazinesinden karşılanmıştır. Rûznâmçe defterindeki diğer masraf kayıtlarında olduğu gibi mevacic kayıtlarında da ödemelerin ordu hazinesini teşkil eden hangi gelir kaleminden sağlandığı kaydedilmiştir. Mesela yeniçerilere ait 955/1548 yılı Masar mevacibi 3.549.594 akçedir. Söz konusu mevacic kaydının altına düşülen kayda göre masrafın 1.573.625 akçesinin cizye, 1.354.453 akçesinin mukataa, 150.000 akçesinin avarız ve 421.922 akçesinin iskele, rûsûm-ı berevât gibi diğer gelirlerden temin edilmiştir. Defterdeki kayıtlara göre yeniçeri askerlerine yapılan maaş ödemeleri tek seferde ve düzenlidir. Diğer askerî zümreler ve saray hizmetlilerine yapılan maaş ödemelerinin ise bazı dönemlerde tamamına tek seferde değil birkaç seferde yapıldığı görülür. Ancak söz konusu durum hazinedeki herhangi bir eksiklik ya da aksaklıktan ziyade ödeme esnasında asker veya saray hizmetlilerinin tam olarak bulunup bulunmadığı ile alakalı bir durumdur. Bu haliyle sefer esnasında maaş ödemelerinde bir olumsuzluk yaşandığına dair bir kayıt söz konusu değildir.

Rûznâmçe defterlerindeki sefere katılanlara ödemelerinin aksamadan kendi mevacib dönemlerinde yapıldığı görülmektedir.

Seferin ilerleyen dönemlerinde ele geçirilen kalelere gönderilen yeniçeri ve topçu neferlerine maaş ödemeleri ayrıca yapılır. Bitlis Kalesi'ndeki 50 nefer nöbetçi yeniçeriye 955/1548 yılı Recec mevâcibi için 4.500 akçe ödenmiştir¹¹⁸⁸. Van, Amik, Adilcevaz, Bağdat, Özil Kalelerinde bulunan 955 yeniçeri neferine 955/1548 yılı Reşen mevacibi için 85.950 akçe ödenmiştir¹¹⁸⁹. Aynı yılın Lezez mevacibi için Van, Amik Adilcevaz, Bağdat, Avrik ve Bitlis Kalelerinde nöbetçi 1.105 yeniçeri için 135.950 akçe ödenmiştir¹¹⁹⁰. 956/1549 yılının Masar mevacibi için Van, Amik, Adilcevaz, Özil ve Bitlis Kalelerindeki nöbetçi 980 yeniçeri için 88.200 akçe¹¹⁹¹, Recec mevacibi için 976 yeniçeriye 87.660 akçe¹¹⁹², Reşen mevacibi için 726 yeniçeriye 65.340 akçe ödenmiştir¹¹⁹³. Son olarak rûznâmçe defterinde Van Kalesi'nde 237 yeniçeri, Adilcevaz Kalesi'nde 178 yeniçeri, Özil Kalesi'nde 76 yeniçeri için toplamda 44.190 akçenin Lezez mevacibi ödendiği kayıtlıdır¹¹⁹⁴. Netice itibariyle rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre yeni fethedilen kalelerin yanı sıra mevcut kalelerde muhafaza maksadıyla nöbetçi olarak bırakılan yeniçerilere 955 ve 956 yıllarındaki 6 mevacib dönemine ait maaş ödemesi için 475.290 akçe ödeme yapılır.

Tablo 3.26 İkinci İran Seferi'nde kalelerdeki nöbetçi yeniçerilere yapılan maaş ödemeleri

Kale	955 Yılı				956 Yılı							
	Reşen		Lezez		Masar		Recce		Reşen		Lezez	
	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar
Van	500	45.000	500	45.000	500	45.000	496	44.460	250	22.500	237	21.330
Amik	50	4.500	50	4.500	50	4.500	50	4.500	50	4.500	-	-
Adilcevaz	200	18.000	200	18.000	200	18.000	200	18.000	200	18.000	178	16.020
Bağdat	125	11.250	125	11.250	-	-	-	-	-	-	-	-
Avrik	80	7.200	80	7.200	80	7.200	80	7.200	80	7.200	76	6.840
Bitlis	-	-	150	13.500	150	13.500	150	13.500	146	13.140	-	-
Toplam	955	85.950	1.105	99.450	980	88.200	976	87.660	726	65.340	491	44.190

Yaklaşık iki yıla yakın bir dönemi kapsayan İkinci İran Seferi'nde merkez ordusunda askerlerin bir kısmının Mehmed Paşa ile Bağdat'a gönderilirken söz konusu askerin mevacib ödemeleri Mehmed Paşa ve Bağdat Hazinesi'ne teslim edilmiştir. İlk olarak Mehmed Paşa'ya

¹¹⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 124.

¹¹⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 109, 113, 114, 125.

¹¹⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 152.

¹¹⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 207.

¹¹⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 301.

¹¹⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 359.

¹¹⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 428, 431.

2.274 neferin (1.501 yeniçeri, 385 sağ garip, 376 sol garip, 2 bölük ağası, 2 bölük katibi, 1 hazine katibi, 1 çavuş, 3 hazinedar ve mehteran, 3 deve sürücüsü) 955/1548 yılı Lezez ve 956/1549 yılı Masar mevacibi için 2.499.548 akçe teslim edilir. Daha sonra Bağdat gönüllüleri ve diğer işler için Bağdat Hazinesi'ne 25.000 sikke (10.000 efrenciye, 15.000 sultaniye) akçe hesabıyla 2.000.000 akçe gönderilir¹¹⁹⁵. 2 Rebiülevvel 956/31 Mart 1549'da bazı işler için Mehmed Paşa'ya 2.000 sikke (127 sultaniye, 1873 efrenciye) akçe hesabıyla 120 akçe daha gönderilir. Ancak 1 Şaban 956/25 Ağustos 1549'da Mehmed Paşa'ya gönderilen fermada söz konusu altınların Mehmed Paşa'nın yanında bulunan kulların mevacibine harcanması istenir¹¹⁹⁶. 25 Cemaziyelahir 956/21 Temmuz 1549'da Mehmed Paşa'nın maiyetindeki merkez ordusuna mensup neferlere 956/1549 yılının Recec mevacibi ödenir. Yukarıda bazı işler için gönderildiği ifade edilse de daha sonra gönderilen fermada kul mevacibi için harcanılması ferman olunun 2.000 sikkenin yanı sıra Mehmed Paşa'ya eksik kalan mevacibler için 390.712 akçe daha gönderilir¹¹⁹⁷. 25 Cemaziyelahir/21 Temmuz tarihli mevacib kaydına göre Mehmed Paşa'nın yanında bulunan 2.305 nefere (1.440 yeniçeri, 418 sağ garip, 390 sol garip, 25 sipahi, 12 silahdar, 1 sağ ulufeci, 6 sol ulufeci 2 sol garip ağası, 2 sol garip katibi, 1 teşrifâtî, 1 çavuş, 1 hazinedar, 3 deve sürücüsü, 6 çadır mehteri ve nakkal) 1.440.427 akçe ödenir¹¹⁹⁸. Son olarak Mehmed Paşa'nın maiyetinde Bağdat'ta bulunan 2.306 nefere (1.385 yeniçeri, 423 sağ garip, 379 sol garip, 23 sipahi, 11 Silahdar, 1 sağ ulufeci, 6 sol ulufeci, 30 topçu, 38 top arabacı, 2 ağa, 1 çavuş, 1 hazine katibi, 1 hazinedar, 5 nefer çadır mehteri, deve sürücüsü ve nakkal) 1.400.329 akçe ödenir¹¹⁹⁹. Netice itibariyle sefer esnasında kışlak ve muhafaza maksadıyla Bağdat'a gönderine Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan askerlerin mevacibi için toplamda 6.000.327 akçe ödeme yapılır¹²⁰⁰.

¹¹⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 172, 174.

¹¹⁹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 255. 1 Şaban 956 tarihli masraf kaydında Mehmed Paşa'nın yanında bulunan merkez ordusunun mevacibi için sarf edilecek para için şu not düşülür: *"bundan evvel sene 956 Rebiülevvelî'nin ikinci gününde Mehmed Paşa Hazretlerine bazı mühimmât için 2.000 altın irsâl olunmuş idi. Sarf olunmayup mevcûd olmağın zikr olunan 2.000 sikke altın bu mevâcibe (956 Recec) virilmek fermân olundu"* bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 386

¹¹⁹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 386

¹¹⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 360

¹¹⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 447-448.

¹²⁰⁰ Söz konusu yekuna 956 yılı Recec mevacibi için gönderilen 2.000 sikke (120.000 akçe) ve 390.000 akçe dahildir.

Tablo 3.27 Mehmed Paşa'nın Maiyetinde Bulunan Merkez Ordusunun Maaş Ödemeleri

Sınıf	955 Yılı		956 Yılı			
	Lezez Masar		Recec		Reşen	
	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar
Yeniçeriler	1.501	1.103.772	1.440	528.831	1.385	512.166
Sağ Garipler	385	786.612	418	424.910	423	413.649
Sol Garipler	376	696.747	390	383.296	379	351.433
Sipahiler	-	-	25	48.586	23	46.993
Silahdardârlar	-	-	12	17.169	11	15.576
Sağ Ulufeciciler	-	-	1	885	1	885
Sol Ulufeciler	-	-	6	5.487	6	5.487
Topçular	-	-	-	-	30	14.469
Top Arabacıları	-	-	-	-	38	11.903
Diğer	12	61.728	13	31.263	10	27.768
Toplam	2.274	2.648.859	2.305	1.440.427	2.306	1.400.329

Van Kalesi'nin fethinden sonra kalede yeniçerilerin haricinde topçu zümresinden askerler de bırakılır. Rûznâmçe defterinde topçu cemaatine yapılan mevacib ödemelerinin haricinde hem Van Kalesi hem de diğer kalelerde bulunan askerin mevaciblerine dair ayrı kayıtlar vardır. Van Kalesi'nde bulunan 54 nefer topçunun 955/1548 yılı Reşen mevâcibi için 22.488 akçe ödenir¹²⁰¹. Aynı askerin Lezez mevacibi muhtemelen genel sayının için de hesaplanır. Zira genel mevcuda verilen mevacib kaydının hemen altında kalelerde nöbetçi olan topçuların sadece nafaka ücreti yer alır. Buna göre Van Kalesi'nde bulunan 54 nefere 3 aylık olarak 4860 akçe, Adilcevaz Kalesi'nde bulunan 8 nefere 5 ay 2 günlük 1216 akçe, Bitlis Kalesi'nde bulunan 11 nefere 4 aylık 1300 akçe, Erciş Kalesi'nde bulunan 6 nefere 5 aylık 900 akçe, Amid Kalesi'nde bulunan 40 nefere 3.600 akçe verilir¹²⁰². Rûznâmçe defterinde 956/1549 yılı Masar mevacibi için Van Kalesi'ndeki 47 nefer topçu için mevacib masrafı verilmeden 4.230 akçe nafaka bedeli verilir¹²⁰³. Yine Van Kalesi'nde bulunan 53 nefere Recce mevacibi muhtemelen nafaka bedeli dâhim olmadan 19.647 akçe¹²⁰⁴, Reşen mevacibi ise 23.664 akçe olarak verilir¹²⁰⁵. Bunlardan başka 956/1549 yılı Reşen mevacibi için o esnada Erzurum Kalesi'nde bulunan ve nöbet vazifesinde olan topçular için 41.152 akçe ödenir¹²⁰⁶. Bu şekilde kalede bulunan topçulara verilen akçe toplamda 123.057 akçe tutar.

¹²⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 154.

¹²⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 228.

¹²⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 303.

¹²⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 361.

¹²⁰⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 430.

¹²⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 449.

Tablo 3.28 Kalelerde bulunan topçulara verilen maaşlar

	955 Yılı				956 Yılı			
	Reşen		Muhtelif aylara ait nafakalar		Masar		Recec	
Kale	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar	Nefer Sayısı	Miktar
Van	54	22.488	54	4.860	47	4.230	53	19.647
Adilcevaz	-	-	8	1.216	-	-	-	-
Bitlis	-	-	11	1.300	-	-	-	-
Erciş	-	-	6	900	-	-	-	-
Amid	-	-	40	3.600	-	-	-	-
Erzurum	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	54	22.488	119	11.876	47	4.230	53	19.647

Rûznâmçe defterinde Rumeli vilayetinden gelen lağımcılara yapılan maaş ödemelerine dair iki mevacib kaydı vardır. 11 Cemâziyelevvel 955/18 Haziran 1548 tarihli kayda göre 19 nefer lağımcıya 4560 akçe¹²⁰⁷, 29 Receb 956 tarihli ikinci mevacib kaydında ise 15 nefere 10.000 akçe verilir¹²⁰⁸.

Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre 955/1548 yılının tamamı ve 956/1549 yılının ilk üç mevacib döneminde yapılan maaş ödemelerinde sefere katılan asker ve saray hizmetlilerine ödenen toplam akçe miktarı 99.419.255 akçedir. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre mevacib dönemlerine göre toplam maaş giderlerine bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo ortaya çıkar.

Tablo 3.29 Mevacib dönemlerine göre toplam maaş giderleri

955 Yılı				956 Yılı		
Masar	Recec	Reşen	Lezez	Masar	Recec	Reşen
14.886.544	14.235.410	13.338.079	14.068.230	14.864.082	14.134.802	13.953.675

Sefer döneminde yapılan maaş ödemelerinde sefere katılan askere ödenen toplam maaş miktarı 78.957.767 akçedir. Sefere katılan saray hizmetlilerine ödenen maaş miktarı ise 20.446.786 akçedir. Sefere katılan tüm vazifeliler içerisinde en fazla ödeme yapılan askerî grup yeniçerilerdir. Söz konusu süreçte yukarıda zikredilen kalelerdeki nöbetçi ve Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan yeniçeriler de dahil olmak üzere sefere katılan tüm yeniçerilere ödenen maaş toplamı 26.395.718 akçedir. Cebecilere 1.229.347 akçe, topçulara 1.541.891 akçe, top arabacılarına 1.101.480 akçe, kapıkulu sipahilerine 20.506.205 akçe, Silahdarlara 14.821.645 akçe, sağ ulufecilere 4.483.270 akçe, sol ulufecilere 3.485.551 akçe, sağ gariplere 2.845.330

¹²⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 70.

¹²⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 382.

akçe, sol gariplere 2.547.330 akçe ödeme yapılır. Sefere katılan saray hizmetlileri içerisinde en fazla ödeme yapılan hizmet gurubu ise ıstab-ı âmire hizmetlileridir. Tüm sefer boyunca söz konusu gruba toplamda 8.284.499 akçe ödene yapılır. Aynı şekilde Enderun oğlanları ya da içoğlanlarına 1.320.658 akçe, kapıcılara 1.089.517 akçe, baltacılara 43.740 akçe, matbah-ı amire hizmetlilerine 743.413 akçe, hayme mehtercilerine 825.487 akçe, alem mehtercilerine 718,699 akçe, hassa terzilerine 139.473 akçe, hilat terzilerine 140.239 akçe, çakırcılara 352.181 akçe, şahincilere 279.749 akçe, atmacacılara 36.001 akçe, müşaherehoran zümresine 6.904.526 akçe, ehli hirefe 416.068 akçe, sakalara 52.105 akçe, peyklere 100.190 akçe ödeme yapılır.

Rûznâmçe defterinde Van Kalesi'nin fethinden hemen sonra 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de kaledeki mustahfız, gönüllü ve garip mevâcibleri için İskender Paşa'ya 50.000 sikke, akçe hesabıyla 3.000.000 akçe teslim edilir¹²⁰⁹. Yine defterde doğrudan İkinci İran Seferi ile ilgili olmasa da Budin vilayetindeki kalelerde vazifeli mustahfız, gönüllü, garip, kul taifesi ve martolosların mevâcibleri için 220.000 sikke (171.730 sultaniye, 48.270 efrenciye), akçe hesabıyla 14.300.000 gönderildiğine dair masraf kaydı mevcuttur¹²¹⁰. Aynı şekilde 8 Cemâziyelâhir 956/4 Temmuz 1549'da Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya Elkas'la birlikte Irak-ı Acem yağmasına katılan gönüllülerin mevâcibi için 50.000 sikke (10.000 nâkıs, 40.000 sakız) gönderilse de 27 Receb 956/21 Ağustos 1549'da söz konusu miktar eksiksiz Hazîne-i Âmire'ye geri döner¹²¹¹. 28 Ramazan 956/20 Ekim 1549'da Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya Van Kalesi'ndeki vazifelilerin mevâcibi için 82.716 sikke (40.000 sikke efrenciye 10'ar binlik 4 kese halinde, 40.000 sikke sakız 10'ar binlik 4 kese halinde, 2.172 sikke dağınık paradan) akçe hesabıyla 6.617.280 gönderilir¹²¹².

Netice itibariyle yukarıda zikredildiği üzere sefere katılan asker ve saray hizmetlilerine yapılan 99.419.255 akçeye, İskender Paşa'ya iki farklı zamanda gönderilen toplamda 10.617.280 akçe, lağımcılara ödenen 14.560 akçe, Budin vilayetine gönderilen 14.300.000 akçe, Lûristan emirlerinin salyânesi için Diyarbekir Defterdarı Hasan Çelebi'ye gönderilen 240.000 akçe ve maaşlarını diğer gruplardan farklı olarak aylık olarak alan içoğlanları, müşaherehoran ve peykların 956 yılı Şevval ayı maaşı olan 160.252 akçe de dahil edildiğinde sefer müddetince toplam maaş giderinin 124.751.347 akçe olduğu görülür.

¹²⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹²¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 184.

¹²¹¹ “bâz-be-hızâne-i âmire amed âme an-yed-i hazret-i Hayreddin Bey efendi defterdâr-ı hızâne-i âmire fî 27 Recebû'l-mürecceb sene 956, 50.000 sikke tamamen”, bk BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 350.

¹²¹² 8 Zilkâde 956'da söz konusu miktarın eksiksiz teslim olduğuna dair arz gelerek temessükât kesesine konulduğu belirtilir bk. BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 430.

Tablo 3.30 İkinci İran Seferi'nde Merkezi Ordu ve Saray Hizmetlilerine Yapılan Maaş Ödemeleri

Sınıf	955 Yılı				956 Yılı		
	Masar	Recec	Reşen	Lezez	Masar	Recec	Reşen
Yeniçeriler	3.557.310	3.608.213	3.554.425	2.972.589	3.379.577	3.381.754	3.326.291
Cebeciler	179.590	176.265	175.051	169.575	186.780	170.618	171.468
Topçular	211.646	231.231	173.602	214.526	281.974	148.521	127.396
Top Arabacıları	179.893	183.028	182.353	111.061	109.209	162.565	161.468
Sipahiler	3.374.633	3.030.449	2.397.905	2.852.446	3.463.828	2.676.124	2.615.241
Silahdarlar	2.708.054	2.056.403	1.997.890	2.133.923	1.805.261	2.097.942	1.989.427
Sağ Ulufeciler	731.673	674.352	588.705	657.448	660.176	591.490	577.656
Sol Ulufeciler	598.910	530.146	438.786	497.873	491.302	464.395	453.165
Sağ Garipler	443.985	394.533	358.317	7.434	3.087	4.439	1.239
Sol Garipler	395.732	394.487	323.555	-	2.079	-	-
İçoğlanları	125.730	192.420	192.516	251.200	188.100	185.910	184.782
Kapıcılar		160.008	150.892	151.472	152.670	153.815	141.954
Baltacılar	178.706	7.650	7.650	7.110	7.110	7.110	7.110
Istabl-ı Amire Hiz.	1.280.286	1.160.000	1.316.700	1.235.751	1.095.785	1.134.816	1.061.161
Matbah-ı Amire Hiz.	121.643	123.147	5.943	129.342	120.094	121.291	121.953
Hayme Mehtercileri	100.000	123.192	121.911	123.867	121.948	118.457	116.112
Alem Mehtercileri	108.356	105.138	106.731	89.252	109.536	100.182	99.504
Hassa Terzileri	21.148	19.425	18.408	19.043	20.001	20.385	21.063
Hilat Terzileri	19.706	20.133	20.133	18.673	21.328	19.779	20.487
Çakırcılar	30.090	15.399	15.334	138.453	29.390	22.302	101.213
Şahinciler	19.318	13.612	10.310	127.351	36.578	30.095	42.485
Atmacacılar	6.447	5.487	3.229	5.398	8.582	4.159	2.699
Müşaherehoran	419.311	927.546	986.669	636.800	1.072.040	866.208	996.193
Ehl-i Hiref	56.373	60.091	60.002	58.231	59.432	60.261	61.678

Sakalar	7.478	7.674	7.743	9.301	6.546	6.637	6.726
Peykler	10.526	15.381	14.881	14.355	14.809	15.519	14.719

2.a.2 İnâmât

İkinci İran Seferi'nde Osmanlı ordusunun Tebriz'e girişi büyük bir başarı olarak telakki edilerek 23 Cemâziyelâhir 955/30 Temmuz 1548'de Tebriz'e giren orduda yer alan merkez ordusu ve saray hizmetlilerine inâm olarak para dağıtıldı¹²¹³. Söz konusu tarihte gerçekleştirilen dağıtımda kimlere ne kadar para verildiğine dair kayıtlar defterin düzenli akışında yer alan sayfalarında değil sonunda yer verilmiştir. Ayrıca sondaki inam dağıtılan isim ve miktarı havî masraf kayıtlarının haricinde yine defterin sonunda söz konusu tarihte dağıtılan inamın bilançosu yer alır¹²¹⁴. Listedeki isimlere ödemelerin daha ziyade efrenciye cinsi (1 efrenciye = 60 akçe) altın sikkelerle yapıldığı görülür. Eksik veya küsuratlar akçe ile tamamlanır. Yapılan hesaplamalara göre Tebriz'de inam olarak dağıtılan para miktarı 17.540.130 akçedir. Listeye göre söz konusu yekundan vezirlere 400.000 akçe, Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya 54.000 akçe, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerine toplam 54.000 akçe, Anadolu ve Rumeli defterdarına 36.000 akçe, Tevkî Mustafa Bey'e 18.000 akçe, ordudaki ağa ve kethüdalara 233.800 akçe verilir. Merkez ordusundan inam dağıtımı esnasında hazır bulunan 8.009 nefer yeniçerinin her birine 15 sikkeden toplamda 120.135 sikke, akçe hesabıyla 7.208.100 akçe verilir. Bunun haricinde yolda *marîz ve bî-mecâl* olan, Bitlis ve Adilcevaz Kaleleri'nde mufazada kalan, bunlardan başka eksik olan toplamda 304 nefer yeniçeriye yeniçeri ağası Pertev Ağa'nın tezkiresiyle 4.856 sikke, akçe hesabıyla 291.360 akçe daha verilir¹²¹⁵. İnâm dağıtımı esnasında Tebriz'de bulunan 460 nefer cebeci ve o sırada Adilvecaz Kalesi'nde kalan 1 nefer cebeciye toplamda 6.705 sikke, akçe hesabıyla 402.300 akçe verilir¹²¹⁶. Orduda mevcut 494 nefer top arabacısı ve Van muhasarasında Ulama Paşa'nın yanında olan 24 nefer top arabacısına toplamda 4.312 sikke (+30 akçe), akçe hesabıyla 258.750 akçe ödenir¹²¹⁷. Aynı şekilde Tebriz'de bulunan 423 nefer topçu ve o esnada Van ve Adilcevaz Kaleleri'nde top döküm hizmetinde bulunan 50 nefer topçu dahil 473 nefer topçu neferine 7.095 sikke, akçe hesabıyla 425.700 akçe verilir¹²¹⁸. Kapıkulu süvarilerinden 1.800 nefer sipahinin her birine 15'er akçeden 27.000 sikke, akçe hesabıyla 1.620.000 akçe¹²¹⁹, 1.852 Silahdar neferinin her birine 15'er akçeden 27.780 sikke (+49 kesr-i

¹²¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 496-508: "*Defter-i in'âmât-ı âmme ki der-sefer-i Tebriz vâki' şüde fi evâhir-i şehri Cemâziyelâhir sene 955*"

¹²¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. ?

¹²¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498, 508.

¹²¹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499, 508.

¹²¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499, 507.

¹²¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499, 507. Tebriz'deki inam dağıtımı esnasında topçu neferi mevcudunun 424 olduğu ifade edilse de altına düşülen şerhte 1 topçu neferinin vefatı sebebiyle inam olarak verilen 15 sikkenin 24 Şaban 955'te hazineye geri döndüğü belirtilir. Bu sebeple hesap Tebriz'de bulunan 423 nefer ile Van ve Adilcevaz Kalelerinde bulunan 50 nefer topçu üzerinden yapılmıştır (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 499)

¹²¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. ?; BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

surre), akçe hesabıyla 1.669.740 akçe¹²²⁰, 714 sağ ulufeci neferinin her birine 15'er akçeden 10.710 sikke (+56 kesr-i surre), akçe hesabıyla 645.960 akçe¹²²¹, 547 nefer sol ulufecinin her birine 15'er akçeden 8.205 sikke, akçe hesabıyla 492.300 akçe¹²²², 419 sağ garip neferinin her birine 15'er akçeden 6.285 sikke, akçe hesabıyla 377.100 akçe¹²²³, 398 sol garip neferinin her birine 15'er akçeden 5.970 sikke, akçe hesabıyla 358.200 akçe verilir¹²²⁴. Görüldüğü üzere merkez ordusunun piyade ve süvari neferlerine toplamda 13.731.270 akçe inam verilir.

Sefere katılan saray hizmetlilerine toplamda 2.735.310 akçe, müteferrikalar zümresine 94.500 akçe, dîvân-ı âlî kâtipleri, defter kâtipleri ve diğer kâtiplere 36.450 akçe, hazîne-i âmire kâtiplerine 24.500 akçe, hazine kâtiplerine (hazîne-i birûn) 9.900 akçe, saray imamı ve müezzinleri 6.300 akçe, zevvaklara 86.400 akçe, saray tabiplerine 24.300 akçe, mutriban zümresine 4.500 akçe ve Şair Sehâbî'ye 900 akçe verilir.

23 Cemâziyelâhir 955/30 Temmuz 1548'de Tebriz'de dağıtılan inamın haricinde rûznâmçe defterinde sefer süresince yararlılık gösterenlere inam verildiğine dair kayıtlar vardır. Bu anlamda verilen paraların toplamı 652.300 akçedir. Söz konusu yekundan solak ve peyklere âdet olarak 40.000 akçe inam verilir. Sultan Süleyman ve Şehzade Cihangir'e at gönderen Defterdâr İbrahim Bey'e Sultan Süleyman tarafından 3.000 akçe, Şehzade Cihangir tarafından 1.500 akçe inam verilir¹²²⁵. Ordunun hareketinde kılavuzluk yapan Dürrî Davud Bey'in adamı Mehmed Pîrî'ye 4.000 akçe, Medine ehline 1.500 akçe, Tercan reayasından olup Kızılbaşlardan haber getiren Pîrî Bey'e 300 akçe verilir. Van Kalesi'nin fethinden hemen sonra 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de İskender Paşa'ya teslim edilen 62.000 sikkeden 1.000 sikke (80.000) Sincar Sancakbeyi Ali Bey'e ve 1.000 sikke (80.000) Siird Bey'i Mustafa Bey'e inam verilir¹²²⁶. 4 Şevval 955/6 Kasım 1548'de Mehmed Paşa Bağdat'a giderken kendisine 150.000 akçe¹²²⁷, 18 Muharrem 956/16 Şubat 1549'da Halep'te iken hacıların geldiği müjdesini getiren Hacı Mahmud'a 500 akçe¹²²⁸, Şehzade Mustafa'nın sekbanbaşısı Mustafa Bey ve kapıcıbaşısı Veli Bey'e 7.000 akçe verilir. Pişkeş getiren Mekke şerifinin veziri Abdurrahman'a 10.000 akçe, Kızılbaşlardan haber getiren İmâdeyi Bey'i Hüseyin Bey'in casusuna 500 akçe, haraç getiren Habsburg elçisine 3.000 akçe, Şehzade Selim'in şehzadesinin doğum haberini getiren kapıcıbaşısı Ali Ağa ve adamlarına 7.000 akçe, Gürcü Seferi'ne çıkan Ahmed Paşa'ya 180.000

¹²²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498, 507.

¹²²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498, 507.

¹²²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

¹²²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

¹²²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 498.

¹²²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 62.

¹²²⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹²²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 172.

¹²²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 212.

akçe verilir. Bunların da haricinde Adilcevaz Sancakbeyi Bekir Bey’e 80.000 akçe ve Elkas Mirza’nın adamı Taştemur Bey’e 4.000 akçe verilir.

Netice olarak Tebriz’e giren orduya dağıtılan 17.540.130 akçeye sefer esnasında muhtelif sebeplerle verilen 652.300 akçe ilave edildiğinde toplam inam masrafı 18.192.430 akçe olur.

Tablo 3.31 30 Temmuz 1548’de Tebriz’de inam verilenler

İnam Verilen	Görevi	Miktar	Sayfa
Vezirler			
Rüstem Paşa	Veziriazam	100.000	496
Mehmed Paşa	Vezir	100.000	496
Ahmed Paşa	Vezir	100.000	496
Haydar Paşa	Vezir	100.000	496
Beylerbeyi			
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi	54.000	496
Kazaskerler			
Mevlânâ Muslihiddin Efendi	Rumeli Kazaskeri	27.000	496
Mevlânâ Sinan Efendi	Anadolu Kazaskeri	27.000	496
Ağa ve Kethüdalar			
İskender Efendi	Anadolu Defterdarı	18.000	496
Hayreddin Efendi	Rumeli Defterdarı	18.000	496
Mustafa Bey	Tevkî‘	18.000	496
Pertev Ağa	Yeniçeri Ağası	9.000	497
Rıdvan Bey	Miralem	9.000	497
Rüstem Bey	Kapıcıbaşı	9.000	497
İskender Bey	Kapıcıbaşı	9.000	497
Piyale Bey	Kapıcıbaşı	9.000	497
Ferhad Bey	Kapıcıbaşı	9.000	497
Ahmed Bey	Büyük mirahur	9.000	497
Hüseyin Bey	Ser-zevvak	9.000	497
Mesih Bey	Küçük mirahur	9.000	497
Ahmed Bey	Çakırcıbaşı	9.000	497
Hasan Bey	Kapıkulu sipahileri ağası	4.500	497
Hasan Bey	Silahdar ağası	4.500	497
Ahmed Bey	Sağ ulufeciler ağası	4.500	497
Ali Bey	Sol ulufeciler ağası	4.500	497
Bayezid Bey	Sağ garipler ağası	4.500	497
Mehmed Bey	Sol garipler ağası	4.500	497
Mustafa Bey	Şahincibaşı/Seyisciyân	4.500	497
Şücâ‘ Bey	Çavuşbaşı	4.500	497
Bâli Bey	Kapıcılar kethüdası	4.500	497
Mustafa Bey	Cebecibaşı	4.500	497
Mehmed Bey	Atmacacıbaşı	4.500	497
Mehmed	Topçubaşı	4.500	497
Muslihiddin	Çadır mehtercileri başı	4.500	497
Hüseyin Bey	Sakabaşı	4.500	497
Süleyman Bey	Arabacıbaşı	4.500	497
	Sekbanbaşı	4.500	497
Davud Bey	Aşçıbaşı	4.500	497

Firuz Bey	Helvacıbaşı	4.500	497
Mehmed	Kasapbaşı	1.800	497
İbrahim Çelebi	Ser-sarbânî	1.350	497
Musa Çelebi	Arpa Emini	3.600	504
Ahmed Bey	Yeniçeri Kethüdası	1.350	504
Şehsuvar Bey	İstabl-ı Âmire Kethüdası	1.1250	504
Ahmed Bey	Kethüdâ-i Küçük	1.800	504
Mahmud Bey	Ser-hayyât	1.800	504
Sinan Bey	Ser-mehterân-ı alem	1.800	504
Kasım Bey	Ekmekçibaşı	1.800	504
Ferhad	Kîlârî-i hâssa	900	504
	Ağa-i der	10.000	505
	Ser-hazîn-i enderun	8.000	505
	Ser-kilârî	7.000	505
Mehmed Bey	Kapıkulu sipahileri kethüdası	1.800	505
Sinan Bey	Kapıkulu sipahileri kâtibi	1.800	505
Ahmed Bey	Silahdarlar Kethüdası	1.350	506
Ahmed Çelebi	Silahdarlar Kâtibi	1.350	506
Hasan Bey	Sağ ulufeciler kethüdası	1.350	506
Ali Bey	Sol ulufeciler kethüdası	1.350	506
Mehmed	Hassa helvacılar kethüdası	1.350	507
Merkez Ordusu			
Yeniçeriler	8.313 nefer	7.481.460	498, 508
Cebeciler	461 nefer	402.300	499, 508
Top Arabacıları	518 nefer	258.750	499, 507
Topçular	473 nefer	426.600	499, 507
Sipahiler	1.800 nefer	1.620.000	498
Silahdarlar	1.852 nefer	1.669.740	498, 507
Sağ ulufeciler	714 nefer	645.960	498, 507
Sol ulufeciler	547 nefer	492.300	498
Sağ garipler	419 nefer	377.100	498
Sol garipler	398 nefer	358.200	498
Saray Hizmetlileri			
İstabl-ı âmire hiz.	2.677 nefer	1.296.450	498
Matbah-ı âmire hiz.	241 nefer	167.400	498
Kapıcılar	257 nefer	231.300	498
Baltacılar	27 nefer	24.300	498
Sakalar	18 nefer	15.300	498
Peykler	39 nefer	35.100	499
Alem mehtercileri	150 nefer	128.250	499
Çadır mehtercileri	261 nefer	221.400	499
Çakırcı-Parsı-Atmacacı	37 nefer	33.300	499
Şahinciler	27 nefer	24.300	499
Ehl-i Hiref	108 nefer	81.000	499
Hilat ve Hassa terzileri	105 nefer	79.650	499
İçoğlanları	228 nefer	246.260	499, 508
Dergâh-ı âlî çavuşları	157 nefer	141.300	505
Müteferrikalar			
Mahmud Çelebi b. Ayas Paşa		1.800	500
Mehmed Bey birâdereş		1.800	500
Ali Bey birâdereş		1.800	500
Abdi Çelebi birâdereş		1.800	500

Mahmud Çelebi b. Kasım Paşa	1.800	500
Canım Bey vezir-i padişâh-ı Gilan	1.800	500
Bâli Bey veled-i Hüsrev Paşa	1.800	500
Mirza Kasım Bey Şirvanzâde-i Burhan Ali Sultan	1.800	500
Ahmed Çelebi b. Kasım Paşa	1.800	500
Süleyman Çelebi b. İskender Paşa	1.800	500
Mustafa Çelebi b. Pirî Paşa veled-i Ramazan	1.800	500
İbrahim Çelebi b. Bektaş İmam	1.800	500
Cafer Çelebi birâdereş	1.800	500
Mehmed Çelebi b. Kasım Paşa	1.800	500
Mahmud Çelebi b. Ahmed Bey Çakırcıbaşı	1.800	500
Mehmed Çelebi b. Mustafa Bey Şahincıbaşı	1.800	500
Seydi Bey birâder-i Ahmed Ağa Çakırcıbaşı	1.800	500
Mehmed Çelebi b. Mustafa Çelebi Defterdar	1.800	500
Ebubekir Çelebi b. Rüstem Çelebi Defterdar	1.800	500
Pir Mehmed Çelebi b. Hayreddin Bey Defterdar	1.800	500
Matbah Emni Hayreddin Bey	1.800	500
Osman Bey Ser-ulufeciyân-ı atik	1.800	500
Mehmed Bey Sabık Kapıcıbaşı	1.800	500
İskender Bey Sabık Silahdar Ağası	1.800	500
Hüseyin Bey Sabık Sekbanbaşı	1.800	500
Cafer lâl	1.800	500
Kara Bâli lâl	1.800	500
Kurd Bey ser-zevvak-ı Sultan Mehmed	1.800	500
Hamza Bey veled-i ser-tabbahin	1.800	500
Ferhad Bey ser-hazîn-i Sultan Mehmed	1.800	502
Mehmed Çelebi duhterzâde-i Cem Sultan	1.800	502
Süleyman Çelebi b. Fâik Paşa	1.800	502
Mehmed Çelebi b. Pervâne Bey	1.800	502
Mehmed Çelebi b. Musa Bey	1.800	502
Ali Çelebi b. Halil Bey	1.800	502
Mustafa Çelebi b. Nasuh Bey	1.800	502
Mahmud Çelebi b. Mustafa Bey tevkî*	1.800	502
Mehmed Bey beled-i voyvoda-i Eflak	1.800	502
Karaca Bey ser-bevvâbîn-i Sultan Mehmed	1.800	502
Hüseyin Bey ser-bevvâbîn-i Sultan Mehmed	1.800	502
Turabay mîr-i Arab	1.800	502
Mustafa Bey mirâhûr-ı Sultan Mehmed	1.800	505
Ahmed Bey veled-i mîr-i Efrenc	1.800	505
Mehmed Bey veled-i voyvoda-i Eflak	1.800	505
Ahmed veled-i Kasab-ı sâni	900	505
Abdulfettah Mîr-i Gürcü	900	505
İvilad veled-i Mirçe voyvoda-i Eflak	900	505
İvilad diğer veled-i Mirçe voyvoda-i Eflak	900	505
Derviş Çelebi b. Baba Yusuf	1.800	506
Kasım Bey ser-sekbânân-ı atik	1.800	506
Ali Bey Hekim	1.800	506
Mahmud Çelebi b. Ahmed Ağa sağ ulufecileri ağası	1.800	507
Koçkar Mirza	1.800	507
Hacı Mustafa merdum-ı Saadet Giray	900	507
Devlet Giray Han birâderzâde-i Saadet Giray	1.800	508
Dîvân-ı Âlî Kâtipleri, Defter Kâtipleri ve Diğer Kâtipler		
Mehmed Çelebi	Dîvân Kâtipleri Reisi	2.700 500

Yahya Çelebi	Defter Emini	2.700	500
Mehmed Çelebi	Yeniçeri âtibi	1.800	500
Ali Çelebi b. Mehmed Çelebi	Dîvân Kâtibi	900	500
Abdüllatif Çelebi	Dîvân Kâtibi	900	503
Mehmed Çelebi	Divitdâr	1.800	500
Mustafa Çelebi	Dîvan Kâtibi	900	505
Abdurrahman Çelebi		1.800	505
Hüsrev Çelebi	Matbah Kâtibi	1.800	500
Fazlı Çelebi	Kâtib	900	503
Ahmed Nûhî	Kâtib	900	503
Ahmed Çelebi b. Hasan Paşa	-	900	503
Hacı Sinan	Kâtib	900	503
Mehmed b. İlyas	Kâtib	900	503
Mehmed Çelebi	Kâtib	900	503
Monla Hasan	Kâtib	900	503
Derviş Çelebi	Kâtib	900	503
Mehmed b. Şücâ‘	Kâtib	900	503
Abdüllatif b. Mehmed Çelebi	Kâtib	900	503
Ahmed Çelebi	Kâtib	900	503
Abdurrahman b. Kadı	Şâkird	450	503
Cafer Bey	Kâtib-i Defter-i vilâyet	1.800	503
Mustafa Çelebi	Emîn-i berevât	1.800	503
Mustafa Çelebi	Kâtib-i berevât	1.800	503
Cafer Çelebi	Nâzır-ı berevât	1.800	503
Hızır Çelebi	Kâtib-i sâni-i berevât	900	503
Üves Çelebi	Kâtib-i ahkâm	900	503
Kasım Bey	Arpa Kâtibi	1.800	504
Hazine-i Âmire Kâtipleri			
İbrahim el-fakîr	Ruznâmeî	3.000	501
Mehmed Çelebi	Rumeli Muhasebecisi	3.000	501
Hüsam Bey	Mukabeleî	1.800	501
Mehmed Çelebi	Tezkireî	2.700	501
Pîr Mehmed Çelebi	Teşrifâtî	2.000	501
Sinan Bey	Kâtib-i Rüstem Paşa	1.800	501
Hızır Bey	Kâtib-i Ahmed Paşa	1.800	501
Fâik Bey	Kâtib-i Mehmed Paşa	1.800	501
Receb Bey	Kâtib-i Haydar Paşa	1.800	501
Mehmed Bey	Teslîmâtî	1.500	501
Mehmed Çelebi	Mevcûdâtî	1.700	501
Üveys	Şâkird-i ruznâmeî	1.000	501
Kaya Çelebi	Şâkird-i muhâsebeî	300	501
Hasan Çelebi	Şâkird-i tezkireî	300	501
Bîrûn Hazinedârları			
Pîrî Ağa	Başhazînedâr	2.700	501
Cangeldi	Hazin	900	501
Mustafa Çelebi	Hazin	900	501
Mahmud Bey	Hazin	900	501
Hayreddin Bey	Hazin	900	501
Mirza Ali	Hazin	900	501
Mustafa	Hazin	900	501
İlyas	Hazin	900	501
İsmail	Hazin	900	501
Saray İmam ve Müezzinleri			

-	Saray İmamı	2.700	501
Ali Bâlî	Müezzin	900	501
Bestan	Müezzin	900	501
Yusuf	Müezzin	900	501
Hacı Mustafa	Müezzin	900	501
Zevvaklar/çaşnigirler			
Lütfî Bey	Oda	1.800	502
Mustafa Bey	Hazin/birâder-i Hüsrev Paşa	1.800	502
Can Sinan	Hazin	1.800	502
Mehmed Bey	birâder-i Pertev Ağa	1.800	502
Mehmed Bey	birâder-i Hüsrev Paşa	1.800	502
Müstedam Bey	Oda	1.800	502
Ali Bey	Oda	1.800	502
Faik Bey	Oda	1.800	502
Mustafa Bey	Oda	1.800	502
İskender Bey	Oda	1.800	502
Hüsreb Bey	Oda	1.800	502
Hasan Bey	Peşgîr	1.800	502
Hasan Bey	birâder-i Kapudan Bey	1.800	502
Hasan Bey	Taberdar	1.800	502
Hemdem	Hazin	1.800	502
Yahya Kilârî		1.800	502
Süleyman	Oda	1.800	502
Hasan Çerkes	Oda	1.800	502
Hüseyin Bey	birâder-i Sinan Ağa	1.800	502
Geyvan Bey	Oda	1.800	503
Ali Bey	Hazine Kethüdası	1.800	503
Mehmed bey	Kilârî	1.800	503
Baba Yusuf	Oda	1.800	503
Mustafa Bey	Oda	1.800	503
İskender Bey	Oda	1.800	503
Ferhad Bey	Oda	1.800	503
Zâhid Bey	Oda	1.800	503
Ahmed Bey	Merdûm-ı İbrahim Paşa	1.800	503
Gazanfer Bey	Oda	1.800	503
Hüseyin Bey	Oda/hîş-i Mehmed Paşa	1.800	503
Hüsrev Bey	Oda	1.800	503
Hasan Bey	Hazin	1.800	503
Hüseyin Bey	Kilârî	1.800	503
Hüseyin Bey	Kilârî/birâder-i Hasan Ağa	1.800	503
Ferruh Bey	Kemançeî	1.800	503
Hasan Bey	Oda	1.800	503
Mustafa Bey	Birâder-i Ferhad Bey mirlivâ-i Malatya	1.800	503
Abdi Bey	Hîş-i İbrahim Paşa	1.800	503
Mustafa Bey	Kilârî	1.800	503
Ali-i Hazin	Zevvak	1.800	505
Süleyman birâder-i Osman Paşa	Zevvak	1.800	506
Gülâbî Bey	Oda	1.800	506
Ferhad	Hazin	1.800	506
Hasan Bey dâmâd-ı Rdıvan		1.800	506
Behram Bey	Oda	1.800	507
Gülâbî Bey	Zevvak	1.800	507

Beşir	Oda	1.800	507
İskender	M'der Zevvak	1.800	507
Saray Tabipleri			
Seyyid Ali	Baştabip	9.000	505
Mehmed Çelebi	Tabip	1.800	504
Mevlânâ Seydi		1.800	504
Mevlânâ Merik		1.800	504
Mehmed	Cerrahbaşı	1.800	504
Musa veled-i Hamon		2.700	504
Yusuf veled-i Hamon		900	504
Yahya Yahudi	Tabip	900	504
Simon	Tabip	900	504
İsak Yahudi		900	504
Burtin(?)	Şakird	450	504
Mevlânâ Ebu'l-Bekâ	Kehhal	1.350	506
Mutripler			
Hasan	Gûyende	900	504
Ahmed	Kemançeî	900	504
Turmuş	Tanbûrî	900	504
Abî	Gûyende	900	504
Merik	Gûyende	900	505
Şairler			
Sehâbî	Şâir	900	505

Tablo 3.32 İkinci İran Seferi'nde muhtelif sebeplerle inam verilenler

İnam Verilen	Görevi	Veriliş Sebebi	Miktar (Akçe)	Sayfa
Solaklar		Âdet-i İnam	30.000	22
Peykler		Âdet-i İnam	10.000	22
İbrahim Bey	Defterdâr	Sultan Süleyman ve Şehzade Cihangir'e at göndermesi	4.500	62
Mehmed Pîrî	Dürri Davud Bey'in adamı	Klavuzluk	4000	96
Ehl-i Medine	-	-	1500	70
Pîrî Bey	Tercan Reâyası	Kızılbaşlardan haber getirmesi	300	142
Ali Bey	Sincak Sancakbeyi	-	80.000	106
Mustafa Bey	Siird Sancakbeyi	-	80.000	106
Mehmed Paşa		Bağdat'a giderken	150.000	172
Bekir Bey	Adilcevaz Sancakbeyi	-	80.000	175
Hacı Mahmud	-	Hacıların geldiği müjdesini getirmesi	500	212
Musatafa Bey	Şehzade Mustafa'nın Sekbanbaşısı	Bazı mesalih	3000	222
Taştemur Bey	Elkas Mirza'nın adamı	-	4000	294
Abdurrahman	Mekke Şerifi'nin Veziri	Pişkeş getirmesi	10.000	311
Casus	İmadiye Bey'i Sultan Hüseyin'in adamı		500	338
Elçi	Habsburg Elçisi	Haraç getirmesi	3.000	343
Ahmed Paşa	III. Vezir	Gürcü Seferi Seraskeri	180.000	382
Ali Ağa ve maiyeti	Şehzade Selim'in kapıcıbaşısı	Şehzade Selim'in şehzadesinin doğum haberini getirmesi	7.000	427

Veli Bey	Şehzade Mustafa'nın kapıcıbaşı	-	4.000	444

2.a.3 Cebehâne

Cebelhâne giderlerine bakıldığında genel olarak cebelhâneye ait mühimmatı taşıyacak develerin satın alınması ya da kiralanması, develerin yem harcı, raht olarak ifade edilen havut, koşum takımı gibi malzemelerin masrafı ve zırh yapımı hususunda gerekli kumaşların teslimi ya da satın alınması olduğu görülür. Rûznâmçe defterinde cebelhâne mühimmatının taşınması için satın alınan ve kiralanen develer için toplamda 1.435.622 akçe ödenmiştir. Söz konusu miktara develerin yem parası ve raht takımı gibi diğer malzemelerin masrafı olan 132.743 akçe de dahil edildiğinde rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre İkinci İran Seferi'ndeki cebelhâne masraflarının yekunu 1.568.365 akçe olur.

Rûznâmçe defterinde cebelhâne mühimmatının nakliyesi hususundaki satın alınan develere dair ilk kayıt 6 Rebiülevvel 955/15 Nisan 1548 tarihli'dir. Ordu Kayseri'de iken cebelhâne mühimmatının taşınması hususunda 5.999 adet (857 katar) deve için 956.957 akçe (15.857 sikke +5.537 akçe) ödendi. Ayrıca deve sürücüleri kethüdası Ali Çelebi'ye cebelhâne develerine yem, raht takımı ve diğer malzemeler için 23.435 akçe teslim edildi¹²²⁹. 8 Rebiülâhîr 955/17 Mayıs 1548'de cebelhâne mühimmatı için merhum Yeniçeri Kâtibi Mehmed Çelebi'nin metrukâtından 1 katarı 2.050 akçe olmak üzere 12.300 akçeye 42 adet (6 katar) erkek deve satın alındı¹²³⁰. 10 Rebiülâhîr 955/19 Mayıs 1548'de teferruata girmeden develer için raht satın alınması adına Diyarbekir zâimlerinden Ferruh'a 90.000 akçe teslim edildi¹²³¹. 18 Rebiülâhîr 955/27 Mayıs 1548'de Sivas'ta iken 11.600 akçeye 56 adet (8 katar) erkek deve satın alındı¹²³². Söz konusu develer Yahşi b. Yusuf, Ramazan b. Mahmud ve Hacı b. Ali tarafından alındı. Rûznâmçe defterindeki aynı tarihli başka bir kayıta bu kez cebelhâne mühimmatının nakliyesi için satın alınan 1.176 adet (168 katar) erkek deve, 252 adet (36 katar) dişi deve satın alındı. Develer Bozok sancağından Bozok Sancakbeyi İsa Bey, Rumeli muhasebecisi Mehmed Çelebi, dergâh-ı âlî çavuşlarından Mustafa ve Ahmed Çelebi tarafından satın alındı. Söz konusu 1.428 adet devenin bedeli 299.845 akçedir. Ayrıca deve sürücüleri kethüdası Sinan'a yem ve diğer masraflar için 5.148 akçe teslim edildi. Yeni bir deve sürücüsü mevacibi içinse 260 akçe ödendi¹²³³. 22 Rebiülâhîr 955/31 Mayıs 1548 tarihli kayıta Çongarlı cemâatinden satın alınan

¹²²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 42.

¹²³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 45.

¹²³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 48.

¹²³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 50.

¹²³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 53.

147 adet (21 katar) erkek deve için 26.520 akçe ödendi¹²³⁴. 11 Cemâziyelevvel 955/18 Haziran 1548 tarihli kayıta ordu Çermük'te iken birkaç seferde satın alınan 483 adet (69 katar) erkek deve ve 42 adet (6 katar) deve için toplamda 98.400 akçe ödendi¹²³⁵. Söz konusu satın alımların haricinde orduda nakliye hizmetini yerine getirecek develerin temini hususunda tercih edilen diğer bir yol kiralama dır. 3 Cemâziyelevvel 955/10 Haziran 1548 tarihli masraf kaydında cebehâne için kiralanan develer için 30.000 ödendi¹²³⁶.

Rûznâmçe defterinde cebehâne masraflardan biri silahlar ve yapılacak zırhlar için ihtiyaç duyulan kumaşların teminidir. Bunlar kimi zaman hazineden temin edilirken kimi zaman da satın alındı. Mesela 19 Cemâziyelevvel 955/26 Haziran 1548'de cebehâne mühimmatı için Cebecibaşı Mustafa Bey'e 13 çub, 4 rub' Hacı Ali münakkaş kadife kumaş, 22 Cemâziyelevvel 955/29 Haziran 1548'de 5 kıt'a, 5 çub, 2 rub' Bursa evsât kadife benek, 12 kıt'a, 20 çub, 2 rub' Bursa ednâ kadife benek ve 3 çub Kırmızı Floridin kadife kumaş teslim edilir¹²³⁷. 16 Safer 956/16 Mart 1549'da cebehâne kâtibi Ali Çelebi tarafından satın alınan üç adet Frengî zırh için 900 akçe ödendi¹²³⁸.

Cebehâneye dair masraf kayıtlarında teferruat belirtilmeden “*ihrâcât-ı cebehâne-i âmire*” şeklinde ifade edilen ve cebecibaşına teslim edilen paralara dair kayıtlar vardır. Söz konusu kayıtlara göre muhtelif tarihlerde Cebecibaşı Mustafa Bey'e 5.000 akçe verildi¹²³⁹. Bunlarında haricinde 20 Zilkade 956/10 Aralık 1549'da cebehâneye ait develerin yemi için arpa emini Mehmed Çelebi'ye 8.000 akçe teslim edildi¹²⁴⁰.

Rûznâmçe defterindeki masraf kayıtlarında yer alan diğer bir husus cebehâneye teslim edilen malzemelerdir. Bu husustaki kayıtlara bakıldığında 5 Cemâziyelevvel 956/1 Haziran 1549 tarihli kayıta Halep Kalesi'nde olan 64 adet Frengî zırhın kale dizdarı Ahmed tarafından Cebecibaşı Mustafa Bey'e teslim edildi¹²⁴¹. 23 Cemâziyelevvel 956/19 Haziran 1549 tarihli diğer bir kayıta ise merhum Mısır Beylerbeyi Davud Paşa'nın muhallefâtından 61 adet muhtelif cinsteki zırhın aynı şekilde Cebecibaşı Mustafa Bey'e teslim edildi. Aynı tarihte merhum Davud Paşa'nın muhallefâtından 15 zırh ise Birecik Kalesi'ne gönderildi¹²⁴². 10 Şevval 956/1 Kasım

¹²³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 56.

¹²³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 70.

¹²³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 62.

¹²³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 77, 79. Bu hususta rûznâmçe defterindeki diğer kayıtlar için bk. D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 83, 148, 189.

¹²³⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 241.

¹²³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 185, 189, 235.

¹²⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 467.

¹²⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 329.

¹²⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 342.

1549 ise Cebecibaşı Süleyman Bey'e Gazanfer Bey'in muhalefatından 10 adet zırh ve bazı eşyalarla bir kızılbaşın muhalefatından 1 adet teber ve 1 sevb süvari zırhı teslim edildi¹²⁴³.

Tablo 3.33 Sefer esnasında Cebehâne-i Âmire için yapılan masraflar

Teslim Edilen Kişi	Görevi	Yer	Masraf Konusu	Masraf Bedeli (Akçe)	Sayfa
		Kayseri	Deve satın alımı	956.957	42
Ali Çelebi	Deve Sürücüler Kethüdası	Kayseri	Yem ve raht masrafı	23.435	42
		Kayseri	Deve satın alımı	12.300	45
Ferruh	Zâim-i Diyarbekir	Engür Gölü	Raht satın alımı	90.000	48
		Sivas	Deve satın alımı	11.600	50
		Sivas	Deve satın alımı	299.845	53
Sinan Bey	Deve Sürücüler Kethüdası	Sivas	Yem ve diğer masraflar	5.148	53
	Yeni deve sürücüsü	Sivas	Mevacib masrafı	260	53
		Kuşçu Hasan Çayırı	Deve satın alımı	26.520	56
		Çubuk	Deve kiralama masrafı	30.000	62
		Çermük	Deve satın alımı	98.400	70
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Hasankale	Kumaş teslimi	-	77
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Alagöz Derbendi	Kumaş teslimi	-	79
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Erciş	Kumaş teslimi	-	83
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Hasankale	Amid	-	148
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Halep	Cebehâne masrafı	1.000	185
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Halep	Cebehâne masrafı	2.000	189
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Halep	Cebehâne masrafı	2.000	235
		Halep	Zırh alımı	900	241
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Halep	Cebehâneye zırh teslimi	-	329
Mustafa Bey	Cebecibaşı	Halep	Cebehâneye zırh teslimi	-	342
Süleyman Bey	Cebecibaşı	Çölek	Cebehâneye silah teslimi	-	450
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Akşehir	Deve yemi alımı	8.000	467
Toplam				1.568.365	

2.a.4 Matbâh-ı Âmire

Rûznâmçe defterinde mutfak masraflarını gösteren kayıtlar genellikle teslim tezkirelerdir. Defterde mutfak masraflarını gösteren toplamda 38 kayıt vardır. Söz konusu

¹²⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 450.

kayıtlara göre Matbâh-ı Âmire Emîni Hayreddin Bey, kâtibi Hüsrev Çelebi'dir. Masraflar için hazineden para Hayreddin Bey ve Hüsrev Çelebi'ye teslim edilmiştir. Kayıtlarda mutfak masraflarına dair harcamaların teferruatı yoktur. Kayıtlar genellikle “*teslim be-Hayreddin Bey emîn-i matbâh be-cihet-i ihrâcât-ı matbâh-ı âmire*” şeklinde verilir. Bazı kayıtlarda ise yapılan masraf kalemlerine dair de bilgi bulunur. Bunlardan biri mutfak için satın alınan koyunlardır. 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de ordu Van'da iken 1.198 adet koyu satın alınmıştır. Söz konusu koyunların 600'ü 28 akçeden, 568'i 26 akçeden satın alınmıştır. Toplamda 32.408 akçe ödeme yapılmıştır. 9 Safer 956/9 Mart 1549'da ise bu kez Halep'te Kurban Bayramı için 1.000 adet kurbanlık koyun satın alınmıştır. Söz konusu koyunların 133'ü 34 akçe, 803'ü 33 akçe, 64'ü ise 32 akçeden alınmıştır. Kasaplara her iki koyun başına 1'er akçe ödeme yapılmıştır. Böylelikle söz konusu tarihteki kurbanlık koyun ve kasap ücreti toplam 67.138 akçe tutmuştur. Bunun yanı sıra diğer mutfak gelirleriyle beraber Hayreddin Bey'e 160.050 akçe teslim edilmiştir. İlaveten Sultan Süleyman 12 Safer 956/12 Mart 1549'da Halep'ten av şenliğine çıktığı zaman da 518 kurbanlık koyun daha satın alınmıştır. Kurbanlık koyunlar, kasap ücreti ve diğer mutfak giderleri için Hayreddin Bey'e toplam 66.200 akçe teslim edilmiştir. Rûznâme defterindeki kayıtlara göre toplam mutfak masrafı 2.856.009 akçedir.

Tablo 3.34 Sefer esnasında Matbâh-ı Âmire için yapılan masraflar

Teslim Edilen Kişi	Görevi	Teslim Edilen Yer	Masraf Konusu	Masraf Bedeli (Akçe)	Sayfa
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Kayseri	Matbâh-ı Âmire gideri	100.000	39
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Sivas	Matbâh-ı Âmire gideri	120.000	52
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Çermük	Matbâh-ı Âmire gideri	16.000	70
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Tebriz	Matbâh-ı Âmire gideri	25.000	95
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Van Kalesi	Koyun satın alımı	32.408	106
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Amid	Matbâh-ı Âmire gideri	80.000	142
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Amid	Matbâh-ı Âmire gideri	120.000	153
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Amid Kalesi	Matbâh-ı Âmire gideri	100.000	154
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Haleb	Matbâh-ı Âmire gideri	80.000	184
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Haleb	Matbâh-ı Âmire gideri	5.000	192
Hayreddin Bey	Matbah Emîni	Haleb	Matbâh-ı Âmire gideri	24.300	193

Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	227.434	210
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	178.067	216
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	64.000	218
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Koyun alımı ve masraflar	satın diğer	160.050	229
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	80.000	236
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	8.690	239
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Kurbanlık temini	koyun	66.200	240
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	32.970	269
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	120.000	271
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	48.320	278
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	75.400	301
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	90.000	308
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	30.358	314
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	1.500	329
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Haleb	Matbâh-1 gideri	Âmire	160.000	336
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Ezine Pınarı	Matbâh-1 gideri	Âmire	14.382	348
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Elmalu	Matbâh-1 gideri	Âmire	186.180	353
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Elmalu	Matbâh-1 gideri	Âmire	53.400	366
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Elmalu	Matbâh-1 gideri	Âmire	80.000	376
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Kızıldepe	Matbâh-1 gideri	Âmire	86.572	389
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Kızıldepe	Matbâh-1 gideri	Âmire	53.910	404
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Çölek	Matbâh-1 gideri	Âmire	52.400	418
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Çölek	Matbâh-1 gideri	Âmire	109.000	424
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Çölek	Matbâh-1 gideri	Âmire	26.468	430
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Çölek	Matbâh-1 gideri	Âmire	100.000	450
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Çölek	Matbâh-1 gideri	Âmire	38.000	454

Hayreddin Bey	Matbah Emini	Adana	Matbâh-ı Âmire gideri	10.000	463
Toplam				2.856.009	

2.a.5 İstabl-ı Âmire

Sultan ve diğer saray mensuplarına ait binek hayvanlarının bulunduğu ahıra İstabl-ı Âmire adı verilir. Burada atların yanı sıra deve ve diğer yük hayvanları da bulunur. Has ahır olarak da ifade edilen yerin idaresi Mirahur/Emir-i Ahur'a aittir. Mirahur-ı evvel ve sâni olarak ikiye ayrılan idarecilerin maiyetinde muhtelif görevlerden sorumlu hizmet bölükleri mevcuttur. Söz konusu görevlilerden seyis ve serahurlar normal şartlarda genellikle has ahırlarda çalışırken sefer zamanında sultan ve maiyetinin at ve diğer hayvanlarının bakımından sorumludurlar. Bunlardan başka İstabl-ı Amire'de saraç, nalbant, katırcı ve deveci adı altında hizmet bölükleri bulunmaktadır¹²⁴⁴. Sefer dönemini ihtiva eden rûznâmçe defterindeki mevacib kayıtlarına göre II. İran Seferi'ne katılan hizmetli sayısı 2.672 kişidir. Söz konusu zümrenin maaş giderleri, ilgili bölümde ifade edilmiştir. Sefer döneminde ıstabl-ı amire hizmetlilerinin maaş giderlerinden başka hayvanların yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için harcamalar yapılmıştır. Hem has ahırda bulunan hayvanlar hem de orduda mevcut binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların ihtiyacı olan arpayı temin etmekle mükellef kişi arpa eminidir¹²⁴⁵. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre Arpa Emini Musa Çelebi ve daha sonra bu göreve getirilen Mehmed Çelebi'ye söz konusu masraflar için para teslim edildiği görülür¹²⁴⁶. Bu masraflar teferruata girmeden genellikle “*teslim be-Musa Çelebi emîn-i cev ve Kasım Bey kâtib ki ihrâcât-ı ıstabl-ı âmire*” şeklinde verilir. Muhtemelen masrafların büyük çoğunluğu hayvanlar için temin edilen arpa behasıdır. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre arpa eminleri tarafından hayvanların yiyecekleri için yapılan harcamaların yekunu 3.499.364 akçedir. Yiyecek masrafından başka sefer esnasında ıstabl-ı amire için deve, bargir ve katır (esterân-i palânî) alımı söz konusudur. Satın alınan hayvanlardan deve katar hesabıyla, katırlar ise res birimiyle ifade edilir. Mesela henüz seferin başında 1 Rebiülevvel 955/10 Nisan 1548'de Yenişehir menzilinde Kocaali Sancakbeyi İbrahim Bey'den ıstabl-ı amire için 63.000 akçe karşılığında 45 katar deve satın alındı¹²⁴⁷. 6 Zilhicce 955/6 Ocak 1549'da Deve sürücüleri kethüdası Ali'ye Bozok, Maraş ve Adana'dan alınan 100 katar deve için 862.900 akçe teslim edildi. Ayrıca Ali Kethüda'ya saray develerine raht takımları için 60.000 akçe teslim edilir¹²⁴⁸. 8 Rebiülebbel 956'da Halep'te iken

¹²⁴⁴ Abdülkadir Özcan, “İstabl”, s. 203.

¹²⁴⁵ Mehmet İpşirli, “Arpa Emini”, *DİA*, III, 392.

¹²⁴⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 21, 175.

¹²⁴⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 20

¹²⁴⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 191.

sabık Bursa Sancakbeyi Ali Bey'den 60.000 akçe karşılığında 5 katar deve alındı¹²⁴⁹. 2 Rebiülahir 955/11 Mayıs 1548'de Emîr-i Ahûr-ı Küçük Mesih Ağa'ya bargîr-i hâssa için bargir satın alınması emredilerek kendisine 99.960 akçe teslim edildi¹²⁵⁰. Bundan başka 20 Şaban 955/24 Eylül 1548'de Beşerî Suyu menzilinde Mesih Ağa'ya hassâ bargiri satın alınması için 120.000 akçe teslim edildi¹²⁵¹. İstabl-ı Amire'ye satın alınan diğer bir hayvan ise katırlardır. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre sefer esnasında muhtelif dönemlerde en az 224 res katır satın alınmıştır. Zira bazı masraf kayıtlarında tutarı yazılmasına rağmen alınan katır miktarı yazılmamıştır. Söz konusu bargir masrafınının 21.806 akçelik masraf Barak Han'ın elçisi için satın alınan bargirler oluşturur¹²⁵². Katırların büyük bölümünün Defterdar Musa Çelebi tarafından alındığı görülür. Netice itibariye rûznâmçe defterine göre ıstabl-ı amiredeki hayvanların yiyecek ve genel giderleri için 3.789.976 akçe, satın alınan develer için 1.045.000 akçe, bargirler için 219.960 akçe, katırlar için 676.157 akçe, voynukların mevacibi için 50.000 akçe olmak üzere toplamda 5.562.007 akçe gider söz konusudur.

Tablo 3.35 Sefer esnasında İstabl-ı Âmire için yapılan masraflar

Teslim Edilen Kişi	Görevi	Yer	Masraf Konusu	Masraf Bedeli (Akçe)	Sayfa
Musa Çelebi	Arpa Emini	Tekfur Çayırı	İstabl-ı Amire gideri	150.000	16
İbrahim Bey	Kocaili Sancakbeyi	Yenişehir	Deve alımı	63.000	20
Musa Çelebi	Arpa Emini	İnönü	İstabl-ı Amire gideri	120.000	21
Musa Çelebi	Arpa Emini	Akşehir	İstabl-ı Amire gideri	263.567	26
Mesih Ağa	Mirahur-ı Küçük	Böged	Bargir satın alımı	99.960	35
Musa Çelebi	Arpa Emini	Kayseri	İstabl-ı Amire gideri	250.000	36
Musa Çelebi	Arpa Emini	Sivas	İstabl-ı Amire gideri	300.000	50
Musa Çelebi	Arpa Emini	Sivas	İstabl-ı Amire gideri	77.245	50
Musa Çelebi	Arpa Emini	Sivas	İstabl-ı Amire gideri	77.245	54
Musa Çelebi	Arpa Emini	Çermük	İstabl-ı Amire gideri	40.113	66
Musa Çelebi	Arpa Emini	Beşerî Suyu	İstabl-ı Amire gideri	244.168	126
Mesih Bey	Mirâhûr-ı Küçük	Beşerî Suyu	Bargir satın alımı	120.000	127
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Çölek	İstabl-ı Amire gideri	160.000	175
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	İstabl-ı Amire gideri	6.000	189
Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır (esterân-ı palânî) alımı	62.100	189

¹²⁴⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 264.

¹²⁵⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 35.

¹²⁵¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 127.

¹²⁵² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 286, 290.

Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır alımı	8.520	191
Ali Kethüda	Deve Sürücüleri Kethüdası	Haleb	Bozok ve Maraş'tan deve satın alımı	862.900	191
Ali Kethüda	Deve Sürücüleri Kethüdası	Haleb	Şütüran-ı raht	60.000	191
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	6.500	193
Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır alımı	42.987	196
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	36.950	197
Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır alımı	27.920	202
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	40.000	203
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	44.866	208
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	260.000	210
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	30.543	213
Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır alımı	2.100	213
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	10.372	216
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	80.000	217
Musa Çelebi	Defterdar	Haleb	Katır alımı	75.540	217
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	14.298	218
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	107.347	224
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	50.000	229
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	127.894	231
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Voynuk mevacibi	50.000	233
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	100.000	248
Musa Çelebi	Defterdar		Katır alımı	215.198	252
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	42.330	255
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	80.000	256
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Deve alımı	60.000	264
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	46.444	279
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Katır Alımı	8.640	286
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	16.000	290
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Katır Alımı	13.166	290
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	56.900	321
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Haleb	Istabl-ı Amire gideri	234.782	334
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Kızıldepe	Istabl-ı Amire gideri	208.000	392
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Kızıldepe	Istabl-ı Amire gideri	50.000	398
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Çölek	Istabl-ı Amire gideri	94.108	407
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Çölek	Istabl-ı Amire gideri	6.658	421
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Çölek	Istabl-ı Amire gideri	107.686	439
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Birecik	Istabl-ı Amire gideri	149.960	457
Mehmed Çelebi	Arpa Emini	Adana	Istabl-ı Amire gideri	100.000	463
Toplam				5.562.007	

2.a.6 Hazineden Verilen Borçlar

Rûznâmçe defterinde sefere katılan kimselere borç para verildiğine dair masraf kayıtları vardır. Bu anlamda verilen toplam borç miktarı 5.502.000 akçedir. En fazla borç para verilen kişi ise Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'dır. Bu hususta rûznâmçe defterinde Ali Paşa'ya verilen borçlara dair üç kayıt vardır. 28 Şaban 955/2 Ekim 1548 tarihli kayıta Rumeli vilayeti askerleri için 40.000 sikke (sultaniye 20.000 sikke, efrenciye 20.000 sikke) akçe hesabıyla 2.400.000 akçe teslim edilir¹²⁵³. 1 Ramazan 955/4 Ekim 1548'de aynı şekilde Rumeli askerleri için Ali Paşa'ya ikinci defa 10.000 sikke akçe hesabıyla 60.000 akçe borç verilir¹²⁵⁴. Son olarak 5 Ramazan 955/8 Ekim 1548'de Rumeli askeri için Ali Paşa'ya 10.000 sikke, akçe hesabıyla 60.000 akçe verilir¹²⁵⁵. Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya verilen borç kayıtlarından sadece bu kaydın altında Rumeli çavuşlarından Şaban çavuş vasıtasıyla 4.000 sikke akçe hesabıyla 24.000 akçenin hazineye geri döndüğüne dair kayıt vardır. 29 Şaban 955/3 Ekim 1548'de ise Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'ya vilayet askeri için 30.000 sikke akçe hesabıyla 2.400.000 akçe borç para verdiği görülür¹²⁵⁶. Hem söz konusu masraf kaydının altında hem de 9 Ramazan 955/12 Ekim 1548 tarihli tahvil kaydında söz konusu borç paradan 10.500 sikke akçe hesabıyla 840.000 akçenin hazineye ödendiği kayıtlıdır¹²⁵⁷. Bazı kayıtlarda da sefer esnasındaki muhtelif tayinlerden sonra tayin edilen kişilerin hazineden borç para aldığı görülür. 22 Şevval 955/24 Kasım 1548 tarihli kayıta sabık kapıkulu sipahileri ağası olan Hasan Bey'in Kastamonu Sancakbeyi tayin edildikten sonra hazineden kendisine 2.000 sikke, akçe hesabıyla 120.000 akçe verildiği görülür¹²⁵⁸. Aynı tarihte Manisa Sancakbeyi olan sabık Silahdar ağası Hasan Bey'e 2.000 sikke, akçe hesabıyla 120.000 akçe, Çavuşbaşı Şücâ' Bey'e dergâh-ı âli çavuşları için 1.000 sikke, akçe hesabıyla 60.000 akçe verilir¹²⁵⁹. Sefer esnasında Anadolu Beylerbeyliği'ne getirilen Ahmed Paşa'ya 20 Rebiülevvel 956/18 Nisan 1549 tarihinde 3.000 sikke, akçe hesabıyla 180.000 akçe verilir. Bunlardan başka ordugaha gelen Barak Han'ın elçisinin gidişinde kendisine refakat eden dergâh-ı âli çavuşlarından Ömer Çavuş'a 200 sikke akçe¹²⁶⁰, akçe hesabıyla 12.000 akçe, Pasin Sancakbeyi Ali Bey'e ise 60.000 akçe verilir¹²⁶¹.

¹²⁵³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 131.

¹²⁵⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 140.

¹²⁵⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 147.

¹²⁵⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 138.

¹²⁵⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 153.

¹²⁵⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 165.

¹²⁵⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 165.

¹²⁶⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 289.

¹²⁶¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 77.

10 Safer 959/6 Şubat 1552’de Anadolu vilayeti timar defterdarına gönderilen hükümde II. İran Seferi’nde Anadolu vilayeti askerlerine verilen borcun birden fazla istenmesine rağmen halâ hazineye ödenmediği anlaşılmaktadır¹²⁶².

Tablo 3.36 İkinci İran Seferi’nde hazineden verilen borçlar

Borç Verilen	Görevi	Miktar (Akçe)	Sayfa
Ali Bey	Pasin Sancakbeyi	60.000	77
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi	2.400.000	131
Ali Paşa	Anadolu Beylerbeyi	2.400.000	138
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi	60.000	140
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi	60.000	147
Kulu Bey	Savran Sancakbeyi	30.000	155
Hasan Bey	Kastamonu Sancakbeyi	120.000	165
Hasan Bey	Manisa Sancakbeyi	120.000	165
Şücâ‘ Bey	Çavuşbaşı	60.000	165
Ömer Çavuş	Dergâh-ı Âlî Çavuşu	12.000	289
Ahmed Paşa	Anadolu Beylerbeyi	180.000	312
Toplam		5.502.000	

2.a.7 Hazineden Sultan’a Verilenler

Rûznâmçe defterinde sefer süresince muhtelif zamanlarda teferruat belirtmeden sadece Sultan Süleyman’a teslim edilen paranın miktarını gösteren masraf kayıtları vardır. Bu anlamda Sultan Süleyman’a hazineden verilen toplam para miktarı 650.000 akçedir.

Tablo 3.37 Hazineden Sultan Süleyman’a Verilen Paralar

Verildiği Yer	Verildiği Tarih	Miktar (Akçe)	Sayfa
Çermük	14 Cemâziyelevvel 955	150.000	76
Çölek	22 Şevval 955	100.000	165
Halep	1 Zilkade 955	50.000	182
Halep	9 Safer 956	100.000	226
Halep	21 Rebiülevvel 956	50.000	280
Halep	29 Rebiülahir 956	50.000	324
Kızıldepe	21 Şaban 956	50.000	398
Çölek	5 Şevval 956	100.000	439
Toplam		650.000	

¹²⁶² İkinci İran Seferi esnasında eyalet askerlerine verilen harçlık olarak verilen borç paraların uzun bir müddet tahsil edilemediği anlaşılmaktadır.

“Anadolu çavuşları kethüdâsı Murad’a virildi fî 19 Safer sene 959

Anatoli tumâr defterdârına hüküm ki, sâbıkâ Tebriz ve Van seferinde Anatoli sipâhîlerine karz virülen altundan henüz altı bin miktarı altun bâkî kalup hazîne-i â‘mîreme vâsıl olmamagın buyurdum ki bin miktarı altun bâkî kalup hazîne-i â‘mîreme vâsıl olmamagın buyurdum ki vardıgı gibi bir an ve bir saat te‘hîr itmeyüp zıkr olunan cem‘i husûsunda kendü nefsünle mukayyed olup kimlerde ise ber-vech-i isti‘câl cem‘i tahsîl eyleyüp hazîne-i âmîreme irsâl eyleyesüz şöyle ki zıkr olunan altunun cem‘i hususu için kendü nefsünle bir mahalle varmak lâzım gelürse dâhî varasın be her hâl tafsîl itmeyince olmayasun bu bâbda defa‘atle hükm-i şerîfim irsâl olunup şöyle ki zimmetinde altun olan sipâhîlerden bir müteveffâ âdem zimmetinde olan altun tahsîl olmayınca tumârı kimesneye virilmeye deyu emr olunmuş idi bu zamâna değin te‘hîr olunmasına sebep nedir, şöyle ki bu def‘a dahi gönderilmeye aslâ bir ferdin övrü makbul değildir, ihmâl ve müsâheleden hazer eyleyesüz ve ne veçhile mübâşeret itdüğün yazuo arz eyleyesüz” (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri, s. 134-135).

2.a.8 Tasadduk

Rûznâmçe defterinde masraf olarak kaydedilen giderlerden biri verilen sadakalardır. Kayıtlara bakıldığında sefer güzergahındaki konaklarda bulunan din büyüklerinin medfun olduğu türbe ya da zaviyelere, konak mahallerindeki fakir halka Cuma günlerine özel sadaka verildiği görülür. Zaviye ve türbelere yapılan bağışlara dair kayıtlara bakıldığında bu hususta ilk kayıt 8 Rebiülevvel 955/17 Nisan 1548 tarihli. Bu tarihte Seyyid Gazi menziline gelindiğinde Seyyid Gazi Sultan, Şüca Sultan, Uryan Baba Zaviyelerine 21.000 akçe verilir¹²⁶³. Bunun haricinde biri gidiş diğeri dönüş esnasında olmak üzere Konya'daki türbelere verilen sadakalara dair rûznâmçe defterinde iki kayıt vardır. Gidiş esnasında 21 Rebiülevvel 955/30 Nisan 1548'de Konya'ya gelindiğinde Mevlânâ Celâleddin Rumî Türbesi'ne 20.000 akçe, Şems Terbrizî, Şeyh Sadreddin Konevî, Fakih Ahmed Sultan ve Sultan Aleaddin Türbelerine 7.500'er akçe olmak üzere toplamda 50.000 akçe verilir. Ayrıca Mevlânâ Celâleddin Türbesi'nde 100, diğer türbelerde 50'şer adet olmak üzere toplamda 300 koyun kesilir¹²⁶⁴. Dönüş esnasında ise 16 Zilkade 956/6 Aralık 1549'da Konya'ya gelindiğinde bu kez yukarıda zikredilen türbeler ve fakir halka verilen sadaka 30.000 akçedir. Yine aynı zamanda Konya'daki Cami-i cedîd olarak zikredilen camideki vazifelilere 3.510 akçe verilir¹²⁶⁵. Sefer esnasında gidiş ve dönüş güzergahında bulunan fakir halka verilen sadakanın toplamı 48.000 akçedir. Cuma günlerine verilen sadakanın toplamı ise 3.000 akçedir. Bunların haricinde 2 Şevval 955/4 Kasım 1548'de Çölek menziline yetim bir sipâhizâdeye 10 akçe¹²⁶⁶, 16 Safer 956/16 Mart 1549'da Halep'te buradaki Hüsrev Paşa Medresesi'nde Müderris Mevlânâ Hızır'a 5.000 akçe sadaka verilir¹²⁶⁷. Netice itibariyle rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre toplam tasadduk miktarı 227.020 akçedir.

Tablo 3.38 Sefer esnasındaki tasadduk giderleri

Teslim Edilen	Görevi	Yer	Tasadduk Edilen	Miktar (Akçe)	Sayfa
-	-	Seyyid Gazi	Seyyid Gazi Sultan Zaviyesi	12.000	23
-	-	Seyyid Gazi	Şüca Sultan Zaviyesi	6.000	23
-	-	Seyyid Gazi	Uryan Baba Zaviyesi	3.000	23
Cafer Ağa	Enderun Ağası	Seyyid Gazi	Fukarâ-i Âmme	3.000	23
Hayreddin Bey	Matbah Emni	Konya	Mevlânâ Celâleddin Rumî Türbesi	20.000	30
Hayreddin Bey	Matbah Emni	Konya	Şems Tebrizî Türbesi	7.500	30
Hayreddin Bey	Matbah Emni	Konya	Şeyh Sadreddin Konevî Türbesi	7.500	30

¹²⁶³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 23.

¹²⁶⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 30.

¹²⁶⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 466.

¹²⁶⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 166.

¹²⁶⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 247.

Hayreddin Bey	Matbah Emini	Konya	Fakih Ahmed Sultan Türbesi	7.500	30
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Konya	Sultan Aleaddin Türbesi	7.500	30
Cafer Ağa	Enderun Ağası	Kayseri	Fukarâ-i Âmme	4.000	42
Cafer Ağa	Enderun Ağası	Kuşçu Hasan Çayırı	Fukarâ-i Âmme	4.000	56
Cafer Ağa	Enderun Ağası	Çermük	Fukarâ-i Âmme	3.000	65
Cafer Ağa	Enderun Ağası	Alagöz Derbendi	Fukarâ-i Âmme	5.000	79
-	-	Çölek	Fukarâ-i Âmme	38.000	165
-	-	Çölek	Yetim Sîpâhizâde	10	166
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Halep	Fukarâ-i Âmme	5.000	189
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Halep	Rûz-ı Cuma	1.000	236
Mevlânâ Hızır	Müderriş	Halep	Hüsrev Paşa Medresesi	5.000	247
Nasuh	Kilârî	Halep	Rûz-ı Cuma	1.000	266
Mehmed	Vekîl-i Harc	Halep	Rûz-ı Cuma	1.000	282
-	Çavuşbaşı	Halep	Fukarâ-i Âmme	50.000	338
-		Konya	Câmi-i Cedid Vazifelileri Maaşları	4.510	466
Hayreddin Bey	Matbah Emini	Konya	Fukarâ-i Âmme Mevlânâ Celâleddin Rumî Türbesi Fakih Ahmed Sultan Türbesi Şems Tebrizî Türbesi	30.000	466
Toplam				227.020	

2.a.9 Tamirler

Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre sefer süresince tamir masrafları toplamda 1.824.164 akçe tutar. Ancak söz konusu miktar yalnız rûznâmçe defterine yansıyan tamir masraflarıdır. Zira kale ve köprü tamiri ya da yolların temizlenmesi gibi ameliye için merkezî hazine haricinde başka kalemlerden paranın mahsup edilmesi de muhtemeldir. Rûznâmçe defterine yansıyan tamir masraflarının 1.704.164'ü kale tamiri masrafı iken 120.000 akçe ise yol ve köprülerin tamir ve düzenlenmesi ile alakalıdır.

Tablo 3.39 Sefer esnasında kale tamiri ve yol düzenlemesine dair masraflar

Teslim Edilen Kişi	Görevi	Masraf Konusu	Masraf Bedeli (Akçe)	Sayfa
İbrahim Bey	Kocaeli Sancakbeyi	Yol Tamiri	15.000	16
Sinan Bey	Oltu Sancakbeyi	Oltu Kalesi Tamiri	60.000	79
Ali Bey	Pasin Sancakbeyi	Kars Kalesi Tamiri	200.000	79
Pîrî Bey	Erciş Sancakbeyi	Erciş Kalesi Tamiri	80.000	113
Pîrî Bey	Erciş Sancakbeyi	Erciş Kalesi Tamiri	50.000	117
Murad Bey	Hınıs Sancakbeyi	Hınıs Kalesi Tamiri	20.000	120

Davud Bey	Bitlis Sancakbeyi	Bitlis Kalesi Tamiri	160.000	278
Ahmed Bey	Silahdar Kehthüdası	Yolların temizlenmesi	5.000	315
Bekir Bey	Adilcevaz Sancakbeyi	Adilcevaz Kalesi Tamiri	320.000	350
Hayreddin Bey	Avlonya Sancakbeyi	Mardin Kalesi Tamiri	400.000	354
Durmuş Çavuş	Dergâh-ı Âlî Çavuşu	Ruha Kalesi Tamiri	94.102	378
Durmuş Çavuş	Dergâh-ı Âlî Çavuşu	Ruha Kalesi Tamiri	320.062	379
İbrahim Bey	Adana Sancakbeyi	Köprü Tamiri	100.000	463
Toplam			1.824.164	

2.a.10 Reayanın Zararının Karşılanması

Devlet, ordunun geçişi esnasında yürüyüş güzergahında bulunan kasaba ve şehirlerdeki reayanın düzeninin bozulmamasının yanı sıra aynı şekilde güzergahta bulunan tarım alanlarına zarar vermeme noktasında her zaman hassas davranmıştır. Buna mukabil alınan her türlü tedbire rağmen bazı zararların önüne geçilememiştir. Ancak böyle durumlarda devlet reayanın uğradığı maddi zararı karşılamaktan da geri kalmamıştır. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre sefer güzergahında bulunan tarım alanlarına verilen zarardan dolayı reayanın zararının karşılandığı bazı masraf kayıtları vardır. 21 Safer 955/1 Nisan 1548 tarihli kayda göre ordu Tekfur Çayırı'nda iken tarım alanlarına verilen zarardan dolayı bazı reayanın zararlarının karşılanması için Rumeli Muhasibi Mehmed Çelebi'ye 10.000 akçe teslim edildiği görülür¹²⁶⁸. 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de Van Vilayeti'ndeki Mahmudi reayasının buğdaylarına verilen zararın tazmini için 2.000 sikke nâkıs sikke akçe hesabıyla 160.000 akçe teslim edilir¹²⁶⁹. Bu hususta son kayıt ise 11 Cemaziyelevvel 956/7 Haziran 1549 tarihlidir. Halep'ten Amid'e hareket edildii esnada Sultan'ın gittiği güzergahtaki zarara uğrayan halkın mağduriyetinin giderilmesi için 2.000 akçe Rûznâmçeci İbrahim'e teslim edilir¹²⁷⁰. Toplamda reayanın zararının karşılanması ödenen miktar 172.000 akçedir.

2.a.11 Mübayaa

Rûznâmçe defterinde “el-mübâayât” olarak kaydedilen masraf kayıtlarına bakıldığında satın alınan malzemelerin daha önce in'am olarak verilen elbise/hilat gibi aynî hediyeler olduğu görülür. Hazine-i amire için sürekli ihtiyaç duyulan bu malzemeler daha sonra tekrar satın alınarak kendi içinde bir tedarik zinciri oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca satın alınan kişi içinse aynî hediye nakde dönüştürmesi açısından fazladan bir gelir kapısıdır. Hazinenin hilat ve elbise satın almasının haricinde rûznâmçe defterindeki mübayaa kayıtlarına göre

¹²⁶⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 16.

¹²⁶⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹²⁷⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 338.

şehzadelerin Sultan’a sunacağı hediyelerden bazılarının da hazine tarafından satın alındığı görülür. Bunlardan ilki Şehzade Selim içindir. 1 Rebiülevvel 955/11 Nisan 1548’deki masraf kaydında Şehzade Selim’in pişkeşi için 17.052 akçe değerinde 9 kıt’a sürrahi (1.355 dirhem) ve 9 kıt’a memzûc (2.235 dirhem) satın alındığı kayıtlıdır. Söz konusu kaydın altına “*akçesi alınmamak fermân olundu*” şeklinde düşülen notta hazinenin satın aldığı malzemelerin bedelini daha sonra tazmin ettiği anlaşılmaktadır¹²⁷¹. Aynı şekilde başka bir kayıta Şehzade Bayezid’in sunacağı pişkeş için satın alınan malzemelerin tutarı 95.241 akçedir¹²⁷². Sultan’a sunulacak pişkeşlerin temini hususunda şehzadelere yönelik zikredilen bu uygulamanın paşalara da sunulduğu görülür. Zira 12 Cemaziyelevvel 955/19 Haziran 1548 tarihli kayıta Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa’ya hazineden bazı hediyeler satın alındığı görülür. Söz konusu malzemelerin tutarı ise 11.590 akçedir. Masraf kaydının altına düşülen notta paranın hazineye paranın aynı tarihte hazine ulaştığı belirtilir¹²⁷³. Aynı durum Trabzon Sancakbeyi Şirvanşah oğlu Mehmed Mirza için uygulanır. 14 Cemaziyelevvel 956/21 Haziran 1548 tarihli kayda göre pişkeş için alınan malzemelerin tutarı 53.925 akçedir. Masraf tutarı daha sonra hazineye 22 Cemaziyelevvel 955/29 Haziran 1548 tarihinde ulaştığı belirtilir¹²⁷⁴. 14 Cemaziyelâhir 956/10 Temmuz 1549 tarihli kayıta Basra Beylerbeyi tayin edilen Kubad Paşa’nın Sultan’a sunacağı pişkeş için hazinenin satın aldığı malzemelerin tutarı 94.150 akçedir¹²⁷⁵. 16 Ramazan 956/8 Ekim 1549’da Bitlis Sancakbeyi Davud Bey’in pişkeşi için satın alınan malzemelerin tutarı ise 24.100 akçedir. Para hazineye aynı tarihte verilir.

Netice itibariyle 17 sevb hilat için 15.050 akçe, hazine için diğer satın alınan malzemeler için 24.495 toplamda 39.545 akçe sarfedilir. Şehzade Selim’in pişkeşi için alınan malzemelerin tutarı 17.052 akçe, Şehzade Bayezid’in pişkeşi için alınan malzemelerin tutarı 95.241 akçe de dahil edildiğinde toplam masraf 151.838 akçe olur.

Tablo 3.40 İkinci İran Seferi’de yapılan satın alımlar

Satın alınan Malzeme	Alınan Kişi	Görevi	Birimi	Değeri (Akçe)	Sayfa
A’lâ Kırmızı Bursa Benek	Muslu Çelebi	Dergâh-ı âlî çavuşu	1 sevb	1.250	28
Bafte-i esmâkî	Kayseri Taciri	-	6 tak, 39 çub	874	45
Serâser	Gülâbî Çavuş	Dergâh-ı âlî çavuşu	2 tak	3.700	54
A’lâ Renkli Müzehheb Kadife Çatma	Hasan Ağa	Ser-sakayan	1 sevb	800	69

¹²⁷¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 18.

¹²⁷² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 24.

¹²⁷³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 73.

¹²⁷⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 76.

¹²⁷⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 353.

Evsar Bursa Müzehheb Çatma	Mahmud Ağa	Serhayyatın-i hassa	2 sevb	1600	77
A'lâ Kırmızı Bursa Çatma	Mesih Bey	İskenderi Sancakbeyi	1 sevb	1500	169
Evsat Bursa Çatma	Cafer Bey	Vidin Sancakbeyi	1 sevb	800	170
A'lâ Bursa Benek	Ali Bey	Sol garip ağası	1 sevb	700	170
A'lâ Bursa Benek	Ali Bey	Bağdat Defterdarı	1 sevb	700	170
Evsat Bursa Çatma	Ahmed Bey	Vize Sancakbeyi	1 sevb	800	172
A'lâ Bursa Benek	Mustafa Bey	Rumeli Defter Kethüdası	1 sevb	700	172
A'lâ Renkli ve Kırmızı Bursa Çatma	Bodyan Ali Bey	Yanya Sancakbeyi	2 sevb	3.000	172
A'lâ Bursa Kırmızı Çatma	Ali Bey	Bursa Sancakbeyi	1 sevb	1.500	175
Evsat Bursa Kırmızı Çatma	Hızır Bey	Çirmen Sancakbeyi	1 sevb	800	175
Frengî Zirih	Şemseddin	-	2 sevb	600	241
Frengî Zirih	Hacı Mahmud	-	1 sevb	300	241
Mor Skarlat Çuka	Halep Tacirleri		32 çub	3.840	256
Kırmızı Skarlat Çuka	Halep Tacirleri		45 çub, 2 rub*	6.561	256
Mor Skarlat Çuka	Halep Tacirleri		24 çub	2.880	256
Mor Skarlat Çuka			60 çub, 3 rub*	6.640	290
Toplam				151.838	

2.a.12 Âdetler

Rûznâmçe defterindeki masraf kayıtlarından biri de düzenli olarak askeri zümre ve saray hizmetlilerine âdet adı altında verilen para ve aynî malzemelerdir. Defterdeki kayıtlara bakıldığında genel olarak âdet-i zemistânî, âdet-i bahârî, âdet-i tirkeş-behâ, âdet-i ağalık, âdet-i çayır-behâ, âdet-i baklavalık, âdet-i keman-behâ, âdet-i id ya da iyydiyye, âdet-i nev-müslim adında eskiden beri merkezi hazineden yapılagelen harcamaların mevcut olduğu görülür. Âdetler için toplanan harcanan miktar 686.160 akçedir.

Kışlık giyecek olarak âdet-i zemistânî adıyla Ekmekçibaşî Kasım'a 2.000 akçe¹²⁷⁶, 34 nefer peykten her birine 100'er akçe olmak üzere toplamda 4.300 akçe¹²⁷⁷, Enderun'daki oda ağalarına 55.500 akçe kıymetinde 3 sevb mirâhûrî câme¹²⁷⁸, saray imamlarından Mevlânâ Ömer'e 3.000 akçe verilir¹²⁷⁹. Âdet-i bahârî olarak enderundaki oda ağalarına 18.000 akçe kıymetinde kırmızı Frengî çatma câme¹²⁸⁰, saray imamı Mevlânâ Ömer'e 3.000 akçe verilir¹²⁸¹.

¹²⁷⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 250-252.

¹²⁷⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 252.

¹²⁷⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 260.

¹²⁷⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 296.

¹²⁸⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 260.

¹²⁸¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 296.

16 Rebiülevvel 955/25 Nisan 1548 tarihinde bâb-ı hümâyûn kapıcısı olup dergâh-ı âlî kapıcılığına terfî eden Mehmed b. Mustafa'ya söz konusu terfiden dolayı âdet-i tirkeş-behâ olarak 300 akçe verilir¹²⁸². 11 Safer 956/11 Mart 1549'da sınıf değiştiren bazı yeniçerilere 6.300 akçe verilir¹²⁸³. 8 Rebiülahir 956/6 Mayıs 1549'da dergâh-ı âlî kapıcılığına getirilen üç nefere 900 akçe verilir¹²⁸⁴. Edirne Sarayı'ndaki acemi oğlanlarından dergâh-ı âlî kapıcısı olan 4 nefere 2 Ramazan 956/24 Eylül 1549'da 300'den 1.200 akçe verilir¹²⁸⁵. 6 Ramazan 956/28 Eylül 1549'da bazı yeniçeri, ekmekçibaş, sekbandan, piyadebaş, sekbanbaş, süvari zağarcı, timara çıkan, kapıkulu süvarileri zümresine dahil olan 28 nefere 300'er akçeden 8.400 akçe verilir¹²⁸⁶. 2 Şevval 955/4 Kasım 1548'de saray zevvalarından iken kapıkulu süverilerinden sağ garipler zümresine ağa olan Lütfi Bey ve sol garipler ağası olan Ali Bey'e 5.000'er akçe ağalık âdeti olarak verilir¹²⁸⁷. Bahar mevsiminde çayırların biçilmesi için ıstabl-ı amirenin idarecileri olan emîr-i ahûr/mirâhur-ı büzûrk ve emîr-i ahûr-ı küçük/mirâhûr-ı küçük vazifelilerine çayır-behâ verilirdi. Bu anlamda II. İran Seferi'nde söz konusu vazifelilere 10 Cemâziyelevvel 955/17 Haziran 1548 tarihinde emîr-i ahur-ı büzûrke 50.000, küçüğe 10.000 akçe verilir¹²⁸⁸. 8 Cemâziyelevvel 956/4 Haziran 1549'da emîr-i ahur-ı küçük Mesih Bey'e 30.000 akçe verilir¹²⁸⁹. Saray müezzinlerinden Bestan, Sinan, Ali Bâlî, ve Hacı Mustafa'ya baklavalık âdeti olarak her birine 1.000'er akçe verilir. Bu kez 27 Ramazan 956/19 Ekim 1549'da 3 müezzine âdet-i baklavalık olarak 3.000 akçe verilir¹²⁹⁰. Her sene bir defaya mahsus olarak yeniçeri, cebeci, baltacı ve içoğlanlarına 30'ar akçe keman-behâ (yay parası) verilmesi adetti. Rûznâmçe defterindeki kayda göre 5 Muharrem 956/3 Şubat 1549'da 8.257 yeniçeri neferine 30'ar akçeden 237.210 akçe¹²⁹¹, 25 Safer 956/25 Mart 1549'da ise 418 cebeci neferine 12.540 akçe verilir¹²⁹², 3 Rebiülevvel 956/1 Nisan 1549'da saray baltacılarından 24 nefere 720 akçe, 9 Rebiüleahir 956/7 Mayıs 1549'da 128 nefer içoğlanına 8.540 akçe yay parası olarak verilir¹²⁹³. Bayramlarda verilmesi adet olan îd-behâdan Enderun mehtercisi Cafer'e 2.000 akçe¹²⁹⁴, hassâ

¹²⁸² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 27.

¹²⁸³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 233.

¹²⁸⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 296.

¹²⁸⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 412.

¹²⁸⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 414.

¹²⁸⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 166, 169.

¹²⁸⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 66.

¹²⁸⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 334.

¹²⁹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 429.

¹²⁹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 207.

¹²⁹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 250.

¹²⁹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 300.

¹²⁹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 233.

terzibaşı ve bölükbaşına 12.500 akçe¹²⁹⁵, 240 nefer dergâh-ı âlî kapıcısına 9.600 akçe verilir¹²⁹⁶. Yine rûznâmçe defterinde av getiren çakırcıbaşına 4.000 akçe, atmacaların bağlanma zamanında atmacacıbaşına 3.000 akçe, atmacacı kethüdasına 1.500 akçe, 20 nefer atmacacıya 30'ar akçeden 600 akçe verilir¹²⁹⁷. Bunlardan başka Enderun ağalarından Cafer Ağa'ya âdet-i hazînedârî-i in'âm-ı âm olarak 30.000 sikke, akçe hesabıyla 180.000 akçe teslim edilir¹²⁹⁸. Sefer esnasında yeni Müslüman olanlara adet olarak 6 muhtediye 340 akçe verilir¹²⁹⁹. Âdet-i boğça olarak Rüstem padişahın kızı Şehrbanu Sultan için 3.800 akçe verilir¹³⁰⁰.

2.a.13 Diğer

Söz konusu başlıkta yapılan masrafların toplamı 9.975.700 akçedir. Harcama kalemlerine bakıldığında muhtelif masrafların olduğu görülür. Van Kalesi'ne ait giderler için Rumeli muhasebecisi Mehmed Çelebi'ye 10.000 akçe teslim edilir¹³⁰¹. Van Kalesi'nin fethinden hemen sonra 21 Receb 955/26 Ağustos 1548'de İskender Paşa'ya teslim edilen 62.000 sikkeden 10.000'i, akçe hesabıyla 800.000 akçe kale giderleri için kullanılır¹³⁰². Ayrıca Adilceviz Kalesi dizdârı Kasım'a teslim edilen 100.000 akçenin Van Kalesi'nde ihtiyaç duyulursa kullanılması istenir¹³⁰³. Bağdat'taki bazı işler için Kara Ali Çavuş'la 80.000 akçe gönderilir¹³⁰⁴.

Kendisine tahsis edilecek uygun bir has bulunmayan kimselere has yerine bedel ödenirdi¹³⁰⁵. Bu anlamda rûznâmçe defterinde Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya 20 Receb 955/7 Ağustos 1548'de 800.000 akçe¹³⁰⁶, Hınıs Sancakbeyi Murad Bey'e 5 Şaban 955/9 Eylül 1548 ve 16 Şaban 955/29 Eylül 1548 tarihlerinde iki seferde toplam 320.000 akçe bedel-i has ödendiği kayıtlıdır¹³⁰⁷.

Irak-ı Acem yağması için asker tedarik etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için Elkas Mirza'ya 1 Ramazan 955/4 Ekim 1548'de 80.000 sikke (10.000'erlik 5 kese halinde toplamda

¹²⁹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249.

¹²⁹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 249.

¹²⁹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 236.

¹²⁹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 420.

¹²⁹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 196, 207, 212, 226, 268, 283

¹³⁰⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 429.

¹³⁰¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 103.

¹³⁰² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 106.

¹³⁰³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 117.

¹³⁰⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 340.

¹³⁰⁵ Feridun Emecen, "Bedel", *DİA*, V, 301.

¹³⁰⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104.

¹³⁰⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 122, 124.

50.000 sikke sultaniye ve 10.000'erlik 3 kese halinde toplamda 30.000 sikke sakız), akçe hesabıyla 6.400.000 akçe teslim edilir¹³⁰⁸.

Çadır mehtercilerinin ihtiyaç duyduğu şilte malzemesi için 428 akçe¹³⁰⁹ ödenirken, yine söz konusu sınıf şakirdlerinin melbusatı için çadır mehtercileri kethüdası Ali Çelebi'ye 2.000 akçe teslim edilir¹³¹⁰. Saray terzileri kethüdası Üstad Hasan'a hilat malzemeleri masrafı için 13.965 akçe¹³¹¹, saray baltacıları, saka ve seyisler için satın alınan 83 çub dolama için 2.905 akçe¹³¹², yeniçerilere verilecek çukaların masrafı için çuka emini Mustafa Çelebi'ye 146.000 akçe¹³¹³, hassa kılıç kını masrafı için 1516 akçe ödenir¹³¹⁴.

Dergâh-ı âlî çavuşlarından Ferruh Çavuş'a ulak masrafı olarak 3.000 akçe¹³¹⁵, harcırah bedeli olarak Hacı Ahmed'e 7.000 akçe, Ömer Çavuşa 7.800 akçe verilir¹³¹⁶. Ahmed Çavuş'a hassa develer için sade yağ ve diğer malzemelerin tedariki için 15.000 akçe, otağ-ı hümayun için lazım gelen kazık ve mih masrafı için 1.700 akçe, Nasuh Çavuş'a ise kira bedeli olarak 512 akçe verilir¹³¹⁷. Dîvân-ı âlî ve enderun sakalarına, matbah-ı âmireye satın alınan meşk, kırba ve musluk için 29.998 akçe ödenir¹³¹⁸.

11 Cemâziyelevvel 955/18 Haziran 1548'de Acem diyarından ordunun bulunduğu Çermük'e gelen Ermeni Melik'e 500 akçe harçlık verilir¹³¹⁹. Mustafa Çelebi b. Hızır'a bozulan topların tamiri için 10.000 akçe¹³²⁰ verilirken, Erzurum'da dökülen topların Diyarbekir'e getirilmesi için ödenen nakliye ücreti 27.550 akçedir¹³²¹.

3 Şevval 955/5 Kasım 1548'de Çölek'te iken Ramazan Bayramı gecesinde yakılacak meşalelerin mühimmatı için satın alınan sade yağ ve bez masrafına 285 akçe ödenir¹³²². Rûznâmçe defterinde hazineden yapılan para değişimine dair masraf kayıtları söz konusudur. Bu anlamda 6 Şevval 955/8 Kasım 1548'de Diyarbekir Defterdarı Hasan Çelebi'ye *berây-ı tebdil* masrafı olarak 80.000 akçe verilir¹³²³.

¹³⁰⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 141.

¹³⁰⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 26.

¹³¹⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 27.

¹³¹¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 65, 89, 122, 236, 246, 301, 357, 461

¹³¹² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 236.

¹³¹³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 269.

¹³¹⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 337.

¹³¹⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 70.

¹³¹⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 285, 287.

¹³¹⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 70.

¹³¹⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 255.

¹³¹⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 70.

¹³²⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 71.

¹³²¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 403.

¹³²² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 170.

¹³²³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 175.

Sekban, zağarcı ve başka zümrelere fodula ihtiyacı için sâbık fodula kâtibi Mahmud Çelebi'ye 248.801 akçe¹³²⁴, nüzül ihracına kiralanan develer için Aziz Sancakbeyi Veli Bey'e 60.000 akçe teslim edilir¹³²⁵.

Sefere katılan merkez ordusunun mühimmat ve teçhizatlarını taşımak üzere tutulan beygirlere karşılık seyishâne-baha adında para ödenirdi¹³²⁶. 2 Rebiülevvel 956/31 Mart 1549 tarihli kayıta 787 adet at, bargir ve deve için 500.700 akçe masraf söz konusudur. Yeniçerilerin ağırlıklarını taşımak için tutulan ve ölen 707 bargir ve 36 katar deve için 446.400 akçe, serpiyâdegânların ölen atları için 34.500 akçe ve süvari zağarcı, sekban, bölükbaşı, ağa ve kethüdaların ölen 20 adet atı için 20.000 akçe verilir¹³²⁷. Topçuların ağırlığı için tutulan ve ölen 49 adet bargir için 29.400 akçe ödenir¹³²⁸. Bunların haricinde yeniçeri sakalarına 7 adet bargiri için 3.900 akçe ödenir¹³²⁹. Atmacacı ve çakırcılara tanesi 250 akçeden 16 adet bargir için 4.000 akçe ödenir¹³³⁰. 4 Şevval 955/6 Kasım 1548'de yeniçeri sakalarına 9 adet bargir ücreti için 6.636 akçe ödenir¹³³¹.

23 Rebiülevvel 956/21 Nisan 1549'da Halep'e gelen Taşkend Hanı Barak Han'ın elçisi ve maiyetindeki adamlarına 11.000 akçe¹³³², 13 Şaban 956'da Kızıldağı'ya gelen Buhara Hanı Abdülaziz Han'ın elçisi ve maiyetindeki adamları için 8.000 akçe verilir¹³³³.

Bunlardan başka Diyarbekir vilayet muhasebe defteri, Mısır havâlî defteri, Van vilayeti kalelerindeki mustahfız ve garip defterlerinin Mücellid Hüseyin tarafından ciltlenme masrafı 45 akçedir¹³³⁴. Hazine sandıklarının taşınması ve tamiri bazı kişilere 59 akçe verilir¹³³⁵. Mukâbeleî Hüsam Bey'e nafaka ücreti olarak 3.000 akçe verilir¹³³⁶.

Diyarbekir Defterdarı Hasan Çelebi'ye Lûristan emirlerinin salyânesi için 3.000 sikke, akçe hesabıyla 240.000 akçe teslim edilir¹³³⁷.

¹³²⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 231.

¹³²⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 243.

¹³²⁶ Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 195.

¹³²⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 255.

¹³²⁸ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 260.

¹³²⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 149.

¹³³⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 91.

¹³³¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 171.

¹³³² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 284.

¹³³³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 395.

¹³³⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 321.

¹³³⁵ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 332, 337, 342.

¹³³⁶ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 342.

¹³³⁷ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 271.

2.b Aynî Masraflar

2.b.1 İn‘âmat

İn‘âm genellikle merkezî hazineden Sultan adına yapılan nakdî ve aynî ihsanlardır. Olağan zamanlarda ilim erbabına, devlet adamları ve saray hizmetlilerine, hanedana mensup şehzade ve sultanlara, elçilere takdir ve taltif olarak hediyeler verilmiştir. Sefer dönemlerinde de inam uygulaması hem askerin motivasyonunun devamlılığı hem de muhtelif görevlere teşvik gayesiyle sürdürülmüştür¹³³⁸. Sefer esnasında genel olarak yararlılık gösterenlere Sultan tarafından ihsanda bulunulmuştur. Verilen in‘amlar daha ziyade bir miktar para olarak ön plana çıkarken bazı durumlarda aynî inam olarak hil‘at ve elbise verildiği de görülmektedir. Hil‘at ihsanları her ne kadar nakdî inamlara alternatif gibi görünse de aslında uygulamaya bakıldığında talî yoldan bir nakit elde etme durumu söz konusudur. Genellikle hazineden çıkan hilat ya da elbiseler ihtiyaç durumunda tekrar hazine tarafından satın alınmaktadır. İnâm olarak verilen hilatların cinsi, rengi ve diğer teknik hususiyetleri verilme sebebi ve verilecek kişiye göre değişmektedir. Bu anlamda meşruiyet ve bağlılığın bir temsili olan hilatların aynı zamanda devlet teşrifatında önemli bir yeri vardır.

İkinci İran Seferi’nde seferin henüz başında Boğazdan askerin geçişi ve cephanе sevkinde vazifelendirilen Salih Reis, Turgut Reis ve Galata’daki reislere, orduya katılan şehzade ve maiyetlerine, seferde verilen vazifeleri yerine getiren ya da yararlılık gösterenlere, Safevilerden kaçıp gelerek Osmanlı’ya sığınan Kızılbaşlara, ordugaha gelerek tabiyet arz eden idarecilere ve yine tabiyetine tecdid eden yerel beylere, Van Kalesi’nin fethi ve Gürcü Seferi’nde orduda bulunan paşa ve beylere, beylerbeyi tayin ya da değişikliklerinde, ve aynı şekilde sancakbeyi tayin ve değişikliklerinde, ordugaha gelen elçi ve bazı tacirlere, casusluk faaliyetinde bulunanlara, sefer esnasında kışlağa çekilen ve sefer sonunda yerlerine giden paşa ve beylere inam olarak hilat ve elbise verildiği görülür.

Sefer esnasında ordugaha gelerek Sultanla görüşen ve kısa bir süre sonra ayrılan şehzade ve maiyetlerine de aynî ve nakdî in‘amlar verildiğine dair kayıtlar vardır. Şehzade Mustafa’ya bir kez, Şehzade Selim’e iki kez, Şehzade Mustafa’ya ise üç kez inam verildiği görülür.

Rûznâmçe defterindeki kayda göre ordu hazinesinde 680 sevb hilat/elbise (câme) mevcuttur. Bunların 54’ü Frengi, 385’i Bursa işi, 241’i İran (Yezîdî) işidir. Yine rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre sefer boyunca inam olarak verilen hilat sayısı 607 sevbdir. Söz konusu hilatların tamamı ayrı kişiye verilmemiştir. Farklı zamanlarda aynı kişilere hilat verildiği de vakidir. Söz konusu yekun içerisinde sefere katılan vezir ve beylerbeyilere 68, sancakbeylerine 184, eyalet görevlilerine 53, yerel emir ve beylere 190, Elkas Mirza ve

¹³³⁸ Filiz Karaca, “İn‘âm”, *DİA*, XXII, 259-269.

adamlarına 20, Levent ve reislere 4, elçi ve maiyetlerine 13, Safevilerden kaçıp gelenlere 43, Gürcü emir ve meliklerine 22, casuslara 5, yeniçeri ağasına 1, sekbanbaşıya 1 ve diğer kişilere 3 sevb hilat/elbise verilir.

Tablo 3.41 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Selim ve Maiyetine Verilen İnamlar ¹³³⁹				
İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi		
		Akçe	Sevb	Tak
Şehzade Selim	Nakdiye	1.000.000		
	İstanbul Seraser			10
	Müzehheb Çatma			10
	İstanbul Müzehheb Benek			10
	Frengî Dibâ		1	
	Frengî Müzehheb Çatma		1	
Şehzadenin Adamları	Bursa Müzehheb Ala Çatma		10	
	Bursa Müzehheb Evsat Çatma		7	
	Bursa Müzehheb Benek		13	
Hoca Mevlânâ Şemseddin	Nakdiye	10.000		
	Kırmızı Skarlat Çuka		1 sevb	
Lala Cafer Bey	Frengî Kırmızı Çatma		1 sevb	
Defterdar Hüsam Bey	Bura Ala Müzehheb Benek		1 sevb	

¹³³⁹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 19.

Tablo 3.42 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Verilen İnamlar ¹³⁴⁰			
İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi	
		Akçe	Tak
Şehzade Bayezid	Nakdiye	1.000.000	
	Frengî Dîbâ	1	
	Kırmızı Frengî Çatma	1	
	İstanbul Seraser		10
	İstanbul Müzehheb Çatma		10
	İstanbul Müzehheb Benek		10
Şehzadenin Adamları	Bursa Ala Müzehheb Çatma	10	
	Bursa Evsat Müzehheb Çatma	7	
	Bursa Ala Müzehheb Benek	4	
	Bursa Evsat Müzehheb Benek	4	
	Bursa Edna Müzehheb Benek	4	
Lala Mehmed Bey	Frengî Müzehheb Çatma	1	
Hoca Mevlânâ Cafer	Nakdiye	10.000	
	Kırmızı Skarlat Çuka	1	
Defterdar Sinan Bey	Bursa Ala Müzehheb Benek	1	

¹³⁴⁰ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 46

Tablo 3.43 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Mustafa ve Maiyetine Verilen İnamlar¹³⁴¹

İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi		
		Akçe	Sevb	Tak
Şehzade Selim	Nakdiye	1.000.000		
	Frengî Dibâ		1	
	Kırmıfı Frengî Çatma		1	
	İstanbul Seraser			10
	İstanbul Müzehheb Çatma			10
	İstanbul Müzehheb Benek			10
Şehzadenin Adamları	Bursa Ala Müzehheb Çatma	10		
	Bursa Evsat Müzehheb Çatma	7		
	Bursa Ala Müzehheb Benek	4		
	Bursa Evsat Müzehheb Benek	5		
	Bursa Edna Müzehheb Benek	4		
Lala Sunullah Efendi	Frengî Müzehheb Çatma		1	
Defterdar Ferruh Bey	Bursa Ala Müzehheb Benek		1	

¹³⁴¹ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 55.

Tablo 3.44 Halep'ten Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Verilen İnamlar¹³⁴²

İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi		
		Akçe	Sevb	Tak
Şehzade Bayezid	Nakdiye	1.000.000		
	Frengî Dibâ		1	
	Frengî Çatma		1	
	İstanbul Serâser			10
	İstanbul Müzehheb Çatma			10
	İstanbul Müzehheb Benek			10
Şehzadenin Adamları	Bursa A'lâ Müzehheb Çatma		10	
	Bursa Evsat Müzehheb Çatma		7	
	Bursa A'lâ Müzehheb Benek		4	
	Bursa Evsar Müzehheb Benek		5	
	Bursa Ednâ Müzehheb Benek		4	
Hoca Mevlânâ Şemseddin	Nakdiye	5.000		
	Kırmızı Skarlat Çuka		1 sevb	
Lala Cafer Bey	Frengî Kırmızı Çatma		1 sevb	

¹³⁴² BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 339.

Tablo 3.45 Ordugahtan Ayrılan Şehzade Bayezid ve Maiyetine Üçüncü Defa Verilen İnamlar ¹³⁴³				
İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi		
		Akçe	Sevb	Tak
Şehzade Bayezid	Nakdiye	1.000.000		
	Frengî Dibâ		1	
	Sâde Frengî Atlas		1	
	İstanbul Serâser			10
	İstanbul Çatma			10
	İstanbul Yezidî Benek			10
Şehzadenin Adamları	Bursa A'îlâ Müzehheb Çatma		10	
	Bursa Evsat Müzehheb Çatma		7	
	Bursa A'îlâ Müzehheb Benek		4	
	Bursa Evsar Müzehheb Benek		5	
	Bursa Ednâ Müzehheb Benek		4	
Hoca Mevlânâ Şemseddin	Nakdiye	5.000		
	Sâde Frengî Atlas		1	
Lala Cafer Bey	Bursa A'îlâ Müzehheb Çatma		1	
Defterdar	Bursa A'îlâ Müzehheb Benek		1	

¹³⁴³ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 468.

Tablo 3.46 Şehzade Selim ve Maiyetine İkinci Defa Verilen İnamlar¹³⁴⁴

İnam Verilen	İnam Cinsi	İnam Birimi		
		Akçe	Sevb	Tak
Şehzade Selim	Nakdiye	1.000.000		
	Frengî Dibâ	1		
	Frengî Müzehheb Çatma	1		
	İstanbul Seraser			10
	İstanbul Çatma			10
	İstanbul ve Yezidî Benek			10
Şehzadenin Adamları	Bursa Müzehheb Ala Çatma		10	
	Bursa Müzehheb Evsat Çatma		7	
	Bursa A'îlâ Müzehheb Benek		4	
	Bursa Evsat Müzehheb Benek		5	
	Bursa Ednâ Müzehheb Benek		4	
Hoca Mevlânâ Şemseddin	Nakdiye	5.000		
Lala Cafer Bey	Bursa A'îlâ Müzehheb Çatma		1	
Defterdar Hüsam Bey	Bura Ala Müzehheb Benek		1	

¹³⁴⁴ BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 469.

Tablo 3.47 II. İran Seferi'nde Verilen İnâm Olarak Verilen Hilat ve Elbislerin Listesi

İnam Verilenin		Frengî					Bursa															
Adı	Görevi	Yekhevî kadife	Sade Kadife	Şib	A'lâ Çatma	Kadife Rişte	Müzehheb Kadife Benek	A'lâ Çatma	Evsât Çatma	Ednâ Çatma	A'lâ Benek	Evsât Benek	Ednâ Benek	Münakkaş Hacı Ali	Kemha	Serâser-i İstanbul	Sereng-i Acem	Kemhâ-i Amasiyye	Kuşak/Bâbekrî	Destar/Kandehârî	Fahşûre/Frengi Kadife	Sayfa
		Birimi: Sevb																Birimi: Kıt'a				
Salih Reis	Rodos Sancakbeyi							1														16
Turgud Reis	Galata Müreferrika Reisi							1														16
Galata Müteferrika Reisleri									3													16
Rüstem Bey	Luristan Sancakbeyi				1																	18
Mehmed Bey	Rüstem Bey'in kardeşi							1														18
Davud Paşa	Mısır Beylerbeyi		1	1																		23

Korucu	Safevilerden gelen						1												2	1	35
Mukamis	Mîr-i Lahza							1													35
Lütfullah el-Melik	Saad Çukuru'ndan gelen										1										43
Pîrî Bey	Kaptan ve Mısır Sancakbeyi							1													54
Hasan Korucu	Safevilerden gelen									1									2	1	57
Melik Kulab	Karabağ'dan gelen												1								62
Melik Pek	Karabağ'dan gelen												1								62
Veled-i Gorgora	Gürcü Meliki				1																62
Purtan? Bey	Gürcü Emiri							1													62
Veled-i Tuman Bey	Gürcü Emiri								1												62
Veled-i Pasun	Gürcü Emiri								1												62
Mahmud	Safevilerden gelen																		1		62
Başkapan	Gürcü Emiri								1												63
Gazi Kıranoğlu Mehmed Bey	Sincar Sancakbeyi							1													63
Budak Bey	Ergani Sancakbeyi							1													63
Nur Ali Bey	Mekri Sancakbeyi								1												63
Veled-i Başiaçık	Gürcü Meliki								1												63

Beşir Bey	Mamaş Aşireti Reisi							1				1							2	1	64, 76
Beşir Bey'in Kethüdası									1				1								64, 76
Beşir Bey'in adamı													1			1					64, 76
Korucu	Safevilerden gelen									1									2	1	64
Gürcü Emiri												1									65
Erdoğdu Bey	Gürcü Emiri						1														69
Veled-i Beşir Bey	Mamaş Aşireti reisinin oğlu							1											2	1	76
Beşir Bey'in amcası									1												76
Kızılbaş	Safevilerden gelen																4				76
Veled-i Purtan	Gürcü meliki						1														77
Gürcü melikinın adamı									1												77
()	Gürcü Emiri							1													78
Gürcü Emirinin adamları																2					78
Ali Bey	Pasin Sancakbeyi						1														78
Ali Bey'in oğlu											1										78
Şirvan oğlu Mirza Mehmed Bey	Trabzon Sancakbeyi			1																	79
Sinan Bey	Oltu Sancakbeyi						1														80
Monla Par Aziz	Erciş'ten gelen													1							81
Par Ali	Erciş'ten gelen													1							81
Eleşkird Kethüdaları														2			6				82
()	Safevilerden gelen											1									82
Erciş kadısının oğlu														1							82

Eleşkird Miralayı										1											82
Kızılbaş	Safevilerden gelen																1				82
Sultan Ahmed											1										82
Ulus Aşireti Reislerinin adamları												1					1				82
Korucu ve adamı	Safevilerden gelen											2									82
Kızılbaş	Safevilerden gelen							1													82
Ulama Paşa'nın adamı								1													82
()																	2				83
Dünbüllü Hacı Bey'in adamı									1											1	86
Kubad Bey	Bitlis Sancakbeyi			1																	87
Bekrî Bey ve oğlu Korucu Hüseyin	Safevilerden gelen																		4	2	87
()									1				3								87
()									1												87
Kızılbaş	Şirvan'dan gelen									1									2	1	87
Ali Gâzî	Safevilerden gelen															1			2	1	90
Hüseyin Bey	Safevilerden gelen																		3	1	92
Korucu Hasan Ağa	Safevilerden gelen							1											3	1	92
Hasan Ağa'nın yoldaşlar 7 nefer										7									14	7	92
Korucu Şah Kerim	Safevilerden gelen								1										3	1	93

Korucu İtibar Bey	Safevilerden gelen										1								3	1	93
İbrahim Bey	Safevilerden gelen															1			2		93
Mevsud Bey	Safevilerden gelen															1			2		93
Halil Bey	Safevilerden gelen															1			2		93
Pîrî Bey	Safevilerden gelen															1			2		93
Mevsud Bey diğer	Safevilerden gelen															1			2		93
Dulkadirli Korucu	Safevilerden gelen							1											2		93
Gökçe Sultan	Safevilerden gelen															1			2		93
Seyyid Mehmed oğlu Yakub Bey	Safevilerden gelen														1						95
()	Kürt Emiri						1														95
Korucu Mehmed	Safevilerden gelen										1								2	1	95
Seyyid Ahmed oğlu Yakub Bey							1														96
Hasan Bey	Mahmûdî Aşireti Reisi							1													96
Küçük Seyyid Mehmed oğlu							1														96
Hasan Bey'in 2 nefer adamı												2									96
Budak Bey	Şah Mehmed Bey oğlu							1													96
Şeyhî Bey	Alpavud Sancakbeyi						1														97

Osman Paşa	Malatya Sancakbeyi															1						97
Aleaddin Bey	Desbul Sancakbeyi															1						97
Kürt Emirleri																2						97
Seyyid Mehmed Bey'in 2 nefer adamı													1									104
Gâzî Kıranoğlu							1															104
Hasan Bey																			3	1		104
Mehmed Paşa	İkinci Vezir	1				1																104
Ahmed Paşa	Üçüncü Vezir	1				1																104
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1				1																104
Mehmed Paşa	Karaman Beylerbeyi	1				1																104
Ulama Paşa	Erzurum Beylerbeyi	1				1																104
Kubad Bey	Bitlis Sancakbeyi				1																	104
Seyyid Mehmed Bey	Hakkari Sancakbeyi				1																	104
Haydar Bey	Silistre Sancakbeyi						1															104
Hayreddin Bey	Avlonya Sancakbeyi						1															104
() Bey	Ohri Sancakbeyi						1															104
() Bey	Selanik Sancakbeyi						1															104
() Bey	İspir Sancakbeyi						1															104
() Bey	Hınıs Sancakbeyi						1															104

() Bey	Şarkî Karahisar Sancakbeyi							1														104
() Bey	Namveran Sancakbeyi							1														104
() Bey	İçil Sancakbeyi							1														104
Bey	Aksaray Sancakbeyi							1														104
Bâlî Bey	Beğşehir Sancakbeyi							1														104
Pertev Ağa	Yeniçeri Ağası							1														104
()	Sekbanbaşı										1											104
Hüseyin Bey	Tarsus Sancakbeyi							1														104
() Bey	Hizan Sancakbeyi							1														104
() Bey	Kilis Sancakbeyi							1														104
Servi Mehmed Bey								1														104
İskender Bey	Ahtamar Sancakbeyi							1														104
Menteşelü Mehmed Bey	-							1														104
Can Mehmed Bey	-							1														105
Mahmudi Aşireti Reisi Kethüdaları 7 nefer													7									105
Seyyid Mehmed Bey	Hakkari Sancakbeyi				1																	108
Mir Ahmed Bey								1														108
Nur Ali Bey	Uston Hakimi							1														108

Seyyid Mehmed Bey'in 3 nefer oğlu								3													110
Veli Bey	Ulama Paşa'nın kardeşi							1													110
Rüstem Bey	() Sancakbeyi							1													110
Sultan Ahmed Bey	() Sancakbeyi							1													110
Ali Bey	Sincar Sancakbeyi							1													110
Mustafa Bey	Sefer Sancakbeyi							1													110
Ferruh Bey	Van Tımar Kethüdası									1											112
Gülâbî Bey	Van Vilayet Defterdarı									1											112
Van Gönüllüler Ağası											1										112
Van Kalesi Tüfekli Süvariler Ağası													1								112
Van Kalesi Garipler Ağası													1								112
Hasan Ağa	Mahmudî Sancakbeyi							1													112
Pîrî Bey	Erciş Sancakbeyi							1													113
Gazanfer Bey	Adilcevaz Sancakbeyi							1													113
Aleaddin Bey	Kürt Emiri							1													113
Leh Kralı'nın adamı									1												113
Mehmed Paşa	Erzurum Beylerbeyi		1	1																	116
Ulama Paşa	Karaman Beylerbeyi		1	1																	116
Pîrî Kethüda	Bağdad Gönüllüler Kethüdası							1													116

Kızılbaş	Van Kalesi Muhafızı															1						116
Derviş Bey	İçil Sancakbeyi							1														118
Mustafa Bey	Aksaray Sancakbeyi								1													118
Bâli Bey	Beğşehir Sancakbeyi								1													118
Hüseyin Bey	Tarsus Sancakbeyi								1													118
()	Karaman Vilayet Kethüdası									1												118
()	Karaman Vilayet Defterdarı									1												118
()	Şehzade Livası Miralayı									1												118
Murad Bey	Hınıs Sancakbeyi							1														118
Veli Bey	Çemişkezek Sancakbeyi							1														118
Hüseyin Bey	İspir Sancakbeyi								1													118
Rüstem Bey	Pertek Sancakbeyi								1													118
Can Ahmed Bey	Namrevan Sancakbeyi								1													118
()	Erzurum Vilayet Kethüdası									1												118
()	Erzurum Vilayet Defterdarı									1												118
Hızır Paşa	Rumeli Beylerbeyi		1	1																		118

Ali Bey	Canik Sancakbeyi								1												118
İskender Bey	Divriği Sancakbeyi								1												118
Kansu Bey	Arabgir Sancakbeyi								1												118
()	Rum Vilayet Kethüdası									1											118
()	Rum Vilayet Defterdarı									1											118
()	Şehzade Livası Miralayı									1											118
Baran oğlu Süleyman Bey	Oltu Sancakbeyi								1												123
Mustafa Paşa	Dulkadir Beylerbeyi	1		1																	123
Osman Paşa	Malatya Sancakbeyi	1		1																	123
İsa Bey	Bozok Sancakbeyi							1													123
Veli Bey	Aziz Sancakbeyi								1												123
Mahmud Bey	Sis Sancakbeyi								1												123
Bayezid Çelebi	Dulkadir Vilayet Kethüdası									1											123
Mahmud Çelebi	Dulkadir Vilayet Defterdarı									1											123
Cemşid Bey	Palu Sancakbeyi							1													123
Ferruhşad Bey	Hizo Sancakbeyi							1													123
Bedir Bey	Cizre Hakimi							1													124

Sultan Ahmed Bey	Çapakçur Hakimi							1														124
Isfahan Bey	Ahmed Bey'in kardeşi							1														124
Sinan Bey	Şarkî Karahisar Sancakbeyi							1														124
Mehmed Şiro Bey	Kürt Emiri							1														124
Şahkulu Bey	Hizan Sancakbeyi								1													125
Nasır Bey									1													125
Aleaddin Bey	Hizo Sancakbeyi							1														126
Sultan Hüseyin Bey	İmadiye Sancakbeyi							1														126
Mir İbrahim Bey	Kürt Emiri							1														127
Şehsuvar Bey	Sarulu Emiri							1														127
Kürt Emiri İbrahim Bey'in kardeşi																						130
Allahverdi	Kızıuçan Sancakbeyi								1													130
Musa Çelebi	Defterdar							1														131
Halil Bey	Rumeli Miralayı							1														131
Kızılbaş	Elkas Mirza'nın adamı																		1			142
Kızılbaş	Safevilerden gelen																		1			142
()	Ruha Sancakbeyi								1													145
Nasır Bey	Cizre Hakimi Bedir Bey'in kardeşi																					146

Arap Emiri Ulyanoğlu'nun 2 nefer adamı																	2					147
Gözübüyük Kasım Bey	Arap Emiri							1														156
Bedir Bey	Cizre Hakimi																1					157
Cemşid Bey	Palu Hakimi																1					157
Osman Paşa	Malatya Sancakbeyi																1					158
Bodyan Ali Bey	Vidin Sancakbeyi							1														158
Mehmed Semerkandi	Safevilerden gelen												1									158
Hasan Bey	Mahmudî Sancakbeyi							1														159
İbrahim Bey	Halep Sancakbeyi							1														159
Rüstem Bey	Luristan Emiri																1					159
Mehmed Bey	Dulkadir Beylerbeyi	1		1																		163
Ali Paşa	Rumeli Beylerbeyi		1	1																		168
Ali Paşa	Anadolu Beylerbeyi		1	1																		168
Mehmed Paşa	Diyarbakir Beylerbeyi		1	1																		168
Pîrî Paşa	Adana Sancakbeyi		1	1																		168
Hüseyin Paşa	Tırhala Sancakbeyi		1	1																		168
Mustafa Bey	Niğbolu Sancakbeyi							1														168
Hüseyin Bey	Ohri Sancakbeyi							1														168

Mesih Bey	İskenderiye Sancakbeyi							1														168
Haydar Bey	Silistre Sancakbeyi							1														168
Ali Bey	Yanya Sancakbeyi							1														168
Torgun Bey	Köstendil Sancakbeyi							1														168
Bican Bey	Alacahisar Sancakbeyi							1														168
Cafer Bey	Vidin Sancakbeyi								1													168
Ahmed Bey	Prizrin Sancakbeyi								1													168
Hızır Bey	Vize Sancakbeyi								1													168
Ali Bey	Çirmen Sancakbeyi								1													168
Ahmed Bey	Selanik Sancakbeyi								1													168
Mustafa Bey	Vulçitrın Sancakbeyi								1													168
Ahmed Bey	Kırkkilise Sancakbeyi								1													168
Hasan Bey	Kilis Sancakbeyi								1													168
Muzaffer Bey	Rumeli Vilayeti Kethüdası										1											168
Ahmed Çelebi	Rumeli Vilâyeti Defterdarı										1											168
Behram Bey	Aydın Sancakbeyi							1														168
Hasan Bey	Kastamonu Sancakbeyi							1														168

Ali Bey	Bursa Sancakbeyi							1														168
Hasan Bey	Manisa Sancakbeyi								1													168
Mehmed Bey	Karesi Sancakbeyi								1													168
Süleyman Bey	Biga Sancakbeyi								1													168
Pir Ömer Bey	Karahisar Sancakbeyi								1													168
Ahmed Bey	Ankara Sancakbeyi								1													168
Atayî Bey	Kangırı Sancakbeyi								1													168
Ali Bey	Bolu Sancakbeyi								1													168
Şah Veli Bey	Alâiye Sancakbeyi								1													168
Mehmed Bey	Kocaili Sancakbeyi								1													168
Mustafa Bey	Anadolu Vilayet Kethüdası										1											168
Ali Bey	Anadolu Vilayet Defterdarı										1											168
Mehmed Bey	Şehzade Livası Miralayı										1											169
Şah Ali Bey	Çermük Sancakbeyi								1													169
Bahaeddin Bey	Mihran Sancakbeyi								1													169
Derviş Bey	Atak Sancakbeyi								1													169

Alican Bey	Kulb Sancakbeyi							1													169
İskender Bey	Diyarbakir Vilayet Kethüdası									1											169
Yakub Bey	Diyarbakir Vilayet Defterdarı									1											169
Bereket veled-i Midliç	Arap Emiri						1														171
Cefeyman	Arap Emiri									1											171
Mustafa Bey	Harburt Sancakbeyi							1													171
Mehmed Paşa	İkinci Vezir	1		1																	172
Bekir Bey	Adilcevaz Sancakbeyi						1								1						173, 175
Hayreddin Bey	Avlonya Sancakbeyi						1														175
Hüsrev Bey	Tırnovi Sancakbeyi						1														175
Seyyid Mehmed	Kürt Emiri														1						176
Arap Aşireti Reisi																1					177
Melik Haliloğlu Bey	Ruha Sancakbeyi						1														179
SinanBey	Birecik Sancakbeyi						1														179
İskender Paşa	Van Beylerbeyi			1																	180
Hasan Bey	Mahmudî Sancakbeyi														1						180
Hüseyin Bey	Hama Sancakbeyi						1														180

Hasan bey	Mısır Emiri ve nazır-ı emvâl							1													181
Şah Mehmed Bey	Gazi Kıranoğlu							1													181
Murad Bey	İmadiye Sancakbeyi kardeşi							1													185
Mahmud Bey	Ser-bevvâbin							1													186
Pîrî Bey	Erciş Sancakbeyi							1													186
Sinan Paşa	Şam Beylerbeyi	1		1																	187
Bekir Bey	Adilcevaz Sancakbeyi							1													197
Davud Bey	Bitlis Sancakbeyi							1													197
Pîrî Bey	Erciş Sancakbeyi							1													197
Çelebi	Safevi tarafından haber getiren casus															1					207
Ahmed Bey	Gazze Miralayı								1												208
Ulyanoğlu Ali	Arap Emiri														1						208
Hacı Mahmud	Hac müjdecisi												1								212
Seyyid Mehmed Bey	Hakkari Sancakbeyi														1						217
Ulus Aşireti Kethüdaları																1	5				223
İskender Paşa	Van Beylerbeyi	1		1																	233
Pîrî Paşa	Şam Beylerbeyi	1		1																	233
Hâce Receb	Hindli Tacir							1													240
Seyfa	Arap Emiri								1												243
Sinan Paşa	Anadolu Beylerbeyi		1	1																	244

Müstedam Bey	Gazze Sancakbeyi Kethüdası												1									246
Mehmed veled-i Mücahid	Hintli Tacir														1							246
Bereket veled-i Midliç	Arap Emiri							1														247
Mustafa Paşa	Trabzon Sancakbeyi	1		1																		249
Hasan Bey	Mahmudi Sancakbeyi							1														249
Can Ahmed Bey	Hasan Bey'in kardeşi							1														249
Süleyman Bey	Bargiri Sancakbeyi								1													249
Ahmed Bey	Kisan Sancakbeyi								1													249
Mustafa Bey	Ahtamar Sancakbeyi								1													249
Ferruh Bey	Nusaybin Sancakbeyi								1													268
Ferruh Bey	Balis Sancakbeyi								1													268
Cefeyman(?)	Arap Emiri								1													268
Nakir	Arap Emiri											1										268
Rüstem	Mehmed Mirza'nın adamı										1											273
Derviş Bey	Ankara Sancakbeyi							1														274
Seyyid Süleyman Bey	Irak Sancakbeyi							1														274

Osman Paşa	Halep Beylerbeyi	1		1																	280
Françis	Venedik balyozu							1													280
Tercüman									1												280
Venedik balyozunun 2 nefer adamı															2						280
Seyyid Aziz	Elkas Mirza'nın Veziri				1																281
Elkas Mirza'nın 6 nefer adamı												3			3						282
İsa Bey	Ulus Aşireti Reisi						1														282
Mehmed Ali	Ulus Aşireti Kethüdası									1											282
Şah Nazar Ağa											1										282
Bereket veled-i Midliç	Arap Emiri						1														286
Elkas Mirza'nın adamları							4	4	2												286
Ganem	Midliçoğlu Bereket'in adamı														1						288
Kanber	Midliçoğlu Bereket'in adamı															1					288
Mehmed Bey	Şehzade Mustafa'nın Çavuşbaşısı										1										290
Behram Mirza'nın oğlu																					290
Rüstem Ağa	Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşı						1								1						290
Taştemur	Elkas Mirza'nın adamı						1														294
Ahmed Bey	Arap Emiri														1						299

Hacı Tahir	Arap Emiri																	1				299
Şah Nazar	Ane Sancakbeyi							1														299
Mir İbrahim Bey	Kürt Emiri							1														303
Bereket veled-i Midliç	Arap Emiri																1					309
Bereket veled-i Midliç'in 20 nefer adamı												4					16					309
Abdurrahman	Mekke Şerifi'nin veziri							1														311
Mevlânâ Celal	Medine Kadısı							1														312
Ahmed Paşa	Anadolu Beylerbeyi	1		1																		312
Ebû Nümeý	Mekke Şerifi				1																	314
Seyyid Mehmed oğlu Hamza Bey	Kürt Emiri							1														315
()	Seyyid Mehmed'in Kethüdası												1									315
Seyyid Mehmed	Kürt Emiri							1														317
Murad Bey	Hınıs Sancakbeyi							1														318
Ebû Nümeý	Mekke Şerifi	1		1																		321
Seyyid Ahmed	Ebu Nümeý'in oğlu	1		1																		321
Piyale	Arap Emiri							2														323, 330
()	Piyale'nin oğlu										2											323, 330
Budak Bey	Kürt Emiri							1														327

Süleyman Bey Benî Gilan	Arap Emiri							1													327
Emirlerin kethüdaları 2 nefer												1									327
Seyfeddin Bey	-							1													330
Veled-i Turabey	-															1					333
İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin'den gelen casus																1					338
Abdullah Bey	Arap Emiri									1											340
İskender Paşa	Van Beylerbeyi	1		1																	341
Yakub Bey	Kürt Emiri							1													341
Yakub Bey'in 2 nefer adamı									1							1					341
Habsburg Elçisi									1												343
Kubad Paşa	Basra Beylerbeyi	1		1																	349
()	Kubad Paşa ile Basra'dan gelen							1													349
Nazar Bey	Sancakbeyi							1													350
Ali	Nazar Bey'in adamı								1												350
4 nefer Arap Emiri											1					2	1				351
Melik Luvarsad	Gürcü Emiri															1					351
Gürcü Emirinin Adamı												1									351
Murad Casus	Safevi tarafından gelen															1					351
Melik Subûfî	Yakub Bey'in oğlu							1													356
Habsburg elçisinin adamı											1										356
Mehmed Bey	Gazi Kıranoğlu							1													356

Mehmed Bey oğlu									1												356
Ali Bey	Arap Emiri Mazratoğlu															1					356
Seyyid Mehmed Bey	Kürt Emiri														1						357
Yakub Bey	Kürt Emiri							1													357
Şah Kulu Bey	Kürt Emiri							1													357
Nasır Bey	Kürt Emiri							1													357
Seyyid Mehmed Bey'in kethüdası												1									357
Gazi Kıranoğlu'nun kethüdası												1									357
Seyyid Mehmed Bey'in adamı									1												357
Nazar Bey'in adamı																1					357
Burhan Ali Sultan'ın Şirvan'dan gelen adamı									2												357
Murad Bey	Eğir Sancakbeyi							1													358
Murad Bey'in adamı																1					358
Kulu Bey	Devin Sancakbeyi																				358
Derviş Bey	Veçe(?) Sancakbeyi							1													358
İsmail	Kürt Aşiret Reisi															1					358
Mehmed Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1		1																	366
Arap Emiri											1	2				1					377
Ayas Paşa	Diyarbakir Beylerbeyi	1		1																	378
Cemşid Bey	Palu Sancakbeyi							1													378

Sultan Ahmed Bey	Çapakçur Sancakbeyi							1													378
Şah Ali Bey	Sancakbeyi							1													378
Ferruhşad Bey	Sancakbeyi							1													378
Veled-i Bahaeddin									1												378
Alican Bey	Kulb Sancakbeyi								1												378
Muheffa	Basra Ayanı							1													379
Ahmed Paşa	Üçüncü Vezir/Gürcü Seferi Seraskeri	1		1																	382
Rüstem Bey	-								1												392
Hasan Seyyid Bey	-								1												392
Kürt Emiri Kethüdası													1								393
Buhara Hanı Abdülaziz Han'ın Elçisi									1												395
Elçiyle birlikte gelen 2 nefer adam													2								395
İmadiye Sancakbeyi Sultan Hüseyin'den gelen casus															1						396
Ahmed Ağa	Bağdad Gönüllüler Ağası								1												404
Ahmed Paşa	Üçüncü Vezir/Gürcü Seferi Seraskeri	1		1																	405
Mehmed Paşa	Karaman Beylerbeyi	1		1																	405
Hızır Paşa	Rum Beylerbeyi	1		1																	405
Mehmed Paşa	Erzurum Beylerbeyi	1		1																	405

Mehmed Paşa	Dulkadir Beylerbeyi	1		1																	405
Yunus Bey	İçil Sancakbeyi								1												405
Bâlî Bey	Beğşehir Sancakbeyi								1												405
Süleyman Bey	Aksaray Sancakbeyi								1												405
Hüseyin Bey	Tarsus Sancakbeyi								1												405
Mustafa Bey	Malatya Sancakbeyi								1												405
Kansu Bey	Arabgir Sancakbeyi								1												405
Haydar Bey	Divriği Sancakbeyi								1												405
Ali Bey	Canik Sancakbeyi								1												405
Mustafa Bey	Trabzon Sancakbeyi								1												405
Hacı Mirza Bey	Şarkî Karahisar Sancakbeyi								1												405
Hüseyin Bey	İspir Sancakbeyi								1												405
Mehmed Bey	Kığı Sancakbeyi								1												405
Veli Bey	Çemişkezek Sancakbeyi								1												405
Davud Bey	Namrevan Sancakbeyi								1												405
Allahverdi	Kızıuşan Sancakbeyi								1												405
Rüstem Bey	Pertek Sancakbeyi								1												405

Mustafa Bey	Oltu Sancakbeyi							1														405
Sinan Bey	Pasin Sancakbeyi							1														405
Ali Bey	Tortum Sancakbeyi							1														405
Şah Kulu Bey	Sis Sancakbeyi							1														405
Yunus Bey	Ayıntab Sancakbeyi							1														405
Veli Bey	Aziz Sancakbeyi							1														405
Murad Bey	Eğil Sancakbeyi							1														405
Isfahan Bey	Çapakçur Sancakbeyi							1														405
Sultan Ahmed Bey	Gence Sancakbeyi							1														405
Ejderhan Hanı Yağmurca Han'ın Elçisi								1														406
Arap Emiri												1										406
Esed Bey	Van Vilayeti Kürt Emiri							1														406
Toygun Bey	Köstendil Sancakbeyi							1														406
Hüseyin Şah Bey	Derik Sancakbeyi							1														406
Hızır Bey veled-i Mihal	Ohri Sancakbeyi							1														406
Doğu Bey	Kürt Emiri							1														406
Cihan Şah	Ulyanoğlu'nun kardeşi							1														413
Ulyanoğlu'nun Kethüdası								1														413
Ulyanoğlu'nun 6 nefer adamı								2			2		1			1						413

Ulyanoğlu Ali	Arap Emiri							1													415
Luristan Emirleri 2 nefer								2													417
Şah Rüstem Bey'in adamı															1						418
Mehmed Bey	Usturcak Sancakbeyi							1													418
Mehmed Bey'in Kethüdası												1									419
Kayıtmas Bey	Bige Bey'in kardeşi							1													419
Kayıtmas Bey'in Kethüdası												1									419
Yegan Bey									1												419
Davud Bey	Bitlis Sancakbeyi							1													422
Seyyid Mehmed	Kürt Emiri														1						423
Sefer Ağa	Azak Kalesi Gönüllüler Ağası																	3	1		426
Bige Bey	Kürt Emiri														1						426
Bige Bey'in Kethüdası										1											426
Sultan Hüseyin'in adamı										1											426
Bige Bey'in oğlu															1						427
Gürcü Emirinin Adamı																1					429
Mansur	Arap Emiri															1					431
İskender Paşa	Van Beylerbeyi	1		1																	435
Sultah Ahmed Bey	Hizan Sancakbeyi							1													435
Mir Ahmed Bey	Müküs Sancakbeyi							1													435
Seyyid Mehmed Bey								1													435

Şahkulu Bey	Zeriki Sancakbeyi								1													435
Mehmed Bey	Şırvi Sancakbeyi								1													435
Nasır Bey	Derik Sancakbeyi								1													435
Hasan Bey	Tercil Sancakbeyi								1													435
Süleyman Bey	Bargiri Sancakbeyi								1													435
Arap Şeyhi	-									1												438
Veli	Şehzade Mustafa'nın Kapıcıbaşı							1														444
Safevi tarafından haber getiren casus													1									444
Şah Rüstem	Kürt Emiri							1														444
Zeynel Bey	Sancakbeyi								1													444
4 nefer Gürcü Emiri									4													444
Ulus Aşireti Kethüdası													1									444
Hasan Bey	Mahmudi Sancakbeyi							1														448
Veled-i Yusuf	Gürcü								1													454
Nasır Bey								1														454
Kulcan Bey	Hınıs Sancakbeyi								1													454
Veled-i Melik Halil	Bitlis Sancakbeyi							1														455
Sultan Hüseyin																1						457
Bedir Bey															1							457

Zeynel Bey	Sultan Hüseyin'in Kethüdası							1													457
Bige Bey																1					458
Bige Bey'in oğlu																1					458
Kulu Bey								1													458
Başaçuk								1													458
Gazi Kıranoğlu								1													458
Hâce Baban								1													458
Zeyneddin	Evlâd-ı Şeyh Abdülkadir Geylânî							1													461
Mehmed Paşa	Dulkadir Beylerbeyi	1														1					462
Canpolad Bey	Kilis Sancakbeyi							1													462
	Çapakçur Sancakbeyi							1													462
İbrahim Bey	Adana Sancakbeyi							1													463
Veli Bey	Aziz Sancakbeyi							1													464
Mehmed Paşa	Karaman Beylerbeyi	1														1					465

2.b.2 Âdetler

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezde bulunan ordu birliklerine ve bazı saray hizmetlilerine senede bir defaya mahsus olmak üzere ya da belirli idarî değişikliklerde âdet adı altında verilen aynî ya da nakdî değerler söz konusuydu. Rûznâmçe defterindeki kayıtlara göre aynî âdetler arasında âdet-i acemilik, âdet-i şişdirme, âdet-i hil'at, âdet-i ağa ya da âdet-i ağalık, âdet-i dolma, âdet-i mirmîrânî, âdet-i dırazî ve şıkar, âdet-i vezâret, âdet-i zemistânî ve âdet-i baharî vardır. Söz konusu âdetlerde belirli zümrelere hilat ve değerli kumaşlar verildiği görülür. Yine defterdeki kayıtlara göre âdet-i acemilik acemi oğlanlarına, âdet-i şişdirme başhaznedar ve maiyetindeki diğer hazinedarlara, âdet-i hil'at taşradaki kalelerde bulunan piyadebaşı ve yeniçeri bölük ağalarına, âdet-i ağa belirli saray hizmetlilerinden altı bölük halkı zümrelerinden herhangi birine ağa tayin edilenlere, âdet-i dolma saray baltacı ve sakalarına, âdet-i çamaşır acemi oğlanlarına, âdet-i mirmîrânî beylerbeyi tayin olanlara, âdet-i şıkar şahincibaşına ve mevsimsel olarak senede bir defaya mahsus verilen âdet-i zemistânî ve âdet-i baharî merkezdeki ordu birlikleri ile bazı saray hizmetlilerine, bazı devlet adamlarına verildiği görülür. Kayıtlara göre toplamda hil'at/elbise ya da kumaş olarak 119 sevb, 7 kıt'a, 13 tak, 705 çub ve 9 rub'lu bir gider söz konusudur.

Tablo 3.48 İkinci İran Seferi'nde âdet olarak verilen hil'at/elbise ve kumaşların listesi

Âdet Verilen Kişi	Âdet Çeşidi	Âdet Olarak Verilen	Âdet Miktarı					Sayfa
			Sevb	Kıt'a	Tak	Çub	Rub'	
Hazinedar 4 Nefer	Âdet-i Acemilik	Kırmızı Bursa Evsât Kadife Çatma	3					23
		Renkli Bursa Evsât Kadife Çatma	1					
		Ednâ Miyanbend-i Bâbekrî		4				
Başhazinedar ve 9 Nefer Hazinedar	Âdet-i Şişdirme	Münakkaş Kadife			1			74
		Mor Skarlat Çuka				50		
		Bursa Kemha			9			
Ser-Piyadegân ve Serât-ı Bölük-i Yeniçeriyân-ı Van Kalesi		Münakkaş	1					109
		Amasya Kemha	5					
		Bursa Münakkaş	1					
Van Kalesi Ser-Piyadesi Ve Yeniçeri Bölük Ağaları	Âdet-i Hil'at	Münakkaş Hacı Ali	1					113
		Amasya Kemha	2					
Bitlis Kalesi Ser-Piyadesi Ve Yeniçeri Bölük Ağaları	Âdet-i Hil'at	Münakkaş Hacı Ali	1					125
Bitlis Kalesi Sekbanbaşı	Âdet-i Hil'at	Amasya Kemha	1					138
Lütfî Bey (Zevvak)	Âdet-i Ağa (Gureba-i Yemîn)	A'lâ Bursa Çatma	1					169
Ali Bey (Zevvak)	Âdet-i Ağa (Gureba-i Yesar)	A'lâ Bursa Benek	1					
	Âdet-i Nevmüslim	Destar		1				175
24 Nefer Taberdar	Âdet-i Dolma	Kırmızı Skarlat Çuka				8	2	
		Dobroman Çuka				110		
53 Nefer Saka	Âdet-i Dolma	Mor Skarlat Çuka				8	2	
		Dobroman Çuka				255		
6 Nefer Hassa Saka	Âdet-i Dolma	Mor Skarlat Çuka				4	1	238
		Dobroman Çuka				25		
Gılmân-I Enderun	Âdet-i Çamaşır	Kırmızı Skarlat Çuka				5		

		Kırmızı Mâi Çuka	5	
		Dobroman Çuka	63	
Koçkar Mirza Hemşirezâde-i Sa‘Adet Giray	Âdet-i ıydiyye	Bursa Evsât Çatma	1	241
Sinan Paşa (Şam Beylerbeyi)	Âdet-i Mirmîrânî (Anadolu Beylerbeyi)	Kırmızı Şib	1	244
		Kırmızı Kadife Frengî	1	
Rüstem Paşa				
Ahmed Paşa		Kırmızı Frengî Şib		
Haydar Paşa	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Frengî Kadife		
Mevlânâ Muslihiddin Efendi				
	Âdet-i Zemistânî	Câme	4	
Sinan Çelebi				
Mehmed Paşa	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Frengî Şib	2	
Ali Paşa		Kırmızı Frengî Kadife	2	245
Hayreddin Bey				
Musa Çelebi		Câme	8	
Mustafa Çelebi				
Behram Bey				
Yeniçeri Ağası Pertev Ağa	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Frengî Şib	1	
		Kırmızı Frengî Kemha	1	
Hasekiler				
Solakbaşılar				
Solak Kethüdası	Âdet-i Zemistânî	Bursa Hacı Ali Münakkaş	15	247
Yeniçeri Muhzırı				
Mustafa Paşa (Sabık Dulkadir Beylerbeyi)	Âdet-i Mirmîrânî (Trabzon Sancakbeyi)	Kırmızı Bursa Şib	1	249
		Kırmızı Frengî Kadife	1	
Ser-Habbaz Kasım	Âdet-i Zemistânî	Bursa Hacı Ali Münakkaş	1	250

Ser-Habbazin-I Hassa	Âdet-i Zemistânî	Bursa Hacı Ali Münakkaş	1	251
Ser-Şahinciyan	Âdet-i Dırâzî ve Şikâr	Münakkaş Hacı Ali	1	256
Özdemir Bey	Âdet-i Mirmîrânî (Yemen Beylerbeyi)	Kırmızı Bursa Şib	1	256
		Kırmızı Frengî Kadife	1	
Enderun Ağası				
Başhazinedar	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Frengî Kadife Çatma	3	260
Ser-Kiler				
Enderun Ağası				
Başhazinedar	Âdet-i Baharî	Kırmızı Frengî Çatma	3	260
Ser-Kiler				
Rüstem Paşa		Kırmızı Frengî Şib	4	
Mehmed Paşa				
Ahmed Paşa	Âdet-i Baharî	Kırmızı Frengî Kadife	4	
Haydar Paşa				
Ali Paşa	Âdet-i Baharî	Kırmızı Şib	1	
		Kırmızı Frengî Kadife	1	263
Rumeli Ve Anadolu Ordusu Kasapları	Âdet-i Bahârî	Câme	5	
Hayreddin Efendi				
Musa Çelebi	Âdet-i Bahârî	Câme	8	
Mustafa Çelebi				
Behram Bey				
Yeniçeri Ağası Pertev Ağa	Âdet-i Bahârî	Kırmızı Şib	1	
		Frengî Kırmızı Kemha	1	
Pir Ali Çelebi	Âdet-i İydiyye	Amasya Kemha	1	264
Hasekiler		Bursa Hacı Ali Münakkaş	13	
Solakbaşılar	Âdet-i Bahârî	Sereng	2	274
Yeniçeri Muhzırı				
		Murabba	2	296

Mevlânâ Ömer İmâm-I Hâssa	Âdet-i Zemistânî ve Bahârî	Kırmızı Skarlat Çuka	4	4	
Ser-Hayyatın	Âdet-i Zemistânî	Bursa Kemha			
		Kırmızı Skarlat Çuka	1	6	299
Başhazinedar	Âdet-i Zemistânî		1		
		Münakkaş			
		Kırmızı Skarlat Çuka		7	
Hazinedarlar ve Mevcudatı	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Çuka		54	
Başhazinedar	Âdet-i Bahârî	Münakkaş	1		
		Kırmızı Skarlat Çuka		6	
					304
Hazinedarlar ve Mevcudatı	Âdet-i Bahârî	Kırmızı Çuka		60	
		Frengî Kemha		30	
Ferhad Kilârî	Âdet-i Zemistânî	Kırmızı Çuka		5	
Ahmed Paşa (Mirâhûr-ı Büzürk)	Âdet-i Mirmîrânî (Anadolu Beylerbeyi)	Kırmızı A'la Şib	1		
		Kırmızı Frengî Kadife	1		312
Mustafa Bey (Zevvak)	Âdet-i Ağa (Kethüdâ-İ Bevvâbîn)	Bursa A'la Müzehheb Benek	1		314
Hüseyin Ağa (Ser-Zevvak)	Âdet-i Ağa (Ser-Bevvâb)	Bursa A'la Benek	1		
Bâlî Ağa (Kethüdâ-i Bevvâbîn)	Âdet-i Ağa (Ser-zevvâk)	Bursa A'la Benek	1		
Mustafa Ağa (Ser-Şâhinciyan)	Âdet-i Ağa (Mirâhur-I Büzürk)	Bursa A'la Benek	1		
Ahmed Ağa (Ser-Ulufeciyan-ı Yemîn)	Âdet-i Ağa (Ebnâ-İ Sipâhiyan)	Bursa A'la Benek	1		322
Ali Ağa (Ser-Ulufeciyan-ı Yesar)	Âdet-i Ağa (Ser-Silahdarân)	Bursa A'la Benek	1		

Bayezid Bey (Ağa-i Gurebâ-i Yemîn)	Âdet-i Ağa (Ser-Ulufeciyân-ı Yemîn)	Bursa A'îlâ Benek	1	
Mehmed Ağa (Ağa-i Gurebâ-i Yesâr)	Âdet-i Ağa (Ser-Ulufeciyân-ı Yesâr)	Bursa A'îlâ Benek	1	
Ali Paşa (Rumeli Beylerbeyi)	Âdet-i Vezâret (Vezir)	Kırmızı Şib	1	322
		Frengî Kırmızı Kadife	1	
Kubad Paşa (Sabık Trabzon Sancakbeyi)	Âdet-i Mirmîrânî (Basra Beylerbeyi)	Kırmızı Şib	1	349
		Frengî Kırmızı Kadife	1	
Âdet-i nevmüslim		Bursa Ednâ Kadife Benek	1	
		Destar-ı kandeârî	3	396
Bayezid Subaşı	Âdet-i hil'at (Bitlis Kalesi Ağası)	Bursa Hacı Münakkaş	1	405

SONUÇ

Sultan Süleyman'ın saltanatında Safevilere yönelik 1533-1535 yılları arasında ilk seferi olan Irakeyn Seferi'nin üzerinden tam olarak 12 yıl geçti. İlgili seferde Irak-ı Arab'ın devasa surlarına sahip kadim şehri Bağdat ile bazı kasabalarda Osmanlı hakimiyeti tesis edildi. Ancak Osmanlı ordusu Safevilerin merkezi Tebriz'e sefer sürecinde iki defa girse de Irak-ı Acem'de aynı başarı mümkün olmadı. Anadolu'nun Safevilere karşı muhafazasında önemli bir yeri olan Van Kalesi fethedilse de hakimiyet seferden hemen sonra el değiştirdi. Sultan Süleyman'ın Batı'ya yönelik seferlerini fırsat bilen Safeviler ise ilerleyen süreçte Osmanlı hakimiyetinde olan Anadolu'ya yönelik emellerini gerçekleştirmek adına faaliyetlerini sürdürdü. Diğer yandan Gürcü topraklarında Osmanlı'ya tabi olan krallıklara karşı nüfuzunu genişletmek istedi. Türkistan'da kendilerine yönelik Safevi tehdidine karşı Hanlıklar, Sünni İslam'ın hamisi olarak gördükleri Osmanlılardan yardım talep etti. 1547 yılına gelindiğinde Habsburglarla tesis edilen beş yıllık mütarekeden sonra Batı siyasetine bir müddet ara verildi ve Doğu'ya yönelik ikinci bir sefer ihtimali ortaya çıktı. Bu esnada Safevî şehzadesi Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya ilticasıyla muhtemel sefer kaçınılmaz bir durum haline geldi. Hazırlıkların tamamlanmasını müteakip 29 Mart 1548'de ordunun İstanbul'dan hareketiyle başlayan İkinci İran Seferi, kaynaklardaki tarifiyle Tebriz ve Van Seferi 21 Aralık 1549'da sona erdi. İkinci İran Seferi toplamda 1 yıl 8 ay 23 gün sürdü.

Yakın zaman önce Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi esnasında gelir ve gider kayıtlarının tutulduğu yeni bir rûznâmçe defteri araştırmacıların istifadesine sunuldu. Bu defterin ortaya çıkması erken dönem Osmanlı-İran münasebetleri ve Osmanlı askerî tarih araştırmacıları tarafından ilgiyle karşılandı. Sefere dair oldukça kıymetli bilgiler ihtiva eden bu kaynak, Kanûnî Sultan Süleyman dönemini ihtiva eden çalışmalara muhtasar olarak konu olan İkinci İran seferinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesini mümkün kıldı. Haliyle çalışmamızın esasını İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defteri oluşturdu.

Klasik dönemde bir Osmanlı Doğu seferi organizasyonunun malî, askerî ve idâri boyutu değerlendirildiği bu çalışmada sefere çıkan ordunun takip edeceği yol güzergahı ve tesis edilen menziller, yapılan yol düzenlemeleri, askeri hareketin yönetimi kapsamında sefere katılacak ve muhafazada bırakılacak kuvvetlerin tayini, ordunun toparlanması, ordudaki asker ile binek ve nakil vasıtası olarak kullanılan hayvanların iâşe temin faaliyetleri, mühimmatın nakliyesi, askere tayin edilen kışlak mahalleri, seferin finansmanı gibi meseleler ele alındı. Ayrıca sefer esnasında yaşanan hadiselerle dair bilgi verildi.

İkinci İran Seferi'nin yol güzergahına yapılan değerlendirmede sefer esnasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak Osmanlı ordusunun askerî hareketin oldukça geniş bir alana yayıldığı görülür. Bu çerçevede ilk olarak sefer öncesinde kuvvetlerin toplanma merkezinin Erzurum tayin edildiği anlaşılmaktadır. Zira İstanbul'dan hareket eden merkez ordusu ve ordunun yaklaşık üçte ikisini teşkil eden eyalet askerleri Erzurum'da toplandıktan sonra Safevilerin merkezi Tebriz'e hareket eder. Bu esnada kuvvetlerin bir kısmı ayrılarak Van Kalesi'nin muhasarası için görevlendirilir. Küçük çaplı karavul çarpışmalarından sonra herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Tebriz'e giren Osmanlı ordusu daha sonra Van Kalesi'ne hareket eder. Van Kalesi'nin ikinci, ancak bu kez kalıcı fethinden sonra kış mevsiminin yaklaşması üzerine ordu Diyarbakır'a hareket eder. Osmanlı ordusunun yürüyüşlerini takip etse de herhangi bir müdahalede bulunmayan Şah Tahmasb ortaya çıkar ve Doğu Anadolu'da geniş bir sahayı yağmalar. Gelen haberler üzerine Diyarbakır'dan bölgeye hareket eden Osmanlı ordusu, Şah Tahmasb'la karşılaşmadan tekrar Diyarbakır'a döner. Bu esnada ordunun büyük bir bölümü kışlaklara çekilmesi için müsaade edilir. Sultan Süleyman ve merkez ordusunun bir kısmı Halep'e intikal eder. Sefer mevsimine kadar Halep ve çevresinde muhtelif faaliyetlerde bulunan Sultan Süleyman, seferin ikinci aşamasında Halep'ten Diyarbakır'a hareket ederken, Kara Ahmed Paşa serdarlığındaki Osmanlı ordusunu Gürcü seferine vazifelendirir. Diyarbakır'da fetih haberlerinin gelmesinden sonra İstanbul'a hareket eder. Bu uzun ve de yorucu yürüyüşe dair ilk bölümde yapılan değerlendirmelerde tayin edilen sefer güzergahı ve konaklanan menzillere dair verilen bilgiler sadece Sultan Süleyman başında bulunduğu kuvvetlerin takip ettiği güzergaha aittir. Diğer yürüyüşlere dair bilgiler mevcut değildir. Sultan Süleyman'ın öncülüğündeki kuvvetlerin Halep'ten İstanbul'a dair olan yürüyüşüne dair kaynaklarda menzil bilgileri eksiktir. Buradaki eksiklik sefer esnasında tutulan rûznâmçe defterindeki tarih ve menzil kayıtlarıyla ikmal edilmiştir.

Osmanlı sefer organizasyonlarındaki temel belki de en önemli gündemlerden biri sefere katılan askere erzak ve hayvanlara yem teminidir. Birinci bölümün ikinci alt başlığında İkinci İran Seferi'nde ordunun iaşe teminine dair yürütülen faaliyetler değerlendirildi. Buna göre mevsimsel zaruretlere göre iki aşamalı olarak değerlendirilen İkinci İran Seferi'nde askerin iaşesi için iki defa nüzül mükellefiyeti getirildiği görülür. Nüzül keyfiyeti iaşe planlamasındaki en önemli tedarik zincirlerinden birini oluşturur. Yine rûznâmçe defterindeki kayıtlarda özellikle Gürcü emirleri ile Doğu'daki yerel beylerin iaşe noktasında orduya destek sağladıkları görülür. Planlamadaki diğer bir mesele temin edilen zahirenin nakil ve muhafazasıdır. Kaynaklarda nüzül mükellefiyeti ile haricindeki tedarik yöntemlerinde temin edilen zahirenin tayin edilen noktalara nakline dair kaynaklardaki bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak zahirenin

muhafazasına dair hem kaynaklarda hem de rûznâmçe defterindeki kayıtlarda kıymetli bilgiler mevcuttur. Bu anlamda sefer güzergahında bulunan menzillere gönderilenlerin haricinde zahirenin Doğu serhaddin bulunan kalelerdeki mîrî ambarlarda depolandığı görülür. Erzurum Kalesi, Hasan Kalesi, Adilcevaz Kalesi, Muş Kalesi, Erciş Kalesi, Hınıs Kalesi, Avnik Kalesi fethinden sonra Van Kalesi bu kapsamdaki önemli zahire depolama alanlarıdır. Sefer esnasında iaşenin sevk ve idaresinde gönderilen emirlerden daha ziyade Diyarbakır Beylerbeyi'nin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıla ait çalışılan seferlerde karşılaşılan temel meselelerde biri sefere çıkan Osmanlı ordusunun sayısına dair kaynaklardaki bilgilerin sınırlı olmasıdır. Ancak İkinci İran Seferi esnasında tutulan rûznâmçe defterinin ihtiva ettiği bilgiler çalıştığımız sefer özelinde bu sınırları ortadan kaldırır. Defterde mevcut mevacib kayıtları ve Tebriz'e giren orduya dağıtılan inamlar vesilesiyle orduda mevcut devlet adamı, merkez ordusuna mensup asker ve saray hizmetlilerinin sınıf ve sayıları tespit edilmiştir. Buna göre sefere katılan merkez ordusu 5.662 süvari ve 10.339 piyade olmak üzere toplamda 16.001 neferdir. Saray hizmetlileri sayısı ise 4.393 kişidir. Bu çerçevede sefere katılan merkez ordusu ve saray hizmetlilerinin toplam sayısı 20.394 kişidir. Emrindeki sipahi ve cebelü sayıları tespit edilemese de sefere katılan beylerbeyi ve sancakbeylerinin kim ve hangileri olduğu rûznâmçe defterindeki inam kayıtlarından çıkarılmıştır. Sefere katılan ordudaki asker sayısına dair tespit edilen bilgiler yalnızca merkez ordusu ve saray hizmetlilerine aittir. Ordunun üçte ikisini oluşturan timar ordusuna dair kaynaklar sessizdir. Ancak 1527-1528 bütçesinde kılıç timarlarına dair verilen sayılardan hareketle sefere katılması muhtemel timarlı sipahi sayısının asgari 50.000 olabileceği varsayarsak sefere katılan toplam asker sayısının 80.000 ilâ 100.000 arasında değiştiği ifade edilebilir.

İkinci İran Seferi'nde Şah Tahmasb, temel stratejisine bağlı kalarak Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı. Engebeli arazi ve mevsimsel şartların getirdiği zorlukların yanı sıra Osmanlı ordusunun muhtemel yürüyüş güzergahındaki iâşe tedarik alanlarını yok eden Şah Tahmasb Osmanlı ordusuna karşı yıldırma ve yıpratma stratejisi izledi. İki ordu karşı karşıya gelmese de sefer süresince bölgede muhasara, küçük çaplı muharebe ve baskınlar yaşandı. Bölgesel çatışmalar ve nispeten küçük başarılarla geçen uzun bir seferin panoraması ikinci bölümde değerlendirildi. Doğu seferlerinin karakteristik özelliği olan coğrafya ve iklimle bağlı sorunların bu sefer özelinde de yoğun olarak yaşandığı ortaya koyuldu. İlk olarak İstanbul'dan hareket eden ordunun sefer yürüyüşüne dair bilgilere yer verildi. Akabinde sefer döneminde Osmanlı ordusunun muhasara ve muharebelerinin yanı sıra Elkas Mirza'nın Irak-ı Acem Seferi ve Safevilerin istilasını sonucu topraklarından olup Osmanlı'ya sığınan Şirvan Hâkimi Burhan Ali

Sultan'ın Şirvan'a müdahalesi hakkında bilgi verildi. Bu anlamda İkinci İran Seferi'nde çok yönlü ve geniş bir sahaya yayılan askerî harekât icra edildiği açıktır. Ancak seferin temel hedefi olan büyük Safevi ordusuyla karşılaşmak mümkün olmamıştır. Safevi tehdidine dair mütemadiyen yardım talep eden ve müşterek harekât teklifinde bulunan Türkistan Hanlıklarının sefer sürecine askerî anlamda katkı sağlamadıkları da görülür. Tüm bunlara rağmen seferin en büyük kazanımı bulunduğu konum itibariyle stratejik önemi haiz Van Kalesi'nin artık kalıcı olarak Osmanlı hakimiyetine geçmesidir. Doğu'dan ve Batı'dan ordugahı ziyaret eden elçiler, sunulan pışkeş ve verilen inamlara dair bilgiler verilir. Ayrıca İkinci İran Seferi gibi uzun soluklu bir süreçte sefer esnasında gösterilen yararlılıklar ve görülen ihmaller neticesinde yapılan tayin, terfi ve aziller tespit edilerek değerlendirildi. Sefer dönemine denk gelen ruus kayıtlarının olmadığı düşünüldüğünde rûznâmçe defterinin bu anlamda ihtiva ettiği bilgiler oldukça kıymetlidir ve ayrıca askerî tarih haricinde idarî ve biyografi çalışmalarına da katkı sağlayacaktır.

Rûznâmçe defterinin sağladığı en büyük imkanlardan biri seferin malî yönüne dair ihtiva ettiği bilgilerdir. Son bölümde rûznâmçe defterinin sağladığı verilerden hareketle seferin malî boyutu ortaya konulmuş olup bu kapsamda yapılan değerlendirmeler istatistiklerle desteklendi. Ancak buradaki bilgiler seferin bütününe dair bir değerlendirmeye imkân vermemektedir. Zira rûznâmçe defterindeki veriler daha ziyade merkez ordusuna aittir. Seferin hazırlık süreci ve timar ordusuna dair masrafların mevcut olmaması genele dair bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Buna rağmen İkinci İran Seferi'nin tamamı olmasa da merkezi hazineden yapılan harcamaların ortaya çıkarılması son derece kıymetlidir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi'nin askerî, idarî ve malî boyutu ilk defa bu çalışmada tafsilatlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada yoğun olarak sefer esnasında tutulan rûznâmçe defterinin ihtiva ettiği bilgiler kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmeler çalışmada geniş bir yer kaplayan tablolarla desteklenmiştir. İkinci İran Seferi'nin Osmanlı askerî tarihi ve Osmanlı-İran münasebetleri hususunda önemli bir kırılma noktası olduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede askerî tarih literatürüne klasik dönem ve sonraki yüzyıllarda gerçekleşen seferlerle mukayese edilebilecek kapsamlı bir çalışma kazandırılmıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Vesikaları

1.a) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Ali Emiri Tasnifi, Sultan Süleyman Evrakı , nr. 6/329, 6/330.

Bâb-ı Âsafî, Divân-ı Hümâyûn Kalemi Dosya Kısmı (=A.DVN), nr. 2/94-95; 2/300.

Bâb-ı Defter’i Büyük Ruznâme Kalemi Defterleri (=D.BRZ.d.), nr. 20615; 20615/A.

Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), nr. 208; 209; 288.

Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 499; 7118; 16022

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Kısmı (=TSMA.d), nr. 10221.

2- Kaynak Eserler

BUSVECQ, Ogier Ghislain de, *Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2005.

CHESNEAU, Jean, *D’Aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012.

ÇUKURYURT, Sinan, *Matrakçı Nasuh, Süleymannâme (1a-95b), (Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.

DEMİRTAŞ, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbar*, yay. haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara 2019.

GÜNDÜZ, Buket, *Kadı Ahmed Gaffârî’nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler)*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2019

H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, yay. haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2002.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’l-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2020.

LEUNCLAVIUS, Johannes, *Türk Milletinin Tarihi*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2019.

Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, Marburg, Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. Nr. 955.

Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, haz. Göker İnan, İstanbul 2019.

Nasuhü’s-Silahî (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i ‘Irakeyn-i Sultân Süleymân Hân, haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 1976.

ÖZBAL, Mustafa, *Peçevi Tarihi (80b-114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Kuzey Irak’ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey’in Hatıraları”, *Belleten*, 1973, 37 (146), s. 200.

SANZ, Manuel Serrano Y., *Türkiye’nin Dört Yılı: 1552-1556*, çev. Aysel Kurtoğlu, İstanbul tarihsiz.

Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırılancık, İstanbul 2001.

TOKLUCU Ahmet, *Matrakçı Nasuh’un Süleymannâmesi (Beşinci Bölüm/Arkeoloji Müzeleri Ktp. nr. 379, vr. 96a-185b), (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip), haz. Abid Yaşaroğlu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

YILMAZ, Nazım, *Selmân Câmi’ü’l-Cevâhir*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995.

Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

3- Araştırma Eserler

AFYONCU, Erhan, “Rüstem Paşa”, *DİA*, XXXV, 288-289

_____, “Müşaherehoran”, *DİA*, XXXII, 153-154.

_____, “Mevâcib”, *DİA*, XXIX, 418-420.

_____, “Rûznâmçe”, *DİA*, XXXV, 276-278.

_____, “Süleyman Paşa, Hadım”, *DİA*, XXXVIII, 96-98.

_____, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014.

_____, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2021.

_____, “Sipahi”, *DİA*, XXXVII, 256-258.

AGOSTON, Gabor, *Osmanlı’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2013

_____, *Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2015.

AHISHALI, Recep, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 34 (2016), s. 1-40.

_____, “Ruus”, *DİA*, XXXV, 272-273.

- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, II, Ankara 1979
- ALİEV, Saleh Muhammedoğlu, "Elkas Mirza", *DİA*, XI, 55.
- ARIKAN, Muzaffer, *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları*, Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Ankara 1996;
- ASRAR, Ahmet, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Âlemi*, İstanbul 1972i
- AŞURBEYLİ, Sara, "Şirvanşahlar", *DİA*, XXXIX, 211-212
- AYDIN, Bilgin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mukayeseli İstatistik Faaliyetleri ve Kanuni Dönemine Ait Bir Mevâcib Defteri", *Yücel Dağlı Anısına*, haz. Evangelia Balta vd., İstanbul 2011, s. 53-78.
- _____, *XVI. Yüzyılda Dîvân-u Hümayun ve Defter Sistemi*, Ankara 2017.
- AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.
- BALTA, Samet, *XVI. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Tarihi Açısından İstanbul-Tebriz Hattı ve Anlamı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Tımar", *İA*, XII/I, 286-333.
- _____, "954-955 (1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIX/1-4 (1957), s. 219-176.
- _____, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953), s. 251-329.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Yeniçeri", *DİA*, XLIII, 450-462.
- BİLGE, Sadık Müfit, "Kanûnî Sultan Süleyman Döneminde (1520-1566) Osmanlı-Gürcü İlişkileri", *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi, Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, ed. M. Fatih Çalışır vd., İstanbul 2020, s. 62-63.
- BOSTAN, Hanefi, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadelik Dönemi (1487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 40 (2019), s. 1-86.
- _____, "Azeb", *DİA*, IV, 312-313.
- _____, "Pîrî Reis", *DİA*, XXXIV, 383-385.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.
- ÇELİK, Bülent, *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- ÇELİK, Şenol, "Orducu", *DİA*, XXXIII, 370-373.

ÇETİN, Cemal, *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)*, İstanbul 2013

ÇETİN, Engin, *Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemi (XVIII. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971,

DOĞAN, Kaan, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde On Yıl: Bir Filori Defteri Işığında Harcamalar ve Rumeli Güzergâh*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı*, İstanbul 1990.

DURSUN, Davut, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 310-311.

EFENDİYEV, Oktay, *Safevi Türk İmparatorluğu*, İstanbul 2019.

EĞİLMEZ, Savaş, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, İstanbul 2012.

EKİN, Ümit, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2002

EMECEN, Feridun ve Erhan Afyoncu, *Savaşın Sultanları, Osmanlı Padişahlarının Meydan Muharebeleri*, I, ed, Coşkun Yılmaz, İstanbul 2018.

EMECEN, Feridun Emecen, "Mohaç Meydan Muharebesi", *DİA*, XXX, 232-235.

_____, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, 478-479.

_____, "Cebelü", *DİA*, VII, 188-189.

_____, "İrakeyn Seferi", *DİA*, XIX, 116

_____, "Mohaç Muharebesi", *DİA*, XXX, 232-235.

_____, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, III/7 (2005), s. 107-139.

_____, "Yaya ve Müsellem", *DİA*, XLIII, 354-356

_____, *Kanûnî Sultan Süleyman ve Zamanı*, Ankara 2022.

_____, *Klasik Osmanlı Çağında Savaş*, İstanbul 2018.

ERKAL, Mehmet, "Arşın", *DİA*, III, 413-416.

ERKAN, Davut, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37 (2011), s. 181-197.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, "Osmanlı Ordularının Geçiş Güzergahı Olarak Gelibolu", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, Sayı 2 (2008), s. 886-897.

_____, “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç Ordunun Toparlanması”, *Türklük Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan Sayısı*, 2008/19. s. 211-233.

_____, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1997/1, s. 91-98

_____, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Peyk”, *DİA*, XXXIV, 263.

GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, XXXI, 129-132.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, s. 213-226.

GÖÇER, Lütfi, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa’nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, *Belleten*, XXI/83 (1957), s. 449-482.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Osmanlı Devleti’nin Türkistan ve Doğu Politikası”, *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı)*, 2000, Sayı 31 (2000), s. 137-143.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne” Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 331-348.

_____, “Hâne”, *DİA*, XV, 552-553.

_____, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *Tarih Dergisi*, XVII/22 (1967), s. 20-23

_____, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 267-277.

GÜL, Abdulkasım, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, s. 160.

GÜMÜŞ, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 200.

GÜNEŞ, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Ankara 1994.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bağdat”, *DİA*, IV, 433-437.

_____, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014.

HAMMER, Joseph von., *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, İstanbul 1993.

ISMAYILOV, Elnur, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016.

- İNALCIK, Halil, “Cizye”, *DİA*, VIII, 45-48.
- _____, “Kırım”, *DİA*, XXV, 449-457.
- _____, “Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu”, *Türk Kültürü Dergisi, Ordu Sayısı*, 1965/18, s. 139-146.
- _____, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu I.”, *Belleten*, 1959/23, s. 594-601.
- _____, “Timar”, *DİA*, XLI, 168-173.
- _____, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, İstanbul 2017.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt I, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- _____, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008.
- İPÇİOĞLU, Mehmet, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Estergon Seferi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1989.
- _____, Mehmet, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Nahcivan Seferi*, Ankara 2003
- İPŞİRLİ, Mehmet “Enderun”, *DİA*, XI, 185-187.
- _____, “İlmiye Mesleği İstihdamında Usulsüzlük İddiaları Üzerine Kanuni’nin Emriyle Yapılan Kapsamlı Bir Tahkikat”, *Tarih Dergisi*, Sayı 80 (2023), s. 55-114.
- İŞBİLİR, Ömer, “Nüzül”, *DİA*, XXXIII, 311-312.
- _____, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- JORGA, Nicola, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009.
- KALLEK, Cengiz, “Müd”, *DİA*, XXXI, 455-457.
- KARACA, Filiz, “Hil‘at”, *DİA*, XVIII, 25-27.
- _____, “İn‘âm”, *DİA*, XXII, 259-269.
- _____, “Kürk”, *DİA*, XXVI, 568-570.
- _____, “Pişkeş”, *DİA*, XXXIV, 294-296.
- KARAMANLI, Hüsamettin M. “Gürcistan”, *DİA*, XIV, 314-316.
- KILIÇARSLAN, Yasemin, “Cebeci”, *DİA*, VII, 182-283.
- _____, Yasemin, “Cebeci Ocağı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 20 (Ekim 1986), 43-53.
- KILIÇ, Orhan, “Ocaklık”, *DİA*, XXXIII, 317-318.
- _____, “Yurtluk”, *DİA*, XLIII, 614-615
- _____, “Yurtlu-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 10 (1999), s. 119-137.

- _____, “Van”, *DİA*, XLII, 505-510.
- KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul 2006.
- KIRIMLI, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti’ndeki Hikâyesi*, İstanbul 2022.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi 1451-1590*, Ankara 1976.
- _____, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar; İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII. – M. S. VI. yy.) ve Son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578), (Ahika/Çıldır Eyaleti Tarihi’nden)*, Ankara 1992.
- KOÇAK, Turgay, *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- KURNAZ, Cemal, “Câm”, *DİA*, VII, 41-42.
- KURTULUŞ, Rıza, “Luristan”, *DİA*, XXVII, 227.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, XI, 321-329.
- KÜPELİ, Özer, “Kırım Tatarları ve Osmanlıların İran Seferleri”, *Crimean Historical Review*, 2014/1, s. 161-178.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *DİA*, XXXI, 519-522.
- MİROĞLU, İsmet, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe’ye Armağan)*, Sayı 15 (1997), s. 241-253.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlılarda Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.
- Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler, I-II*, İstanbul 200
- ORHONLU, Cengiz “Hazine”, *DİA*, XVII, 130-133.
- _____, “Gemicilik”, *Türkiyat Mecmuası*, 1968/15, s. 157-169.
- _____, “Köprücülük”, *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt II, Ankara 1973, s. 701-708.
- _____, “Meslekî bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1971/1, s. 93-138.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967
- _____, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970.
- ORTAYLI, İlber, “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, XXVIII/1 (1973/Ocak), s. 181-190.
- ÖNAL, Ahmet, *Kanunî’nin Son Seferi (Sigetvar 1566)*, İstanbul 2019.

- ÖNKAL, Ahmet ve BOZKURT, Nebi, “Deve”, *DİA*, IX, 222-226.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Akıncı”, *DİA*, II, 249-250
- _____, “Gulam”, *DİA*, XVI, 184
- _____, “Kapıkulu”, *DİA*, XXIV, 347.
- _____, “Kurçı”, *DİA*, XXVI, 441.
- ÖZERĞİN, M. Kemal *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, İslam Devletleri, I, Ankara 2005.
- ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/11 (2010), s. 238-244.
- ÖZVAR, Erol, “Osmanlı Devleti’nde Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006.
- POLAT, Süleyman “Arşiv Vesikaları Işığında Yavuz Sultan Selim Dönemi Seferlerinin İaşe Organizasyonuna Dair Yeni Tespitler”, *Gazi Akademik Bakış*, XI/22 (2018), s. 183-204.
- _____, “Kırım’dan Bağdat’a: 1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetlerinin Menzil ve İaşe Organizasyonu”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2014/42, s. 85-109.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Nüzül Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzül Vergisi Üzerinden Değerlendirmek”, *Belleten*, LXXXII/295 (2018), s. 829-862
- Rıfat Günelan, *XVI. Yüzyılda Bâb-ı Defterî Teşkilatı ve Maliye Ahkâm Defterleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih, Toplum Ekonomi)*, İstanbul 2015.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XLI/1-4 (1985), s. 415-449.
- _____, “Avârız”, *DİA*, IV, 108-109.
- _____, “Ruznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, İstanbul 1988, s. 113-139.
- _____, “Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid’in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1974/2-3 s. 415-466.
- SAİTO, Kumiko, “16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, LI (2018), 63-113.

Silahşor, Tarihçi, Matematikçi, Nakkaş, Hattat Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Han, haz. Nurhan Atasoy, Seyid Ali Kahraman, Ruşen Deniz, İstanbul 2015.

SÜLEYMANLI, Vusal, “Savaş Ekonomisi ve Ekonomik Savaş, Disiplinlerarası ve Stratejik Bilim Alanının Türkiye’de Bir Ders Olarak Eğitiminin Verilmesinin Gerekliliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 122 (2019), s. 169-204.

ŞENLİK, Songül, 232 Numaralı Defter Örneğinde Harp Tarihi Araştırmalarında Ordu Ruûs Defterlerinin Önemi Üzerine Bir Deneme (XVI. Yüzyıl), *Harp Tarihi Dergisi*, Sayı 7 (2023), s. 39-69.

_____, 232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “İç oğlanı”, *DİA*, XXI, 449-450.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

ŞEFKAT, Umut Muhammed, *Elkas Mirza İsyanı*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1998.

_____, *Osmanlı Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, I-II, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.

ÜLKER, Halil, “Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/8 (2019), s. 3985.

ÜNSAL, Coşkun, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

WALTER, Hinz, *İslam’da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

YAZICI, Tahsin, “Dînever”, *DİA*, XIX, 356.

YILDIZ, Ersin, *Osmanlı Devleti’nin Sefer Organizasyonlarında Kullandığı Hayvanlar (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı 2019.

YILDIZ, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere Prut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2006.

YILDIZ, Yusuf, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri, Kânûnî-Şarlken-Busbecq*, Ankara 2013,

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.

EKLER

Ek 1: Fransa Kralına Gönderilen Van Fetihnâmesi (Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtîn*, I, İstanbul 1264-1265, s. 603-606)

Cennet-mekân Sultân Süleyman Hân Gâzî Hazretlerinin Dergâhından Fransa Kralı Tarafına
Yazılmış Olan Van Fetihnâmesinin Sûretidir:

İftihârü'l-ümerâ'i'l-izâm el-İseviyyeti muhtârü'l-küberâ'i'l-fihâm fi'l-milleti'l-Mesîhiyyeti muslih-i mesâlih-i cemâhîri't-tâ'ifeti'n-nasrâniyyeti sâhib-i ezyâlû'l-haşmet ve'l-vakâr sâhib-i delâyilü'l-mecd ve'l-iftihâr vilâyet-i Fransa kıralı *hutimet avâkıbühu bi'l-hayr* tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki; çün meşîyyet ü irâdet-i hazret-i Mâlikü'l-mülk ile azze şânühu ve behere bürhânühü “nevti'l-mülk min neşâ'e” muktezâsınca sahâyif-i murâdât ü âmâlimize erkâm-ı meserret-irtisâm-ı mübîni merkûm-ı “ve ta'zi min neşâ'e” müsted'âsınca a'lâm-ı âlem-ârâ-yı devlet ü iclâlimiz fark-ı farkadân-ı izzetde âftâb-ı nasr-ı azîz ile mevsûmdur [604] el-minnetü li'llahi te'âlâ ve tekaddes ki dâ'imâ ilâ-i amîme-i İlâhî ve ni'amâ-i celîle-i nâ-mütenâhî nasîb-i zât-ı sa'âdet-simâtımıza vâkı' olup, pertev-i Hurşîd-tâbân-ı devlet-i kâhiremiz birle ravza-i dîn-i münevver ü pür-nûr ve şemşîr-i memâlik-sitân-ı adüvv-teshîrimizin zılâl-i feth-nevâli vâsıtasıyla ahâlî-i İslâm hıttâ-i emn ü emânda mesrûr olmuşlardır. Bundan esbak tâ'ife-i Kızılbaş-ı evbâş-ı dalâlet-ma'âş ki nâyirân-ı nevâyir-i fesâd ü fiten ve tugât-ı tarâyık-ı ferâyiz ü sünen olup rafz ü ilhâd ile mastûr mezheb-i şenî'a-i Şî'a'ya şürû' virmekle çerâğ-ı devletleri şu'le-i îmândan mehcûrdur. Serdâr-ı dalâlet-âsarları olan Tahmâs-ı sâhib-i hirâsın karındaşı Elkâs-ı hannâs atebe-i ulyâmıza ilticâ vü ihtisâs itmekle arz-ı niyâz ü tazallüm eylemeğin anların katarât-ı emtâr-ı hasr-şi'ârlarıyla mir'ât-ı dîne ârız olan jeng ü pâs miskala-i tığ-ı âbdâr-ı zül-fikâr-âsârıyla mahv ü tırâş olunmağışün râyât-ı nusret-âyât açup asâkir-i zafer-me'âsirimiz ile diyâr-ı Şark'a teveccüh-i hümayûn olunmuşidi. Arâzî-i Azerbaycan zılâl-i a'lâm-ı feth-peyâm ile müstezıl olup hıttâ-i Tebrîz makarr-ı râyât-ı nasr-ı azîz olıcak etrâf ü eknâf-ı memleket anların vücûd-ı fesâd-mu'tâd ü ilhâd-endişelerinden hâlî ve bîşe-i mülk şagâl-i zulm ü bîdâdlarından tehî bulunup şâh-ı şe'âmet-penâh adına olan mahzûlden âsâr-ı celâdet ü şehâmetden şemme vü zerre zuhûra gelmeyüp mehâbet-i cüyûş-ı sürûş-ı hurûşdan perde-i ihfâda mestûr ü mi'cer-pûş ve şehâmet-i şemşîr-i dâdverân-ı düşmen-gîrden mûr-ı zebûn gibi sukbe-i zemînde pinhân ü medhûş olduğu zâhir ü bâhir oldu. Ol diyâr re'âyâ vü berâyâsı vüfûr-ı himâyet ü adâlet-i husrevânî ve kemâl-i mevhîbet ü âtîfet-i cihân-bânîye mazhar düşüp nehb ü gâretten masûn ü mahfûz olup mihâd-ı emn ü emânda lahzât-ı merhamet-simât-ı pâdişâhânemden mahzûz oldılar. Asl-ı maksûd-ı zafer vürûd-ı memâlik-i

Azerbaycan eyâdî-i nüvvâb-ı sâmi-mekân-ı hüsrevânîde musahhar ve mazbût olmak idi. Lâ-cerem ol merâm-ı fütûh-encâmın dâ'ire-i husûle vusûli için inân-ı azîmet-i şâhânem memâlik-i A'câm'ın husûn-ı müşeyyede ve kılâ'-ı mûmehhedesinden olan Kal'a-i Van istihlâsına mûnsarîf ü mûn'atîf kılınup devlet ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile sene dokuzyüz ellibeş Receb'inin evâ'ilinde üzerine geldikde mülhid-i mezbûr ol mülk-i âsmân-sûrî ibtâl-i ricâl-i ilhâd-ı âmâl ile mâlâmâl idüp mûmehhed ü müşeyyed eylemiş imiş. Ulüvv-i inâyet-i hazret-i Fettâh-ı zü'l-minen tekaddest âlâühu ki dâ'imâ benim murâdât-ı hayr-ı âlime refik-ı şefîk ola gelmiştir, anın lütfuna tevekkül ve mefhar-i kâ'inât ve hulâsa-i mevcûdâtın salavâtullahi aleyhi ve selâmühu mu'cizât-ı feth-âyâtına tevessül eyleyüp şîr-i bîşe-i ceng-i neheng-i gazanfer-âheng bebr-demân-ı meydân-ı kıtâl-i safderî şîr-jîyân-ı arsa-i cidâl ve feth-güsterî âsaf-ı zamân melâz-ı ehl-i îmân vezîr-i a'zamım Rüstem Paşa *edâma'llahu te'âlâ iclâlehu* ve sâ'ir vüzerâ-i kirâm ve sadr-nişînân-ı arsa-i ihtirâm ve beylerbeyiler kullarım ile ve sancakbeyleri ile bi'l-cümle cumhûr-ı gâziyân-ı zafer-kırân asâkir-i feth-me'âsir-i nusret-iktirânım ile fethine ikdâm olundukda eyâdî-i zafer mebâdî-i nüvvâb-ı kâmyâba düşmek mukadder imiş, zamân-ı yesîrde fethi müyesser oldu. Tevâbi' ü levâhıkı ile muzâfât-ı memâlik-i mahmiyemizden olup zabt ü hıfzı için mübârizân-ı şîr-kemîn ve mücâhidân-ı gazanfer-âyîn ta'yîn olunup bendegân-ı südde-i sipihr-temkînden birisi beylerbeyilik tarîkıyla nasb olundu. Ol esnâda makhûr-ı mezbûrun zabtında olan memâlik-i Şîrvân dahi evliyâ-yı fâhiremiz eline düşüp ol diyâr televvüsât-ı rafz u ilhâddan tathîr olundu. Ba'de husûli'l-âmâl asâkir-i zafer-hâtimet birle Diyârbekir câniblerine şeref-i mürâca'at olunup eyyâm-ı şitâ irişmeğin sa'âdet ü ikbâl ile mahmiye-i Haleb'de kışlayup sâ'ir asâkir-i fevz-intimâ dahi yer yer Diyârbekir câniblerinde kışlayup devlet ü ikbâl-i ferhunde-hâl ile Haleb'de iken dârü'l-emân Van beylerbeyisi kendüye [605] koşılan dilîrân-ı adüvv-sitân ile düşmen-i bî-dîn ü bed-gümânın hanlarından tutulup Hacı dimekle meşhûr pelîd-i anîd-i bağy-cûym üzerine seğirdüp nefsi-i Hoy'a vardıkda la'în-i merkôm bî-nihâye melâ'în-i câsûs ile şehri hisâr idinüp mübârizân-ı zor-âverân-ı İslâm ile ceng ü cidâl eylediklerinde muhkem muhârebe vü cidâl vâkı' olup âhirü'l-emr takdîr-i İzed-i Mûte'âl ile azze şânühu ensâr-ı dîn hizb-i münâfıkîne gâlib olup dimâ-i müfsidîn ile esvâk-ı Hoy'ı lâle-zâr ü hûnîn eylemişler. La'în-i mezbûrun ser-i bî-sa'âdeti gelüp ol tâ'ife-i kerîheden ol diyâr pâk ü tathîr olundu. Sâbıkâ Diyârbekir'e nüzûl ü iclâl olundukda müşârün-ileyh Elkâs ile dilîrân-ı deryâ-kıyâsdan bir mikdâr asker-i fevz-iktibâs koşilup gönderilmiş idi. Diyâr-ı Hemedân'dan Kum ve Kâşân ve İsfahân ve Kazvin câniblerinden seğirdüp şâh-ı şûm-ı dalâlet-rüsûmun hazâyin-i emvâli ve tecemmülât-ı esbâbı cümle huyûl ü bigâli bi-esrihâ nehb ü gâret ve tevâbi'-i hezîmet-me'âkıbının evlâd ü ezvâcı yağma vü hasâret oldu. Hengâm-ı Rebî' irişüp evvel-bahâr-ı huçeste-âsârda teşyîd-i mebânî-i hudûd-ı İslâm ve temhîd-i esâs-ı dîn-i Seyyidü'l-enâm için aleyhi's-

salât ve's-selâm sefer-i mübârek-seyre azîmet-i âlî-nehmet idüp mahrûse-i Haleb'den inân-ı azîmet-i zafer-i husrevânem Diyârbekir câniblerine mün'atıf kılınup memâlik-i mahmiye-i hüsrevânem ile hem-civâr olan kefer-i Gürcistan ki zümre-i münâfikîn olup gâh atebe-i âlempenâhım cânibine ilticâ idüp ve gâh Kızılbaş-ı evbâş-ı dîn-hırâş tarafına intisâb ü intimâiderlerdi, izâle-i fesâd ü dalâletleri mühimm ü lâzım olup ol cânibe bir mikdâr asâkir-i zafergirdâr irsâl olunup küffâr-ı dûzah-mekânın Serlikan nâm kal'ası ki bârû-yı semek-bünyân ve hısn-ı felek-âşiyân idi, üzerine varup leşker-i zafer-kabûl küffâr-ı mağlûb ü mahzûli alef-i şemşîr-i meslûl idüp nasr-ı mübîn-i leşker-i melâ'ik-âyîn vâkı' olmuş. Andan gayri hayli hisârlar dahi feth olunup muzâfât-ı memâlik-i mahmiyeden vâkı' oldu. Sa'âdet ü ikbâl ile Diyârbekir kurbunda Kızıldepe nâm mevzi'e nüzûl ü iclâl kılındıkda birkaç gün anda ikâmet olunup bu esnâda Elkâs ki bâb-ı sa'âdet-me'âbıma ilticâ itmekle envâ'-ı avâtıf-ı aliyye-i husrevâneme mazhar-ı vâkı' olup ri'âyetler olunmuşidi. İttifâk-ı tabî'at-i müfsidân vifâkı nifâk ü şikâka meyl itmekle ba'zı Ekrâd-ı bed-nihâdın igvâ vü idlâli sebebiyle hukûkı ukûka tebdîl idüp, Kürdistân dağlarını penâh kılup, isyân ü tuğyân eylemeğin, leşker-i zafer-eserden bir mikdâr dilîrân-ı şîr-peyker irsâl olunup, la'în-i mezbûrun üzerine ılgar idüp vardıklarında, binâyeti'llahi te'âlâ leşker-i hezîmet-eseri kılıcdan geçirilüp ve hân mân ü esbâbı yağma vü tâlân olunup, "men necâbir ese fe-kader bih" kavliyle amel olunup iki-üç âdemi ile kûhsâr ü cibâlde muhtefî ve şerr ü şûrından memâlik ü mesâlik tathîr ü tanzîf olundu. Ol câniblerde vâkı' olan külliyyen ümerâ-i Ekrâd şemşîr-i âbdârımız havfından istîmân idüp sipâh-ı semiyî'ül-mekânım cânibine âdemleri ve oğulları gelüp avâtıf-ı aliyye-i husrevânemden behremend ve ber-murâd olup ol câniblerde Kızılbaş-ı evbâşa tâbî' ve müte'allık olan ümerâ ve küberâ bâb-ı sa'âdet-me'âbım cânibine mutî' ü münkâd olup südde-i sipihr-medârım cânibine ubûdiyyet ü rıkkıyyet ihtiyâr itdiler. Taraf-ı Gürcistan'da olan kefer-i hasâret-fercâm ve nekbet-encâmıdan tamâm intikâm alup ol taraflar külliyyen tevâbi'-i dârü'l-İslâmdan olmak vâcibât-ı sünen-i pâdişâhîden olduğu ecilden destûr-i mükerrem vezîrim Ahmed Paşa *edâma'llahu te'âlâ ikbâlehu* ba'zı kapum kullarıyla ve tûfengciyân-ı kişver-sitândan bir mikdâr yeniçeri kullarım koşulup, Karaman ve Zulkadir ve Erzurûm beylerbeyileri dahi umûmen leşker-i zafer-eser ile Gürcistan'a duhûl idüp, mu'azzamât-ı kılâ'-ı felek-ittisâ' ve meşâhîr-i husûn-ı cevzâ-irtifâ'ından Kal'a-i To[r]tum ki [606] me'vâ-yı küffâr-ı şûm ve mecma'-ı kelâğ ü bûm olup ol diyârın dârü'l-mülki olmağla hasânet ü metânet ile meşhûr olmuşidi, Kal'a-i Erzurûm'da ejderlü hisâr itmeğin bârûsına toplar çekdirüp sene sitte ve hamsîn ve tis'a-mi'e Şa'bân'ının onsekizinci gününde kal'ayı hisâr idüp, leşker-i şîr-kemîn ve hizebr-âyîn ile etrâfını ihâta idüp kal'ada mahsûr olan Horhi Ağa leşker-i zafer-eyâdî ile ceng ü harbe bâdî düşüp, istikbâr ü fesâd üzre oldukları ecilden nâ'ire-i harb fûrûzân ve âteş-i ceng-i germ sûzân olup toplar leyl ü nehâr kal'anın esâs-ı semek-mümâsına

zarar virüp burûc-ı felek-nümâsını münşakk itmekle eczâ-yı dîvârı havâyâ târ-mâr ve hâke reyân eylemişler. Küffâr-ı hâksâr şiddet-i ahvâl-i kârzârdan hayrân ü zâr olup zarûrî istîmân itmekle mâh-ı mezbûrun yirminci günü kal'a-i mezbûre bi-inâyeti'llah feth olunup, kullelerine râyât-ı zafer-gâyât nasb olunup, sancakbeyi ve dizdâr ve müstahfızlar konulup zabt olundıktan sonra ana karîb Lihâh dimekle ma'rûf hisâr dahi alınup tevâbi' ü levâhıkı ile muzâfât-ı dârü'l-İslâmdan oldıktan sonra mâh-ı Şa'bân'ın yirmidördüncü günü melâ'în-i hâsirînin husûn-ı masûnundan Akçakal'a dimekle meşhûr hisârı dahi alınup cümle adû-yı makhûra müte'allık olan kal'alardan otuz beş kıt'a hisâr alınup, on dördini yere berâber yıkup, harâb eyleyüp bâkî kalan yirmi bir kıt'a kal'asın asker-i zafer-rehber ile memlû kılup, dizdâr ve müstahfızlar koyup, bir beylerbeyilik memleket ile dört sancaklık yerler cenâb-ı sa'âdet-me'âbıma meftûh ü müsahhar olmuş. Sâlim ü gânim Gürcistan fethinden mürâca'at idüp, südde-i sa'âdet-bahşa gelüp mülâkî olındı. Van beylerbeyisi dahi Kızılbaş-ı evbâşın akribâsından Hüseyin Han ve Kaytmas ve Nazar nâm sultânları üzerlerine seğirdüp, asker-i melâhide mütenebbih olup karârları kalmayup orduların döküp ve cibâl ü kûhsâra gürizân olmuşlar. Nahcıvan ve Sâ'at çukurı ve Dürdân nâm mahaller külliye tâlân ve ihrâk olunup doyumluklar eylemişler. Hakk sübhânehu ve te'âlânın ulüvv-i inâyeti ile cenâb-ı celâlet-me'âbıma fütûhât-ı azîme müyesser oldu. Bu sefer-i zafer-nişân-ı vilâyet-âşiyânda ekmel-i memâlik-i Azerbaycan tassarruf-ı nüvvâb-ı kâmrânda mazbût olup dârü'l-emân olmuşlardır. Sa'âdet ü ikbâl ve devlet-i ferhunde-fâl ile sefer-i mübârekden mürâca'at-ı hümayûn idüp dârü's-saltanatım câniblerine şeref-i avdet olındı. Bu ahvâl-i zafer-me'âlden cumhûr-ı İslâm ve kâffe-i enâm mübtehic ü şâdmân ve mesrûr ü handân olmak içün beşâret-nâme-i hümayûnum ile kulum () irsâl olındı. İnşâ'a'llahü'l-azîz varup vusûl buldukda bu ahbâr-ı meserret-âsârı etrâf ü cevânibe i'lâm ü îsâr idüp şehirleri zeyn eyleyesiz.

Ek 2: İkinci İran Seferi'ndeki nakdî ordu hazinesi mevcudu (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 4).

Defter-i ba'zı mevcûdât-ı hîzâne-i âmire ki der-vakt-i reften hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh hullide mülkehû be sefer-i vilâyet-i Acem behim refte el-vâki' fî evâsıt-ı şehri Saferü'l-muzafer sene 955		
Kelâm-ı Mecîd 1 cild		
Hasene-i mütenevvi'a 745.226 sikke		
Sultâniye 565.000 -52 surre fî 10.000 (520.000) -9 surre fî 5.000 (45.000)	Efrenkiye 110.000 11 surre fî 10.000	Hasene-i Süleyman Paşa 37.367 sikke -Sultâniye 25.935 sikke Fî 10.000 2 surre -Der-pâre 5.935 --- Efrenkiye ve nâkıs ve sakız 11.432 sikke -Efrenkiye 8.549 -Nâkıs 1.715 -Sakız 1168
Hasene-i beytü'l-mâl 7.464 sikke 1 surre	Der-pâre 25.395 sikke -Sultâniye 3.237 sikke 1 surre -Efrenkiye 9063 sikke 1 surre -Nâkıs 2.099 sikke 1 surre -Sakız 857 sikke 1 surre	Hasene-i Avâriz 10.139 sikke An-avâriz-ı atık 7.520 sikke An-avâriz-ı cedîd 2.619 sikke -Sultâniye 8.139 -Efrenkiye 1.223 -Nâkıs 173 Sakız 604
Nakdiye 35.992.228		
Akçe-i mukâta'ât ve cizye ve gayrihu 25.920.000 Fî 50.000, 486 surre Fî 30.000, 54 surre	Akçe-i avâriz 4.730.000 Fî 50.000, 91 surre Fî 30.000, 6 surre	Akçe-i beytü'l-mâl 1.850.000 Fî 50.000 37 surre
An-akçe-i muhalledât-ı Süleyman Paşa 1.180.000 Fî 50.000, 23 surre Fî 30.000, 1 surre	An-akçe-i zevâ'id-i amâ'ir 2.160.000 Fî 50.000, 41 surre Fî 30.000, 7 surre	Yekûn-ı surre Fî 50.000, 678 Fî 30.000, 68
Der-pâre		
An-akçe-i beytü'l-mâl 10.061	An-akçe-i Süleyman Paşa 42.067 surre 2	
Üsküf-i zenân-ı zer 1 kıt'a Der-kîse-i pâre-i beytü'l-mâl	Zer-i sebûke 4.020 dirhem	

کلام مجید
جلد ۱

[illegible][illegible][illegible][illegible]

۱- لایحه نامه به
 ۲- لایحه نامه به
 ۳- لایحه نامه به
 ۴- لایحه نامه به
 ۵- لایحه نامه به
 ۶- لایحه نامه به
 ۷- لایحه نامه به
 ۸- لایحه نامه به
 ۹- لایحه نامه به
 ۱۰- لایحه نامه به

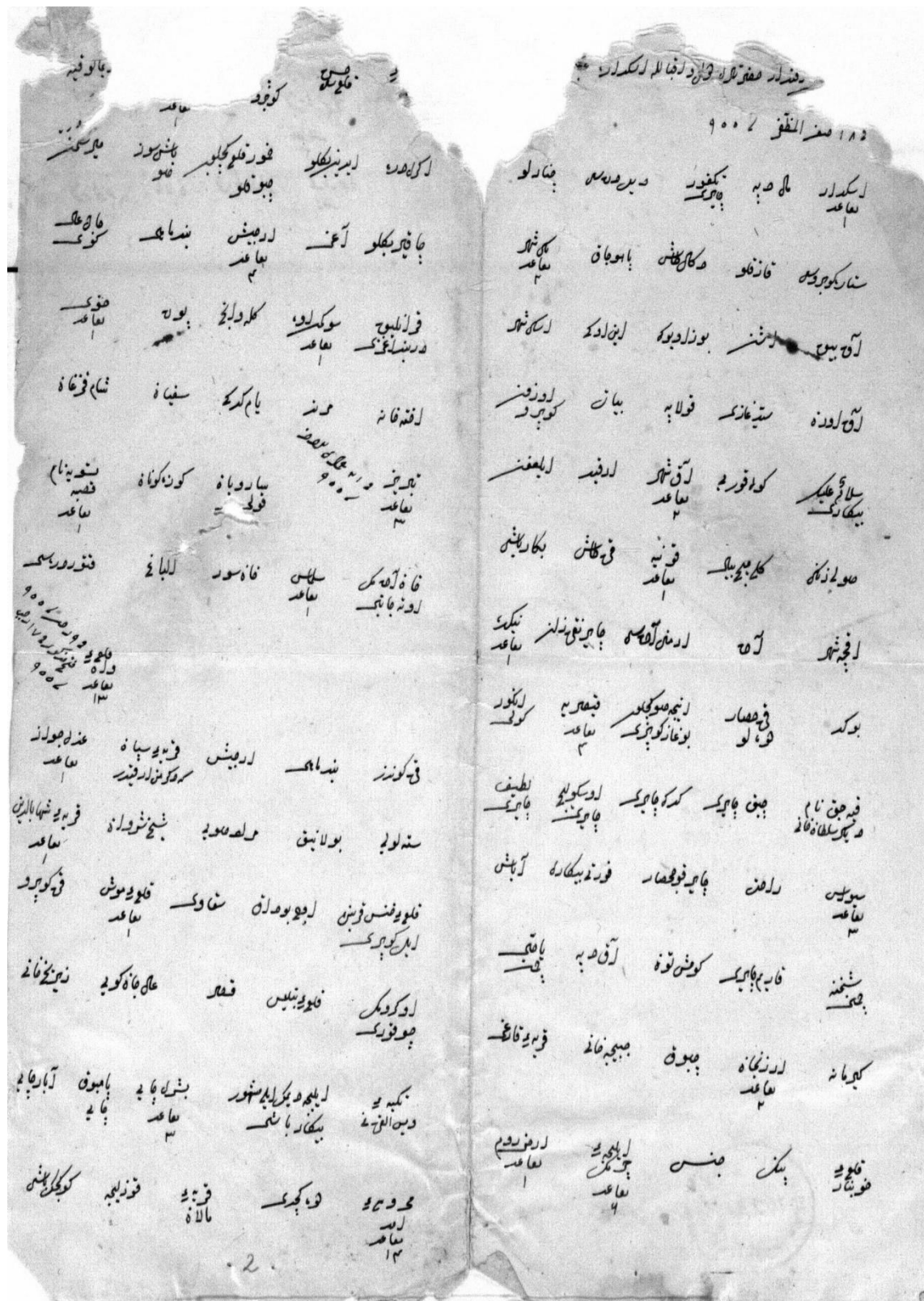
سید محمد

Ek 3: Elkas Mirza'nın adamlarından Siverek Sancağibeyi Şah Nazar ve diğerlerinin Elkas'ın ihanetinden sonra öldürülmeleri için Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen emir (BOA. A.DVN. nr. 2/94-95, Evâsıt-ı Rebiülahir 956).

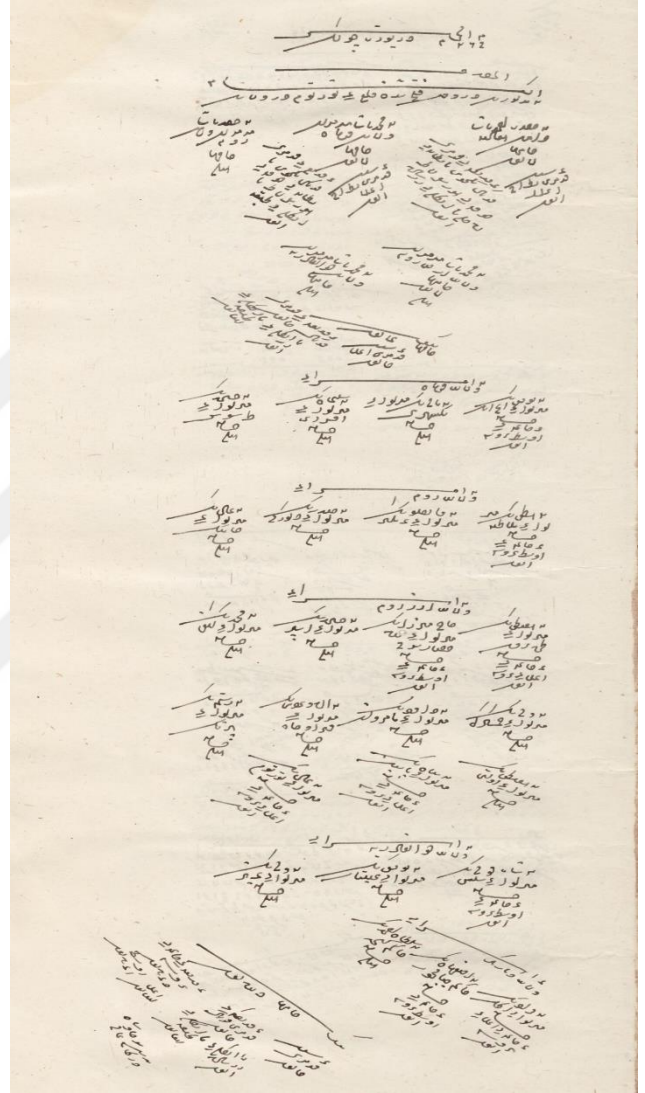
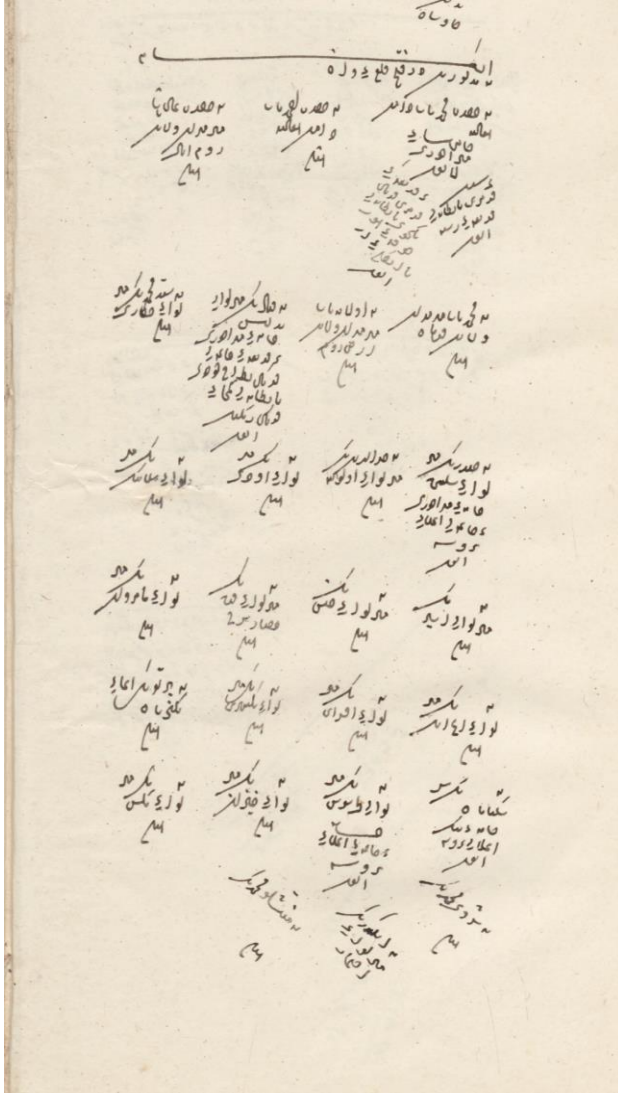
Emîrû'l-ümerâ'i'l-kirâm kebîrû'l-küberâ'i'l-fihâm zü'l-kadri ve'l-ihirâm sâhibü'l-izzü ve'l-ihîşâm el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-melikü'l-nâs Diyarbekir [Beğlerbeğisi] Ayas dâme ikbalehü tevki'-i ref'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki bundan akdem sana hükm-i şerîf gönderilüp Diyarbekir askeriyle Mezrin cânibinde cem'iyet idesin deyu emrim olmuş idi. Ve'l-hâlet-i hazihi bir an te'hîr itmeyüp ale't-ta'cîl Çöltepe'de cem'iyet itmek emr idüp buyurdum ki hükm-i şerîf ile kıvetü'l-emâsil ve'l-akrân çavuşum Cafer zîde kadrehu vusul bulduk da te'hîr itmeyüp mu'accelen Çöldepe'de cem'iyet idesin. Bu husus ziyâde mühimdir, asla eğlenmeyüp ve [askeri] yabanda komayup mürette ve mükemmel düşman yarağıyla cümle asker halkıyla cem'iyet idesin. Ne günde çıkup cem'iyet mahalline varduğun [i'lâm] idesin ve Ane Sancağı Beyi Şah Nazar'a Siverek sancağı virilmişdir. Her kanda ise mezkûrı yanına cem'iyet getirdesin. Şöyle ki Elkas'ın öte canibe gitdüğü sahîh ise mezkûrun hakkından geldüresin ammâ hüsn-i tedârik üzere olasın ve bile olan Kızılbaş'dan gelmiş Kızılbaş adamlarının hakkından geldürüp bir ferdi dahi halas eylemeyesin. Böyle bilesin. Alâmet-i şerifime i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâsıt-ı şehri Rebiülahir sene sitte ve hamsîn ve tis'e mia. (Evasıt-ı Rebiülahir 956)

Bi-medine-i Haleb

Ek 4: İkinci İran Seferi'nin Üsküdar'dan Amid'e kadar olan menzil bilgilerini gösteren defter (BOA, TSMA.d, nr. 10221).

Ek 5: İkinci İran Seferi Ruznamçe Defteri'nde Van Kalesi ve Tortum'un fethinde bulunan askerlere verilen in'âm kayıtları (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 104; 405).

Ek 6: İkinci İran Seferi'nde Yeniçerilere verilen 955/Masar mevâcibini gösteren rûznâmçe kaydı (BOA, D.BRZ.d, nr. 20615/A, s. 38).

[illegible]